15
MONOGRAFIJE CPA

Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost

Archaeological Perspectives on Medieval Urbanity

MMXXII

15
MONOGRAFIJE CPA

Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost
Archaeological Perspectives on Medieval Urbanity

Urednice/Editors: Katarina Predovnik, Špela Karo, Maja Bricelj

MMXXII

Monografije CPA 15
Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost / Archaeological Perspectives on Medieval Urbanity

urednice / editors
Katarina Predovnik, Špela Karo, Maja Bricelj

izdajatelj / issued by
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana
http://www.zvkds.si

uredniški odbor zbirke/editorial board
Maja Janežič, glavna urednica / editor in chief
Barbara Nadbath, odgovorna urednica / senior editor
Tadeja Mulh, članica / member
Nives Zupančič, oblikovalka zbirke in likovna urednica / graphic design editor
Vanja Celin, tehnična urednica / technical editor

recenzenti/reviewed by
Tatjana Bradara, Andrej Gaspari, Miha Kosi, Thomas Kühtreiber, Manfred Lehner, Orsolya Mészáros, Zrinka Mileusnić, Tomaž Nabergoj, Mario Novak, Jelka Pirkovič, Igor Sapač, Tatjana Tkalčec, Josip Višnjić

lektoriranje slovenskega besedila / proof-reading – Slovenian
Nina Krajnc, Rok Janežič

prevod angleških besedil v slovenščino / translation from English to Slovenian
Maja Bricelj, Špela Karo, Katarina Predovnik

lektoriranje angleškega besedila / proof-reading – English
Maja Sužnik, Mateja Žuraj

oblikovanje in prelom / design and typeset by
Nives Zupančič

tehnična priprava / tehnical editing
Vanja Celin

grafika na naslovnici / cover graphics by
Izrez iz načrta Ljubljane na zemljevidu vojvodine Kranjske Janeza Dizme Florjančiča iz 1744, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani / Map of Ljubljana, detail of the Ducatus Carniolae Tabula Chorographica map by Janez Dizma Florjančič, 1744; kept by the National and University Library in Ljubljana; http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-E8QMOY7V/

Spletna izdaja

Za vsebino članka odgovarjajo avtorji. / Authors are responsible for the content of the articles.

Vse edicije zbirke Monografije CPA so brezplačne. Najdete jih na povezavah: / All copies of CPA monograph series are free of charge. You can find them on the following links:
http://www.zvkds.si/sl/kategorija-publikacije/e-knjige
https://www.dlib.si/

© 2022 Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Vse pravice pridržane. / All rights reserved.

ISSN 2630-208X

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 112882179
ISBN 978-961-7169-24-9 (PDF)

Vsebina
Contents

5 Predgovor
Preface

9 **Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost: uvod**
Archaeological Perspectives on Medieval Urbanity: An Introduction
Katarina Predovnik

41 **Arheološki pogled na srednjeveško Ljubljano**
Archaeological View of Medieval Ljubljana
Martin Horvat

71 **Arheološka podoba srednjeveškega mesta Škofje Loke**
The Archaeological Image of the Medieval Town of Škofja Loka
Jože Štukl

107 **Skrita urbanost Izole v perspektivi srednjeveškega razvoja**
The Hidden Urbanity of Izola in the Perspective of its Medieval Development
Daniela Tomšič

139 **Urbana arheologija Pirana: nekateri izzivi za prihodnost**
The Urban Archaeology of Piran: Some Challenges for the Future
Alfred A. Trenz

177 **Urbanity at the Edge of Empire: Archaeological Approaches to the Origins and Rise of Medieval Towns in South-Eastern Slovenia**
Urbanost na robu cesarstva: arheološki pristopi k izvoru srednjeveških mest v jugovzhodni Sloveniji
Philip Mason

197 **Začetki srednjeveškega mesta Maribor**
The Early Urban Development of Medieval Maribor
Miha Murko

219 **The Emergence of Graz to a Medieval City – The Development of the Market, Space, and Buildings in the City Centre**
Nastanek srednjeveškega Gradca – razvoj trga, urbanega prostora in stavb v mestnem jedru
Levente Horváth

239 **Dominikanski samostan na Ptuju. Nova spoznanja arheoloških raziskav v letih 2011–2013**
The Dominican Monastery in Ptuj. New Evidence From Archaeological Excavations in 2011–2013
Evgen Lazar

261 **Srednjeveške in novoveške keramične najdbe iz Dominikanskega samostana na Ptuju**
Medieval and Post-medieval Ceramic Finds from the Dominican Monastery in Ptuj
Nika Veršnik

309 **Zunanje koprsko obzidje: zgodovinsko-arheološki pregled**
Koper's Outer Walls: Historical and Archaeological Overview
Jaka Bizjak

331 **Piran, poznoantično in srednjeveška obzidja**
Piran's Late Antique and Medieval Fortifications
Marko Stokin

345 **The City Walls and Defence System Between Historical and Archaeological Sources. Some Aspects of the Urbanism of 15th-Century Rijeka**
Mestno obzidje in obrambni sistem med zgodovinskimi in arheološkimi viri. Nekaj vidikov urbanizma 15. stoletja na Reki
Petra Predoević Zadković, Palma Karković Takalić

369 **Burial Practices in the Urban Area of Medieval Rijeka**
Pogrebni običaji v urbanem predelu srednjeveške Reke
Andrej Janeš, Ana Azinović Bebek

401 **Health Risks Associated with Medieval Urban Living – Examples from Croatia**
Zdravstvena tveganja, povezana s srednjeveškim urbanim življenjem – primeri iz Hrvaške
Vlasta Vyroubal, Željka Bedić, Anita Adamić Hadžić

Predgovor

Tretji mednarodni arheološki simpozij v organizaciji Centra za preventivno arheologijo Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije je potekal v prostorih Mestnega muzeja Ljubljana med 16. in 18. novembrom 2017 pod naslovom Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost. Tema ni bila izbrana naključno. Istega leta je namreč Mestni muzej pripravil odmevno razstavo o srednjeveški Ljubljani, v sklopu katere so bila širši javnosti prvič zaokroženo predstavljena arheološka odkritja o srednjeveških začetkih in razvoju mesta do obdobja reformacije. To je bilo odlično izhodišče za predstavitev novejših arheoloških raziskav v urbanih okoljih na območju Slovenije in sosednjih dežel, kakor tudi za soočenje aktualnih raziskovalnih pristopov, razmislekov in spoznanj o različnih vidikih in pojavnih oblikah srednjeveške urbanosti. Prav zato je Center za preventivno arheologijo Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije pri organizaciji tokratnega mednarodnega simpozija združil moči z Oddelkom za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Muzejem in galerijami mesta Ljubljane ter Ministrstvom za kulturo Republike Slovenije. Dogodek je potekal pod okriljem Skupnosti za raziskave srednjeveške Evrope (Medieval Europe Research Community), ki deluje v okviru Evropske zveze arheologov (European Association of Archaeologists).

Raziskave srednjeveških mest so eno ključnih področij arheologije srednjega veka. Večina sodobnih evropskih mest ima svoj izvor v srednjem veku, številna med njimi imajo seveda še mnogo globlje korenine in starejše predhodnike. Vsak poseg v tla znotraj zgodovinskih mestnih središč zatorej odpira pogled na preteklost teh kompleksnih naselij. Sodobni razvoj urbanih okolij stroke, ki delujejo na področju raziskovanja in varovanja kulturne dediščine, postavlja pred vse bolj pereče izzive. Arheologija se nanje odziva z metodološkim napredkom na področju tehnik daljinskega zaznavanja, izkopavanja in dokumentiranja, integracije analitskih tehnik in interdisci-

Preface

The third international archaeological conference, organized by the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Centre for Preventive Archaeology was held on 16–18 November 2017 at the City Museum of Ljubljana under the title Archaeological Perspectives on Medieval Urbanity. The theme was not chosen by chance. In the same year, the City Museum prepared a resounding exhibition on medieval Ljubljana, in which the archaeological findings on the medieval beginnings and development of the city up to the Reformation were presented to the general public for the first time. This was an excellent starting point for the presentation of recent archaeological research in urban areas in Slovenia and the neighbouring countries, as well as for the discussion of current research approaches, reflections and findings on various aspects and forms of medieval urbanity. For this reason, the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Centre for Preventive Archaeology joined forces with the Department of Archaeology at the University of Ljubljana, Faculty of Arts, the City Museum and Galleries of Ljubljana, as well as the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia in the organization of this conference. The event was held under the auspices of the Medieval Europe Research Community, which operates within the framework of the European Association of Archaeologists.

The study of medieval towns is one of the key areas of medieval archaeology. Most modern European towns and cities have their origins in the Middle Ages, and of course many have even deeper roots and older predecessors. Any intervention into the ground within historic town centres therefore opens up a glimpse into the past of these complex settlements. Professionals involved in the study and protection of cultural heritage face ever greater challenges due to the modern development of the urban environment. Archaeology is responding with methodological advances in remote sensing, excavation and documen-

plinarnih raziskovalnih pristopov. Vse to odpira nove možnosti za pridobivanje podatkov in ustvarjanje znanja o srednjeveških urbanih prostorih in življenjskih slogih. Vendar pa tempo sodobnih posegov v prostor in dinamika arheoloških terenskih raziskav vse prepogosto privedeta do tega, da terenska odkritja ostanejo širši, neredko pa tudi strokovni, javnosti neznana. Pridobljeni podatki in najdbe so predstavljeni le v delovnih poročilih in krajših noticah, niso pa temeljito analizirani in celovito objavljeni, kar pomeni, da njihov potencial za ustvarjanje nove vednosti o preteklosti ni zares izkoriščen. Prav zato je bil simpozij Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost zamišljen kot forum za izmenjavo informacij o novejših terenskih odkritjih in aktualnih spoznanjih o srednjeveških mestih na območju srednje in jugovzhodne Evrope, prvenstveno na prostoru med Donavo in severovzhodno Italijo. V časovnem oziru je bilo posvetovanje osredotočeno na obdobje med 10. in 16. stoletjem. Na njem so s prispevki sodelovali arheologi, arhitekti, umetnostni zgodovinarji in fizični antropologi iz Slovenije, Hrvaške in Avstrije.

Na simpoziju je bilo predstavljenih sedemnajst referatov, od katerih jih je dvanajst vključenih v pričujoči zbornik. Tega sicer dopolnjujejo še trije dodatni prispevki. Medtem ko nekateri prispevki prinašajo povsem sveže podatke o novejših terenskih odkritjih, drugi temeljijo na že objavljenih podatkih in raziskavah. Vsebinski poudarki objavljenih študij so zelo raznoliki. Obsegajo vprašanja nastanka srednjeveških mest in razvoja urbanega prostora (Horvat, Murko, Horváth), mestne topografije (Štukl, Tomšič, Trenz, Predoević Zadković in Karković Takalić) s posebnim poudarkom na mestnih obrambnih napravah (Bizjak, Stokin), predstavitev raziskav mestnega samostana in tamkajšnje materialne kulture (Lazar, Veršnik), regionalno arheološko študijo urbanih naselij (Mason), analizo praks pokopavanja v urbanem okolju (Janeš in Azinović Bebek) ter bioarheološko študijo o zdravju in kvaliteti življenja mestnih prebivalcev (Vyroubal, Bedić in Adamić Hadžić). Dopolnjuje jih uvodni pregled razvoja in aktualnih pristopov v arheologiji srednjeveških mest (Predovnik).

tation techniques, and the integration of analytical techniques and interdisciplinary research approaches. All of this opens up new possibilities for the extraction of information and the creation of knowledge about medieval urban spaces and lifestyles. However, the pace of modern spatial interventions and the dynamics of archaeological fieldwork all too often mean that field discoveries remain unknown to the wider and often even to the professional public. The data and finds obtained are only presented in working reports and short communications, but are not thoroughly analyzed and fully published, so their potential for creating new knowledge about the past is not really exploited. For this reason, the conference Archaeological Perspectives on Medieval Urbanity was conceived as a forum for the exchange of information on recent field discoveries and current knowledge about medieval towns in Central and Southeastern Europe, especially in the area between the Danube and Northeast Italy. In terms of chronology, the conference focused on the period from the 10th to the 16th century. Presentations were given by archaeologists, architects, art historians and physical anthropologists from Slovenia, Croatia and Austria.

Seventeen papers were presented at the conference, twelve of which have been included in the present proceedings. They are supplemented by three additional contributions. While some papers present completely new information on recent field discoveries, others draw on previously published data and research. The published studies cover very diverse topics. These include the emergence of medieval towns and the development of urban space (Horvat, Murko, Horváth), urban topography (Štukl, Tomšič, Trenz, Predoević Zadković and Karković Takalić) with particular emphasis on urban defenses (Bizjak, Stokin), the presentation of research on an urban monastery and its material culture (Lazar, Veršnik), a regional archaeological study of urban settlements (Mason), an analysis of burial practices in the urban environment (Janeš and Azinović Bebek), and a bioarchaeological study of the health and quality of life of urban populations (Vyroubal, Bedić, and Adamić Hadžić). They are complemented by an introductory

Uredniški in organizacijski odbor se zahvaljuje vsem institucijam in posameznikom, ki so sodelovali pri pripravi in izvedbi posvetovanja, kakor tudi vsem avtorjem prispevkov, recenzentom in tehničnim sodelavcem, ki so soustvarili pričujoči zbornik. Verjamemo, da knjiga pomembno dopolnjuje dosedanje poznavanje arheološke podobe srednjeveških mest v zaledju severnega Jadrana in vzhodnih Alp, in hkrati upamo, da bo postala referenčno delo in spodbuda za nadaljnje študije.

Uredniški odbor

overview of developments and current approaches in the archaeology of medieval towns and cities (Predovnik).

The Editorial and Organizing Board would like to thank all the institutions and individuals involved in the preparation and implementation of the conference, as well as all the authors, reviewers, and technical staff who contributed to the production of this volume. We believe that the book significantly complements the current knowledge of the archaeological image of the medieval towns in the hinterland of the northern Adriatic and the Eastern Alps, and at the same time we hope that it will become a reference work and a stimulus for further studies.

Editorial Board

Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost: uvod

Archaeological Perspectives on Medieval Urbanity: An Introduction

Katarina Predovnik

Izvleček: Arheološke raziskave srednjeveških mest potekajo pretežno v kontekstu gradbenih in infrastrukturnih posegov v današnjih mestnih središčih, kar otežuje načrtno raziskovanje izbranih problematik, vendar hkrati prinaša številne priložnosti za nova in pogosto nepričakovana odkritja. Prispevek vsebuje kratek oris razvoja srednjeveške urbane arheologije ter različnih konceptualizacij srednjeveške urbanosti. Predstavljeni so nekateri novejši teoretski in metodološki pristopi, ki se od statičnega pojmovanja urbanosti – ali bolje, urbanizma – naselja v smislu njegove prostorske zasnove, organizacije pozidave in komunikacij ali stavbarskih specifik premikajo k dinamičnemu konceptu urbanosti kot nasledka specifičnega prepleta povezav med ljudmi, stvarmi in okoljem. Ta nasledek ni enkraten in nespremenljiv, temveč se nenehno poraja z udejanjanjem odnosov med akterji, ki tvorijo mesto in njegovo zaledje.

Ključne besede: urbana arheologija, srednjeveška mesta, urbanost, srednji vek

Abstract: Archaeological research on medieval towns and cities takes place mainly in the context of modern development projects in historic town centres, which makes planned research on selected topics difficult, but at the same time offers numerous opportunities for new and often unexpected discoveries. This paper provides a brief overview of the development of medieval urban archaeology and the various conceptualisations of medieval urbanity. It presents some current theoretical and methodological approaches that move away from a static conception of the urbanity – or rather, urbanism – of a settlement in terms of its spatial design, the organisation of buildings and communications, or its architectural features, towards a dynamic conception of urbanity as a consequence of the specific entanglement of people, things, and the environment. This consequence is not unique and unchanging, but rather emerges constantly from the performance of relations between the actors that make up the town and its hinterland.

Keywords: urban archaeology, medieval towns, urbanity, Middle Ages

Srednjeveško mesto je ena velikih tem evropskega zgodovinopisja,[1] ki se ji že dolga desetletja in vse bolj poglobljeno posveča tudi arheologija. Tisočletno razdobje srednjega veka zaznamujeta neverjetna dinamika razvoja in raznolikost urbanih naselbin, ki sta neločljivo povezani s širšimi premenami družbeno-ekonomskih okoliščin in sta porajali izrazito različne oblike urbanosti. Zatonu antične rimske urbane civilizacije je sledilo obdobje zgodnjega srednjega veka, ko pretežni del Evrope urbanih naselij sploh

The medieval town is one of the great themes of European historiography,[1] to which archaeology has contributed for many decades and in ever greater depth. The thousand years of the Middle Ages are marked by an incredibly dynamic development and a great diversity of urban settlements, which were inextricably linked to the general changes in socio-economic conditions and led to very different forms of urbanity. The decline of the ancient Roman urban civilisation was followed by the early Middle Ages,

1 Opozoriti velja na nekaj temeljnih sintetičnih del o zgodovini srednjeveških mest: Haase [1969–1976] 1976–1978; Ennen [1972] 1987; Mitterauer 1980; Isenmann 1988; Pitz 1991; Engel 1993; Nichols 1997; Lilley 2002.

1 Some key syntheses on the history of medieval towns should be mentioned here: Haase [1969–1976] 1976–1978; Ennen [1972] 1987; Mitterauer 1980; Isenmann 1988; Pitz 1991; Engel 1993; Nichols 1997; Lilley 2002.

ni poznal oziroma so bile urbane funkcije tedanjih središčnih krajev zelo omejene. Na pragu drugega tisočletja so vzniknile nove oblike urbanosti; iz njih je izšel ter se v 12. in 13. stoletju vsesplošno uveljavil fenomen „srednjeveško mesto" kot pravno opredeljena entiteta s specifično urbanistično strukturo ter družbeno-ekonomskim in pravnim statusom prebivalcev – meščanov. Četudi je velika večina prebivalstva poznosrednjeveške Evrope živela na podeželju,[2] je bil pomen mest za tedanje gospodarstvo nesorazmerno velik, saj so bila kot proizvodna in trgovska središča neposredno vpletena v omrežja tržne menjave dobrin. Kot upravna, gospodarska in verska središča, prometna vozlišča, predvsem pa velik potrošnik surovin in dobrin, so bila neločljivo povezana s svojim zaledjem, iz katerega so črpala naravne vire in presežke agrarne proizvodnje.

Predstave o srednjeveških mestih v širši javnosti so neredko klišejske, poenostavljene in posplošene. Izhajajo iz naše lastne izkušnje starih jeder evropskih mest, ki pa niso verodostojen dokument, temveč prej všečen simulaker domnevne mestne preteklosti, očiščene „odvratnih senc srednjeveških in zgodnjenovoveških mest".[3] Ta podoba zanika številne vidike preteklosti ter ustvarja popačen vtis enovitosti in teleološkosti razvoja urbanega prostora. Dejansko pa je fenomen „mesto" v srednjeveški Evropi imel zelo raznolike pojavne oblike in značilnosti, odvisno od geografskega in kulturnega okolja ter vsakokratnih gospodarskih in družbenih kontekstov in funkcij posameznega naselja. Povrhu vsega sta bila izkušnja in dojemanje urbanega okolja večplastna in raznolika za različne ljudi, ki so ta okolja naseljevali, se z njimi soočali in jih sooblikovali. Srednjeveško mesto torej ni monoliten koncept, še manj lahko govorimo o eni sami srednjeveški „urbanosti". Vse to nazorno razkrivajo sodobne raziskave srednjeveških mest, med katerimi imajo arheološke raziskave zaradi svoje neposrednosti, obilja materialnih virov in podatkov ter časovne globine prav posebno mesto.

when large parts of Europe were either devoid of urban settlements or had central places with limited urban functions. At the threshold of the second millennium, new forms of urbanity emerged. From them arose the phenomenon of the 'medieval town', which in the 12th and 13th centuries asserted itself as a legally defined entity with a specific urban structure and the socio-economic and legal status of its inhabitants. Although the vast majority of the population in late medieval Europe lived in the countryside,[2] the importance of cities and towns for the economy of the period was disproportionately high, as they were centres of production and trade directly involved in networks of market exchange. As administrative, economic, and religious centres, transport hubs and, above all, as major consumers of raw materials and goods, they were inextricably linked to their hinterland, from which they drew natural resources and surpluses of agricultural production.

Among the general public the notions about medieval towns are often stereotypical, highly simplified, and generalised. They are based on our own experience of the historic centres of European towns and cities, which, however, are not credible documents, but rather appealing simulacra of a supposed urban past, cleansed of the "repellent shadows of the medieval and early modern towns".[3] This picture negates many aspects of the past and gives a distorted impression of a uniform and teleological development of urban space. In fact, the phenomenon of 'town' in medieval Europe had many different forms and characteristics, depending on the geographical and cultural environment as well as the economic and social contexts and functions of each settlement. Moreover, the experience and perception of the urban environment was multi-layered and different for the various people who inhabited, engaged with, and helped shape these environments. The medieval town is thus not a unified concept, and even less can one speak of a single medieval form of 'urbanity'. All

2 Po ocenah zgodovinarjev je v srednjem veku v agrarnih naselbinah na podeželju živelo do 90 odstotkov ljudi; Rösener 1993, 24.

3 Klápště 2012, 325.

2 Historians estimate that up to 90 per cent of people in the Middle Ages lived in rural agricultural settlements; Rösener 1993, 24.

3 Klápště 2012, 325.

Arheologija v mestih in arheologija srednjeveških mest

Arheološko raziskovanje srednjeveških mest ima svoje začetke v 19. stoletju.[4] Industrializacija je namreč privedla do pospešene demografske rasti mest in z njo povezanih potreb po temeljiti infrastrukturni prenovi z izgradnjo sodobnih kanalizacijskih in vodovodnih sistemov, železniške infrastrukture, urejanjem nabrežij in regulacijo vodotokov. V tem kontekstu so potekala prva arheološka izkopavanja v mestih ter prvi poskusi sistematičnega zbiranja arheoloških najdb in beleženja materialne zapuščine srednjeveške preteklosti, ki se je morala umakniti gospodarskemu napredku. V isti čas sodijo tudi prve arheološke raziskave kakega srednjeveškega mesta na območju današnje Slovenije: po potresu leta 1895 je Alfons Müllner, kustos tedanjega Deželnega muzeja Rudolfinum, izkopaval ob današnji Stritarjevi ulici v Ljubljani na območju nekdanjega mestnega špitala in sosednjih stavb, ki so bile v potresu poškodovane in so jih nato nadomestili z novogradnjami.[5]

Do druge svetovne vojne so arheološka raziskovanja v mestih povsod po Evropi ostala bolj ali manj sporadična. Poleg tega so bile marsikje v ospredju zanimanja ostaline iz rimskega obdobja, medtem ko srednjeveških in mlajših slojev ter arhitekture niso dokumentirali in analizirali enako skrbno ali jih sploh niso.[6] Več pozornosti so v tem času arheologi namenjali izkopavanjem zgodnjih urbanih naselbin, kot so zgodnjesrednjeveški emporij Haithabu/Hedeby, predhodnik mesta Schleswig v Nemčiji,[7] Gamla in Nya Lödöse, predhodnika mesta Göteborg na Švedskem,[8] in srednjeveški Novgorod, današnji Veliki Novgorod v Rusiji.[9] Ta odkritja so sprožila razmisleke o ustreznosti uveljavljene, iz pravne zgodovine izhajajoče opredelitve srednjeveškega mes-

4 Prim. Andersson 1993; Steuer 1993; Fehring 1996; Schofield, Vince 2003; Frolík 2012; Hofer, Hinterwallner, Krenn 2013.
5 Predovnik, Nabergoj 2010, 247–248.
6 Prim. Hofer, Hinterwallner, Krenn 2013, 164.
7 Jankuhn 1986; Schietzel 2014.
8 Prim. Andersson 1993, 12–13.
9 Yanin 1990.

this is made evident by modern research on medieval cities and towns, among which archaeology occupies a special place because of its immediacy, the abundance of material sources and data, and time depth.

Archaeology in Towns and the Archaeology of Medieval Towns

Archaeological research on medieval towns and cities began in the 19th century.[4] Indeed, industrialisation led to an accelerated demographic growth of towns and the associated need for a thorough renewal of infrastructure through the construction of modern sewerage and water supply systems, railway infrastructure, the construction of embankments and the regulation of watercourses. It was in this context that the first archaeological excavations took place in the towns, as well as the first attempts to systematically collect archaeological finds and record the material heritage of the medieval past, which had to give way to economic progress. The first archaeological excavations of a medieval town in present-day Slovenia also took place at this time. After the earthquake of 1895, Alfons Müllner, curator of the then Provincial Museum of Carniola – Rudolfinum, carried out excavations along today's Stritarjeva ulica street in Ljubljana, in the area of the former municipal hospital and neighbouring buildings that had been damaged by the earthquake and were to be replaced by new ones.[5]

Until World War II, archaeological research in towns throughout Europe remained more or less sporadic. Moreover, in many places the focus was on the remains from the Roman period, while medieval and more recent strata and architecture were not documented and analysed with equal care, if at all.[6] During this period, archaeologists paid more attention to excavations of early urban settlements, such as the

4 Cf. Andersson 1993; Steuer 1993; Fehring 1996; Schofield, Vince 2003; Frolík 2012; Hofer, Hinterwallner, Krenn 2013.
5 Predovnik, Nabergoj 2010, 247–248.
6 Cf. Hofer, Hinterwallner, Krenn 2013, 164.

ta ter vzbudila zanimanje za raziskovanje korenin, predhodnikov in zgodnjih oblik srednjeveških mest. Aktualna so postala vprašanja o kontinuiteti življenja v nekdanjih rimskih mestih, o materialni kulturi, arhitekturi, prostorski zasnovi, družbenem ustroju in gospodarstvu zgodnjih srednjeveških mest.

Nove priložnosti za razvoj urbane arheologije v pomenu arheološkega raziskovanja v urbanih naseljih je prinesla druga svetovna vojna.[10] V številnih evropskih mestih so bili namreč do tal zbombardirani obsežni deli starih mestnih jeder. V sklopu dolgotrajnih projektov povojne prenove so od šestdesetih let dalje dobile svoje mesto tudi arheološke raziskave, ki so razkrile povsem nove podatke o notranji strukturi in življenju srednjeveških mest, predvsem pa so odprle vpogled v procese nastajanja in zgodnjih faz razvoja teh naselbin.[11] V naslednjih desetletjih je zaradi pospešenega infrastrukturnega razvoja in gradbenih projektov v mestnih središčih število arheoloških izkopavanj v urbanih okoljih eksponentno naraščalo.[12] Trend je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja nekoliko zaustavila gospodarska kriza, zaradi katere se je močno skrčilo dotlej izključno javno financiranje arheoloških raziskav.[13] Odgovor na to je bila neoliberalizacija arheologije, ki se je v veliki meri privatizirala in podredila tržnim zakonitostim. Povsod po Evropi – po padcu železne zavese tudi na nekdanjem političnem Vzhodu – se je uveljavilo financiranje terenskih raziskav po načelu „investitor plača“, stroka pa se je v temeljih reorganizirala z vzpostavitvijo zasebnih arheoloških podjetij, ki danes opravijo večino terenskih raziskav.[14]

Razvoj in potencial arheoloških raziskav srednjeveških mest lahko ponazorimo na sicer ne ravno tipičnem primeru mesta Lübeck.[15] Nekdaj vodilno hanzeatsko mesto je bilo leta 1942 močno poškodovano v zavezniškem bombardiranju, od šestdesetih let prejšnjega stoletja do danes pa je bilo v njem opravljenih

10 Prim. O'Keefe 2014.
11 Fehring 1993, 45; Francovich 1993, 54.
12 Francovich 1993, 53–55; Smetánka 1993, 94; Verhaeghe 1993, 115; Predovnik, Nabergoj 2010, 257–258.
13 Prim. Clarke 1984, 169–170.
14 Novaković *et al.* 2016.
15 Gläser, Mührenberg 2002.

early medieval emporium of Haithabu/Hedeby, the predecessor of Schleswig in Germany,[7] Gamla and Nya Lödöse, the predecessors of Gothenburg in Sweden,[8] or medieval Novgorod, now Veliky Novgorod in Russia.[9] These discoveries have prompted reflection on the adequacy of the established definition of the medieval town derived from legal history, and have sparked interest in exploring the roots, antecedents, and early forms of medieval towns. Questions about the continuity of life in the former Roman towns, about the material culture, architecture, spatial design, social structure, and economy of the early medieval towns became current.

New opportunities for the development of urban archaeology in the sense of archaeological research in urban settlements[10] were brought about by World War II. In many European towns, large parts of the old town centres were bombed to the ground. As part of long-term post-war redevelopment projects, archaeological research gained ground from the 1960s onwards. It provided completely new data on the internal structure and life of medieval towns and, above all, opened insights into the origins and early stages of development of these settlements.[11] In the following decades, the number of archaeological excavations in urban areas increased exponentially due to the accelerated development of infrastructure and construction projects in urban centres.[12] This trend was somewhat slowed down by the economic crisis of the 1980s, which greatly reduced the hitherto exclusively public funding for archaeological research.[13] The response to this situation was the neoliberalisation of archaeology, which was largely privatised and subjected to the laws of the market. Across Europe – including the former political East after the fall of the Iron Curtain – funding for fieldwork was determined on the 'developer pays' principle and the

7 Jankuhn 1986; Schietzel 2014.
8 Cf. Andersson 1993, 12–13.
9 Yanin 1990.
10 Cf. O'Keefe 2014.
11 Fehring 1993, 45; Francovich 1993, 54.
12 Francovich 1993, 53–55; Smetánka 1993, 94; Verhaeghe 1993, 115; Predovnik, Nabergoj 2010, 257–258.
13 Cf. Clarke 1984, 169–170.

več kot sto trideset arheoloških izkopavanj in drugih terenskih raziskav, ki jih vodi posebna mestna arheološka spomeniška služba. Rezultate terenskih raziskav in tematskih študij tamkajšnji arheologi redno predstavljajo v znanstveni reviji *Lübecker Schriften zu Archäologie und Kulturgeschichte: Vorgeschichte, Mittelalter, Neuzeit*, ki izhaja že od leta 1978, in v monografskih publikacijah.[16] Pomembna spodbuda za razvoj ne le lübeške, temveč arheologije celotnega hanzeatskega vplivnega območja v severni Evropi so znanstvena posvetovanja *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum*.[17] Doslej največji izkopavalni projekt v Lübecku, ki je zajel skupno površino ok. 9.000 m^2, je med letoma 2009 in 2016 potekal v najstarejši mestni četrti Gründungsviertel. Mesto je bilo prvič, vendar neuspešno ustanovljeno leta 1143, zaživelo pa je šele po ponovni ustanovitvi v letu 1158/1159. To kronologijo, osnovano na podatkih iz pisnih virov, arheološka odkritja nesporno potrjujejo, novost pa je odkritje predhodne, slovanske poselitve tega območja v času ok. leta 1100.[18] Izkopani ostanki več kot dvestotih stavb in okoli stotih pretežno lesenih greznic iz razdobja 1200–1350 omogočajo natančno dendrokronološko in radiokarbonsko datiranje ostalin, študij odlično ohranjenih artefaktov iz anorganskih in organskih materialov, pa tudi bioarheološke analize vsebine greznic, vključno z analizami starodavne DNK. Slednje so že dale zanimive izsledke o značilnostih in spremembah prehranskih vzorcev ter celo mobilnosti Lübečanov v 13. in 14. stoletju.[19] Z vsem tem se Lübeck nedvomno uvršča med najbolje raziskana srednjeveška mesta v Evropi. Prav izjemni rezultati arheoloških raziskav so že leta 1987 pomembno prispevali k uvrstitvi območja starega mestnega jedra Lübecka na Unescov seznam svetovne dediščine.

Arheologija v mestih se od samih začetkov sooča s številnimi izzivi. Že v sedemdesetih letih 20. stoletja je hitrost degradacije in uničevanja urbane arhe-

16 Npr. Schneider 2019.

17 Npr. Gläser 1997; Schneider, Kiminus-Schneider, Ayers 2021.

18 Schneider 2019; Stammwitz 2019.

19 Flammer *et al.* 2018.

profession was fundamentally restructured with the establishment of private archaeological companies, which now carry out most of the archaeological fieldwork.[14]

The development and potential of archaeological research on medieval towns can be illustrated by the not-so-typical example of the city of Lübeck, Germany.[15] Once a leading Hanseatic city, Lübeck was severely damaged in the Allied bombing of 1942. Since the 1960s, more than one hundred and thirty archaeological excavations and other field interventions have been carried out in the city, directed by a special municipal archaeological heritage office. The results of the fieldwork and thematic studies are regularly presented by local archaeologists in the scientific journal *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte: Vorgeschichte, Mittelalter, Neuzeit*, which has been published since 1978, and in various monographs.[16] An important impulse for the development of archaeology not only of Lübeck but of the entire Hanseatic sphere of influence in northern Europe are the *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum* scientific conferences.[17] The largest excavation project in Lübeck, covering a total area of approximately 9,000m^2, took place between 2009 and 2016 in the city's oldest district, the Gründungsviertel. The town was first founded in 1143, albeit unsuccessfully, and only came to life after its refounding in 1158/1159. This chronology, based on data from written sources, is indisputably confirmed by archaeology. Added to this is the discovery of an earlier, Slavic settlement in this area around the year 1100.[18] The excavated remains of more than two hundred buildings and about one hundred mostly wooden latrines dating from c. 1200–1350 allow for accurate dendrochronological and radiocarbon dating of the remains, examination of well-preserved artefacts of inorganic and organic material, and bioarchaeological analyses of the latrine contents, including the

14 Novaković *et al.* 2016.

15 Gläser, Mührenberg 2002.

16 E.g. Schneider 2019.

17 E.g. Gläser 1997; Schneider, Kiminus-Schneider, Ayers 2021.

18 Schneider 2019; Stammwitz 2019.

ološke dediščine sprožila razmisleke o potrebi po ustreznem prostorskem načrtovanju in usmerjenem raziskovanju preteklosti urbanih naselbin.[20] Zaradi kompleksnosti urbanih najdišč je časovni zamik med izvedbo terenske raziskave in celovito objavo rezultatov zelo velik. Neredko do objave sploh ne pride, tako da so podatki o najdišču dostopni le v strokovnih poročilih. Razkorak med količino pridobljenih surovih arheoloških podatkov in količino tistih, ki so ustrezno ovrednoteni ter integrirani v poglobljene raziskave srednjeveških urbanih naselij in življenja v njih, se v zadnjih desetletjih le še povečuje.[21] Arheološke raziskave v mestih pač narekujejo in usmerjajo investicije v prostor in ne raziskovalna vprašanja in cilji. Vse to se odraža v neenakomernem poznavanju preteklosti posameznih mest in regij[22] ter vpliva na arheološke pristope k posameznim problematikam, ki so pogosto deskriptivni in parcialni.[23]

Še eno neravnovesje, ki ga povzroča raziskovalni kontekst urbane arheologije, je bistveno boljše poznavanje preteklosti večjih in pomembnejših mest, kjer je sodoben prostorski razvoj intenzivnejši, kakor manjših in še posebno tistih, ki so s časom izgubila pomen ali se morda niso nikoli v celoti urbanizirala. Dragocen vpogled v takšna naselja prinašajo raziskave opuščenih srednjeveških mest,[24] pri čemer je treba upoštevati, da gre za naselbine, ki niso bile „uspešne" in so zato iz tega ali onega razloga v svojem razvoju povsem zastale in opustele. Lahko gre za načrtno ustanovljena mesta, ki so opustela razmeroma kmalu po nastanku v katastrofičnih dogodkih, pogosto povezanih z oboroženimi konflikti. Takšen primer je Alt-Wartenburg/Barczewko na Poljskem, ki je leta 1354, le kakih dvajset let po ustanovitvi, pogorel v napadu litovske vojske.[25] Mesto je nastalo v sklopu nemške kolonizacije nekdanjega pruskega ozemlja ob meji z litovsko Veliko vojvodino. Imelo je značilno ortogonalno zasnovo, a je bilo uničeno, še preden je bilo v celoti naseljeno. Vsa poslopja, tudi javna

20 Heighway 1972; Biddle, Hudson 1973; Slabe 1974.
21 Prim. Piekalski 2014, 518–519.
22 Za Avstrijo gl. Hofer, Hinterwallner, Krenn 2013.
23 Astill 2009, 257.
24 Prim. Küntzel 2008; Bergmann 2011.
25 Biermann, Hermann, Koperkiewicz 2016.

analyses of ancient DNA. The latter have already provided interesting insights into the characteristics and changes in dietary habits and even the mobility of Lübeck's inhabitants in the 13th and 14th centuries.[19] This makes Lübeck one of the best researched medieval cities in Europe. As early as 1987, the outstanding results of archaeological research contributed significantly to the inclusion of Lübeck's Old Town in UNESCO World Heritage List.

Urban archaeology has faced many challenges from the very beginning. As early as the 1970s, the rate of degradation and destruction of the urban archaeological heritage triggered reflection on the need for appropriate spatial planning and targeted research into the past of urban settlements.[20] Because of the complexity of urban sites, the time lag between the execution of fieldwork and the comprehensive publication of results is very long. Often, the results are not published at all and the information about the site is only available in expert reports. The gap between the amount of raw archaeological data obtained and the amount of those that are actually properly evaluated and integrated into in-depth research on medieval urban settlements and life in them has only widened in recent decades.[21] Archaeological research in towns is guided and directed by spatial development rather than by research questions and objectives. All this is reflected in the inconsistent knowledge about the past of individual towns and regions.[22] It also affects archaeological approaches to individual topics, which are often descriptive and partial.[23]

Another imbalance caused by the research context of urban archaeology is the much better knowledge of the past of larger and more important towns and cities, where modern spatial development is more intense than in smaller towns, especially those that have lost their importance over time or perhaps were never fully urbanised. Research on deserted medieval towns[24] offers valuable insights into such settlements,

19 Flammer *et al.* 2018.
20 Heighway 1972; Biddle, Hudson 1973; Slabe 1974.
21 Cf. Piekalski 2014, 518–519.
22 For Austria see Hofer, Hinterwallner, Krenn 2013.
23 Astill 2009, 257.
24 Cf. Küntzel 2008; Bergmann 2011.

– raziskan je bil kompleks domnevne trgovske hiše (*Kaufhaus*) –, so bila izključno lesena, prostor znotraj obrambnega obroča pa še ni bil v celoti izkoriščen.

Drugačen primer so mesta, ki so zamirala postopno zaradi ekonomske konkurence in političnih okoliščin, četudi je bil lahko neposredni povod za njihovo dokončno opustitev ravno tako katastrofičen dogodek, denimo vojaški napad in požig naselja. Takšna primera sta opuščeno mesto Corvey v Nemčiji,[26] ki je podleglo konkurenci bližnjega mesta Höxter, in tudi edino deloma arheološko raziskano opuščeno srednjeveško urbano naselje na območju današnje Slovenije, nekdanji trg Gutenwerd blizu Šentjerneja.[27] Njegovo usodo je bržkone zapečatila ustanovitev in gospodarska konkurenca habsburškega Novega mesta (Rudolfswerth), opustelo pa je po napadu osmanskih čet in požigu leta 1473.

Slika/Figure 1 *Opuščeni srednjeveški trg Gutenwerd blizu Dobrave pri Škocjanu. Tlakovano cestišče in ostanki stavb odkriti v osrednjem delu naselja (foto V. Šribar, 1973; z dovoljenjem Narodnega muzeja Slovenije). / Deserted medieval market town of Gutenwerd near Dobrava pri Škocjanu. A gravel road and remains of buildings uncovered in the central part of the settlement (photo by V. Šribar, 1973; courtesy of National Museum of Slovenia).*

bearing in mind that these are settlements that were not 'successful' and thus, for whatever reason, stalled in their development and were abandoned. Among them are planted towns that were abandoned relatively soon after their foundation due to catastrophic events, often related to armed conflicts. One such example is the town of Alt-Wartenburg/Barczewko in Poland, which burned down in an attack by the Lithuanian forces in 1354, only about twenty years after its founding.[25] The town was founded during the German colonisation of the former Prussian territory along the border with the Grand Duchy of Lithuania. It had a typical orthogonal layout, but was destroyed before it was built up completely. All buildings, including the public ones – the complex of the presumed Merchants' House (*Kaufhaus*) was explored – were exclusively made of wood, and the walled area was not yet fully used.

Another type of deserted medieval urban settlement is one that gradually fell into decline due to economic competition and political circumstances, although the immediate cause of its ultimate abandonment may also have been a catastrophic event such as a military attack or fire. One such example is the deserted town of Corvey in Germany,[26] which fell victim to competition from the nearby town of Höxter. Another is the former market town of Gutenwerd near Šentjernej, the only archaeologically investigated deserted medieval urban settlement in present-day Slovenia.[27] Its fate was probably determined by the foundation of the town of Novo mesto (Rudolfswerth) by the Habsburgs and their economic competition, but Gutenwerd was abandoned only after the attack by Ottoman troops in 1473, when it burned down.

The achievements of archaeological research on medieval European towns and cities to date cannot be summarised in a nutshell, as is evident from the mere enumeration of research topics mentioned in various attempts to systematise current archaeolog-

26 Stephan 1995.
27 Stare 1998.

25 Biermann, Hermann, Koperkiewicz 2016.
26 Stephan 1995.
27 Stare 1998.

Izsledkov dosedanjih arheoloških raziskav evropskih srednjeveških mest ni mogoče strniti v kratek pregled. To nazorno pokaže seznam raziskovalnih tematik, ki jih navajajo različni poskusi sistematizacije aktualne arheološke vednosti o srednjeveških mestih:[28] izvor oziroma nastanek in razvojne trajektorije posameznih mest in mestnih krajin, naravne danosti in predpogoji za nastanek mesta, topografske prilagoditve ob urbanizaciji, historična topografija, prostorska organizacija (urbanistična zasnova, oblika pozidave in ureditev stavbnih zemljišč, ulice in trgi, odprti prostori), bivalne stavbe, javne zgradbe (mestni grad, mestna hiša idr.), infrastruktura (oskrba z vodo, odstranjevanje odplak in odpada), obzidja in obrambne naprave, nabrežja in pristanišča, proizvodne dejavnosti, trgovina, gospodarska topografija, sakralna topografija, struktura prebivalstva in družbena diferenciacija, socialna topografija, življenjski slog (prehrana, bivalne in higienske razmere, družabnost), multikulturnost, predmestja in rast mest, odnos do agrarnega zaledja in drugih mest itd. Arheologija zaradi časovne globine arheološkega zapisa pomembno osvetljuje dinamiko urbanega življenja in sprevrača poenostavljene predstave o kontinuiranem, neprekinjenem razvoju in rasti mest od protourbanih začetkov do sodobnih urbanih središč. Biografija posameznih naselbin je bila lahko zelo burna; nekatera mesta ali le njihovi deli so doživeli faze stagnacije, krčenja, ki jim je sledila bodisi opustitev bodisi ponovna rast.[29] Arheološke raziskave to dinamiko dokumentirajo na več ravneh – na ravni mesta, na posamezni parceli ali celo na mikroravni z uporabo geoarheoloških in bioarheoloških pristopov.

Opredelitev in presoja (srednjeveške) urbanosti

Eden ključnih prispevkov arheologije je odkrivanje s pisnimi viri slabo osvetljenih procesov nastajanja srednjeveških mest in raznolikih zgodnjih neagrarnih

28 Prim. Steuer 1993; Elser 1998; Astill 2009, 257; Kenzler 2016, 165.

29 Astill 2009, 258–259.

ical knowledge on medieval urban settlements:[28] the origins, formation, and development trajectories of individual towns and townscapes, the natural environment and preconditions for town formation, the adaptation of local topography during urbanisation, historical topography, spatial organisation (urban design, architecture and arrangement of house plots, streets and squares, open spaces), residential buildings, public buildings (town castle, town hall, etc.), infrastructure (water supply, sewage and waste disposal), walls and defences, embankments and harbours, production activities, trade, economic topography, sacred topography, population structure and social differentiation, social topography, lifestyle (diet, living and public health conditions, social life), multiculturalism, suburbs and urban growth, relations with the agrarian hinterland and other towns, etc. Due to the time depth of the archaeological record, archaeology can shed considerable light on the dynamics of urban life and challenge simplistic notions of continuous, uninterrupted development and growth of towns from their proto-urban beginnings to modern urban centres. The biographies of individual settlements may have been very turbulent; some towns, or even just their parts, may have experienced periods of stagnation or contraction followed by either abandonment or renewed growth.[29] Archaeological research documents these dynamics at different levels – at the level of the town, within a single plot of land, or even at the micro level using geoarchaeological and bioarchaeological approaches.

Defining and Assessing (Medieval) Urbanity

Undoubtedly, one of the most important contributions of archaeology lies in uncovering the processes of the formation of medieval towns, which are inadequately illuminated by the written sources, as well as the various early non-agrarian settlements that

28 Cf. Steuer 1993; Elser 1998; Astill 2009, 257; Kenzler 2016, 165.

29 Astill 2009, 258–259.

naselij, ki ne ustrezajo pojmu pravno opredeljenega srednjeveškega mesta. Zastavlja se vprašanje, kako opredeliti „urbanost" nekega naselja v danem trenutku. Raziskovalci pri tem izhajajo iz paradigmatskega okvira, ki so ga v obdobju med svetovnima vojnama in tik zatem zastavili Max Weber, Henri Pirenne, Louis Wirth in Vere Gordon Childe, ki so urbanost razumeli kot posledico ekonomske in populacijske rasti. Mesta so potemtakem produkt in ključni element kompleksnih družb (civilizacij), kjer primarne sorodstvene vezi med ljudmi nadomestijo sekundarne, institucionalne.[30] Opredelitve pojmov mesto, urbanizem in urbanost niso enoznačne ter so vedno znova podvržene presoji in poskusom sistematizacije s stališča različnih znanstvenih disciplin in glede na vsakokratni kulturnozgodovinski kontekst.

Urbanosti meščanskih naselij ne določa toliko njihov pravni status, temveč predvsem funkcije, ki jih opravljajo tako za prebivalce – meščane – kakor tudi za širšo okolico. Takšen funkcionalni pristop[31] k proučevanju urbanosti je v sozvočju s teorijo središčnih krajev nemškega geografa Walterja Christallerja, skladno s katero je mesto središče določenega območja, za katero opravlja različne, tako imenovane središčne funkcije.[32] Pomen središčnega kraja ni nujno sorazmeren z njegovo velikostjo, temveč gre za relativni presežek pomena (središčnost) v odnosu do okolice. V arheološkem in zgodovinskem proučevanju zgodnjih urbanih naselbin je uporaba temeljnih konceptov teorije središčnih krajev zelo razširjena. Tako je historični geograf Dietrich Denecke opredelil deset središčnih funkcij (srednjeveških) mest,[33] Eike Gringmuth-Dallmer pa je – upoštevaje fragmentarnost arheološkega zapisa – predlagal nabor petih, ki jih je mogoče identificirati in ovrednotiti s pomočjo arheoloških pokazateljev:[34] oblast, obramba, trgovina, proizvodnja in kult. Prisotnost večjega števila središčnih funkcij nakazuje višjo stopnjo pomembnosti oziro-

30 Raja, Sindbæk 2020b, 10.
31 Prim. Kosi 2009, 13–15.
32 Christaller 1933.
33 Denecke 1973.
34 Gringmuth-Dallmer 1996.

do not fit the concept of a legally defined medieval town. The question, of course, is how to define the 'urbanity' of a settlement at a given time. In doing so, researchers often rely on the paradigmatic framework set in the period between the two world wars and shortly thereafter by Max Weber, Henri Pirenne, Louis Wirth, and Vere Gordon Childe, who understood urbanity as the result of economic and population growth. Towns are thus a product and a key element of complex societies (civilisations) in which the primary kinship ties between people are replaced by secondary, institutional ties.[30] The definitions of the terms town, urbanism, and urbanity are not unambiguous and are always subject to evaluation and attempts at systematisation from the perspective of different scientific disciplines and in light of the respective cultural and historical context.

The urbanity of civic settlements is determined less by their legal status than by the functions they perform for their inhabitants-citizens and for the wider surroundings. Such a functional approach[31] to the study of urbanity is consistent with the central place theory by the German geographer Walter Christaller, according to which the town is the centre of an area for which it performs various so-called central functions.[32] The importance of a central place is not necessarily proportional to its size, but it exhibits a relative surplus of importance (centrality) in relation to its surroundings. In the archaeological and historical study of early urban settlements, the application of the basic concepts of the central place theory is very widespread. For example, the historical geographer Dietrich Denecke identified ten central functions of (medieval) towns,[33] while Eike Gringmuth-Dallmer – taking into account the fragmentary nature of the archaeological record – proposed a set of five that can be identified and evaluated on the basis of archaeological indicators:[34] power, protection, trade, production, and cult. The presence of a greater num-

30 Raja, Sindbæk 2020b, 10.
31 Cf. Kosi 2009, 13–15.
32 Christaller 1933.
33 Denecke 1973.
34 Gringmuth-Dallmer 1996.

ma središčnosti naselja in omogoča rekonstrukcijo hierarhij naselij.

Podobno sta že v petdesetih letih 20. stoletja zgodovinarja Heinz Stoob in Carl Haase oblikovala merila oziroma skupke kriterijev (*Kriterienbündel*),[35] ki jih mora naselje izpolnjevati, da bi ga lahko šteli za urbano. Haase kriterije urbanosti deli na administrativne, topografske in funkcionalne. Noben kriterij sam po sebi ne zadošča za opredelitev naselja kot urbanega, na drugi strani pa vsako urbano naselje ne ustreza nujno vsem navedenim kriterijem. Ne nazadnje središčne funkcije v nekaterih kulturnih okoljih opravljajo tudi kraji, ki sicer nimajo pravega urbanega značaja.

Tudi v srednjeveški urbani arheologiji so po zgledu historičnih geografov in zgodovinarjev poskušali oblikovati uporaben nabor kriterijev ali, bolje, pokazateljev urbanosti (srednjeveških) mest. Komite za urbane raziskave britanskega Sveta za arheologijo jih je v monografiji *The Erosion of History: Archaeology and Planning in Towns* predstavil dvanajst:[36] (1) obrambne naprave, (2) notranja ulična mreža, (3) tržni prostor, (4) kovnica, (5) pravno-formalni status, (6) središčni položaj v mreži komunikacij, (7) razmeroma veliko število in gostota prebivalstva, (8) raznolika gospodarska osnova, (9) oblika stavbnih parcel in hiš, (10) družbena diferenciacija, (11) kompleksna verska organiziranost, (12) središče sodne oblasti. Vsi ti kriteriji niso neposredno arheološko zaznavni, vendar bi lahko naselje označili kot urbano, če izpolnjuje vsaj tri ali štiri.[37] Težava seveda ostaja naključnost in fragmentarnost arheoloških informacij, pridobljenih pretežno v kontekstu preventivnih in zaščitnih raziskav, kar močno otežuje presojo o izpolnjevanju kriterijev urbanosti v določenem zgodovinskem trenutku.

Navedeni kriteriji so po svoji naravi kvalitativni, četudi so povezani z velikostjo in stopnjo kompleksnosti naselja. Kvantitativnih kriterijev, kot je število prebivalcev, za kategorizacijo naselij v preteklosti ne moremo uporabiti, saj so ti kazalniki nujno relativ-

ber of central functions indicates a higher degree of importance or centrality of a settlement and allows the reconstruction of settlement hierarchies.

Similarly, as early as the 1950s, historians Heinz Stoob and Carl Haase formulated the criteria, or rather sets of criteria (*Kriterienbündel*),[35] that a given settlement must meet in order to be considered urban. Haase divides the urban criteria into administrative, topographical, and functional. No single criterion is sufficient to define a settlement as urban, and on the other hand, not every urban settlement necessarily meets all the criteria mentioned. After all, the central functions in some cultural environments are also performed by places that do not have a truly urban character.

Following the example of historical geographers and historians, medieval urban archaeologists also attempted to develop a useful set of criteria, or rather indicators, for the urbanity of (medieval) towns and cities. The Urban Research Committee of the Council for British Archaeology presented twelve of them in the monograph *The Erosion of History: Archaeology and Planning in Towns*:[36] (1) defences, (2) internal street plan, (3) market, (4) mint, (5) legal existence, (6) central position in a network of communications, (7) relatively large or dense population, (8) diversified economic base, (9) house plot and house type, (10) social differentiation, (11) complex religious organisation, (12) judicial centre. Not all of these criteria are directly archaeologically observable, but a settlement can be described as urban if it meets at least three or four of them.[37] The problem remains, of course, the random and fragmentary nature of archaeological information obtained mainly in the context of preventive and rescue research, which makes it much more difficult to assess whether the urban criteria were met at a given time in history.

These criteria are qualitative in nature, even if they are related to the size and degree of complexity of the settlement. Quantitative criteria such as population size cannot be used to categorise settlements in

35 Stoob [1956] 1970; Haase 1958.
36 Heighway 1972, 9.
37 Clarke 1984, 175.

35 Stoob [1956] 1970; Haase 1958.
36 Heighway 1972, 9.
37 Clarke 1984, 175.

Slika/Figure 2 *Ljubljana, Krojaška ulica. Izkopani ostanki lesenih stavb iz predurbane faze (foto M. Lukić, 2011; z dovoljenjem Muzeja in galerij mesta Ljubljana). / Ljubljana, Krojaška Street. Excavated remains of wooden buildings from the preurban phase (photo by M. Lukić, 2011; courtesy of Museum & Galleries of Ljubljana).*

ni, arbitrarni in kulturno specifični. Zato Michael E. Smith[38] ne govori o kriterijih, temveč o naboru urbanih atributov, od katerih nobeden ni univerzalen in nujen pogoj urbanosti. V različnih kulturnih in zgodovinskih okoljih so za (urbana) naselja značilne specifične kombinacije urbanih atributov.[39] Ker se nekatere prvine urbanosti oziroma urbanega življenjskega sloga pojavljajo tudi v ruralnih naseljih, bi bilo po mnenju Oliverja Nakoinza in sodelavcev namesto izraza kriteriji bolje uporabiti pojem simptomi urbanosti.[40]

V zadnjem času se v arheologiji pod vplivom teorij družbenih praks,[41] teorije družbenih omrežij,[42] teorije akterja-mreže[43] ter koncepta asemblaža[44] uveljavljajo drugačna razumevanja urbanosti, ki poskušajo preseči tradicionalne reprezentacijske pristope.

Mesto lahko obravnavamo kot kompleksen sistem oziroma omrežje.[45] Oliver Nakoinz in sodelavci poudarjajo, da urbanost ni statična kategorija oziroma

38 Smith 2016; Smith 2020.
39 Smith 2016, 158–161.
40 Nakoinz, Bilger, Matzig 2020, 2.
41 Predvsem Bourdieu 1977; Giddens 1984.
42 Freeman 2004; Knappett 2014.
43 Latour 2005.
44 Deleuze, Guattari [1972, 1980] 1983–1987; De Landa 2016.
45 Prim. Smith 2020, 20–21.

the past, as these indicators are necessarily relative, arbitrary, and culturally specific. Michael E. Smith[38] therefore speaks not of criteria but of a set of urban attributes, none of which is universal or a necessary condition for urbanity. In different cultural and historical contexts, (urban) settlements are characterised by specific combinations of urban attributes.[39] Since some elements of urbanity or urban lifestyle can also be found in rural settlements, it would be better to use the term symptoms of urbanity instead of the term criteria, as suggested by Oliver Nakoinz and colleagues.[40]

Under the influence of social practice theories,[41] social networks theory,[42] actor-network theory,[43] and the concept of assemblage,[44] various conceptions of urbanity have recently become popular in archaeology that attempt to transcend traditional representational approaches.

The city can be seen as a complex system or network.[45] Oliver Nakoinz and colleagues emphasise that urbanity is not a static category or property of a place, but rather the process of adaptation to changing conditions in a complex settlement system that is triggered when the settlement reaches a certain size.[46] It is not the absolute number of inhabitants or the size of the settlement that is important, but the high degree of connectivity and thus the numerous opportunities for interactions between people that give rise to and increase the complexity of the settlement as a social network. The higher the connectivity, the more opportunities for interaction. This means more opportunities for knowledge exchange and innovation, collaboration, division of labour, specialisation, social differentiation, and other processes that are considered typically urban. A high degree of connectivity also means greater opportunities to perform

38 Smith 2016; Smith 2020.
39 Smith 2016, 158–161.
40 Nakoinz, Bilger, Matzig 2020, 2.
41 Especially Bourdieu 1977; Giddens 1984.
42 Freeman 2004; Knappett 2014.
43 Latour 2005.
44 Deleuze, Guattari [1972, 1980] 1983–1987; De Landa 2016.
45 Cf. Smith 2020, 20–21.
46 Nakoinz, Bilger, Matzig 2020.

lastnost nekega naselja, temveč proces prilagajanja spreminjajočim se razmeram v kompleksnem poselitvenem sistemu, ki se sproži, ko naselje doseže določeno velikost.[46] Pri tem ni bistveno absolutno število prebivalcev ali velikost naselja, temveč visoka stopnja povezljivosti, torej priložnosti za interakcije med ljudmi, kar poraja in povečuje kompleksnost naselja kot družbenega omrežja. Višja ko je povezljivost, več je možnosti za interakcije, to pa pomeni več priložnosti za izmenjavo znanja in inovativnost, sodelovanje, delitev dela, specializacijo, družbeno diferenciacijo in druge procese, ki jih razumemo kot tipično urbane. Visoka stopnja povezljivosti pomeni tudi večje možnosti za opravljanje središčnih funkcij. Na drugi strani višja povezljivost in večja kompleksnost vodita v spremembe življenjskega sloga. Ljudje imamo namreč omejene kapacitete za učinkovite neposredne družbene interakcije. Ko je ta prag presežen, smo v stresu, zato nekatere družbene stike opustimo ali razvrednotimo. Rezultat je značilno urban „anonimen" življenjski slog. Nepredvidljivost in stresnost kompleksnih urbanih okolij poleg tega zmanjšujejo družbena pravila, ki določajo, kdo, kdaj in zakaj sme ali ne sme s kom biti v interakciji. Za uveljavljanje teh pravil so vzpostavljene institucije, ki neodvisno od posameznikov opravljajo določene družbene vloge in funkcije. Zelo na kratko bi lahko rekli, da urbanost označuje presežek povezljivosti v primerjavi z neurbanimi naselji.[47]

Tudi Axel Christophersen (2015) je opozoril na nezadostnost funkcionalističnega razumevanja urbanosti, usmerjenega na kriterije. Ta pristop se namreč osredotoča na urbanizem kot skupek značilnosti naselja, ki pa je pravzaprav proizvod urbanosti. Slednjo Christophersen pojmuje kot poseben način življenja, ki je strukturno povezan z urbanimi krajinami in gostoto prebivalstva.[48] Izhajajoč iz teorije družbenih praks[49] v ospredje postavi delovanje ljudi in mesto opredeli kot dinamičen splet družbenih procesov in vsakodnev-

46 Nakoinz, Bilger, Matzig 2020.

47 Nakoinz, Bilger, Matzig 2020, 1; prim. Raja, Sindbæk 2018, 14.

48 Prim. Wirth 1938.

49 Prim. Bourdieu 1977; Giddens 1984; Schatzki, Knorr Cetina, von Savigny 2001.

central functions. On the other hand, higher connectivity and greater complexity lead to lifestyle changes. Namely, people have limited capacities for effective direct social interactions. When this threshold is exceeded, we become stressed, so we abandon or devalue some social contacts. The result is a typically urban 'anonymous' lifestyle. The unpredictability and stress of complex urban environments are further reduced by social rules that determine who, when and why may or may not interact with someone else. To enforce these rules, institutions are established to perform certain social roles and functions independently of individuals. Very briefly, one could say that urbanity is characterised by a certain surplus of connectivity compared to non-urban settlements.[47]

Axel Christophersen (2015) also pointed out the inadequacy of the functionalist, criteria-based understanding of urbanity. This approach focuses on urbanism as a set of characteristics of the settlement, which is itself a product of urbanity. The latter is understood by Christophersen as a particular way of life structurally related to urban landscapes and population density.[48] Drawing on social practice theory,[49] he focuses on human agency and defines the town as a dynamic web of social processes and everyday material practices. These are formed, transformed, and disintegrated as individuals and groups interact with each other and with their material surroundings.[50] As he says, "the town can be understood as a historical phenomenon that is *performed*: the town is created and re-created through the exercise of social practice in a material environment as a particular *social space*, where countless practices are intertwined in patterns, bundles, and complexes that combine to form a particular recognizable urban lifestyle".[51] Archaeological remains – artefacts, structures, and ecofacts – are a tangible trace of the social and cultural interactions in which they were involved. They can be understood

47 Nakoinz, Bilger, Matzig 2020, 1; cf. Raja, Sindbæk 2018, 14.

48 Cf. Wirth 1938.

49 Cf. Bourdieu 1977; Giddens 1984; Schatzki, Knorr Cetina, von Savigny 2001.

50 Cf. Shove, Pantzar, Watson 2012.

51 Christophersen 2015, 112.

nih materialnih praks. Te se oblikujejo, preoblikujejo in razpadajo skozi interakcijo med posamezniki in skupinami ter njihovim materialnim okoljem.[50] Kot pravi, „lahko mesto razumemo kot zgodovinski pojav, ki se *izvaja*: mesto nastaja in je poustvarjano z izvajanjem družbenih praks v materialnem okolju kot posebnem *družbenem prostoru*, kjer se nešteto praks prepleta v vzorce, snope in komplekse, ki skupaj oblikujejo poseben prepoznaven urbani življenjski slog".[51] Arheološke ostaline – artefakti, strukture in okoljski podatki – so oprijemljiva sled družbenih in kulturnih interakcij, v katerih so bile udeležene. Lahko jih razumemo kot izraz rutinskih, habitualiziranih vsakodnevnih praks.

Seveda je takšno konceptualizacijo urbanosti za potrebe arheologije zelo težko operacionalizirati, saj ne moremo neposredno opazovati in meriti družbenih interakcij v preteklosti, marveč uporabljamo nadomestne podatke in modele. Opredelitev mesta je zatorej nujno nejasna in fleksibilna, odvisna od teoretskih izhodišč, potreb in ciljev raziskave, opazovanega kulturnega konteksta ter količine in narave arheoloških podatkov, ki so nam na voljo.[52]

Novejše usmeritve in pristopi k proučevanju srednjeveških mest in urbanosti

Razumljivo je, da so arheološke raziskave srednjeveških mest v veliki meri zavezane pojmovnemu okviru in raziskovalni agendi zgodovinopisja, četudi arheološka odkritja vodijo v dekonstrukcijo nekaterih ustaljenih pojmovanj in širijo polje razumevanja srednjeveške urbanosti. Medtem ko vloga arheologije pri proučevanju srednjeveških mest že dolgo ni več vprašljiva, je v praksi diskurz med vedami, ki proučujejo ta fenomen v smislu totalne zgodovine (*histoire total*), pogosto težaven zaradi nezadostnega poznavanja metod in epistemologije partnerskih ved. To lahko vodi v nekritično in nedosledno vključevanje arheoloških podatkov v zgodovinopisne narative, ki ne upoštevajo specifičnih lastnosti arheoloških virov in njihovih omejitev.[53] Ta problem je 'večen' problem razmerja med arheološkimi in zgodovinskimi podatki, ki ga lahko obravnavamo na več načinov. Najpogostejši, a hkrati najmanj produktiven je multidisciplinarni pristop, tj. ločena raba zgodovinskih in arheoloških (in seveda drugih) virov za raziskavo določene teme. Bolj zaželen je interdisciplinarni pristop, tj. integracija različnih virov za skupno raziskavo

50 Prim. Shove, Pantzar, Watson 2012.
51 Christophersen 2015, 112.
52 Smith 2020, 20–25.

as expressions of routine, habitualised everyday practices.

Of course, it is very difficult to operationalise such a conceptualisation of urbanity for the needs of archaeology, since we cannot directly observe and measure past social interactions, but must instead rely on proxy data and models. The definition of a town is therefore necessarily vague and flexible, depending on the theoretical background, the needs and objectives of a particular research project, the observed cultural context, and the amount and nature of archaeological data available.[52]

New Directions and Approaches to the Study of Medieval Towns and Urbanity

It is understandable that archaeological research on medieval towns is largely committed to the conceptual framework and research agenda of historiography, even though archaeological discoveries sometimes lead to the deconstruction of established notions and broaden the field of understanding medieval urbanity. While the role of archaeology in the study of medieval towns has long been established, in practice the discourse between disciplines studying this phenomenon in terms of total history (*histoire total*) often proves difficult due to insufficient knowledge of the methods and epistemology of partner disciplines. This can lead to an uncritical and inconsistent integration of sources and findings from other disciplines into one's own research and interpretations.[53] This is the 'perennial' problem of the relationship between archaeological and historical data, which can be approached in several ways. The most common, but at the same time least productive, way is the multidisciplinary approach, i.e. the separate use of historical and archaeological (and, of course, other) sources for research on a given topic. More desirable is the interdisciplinary approach, i.e. the integration of different sources for a common research

52 Smith 2020, 20–25.
53 Piekalski 2014, 518; cf. Scholkmann 1997/1998; Baeriswyl *et al.* 2010.

čevanje njihovih virov in dognanj v lastne raziskave in interpretacije.[53] Gre za „večni" problem razmerja med arheološkimi in zgodovinskimi podatki, ki se ga je mogoče lotiti na več načinov. Najbolj razširjen, a hkrati najmanj produktiven je večdisciplinarni pristop, ki pomeni ločeno uporabo zgodovinskih in arheoloških (in drugih) virov za raziskovanje določene tematike. Bolj zaželen je interdisciplinarni pristop, torej povezovanje različnih virov za skupni raziskovalni cilj. Pravi presežek pa lahko prinese šele celosten, transdisciplinarni pristop, ki integrira vire in metode različnih ved ter med drugim preiskuje naravo povezav med besedilom in materialnim zapisom. Več arheologov je že opozorilo, da je treba stremeti prav k temu in upoštevati aktivno udeleženost dokumentov v družbenih procesih.[54] Kritično soočenje besedilnih virov in materialnih evidenc namreč omogoča kompleksno razumevanje nekdanjih materialnih praks, razkriva pa lahko tudi morebitna neskladja med normativnim družbenim okvirom in dejanskim delovanjem ljudi v preteklosti.[55]

V zadnjih desetletjih arheološke raziskave načrtno razpirajo polje razumevanja (srednjeveške) urbanosti, razvijajo se novi pogledi in pristopi. Ti se od statičnega opazovanja urbanosti – ali, bolje, urbanizma – naselja v smislu njegove prostorske zasnove, organizacije poselitve in komunikacij ali stavbarskih specifik premikajo k dinamičnemu pojmovanju urbanizacije v širšem krajinskem kontekstu ter materialnosti urbanih praks, kot jih razkrivajo študije artefaktov[56] ali na mikroskopski ravni analiza mikromorfologije depozitov.[57] Urbanost ni le lastnost določenega tipa naselja, temveč označuje tudi specifične načine, kako ljudje vstopajo v interakcije z naselji, okoljem in drugimi ljudmi. Urbanost je torej tudi lastnost družbenih omrežij in institucij.[58]

Vse bolj poudarjena interdisciplinarna narava sodobne arheologije zahteva celostne pristope tako na

53 Piekalski 2014, 518; prim. Scholkmann 1997/1998; Baeriswyl *et al.* 2010.
54 Prim. Andrén 1998; Moreland 2006.
55 Prim. Hausmair *et al.* 2018.
56 Prim. Christophersen 2015; Jervis 2016.
57 Wouters *et al.* 2017.
58 Raja, Sindbæk 2020b, 10.

goal. However, it is only a holistic, transdisciplinary approach that can add real value by integrating the sources and methods of different disciplines and by examining, among other things, the very nature of the connections between the text and the material record. Several archaeologists have already pointed out the need to aim for the latter and to consider the active involvement of documents in social processes.[54] The critical confrontation of textual sources and material evidence allows for a complex understanding of past material practices, but can also reveal the possible contradictions between the normative social framework and the actual actions of people in the past.[55]

In recent decades, archaeological research has systematically broadened the field of understanding (medieval) urbanity, and new views and approaches have been developed. These move from a static view of the urbanity – or rather, urbanism – of a settlement in terms of its spatial design, the organisation of settlement and communication, or architectural features, towards a dynamic conceptualisation of urbanisation in the wider landscape context and the materiality of urban practices as revealed by artefact studies[56] or, at the microscopic level, by micromorphological analyses of archaeological deposits.[57] Urbanity is not merely a quality of a particular type of settlement, but also denotes specific ways in which people interact with settlements, with the environment, and with other people. Urbanity is thus also a quality of social networks and institutions.[58] The increasingly pronounced interdisciplinarity of contemporary archaeology requires integrated approaches to data collection and analysis, as well as to the conceptualisation of results. All of this is rapidly opening up new perspectives on medieval urbanity. However, such theoretically supported and methodologically innovative approaches are still relatively underrepresented in Central European medieval ar-

54 Cf. Andrén 1998; Moreland 2006.
55 Cf. Hausmair *et al.* 2018.
56 Cf. Christophersen 2015; Jervis 2016.
57 Wouters *et al.* 2017.
58 Raja, Sindbæk 2020b, 10.

področju zajema podatkov kakor tudi analize virov in konceptualnega osmišljanja rezultatov. Vse to pospešeno odpira nove poglede na srednjeveško urbanost. Vendar lahko ugotovimo, da so takšni teoretsko podprti in metodološko inovativni pristopi v srednjeevropski arheologiji srednjega veka v primerjavi z anglo-ameriško, skandinavsko ali ibersko še razmeroma šibko zastopani.

Lahko bi rekli, da je skladno z razvojem teoretske misli v sociologiji, antropologiji, filozofiji in drugih humanistično-družboslovnih vedah tudi arheologijo v zadnjih desetletjih zaznamovalo več teoretskih obratov: obrat k praksam,[59] materialni obrat[60] in ontološki obrat.[61] Poudarek na rutinskih vsakdanjih praksah je značilen za različne družbene teorije, ki poskušajo pojasniti razmerja med družbenimi akterji – posamezniki in skupinami – ter njihovim delovanjem in družbenimi strukturami. Na arheologijo sta v tem pogledu najbolj vplivala sociologa Pierre Bourdieu in Anthony Giddens.[62] Materialni obrat je v arheologijo vpeljal nove poglede na naravo materialnega delovanja[63] ter v središče zanimanja postavil dejavno vlogo predmetov in snovi v življenju preteklih družb.[64] Ontološki obrat pa je predvsem pod vplivom sociologa Bruna Latourja[65] prinesel zavedanje, da sodobni zahodni pogled na svet in temeljne kategorije, kot so družba, kultura in narava, ni univerzalen, tako da je treba pri raziskovanju preteklosti upoštevati alternativne ontologije, ki so jim tovrsten razcep in distinkcije morda povsem tuji.[66] Nasledek teh obratov so pristopi, ki družbo obravnavajo kot preplet ali omrežje ljudi, drugih živih bitij in stvari.[67]

59 Schatzki, Knorr Cetina, von Savigny 2001; Shove, Pantzar, Watson 2012; Stockhammer 2012.
60 Hicks, Beaudry 2010.
61 Alberti 2016.
62 Bourdieu 1977; Giddens 1984.
63 Gell 1998; Latour 2005; Robb 2010.
64 Knappett 2005; Knappett 2014; Olsen 2010.
65 Latour 1993; Latour 2005.
66 Prim. Heywood 2017.
67 Knappett 2005; Knappett 2014; Olsen 2010; Hodder 2012; Watts 2013.

chaeology, in contrast to Anglo-American, Scandinavian or even Iberian archaeology.

It can be observed that archaeology has been marked by several theoretical turns in recent decades, in line with the development of theoretical thought in sociology, anthropology, philosophy, and other humanities and social sciences: the practice turn,[59] the material turn,[60] and the ontological turn.[61] The emphasis on routine everyday practices is characteristic of various social theories that attempt to explain the relationships between social actors – individuals and groups – and their agency and social structures. In this respect, archaeology has been particularly influenced by the work of sociologists Pierre Bourdieu and Anthony Giddens.[62] The material turn introduced new perspectives on the nature of material agency into archaeology[63] and directed interest towards the active role of objects and materials in the lives of past societies.[64] The ontological turn, particularly under the influence of sociologist Bruno Latour,[65] brought with it an awareness that modern Western views of the world and fundamental categories such as society, culture, and nature are not universal, and that alternative ontologies should be considered when studying the past, as such divisions and distinctions may be completely alien to them.[66] The consequence of these turns are approaches that treat society as an entanglement or network of people, other living beings, and objects.[67] Among other aspects, they introduce actor-network theory[68] and assemblage theory[69] into archaeology.

According to assemblage theory, a town is not a fixed material or social entity but can be understood as a

59 Schatzki, Knorr Cetina, von Savigny 2001; Shove, Pantzar, Watson 2012; Stockhammer 2012.
60 Hicks, Beaudry 2010.
61 Alberti 2016.
62 Bourdieu 1977; Giddens 1984.
63 Gell 1998; Latour 2005; Robb 2010.
64 Knappett 2005; Knappett 2014; Olsen 2010.
65 Latour 1993; Latour 2005.
66 Cf. Heywood 2017.
67 Knappett 2005; Knappett 2014; Olsen 2010; Hodder 2012; Watts 2013.
68 Latour 1993; Latour 2005.
69 Deleuze, Guattari 1983–1987; De Landa 2016; Jervis 2018a.

V arheologijo med drugim uvajajo teorijo akterja-mreže[68] in teorijo asemblaža.[69]

V skladu s teorijo asemblaža mesto ni fiksna materialna ali družbena entiteta, temveč ga lahko razumemo kot dinamičen in produktiven snop interakcij med človeškimi in nečloveškimi akterji. Je koagulacija tokov ljudi, snovi, kapitala, institucij, pravil in drugih prvin, ki fizični in družbeni prostor mesta nenehno vzpostavljajo in preoblikujejo; kontinuiteta (stabilnost) in sprememba pa izhajata iz odnosov med akterji. Koncept asemblaža nam pomaga pri soočanju s kompleksnostjo in neurejenostjo družbenega življenja ter produktivnimi zmogljivostmi snovi.[70]

Ideje in pristopi, utemeljeni na teh teoretskih izhodiščih, v srednjeveški urbani arheologiji v ospredje postavljajo družbeno produkcijo urbanih prostorov, oblikovanje in udejanjanje urbanih identitet, različne vidike proizvodnje in potrošnje dobrin ter druge urbane procese. Preizprašujejo jih z uporabo konceptov, kot so družbene prakse,[71] delovanje,[72] asemblaž[73] in omrežje.[74] Še vedno je aktualna tudi ideja o družbeni vpetosti materialne kulture[75] in z njo koncept kulturne biografije, ki osvetljuje povezave med ljudmi in stvarmi ter pomaga pojasniti, kako se pomeni in vrednote akumulirajo in preoblikujejo.[76] Koncept biografije je mogoče uporabiti tudi za proučevanje krajev in urbanih okolij.[77]

Konceptualni premik k materialnim praksam in delovanju je arheologom, ki se ukvarjajo s srednjeveškimi mesti, omogočil svež pogled na že uveljavljene raziskovalne tematike in njihovo pozornost usmeril na nekatere druge, ki doslej sploh še niso bile obravnavane. Ena takšnih tem so prakse ravnanja z odpadom, po katerih se ruralna in urbana okolja značilno razlikujejo med seboj. Urbani način življenja v

68 Latour 1993; Latour 2005.

69 Deleuze, Guattari 1983–1987; De Landa 2016; Jervis 2018a.

70 Jervis 2018b; Jervis *et al.* 2021, 229–232.

71 Npr. Jervis 2011; Jervis 2017; Haase 2019; Tys 2020.

72 Npr. Jervis 2013.

73 Npr. Jervis 2016; Jervis *et al.* 2021.

74 Npr. Ashby, Sindbæk 2020.

75 Prim. Appadurai 1986.

76 Prim. Kopytoff 1986; Gosden, Marshall 1999, 172.

77 Raja, Sindbæk 2020a; prim. Tys 2020; Wouters 2020.

dynamic and productive bundle of interactions between human and non-human actors. It is the coagulation of flows of people, materials, capital, institutions, rules, and other elements that are constantly establishing and reshaping the physical and social space of the town; however, continuity (stability) and change stem from the relationships between actors. The concept of assemblage helps us engage with the complexity and messiness of social life and the productive capacities of the material.[70]

Ideas and approaches in medieval urban archaeology based on these theoretical premises focus on the social production of urban spaces, the formation and performance of urban identities, various aspects of the production and consumption of commodities, and other urban processes. They examine these phenomena through concepts such as social practices,[71] agency,[72] assemblage,[73] and network.[74] The idea about the social embeddedness of material culture[75] is still relevant today, and with it the concept of cultural biography, which sheds light on the links between people and things and helps explain how meanings and values are accumulated and transformed.[76] The concept of biography can also be used to study places and urban environments.[77]

The conceptual shift to material practices and agency has provided archaeologists studying medieval towns with a fresh perspective on already established research topics and has focused their attention on other topics not previously addressed. One such topic is waste management practices, which differ significantly in rural and urban settings. The urban way of life in settlements with relatively high population densities and intensive production activities generated different practices and systems for waste disposal: waste was disposed of in pits and latrines in

70 Jervis 2018b; Jervis *et al.* 2021, 229–232.

71 E.g. Jervis 2011; Jervis 2017; Haase 2019; Tys 2020.

72 E.g. Jervis 2013.

73 E.g. Jervis 2016; Jervis *et al.* 2021.

74 E.g. Ashby, Sindbæk 2020.

75 Cf. Appadurai 1986.

76 Cf. Kopytoff 1986; Gosden, Marshall 1999, 172.

77 Raja, Sindbæk 2020a; cf. Tys 2020; Wouters 2020.

Slika/Figure 3 *Ptuj, izkopavanja srednjeveških in novoveških greznic ter drugih objektov na dvorišču Stare steklarske delavnice (foto M. Lukić, 2021; z dovoljenjem Skupine STIK). / Ptuj, excavations od medieval and postmedieval cesspits and other structures in the courtyard of the Old Glassworks (photo by M. Lukić, 2021; courtesy of Skupina STIK).*

naseljih z razmeroma visoko gostoto prebivalstva in intenzivnimi proizvodnimi dejavnostmi je generiral različne prakse in sisteme za odstranjevanje odpada: odlagali so ga v odpadne jame in greznice na dvoriščih, v vodotoke, odtočne kanale,[78] mestne obrambne jarke in na komunalne deponije v nepozidanih ali degradiranih predelih mesta. Večje količine odpada, še posebej proizvodnega, so uporabili za izravnalna in gradbena nasutja, predvsem za nasipavanje nabrežij.[79] Biološki odpad so tudi odvažali iz mesta in ga uporabili za gnojenje obdelovalnih površin. Medtem ko je na deskriptivni, faktografski ravni ta tematika dokaj dobro raziskana,[80] so arheologi šele v zadnjih letih začeli preizpraševati naravo in konceptualizacijo odpadkov v srednjeveški družbi. Claudia Theune je opozorila, da artefakte iz odpadnih depozitov v arheologiji običajno obravnavamo z vidika proizvodnje, uporabe in obtoka dobrin, ne sprašujemo pa se po vlogi in pomenu odpada ali o praksah upravljanja z odpadki.[81] Različni načini ravnanja z različnimi vrstami odpadkov na eni strani razkrivajo različne kulturne biografije posameznih predmetov,[82] na drugi pa

78 Prim. Grewe 1986, 293–300; Baeryswil 2008, 61–66.
79 Prim. Gläser 2009.
80 Prim. Schütte 1986; Flüeler M., Flüeler N. 1992, 351–373; Evans 2010.
81 Theune 2015.
82 Prim. Kopytoff 1986.

backyards, watercourses, drains,[78] defensive ditches, and communal waste dumps in undeveloped or degraded areas of the town. Larger quantities of waste, particularly industrial waste, were used for levelling and backfilling of structures, especially in land reclamation and the construction of embankments.[79] Biological waste was also removed from the town and used to fertilise arable land. While this topic is fairly well researched on a descriptive, factographic level,[80] archaeologists have only recently begun to question the nature and conceptualisation of rubbish in medieval society. Claudia Theune pointed out that artefacts from waste deposits in archaeology are usually considered in terms of the production, use, and circulation of goods, but we do not inquire into the role and meaning of waste or waste management practices in the past.[81] The different ways of dealing with different types of waste reveal, on the one hand, different cultural biographies of individual objects,[82] and on the other hand, different evaluations of individual types of waste in medieval society. In his study of the disposal of ceramic waste in medieval Southampton, Ben Jervis formulated the thesis that waste management is a way of creating order in the urban space.[83] It is a practice that is linked to other economic and domestic activities, and thus to the socio-economic status of the people who generate, categorise, and dispose of waste. Even in the Middle Ages, waste management was inextricably linked to the construction of urban identities. Furthermore, Greta Civis pointed out the importance of medieval mental structures and notions of purity, of which people were not necessarily aware.[84] It was only in contentious situations, when established, habitualised behaviour was either impossible or violated, that this knowledge surfaced and required explicit, normative regulation by civic authorities.

78 Cf. Grewe 1986, 293–300; Baeryswil 2008, 61–66.
79 Cf. Gläser 2009.
80 Cf. Schütte 1986; Flüeler M., Flüeler N. 1992, 351–373; Evans 2010.
81 Theune 2015.
82 Cf. Kopytoff 1986.
83 Jervis 2013.
84 Civis 2018.

različna vrednotenja posameznih vrst odpadkov v srednjeveški družbi. Ben Jervis je v študiji o odlaganju keramičnega odpada v srednjeveškem Southamptonu postavil tezo, da je ravnanje z odpadki način za vzpostavljanje reda v urbanem prostoru.[83] Gre za prakso, ki je povezana z drugimi gospodarskimi in gospodinjskimi dejavnostmi ter tako z družbeno-gospodarskim statusom ljudi, ki odpad ustvarjajo, kategorizirajo in odlagajo. Ravnanje z odpadki je bilo pač tudi v srednjem veku neločljivo vpeto v konstrukcijo urbanih identitet. Greta Civis je ob tem opozorila še na pomen srednjeveških mentalnih struktur in predstav o čistosti, ki se jih ljudje sicer niso nujno zavedali.[84] Šele v konfliktnih situacijah, ko je bilo ustaljeno habitualizirano vedenje onemogočeno ali kršeno, je ta vednost prišla na površje in zahtevala eksplicitno, normativno ureditev z ustreznimi predpisi mestnih oblasti.

Vzporedno s teoretskim je potekal metodološki razvoj, ki je prav tako odločilno zaznamoval arheologijo srednjeveške urbanosti. Razvoj tehnik daljinskega zaznavanja je omogočil premike v raziskovalnih pristopih k mestom tako glede njihove vpetosti v širši krajinski in poselitveni kontekst kakor glede njihove notranje prostorske strukture in prostorske organizacije. Spremembe ekonomskih, organizacijskih in strokovno-etičnih okvirov arheoloških raziskav, ki niso več naklonjeni obsežnim raziskovalnim izkopavanjem, so poleg tega pripomogle k vse večji uveljavitvi neinvazivnih ali šibko invazivnih preiskovalnih metod, še posebej pri raziskovanju opuščenih srednjeveških mest.[85]

Tudi v urbani arheologiji je vse bolj občuten vpliv tako imenovane tretje znanstvene revolucije.[86] Gre za daljnosežne metodološke, a hkrati konceptualne premike, ki jih poganjajo vse hitrejši razvoj naravoslovnih analitskih tehnik, kot so geoarheološke in mikromorfološke analize depozitov za podrobno karakterizacijo formacijskih procesov ter identifika-

Parallel to the theoretical, methodological developments took place that also had a decisive impact on the archaeology of medieval urbanity. The development of remote sensing techniques has enabled a shift in research approaches to cities and towns, both in terms of their integration into the wider landscape and settlement contexts, and in terms of their internal spatial structure and spatial organisation. Changes in the economic, organisational, and professional-ethical frameworks of archaeological research, which no longer favour large-scale research excavations, have also contributed to the increasing use of non-invasive or low-invasive surveying methods, particularly in the study of deserted medieval towns.[85]

The influence of the so-called third science revolution is also increasingly felt in urban archaeology.[86] These are far-reaching methodological but also conceptual shifts driven by the increasingly rapid development of analytical techniques in the natural sciences, such as geoarchaeological and micromorphological analyses of archaeological deposits for the detailed characterisation of formation processes and the identification of various activities that have taken place at the site in the past. In addition, various chemical composition analyses are available for the characterisation and provenancing of materials, biomolecular and isotopic analyses, analyses of ancient DNA, advances in dating methods, digitisation and use of big data, and quantitative modelling. The combination of quantitative analytical techniques and modern theoretical approaches focused on the concepts of agency and materiality provides new insights into the various facets and temporal dynamics of human existence and agency in urban environments. Such an interdisciplinary approach has been termed 'high-definition' archaeology.[87]

Geoarchaeological research, especially micromorphology, focuses on the so-called dark earths, a typically urban phenomenon that some researchers consider one of the criteria for assessing the urban-

83 Jervis 2013.
84 Civis 2018.
85 Prim. Schenk 2005; Coolen *et al.* 2021; Predovnik, Pavlin, Terčon 2021.
86 Kristiansen 2014.

85 Cf. Schenk 2005; Coolen *et al.* 2021; Predovnik, Pavlin, Terčon 2021.
86 Kristiansen 2014.
87 Cf. Raja, Sindbæk 2018; Raja, Sindbæk 2020a, 12.

cijo različnih dejavnosti, ki so na najdišču potekale v preteklosti, analize kemične sestave za karakterizacijo in določanje izvora materialov, biomolekularne in izotopske analize, analize starodavne DNK, napredek datacijskih metod, digitalizacija in uporaba velikega podatkovja ter kvantitativno modeliranje. Spoj kvantitativnih analitskih tehnik in sodobnih teoretskih pristopov, osredinjenih na koncepta delovanja in materialnosti, omogoča nove vpoglede v različne fasete in časovno dinamiko človekovega bivanja in delovanja v urbanih okoljih. Za takšen interdisciplinarni pristop se je uveljavila oznaka arheologija „visoke ločljivosti".[87]

Geoarheološke raziskave, še posebej mikromorfologija, se osredotočajo predvsem na tako imenovane temne plasti, značilno urban pojav, ki ga nekateri raziskovalci vidijo kar kot enega od kriterijev urbanosti (zgodnje)srednjeveških naselbin.[88] Če je nekdaj veljalo, da so se te z organskimi snovmi bogate plasti tvorile predvsem s kmetijsko obdelavo tal in naj bi označevale obdobja prekinitve urbanega življenja, danes vemo, da je njihova sestava in geneza mnogo bolj raznolika. Temne plasti so se oblikovale skozi različne dejavnosti in procese ter so povezane predvsem z upravljanjem z odpadom na omejenem prostoru. Tako je denimo analiza temnih plasti z glavnega trga Grote Markt v belgijskem mestu Lier pokazala sled agrarnih dejavnosti pred nastankom mesta, nato pa predvsem različnih gradbenih, tržnih in proizvodnih dejavnosti, povezanih z nastankom in delovanjem trga v fazi, ko ta še ni bil tlakovan. Mikromorfologija torej pomaga razumeti, kako kaotičen in intenzivno izrabljen prostor je bil srednjeveški trg, kar je v precejšnjem nasprotju s sterilno, prečiščeno podobo tlakovanega praznega prostora, kakršno prikazujejo sočasne upodobitve.[89] V Bruslju zadnjih petnajst let pri vseh arheoloških izkopavanjih v mestu sistematično opravljajo geoarheološke raziskave.[90] Proučili so že več kot dvajset najdišč in pridobili podatke, ki osvetljujejo okoliščine in procese urbanizacije, to-

87 Prim. Raja, Sindbæk 2018; Raja, Sindbæk 2020a, 12.
88 Burnouf 2007, 166–167.
89 Wouters 2020, 91–97.
90 Devos, Nicosia, Wouters 2020.

ity of (early) medieval settlements.[88] If these layers, rich in organic matter, were previously believed to have been formed mainly by agricultural tillage and to mark periods of interruption of urban life, it is now apparent that their composition and formation are much more diverse. The dark earths were formed by various activities and processes and are mainly related to waste management in a confined space. Analysis of the dark earths from the Grote Markt square in the Belgian city of Lier, for example, revealed traces of agricultural activities before the town was founded, followed by various construction, trade, and production activities related to the establishment and operation of the market before it was paved for the first time. Micromorphology thus helps us understand how chaotic and intensely used spaces medieval markets actually were, in stark contrast to the sterile, refined images of paved empty spaces depicted in contemporary art.[89] In Brussels, all archaeological excavations in the city have been systematically complemented by geoarchaeological investigations for the past fifteen years.[90] More than twenty sites have been investigated so far, providing data that shed light on the circumstances and processes of urbanisation, topography, organisation and the evolution of urban space over time. Lost buildings, gardens, sites where extraction of various raw materials took place, arable land, and meadows have been uncovered, adding considerably to the picture of the city and its surroundings painted by the written sources and the archaeological remains.

High-definition approaches, under the influence of contemporary social theory[91] and urban studies,[92] have introduced another new topic into the archaeological study of urbanity: the study of open, seemingly empty spaces in the town.[93] These include either extensively used or marginal or abandoned and degraded areas. Geoarchaeological, particularly micromorphological, analyses reveal traces of past

88 Burnouf 2007, 166–167.
89 Wouters 2020, 91–97.
90 Devos, Nicosia, Wouters 2020.
91 E.g. De Landa 2016.
92 Farías, Bender 2010; McFarlane 2011.
93 Jervis *et al.* 2021.

pografijo, organizacijo in razvoj mestnega prostora skozi čas. Prepoznavajo izginule stavbe, vrtove, lokacije, kjer je potekala ekstrakcija različnih surovin, njivske površine in travnike ter tako pomembno dopolnjujejo podobo mesta in njegove okolice, kot jo izrisujejo pisni viri in arheološke ostaline.

Pristopi visoke ločljivosti so v arheološko raziskovanje urbanosti pod vplivom sodobne družbene teorije[91] in urbanih študij[92] vpeljali še eno novo temo: raziskave odprtih, dozdevno praznih mestnih prostorov.[93] To so lahko bodisi ekstenzivno izrabljana bodisi marginalna bodisi zapuščena in degradirana območja. Geoarheološke, predvsem mikromorfološke analize razkrivajo sledi nekdanje rabe in funkcij teh prostorov, najsi gre za proizvodne ali družabne dejavnosti. Prazni prostori se izmikajo regulaciji, ki narekuje in omejuje družbeno delovanje in izkušnjo urbanosti v drugih delih mesta. So nekakšne shrambe potenciala, ki se lahko sprosti, ko so ti prostori vključeni v udejanjanje urbanosti. Srečevanja in konfrontacije, ki potekajo v praznih prostorih, imajo transformativni potencial in učinek na to, kar bi mesto utegnilo postati.[94] Tudi mestne trge in ulice je arheologija nekoč obravnavala zgolj kot prazne prostore, namenjene prometu in trgovanju. Vendar jih novejša arheološka odkritja[95] in pristopi visoke ločljivosti,[96] osmišljeni v okviru splošne družbene teorije ter še posebej sociologije potrošnje in prostora, razkrivajo kot prava vozlišča dejavnosti, predvsem pa kot živahno polje družbenih interakcij.[97]

Arheološke raziskave srednjeveških mest v Sloveniji in sosednjih deželah

Razvoj arheoloških raziskav srednjeveških mest na območju današnje Slovenije, Hrvaške in južne Avstrije, na katero se nanašajo prispevki v pričujočem

91 Npr. De Landa 2016.
92 Farías, Bender 2010; McFarlane 2011.
93 Jervis *et al.* 2021.
94 Jervis *et al.* 2021, 232–233.
95 Npr. Scholz 2015.
96 Wouters *et al.* 2017; Wouters 2020.
97 Öbrink 2019; Scholz 2013; Scholz 2015; Scholz 2018.

use and the functions of these spaces, whether for production or social activities. Empty spaces escape the regulation that dictates and limits social action and the experience of urbanity in other parts of the town. They are thus a kind of storehouse of potential that can be released when these spaces are included in the performance of urbanity. Encounters and confrontations that take place in empty spaces have transformative potential and influence what the town might become.[94]

Even urban squares and streets were once considered by archaeologists to be nothing more than empty spaces for traffic and commerce. However, recent archaeological discoveries[95] and high-definition approaches,[96] conceptualised in the context of general social theory and, in particular, the sociology of consumption and space, reveal them as genuine nodes of activity and, above all, as a vibrant field of social interactions.[97]

Archaeological Excavations of Medieval Towns in Slovenia and Neighbouring Countries

The development of archaeological research on medieval towns in present-day Slovenia, Croatia, and southern Austria, to which the contributions in this volume refer, corresponds essentially to what was written in the introduction about the wider Central European area. As elsewhere, the number of archaeological field interventions in towns and cities has increased considerably over the last three decades due to accelerated infrastructural and building development of urban centres, changes in the legal protection of cultural heritage, and organisational restructuring of the archaeological profession with the emergence of private archaeological companies. Continuous technological and methodological developments have enabled improvements in archaeolog-

94 Jervis *et al.* 2021, 232–233.
95 E.g. Scholz 2015.
96 Wouters *et al.* 2017; Wouters 2020.
97 Öbrink 2019; Scholz 2013; Scholz 2015; Scholz 2018.

zborniku, se v osnovnih potezah sklada s tem, kar smo za širši srednjeevropski prostor zapisali uvodoma. Kakor drugod je tudi tu v zadnjih treh desetletjih prišlo do občutne rasti števila arheoloških terenskih raziskav v mestih zaradi pospešenega infrastrukturnega in gradbenega razvoja urbanih središč, sprememb pravnega varstva kulturne dediščine in organizacijskega prestrukturiranja arheološke stroke s pojavom zasebnih arheoloških podjetij. Nenehen tehnološki in metodološki razvoj omogoča izboljšave arheoloških terenskih raziskovalnih postopkov in dokumentacijskih tehnik ter s tem pripomore k novim odkritjem in spoznanjem o preteklosti današnjih mest.

Avtorji prispevkov v tem zborniku sledijo uveljavljenim pojmovanjem in paradigmatskemu okviru zgodovinskih ved, medtem ko teoretski razmisleki in metodološki pristopi, ki smo jih predstavili zgoraj, nanje niso vplivali. To je na eni strani odraz splošne naravnanosti tukajšnje arheologije, za katero je značilna odsotnost teoretske razprave, na drugi strani pa je povezano z naravo posvetovanja, ki je bilo namenjeno predstavitvam novejših, pretežno še neobjavljenih terenskih odkritij. A četudi pojma srednjeveške urbanosti avtorji ne reflektirajo eksplicitno, se skozi celoten lok predstavljenih terenskih odkritij ter preglednih in tematskih študij izrisujejo njene raznolike manifestacije na območju današnje Slovenije in sosednjih dežel.

Pregledne predstavitve posameznih mest in njihovega razvoja s posebnim poudarkom na izsledkih doslej opravljenih arheoloških raziskav prinašajo Martin Horvat za Ljubljano, Jože Štukl za Škofjo Loko, Daniela Tomšič za Izolo in Alfred Aleksander Trenz za Piran.

V Ljubljani so izkopavanja na Grajskem griču od devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje, v zadnjem desetletju pa v mestnem središču, v temelju spremenila dosedanje vedenje o začetkih srednjeveške naselbine in zgodnjih fazah njenega urbanega razvoja. Najstarejše sledi srednjeveške poselitve, ki je bila bržkone že od samih začetkov v 11. stoletju neagrarnega značaja, so bile odkrite na predelu med Krojaško in

ical fieldwork procedures and documentation techniques, contributing to new discoveries and insights into the past of modern cities and towns.

The authors of the papers in this volume follow the established notions and paradigmatic framework of the historical disciplines, while the theoretical considerations and methodological approaches presented above have not influenced them. On the one hand, this reflects the general attitude of local archaeology, which is characterised by the absence of theoretical discussion, and on the other hand, it is related to the nature of the conference, which aimed to present recent and largely unpublished field discoveries. However, even if the authors do not explicitly reflect on the notion of medieval urbanity, its various manifestations in the territory of present-day Slovenia and neighbouring countries become evident through the entire arc of field discoveries, overviews, and thematic studies presented here.

Overviews of individual cities and towns and their development, with a particular focus on the results of archaeological research, are presented by Martin Horvat for Ljubljana, Jože Štukl for Škofja Loka, Daniela Tomšič for Izola, and Alfred Aleksander Trenz for Piran.

In Ljubljana, excavations on Castle Hill since the 1990s and in the last decade in the historic city centre have fundamentally changed our knowledge about the beginnings of the medieval settlement and the early phases of its urban development. The oldest traces of a medieval settlement, which was probably non-agrarian in nature from the very beginning in the 11th century, were discovered in the area between Krojaška and Mačkova streets.[98] This is an area near the medieval Old or Lower Bridge over the Ljubljanica at the site of today's Three Bridges. Here the river flows closest to Castle Hill, where a fortified noble residence was probably built at the same time. The key results of these and other archaeological excavations, which in combination with historical data and pictorial sources shed light on Ljubljana's past, are briefly outlined by Martin Horvat.

98 Draksler 2018a; Draksler 2018b.

Mačkovo ulico.[98] Gre za območje v bližini srednjeveškega Starega ali Spodnjega mostu čez Ljubljanico na mestu današnjega Tromostovja. Tu se reka najbolj približa Grajskemu griču, na katerem je bržkone v istem času že stala plemiška utrdba. Ključne izsledke teh in drugih arheoloških raziskav, ki v povezavi z zgodovinskimi podatki in likovnimi viri osvetljujejo preteklost Ljubljane, kratko oriše Martin Horvat.

Jože Štukl predstavlja srednjeveško preteklost Škofje Loke in treh loških gradov, s posebnim poudarkom na arheoloških raziskavah. Povzame že objavljene izsledke izkopavanj nekdanjega komuna, Poljanskih vrat in stolpa na Kranclju ter spoznanj o izbranih artefaktih s teh najdišč. Posebej dobrodošel je pregled novejših, povečini še neobjavljenih raziskav ob obnovitvenih delih na Loškem gradu in infrastrukturnih posegih na različnih lokacijah v mestnem središču.

Urbanistično zasnovo in razvoj Izole na osnovi zgodovinskih, kartografskih in likovnih virov ter arheoloških in konservatorskih raziskav v svojem prispevku oriše Daniela Tomšič. Naselje na nekdanjem morskem otoku ob obali severozahodne Istre je nastalo na lokaciji predhodne rimske naselbine, njegov razvoj pa lahko spremljamo vsaj od 9./10. stoletja dalje s postopno širitvijo in zgoščanjem pozidave na zavetni jugozahodni polovici otoka. Urbanizem Izole avtorica umesti v širši kontekst nekdanjih beneških mest ob severnem Jadranu.

Mednje sodi tudi sosednji Piran, ki ga obravnava prispevek Alfreda Aleksandra Trenza. Mesto je nastalo na naravno zavarovanem polotoku, ki je bil prvič poseljen že v zgodnji bronasti dobi, posamezni zgodovinski podatki pa nakazujejo tudi možnost neprekinjene poselitve od rimskega obdobja dalje. Avtor podrobno predstavi zgodovinski in urbanistični razvoj srednjeveškega mesta ter posebno pozornost nameni pregledu številnih arheoloških raziskav na območju mesta. V nadaljevanju evidentira potencial in izzive za nadaljnje arheološke raziskave, pri čemer kot izhodišče uporabi tlorisni načrt Pirana, ki ga je ok. 1820 po neohranjeni predlogi iz 17. stoletja izdelal Giulio de Franceschi.

98 Draksler 2018a; Draksler 2018b.

Jože Štukl presents the medieval past of Škofja Loka and its three castles, with special emphasis on the archaeological research. He summarises the previously published results of the excavations of the medieval town hall (Komun), the Poljanska vrata gate, and the tower at Krancelj, as well as the findings on selected artefacts from these sites. An overview of recent, largely unpublished research related to the restoration work at Loka Castle and infrastructural interventions at various sites in the historic town centre is particularly welcome.

Daniela Tomšič outlines the urban layout and development of Izola based on historical, cartographic, and pictorial sources as well as archaeological and conservation research. The settlement on the former sea island off the coast of north-western Istria arose on the site of an earlier Roman settlement, and its development can be traced back at least to the 9th or 10th century. The expansion of the town and the gradual development of the sheltered south-western half of the island are outlined. The urbanism of Izola is discussed in the broader context of former Venetian towns on the northern Adriatic.

The latter includes neighbouring Piran, which is discussed in a contribution by Alfred Aleksander Trenz. The town was founded on a naturally protected peninsula, which was first occupied in the early Bronze Age, and historical data also indicate the possibility of continuous settlement from the Roman period onwards. The author presents the historical and urban development of the medieval town in detail, paying particular attention to the numerous archaeological excavations in the town. He then presents the potential and challenges for further archaeological research, using as a starting point the map of Piran drawn around 1820 by Giulio de Franceschi based on a lost 17th-century original.

Philip Mason discusses various aspects of urbanity in the regional context of Bela krajina, a region in the far south-east of present-day Slovenia. He reviews the results of archaeological research in two urban settlements, Črnomelj and Metlika, the former ecclesiastical centre at Rosalnice and Vinica Castle. He notes that in order to understand medieval ur-

Philip Mason razpravlja o različnih vidikih urbanosti v regionalnem okviru Bele krajine, pokrajine na skrajnem jugovzhodu današnje Slovenije. Pregledno predstavi rezultate dosedanjih arheoloških raziskav v dveh mestnih naseljih, Črnomlju in Metliki, ter nekdanjem cerkvenem središču v Rosalnicah in na gradu Vinica. Kot ugotavlja, je treba za razumevanje srednjeveške urbanizacije, razvoja obrti in trgovskih povezav v regiji upoštevati izsledke raziskav tako urbanih središč kot drugih krajev, ki so imeli nekatere središčne funkcije.

Sledijo podrobnejše predstavitve posameznih odkritij ali problematik. O najzgodnejših sledeh srednjeveške poselitve, odkritih na območju nekdanjega minoritskega samostana in Vojašniškega trga v Mariboru, piše Miha Murko. Gre za skromne ostaline domnevnega dvora s cerkvijo iz časa pred sredino 12. stoletja in sledi tržnih dejavnosti v njeni neposredni bližini. Vse to nakazuje obstoj neagrarnega naselja ob prehodu čez reko Dravo še pred celovito urbanizacijo tega prostora s postavitvijo minoritskega samostana in izgradnjo mestnega obzidja v drugi polovici 13. stoletja.

Levente Horváth predstavi nedavna odkritja na Glavnem trgu v avstrijskem Gradcu. Izkopavanja so razkrila precejšnjo dinamiko prostorske ureditve in različnih dejavnosti, ki so tod potekale od sredine 10. do 15. stoletja. Avtor problematizira dosedanjo arheološko interpretacijo odkritih ostalin kot sledov bivalnih stavb in spremljajočih gospodarskih objektov. Opozori na arheološke raziskave trgov v drugih evropskih mestih, ki v nasprotju z ustaljenimi predstavami o srednjeveških trgih kot odprtih, praznih prostorih razkrivajo njihovo pestro infrastrukturo ter dinamično gospodarsko in družabno dogajanje, ki je na njih potekalo.

Izkopavanja na območju nekdanjega dominikanskega samostana na Ptuju predstavita Evgen Lazar in Nika Veršnik. Gre za eno ključnih mestotvornih prvin v srednjem veku. Beraški redovi in njihove redovne hiše so značilno urban pojav 13. stoletja, ki ga nekateri zgodovinarji opredeljujejo kar kot kriterij urbanosti in merilo velikosti oziroma pomembnosbanisation, the development of crafts, and trade connections in the region, it is necessary to take into account the results of research from urban centres as well as from other places that had one or several central functions.

The following papers contain detailed accounts of individual discoveries or topics. Miha Murko writes about the earliest traces of medieval settlement discovered in the area of the former Minorite monastery and Vojašniški trg in Maribor. These include the scant remains of a presumed manor house with a church from before the mid-12th century and traces of market activities in its immediate vicinity. All this points to the existence of a non-agrarian settlement at the crossing over the River Drava in the period before the extensive urbanisation of this area with the foundation of the Minorite monastery and the construction of town walls in the second half of the 13th century.

Levente Horváth presents the recent discoveries in the main square in Graz, Austria. The excavations have revealed a considerable dynamic of the spatial design and the various activities that took place here from the mid-10th to the 15th century. The author challenges the current archaeological interpretation of the discovered remains as traces of residential buildings and associated outbuildings. He refers to the archaeological excavations of markets in other European towns, which, contrary to established notions about medieval markets as open, empty spaces, reveal their diverse infrastructure and the dynamic economic and social action that took place there.

The excavations on the site of the former Dominican monastery in Ptuj are presented by Evgen Lazar and Nika Veršnik. Friaries were one of the defining urban elements of the Middle Ages. They were typical of the 13th century and some historians see them as a criterion of urbanity and a measure of the size or importance of medieval towns.[99] The Dominicans settled in Ptuj in 1230, initially outside the town, next to the western town gates. Archaeological excavations were carried out in 2011–2013 in connection

99 Cf. Le Goff 1970.

ti srednjeveških mest.[99] Na Ptuju so se dominikanci naselili leta 1230, sprva še zunaj mesta pred zahodnimi mestnimi vrati. Arheološka izkopavanja so v sklopu obnovitvenih del v letih 2011–2013 potekala v notranjosti nekdanje redovne cerkve in zakristije. Razkrila so sledi poselitve in pozidav od rimskega obdobja dalje ter obsežen korpus drobnih najdb, predvsem keramičnega gradiva.

Naslednji trije prispevki obravnavajo še eno značilno mestotvorno prvino srednjega veka, to je mestno obzidje. Jaka Bizjak predstavlja zunanje obzidje Kopra, Marko Stokin piše o razvoju mestnih utrdb Pirana od pozne antike do 16. stoletja, Petra Predoević Zadković in Palma Karković Takalić pa rekonstruirata utrdbeni sistem Reke s podrobnim soočenjem pisnih in arheoloških virov. Vsi trije prispevki obravnavajo obmorska pristaniška mesta na beneškem interesnem območju ob severnem Jadranu. Čeprav se pristopi avtorjev nekoliko razlikujejo po vsebinskih in metodoloških poudarkih, pa vsi značilno povezujejo zgodovinske podatke z analizo stoječih arhitekturnih ostalin in izsledki arheoloških izkopavanj.

Andrej Janeš in Ana Azinović Bebek podrobno predstavita rezultate izkopavanj mestnega pokopališča ob župnijski cerkvi Marijinega vnebovzetja na trgu Pul Vele crikve na Reki. Pokopavanje je tu potekalo od 12./13. stoletja do tretje četrtine 18. stoletja. Članek obsega oris strukture in razvoja pokopališča, načina pokopa in ovrednotenje predmetov iz grobov.

Tudi zadnji prispevek v zborniku obravnava srednjeveške pokope, vendar Vlasta Vyroubal, Željka Bedić in Anita Adamić Hadžić v njem opravijo primerjalno študijo bioarheoloških podatkov o pokojnikih in pokojnicah s šestih urbanih pokopališč na Hrvaškem: Zagreb (sv. Franjo), Reka (trg Pul Vele crikve, Marijino vnebovzetje), Umag (sv. Martin), Stari grad na otoku Pagu (sv. Marija in frančiškanski samostan), Zadar (samostan sv. Nikolaja) in Trogir (najdišče Bazilika – Groblje). Avtorice na osnovi dokumentiranih sledi patoloških sprememb in poškodb na kostnih ostankih posameznikov nagovarjajo problematiko javnega zdravja in kvalitete življenja v srednjeveških

99 Prim. Le Goff 1970.

with restoration works in the former friary church and sacristy. Traces of occupation and architectural remains from the Roman period and later were discovered, as well as an extensive collection of small finds, mainly pottery.

The following three contributions deal with another defining element of the medieval towns, the town walls. Jaka Bizjak presents the outer walls of Koper and Marko Stokin writes about the development of the walls of Piran from late antiquity to the 16th century, while Petra Predoević Zadković and Palma Karković Takalić reconstruct the town defences of Rijeka, Croatia, through a detailed comparison of written and archaeological sources. All three papers deal with port towns in the Venetian sphere of interest along the northern Adriatic. Although their authors' approaches differ slightly in terms of content and methodological focus, they all typically correlate historical data with the analysis of standing architectural remains and the results of archaeological excavations.

Andrej Janeš and Ana Azinović Bebek give a detailed account of the results of the excavations of the former municipal cemetery next to the parish church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Pul Vele crikve square in Rijeka. Burials took place there from the 12th or 13th century until the third quarter of the 18th century. The paper contains an overview of the structure and development of the cemetery, burial practices, and the evaluation of the grave finds.

The final contribution in this volume also deals with medieval burials, but Vlasta Vyroubal, Željka Bedić and Anita Adamić Hadžić conduct a comparative study of bioarchaeological data on the deceased from six urban cemeteries in Croatia: Zagreb (St Francis), Rijeka (Pul Vele crikve square, the parish church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary), Umag (St Martin), Stari grad on the island of Pag (the church of Our Lady and the Franciscan monastery), Zadar (St Nicholas' monastery), and Trogir (the site of Bazilika – Groblje). Based on the documented traces of pathological changes and trauma on the skeletal remains of individuals, the authors address the issue of public health and quality of life in medieval ur-

urbanih okoljih. Evidentirajo več zdravstvenih težav, kot so tuberkuloza, skorbut, rahitis, gobavost in sifilis. To so bila zdravstvena tveganja, s katerimi so se srečevali prebivalci srednjeveških mest.

Sklepna beseda

Arheološke raziskave so za proučevanje srednjeveških mest nepogrešljive. To se je najprej izkazalo z odkritji zgodnjih neagrarnih (protourbanih) naselbin, ki so zamajala nekdaj ustaljena pojmovanja o oblikah srednjeveške urbanosti in procesih urbanizacije. A to nikakor ni edini prispevek arheologije k poznavanju srednjeveških mest in urbanega načina življenja. Stoletje in pol arheološkega dela v današnjih urbanih središčih, ki so podvržena vse hitrejšemu gradbenemu in infrastrukturnemu razvoju, je to znanje dopolnilo s številnimi novimi vpogledi v značilnosti in razvoj urbanizma, stavbarstva, infrastrukture, proizvodnje, trgovine, potrošnje, družbenih struktur, pa tudi večkulturnosti, higienskih razmer in okoljske problematike.

Vznemirljiv metodološki in teoretski razvoj arheologije je v zadnjih desetletjih arheološko raziskovanje srednjeveške urbanosti podprl z novimi sklopi podatkov, analitskimi tehnikami in konceptnimi orodji, ki nas od preprostega beleženja dejstev o snovnih ostalinah vodijo k razmislekom o globljih strukturah, naravi in izkušnjah urbanega v preteklosti. Naš pogled lahko seže od mikroravni, ki jo osvetljujejo sodobne bioarheološke, geoarheološke in kemijsko-analitske tehnike, do makroravni z uporabo tehnik daljinskega zaznavanja, denimo satelitskih posnetkov in laserskega skeniranja površja, ki nam pomagajo razkrivati vpetost mesta v širšo okolico. Vsi ti novi pristopi razkrivajo različne fasete srednjeveške urbanosti, ki je ne gre razumeti kot fiksen atribut določenega naselja in njegovih prebivalcev, temveč kot nasledek specifičnega in dinamičnega prepleta povezav med ljudmi, stvarmi in okoljem. Ta nasledek ni enkraten in nespremenljiv, temveč se nenehno poraja skozi udejanjanje odnosov med akterji, ki tvorijo mesto in njegovo zaledje.

ban environments. They record several health problems such as tuberculosis, scurvy, rickets, leprosy, and syphilis. These were the health risks faced by medieval urban populations.

Concluding Remarks

Archaeological research is essential to the study of medieval towns. This was first demonstrated by the discoveries of early non-agrarian (proto-urban) settlements, which shattered the once-established ideas about the forms of medieval urbanity and the processes of urbanisation. But this is by no means the only contribution of archaeology to the knowledge about medieval cities and towns and the urban way of life. A century and a half of archaeological work in contemporary urban centres undergoing accelerated building and infrastructural development has added to this knowledge many new insights into the characteristics and development of urbanism, architecture, infrastructure, production, trade, consumption, social structures and also multiculturalism, hygienic conditions, and environmental issues.

The exciting methodological and theoretical development of archaeology in recent decades has provided archaeological research on medieval urbanity with new datasets, analytical techniques, and conceptual tools that lead us away from the simple recording of facts about the material remains towards reflecting on the deeper structures, the nature, and experience of the urban in the past. Our gaze can range from the micro-level, illuminated by modern bioarchaeological, geoarchaeological, and chemical-analytical techniques, to the macro-level using remote sensing techniques such as satellite imagery and airborne laser scanning to uncover how the town was integrated into the wider environment. All these new approaches reveal different facets of medieval urbanity, which should not be understood as a fixed attribute of a particular settlement and its inhabitants, but rather as a consequence of a specific and dynamic entanglement of people, things, and the environment. This consequence is not unique and

Odkritja in spoznanja, ki jih predstavljajo avtorji tega zbornika, so pomemben prispevek k poznavanju podobe ter razumevanju nastanka in razvoja srednjeveških mest na območju današnje Slovenije in sosednjih dežel. Upamo, da bodo rezultati terenskih raziskav, ki so predstavljene v tem zborniku, in tistih, ki so jim sledile v letih med izvedbo posvetovanja in izidom te publikacije, čim prej celovito objavljeni in ovrednoteni. Želimo si tudi, da bi bodoče arheološke raziskave v mestnih središčih v čim večji meri vključevale metodološke in tehnološke novosti ter pristope, ki smo jih na kratko predstavili v tem prispevku. Šele tako bo namreč mogoče spodbuditi zares poglobljeno teoretsko refleksijo o materialnih vidikih srednjeveške urbanosti na prostoru med vzhodnim obrobjem Alp in severnim Balkanom.

unchanging, but constantly emerges through the performance of relations between the actors that make up the town and its hinterland.

The discoveries and findings presented by the authors of this volume are an important contribution to the knowledge about and understanding of the origin and development of medieval towns on the territory of present-day Slovenia and neighbouring countries. We hope that the results of the field research presented in this volume, as well as those that followed in the years between the conference and the publication of the proceedings, will be fully published and evaluated as soon as possible. We also hope that future archaeological research in urban centres will incorporate, as far as possible, the methodological and technological innovations and approaches briefly presented in this paper. Only in this way will it be possible to stimulate a truly profound theoretical reflection on the material aspects of medieval urbanity in the area between the eastern fringes of the Alps and the northern Balkans.

Translated by author

Literatura / Bibliography

ALBERTI, B. 2016, Archaeologies of ontology. – *Annual Review of Anthropology* 45/1, 163–179.

ANDERSSON, H. 1993, Medieval archaeology in Scandinavia. – V/In: H. Andersson in/and J. Wienberg (ur./eds.), *The Study of Medieval Archaeology: European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11–15 June 1990,* Stockholm, 7–21.

ANDRÉN, A. 1998, *Between Artifacts and Texts: Historical Archaeology in Global Perspective.* – Philadelphia.

APPADURAI, A. (ur./ed.) 1986, *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective.* – Cambridge.

ASHBY, S. P. in/and S. SINDBÆK (ur./eds.) 2020, *Crafts and Social Networks in Viking Towns.* – Oxford–Philadelphia.

ASTILL, G. 2009, Medieval towns and urbanization. – V/In: R. Gilchrist in/and A. Reynolds (ur./eds.), *Reflections: 50 Years of Medieval Archaeology, 1957–2007,* Leeds, 255–270.

BAERYSWIL, A. 2008, Sodbrunnen – Stadtbach – Gewerbekanal: Wasserversorgung und -entsorgung in der Stadt des Mittelalters und der frühen Neuzeit am Beispiel von Bern. – V/In: D. Rippmann, W. Schmid in/and K. Simon-Muscheid (ur./eds.), *…zum allgemeinen statt nutzen: Brunnen in der europäischen Stadtgeschichte,* Trier, 55–68.

BAERYSWIL, A., G. DESCOEUDRES, M. STERCKEN in/and D. WILD (ur./eds.) 2010, *Die mittelalterliche Stadt erforschen – Archäologie und Geschichte im Dialog: Beiträge der Tagung "Geschichte und Archäologie: disziplinäre Interferenzen", vom 7. bis 9. Februar 2008 in Zürich.* – Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 36, Basel.

BERGMANN, R. 2011, Stadtwüstungen als Objekt mitteleuropäischer Forschung. – *Archäologie in Westfalen-Lippe* 2010, 153–157.

BIDDLE, M. in/and D. M. HUDSON 1973, *The Future of London's Past: A Survey of the Archaeological Implications of Planning and Development in the Nation's Capital.* – Worcester.

BIERMANN, F., C. HERRMANN in/and A. KOPERKIEWICZ 2016, Alt-Wartenburg / Barczewko: Interdisziplinäre Erforschung einer spätmittelalterlichen Stadtwüstung im Ermland (Nordostpolen). – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 44, 115–148.

BOURDIEU, P. 1977, *Outline of a Theory of Practice.* – Cambridge.

BURNOUF, J. 2007, Towns and rivers, river towns: environmental archaeology and the archaeological evaluation of urban activities and trade. – V/In: J. Henning (ur./ed.), *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Vol 1: The Heirs of the Roman West,* Berlin–New York, 165–180.

CHRISTALLER, W. 1933, *Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen.* – Jena.

CHRISTOPHERSEN, A. 2015, Performing towns: steps towards an understanding of medieval urban communities as social practice. – *Archaeological Dialogues* 22, 109–132.

CIVIS, G. 2018, Rubbish and regulations in the middle ages: a comparison of urban and rural disposal practices. – V/In: B. Hausmair, B. Jervis, R. Nugent in/and E. Williams (ur./eds.), *Archaeologies of Rules and Regulation: Between Text and Practice,* New York–Oxford, 61–82.

CLARKE, H. 1984, *The Archaeology of Medieval England.* – London.

COOLEN, J., M. WALLNER, T. TRAUTSMUTH in/and A. KÖNIG 2021, New Insights into a Romanesque Basilica Church in the Deserted Town of Corvey, Germany, Based on a High-Resolution GPR Survey. – *ArcheoSciences* 45/1, 35–38. DOI: https://doi.org/10.4000/ archeosciences.8275

DE LANDA, M. 2016, *Assemblage Theory.* – Edinburgh.

DELEUZE, G. in/and F. GUATTARI [1972, 1980] 1983–1987, *Capitalism and Schizophrenia,* 2 zv./vols. – Minneapolis. (Slov. prevod 1. zvezka: *Anti-Ojdip: Kapitalizem in shizofrenija,* Ljubljana, 2018.)

DENECKE, D. 1973, Der geographische Stadtbegriff und die räumlich-funktionale Betrachtungsweise bei Siedlungstypen mit zentraler Bedeutung in Anwendung auf historische Siedlungsepochen. – V/In: H. Jankuhn, W. Schlesinger in/and H. Steuer (ur./eds.), *Vor- und Frühformen der Europäischen Stadt im Mittelalter: Bericht über ein Symposium in Reinhausen bei Göttingen in der Zeit vom 18. bis 24. April 1972,* vol. 1, Göttingen, 33–55.

DEVOS, Y., C. NICOSIA in/and B. WOUTERS 2020, Urban geoarchaeology in Belgium: experiences and innovations. – *Geoarchaeology* 35/1, 27–41. https://doi.org/10.1002/gea.21755

DRAKSLER, M. 2018a, Arheološke raziskave na Mačkovi in Stritarjevi ulici ter v atriju Upravne enote Ljubljana. / Archaeological research on Mačkova and Stritarjeva ulica and in the atrium of the Administrative Unit Ljubljana. – V/In: M. Horvat *et al.*, *Srednjeveška Ljubljana / Medieval Ljubljana,* Ljubljana, 78–95.

DRAKSLER, M. 2018b, Razvoj srednjeveškega mesta pod Grajskim gričem – Krojaška ulica. / Development of the medieval town under the Castle Hill – Krojaška ulica. – V/In: M. Horvat *et al.*, *Srednjeveška Ljubljana / Medieval Ljubljana,* Ljubljana, 96–111.

ELSER, A. 1998, Stadtkernarchäologie. – V/In: I. Ericsson (ur./ed.), *Ausgrabungen: Schicht für Schicht ins Mittelalter. Begleitheft zur Ausstellung des Lehrstuhls für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit,* 2. dop. izd. / 2nd imp. ed., Bamberg, 119–120.

ENGEL, E. 1993, *Die deutsche Stadt des Mittelalters.* – München.

ENNEN, E. 1987, *Die europäische Stadt des Mittelalters*, 4. dop. izd. / 4th imp. ed. – Göttingen.

EVANS, D. H. 2010, "A good riddance of bad rubbish?" Scatological musings on rubbish disposal and the handling of 'filth' in medieval and early post-medieval towns. – V/In: K. de Groote, D. Tys in/and M. Pieters (ur./eds.), *Exchanging Medieval Material Culture: Studies in Archaeology and History Presented to Frans Verhaeghe,* Brussel, 267–278.

FARÍAS, I. in/and T. BENDER (ur./eds) 2010, *Urban Assemblages: How Actor-Network Theory Changes Urban Studies.* – Abingdon.

FEHRING, G. P. 1993, Archäologie des Mittelalters in Zentraleuropa. – V/In: H. Andersson in/and J. Wienberg (ur./eds.), *The Study of Medieval Archaeology: European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11–15 June 1990,* Stockholm, 41–47.

FEHRING, G. P. 1996, *Stadtarchäologie in Deutschland.* – Stuttgart.

FLAMMER, P. G., S. DELLICOUR, S. PRESTON, D. RIEGER, S. WARREN, C. TAN, R. NICHOLSON, R. PŘICHYSTALOVÁ, N. BLEICHER, J. WAHL, N. FARIA, O. PYBUS, A. POLLARD in/and A. SMITH 2018, Molecular archaeoparasitology identifies cultural changes in the Medieval Hanseatic trading centre of Lübeck. – *Proceedings of the Royal Society B* 285: 20180991. http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2018.0991

FLÜELER, M. in/and N. FLÜELER (ur./eds.) 1992, *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch: Die Stadt um 1300.* – Stuttgart.

FRANCOVICH, R. 1993, Some notes on medieval archaeology in Mediterranean Europe. – V/In: H. Andersson in/and J. Wienberg (ur./eds.), *The Study of Medieval Archaeology: European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11–15 June 1990,* Stockholm, 49–62.

FREEMAN, L. C. 2004, *The Development of Social Network Analysis: A Study in the Sociology of Science.* – Vancouver, BC–North Charleston, SC.

FROLÍK, J. 2012, Archaeological examination of medieval towns in Bohemia (An overview by an archaeologist). – V/In: A. Rozwałka (ur./ed.), *Archaeology in a town, a town in archaeology / Archeologia w mieście, miasto w archeologii, Analecta archaeologica ressoviensia* 7, 67–110.

GELL, A. 1998, *Art and Agency: An Anthropological Theory.* – Oxford. (Slov. prevod: *Umetnost in delovanje: antropološka teorija,* Ljubljana, 2016.)

GIDDENS, A. 1984, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration.* – Oxford.

GLÄSER, M. (ur./ed.) 1997*, Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum I: Stand, Aufgaben und Perspektiven.* – Lübeck.

GLÄSER, M. 2009, Mittelalterliche Baulandgewinnung in Lübeck. – V/In: *Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit* 21, 59–64.

GLÄSER, M. in/and D. MÜHRENBERG 2002, Archäologie in den Hansestädten: das Beispiel Lübeck. – V/In: W. Menghin in/and D. Planck (ur./eds.), *Menschen, Zeiten, Räume: Archäologie in Deutschland,* Stuttgart*,* 369–375.

GOSDEN, C. in/and Y. Marshall 1999, The cultural biography of objects. – *World Archaeology* 31/2, 169–178.

GREWE, K. 1986, Zur Wasserversorgung und Abwasserentsorgung in der Stadt um 1200. – V/In: H. Steuer (ur./ed.), *Zur Lebensweise in der Stadt um 1200: Ergebnisse der Mittelalter-Archäologie, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft* 4, Köln, 275–300.

GRINGMUTH-DALLMER, E. 1996, Kulturlandschaftsmuster und Siedlungssysteme. – *Siedlungsforschung* 14, 7–31.

HAASE, C. 1958, Stadtbegriff und Stadtentstehungsschichten in Westfalen: Überlegungen zu einer Karte der Stadtentstehungeschichten. – *Westfälische Forschungen* 11, 16–32.

HAASE, C. (ur./ed.) 1976–1978, *Die Stadt des Mittelalters,* 3 zv./vol. 2. in 3. izd. / 2nd and 3rd ed. – Darmstadt.

HAASE, K. 2019, Building urbanity: spatial organisation as social practice in medieval Odense. – *Acta archaeologica* 90/2, 43–75.

HAUSMAIR, B., B. JERVIS, R. NUGENT in/and E. WILLIAMS (ur./eds.) 2018, *Archaeologies of Rules and Regulation: Between Text and Practice.* – New York–Oxford.

HEIGHWAY, C. M. (ur./ed.) 1972, *The Erosion of History: Archaeology and Planning in Towns.* – London.

HEYWOOD, P. 2017, The ontological turn. – V/In: *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology.* http://doi.org/10.29164/17ontology

HICKS, D. in/and M. BEAUDRY 2010, The material-culture turn: event and effect. – V/In: D. Hicks in/and M. Beaudry (ur./eds.), *The Oxford Handbook of Material Culture Studies,* Oxford, 25–98.

HODDER, I. 2012, *Entangled: An Archaeology of the Relationships Between Humans and Things.* – Oxford.

HOFER, N., M. HINTERWALLNER in/and M. KRENN 2013, Stadtarchäologie in Österreich: Eine Standortbestimmung. – V/In: N. Hofer, T. Kühtreiber in/and C. Theune (ur./eds.), *Mittelalterarchäologie in Österreich – eine Bilanz. Beiträge der Tagung in Innsbruck und Hall in Tirol, 2. bis 6. Oktober 2012, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 29, Wien, 163–169.

ISENMANN, E. 1988, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500: Stadtgestalt, Recht, Stadtregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft.* – Stuttgart.

JANKUHN, H. 1986, *Haithabu: Ein Handelsplatz der Wikingerzeit.* 8. neubearbeitete und stark erweiterte Auflage. – Neumünster.

JERVIS, B. 2011, A patchwork of people, pots and places: material engagements and the construction of 'the social' in Hamwic (Anglo-Saxon Southampton), UK. – *Journal of Social Archaeology* 11, 239–265.

JERVIS, B. 2013, Rubbish and the creation of urban landscape: a case study from Medieval Southampton, UK. – V/In: J. Bintliff in/and M. Caroscio (ur./eds.), *Pottery and Social Dynamics in the Mediterranean and Beyond in Medieval and Post-Medieval Times, BAR International Series* 2557, Oxford, 57–72.

JERVIS, B. 2016, Assemblage theory and town foundation in medieval England. – *Cambridge Archaeological Journal* 26/3, 381–395.

JERVIS, B. 2017, Ceramics and coastal communities in medieval (twelfth–fourteenth century) Europe: negotiating identity in England's Channel ports. – *European Journal of Archaeology* 20/1, 148–167.

JERVIS, B. 2018a, *Assemblage Thought and Archaeology*. – London.

JERVIS, B. 2018b, Assemblage urbanism: becoming urban in late medieval Southampton. – *Archaeological Dialogues* 25, 135–160.

JERVIS, B., P. CEMBRZYNSKI, J. FLEISHER, D. TYS in/and S. WYNNE-JONES 2021, The archaeology of emptiness? Understanding open urban spaces in the medieval world. – *Journal of Urban Archaeology* 4, 221–246.

KENZLER, H. 2016, 3.1.2 Städte. – V/In: B. Scholkmann, H. Kenzler in/and R. Schreg (ur./eds.), *Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit: Grundwissen,* Darmstadt, 164–170.

KLÁPŠTĚ, J. 2012, *The Czech Lands in Medieval Transformation*. – Leiden.

KNAPPETT, C. 2005, *Thinking Through Material Culture: An Interdisciplinary Perspective*. – Philadelphia.

KNAPPETT, C. 2014, *An Archaeology of Interaction: Network Perspectives on Material Culture and Society*. – Oxford.

KOPYTOFF, I. 1986, The cultural biography of things: commoditization as process. – V/In: A. Appadurai (ur./ed.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective,* Cambridge, 64–92.

KOSI, M. 2009, *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem: primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja*. – Ljubljana.

KRISTIANSEN, K. 2014, Towards a new paradigm? The third science revolution and its possible consequences in archaeology. – *Current Swedish Archaeology* 22, 11–34.

KÜNTZEL, T. 2008, Stadtwüstungen des Mittelalters und der Neuzeit: Formen, Ursachen, Perspektiven. – V/In: A. Lampen in/and A. Owzar (ur./eds.), *Schrumpfende Städte: ein Phänomen zwischen Antike und Moderne*, Köln–Weimar–Wien, 109–144.

LATOUR, B. 1993, *We Have Never Been Modern*. – Cambridge, MA.

LATOUR, B. 2005, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. – Oxford.

LE GOFF, J. 1970, Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale: état de l'enquete. – *Annales ESC* 25, 924–946.

LILLEY, K. 2002, *Urban Life in the Middle Ages, 1000–1450*. – Basingstoke–New York.

MCFARLANE, C. 2011, The city as assemblage: dwelling and urban space. – *Environment and Planning D: Society and Space* 29, 649–671.

MITTERAUER, M. 1980, *Markt und Stadt im Mittelalter: Beiträge zur historischen Zentralitätsforschung*. – Stuttgart.

MORELAND, J. 2006, Archaeology and texts: subservience or enlightenment. – *Annual Review of Anthropology* 35, 135–151.

NAKOINZ, O., M. BILGER in/and D. MATZIG 2020, Urbanity as a process and the role of relative network properties – A case study from the Early Iron Age. – *Frontiers in Digital Humanities* 7, 2. doi: 10.3389/fdigh.2020.00002

NICHOLS, D. 1997, *The Later Medieval City, 1300–1500*. – London–New York.

NOVAKOVIĆ, P., M. HORŇÁK, M. P. GUERMANDI, H. STÄUBLE, P. DEPAEPE in/and J.-P. DEMOULE (ur./eds.) 2016, *Recent Developments in Preventive Archaeology in Europe Proceedings of the 22nd EAA Meeting in Vilnius, 2016*. – Ljubljana.

ÖBRINK, M. 2019, The streets as a meeting place for different actors and agendas: building and open space in 16th-century Nya Lödöse, Sweden. – *Acta archaeologica* 90/2, 153–166.

O'KEEFFE, T. 2014, Urban archaeology. – V/In: C. Smith (ur./ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology,* Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_1422

OLSEN, B. 2010, *IN Defense of Things: Archaeology and the Ontology of Objects*. – Lanham, MD.

PIEKALSKI, J. 2014, Die archäologischen Untersuchungen der Städte in Polen – Stand und Hauptprobleme. – V/In: E. Gringmuth-Dallmer, J. Klápště in/and J. Hasil (ur./eds.), *Tradition – Umgestaltung – Innovation: Transformationsprozesse im hohen Mittelalter, Praehistorica* 31/2, Praha, 517–526.

PITZ, E. 1991, *Europäisches Städtewesen und Bürgertum von der Spätantike bis zum hohen Mittelalter*. – Darmstadt.

PREDOVNIK, K. in/and T. NABERGOJ 2010, Archaeological research into the periods following the Early Middle Ages in Slovenia. / Arheološke raziskave obdobij po zgodnjem srednjem veku v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 61, 245–294.

PREDOVNIK, K. K., T. PAVLIN in/and B. TERČON 2021, *Arheološki površinski pregled na Drami: prvo strokovno poročilo*. – Ljubljana. URL: https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=145869&lang=slv

RAJA, R. in/and S. M. SINDBÆK 2018, Urban Network Evolutions: Exploring Dynamics and Flows through Evidence from Urban Contexts. – V/In: R. Raja and S. M. Sindbæk (ur./eds.), *Urban Network Evolutions: Towards a High-Definition Archaeology,* Aarhus, 13–17.

RAJA, R. in/and S. M. SINDBÆK 2020a, Biographies of Place – An Introduction. – *Journal of Urban Archaeology* 2, 11–13.

RAJA, R. in/and S. M. SINDBÆK 2020b, Urban Archaeology: A New Agenda – Editorial. – *Journal of Urban Archaeology* 1, 9–13.

ROBB, J. 2010, Beyond Agency. – *World Archaeology* 42, 493–520.

RÖSENER, W. 1993, *Die Bauern in der europäischen Geschichte*. – München.

SCHATZKI, T. R., K. K. KNORR CETINA in/and E. von SAVIGNY (ur./eds.) 2001, *The Practice Turn in Contemporary Theory*. – London.

SCHENK, T. 2005, Eine Stadt vermessen: Ergebnisse zerstörungsfreier Untersuchungen auf der mittelalterlichen Stadtwüstung in Freyenstein, Landkreis Ostprignitz-Ruppin. – V/In: W. de Bruyn (ur./ed.), *Georadar und andere zerstörungsfreie Untersuchungsmethoden von Bodendenkmälern: Grenzen und Möglichkeiten. Internationale Fachtagung in Storkow (Mark), 14./15. Mai 2004,* Neuenhagen, 175–200.

SCHIETZEL, K. 2014, *Spurensuche Haithabu: Archäologische Spurensuche in der frühmittelalterlichen Ansiedlung Haithabu. Dokumentation und Chronik 1963–2013*. – Neumünster–Hamburg.

SCHNEIDER, M. (ur./ed.) 2019, *Die Ausgrabungen im Lübecker Gründungsviertel I: Die Siedlungsgeschichte*. – Lübeck.

SCHNEIDER, M., C. KIMINUS-SCHNEIDER in/and B. AYERS (ur./eds.) 2021, *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum XI: Archäologie im Hier und Jetzt*. – Lübeck.

SCHOFIELD, J. in/and A. G. VINCE 2003, *Medieval Towns: The Archaeology of British Towns in Their European Setting*. 2. izd. / 2nd ed. – London.

SCHOLKMANN, B. 1997/1998, Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit heute: eine Standortbestimmung im interdisziplinären Kontext. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 25/26, 7–18.

SCHOLZ, U. 2013, Jahrmarkt und Johannisfeier. Kulturelle Perspektiven und Archäologie der spätmittelalterlichen Öfen am Breiten Markt von Tulln: Ein Werkstattbericht. – V/In: F. X. Eder, O. Kühschelm, B. Schmidt-Lauber, P. Ther in/and C. Theune (ur./eds.), *Kulturen des Ökonomischen: Historisch-kulturwissenschaftliche Beiträge,* Wien, 141–166.

SCHOLZ, U. 2015, Konsumort Markt – Forschungen zu Objekt und Raum am Beispiel des Tullner Breiten Marktes. – *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 31, 49–60.

SCHOLZ, U. 2018, Meat for the market: the Butcher's Guild Rules from 1267 and urban archaeology in Tulln, Lower Austria. – V/In: B. Hausmair, B. Jervis, R. Nugent in/and E. Williams (ur./eds.), *Archaeologies of Rules and Regulation: Between Text and Practice,* New York–Oxford, 43–60.

SCHÜTTE, S. 1986, Brunnen und Kloaken auf innerstädtischen Grundstücken im ausgehenden Hoch- und Spätmittelalter. – V/In: H. Steuer (ur./ed.), *Zur Lebensweise in der Stadt um 1200: Ergebnisse der Mittelalter-Archäologie, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft* 4, Köln, 237–255.

SHOVE, E., M. PANTZAR in/and M. WATSON 2012, *The Dynamics of Social Practice: Everyday Life and How it Changes*. – London.

SLABE, M. 1974, Varovanje zemeljskih slojev s kulturnimi ostanki na področju Škofje Loke. – *Loški razgledi* 21, 73–78.

SMETÁNKA, Z. 1993, Archaeology of the Middle Ages in Bohemia: its past, present and future. – V/In: H. Andersson in/and J. Wienberg (ur./eds.), *The Study of Medieval Archaeology: European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11–15 June 1990,* Stockholm, 91–103.

SMITH, M. E. 2016, How can archaeologists identify early cities? Definitions, types, and attributes. – V/In: M. Fernandéz-Götz in/and D. Krausse (ur./eds.), *Eurasia at the Dawn of History: Urbanization and Social Change*, Cambridge, 153–168.

SMITH, M. E. 2020, Definitions and comparisons in urban archaeology. – *Journal of Urban Archaeology* 1, 15–30. doi: 10.1484/J.JUA.5.120907

STAMMWITZ, U. 2019, The beginnings and early development of Lübeck's central settlement. – V/In: C. Jahnke (ur./ed.), *A Companion to Medieval Lübeck,* Leiden, 18–35.

STARE, V. 1998, Izkopavali smo freisinški trg Gutenwert (Otok pri Dobravi). – *Argo* 41/1–2, 42–56.

STEPHAN, H.-G. 1995, Zur Siedlungs- und Baugeschichte von Corvey, vornehmlich im frühen und hohen Mittelalter. – *Archaeologia historica* 20, 447–467.

STEUER, H. 1993, Der Beitrag der Archäologie zur Stadtgeschichtsforschung. – V/In: H. Andersson in/and J. Wienberg (ur./eds.), *The Study of Medieval Archaeology: European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11–15 June 1990,* Stockholm, 179–190.

STOCKHAMMER, P. W. 2012, Performing the practice turn in archaeology. – *Transcultural Studies* 1, 7–42.

STOOB, H. [1956] 1970, Kartographische Möglichkeiten zur Darstellung der Stadtentstehung in Mitteleuropa, besonders zwischen 1450 und 1800. – V/In: H. Stoob, *Forschungen zum Städtewesen in Europa. Band I: Räume, Formen und Schichten der mitteleuropäischen Stadte, Eine Aufsatzfolge,* Köln–Weimar, 15–42.

THEUNE, C. 2015, Perspektiven auf Entsorgungspraktiken im Mittelalter. – V/In: C. Theune in/and S. Eichert (ur./eds.), *Wert(e)wandel: Objekt und kulturelle Praxis in Mittelalter und Neuzeit, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 31, 99–110.

TYS, D. 2020, The central town square in medieval towns in the (southern) Low Countries: urban life, form, and identity between social practice and iconographic identity. – *Journal of Urban Archaeology* 2, 69–83.

VERHAEGHE, F. 1993, An emerging field fighting university incomprehension: medieval archaeology in Belgium and in Flanders. – V/In: H. Andersson in/and J. Wienberg (ur./eds.), *The Study of Medieval Archaeology: European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11–15 June 1990,* Stockholm, 113–129.

WATTS, C. (ur./ed.) 2013, *Relational Archaeologies: Humans, Animals, Things*. – London.

WIRTH, L. 1938, Urbanism as a Way of Life. – *American Journal of Sociology* 44, 1–24.
WOUTERS, B. 2020, A biographical approach to urban communities from a geoarchaeological perspective: high--definition applications and case studies. – *Journal of Urban Archaeology* 2, 85–101.
WOUTERS, B., Y. DEVOS, K. MILEK, L. VRYDAGHS, B. BARTHOLOMIEUX , D. TYS, C. MOOLHUIZEN in/and N. van ASCH 2017, Medieval markets: a soil micromorphological and archaeobotanical study of the urban stratigraphy of Lier (Belgium). – *Quaternary International* 460, 48–64.
YANIN, V. L. 1990, The archaeology of Novgorod. – *Scientific American* 262/2, 84–91.

dr. Katarina Predovnik
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
Oddelek za arheologijo
Aškerčeva cesta 2
1000 Ljubljana
katarinakatja.predovnik@ff.uni-lj.si

Arheološki pogled na srednjeveško Ljubljano

Archaeological View of Medieval Ljubljana

Martin Horvat

Izvleček: Ljubljana za razliko od nekaterih drugih sorodnih mest (Ptuj, Celje) ni nasledila imena svoje rimske predhodnice. Očitno je v nemirnih časih po propadu rimske Emone prišlo do popolnega preloma v razvoju tega prostora. Vendar pa življenje v Ljubljanski kotlini tudi po propadu Emone nikoli ni popolnoma zamrlo. Zdesetkano prebivalstvo se je zateklo na okoliške hribe (refugije), proč od mest in glavnih poti. Razmere v teh nemirnih časih na tako pomembnem prometno-strateškem prostoru namreč niso bile naklonjene razvoju in obstoju trajnejših naselij. Zato je razumljivo, da je intenzivnejša poselitev tega prostora vezana šele na umiritev razmer v sosednjih deželah. Srednjeveška Ljubljana se je iz starejših naselbinskih jeder od sredine 11. stoletja rojevala v okviru ljubljanskega zemljiškega gospostva koroških vojvod Spanheimov. Nastajala je neposredno pod grajskim gričem, na katerem je sprva zrasla obrambna postojanka, kasneje pa srednjeveški grad, simbol mesta.
Prva doslej znana omemba srednjeveške Ljubljane v pisnih virih je bila zapisana v Ogleju. Nanaša se na čas med letoma 1112 in 1125, ko so tamkajšnji kanoniki pridobili v last dvajset kmetij v bližini Ljubljanskega gradu. V prvi polovici 13. stoletja je dobila Ljubljana mestne pravice, po izumrtju rodbine prvih mestnih gospodov Spanheimov (1269) pa je leta 1335 skupaj s Kranjsko za več stoletij postala dedna last Habsburžanov.

Ključne besede: srednjeveška Ljubljana, Ljubljanski grad, Spanheimi, Mestni trg, Stari trg, Novi trg, usnjarska delavnica, Vicedomska vrata, Samostanska vrata, Turjaška palača

Abstract: Unlike some other similar towns (e.g. Ptuj, Celje), Ljubljana did not inherit the name of its Roman predecessor. Apparently, in the turbulent times following the collapse of Roman Emona, there was a complete break in the development of this area. However, life in the Ljubljana Basin was never extinguished, even after the collapse of Emona. The decimated population found shelter in the surrounding hills, away from the towns and main traffic routes. The situation was not conducive to the development and existence of more permanent settlements in this geostrategically important region. It is, therefore, understandable that a more intensive occupation of this area was only possible once the political situation in the neighbouring regions had settled. Medieval Ljubljana was established from older settlement nuclei in the middle of the 11th century under the aegis of the Carinthian dukes, the Spanheims. It was built directly under Castle Hill, on which a fortification was erected at first, and later a medieval castle – a symbol of the town.
Medieval Ljubljana was first mentioned in written sources in Aquileia. This reference relates to the period between 1112 and 1125, as the canons acquired the ownership of twenty farms near Ljubljana Castle. Ljubljana was granted its town rights in the first half of the 13th century. Following the extinction of the family of the first town lords, the Spanheims in 1269, in 1335, Ljubljana and large parts of present-day Slovenia became the hereditary property of the Habsburgs for several centuries.

Keywords: medieval Ljubljana, Ljubljana Castle, Spanheims, Mestni trg, Stari trg, Novi trg, Vicedominus Gates, Monastery Gates, leather workshop, Auersperg Palace

Prispevek je namenjen predstavitvi rezultatov arheoloških raziskav pri proučevanju srednjeveške Ljubljane od njenih zametkov do 16. stoletja. Zajeti so rezultati izkopavanj, ki so potekala po letu 1990. Razen redkih izjem so informacije o rezultatih starejših izkopavanj skromne in nezanesljive, saj so bila izkopavanja pogosto le del nujnih zemeljskih del, odnos do arheologije novejših obdobij pa je bil močno zapostavljen. Največkrat je šlo zgolj za pripravljalna dela na lokacijah, kjer so potem potekale arheološke raziskave ostalin iz starejših obdobij. Predvsem v zadnjih desetih letih pa je pri raznih gradbenih delih v ljubljanskem mestnem jedru prišlo do zanimivih arheoloških odkritij, ki dopolnjujejo naše poznavanje srednjeveške Ljubljane. Rezultati teh raziskav so bili leta 2017 in 2018 predstavljeni tudi na razstavi v Muzeju in galerijah mesta Ljubljane.

Prva doslej znana omemba srednjeveške Ljubljane je bila odkrita na listini, ki je bila napisana leta 1161 v Ogleju, nanaša pa se na čas med letoma 1112 in 1125.[1] Na pergamentu so imena umrlih dobrotnikov, ki so s posestjo ali dohodki obdarovali stolni kapitelj oglejske cerkve; dokument hrani Kapiteljski arhiv v Vidmu. Med dobrotniki je omenjen Rudolf, odvetnik oglejske cerkve, ki je oglejskim kanonikom med letoma 1112 in 1125 v bližini ljubljanskega gradu podaril dvajset kmetij. Rudolf, prvi dokumentirani lastnik ljubljanskega gradu, je pripadal plemiški rodbini svobodnih gospodov, ki je izvirala iz Bavarske. Leta 1144 se po Ljubljani oziroma njenem gradu že imenuje brat koroškega vojvode Ulrik Spanheimski (*Ödalricus de Laibach, frater ducis*).[2] Dve leti kasneje je bila v Ogleju napisana listina, v kateri se omenja slovensko-romanska oblika imena Ljubljana – Luwigana. Med pričami je na listini iz leta 1146, s katero sta grof Bernhard Spanheimski in njegova žena prodala grad v Furlaniji, omenjen Ulrik iz Ljubljane (*Wodolricus de Luwigana*).[3]

Zametki srednjeveške naselbine

Ljubljana za razliko od nekaterih drugih sorodnih mest (Ptuj, Celje) ni nasledila imena svoje rimske predhodnice. Očitno je v nemirnih časih po propadu rimske Emone prišlo do popolnega preloma v razvoju poselitve tega prostora. Vendar pa življenje v Ljubljanski kotlini tudi po propadu Emone nikoli ni popolnoma zamrlo. Zdesetkano prebivalstvo se je zateklo na okoliške hribe (refugije), proč od mest in glavnih poti. Razmere v teh nemirnih časih na tako pomembnem prometno-strateškem prostoru pač niso bile naklonjene razvoju in obstoju trajnejših naselij.

Znanilke nove poselitve Ljubljanske kotline so bile kmetije prvih slovanskih naseljencev, ki so bile v 7. stoletju še razpršene na oddaljenih ravnicah v okolici Ljubljane. Toponimi krajev, ledinska imena, prvotni zametki oblikovanja vasi in druge raziskave kažejo, da so se Slovani na širšem ljubljanskem prostoru naseljevali v zavetnih legah, kjer je bilo mogoče preživeti z živinorejo in preprostim poljedelstvom. Za stari del Ljubljane velja, da so sledovi zgodnjesrednjeveške poselitve skromni. Rezultati arheoloških raziskav kažejo, da zametke srednjeveške naselbine lahko datiramo v konec 10. oziroma vsaj v začetek 11. stoletja. Na to kaže predvsem obširno grobišče, ki je bilo raziskano v okolici cerkve sv. Petra (danes križišče Njegoševe, Roške in Trubarjeve ceste).[4] Ta najstarejša ljubljanska farna cerkev se v virih prvič omenja leta 1262.[5] Tu naj bi služboval tudi prvi po imenu znani ljubljanski župnik Peter, v pisnih virih omenjen leta 1163.[6] Cerkev je bila na tem mestu zgrajena najverjetneje že ob koncu zgodnjega srednjega veka. Z izkopavanji leta 2011 je bilo odkritih 132 zgodnjesrednjeveških grobov, ki so časovno opredeljeni od 9. do 11. stoletja (*sl. 1*).[7] Večje število izkopanih grobov je zaradi slabe ohranjenosti kronološko težko natančno opredeliti. Vsi pokojni so bili položeni na hrbet in v smeri vzhod–zahod (z glavo na zahodu). Moški so bili pokopani brez pridatkov, le izjemoma

1 Štih 2010, 14–19.
2 Štih 2010, 14; Štih 2018, 24.
3 Štih 2010, 14.
4 Leghissa 2018, 60–63.
5 Kos 1955, 55.
6 Kos 1955, 55; Štih 2018, 26.
7 Leghissa 2018, 64–68.

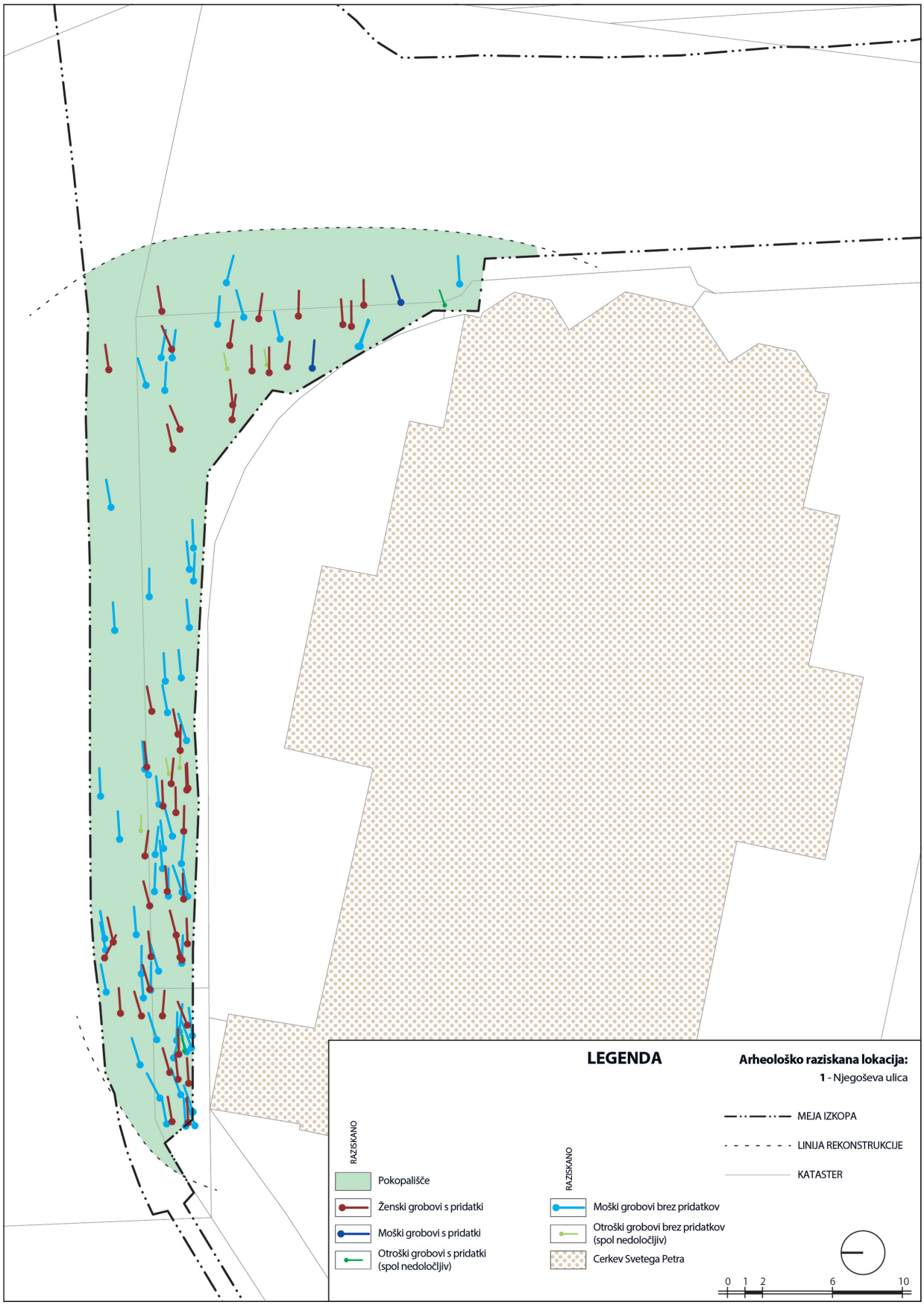

Slika/Figure 1 *Njegoševa ulica, izkopavanja 2011. Zgodnjesrednjeveški grobovi (načrt E. Leghissa in D. Češarek). / Njegoševa ulica, archaeological excavations in 2011. Early medieval graves (plan by E. Leghissa and D. Češarek).*

Slika/Figure 2 *Njegoševa ulica, izkopavanja 2011. Del slovanskega grobišča v zahodnem delu izkopnega polja ob današnji cerkvi sv. Petra (foto M. Lukić). / Njegoševa ulica, archaeological excavations in 2011. Part of the Slavic burial ground in the western part of the excavation area next to the present-day Church of St Peter (photo by M. Lukić).*

so imeli ob sebi železni nož in kresilo; ženske so bile pokopane z nakitom, večinoma z obsenčnimi obročki, uhani in prstani. Pokopavanje okrog Šempetrske cerkve se je nadaljevalo tudi v visokem in poznem srednjem veku, ko so pokojnike praviloma pokopavali brez pridatkov (*sl. 2*).

Po prenehanju madžarskih vpadov konec 10. stoletja je velik kolonizacijski prostor, od avstrijskega Podonavja do Furlanije in Istre, postal območje širitve oblasti bavarskih škofij in plemstva. Poleg prvih lastnikov gradu so v 11. stoletju v Ljubljanski kotlini zemljiško posest pridobile tudi številne druge bavarske rodbine iz visokega plemstva. Med njimi se že leta 1062 omenja prvi Turjačan z imenom Engelbert.[8] Del teh posesti so že pred koncem 11. stoletja na različne načine (poroke, dedovanja, zamenjave, nakupi) pridobili Spanheimi, ki so bili od leta 1122 tudi koroški vojvode. Sredi 12. stoletja jim je uspelo združiti raztreseno posest in oblikovati enotno, veliko ljubljansko zemljiško gospostvo. Okvirno je na severu segalo do Save, na zahodu, vzhodu in jugu pa je obsegalo nižinske dele kotline do prvih vzpetin; torej ozemlje, ki ga zajame pogled z ljubljanskega gradu. Ta je bil upravno-administrativno jedro novega gospostva. Pri arheoloških raziskavah na gradu so bile sledi srednjeveške utrjene postojanke odkrite na bastiji – ob zunanji steni današnjega palacija. Zasekanine v raščenem terenu (peščenjak) so bile verjetno namenjene močnim lesenim stebrom obrambnega poslopja, ki je na Grajskem griču srednjeveško naselbino varovalo v 11. in 12. stoletju.[9] V 13. stoletju je na Grajskem griču zrasla zidana srednjeveška trdnjava, ki jo radi imenujemo kar „španhajmski grad“. Žal ne moremo rekonstruirati njegove oblike, saj so kasnejši gradbeni posegi skoraj popolnoma uničili starejše kulturne in arhitekturne elemente. Ohranil se je obrambni jarek, ki nam omogoča določiti vsaj obseg te srednjeveške trdnjave.[10] Grad je bil z dvema priključkoma mestnega obzidja ključni člen obrambnega sistema Mestnega trga oziroma srednjeveškega Mesta (*sl. 3*). V prvi polovici 13. stoletja je Ljubljana dobila mestne pravice in s tem poleg sejemskih pravic tudi mestno obzidje.[11] V 15. stoletju so „španhajmski grad“ porušili. Razloga za tako rigorozno odločitev sta verjetno vsaj dva – Turki, ki so se pred mestnim obzidjem prvič pojavili leta 1415 in so Ljubljano ogrožali skoraj dve stoletji, ter uporaba strelnega orožja. Zato so na razširjeni ploščadi Grajskega griča zgradili nov, spremenjenim razmeram prilagojen grajski kompleks, ki ga v grobih potezah poznamo še danes (*sl. 4*). O obsegu gradbenih del pričajo

8 Štih 2010, 17.

9 Horvat 1994, 33.

10 Horvat 1994, 34.

11 Štih 2018, 26–27.

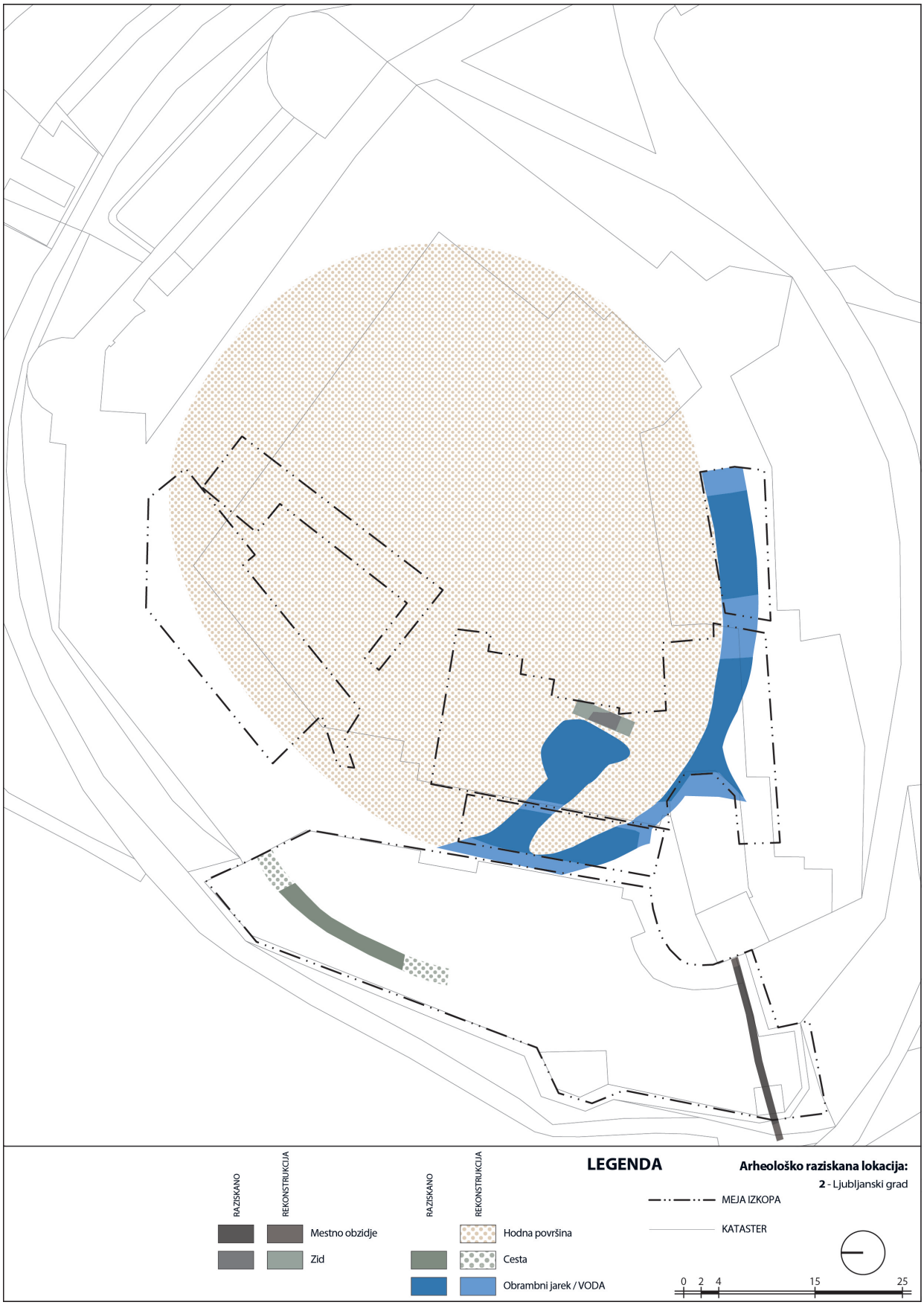

Slika/Figure 3 *Ljubljanski grad. Lokacija in ocenjen obseg „Španhajmskega gradu" (načrt M. Horvat in D. Češarek). / Ljubljana Castle. Location and estimated extent of "Spanheim Castle" (plan by M. Horvat and D. Češarek).*

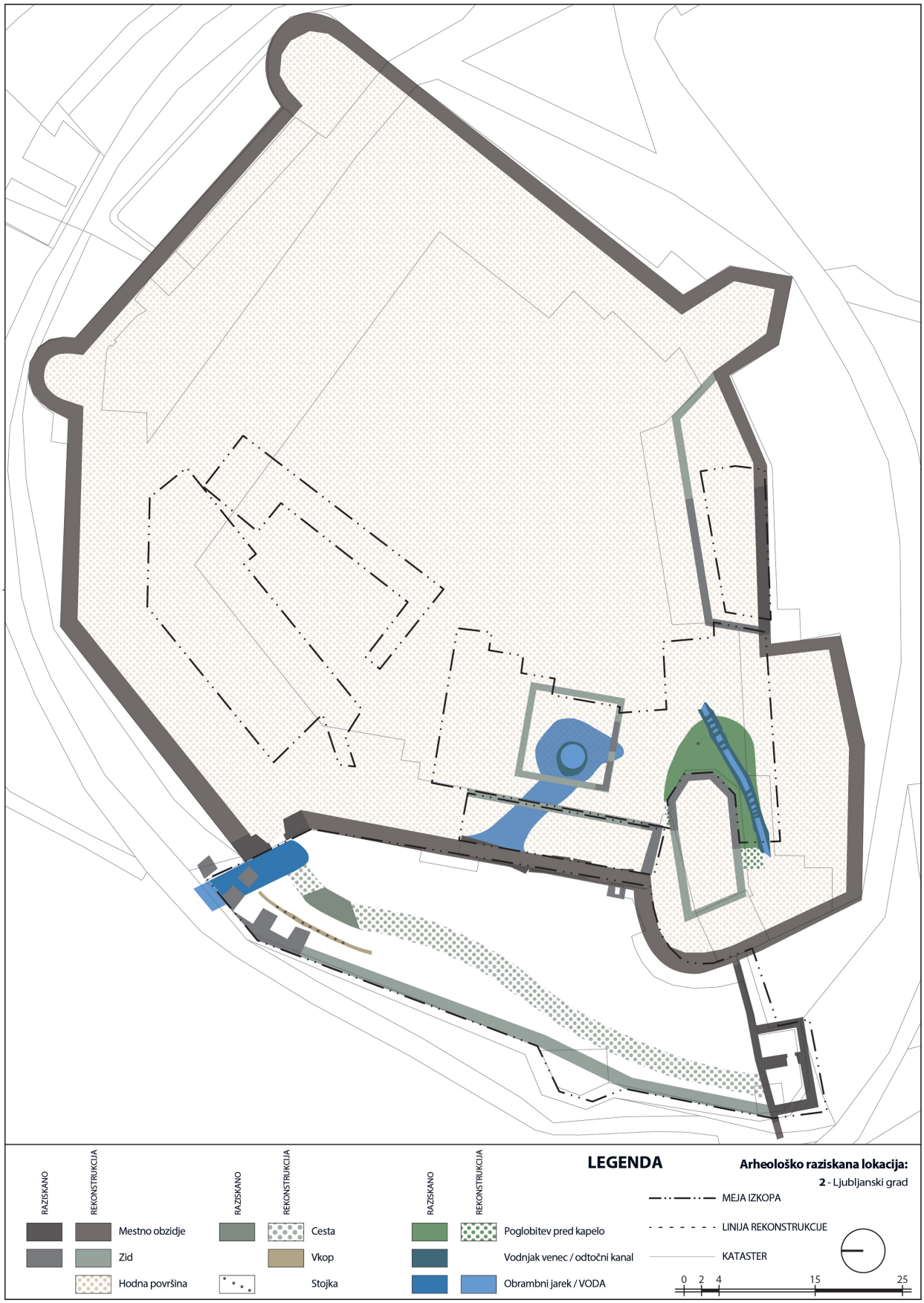

Slika/Figure 4 *Ljubljanski grad. Rekonstrukcija „Friderikovega gradu" (načrt M. Horvat in D. Češarek). / Ljubljana Castle. Reconstruction of "Frederick's Castle" (plan by M. Horvat and D. Češarek).*

Slika/Figure 5
Ljubljanski grad. Vhodni stolp s strelno lino in odprtinama za dvižni most (foto M. Horvat). / Ljubljana Castle. Gate tower with an arrow-slit embrasure and two openings for the drawbridge (photo by M. Horvat).

Slika/Figure 6
Ljubljanski grad. Vhodni stolp, glavni portal (foto M. Horvat). / Ljubljana Castle. Gate tower, main entrance (photo by M. Horvat).

debeli zasipni sloji grušča (na nekaterih mestih več kot 7 metrov), ki so posredno vezani na ravno odsekano in lepo zglajeno geološko osnovo dvoriščne ploščadi.[12] Sredi 15. stoletja so utrdili severni vstop v grad skozi srednjeveško mestno obzidje, tik pod današnjim razglednim stolpom. Presenetljivo odkritje vhodnega stolpa z dobro ohranjenimi obrambnimi arhitekturnimi elementi (strelne line, vhodni in dva izhodna portala, odprtine, vezane na konstrukcijo dvižnega mostu) je v marsičem spremenilo ali vsaj dopolnilo naše vedenje o ureditvi tega dela gradu v drugi polovici 15. stoletja (*sl. 5, 6*). Sredi 16. stoletja so vhodni stolp prezidali in razširili v znani stolp piskačev.[13]

12 Horvat 1992, 160.

13 Horvat 2018, 147–148.

1
2
3
4
5
6
7
Mestni trg - Mesto
Stari trg
Novi trg
N
E
S
W
Cestišče
Območje poselitve
Mestno obzidje
Mostovi
Jarek
Ljubljanica
Pokopališče
Arheološko raziskane lokacije:
1 - Njegoševa ulica, 2 - Ljubljanski grad, 3 - Krojaška ulica,
4 - Stritarjeva ulica, 5 - Tržnica, 6 - Gosposka ulica, 7 - Kongresni trg
0
50
100
200
300

Srednjeveško mesto (tri mesta v enem in mogočen grad nad njimi)

Ljubljana z gradom je bila že v 11. stoletju najpomembnejša naselbina v Ljubljanski kotlini. V primerjavi z Emono je bilo glavno jedro srednjeveške poselitve, podobno kot pred prihodom Rimljanov, ponovno locirano na naravno dobro zavarovanem predelu med desnim bregom Ljubljanice in Grajskim gričem (*sl. 7*). Skozi ta del Ljubljane, ki je, sodeč po imenu Stari trg, tudi prvi dobil pravico do tedenskega sejma (status trga), je preko spodnjega mostu (današnje Tromostovje) v tem času tekla najpomembnejša prometna povezava med Koroško in Dolenjsko. Pomembno prometno vlogo je imela tudi plovna Ljubljanica, s katero je bil (zaradi pristanišča na njenem levem bregu) tesno povezan drugi mestni predel Ljubljane – Novi trg. Tudi ta je bil, zahvaljujoč ostankom vzhodnega emonskega obrambnega zidu, brez posebnih utrdbenih objektov dobro zavarovan. Tretji del Ljubljane, Mestni trg oziroma Mesto, je bil ustanovljen načrtno in premišljeno.[14]

Postopno zasipanje struge reke Ljubljanice je v obdobju po propadu rimske Emone ustvarilo pogoje za razvoj srednjeveške naselbine pod Grajskim gričem. Ljubljanica je bila takrat zelo plitva s položnimi bregovi, tekla je okoli 30 metrov bližje Grajskemu griču kot danes. Površine ob reki so pritegnile zlasti obrti, ki zaradi sanitarnih in drugih razlogov zahtevajo tekočo vodo (npr. predelava usnja).

Slika/Figure 7 *(stran 48) Poskus umestitve srednjeveške Ljubljane na današnjem talnem načrtu mesta. 1 – Cerkev sv. Petra (Njegoševa ulica), 2 – „Španhajmski" grad na grajskem griču, 3 – Krojaška ulica, 4 – Špital (Palača Kresija med Stritarjevo in Mačkovo ulico), 5 – Samostanska ali Kloštrska vrata, 6 – Turjaška palača (Gosposka ulica), 7 – Vicedomska ali Fištamska vrata (načrt M. Horvat in D. Češarek). / An attempt to place medieval Ljubljana on the present town plan. 1 – Church of St Peter (Njegoševa ulica), 2 – "Spanheim Castle" on Castle Hill, 3 – Krojaška ulica, 4 – Town Hospital (Kresija Palace between Stritarjeva and Mačkova ulica), 5 – Monastery Gates, 6 – Auersperg Palace (Gosposka ulica), 7 – Vicedominus or Fištamska Gates (plan by M. Horvat and D. Češarek).*

14 Štih 2018, 27.

Mestni trg – Mesto

Sledovi „predurbane" faze srednjeveške poselitve Ljubljane, ki so bili odkriti pri arheoloških raziskavah na Krojaški ulici,[15] segajo v 11. stoletje. Pred gradnjo prvih objektov so pogosto poplavljeno in zamuljeno brežino dobro utrdili s kamenjem. Na stiku z reko so zgradili kamnit pomol, ki je olajšal dostop do vode. Številni leseni piloti, zabiti v rečno dno, so najverjetneje služili za privez manjših čolnov. Leseno stavbo so zgradili na varni razdalji od reke, ki je ob visoki vodi še vedno pogosto poplavljala, o čemer pričajo debeli depoziti rečnega sedimenta. Sprva preprosto poslopje je stalo samostojno na kolih (*sl. 8*), kasneje pa so ga z nasipavanjem v smeri proti reki nadgradili z imenitnejšo stavbo, zgrajeno iz desk in tramov. Takrat so prostore tudi tlakovali z drobnim kamenjem (*sl. 9*). Stavbo so najverjetneje uporabljali obrtniki; glede na številne ostanke izdelkov in polizdelkov usnjenih čevljev so bili to usnjarji, morda čevljarji. Ti so svoje delo opravljali v manjšem lesenem prostoru, vsaj del opravil pa tudi na delno pokritem dvorišču.[16]

V prvi polovici 13. stoletja je poslopje popolnoma uničil požar. Na ruševinah je zrasla večja hiša, ki je imela kamnite temelje, stene so zgradili iz masivnih lesenih elementov. Njen tloris je že vpet v urbanizirano parcelacijo srednjeveške Ljubljane (*sl. 10*). Hiša je imela dva večja prostora, ločena z nosilno steno in predelnimi stenami, ki so ju delile na več manjših celic. Notranjost so dobro utrdili s kamenjem, premazanim z zbito ilovico; tako so bili prostori vsaj nekoliko izolirani od vlažnih tal.[17]

V srednjem veku so iz usnja izdelovali široko paleto izdelkov. Usnjarstvo je bilo tudi v Ljubljani pomembna gospodarska panoga, ki je izkoriščala lahko dostopnost živalskih kož. Surove kože so obdelali z dolgotrajnim procesom strojenja, ki je lahko trajalo tudi leto dni.[18]

15 Draksler 2018b, 97.
16 Draksler 2018b, 99–102, 106.
17 Draksler 2018b, 103–105, 108.
18 Kolar 2018, 175–182.

Slika/Figure 8 *Krojaška ulica 2011. Predurbana faza (načrt M. Draksler). / Krojaška ulica 2011. Pre-urban phase (plan by M. Draksler).*

Slika/Figure 9 *Krojaška ulica 2011. Lesena urbana faza (načrt M. Draksler). / Krojaška ulica 2011. Wooden urban phase (plan by M. Draksler).*

Slika/Figure 10 *Krojaška ulica 2011. Zidana faza (načrt M. Draksler). / Krojaška ulica 2011. Masonry phase (plan by M. Draksler).*

Slika/Figure 11 *Krojaška ulica 2011. Usnjen podplat in deli zgornjega dela čevljev z delavniškimi odpadki (foto M. Paternoster). / Krojaška ulica 2011. Leather shoe sole and pieces of the upper part of the shoes with leather waste (photo by M. Paternoster).*

Na Krojaški ulici je bilo najdeno telečje, kozje in ovčje usnje, ki so ga obdelali z gašenim apnom in galunom ter strojili z rastlinskimi strojili.[19] Izdelava čevljev je bila obrt specializiranih delavnic, popravljali pa so jih tudi doma. Glede na oblikovno določljive kose usnja lahko sklepamo, da so na Krojaški ulici izdelovali predvsem čevlje, podobne usnjenim nogavicam, brez trdih podplatov. Izdelovali so jih na preprost način; na podplat so prišili zgornji del čevlja in ga obrnili od znotraj navzven ter s tem skrili šive. Med usnjenimi najdbami prevladujejo odrezki usnja, ki so nastajali pri izdelavi in popravilu čevljev. Najdeno je bilo tudi večje število podplatov, manj je zgornjih in drugih delov (*sl. 11*).[20] Med redkimi kosi usnja, ki jih ne moremo pripisati izdelavi čevljev, izstopa kos, sešit z usnjeno vrvico, ki je edini primer šiva z ohranjenim vezivom.

Rezultati arheoloških raziskav, ki so potekale ob prenovi Mačkove[21] in Stritarjeve ulice,[22] so pokazali, da je pod nekdanjo Špitalsko (danes Stritarjevo) ulico in pod stavbo Kresije vse do 11. stoletja iz smeri grajskega hriba tekel hudourniški potok. Na njegovem bregu so konec 10. ali na začetku 11. stoletja zgradili lesene hiše,[23] ki so na pilotih segale v samo strugo. Ker je bila zemlja ilovnata, je bilo to območje tudi v najbolj vročih poletjih vlažno, v času obilnih pomladanskih in jesenskih padavin pa skoraj močvirno. Po današnji Mačkovi ulici je že potekala blatna pot, ki je potoček prečila po sicer široki, a ne prav trdni brvi. Ta naselbina domnevnih obdelovalcev usnja ni imela dolge življenjske dobe, kmalu je zgorela v požaru.[24] Konec 11. stoletja so zgradili nove objekte, ki so bili verjetno že vpeti v mestno četrt (*sl. 12*). Ob gradnji so zasuli hudourniško strugo, nad njo pa na kamnitih temeljih zgradili nove hiše. Na Stritarjevi ulici so bile iz velikih apnenčevih lomljencev (na še vedno vlažnem terenu) izdelane ploščadi za vsaj tri lesene stavbe. Ena izmed

19 Kolar 2018, 183.
20 Kolar 2018, 182–185.
21 Štular 2012, 143–155.
22 Štular 2014, 18–35.
23 Časovna interpretacija temelji na podlagi stratigrafskih faz in radiokarbonskega datiranja vzorcev, ki je bilo opravljeno v radiokarbonskem laboratoriju v Poznanu na Poljskem.
24 Draksler 2018a, 82–83.

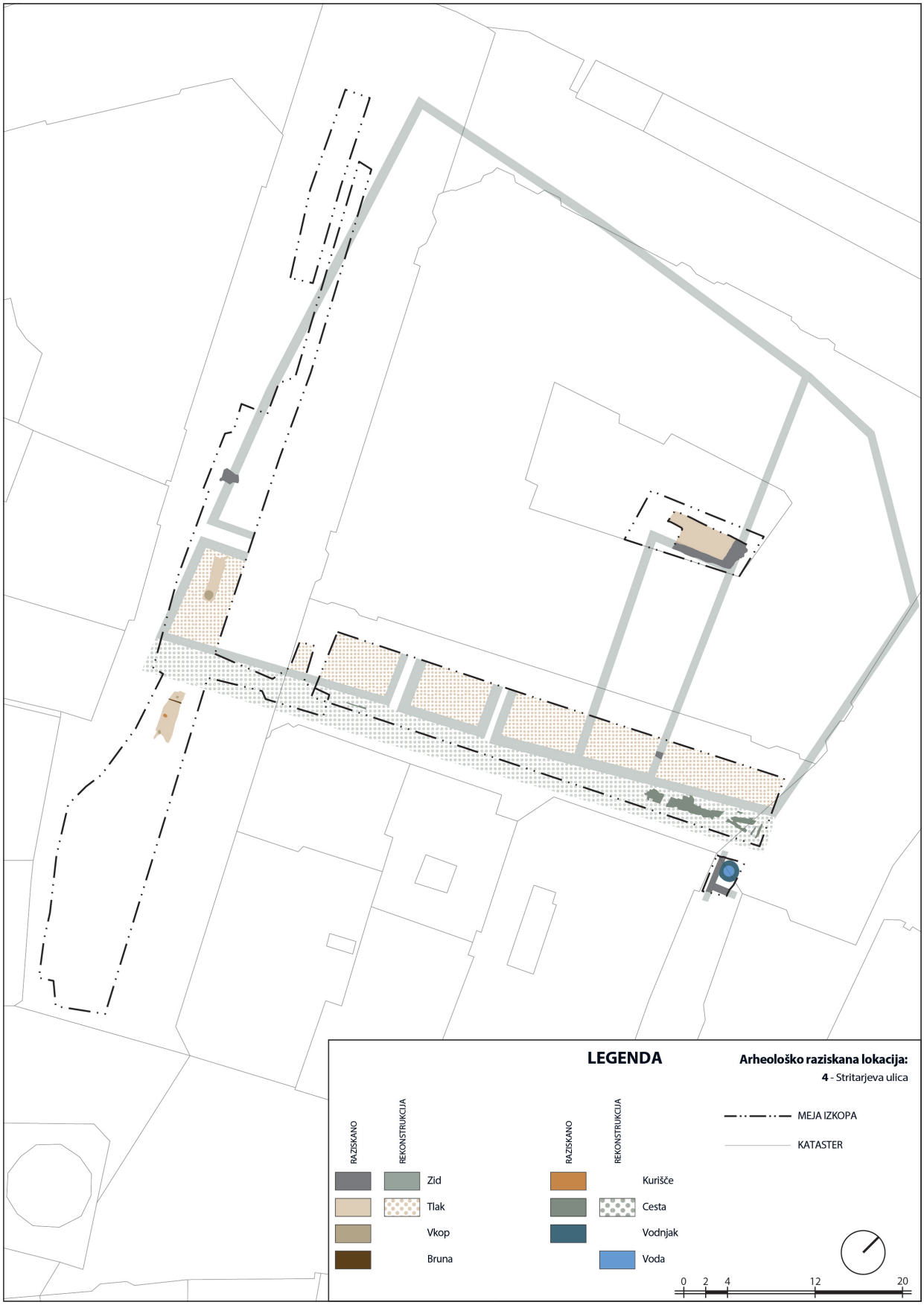

Slika/Figure 12 *Mačkova in Stritarjeva ulica ter „Kresija". Prva faza mestnega špitala (načrt M. Draksler). / Mačkova and Stritarjeva ulica, and "Kresija Palace". First phase of the Town Hospital (plan by M. Draksler).*

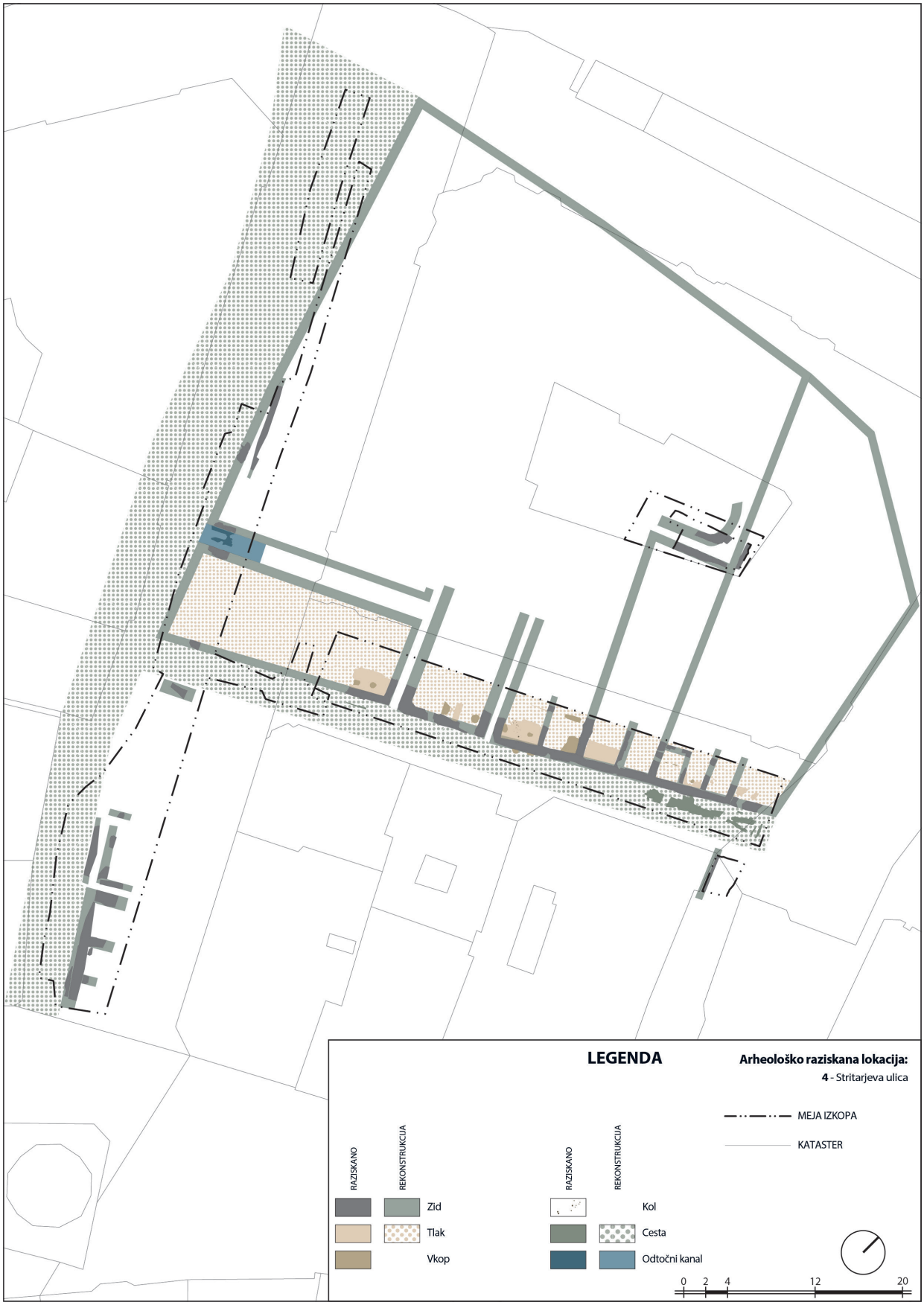

Slika/Figure 13 *Mačkova in Stritarjeva ulica ter „Kresija". Druga faza mestnega špitala (načrt M. Draksler). / Mačkova and Stritarjeva ulica, and "Kresija Palace". Second phase of the Town Hospital (plan by M. Draksler).*

Slika/Figure 14 *Mačkova ulica, izkopavanja 2009 (foto J. Hobič). / Mačkova ulica, archaeological excavations in 2009 (photo by J. Hobič).*

njih je imela vsaj dva notranja prostora, ki sta bila v kasnejšem obdobju združena. Med stavbami so bili vrtovi. Številni tlaki iz zbite ilovice ter druge strukture (ognjišča, jame ...) dokazujejo stanovanjske objekte, intenzivno poseljene v daljšem obdobju. Na nasprotnem bregu sedaj zasutega potoka je bila na kamnitih temeljih zgrajena vrsta stavb, sprva lesenih, ki so bile postavljene pravokotno na smer današnje Mačkove ulice, ki je torej do danes ohranila to lego. Sočasno je bilo utrjeno tudi cestišče. Graditelji so načrtno in z enim gradbenim posegom zgradili ulico, stavbe in cestišče (*sl. 13*).[25] Ta načrtna urbanizacija ulice morda kaže tudi na lastniške povezave. Gradnjo imenitne dvonadstropne hiše, zgrajene na križišču današnje Mačkove in Stritarjeve ulice, lahko verjetno že povežemo s špitalom, ki je tako že od samega začetka obsegal celoten prostor, ki ga danes zaseda stavba Kresije (*sl. 14*).[26] V pisanih virih se prvič omenja leta 1326.[27]

Načrtno in namensko je bil izrabljen tudi prostor današnjega Vodnikovega trga, ki ga je nekdaj zapolnjeval frančiškanski (minoritski) samostan. V virih se minoriti (*Ordo Minorum*) v Ljubljani prvič omenjajo leta 1242, sam samostan pa 1269.[28] Srednjeveške ostaline na tem prostoru so bile dokumentirane pri arheoloških raziskavah, ki so bile izvedene v letih 2009 in 2010 (*sl. 15*).[29] Jame za lesene tramove ter ostanki kurišč kažejo na preprosta bivališča, ki sodijo v čas pred sredino 13. stoletja. Ti leseni objekti so bili odstranjeni v času gradnje samostana (okrog leta 1230).[30] Nobenega dvoma ni, da je bil samostan premišljeno in načrtno postavljen ob severovzhodno mejo srednjeveškega dela Ljubljane oziroma njenega Mestnega trga. Na severni in vzhodni strani je območje samostana omejevalo

25 Draksler 2018a, 85.

26 Štular 2014, 30.
27 Kos 1955, 23.
28 Kos 1955, 30.
29 Kunstelj, Masaryk 2018a, 113.
30 Kunstelj, Masaryk 2018a, 115–116.

Slika/Figure 15 *Vodnikov trg – Tržnica, izkopavanja 2009 (foto M. Lukić). / Vodnikov trg – Central Market, archaeological excavations in 2009 (photo by M. Lukić).*

mestno obzidje, ki se je zaključilo z vrati. Zaradi bližine frančiškanskega samostana so Ljubljančani ta mestna vrata imenovali Samostanska ali Kloštrska vrata. Rezultati arheoloških raziskav kažejo, da je bil vhodni stolp sestavljen iz dveh povezanih delov – samostojnega, masivno grajenega osnovnega stolpa (debelina zidu je v temeljih dosegla skoraj 2,5 m) in predprostora, ki je segal že v obrambni jarek (*sl. 16*). Žal je časovna umestitev odkritih temeljev praktično nemogoča, saj so kasnejši posegi uničili stike obzidja z depoziti in temelji vhodnega stolpa. Od mestnih vrat je bila cesta čez obrambni jarek speljana preko lesenega mostovža.[31] Podobno kot ostale dele Ljubljane so zaradi turških vpadov tudi ta del Mesta dodatno utrdili na začetku 16. stoletja. Pred srednjeveškim obzidjem je bil zgrajen drugi venec obzidja, v letih 1527–1533 pa je pred Kloštrskimi vrati zrasla polkrožna utrdba – barbakan, ki je dodatno varovala dostop do mestnih vrat. Jarek je bil razširjen tako, da je zaobjel tudi barbakan, posledično pa je pot do mestnih vrat vodila preko dveh krajših lesenih mostov.[32] Dvojno mestno obzidje je segalo do Ljubljanice, kjer je bil zgrajen vodni stolp (*sl. 17*).

V neposredni bližini samostana je že v 13. stoletju stala cerkev, posvečena sv. Nikolaju (prvič se omenja leta 1262), zavetniku ribičev in čolnarjev. Ko je Ljubljana leta 1462 dobila škofijo, je to postala stolna cerkev. Ljubljansko škofijo je 6. decembra 1461 ustanovil cesar Friderik III., ki je za prvega škofa imenoval svojega dvornega kaplana in spovednika Žigo pl. Lamberga. Njegovo imenovanje je leto kasneje potrdil papež Pij II. in tako je Ljubljana poleg trgovskega in upravnega postala tudi cerkveno središče Kranjske.[33]

31 Kunstelj, Masaryk 2018a, 118.

32 Kunstelj, Masaryk 2018a, 120.

33 Kos 1955, 25–28.

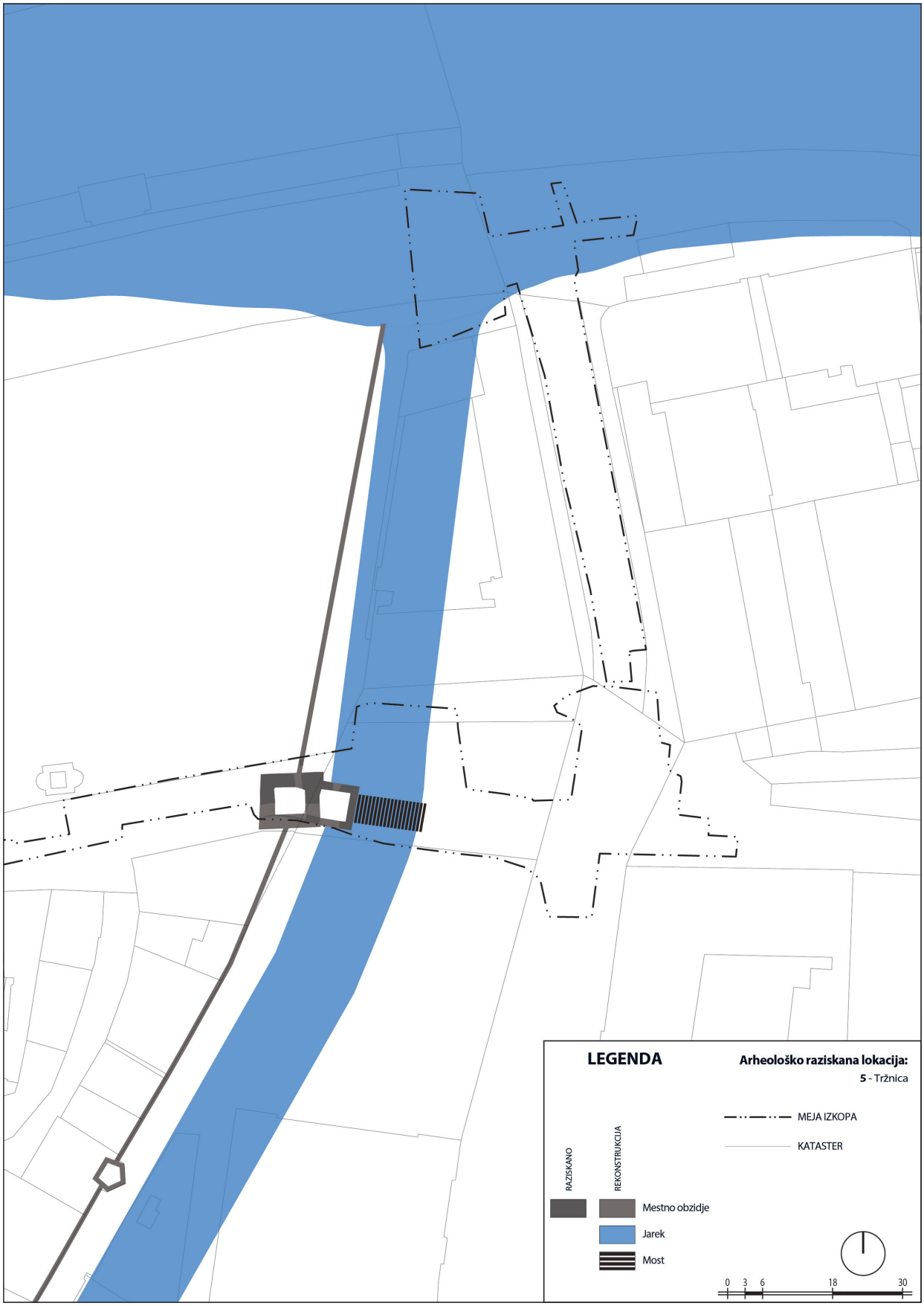

Slika/Figure 16 *Vodnikov trg – Tržnica. Samostanska (Kloštrska) vrata (načrt R. Masaryk in D. Češarek). / Vodnikov trg – Central Market, Monastery Gates (plan by R. Masaryk and D. Češarek).*

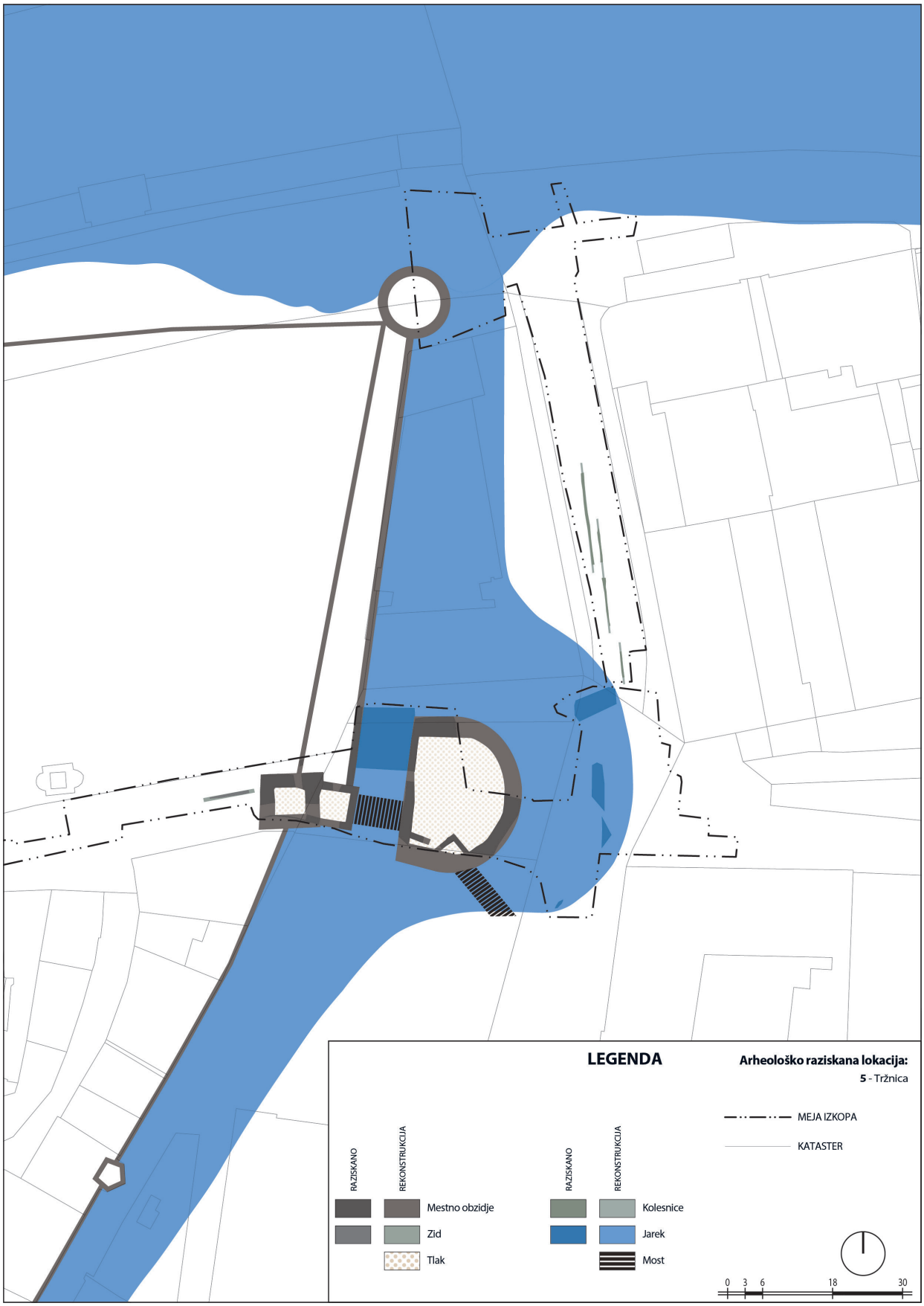

Slika/Figure 17 *Vodnikov trg – Tržnica. Samostanska (Kloštrska) vrata z barbakanom (načrt R. Masary in D. Češarek). / Vodnikov trg – Central Market, Monastery Gates with barbican (plan by R. Masaryk and D. Češarek).*

Slika/Figure 18 *Gosposka ulica – Turjaška palača. Izkopavanja na dvorišču palače (foto I. Šinkovec). / Gosposka ulica – Auersperg Palace. Archaeological excavation in the courtyard (photo by I. Šinkovec).*

Novi trg

Ta del srednjeveške Ljubljane, ki je za razliko od ostalih dveh lociran na levem bregu Ljubljanice, je na zahodu segal do ostankov vzhodnega obrambnega zidu rimske Emone. Obrambni sistem, ki je bil v antiki usmerjen na vzhod, se je pozneje, verjetno že v 13. stoletju, z dozidavo obzidja na antične temelje obrnil proti zahodu. Na začetku 16. stoletja je bil zaradi turške nevarnosti vzporedno z njim zgrajen nov venec obzidja s pripadajočim obrambnim jarkom.[34] Levi in desni breg Ljubljanice sta povezovala dva mostova. S severa je promet v Mesto usmerjal Stari most, ki se prvič omenja leta 1280.[35] Njegovo ime kaže, da je v tem času že stal tudi drugi, „novi“ (Čevljarski) most, ki je Mesto povezoval z Novim trgom. To ime se prvič omenja leta 1267, njegovo obzidje pa 1307.[36] Njegov jugozahodni vogal je s podobno vlogo (obramba in pomoč pri utrjevanju oblasti, karitativnost in izobraževanje) kot frančiškanski samostan v Mestu zapolnjevala Križniška komenda. Tudi ta je imela strateško lego in tudi po njej so se imenovala mestna vrata (Križniška ali Nemška vrata). V Ljubljani je nemški viteški red, imenovan tudi križniški, v drugi polovici 13. stoletja naselil koroški vojvoda Ulrik III. Spanheimski. Križniška komenda, postavljena na mestu po tem redu poimenovanih Križank, se v listinah prvič omenja leta 1256, njihova cerkev pa leta 1268.[37]

Križniška komenda je imela pred mestnim obzidjem križniško šolo, v okolici pa številne podložnike. Med obrtniki so prevladovali predvsem čolnarji in ribiči. Po slednjih je dobila ime Ribiška ulica, danes Križevniška ulica. Nasproti Križank stoji Turjaška palača. Projekt prenove palače (od leta 2000 do 2004), v kateri domuje Mestni muzej Ljubljana, je vključeval tudi predhodne arheološke raziskave (*sl. 18*).[38] Nekateri ostanki, ki dokazujejo poselitev tega prostora v različnih obdobjih, so ohranjeni na mestu odkritja (*in situ*). Poleg

34 Leta 1987 je ekipa Mestnega muzeja izvedla arheološke raziskave pri izkopu za napeljavo vročevoda na Vegovi in Turjaški ulici (Plesničar Gec, Horvat 1987).

35 Kos 1955, 14.

36 Kos 1955, 15.

37 Kos 1955, 16.

38 Horvat 2002, 51–54.

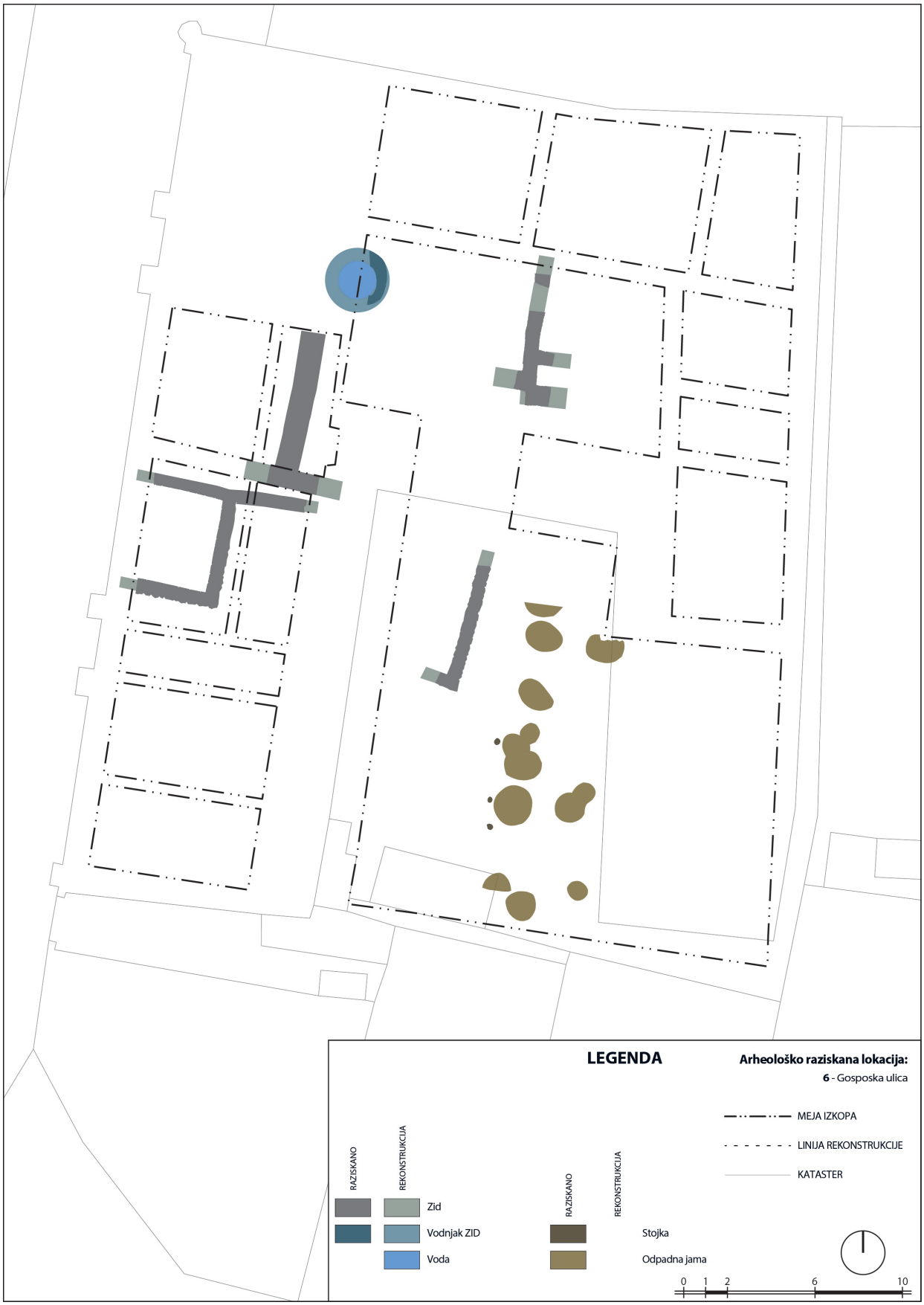

Slika/Figure 19 *Gosposka ulica – Turjaška palača. Ostanki srednjeveške poselitve (načrt M. Horvat in D. Češarek). / Gosposka ulica – Auersperg Palace. Remains of the medieval settlement (plan by M. Horvat and D. Češarek).*

prazgodovine in rimske dobe na raziskanem območju ni bilo ohranjenih struktur ali drugih depozitov (v neposredni bližini je bilo sicer odkrito poznoantično in zgodnjesrednjeveško grobišče),[39] ki bi dokazovali kontinuirano poselitev te lokacije, od konca rimske dobe pa vse do 14. stoletja.[40] Izjema je plast rečnega peska in zemlje, s katero je bila obnovljena rimska cesta. Po barvi, strukturi in kompaktnosti se jasno loči od rimskodobnih nasutij, vendar so artefakti, najdeni v njej, preskromni, da bi lahko ugotovili, kdaj so se ta obnovitvena dela dejansko izvajala. Nedvomno je bila komunikacija po tej cesti prekinjena v 15. stoletju, ko je bila sredi cestišča izkopana ena izmed jam, za katere na podlagi ohranjene arhitekture (preplet iz šibja, vertikalno zabiti koli, obloženi z ilovico itd.) domnevamo, da so povezane s shranjevanjem oziroma predelavo in obdelavo živalskih kož. Nekatere med njimi so bile opuščene in zasute z odpadnim materialom, v njihovi neposredni bližini pa so izkopali nove.[41] Skrbno izkopane jame se pojavljajo v dveh vzporednih vrstah, smer pa se praktično povsem pokriva s tistimi, ki so bile odkrite pri arheoloških raziskavah na dvorišču SAZU.[42] V konec 15. stoletja lahko datiramo tudi ostanke zidanih struktur, ki jim zaradi slabe ohranjenosti žal ne moremo opredeliti niti oblikovnega niti vsebinskega konteksta (*sl. 19*).[43]

V drugi polovici 16. stoletja je bil prostor, na katerem danes stoji Turjaška palača, razdeljen najmanj na štiri večje parcele.[44] Na najpomembnejši med njimi, ob Gosposki in Salendrovi ulici, je stala Turjaška hiša, neposredna predhodnica palače. Najstarejši temelji, odkriti v južnem delu zahodnega trakta, kažejo, da je na tem mestu zidan objekt stal že v 15. stoletju. Zaradi skromne globine temeljenja (temelji so segali le 30 do 40 cm pod tedanjo hodno površino) se je ohranil le manjši del južne stene objekta. Podobna stavba je v tem času verjetno stala tudi ob Gosposki ulici, med njima je bil zgrajen vodni zbiralnik. Sredi 16. stoletja sta bila objekta (domca) združena v enotno hišo, ki je z dvema traktoma in dvoriščem enovito zapolnila prostor na križišču Salendrove in Gosposke ulice (*sl. 20*). Za sredino 16. stoletja je bila to velika, moderna in predvsem zelo dobro grajena stavba. Steni s pogledom na obe ulici so krasila velika okna, v notranjosti so monotonost zidnih površin razbijale številne zidne niše.[45] Hišo je v drugi polovici 16. stoletja kupil Herbard Turjaški (baron Herbard VIII. von Auersperg).[46]

Obsežne arheološke raziskave so med letoma 2009 in 2011 potekale tudi pred in med gradnjo podzemne garažne hiše na Kongresnem trgu. Reka Sava je med Rožnikom in Grajskim gričem v pozni ledeni dobi odložila prodnat vršaj, v katerega se je v holocenu v osi današnje Gosposke in Wolfove ulice s svojo strugo vrezala Ljubljanica. Ta je v vršaju izoblikovala položno brežino – ježo, ki se spušča od Filharmonije do Židovske ulice. Čeprav je na ravnici ob spodnjem delu ježe Ljubljanica pogosto poplavljala, je dvignjen vršaj na območju današnjega Kongresnega trga nudil varno in ugodno lego za poselitev.[47] V primerjavi s prazgodovino in z rimsko dobo je bilo v zgodnjem srednjem veku to območje zapuščeno. Tu so začeli graditi šele v poznem srednjem veku (15. stoletje), ko je bila po emonskem jarku speljana cesta, ki je tekla proti Vicedomskim vratom – severnemu vstopu v srednjeveški Novi trg. Vstop v ta del mesta je že v 15. stoletju varoval mogočen stolp, ki je bil zgrajen ob obrambnem jarku, v njegovem zaledju pa je stalo leseno poslopje, verjetno stražarnica. Pritličje je bilo tlakovano s prodnatimi in ilovnatimi nasutji, na tleh so se ohranili ostanki ognjišč (*sl. 21*).[48]

V 16. stoletju je ta trg dobil novo podobo. Zrasle so nove palače, dodatno je bilo utrjeno tudi mestno obzidje. Že pred letom 1511 je bila na mestu stražarnice zgrajena Vicedomska palača, leta 1520 pa je bil na dnu srednjeveškega obrambnega jarka postavljen nov, drugi venec obzidja. Jarek pred obzidjem so razširili in poglobili. S tem so bile dokončno zabrisane

39 Korošec 1951, 156–164.
40 Horvat 2002, 70.
41 Horvat 2002, 70–72.
42 Korošec 1951, 164–172.
43 Horvat 2002, 72.
44 Horvat 2002, 76.
45 Horvat 2002, 76–79.
46 Lubej 2002, 23–32.
47 Kunstelj, Masaryk 2018b, 127.
48 Kunstelj, Masaryk 2018b, 128–131.

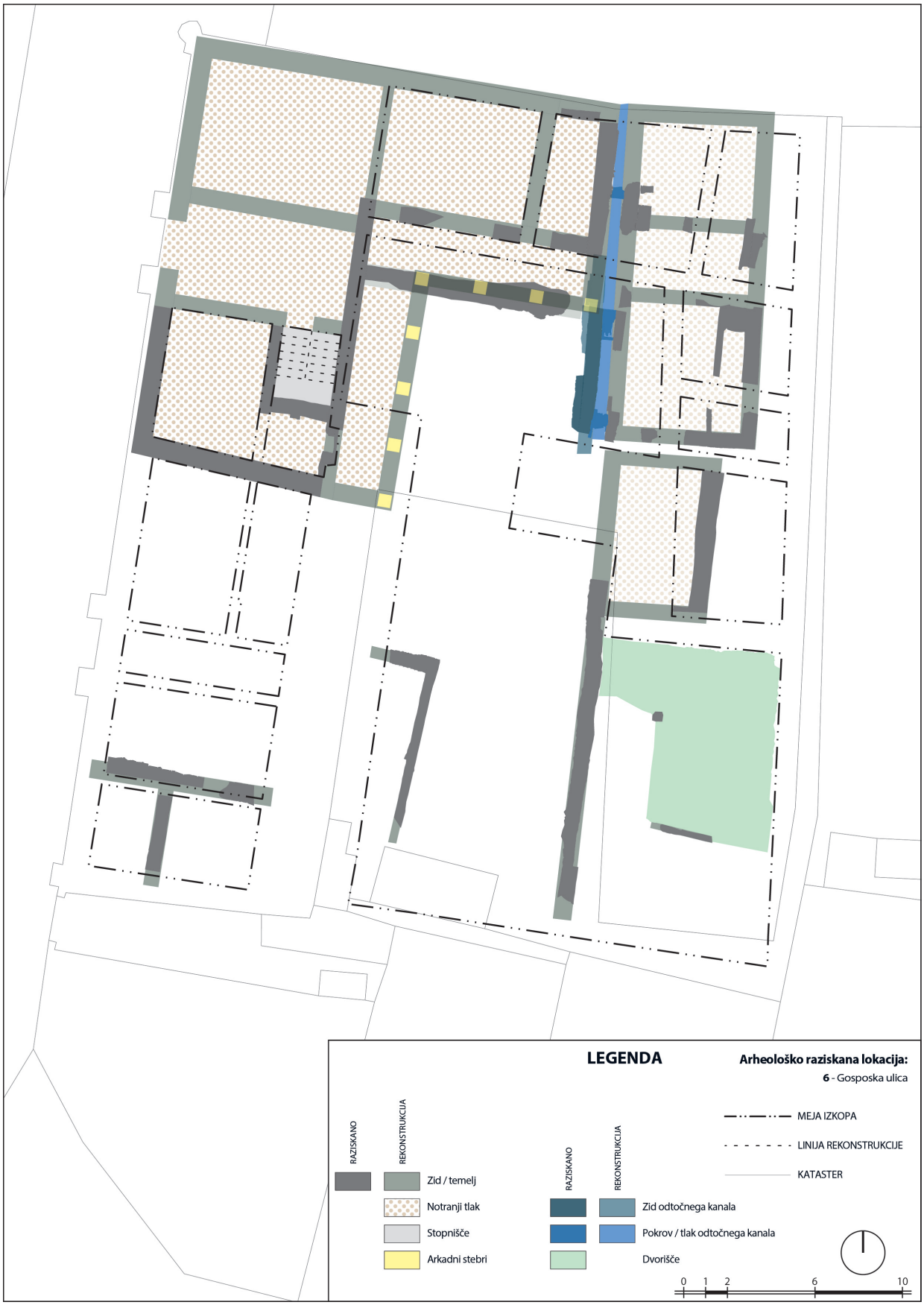

Slika/Figure 20 *Gosposka ulica – Turjaška palača. Meščanske hiše pred gradnjo palače (načrt M. Horvat in D. Češarek). / Gosposka ulica – Auersperg Palace. Townhouses before the construction of the Palace (plan by M. Horvat and D. Češarek).*

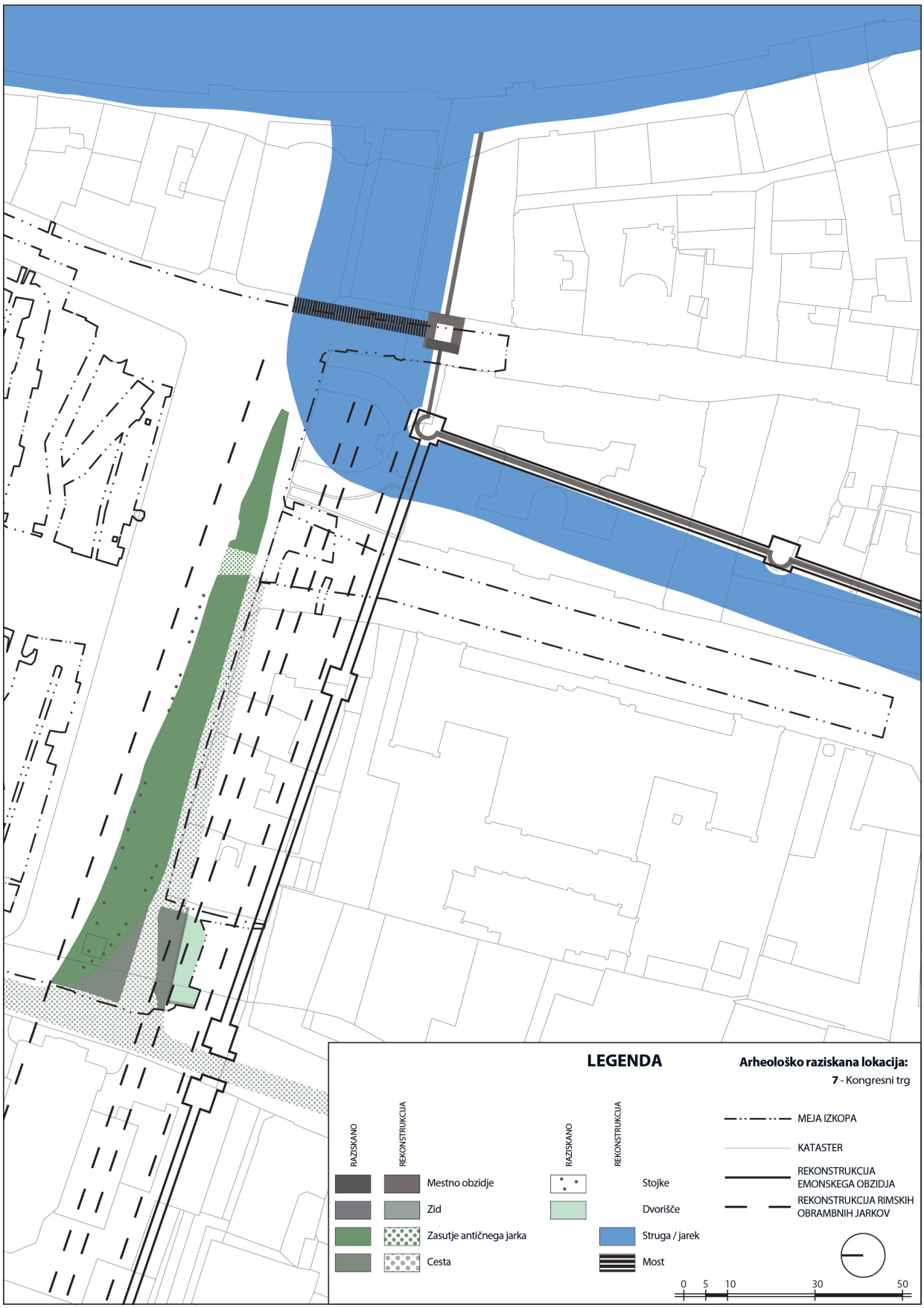

Slika/Figure 21 *Kongresni trg. Vicedomska vrata in del za obrambo Novega trga uporabljenega emonskega obzidja (načrt R. Masaryk in D. Češarek). / Congress Square. Vicedominus Gates, and a section of the town wall of the Roman colony of Emona, used for the defence of Novi trg (plan by R. Masaryk and D. Češarek).*

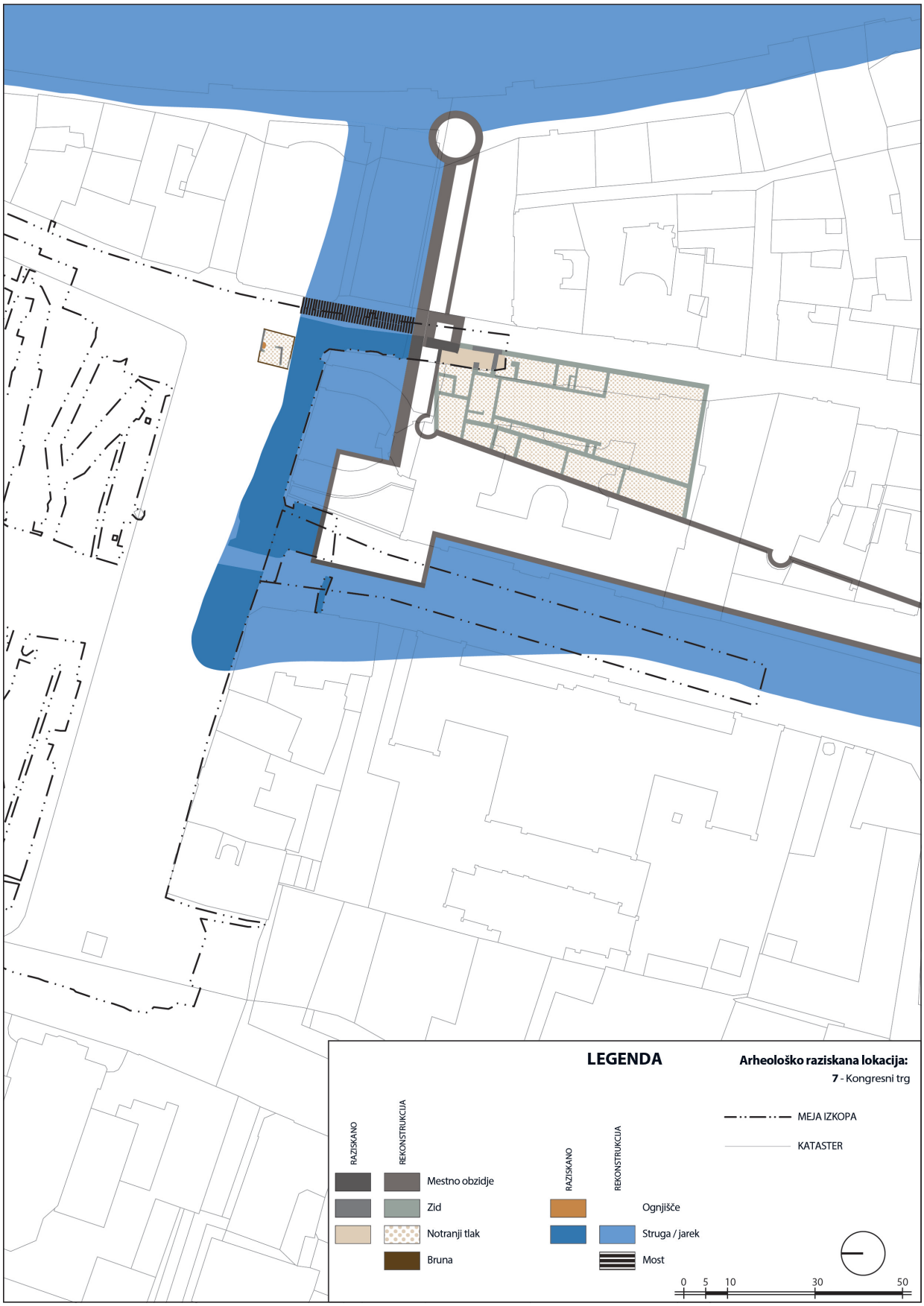

Slika/Figure 22 *Kongresni trg. Vicedomska vrata po izgradnji Vicedomske palače in dodatnem utrjevanju mestnega obzidja v 16. stoletju (načrt R. Masaryk in D. Češarek). / Congress Square. Vicedominus Gates after the construction of the Vicedominus' Palace and additional fortification of the town wall in the 16th century (plan by R. Masaryk and D. Češarek).*

sledi jarka, ki je bil na tej lokaciji izkopan v rimski dobi. Skozi Vicedomska vrata je bila speljana ena od glavnih vpadnic v mesto. Do glavne novotrške ulice (danes Gosposka ulica) je preko obrambnega jarka cesta potekala po lesenem mostu.[49] Na zunanji strani jarka je stala manjša lesena hiša z zidanim kaminom (*sl. 22*).

Novi trg bi na podlagi lastnikov parcel in prebivalstva lahko razdelili na tri dele: križniški, plemiški in židovski.[50] V ta del mesta so se namreč poleg nemškega viteškega reda (križniška komenda) in plemiških družin (Auerspergi) že v 14. stoletju naselili tudi Judi. Njihova četrt je obsegala današnjo Židovsko ulico in Židovsko stezo. Leta 1327 je koroški vojvoda Henrik skupini Judov dovolil preselitev iz severne Italije v Ljubljano in prevzem nekaterih pomembnih bančnih funkcij. Ljubljanski Judi so imeli tudi svojo sinagogo. Leta 1515 jih je na prošnjo meščanov iz Ljubljane dal izgnati cesar Maksimilijan.[51] Pomemben del Novega trga je bil v srednjem veku tudi Breg s pristaniščem. V njegovi okolici so živeli predvsem ribiči in čolnarji. Breg se v pisnih virih prvič omenja na začetku 14. stoletja. Bil je kraj tržnega prometa, zlasti za blago, ki so ga pripeljali v mesto ali pa odpeljali iz njega po vodni poti. S prometom je bila povezana tudi vicedomska, to je deželnemu knezu pripadajoča carinarnica, ki se na Bregu omenja že v 15. stoletju.[52]

Stari trg

Večjih arheoloških raziskav v tem delu Ljubljane še ni bilo. Stari trg se je razvijal okrog cerkve sv. Jakoba.[53] Po imenu sodeč je očitno prvi dobil tržno pravico in s tem status trga. Zdi se, da je bil to del, ki je bil zadnji zavarovan z mestnim obzidjem, saj je sklenjeno obzidje dobil šele v 16. stoletju. Glavni razlog za to je verjetno ta, da je ta del Ljubljane obsegal dva, kar se gospostva tiče, različna dela. Severni del je spadal pod ožje mestno gospostvo, del, ki se je razprostiral pod stolpom „*Padav*“ na Grajskem griču (danes Šance), pa je skupaj z Rožno in Hrenovo ulico sodil pod gospostvo deželnega kneza. Obe ulici z bližnjo soseščino sta bili šele leta 1533 izločeni iz deželnega gospostva in priključeni mestu.[54] Meja med Starim trgom in Mestom je bilo obzidje, zgrajeno med tema deloma Ljubljane, od Ljubljanice do stolpa na Grajskem griču, neposredno pod današnjim razglednim stolpom. Skozi obzidje so peljala vrata, ki se prvič omenjajo leta 1324.[55] Na južni strani Starega trga je obzidje potekalo od stolpa „*Padav*“ po strmem pobočju grajskega griča do današnjega Gornjega trga, kjer so stala Pisana vrata, in potem naprej do Vodnega stolpa ob Ljubljanici.[56]

Hiter vzpon in razvoj Ljubljane sta se v 13. stoletju začela z zemljiškimi gospodi Spanheimi. Po smrti zadnjega člana te rodbine je leta 1269 Ljubljano zavzel češki kralj Otokar II., nekaj let kasneje (leta 1279) je kralj Rudolf Habsburški Ljubljano skupaj s Kranjsko zastavil goriško-tirolskim grofom. V tem času se je položaj Ljubljane močno okrepil, v mestu so se naselili Judi in številni trgovci iz severne Italije. Po letu 1335 je Ljubljana s Kranjsko prešla v neposredno upravo Habsburžanov. Glavno mesto Kranjske je bilo v 16. stoletju že uveljavljeno trgovsko središče. S sedežem škofije ter gospodarskim, političnim in kulturnim potencialom je Ljubljana obvladovala vso Kranjsko (*sl. 23*). Zaradi ugodne geografske lege, saj so se tu stikale in križale številne poti, je bila prav

Slika/Figure 23 *(stran 67) Ljubljana v 16. stoletju na današnjem talnem načrtu mesta. 1 – Cerkev sv. Petra (Njegoševa ulica), 2 – „Friderikov grad“ na grajskem griču, 3 – Krojaška ulica, 4 – Špital (Palača Kresija med Stritarjevo in Mačkovo ulico), 5 – Samostanska ali Kloštrska vrata, 6 – Turjaška palača (Gosposka ulica), 7 – Vicedomska ali Fištamska vrata (načrt M. Horvat in D. Češarek). / Ljubljana in the 16th century on the present town plan. 1 – Church of St Peter (Njegoševa ulica), 2 – "Frederick's Castle" on Castle Hill, 3 – Krojaška ulica, 4 – Town Hospital (Kresija Palace between Stritarjeva and Mačkova ulica), 5 – Monastery Gates, 6 – Auersperg Palace (Gosposka ulica), 7 – Vicedominus or Fištamska Gates (plan by M. Horvat and D. Češarek).*

49 Kunstelj, Masaryk 2018b, 135.
50 Kos 1955, 15.
51 Kos 1955, 19.
52 Kos 1955, 17.
53 Kos 1955, 9–10.
54 Kos 1955, 8–9.
55 Kos 1955, 12–13.
56 Kos 1955, 9.

1
2
3
4
5
6
7
Mestni trg - Mesto
Stari trg
Novi trg
Cestišče
Območje poselitve
Mestno obzidje
Mostovi
Jarek
Ljubljanica
Pokopališče
Arheološko raziskane lokacije:
1 - Njegoševa ulica, 2 - Ljubljanski grad, 3 - Krojaška ulica,
4 - Stritarjeva ulica, 5 - Tržnica, 6 - Gosposka ulica, 7 - Kongresni trg
0
50
100
200
300

trgovina, tako lokalna kot na velike razdalje, tisti element, ki je dajal mestu osnovni gospodarski značaj. Njegov razcvet se je v 16. stoletju počasi ustavil, saj so spremenjeni ekonomski in politični odnosi, vezani na razvoj zgodnjega kapitalizma, skupaj s pretečo turško nevarnostjo povzročili krizo fevdalne družbe, zaradi katere sta se sprožila reformacijsko gibanje in val kmečkih uporov.

Summary

This article presents the results of archaeological research investigating medieval Ljubljana from its beginnings to the 16th century. In the previous decade, various building interventions in the town centre have led to interesting archaeological discoveries, which undoubtedly complement our knowledge of medieval Ljubljana.

The relatively easy transitional ability of the territory through the so-called Ljubljanska vrata reflected its difficult time during the turbulent Migration Period and the beginnings of the settling of the old Slovene population. The geographical position hindered the emergence of a larger and more permanent settlement. The opportunity for more intensive development came only after the conclusion of the Hungarian invasions at the end of the 10th century. The early Medieval Period, comprising a narrower area of Ljubljana, is mainly known only through the material remains that have been preserved in graves. The cemetery stretched around the church of St Peter, the seat of an original parish, created by the missionary work of the Church of Aquileia. In addition to some humble settlement artefacts discovered on the fortified Castle Hill, the recent results of archaeological research in the old town centre have clearly shown that the grave finds from the Šempeter cemetery can also be associated with the artefacts from the settlement contexts. The excavated remains of timber architecture prove that the beginnings of medieval Ljubljana date back to at least the 11th century. Out of these pre-urban settlement cores, medieval Ljubljana was established from the middle of the 11th century. It was built directly below Castle Hill, on which a fortification was erected at first, later followed by a medieval castle, a symbol of the town.

Medieval Ljubljana was first mentioned in written sources in Aquileia, between 1112 and 1125, as the canons there acquired the ownership of twenty farms near Ljubljana Castle.

Under the auspices of the landed lordship of the Carinthian dukes, the Spanheims, the settlement very quickly acquired all attributes necessary for its rapid development. The extraordinary geographical position provided a good starting point for the expansion of the lordship, whereas the traffic intersection point with the navigable river helped trade and freight activities flourish.

The main core of the medieval settlement was, similar to the period before the arrival of the Romans, located at a naturally well-protected area between the right bank of the Ljubljanica River and Castle Hill. According to the square's name, Old Square (Stari trg), which was the first to receive the right to a weekly fair (market status), the most important traffic connection route between Carinthia and Lower Carniola was located at this part of Ljubljana below the lower bridge. The second section of the traffic junction in the southwest-northeast direction, still preserved from the Roman Period, came to life with its commercial function somewhat later. The navigable Ljubljanica River also played an essential role in this direction, with which the second town area of Ljubljana, New Square (Novi trg), was closely linked due to the port on its left bank. Thanks to the remains of the eastern Emonan defensive walls, this location was also well secured without any special fortifications. Thus, in the Middle Ages, the defence system, which in the Roman period was protecting Emona towards the east, turned and mirrored in the same line protecting New Square from the attacks coming from the west. If the extent of the square was limited by the eastern Emonan walls, and Old Square had already been built on a site verified in the prehistoric period, then it seems that the third part of Ljubljana – Town Square (Mestni trg) – was established in a planned and thoughtful way. In this context, a new medieval fortress was likely erected on Castle Hill, which completed the defence system of Town Square with two connections of the town walls.

Traces of the "pre-urban" phase of the medieval settling of Ljubljana, which were discovered during the archaeological excavations at Krojaška, Mačkova, and Stritarjeva Streets and below the Kresija building, date back to the 11th century, to the very beginnings of medieval Ljubljana. Apparently, the gradual backfilling of the Ljubljanica River riverbed following the collapse of Roman Emona created favourable spatial conditions for the development of the medieval settlement below Castle Hill. Areas along the river specifically attracted crafts that require running water for sanitary and other reasons (e.g. leather processing). Tanning leather was also a significant economic activity in Ljubljana, and a wide range of leather products was made.

In the first half of the 13th century, Ljubljana was granted town rights and thus, in addition to fair rights, also the walls. The family of the first town lords, the Spanheims, became extinct in 1269. Following the short reign of the Czech King

Premysl Otokar II and the provisional administration of the Counts of Gorizia, Ljubljana with Carniola passed to the direct administration of the Habsburgs after 1335.

The capital of Carniola was already an established trade centre in the 15th and 16th centuries with a population of five to six thousand. With the seat of the diocese (1461) and economic, political, and cultural potential, Ljubljana controlled all of central Slovenia. During this time, the town was strengthened, administratively consolidated, financially organised, and its external and internal image also changed. As early as in the middle of the 15th century, a new fortress, adapted to firearms, was built on Castle Hill, and in 1533 the town finally acquired part of the territory on the Old Square from the princely landed property. Only by doing so was this part of Ljubljana completely within the town administration, and as a complete whole, surrounded by defensive walls. Due to the Turkish threat (the worst Turkish incursions into the territory date back to between 1469 and 1483), new defensive facilities and equipment were erected in all strategic spots, and all the facilities in the suburbs that could benefit the enemy when attacking were removed. Thus, the town finally had an enclosed wall, which was like flexible and adaptable armour, clearly separating it from the suburban and agrarian surroundings, and at the same time successfully protecting it from invaders.

The interior of the town also changed. New stone-built houses with all necessary infrastructure were built. Sewage canals flowed into the Ljubljanica River, and the streets and courtyards were paved with river pebbles. In this manner, the town acquired a characteristically compact image, whereas the boundary between the three "cities", which had been so pronounced until then, was slowly but steadily losing its significance.

Literatura

DRAKSLER, M. 2018a, Arheološke raziskave na Mačkovi in Stritarjevi ulici ter v atriju Upravne enote Ljubljana. – V: M. Horvat (ur.), *Srednjeveška Ljubljana*, Ljubljana, 79–95.

DRAKSLER, M. 2018b, Razvoj srednjeveškega mesta pod grajskim gričem – Krojaška ulica. – V: M. Horvat (ur.), *Srednjeveška Ljubljana*, Ljubljana, 96–111.

GASPARI, A. 2017, Reka Ljubljanica in fenomen vodnih najdb srednjeveških mečev iz obdobja od 11. do 15. stoletja. – *Arheološki vestnik* 68, 387–438.

HORVAT, M. 1992, Ljubljanski grad. – V: L. Plesničar Gec *et al.* (ur.), *Rešena arheološka dediščina Ljubljane*, Ljubljana, 156–163.

HORVAT, M. 1994, Arheološke raziskave. – V: M. Guštin in M. Horvat (ur.), *Ljubljanski grad. Pečnice. / Ljubljana Castle. Stove tiles.* Archaeologia Historica Sloveniae 1, Ljubljana, 29–40.

HORVAT, M. 2002, Rezultati raziskav arheoloških izkopavanj na območju Turjaške palače. – V: T. Vovk Čepič *et al.*, *Preobrazbe Turjaške palače*, Ljubljana, 53–88.

HORVAT, M. 2018, *Srednjeveška Ljubljana*. – Ljubljana.

KOLAR, K. 2018, Usnjarstvo in čevljarstvo v srednjem veku. – V: M. Horvat (ur.), *Srednjeveška Ljubljana*, Ljubljana, 175–185.

KOROŠEC, P. 1951, Slovanske ostaline na dvorišču SAZU. – *Arheološki vestnik* 2, 156–183.

KOS, M. 1955, *Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice*. – Kronika 1, Ljubljana.

KUNSTELJ, M. in R. MASARYK 2018a, Tržnica. – V: M. Horvat (ur.), *Srednjeveška Ljubljana*, Ljubljana, 113–125.

KUNSTELJ, M. in R. MASARYK, 2018b, Kongresni trg. – V: M. Horvat (ur.), *Srednjeveška Ljubljana*, Ljubljana, 126–141.

LEGHISSA, E. 2018, Grobišče ob cerkvi Sv. Petra. Izkopavanja Njegoševa ulica 2011. – V: M. Horvat (ur.), *Srednjeveška Ljubljana*, Ljubljana, 60–77.

LUBEJ, U. 2002, Auerspergi in njihova grofovska palača v Ljubljani. – V: T. Vovk Čepič *et al.*, *Preobrazbe Turjaške palače*, Ljubljana, 19–49.

PLESNIČAR GEC, L. in M. HORVAT 1987, *Arheološke ostaline v Turjaški ulici*. – Ljubljana (neobjavljeno).

ŠTIH, P. 2010, *Castrum Leibach. Najstarejša omemba Ljubljane in njeni začetki. / Castrum Leibach : the first recorded mention of Ljubljana and the city's early history*. – Ljubljana.

ŠTIH, P. 2018, Ljubljana v srednjem veku. – V: M. Horvat (ur.), *Srednjeveška Ljubljana*, Ljubljana, 18–41.

ŠTULAR, B. 2012, Začetki srednjeveške Ljubljane v luči arheoloških izkopavanj na Mačkovi ulici – visokosrednjeveška Ljubljana v luči najnovejših arheoloških izkopavanj. – V: I. Lazar in B. Županek (ur.), *Emona: med Akvilejo in Panonijo*, Ljubljana, 143–155.

ŠTULAR, B. 2014, *Srednjeveška Ljubljana. Arheološke raziskave*. – Ljubljana. (iKnjiga)

Martin Horvat
Muzej in galerije mesta Ljubljane
Gosposka ulica 15
SI-1000 Ljubljana
martin.horvat@mgml.si

Arheološka podoba srednjeveškega mesta Škofje Loke

The Archaeological Image of the Medieval Town of Škofja Loka

Jože Štukl

Izvleček: V prispevku prikazujemo pregled najpomembnejših arheoloških raziskav srednjeveškega mesta Škofje Loke in njenih gradov od 50-ih let 20. stoletja pa vse do danes. Pripoved začenjamo z zgodovinskim orisom nastanka Loškega gospostva, načrtno srednjeveško kolonizacijo ter zgodovino nastanka in razvoja srednjeveškega mesta, ki so ga freisinški škofje ustanovili nad sotočjem Selške in Poljanske Sore. Prve arheološke raziskave na območju Škofje Loke so bile izvedene v letih 1954–1955, ko so izkopali in rekonstruirali ostanke srednjeveškega gradu – Stolpa na Kranclju. Leta 1972 so sledila zaščitna izkopavanja Komuna in Poljanskih mestnih vrat. Na vseh treh lokacijah je bila odkrita bogata materialna kultura. Sledilo je arheološko mrtvilo, ki se je končalo šele po letu 2000. Leta 2002 je bil raziskan podzemni hodnik pod cesto v Vincarje, v letu 2007 pa smo ob sanaciji severovzhodnega grajskega stolpa tudi ob pomoči arheoloških raziskav prišli do pomembnih podatkov o najstarejših gradbenih fazah Loškega gradu. Sledila so dokumentiranja ob gradnji na Spodnjem trgu v letu 2009, v Blaževi ulici in na Cankarjevem trgu med letoma 2013–2014, Trga pod gradom med letoma 2016–2017 ter testni izkopi znotraj starega mestnega jedra in srednjeveškega obrambnega jarka v letu 2018. Novodobne arheološke raziskave so razkrile, da je o srednjeveških ostalinah v mestu težko govoriti, saj so bile odstranjene že ob novoveških, predvsem pa ob modernih gradbenih posegih.

Ključne besede: srednji vek, Loško gospostvo, gradovi, mesto Škofja Loka, arheološke raziskave

Abstract: The article presents an overview of the most important archaeological research of the medieval town of Škofja Loka and its castles from the 1950s to the present day. The story begins with the historical outline of the founding of the Loka Estate, planned medieval colonisation, the history of the beginning and later development of the medieval town, which the Freising Bishops intentionally founded at the confluence of rivers Selška and Poljanska Sora. The first archaeological research in the Škofja Loka area was carried out between 1954–1955, when the remains of the medieval castle – Stolp na Kranclju – were excavated and reconstructed. In 1972, the protective excavations of Komun and Poljanska vrata followed. Rich material culture was discovered at all three locations. This was followed by an archaeological standstill that ended after the year 2000. In 2002, an underground passage under the road to Vincarje was explored. In 2007, during the reconstruction of the north-east castle tower, important data of the oldest construction phases of Loka Castle were found as a result of archaeological excavations. This was followed by archaeological watching brief performed during construction works at Spodnji trg in 2009, Blaževa ulica and Cankarjev trg between 2013–2014, Trg pod gradom between 2016–2017, as well as during test excavations in the old town centre and the medieval defensive moat in 2018. Current archaeological research has revealed that it is difficult to talk about medieval remains in the town since they were removed in the course of post-medieval and, above all, recent construction works.

Key words: Middle Ages, Loka Estate, castles, town of Škofja Loka, archaeological research

Loško gospostvo in mesto Škofja Loka

Nastanek Loškega gospostva

Začetki Loškega gospostva segajo v leto 973, ko je nemški cesar Oton II. podaril naselje Loko, Selško in večji del Poljanske doline ter Sorškega polja z dvema darilnima listinama freisinškemu škofu Abrahamu. S kasnejšimi daritvami, menjavami in manjšimi nakupi je freisinškim škofom na Loškem uspelo oblikovati teritorialno sklenjeno zemljiško gospostvo, ki je merilo 500 km^2.

Kolonizacija

Obsežno območje Loškega gospostva je bilo sprva redko poseljeno. Če je hotel imeti zemljiški gospod od posesti gospodarske koristi, je moral najprej poskrbeti za ustrezno delovno silo. Zato je začel z izvajanjem načrtne kolonizacije, ki je sprva posegla predvsem v ravninski svet Sorškega polja ter v široka dna dolin ob spodnjem toku Selščice, Poljanščice, Besnice in Lipnice, takoj zatem pa tudi na njihove prisojne obronke. Vse to je bilo dokončno poseljeno nekako do konca 13. stoletja. Nekoliko kasneje, do sredine 14. stoletja, so priseljenci poselili tudi osojne lege Selške in Poljanske doline in s tem se je načrtna srednjeveška kolonizacija zaključila. Kolonisti v Poljanski in Selški dolini so bili v glavnem slovenskega porekla, med njimi je bilo precej Koroščev iz okolice Vrbskega jezera. Nemškega porekla so bili Bavarci, ki so jih naselili v ravnino Sorškega polja, in Soričani, ki so prišli iz okolice Innichena na Tirolskem.[1]

Razvoj mesta Škofja Loka

Ime Lonca, ki nam ga sporoča darilna listina cesarja Otona II. iz leta 973, se ne nanaša na Škofjo Loko, ampak na bližnjo, današnjo Staro Loko. To je bila stara slovanska naselbina, ki jo je po ustanovitvi Loškega gospostva freisinški škof organiziral kot dvor in se kot curtis Lonca omenja leta 1074 v pogodbi glede desetin med freisinškim škofom Elenhardom in oglejskim patriarhom Sigehardom. Šlo je za preprosto obliko naselja s funkcijo upravnega, gospodarskega, verskega in tržnega središča. Tu so stale kašče, hlevi, bivalni dvorec za zemljiškega gospoda in upravno osebje ter bivališča za podložnike, vezane na obdelavo dominikalne zemlje. Za potrebe gospostva so se razvile tudi številne neagrarne obrtne dejavnosti: mlinarstvo, kovaštvo, strojarstvo, sedlarstvo, tesarstvo itd.[2]

Za razliko od Stare Loke, ki je obstajala že pred letom 973, pa je bila Škofja Loka kot meščanska naselbina ustanovljena povsem na novo na podlagi pravilnega in planskega tlorisa. Nastala je v zavetju gradu nad sotočjem Selške in Poljanske Sore. Iz pisnih virov lahko sklepamo, da je nova meščanska naselbina v Škofji Loki obstajala že v 12. stoletju, saj najstarejša listinska označba Lonca, ki se nedvomno nanaša na Škofjo Loko, izhaja iz let 1192–1197.[3] Meščanska naselbina se je razvila na dveh terasah. Iz pisnih virov je razvidno, da naselbinsko jedro ni nastalo hkrati. Najstarejši del predstavlja Mestni trg ali Plac, ki se je razvil na zgornji terasi. Njegov nastanek lahko po ustaljenih navedbah v literaturi umestimo najkasneje v čas sredine 13. stoletja.[4] Z rastjo in širitvijo naselbine se mu je na spodnji terasi pridružil Spodnji trg ali Lontrg, katerega ime Novi trg omenjajo viri od konca 14. stoletja.[5] Hiše na Mestnem in Spodnjem trgu so bile postavljene strnjeno ena ob drugi, da so jih lahko ob tržnem prostoru postavili čim več in tako čim bolje izkoristili prostor. Parcele so bile ozke in dolge, ob trgu je bilo glavno pročelje hiše, zadaj za stanovanjskim poslopjem pa gospodarski objekti in vrtovi. Komunikacijo med trgom in dvorišči so zagotavljali prehodi, speljani med hišami. Naselbina se je zaradi ugodne lege ob pomembni prometni poti, ki je vodila preko Poljanske in Selške doline na Primorsko in v severno Italijo, kmalu razvila v pomembno in bogato trgovsko in obrtno središče, ki se po ustaljenih navedbah v literaturi omenja leta 1248 kot

1 Blaznik 1973, 20–38; Bizjak 2005, 117.

2 Kosi 2005, 94.
3 Blaznik 1973, 39.
4 Avguštin 1988, 5.
5 Blaznik 1973, 40.

forum – trg, leta 1274 pa že kot *oppidum* – mesto.[6] Trgi so bili pogosto začetna, zgodnja faza razvoja kasnejših mest. Imeli so vse bistvene atribute meščanske naselbine in se v zgodnjem obdobju praktično niso bistveno razlikovali od mest. V obdobju 12. in 13. stoletja srednjeveška družba ni strogo ločevala pravnih kategorij meščanskih naselbin, kot jih želimo razumeti danes. Pravno formalna delitev na mesta in trge se je dejansko uveljavila šele ob koncu 13. stoletja. Pravica do obzidja je tedaj postala eden glavnih zunanjih atributov mest, medtem ko so bili trgi praviloma neobzidani. Sicer se v funkcijskem, ekonomskem in pravnem pogledu niso bistveno ločevali od mest. Trg je po gospodarski moči, velikosti in številu prebivalcev neredko lahko celo prekašal marsikatero naselbino s statusom mesta.[7] Trg v Škofji Loki je po mnenju Mihe Kosija nastal najkasneje do začetka 13. stoletja, torej precej pred prvo omembo v pisnih virih leta 1248. Svojo tezo skuša utemeljiti z domnevo, da je bilo glavno kranjsko freisinško središče zgrajeno nedvomno prej kot pa sekundarno na Otoku pri Dobravi. Gutenwerth se kot forum v virih omenja leta 1251, freisinški škofje pa so ga ustanovili najkasneje v prvi četrtini 13. stoletja, saj je bil že pred letom 1228 dan v fevd. V prid tej tezi govori tudi dejstvo, da so bili škofje ob hudi konkurenci sosedov, Andeško-Meranskih v Kamniku in Kranju ter Spanheimov v Ljubljani, dobesedno prisiljeni k razvoju lastnega urbanega središča, ki je bilo na tako velikem in zaokroženem zemljiškem gospostvu, kot je bilo loško, tudi družbena in strateška nuja.[8]

Ker je obzidje pomenilo določen status in varnost za mestne prebivalce in gospodarske aktivnosti, so bila srednjeveška mesta obzidana. Domnevamo, da je bilo loško mestno obzidje zgrajeno že pred letom 1268. Tega leta se v listini omenja kot priča škofjeloški meščan *Haenricus aput portam*, kar se lahko nanaša le na njegovo bivališče pri mestnih vratih.[9] Na prvo omembo mestnega obzidja, ki nesporno dokazuje njegov obstoj, naletimo šele v listini iz leta 1314. Škof Konrad III. (1314–1322) je dal obzidje močno izpopolniti. V času njegove vladavine je oklepalo že celotno srednjeveško mesto, se pravi Mestni in Spodnji trg ter prostor med Selščico in današnjim Grabnom.[10] Skozi obzidje je vodilo v mesto pet vrat, ki so bila dodatno utrjena s stolpi z lesenimi ostrešji. Na Mestni trg so čez Kamniti most vodila severna Selška vrata; na nasprotni strani na prostoru med Dagarinovo in Martinovo hišo ob današnji upravni enoti so stala Poljanska vrata. Na Spodnji trg so z južne strani vodila Spodnja vrata, na območju Kašče so stala Čevljarska vrata, ob mestni ubožnici, v neposredni bližini vodnjaka, približno na sredini Spodnjega trga, pa so stala Špitalska vrata. Mogočno mestno obzidje, nekoč nujno potrebno za obrambo in zunanji znak mestnih pravic, je sčasoma odslužilo svojemu namenu in tako postajalo vse večja ovira pri širitvi mesta. Ker je bilo slabo vzdrževano, je nezadržno propadalo. Mestna vrata so ovirala promet na vseh vstopih v mesto, hkrati pa so njim pripadajoče obrambne strukture, krite s skodlami, predstavljale stalno nevarnost za požar. Tako so leta 1789 vseh pet obrambnih stolpov skupaj z mestnimi vrati podrli in jih prodali na javni dražbi.[11] Obzidja po tem času niso več popravljali. Prepustili so ga zobu časa, kamenje pa so uporabljali tudi pri popravljanju in zidavi hiš.

Danes je staro mestno obzidje najbolje ohranjeno na predelu od Loškega gradu, mimo južnih Poljanskih mestnih vrat in vzdolž nekdanjega mestnega jarka – „na Grabnu“ vse do Spodnjih mestnih vrat. Ohranilo se je tudi na predelu severnih Selških vrat in v smeri proti Vincarjem.

Prvotne stanovanjske hiše v Škofji Loki so bile lesene, enonadstropne in pokrite z dvokapno streho, krito z lesenimi skodlami. Njihov tloris je bil preprost. Enoten prostor, v katerem so se povezovali delavniški in skladiščni prostori, je zapolnjeval celotno pritličje. V prvem nadstropju, dostopnem po stopnicah, se je nahajal bivalni prostor z odprtim ognjiščem. Z nastopom renesanse in po hudem potresu leta 1511 se je začela zunanjščina stanovanjskih stavb

6 Kosi 2005, 83, 87–88 in op. 27.
7 Kosi 2005, 88–90.
8 Kosi 2005, 103–104.
9 Kosi 2005, op. 58.
10 Blaznik 1973, 54–56.
11 Blaznik 1957, 22.

Slika/Figure 1 *Požar na Spodnjem trgu leta 1698, votivna slika iz Sopotnice (hrani Loški muzej, foto J. Štukl). / Fire at Spodnji trg in 1698, a votive painting from Sopotnica (kept in Loški Museum, photo by J. Štukl).*

spreminjati. Prvotne enonadstropne, večinoma lesene hiše so postopoma zamenjale dvonadstropne kamnite hiše. Prehodi med njimi so počasi izginili, saj so jih zaprle nove hiše, oziroma razširjene hišne fasade. Tako je vlogo komunikacije med trgom in hišnimi dvorišči prevzela veža. V pritličju sta bila poleg veže še medsebojno ločena skladiščni in delavniški prostor. V prvem nadstropju sta se iz nekdanjega enotnega prostora izoblikovali kamra in bivalni prostor, v prvi polovici 16. stoletja pa sta se osamosvojili še kuhinja in shramba.

Nekdanji strogi funkcionalni značaj meščanskih hiš se je v 16. in 17. stoletju obogatil z dekorativnimi elementi. Kamniti zidovi so prevladali nad lesenimi, namesto nekdanjih skromnih vhodnih in okenskih odprtin so se pojavili kamnoseško obdelani, s poznogotskimi oziroma renesančnimi stilnimi elementi okrašeni portali in okna, lesene mostovže so nadomestili po italijanskih vzorih zidani arkadni hodniki, ki so s stebrički in loki oklenili hišna dvorišča, fasade so razgibali nadstropni pomoli in ogelni stolpiči ali pa so jih poživile slikarske oziroma kiparske dekoracije.[12] Prav zaradi te barvitosti fasad je mesto kasneje dobilo vzdevek „pisana Loka“. V 17. stoletju sta Škofjo Loko prizadela dva huda požara. Leta 1660 je pogorel Mestni trg, leta 1698 pa Spodnji trg (*sl. 1*). Po obnovah je renesančni izgled mestnih hiš delno zakrila baročna preobleka, svoje pa so k spreminjanju mestne vedute prispevala tudi kasnejša stilna obdobja vse do današnjega časa. Vendarle pa v jedru Škofja Loka še vedno skriva svoje ne le renesančno, temveč celo srednjeveško srce, ki daje mestu pridih starodavne mističnosti.

Arheološke raziskave v mestnem jedru

Meščani Škofje Loke so bili predvsem trgovci in obrtniki. Njihova gospodarska uspešnost se je odražala ne le v arhitekturi njihovih domovanj, ampak tudi v materialni kulturi, ki je prišla na dan ob zaščitnih arheoloških raziskavah.

12 Avguštin 1988, 8–9.

Komun na Mestnem trgu

Leta 1972 so pri gradnji podaljška samopostrežne trgovine podjetja Veletrgovina Loka (današnji Mercator) na dvorišču hiše na Mestnem trgu 9 pod nasutji naleteli na ostanke Komuna – javne meščanske zgradbe iz časa gotike ter številne keramične in kovinske najdbe. Zaradi ogroženosti najdišča je prišlo do zaščitnih izkopavanj, ki jih je izvajal Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo pod vodstvom Marijana Slabeta in Jožeta Omana.[13] Zemljena nasutja, ki so zapolnjevala dvorišče, so vsebovala najrazličnejše ostaline materialne kulture poznega srednjega in novega veka. Posamezne najdbe so bile raztresene po celotnem izkopnem polju, večja koncentracija pa je bila v severozahodnem kotu dvorišča, kjer so naleteli na odpadno jamo, v kateri se je material nabiral skozi daljše časovno obdobje[14] (*sl. 2*).

Med najdbami prevladuje kuhinjsko oziroma ognjiščno posodje, med katerim srečamo velike posode debelih sten, kozice različnih velikosti, majhne in velike lonce s pokrovkami, najrazličnejše sklede ter pladnje in krožnike, okrašene z valovnico. Med keramičnim gradivom zaslužijo posebno pozornost lepo okrašena podnožja lončenih peči, velika žerjavnica ter preproste neglazirane in glazirane lončaste ter oploščene pečnice. Med bogatejše kovinske najdbe, ki spadajo k opremi konjenika, sodita sedelni stremeni rombične oblike z železnim jedrom in bogato okrašeno bronasto prevleko s sledovi pozlate (*t. 1: 1*). Med predmeti vsakdanje rabe srečamo železno svetilko z nastavkom za svečo (*t. 1: 2*), dele jedilnega pribora (žlice), predmete za osebno nego (umetelno izrezljane koščene krtačke) (*t. 1: 3*), dele noše (preprosti železni sponi) (*t. 1: 6–7*), lasni glavnik (*t. 1: 5*), iglo, okrogel ploščat gumb, okrašen bakren naprstnik (*t. 1: 4*), dele okenske zasteklitve (svinčeni okvirji z vloženimi pihanimi stekelci) (*t. 1: 9*) ter različno orodje (vile (*t. 1: 8*), del motike, srp, kladivo (*t. 1: 10*), železni klini, kljuke ter žeblji različnih oblik in velikosti). Med vsem tem gradivom je bila odkrita tudi velika količina živalskih kostnih ostankov in školjk, ki zgovorno pričajo o prehranjevalnih navadah loških meščanov. Kuhinjsko oziroma ognjiščno posodje in najrazličnejše predmete vsakdanje rabe iz Komuna časovno umeščamo v obdobje od 16. pa vse do 18. in celo 19. stoletja.[15]

Slika/Figure 2 *Izkopavanje Komuna na Mestnem trgu (foto J. Oman). / Excavations of Komun at Mestni trg (photo by J. Oman).*

Poleg preprostega ognjiščnega posodja in najrazličnejših predmetov vsakdanje rabe so bile na območju Komuna odkrite tudi velike količine graviranega in slikanega keramičnega posodja t. i. loške slikane meščanske keramike, pri kateri gre za kvalitetno namizno posodje, ki pa je bilo kljub dekorativnosti predvsem uporabnega značaja. Med oblikami posod so zastopani različni tipi plitvih in globokih krožnikov, latvic, velikih in majhnih skled ter pladnjev. Pred nami je torej namizno posodje, ki nam osvetljuje tedanje navade pri prehranjevanju in hkrati tudi način serviranja hrane. Vse posode so bile izdelane na lončarskem vretenu. Glina ni najbolj kvalitetna in prečiščena, zato posode nimajo finih tankih sten in tako velikokrat dajejo vtis robustnosti. Vse posode so bile bogato okrašene. Prav to oblikovno bogastvo okrasnih slikanih, graviranih in loščenih motivov presega običajni funkcionalni in tudi dekorativni namen navadne vsakodnevne namizne posode. Med tehnikami krašenja srečamo zahtevnejšo tehniko vrezovanja oziroma graviranja. Pri tem načinu gre za različno motiviko, ki je vrezana v engobo. To okrasje je večinoma tudi bogato obarvano. Najdemo pa tudi posode, kjer so

13 Oman 1972a, 1–14.

14 Slabe 1977, 55; Štukl 2004, 13–14.

15 Štukl 2002, 60–61; Štukl 2004, 14–15.

Slika/Figure 3 *Krožnik loške slikane meščanske keramike z letnico 1580 (hrani Loški muzej, foto J. Štukl). / A plate of Loka Painted Burghers' ware bearing the date 1580 (kept in Loški Museum, photo by J. Štukl).*

Slika/Figure 4 *Krožnik loške slikane meščanske keramike z geometričnim motivom (hrani Loški muzej, foto J. Štukl). / A plate of Loka Painted Burghers' ware with a geometric motif (kept in Loški Museum, photo by J. Štukl).*

se omejili le na slikan okras. Vse posode so bile nato še prevlečene z brezbarvno glazuro in ponovno žgane. Med barvami, ki so se uporabljale za poslikavo, so zastopane štiri osnovne: zelena, modra, rumena in rjava. Z njihovim mešanjem pa so lončarji pridobili še večjo barvno pestrost. Motivika zajema izbor predstav iz rastlinskega sveta, kjer zasledimo predvsem liste, vitice, cvetove, razne plodove in podobno. Med živalsko motiviko so pogosti prikazi ptičev, rib in petelina. Najštevilnejši in zdaleč najbogatejši pa so geometrični motivi, in sicer od najenostavnejših koncentričnih krogov do obrobnih pletenic s krožnimi ali oglatimi linijami, sosledja črt, pik, ornamentov cikcak, trikotnikov, kvadratov, rombov, mrež in številnih kombinacij teh in podobnih motivov. Izraznost te motivike sega od realističnih do stiliziranih prikazov.[16] Posebnost predstavljajo veliki krožniki z vrezanimi letnicami in posameznimi črkami abecede. Krožnik z upodobitvijo ženskega doprsja v profilu lahko uvrstimo med reprezentančne kose slikane keramike, ki je služila tudi obdarovanju ob najrazličnejših priložnostih (*sl. 3, 4*).

Glede keramičnega posodja se moramo zavedati, da so se preprosti ljudje oskrbovali le z najosnovnejšim, za domačo rabo nujno potrebnim posodjem iz bližnjih lončarskih delavnic, medtem ko so bili posvetna in cerkvena gospoda ter bogatejši meščani založeni tako s preprostim kuhinjskim kot tudi z bogato okrašenim namiznim posodjem, ki je služilo serviranju že pripravljene hrane in pijače.[17] Tudi namizno posodje se je glede na dragocenost in bogastvo ornamenta ločilo na posodje za vsakodnevno rabo in tisto, ki je služilo odličnejšim priložnostim in so ga prinesli na mizo le ob določenih slovesnostih, praznikih ali ob obisku uglednih gostov. Namen takšnih prezentacij dragocenega poslikanega posodja je bil narediti vtis na gosta in hkrati poudariti gospodarsko moč in družbeni položaj lastnika. Razkazovanje takega posodja je potekalo na dva načina: z njim so postregli gostu ali pa je bilo razstavljeno na posebni mizi[18] oziroma skrinji zraven pogrnjene mize, za katero so gostje sedeli. Drug namen take luksuzne keramike je bilo obdarovanje. Iz pisnih virov je znano, da so se z dragocenim posodjem obdarovali ob rojstvu, krstu, sklepanju zarok, pogodb, ob porokah in obiskih uglednih gostov.

Proti koncu 15. stoletja se je standard slovenskih meščanov dvignil. To se izraža v arhitekturi, kjer je prihajalo do številnih prezidav v smislu udobnejšega in lepšega bivališča, in tudi pri uporabi različnih

16 Šubic 1980, 309–310.
17 Žbona Trkman *et al.* 1991, 12.
18 Žvanut 1994, 176.

prestižnih predmetov za splošno rabo. V opremi stanovanja je domače prebivalstvo sledilo novostim in modi, ki je veljala v širšem srednjeevropskem prostoru. Slikana keramika postane v tem času pravi modni krik, zato je bila zelo zaželena dobrina. Kot vemo, je bila Škofja Loka s trgovskimi potmi, ki so potekale preko obeh dolin, močno povezana s severnoitalijanskim prostorom. Poleg trgovcev z blagom so prihajali po teh poteh tudi tuji mojstri in z njimi nove tehnologije in izdelki. Med njimi tudi lončarji, saj je bilo učno potovanje v tujino poleg drugih zahtev pogoj za opravljanje mojstrskega izpita pri vsakem cehu. Glede izvora loške slikane meščanske keramike lahko z veliko verjetnostjo trdimo, da je bila izdelek domačih lončarjev in ne import. V načinu okraševanja in motivih pogosto res opazimo sorodnost s sočasnimi severnoitalijanskimi keramičnimi izdelki. Seveda pa vse ostaja zgolj na nivoju sorodnosti. Glede izvedbe in kombiniranja motivov ter okrasa je loška slikana meščanska keramika nekaj posebnega in se loči od sočasne severnoitalijanske proizvodnje. Tudi glede na močno škofjeloško lončarsko tradicijo, ki je izpričana v virih že pred uradno ustanovitvijo lončarskega ceha leta 1511, in nenazadnje glede na veliko količino odkritega posodja domnevamo, da gre za izdelke domačih lončarjev, čeprav narejene pod vplivom razvitejših lončarskih središč.

Na prostoru Komuna odkrite primerke loške slikane meščanske keramike časovno umeščamo v 16. in prvo polovico 17. stoletja.[19]

Spodnji trg

Zaradi sanacije vodovoda na Spodnjem trgu v Škofji Loki je bilo ob gradnji izvedeno arheološko dokumentiranje. Dela so potekala med 31. avgustom in 16. septembrom 2009 pod vodstvom Barbare Nadbath in Tadeje Mulh v sodelovanju z Alenko Ramšak in Tilnom Praprotnikom.[20]

Gradbena dela na Spodnjem trgu so zajela celotno širino cestišča skupaj z območjem površin za pešce na obeh straneh ceste vse od mestnega Špitala pa do

Slika/Figure 5 *Pogled na Spodnji trg med sanacijo vodovoda in arheološkim dokumentiranjem ob gradnji (foto J. Štukl). / A view of Spodnji trg during renovation of the water supply system and the archaeological watching brief (photo by J. Štukl).*

nekdanjih Spodnjih mestnih vrat na križišču Spodnjega trga in Fužinske ulice (*sl. 5*). Obravnavano območje je od srednjega veka dalje služilo kot mestni trg, ki je nastal na rečni terasi. Ob izvedbi arheološke raziskave je bilo ugotovljeno, da večino stratigrafskega zapisa na obravnavanem območju predstavljajo moderna nasutja in gradbeni jarki, medtem ko je bila večina prvotnega stratigrafskega zapisa uničena ob gradnji komunalne in energetske infrastrukture v nedavni preteklosti.[21] Po odstranitvi asfalta in novodobnih nasutij je bila na globini 15–20 cm odkrita kamnita novoveška kanalizacija, ki je potekala po celotni dolžini zahodnega dela cestišča v smeri sever–jug, na območju od hišne številke Spodnji trg 25 do parkirišča nasproti hiše Spodnji trg 19. Mestoma je bila prekinjena zaradi preteklih gradbenih posegov. Dno in stranice jaškov so bili sestavljeni iz klesanih kosov apnenca, vezanih z apneno malto. Kot pokrov so služili večji kosi

19 Štukl 2002, 61–65; Štukl 2004, 16–19.

20 Nadbath *et al.* 2009, 3.

21 Nadbath *et al.* 2009, 4, 8.

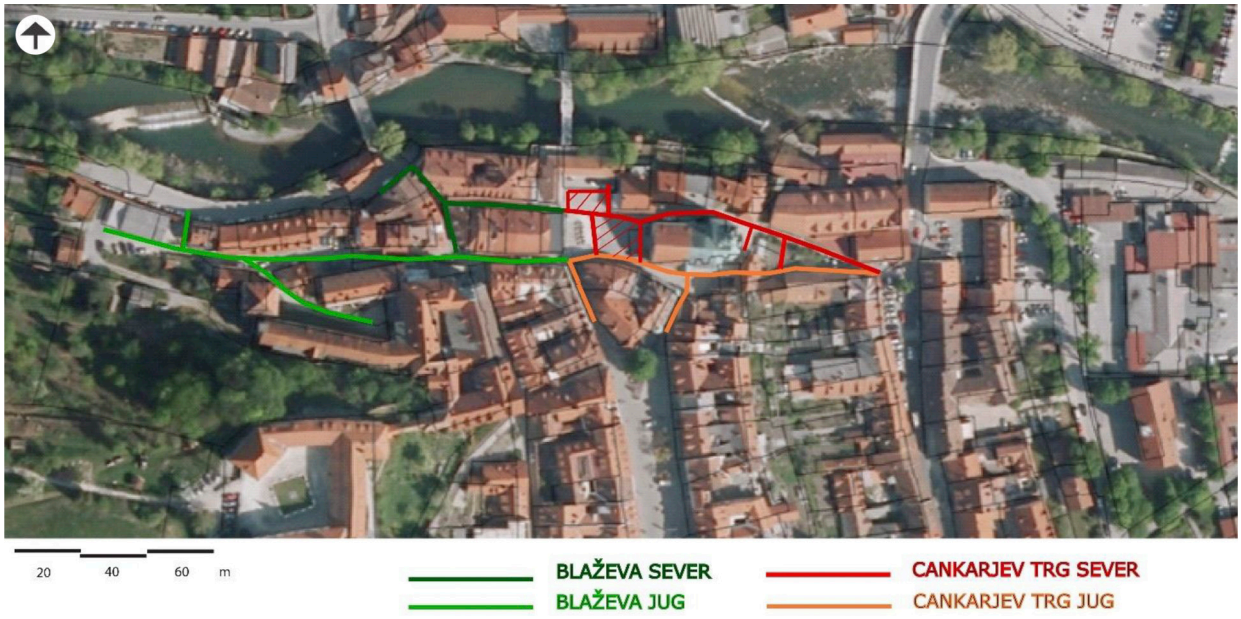

Slika/Figure 6 *Potek arheoloških raziskav v Blaževi ulici in na Cankarjevem trgu (Leskovar, Novšak, Verbič 2014, 13). / Archaeological excavations in Blaževa ulica and Cankarjev trg (Leskovar, Novšak, Verbič 2014, 13).*

apnenčastih lomljencev. Kanalizacija je bila vkopana v plast melja sivorjave barve, ki je vsebovala večjo količino odlomkov kuhinjskega posodja, živalskih kosti, železovo in stekleno žlindro itd. Plast je interpretirana kot novoveška naselbinska plast, odlomke posodja pa umeščamo v 16. in 17. stoletje.[22]

Na parceli št. 600 – parkirišče ob hiši Spodnji trg 21 – je vse do druge svetovne vojne stala Perkusova hiša, last mesarja Matevža Hafnerja. Naslonjena je bila na mestno obzidje tako, da je to predstavljalo njeno južno stranico v smeri proti Grabnu. Ko je lastnik hišo podrl, da bo na njenem mestu zgradil hotel, je skupaj z njo odstranil tudi del srednjeveškega mestnega obzidja ob nekdanjih Spodnjih mestnih vratih.[23] Od Perkusove hiše je bil ob arheološkem dokumentiranju leta 2009 odkrit del južnega temelja in hodna površina v obliki tlaka iz mačjih glav. Na tlaku so bili odkriti odlomki poslikane in glazirane novoveške keramike. Ob južnem zidu hiše je bila pod plastjo malte s kosi opek in železa dokumentirana plast žganine, ki je vsebovala večjo količino železnih žebljev in drugih nedoločljivih kovinskih kosov skupaj z novodobnim in novoveškim steklom.[24]

Blaževa ulica in Cankarjev trg

Ob izvedbi prenove infrastrukture v Blaževi ulici – med parkiriščem Nunski vrt in Klobovsovo ulico – ter gradnje in rekonstrukcije komunalne infrastrukture na Cankarjevem in Mestnem trgu v Škofji Loki (*sl. 6*) so bile zaradi posegov znotraj registrirane kulturne dediščine izvedene predhodne arheološke raziskave, ki so potekale od oktobra 2013 do avgusta 2014. Pod vodstvom mag. Matjaža Novšaka, namestnice Tamare Leskovar ter strokovnim nadzorom Mije Topličanec (ZVKDS, OE Ljubljana) jih je izvedlo podjetje Arhej, d. o. o.[25]

Arheološke raziskave so potekale v obliki arheološkega dokumentiranja ob gradbenih delih, ki so obsegala izkope globokih jarkov za vzpostavitev ali obnovo infrastrukture (vodovod, plin, kanalizacija) ter izkop nasutij za obnovo površine Cankarjevega trga pred cerkvijo sv. Jakoba. Gradbena dela so večinoma potekala po trasi že obstoječe infrastrukture, to so zgolj nekoliko razširili in poglobili. Večja površina je bila odprta zgolj na trgu pred župno cerkvijo, kjer pa je bil poseg plitev in je večinoma razkril moderna, mestoma novoveška nasutja. Odkriti tlorisi so bili za-

22 Nadbath *et al.* 2009, 6–7.
23 Planina 1977, 58–62.
24 Nadbath *et al.* 2009, 7.
25 Leskovar, Novšak, Verbič 2014, 6–7, 9, 13.

Slika/Figure 7 *Lokacija testnih izkopov znotraj starega mestnega jedra in obrambnega jarka (izris načrta J. Štukl). / Location of trial trenches inside the old town centre and the moat (plan drawn by J. Štukl).*

radi poteka izkopov po že obstoječi trasi infrastrukture popolnoma uničeni. Na mestih, kjer je bil izkop globlji od obstoječega jarka, so bile odkrite zgolj geološke plasti. Močno poškodovani so bili tudi profili, le v nekaterih primerih je bilo mogoče razbrati še ohranjeno predmoderno stratigrafijo.

Arheološke raziskave so odkrile recentna in novoveška nasutja ter nekaj ostankov tlakovanj in ruševin. Predvsem gre za ostanke različnih gradbenih posegov. Izstopa le nekaj lokacij: zid na južnem delu Cankarjevega trga, ostanki nasutij in tlakovanj na skrajnem zahodnem delu Cankarjevega trga, že na prehodu v Blaževo ulico, ter temelj obstoječega nunskega obzidja in kamnitih odvodnih kanalov na zahodnem koncu Blaževe ulice v smeri proti parkirišču Nunski vrt. Vsa tri območja predstavljajo močno poškodovane ostanke novoveškega mesta, na katerih se je kontinuirano razvijalo današnje mestno jedro. Zid na južnem delu Cankarjevega trga, grajen iz večjih kamnitih lomljencev, vezanih z malto, je najtežje opredeljiv, saj je zaradi uničene stratigrafije vezan izključno na recentna nasutja in geološke plasti.

O srednjeveških ostalinah v mestu je težko govoriti, saj z arheološkimi raziskavami ni bilo odkritih najdb, ki bi jih lahko umestili v ta čas. Odstranjene so bile ob preteklih novoveških in modernih gradbenih posegih. Z izkopavanji je bilo pridobljenih 252 arheoloških najdb, od tega 112 kosov živalskih kosti, 96 kosov lončenine, 21 kosov kovine, 18 kosov gradbenega materiala in 5 kosov ostalega gradiva. Vse odkrite najdbe umeščamo v novoveško in moderno obdobje.[26]

Testni izkopi znotraj starega mestnega jedra in obrambnega jarka

V okviru projekta Ureditev javnih površin starega mestnega jedra Škofje Loke so bile izvedene predhodne arheološke raziskave, ki so v obliki arheološkega testnega izkopa in georadarskih meritev potekale med 18. junijem in 5. julijem 2018. Pod vodstvom Iris Bekljanov Zidanšek in mag. Matjaža Novšaka ter

26 Leskovar, Novšak, Verbič 2014, 14, 21–22, 33–35, 46–47.

Slika/Figure 8 *Pogled na izkop testnega jarka 6 na sredini „Pepetovega klanca" (foto J. Štukl). / A view of the excavation of a trial trench no. 6 in the middle of Pepetov klanec (photo by J. Štukl).*

strokovnim nadzorom Mije Topličanec in Judite Lux (ZVKDS OE Ljubljana) jih je izvedla ekipa podjetja Arhej, d. o. o.

Arheološka dela so obsegala vodenje strojnega izkopa testnih jarkov, čiščenje in fotografsko ter mersko dokumentiranje tlorisov in profilov, sproti pa je potekala popolna kolekcija najdb. Pri tem je bilo na različnih lokacijah starega mestnega jedra izkopanih 6 testnih jarkov (TJ 1–6)[27] (*sl. 7*).

Dokumentirana so bila moderna in novoveška nasutja in tlaki, ostanki avstro-ogrske kanalizacije ter novoveško zasutje srednjeveškega mestnega obrambnega jarka.[28] V primeru modernih nasutij in zasutij gre predvsem za ostanke različnih gradbenih posegov, kot je gradnja vodovodne in kanalizacijske infrastrukture. Arheološke raziskave so bile dodatno podprte z neinvazivnimi georadarskimi raziskavami na zamejenem območju križišča Fužinske ulice in Spodnjega trga, katerih namen je bil ugotoviti morebitno prisotnost temeljev obrambnih struktur nekdanjih

27 Zidanšek *et al.* 2018a, 5; Zidanšek *et al.* 2018b, 5.
28 Zidanšek *et al.* 2018a, 8.

Slika/Figure 9 *Oljenka, odkrita na dnu testnega izkopa na „Pepetovem klancu" (foto J. Štukl). / A tallow lamp unearthed at the bottom of the trial trench at Pepetov klanec (photo by J. Štukl).*

Spodnjih mestnih vrat. Na horizontalnem rezu na 50 in 100 cm globine so bili prepoznani georadarski odboji, ki nakazujejo možen obstoj nekdanjih zidanih struktur.[29]

Skupno je bilo pridobljenih 2.325 najdb, med katerimi so bili zastopani kuhinjska in namizna lončenina, oploščene pečnice s figuralno in rastlinsko motiviko, odlomki steklenih kozarcev in kelihov iz brezbarvnega in zelenega stekla, železni predmeti, odlomki živalskih kosti in školjk, gradbeni material, žlindra itd.[30] Večina kronološko občutljivih najdb lončenine sodi v čas od konca 14. do 18. stoletja.[31]

Na območju nekdanjega mestnega jarka – na sredini „Pepetovega klanca", je bila na dnu zasutja testnega jarka 6 (*sl. 8*) odkrita v celoti ohranjena keramična lojenka. Gre za preprosto obliko okrogle glinene svetilke s premerom 8,5 cm in višine 2,3 cm, izdelane iz svetle gline, ki je na notranji strani prevlečena z zelenorjavim loščem. Nasproti ustja, kamor so položili stenj, se nahaja enostaven držaj, ki je služil za prenašanje svetilke. Gorivo, ki ga je ta svetilka uporabljala za ustvarjanje svetlobe v eni izmed loških hiš, je bila živalska maščoba – loj. Časovno jo umeščamo v 18. stoletje (*sl. 9*).

29 Zidanšek *et al.* 2018a, 19–24.
30 Zidanšek *et al.* 2018a, 25–27; Zidanšek *et al.* 2018b, 17.
31 Zidanšek *et al.* 2018b, 18.

Slika/Figure 10 *Most pri Poljanskih mestnih vratih, ki je vodil čez obrambni jarek (foto J. Oman). / The bridge crossing the defensive moat at Poljanska vrata town gate (photo by J. Oman).*

Arheološke raziskave zunaj mestnega obzidja

Poljanska mestna vrata in obrambni jarek

Leta 1972 so delavci pri kopanju jarkov za kanalizacijo in vodovod na zunanji strani mestnega obzidja naleteli na arhitekturne ostanke južnih Poljanskih mestnih vrat s pripadajočimi obrambnimi napravami. Ker bi nadaljnja dela najdišče najverjetneje uničila ali vsaj močno poškodovala, so jih takoj ustavili, ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo pa je začel z zaščitnimi izkopavanji, ki jih je vodil Jože Oman.[32]

Izkopavanja so pokazala, da je bila cesta, ki je s Poljanske strani vodila na Mestni trg, speljana preko 4,2 m širokega, z dvema zidanima obokoma podprtega mostu, ki je vodil čez mestni obrambni jarek (*sl. 10*). Na drugi strani mostu se je nadaljevala skozi okrogel obrambni stolp s premerom 11,4 m, v katerem so bila mestna vrata. Na mostu in v notranjosti stolpa so približno 15–20 cm globoko pod asfaltno prevleko naleteli na tlak iz prodnikov. Vzhodno polovico mostu so skupaj z obema obokoma in ograjo rekonstruirali do originalne višine, nakazali pa so tudi vzhodno fronto okroglega obrambnega stolpa.

Izkopavanja na lokaciji Poljanskih vrat niso dala tako izjemnih najdb, kot so jih našli pri raziskovanju Komuna. V nasutjih na vzhodni in zahodni strani mostu se je v globini 1,1 m pod površjem v manjših količinah začela pojavljati enobarvna in večbarvna slikana keramika. Pojavljala se je vse do globine 1,5 m pod površjem, pod tem nivojem pa je popolnoma prenehala.[33] Časovno jo umeščamo v 18. stoletje.

Ob izvedbi gradnje pri projektu Ureditev otroškega igrišča in Trga pod gradom pred Upravno enoto Ško-

32 Oman 1972b, 19–27.

33 Štukl 2004, 20–21.

Slika/Figure 11 *Pogled na gradbišče pri urejanju Trga pod Gradom in otroškega igrišča (foto J. Štukl). / A view of the construction site during renovation of Trg pod Gradom and the construction of a children's playground (photo by J. Štukl).*

fja Loka so bile zaradi posegov znotraj registrirane kulturne dediščine izvedene predhodne arheološke raziskave, ki so potekale od decembra 2016 do junija 2017. Pod vodstvom dr. Petre Vojaković, namestnice Iris Bekljanov Zidanšek ter strokovnim nadzorom Mije Topličanec (ZVKDS, OE Ljubljana) jih je izvedlo podjetje Arhej, d. o. o.[34]

Arheološko dokumentiranje je potekalo ob gradbenih delih. Slednja so obsegala izkope globokih jarkov za vzpostavitev ali obnovo vodovodne infrastrukture ter plitvejše izkope obstoječih nasutij za obnovo površine Trga pod gradom med Upravno enoto in Martinovo hišo na območju nekdanjega srednjeveškega obrambnega jarka in Poljanskih mestnih vrat (*sl. 11*). Gradbena dela so večinoma potekala po trasi že obstoječe infrastrukture oziroma so to zgolj nekoliko razširili in poglobili. Večja globina in površina izkopa je bila dosežena na območju ob Upravni enoti zaradi izgradnje velikih zadrževalnikov za vodo.[35]

Arheološke raziskave so odkrile moderna in novoveška nasutja in zasutja ter ostanke zidu in temeljev v 60-ih letih 20. stoletja porušenega novoveškega objekta. V primeru modernih nasutij in zasutij gre za ostanke različnih gradbenih posegov. Del teh je bil prepoznan kot sled urejanja trga in gradnje vodovodne in kanalizacijske infrastrukture v 70-ih letih 20. stoletja. Iz te splošne slike izstopa odkritje dveh novoveških vodnjakov: delno ohranjenega vodnjaka v severozahodnem vogalu izkopa za vodni zadrževalnik pred Upravno enoto ter v celoti ohranjenega vodnjaka ob Martinovi hiši. Ker je bila stratigrafija obravnavanega območja uničena ob gradnji infrastrukture v 70-ih letih 20. stoletja, je njuna natančnejša časovna umestitev težavna.

Z izkopavanji je bilo pridobljenih skupno 43 arheoloških najdb, od tega 29 odlomkov lončenine, šest odlomkov keramičnega gradbenega materiala, trije

34 Zidanšek 2017, 6, 9.

35 Arheološka dela so obsegala čiščenje in dokumentiranje profilov, tlorisi pa so bili zaradi poteka večine izkopov po že obstoječi trasi infrastrukture v glavnem uničeni. Ob čiščenju profilov odkrite najdbe so bile sistematično beležene in zbirane glede na posamezno stratigrafsko enoto in profil.

odlomki pečnic, dva odlomka živalskih kosti, dva odlomka okenskega stekla ter školjka. Starejši del najdb, ki je izjemno skromen, sodi v srednji vek, v 14. in 15. stoletje, večino ostalih najdb pa umeščamo v obdobje od 16. do 18. stoletja. Nekaj odlomkov, predvsem gradbeni material, pa sodi v moderno dobo.[36]

Hodnik pod cesto v Vincarje ob Selških mestnih vratih

Do izjemnega arheološkega odkritja je prišlo v jeseni 2001, ko so prenavljali cesto nad Selško Soro, ob mestnem obzidju od nekdanjih severnih Selških mestnih vrat proti Vincarjem (*sl. 12*). Delavci cestnega podjetja so s stroji odstranili staro asfaltno prevleko in začeli s planiranjem cestišča. Pri tem so s težko gradbeno mehanizacijo zadeli ob obok neznane podzemne strukture in ga prebili. V cestišču se je pokazala velika in globoka luknja, ki so jo sanirali, cesto pa prekrili z novo asfaltno prevleko. Zaradi izjemnosti najdbe smo v Loškem muzeju od 15. do 24. aprila 2002 izvedli arheološko terensko akcijo, da bi podzemno strukturo očistili, raziskali in dokumentirali. Terenska akcija je razkrila obstoj podzemnega hodnika, usmerjenega pravokotno glede na cesto, grajenega iz velikih lomljenih kamnov, vezanih z malto. Po vsej dolžini je enotne širine enega metra, ohranjene dolžine 5 m in največje višine 3,6 m. Na vrhu se zaključuje z zasiganim banjastim obokom, grajenim iz ploščatih lomljenih kamnov, vezanih z malto. Podzemni hodnik, ki se strmo spušča proti reki Sori, je v južni smeri proti mestnemu obzidju zazidan z velikimi kamni, vezanimi z malto, in tako popolnoma neprehoden. Enako je tudi v severni smeri, kjer se konča v škarpi (*sl. 13, 14*).

Na skromne arheološke najdbe (nekaj keramičnih odlomkov in železen klin) smo naleteli le v zgornjem

Slika/Figure 12 *Lokacija hodnika pod cesto v Vincarje (risba I. Kraševec). / The location of the passage under the road to Vincarje (drawing by I. Kraševec).*

36 Zidanšek 2017, 13, 21–22.

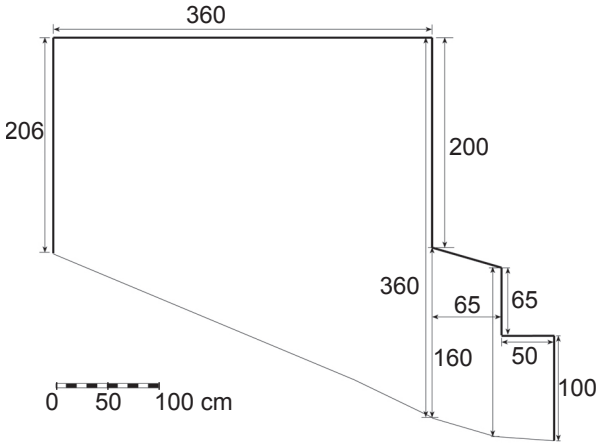

Slika/Figure 13 *Prerez podzemnega hodnika pod cesto v Vincarje (risba I. Kraševec). / A cross section of the underground passage under the road to Vincarje (drawing by I. Kraševec).*

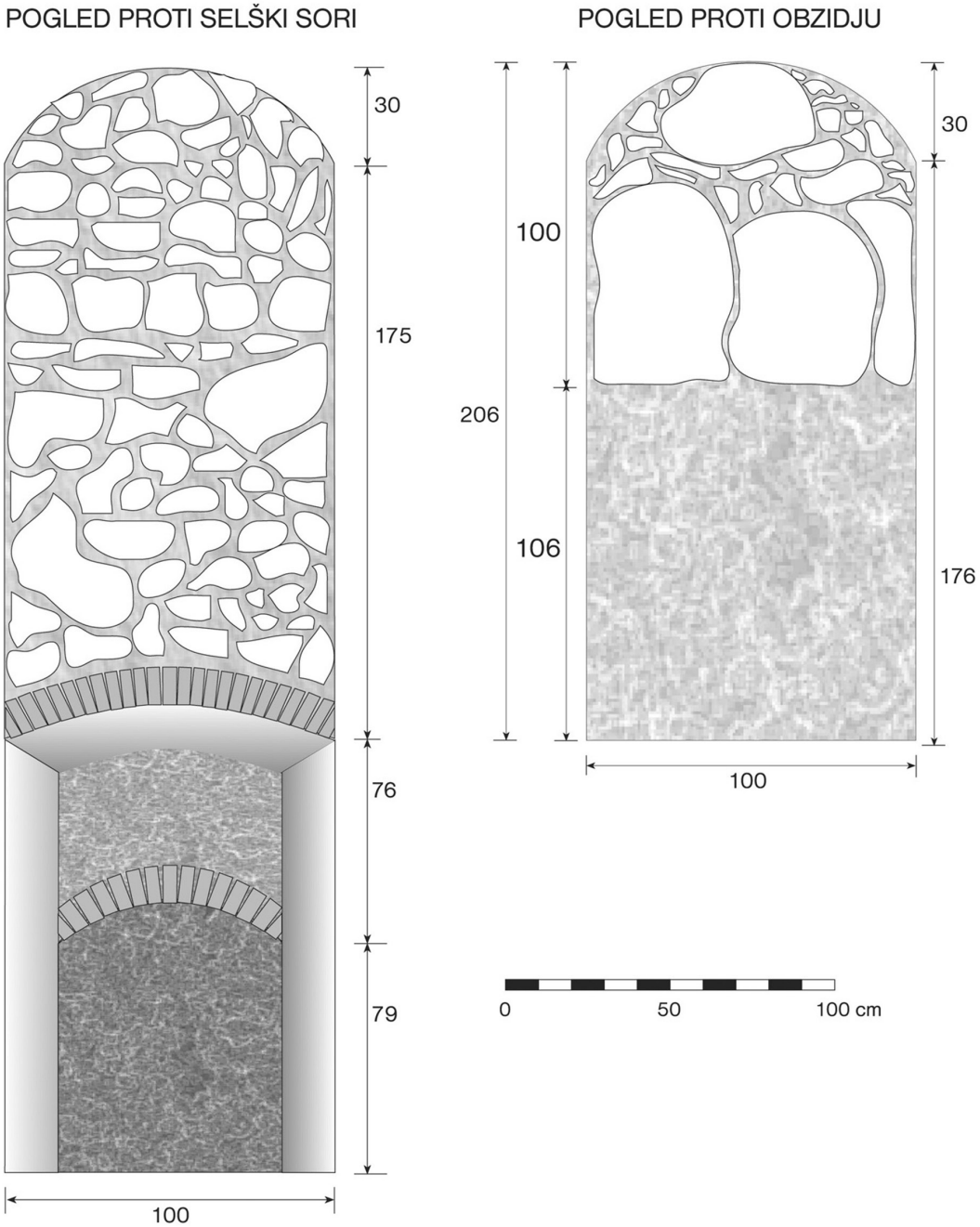

Slika/Figure 14 *Zaključek hodnika pod cesto v Vincarje, pogled proti severu in proti jugu (risba I. Kraševec). / The end of the passage under the road to Vincarje, view towards north and towards south (drawing by I. Kraševec).*

Slika/Figure 15 *Stolp na Kranclju (računalniški 3D model T. Križnar). / The Tower on Krancelj (3D computer model by T. Križnar).*

delu nasutja, ki je zapolnjevalo podzemni hodnik. Ves ta material je prišel od zgoraj s ceste ob predrtju oboka in kasneje pri planiranju cestišča. Izjema je le zob večjega prežvekovalca, ki pa je bil najden precej globlje, na hodni površini hodnika.[37] Zaradi odsotnosti arheoloških najdb ostaja vprašanje njegove datacije in namembnosti odprto.

Gradovi na območju Škofje Loke

Stolp na Kranclju

Kolonizacijski razmah, ki ga je Loško gospostvo doživljalo v prvih stoletjih obstoja, je zahteval enotno, dobro urejeno upravo. Tako je, kot sedež zemljiške uprave in hkrati utrjena postojanka, nastal prvi grad na Loškem, Stolp na Kranclju. Zaradi ugodne lege je lahko obvladoval nižinske predele Sorškega polja in nadziral vstop v Selško in Poljansko dolino (*sl. 15*). Kdaj je grad nastal, iz virov ni razvidno. Po mnenju Ceneta Avguština ga lahko umestimo v pozno 12. stoletje.[38] Za razliko od Avguština Dušan Kos njegov nastanek umešča v zgodnejši čas, v 11. stoletje.[39] V prvem popisu premičnega inventarja, datiranem v leto 1315, se grad omenja kot *turris antique super castrum*, kar kaže na to, da je takrat že stal spodnji Loški grad,[40] kamor so najkasneje do leta 1270 prenesli oskrbnikov sedež.[41] Po tem času je Stolp na Kranclju ohranil zgolj obrambno funkcijo. Upravljal ga je gradiščan. Do sredine 14. stoletja je za obe postojanki, tako za Stolp na Kranclju kot za Wildenlack, skrbel en gradiščan, od sredine 14. stoletja pa je imela vsaka od postojank svojega gradiščana.[42]

37 Štukl 2003, 231–235.

38 Avguštin 1954, 112.
39 Kos 1994, 39.
40 Zahn 1871, 122.
41 Blaznik 1956, 79; Reisp 1984, 21.
42 Blaznik 1956, 82–83.

Stolp na Kranclju so tekom stoletij popravljali, prezidavali in dozidavali, glede na potrebe, ki jih je prineslo določeno časovno obdobje. Podatki o tem so razmeroma skopi, še največ jih najdemo v seznamu obveznosti podložnikov v godeški, koroški in gadmarski župi iz okoli leta 1360[43] ter v računskih knjigah, ki prinašajo stroške predvsem za manjša popravila. V viru iz leta 1360 tako izvemo, da so podložnike koroške župe, naseljene na prostoru od Osovnika in Sv. Andreja preko Bukovega vrha ter Gabrške gore in Sopotnice vezala zlasti popravila na Stolpu na Kranclju. Za tukajšnja dela so morali oskrbeti, zvoziti in znositi na Krancelj late, bruna, deske in kamenje v zadostnih količinah za izvedbo del. Njihova naloga je bila tudi žaganje desk.

Iz računske knjige je razvidno, da je v letih 1437–1438 neurje poškodovalo streho na stolpu. Najeli so več tesarjev, ki so jo popravili, obenem pa izvršili potrebna dela tudi na stopnicah in v sobi, v kateri je stala krušna peč. Istočasno so zaposlili tudi zidarja, ki se je s popravili v stolpu zamudil deset dni. Podzidal je sobo, položil tla, popravil peč in kamin ter k luknji pri peči dodal sekan kamen. Za dela so porabili 1400 žebljev in dve železni spojki. Leta 1440 je tesar Streit položil 34 desk v line in pod streho, za kar je porabil 400 žebljev. Leta 1441 so se s popravili na stolpu ukvarjali zidar Graczolt in tesarja Streit ter Peter Kuncz. Popravili so lončeno peč, utrdbo zunaj stolpnih vrat in dvižni most, za kar so porabili 5 desk in 100 žebljev.[44] Omenjeni zapisi nam posredno sporočajo dragocene podatke o stavbnem razvoju gradu. Iz njih lahko razberemo, da je bil vsaj od leta 1440 grad že obdan z obzidjem, dostop do njega pa je bil urejen preko dvižnega mostu.

Kot je razvidno iz virov, je bil Stolp na Kranclju v uporabi vse do usodnega 26. marca leta 1511. Tedaj je osrednjo Kranjsko, še posebej pa loško področje prizadel hud potres, ki je v tolikšni meri poškodoval grad, da so ga sklenili opustiti. Razlog za to je bilo tudi vse večje uveljavljanje ognjenega orožja in s tem povezane spremembe v utrdbeni tehniki. Iz obračuna za leto 1513 je razvidno, da so grad do tal porušili, kamenje pa porabili za obnovo spodnjega Loškega gradu. Rušenje stolpa je prevzel Wolh, ki je za opravljeno delo prejel plačilo 26 talentov.[45]

Ostanke Stolpa na Kranclju je prerasla vegetacija in tekom stoletij je izginil tudi iz spomina ljudi. Povsem pozabljen je ostal vse do sredine 20. stoletja. V letih 1954–1955 so na pobudo Muzejskega društva Škofja Loka in ob sodelovanju Loškega muzeja na Kranclju, na mestu nekdanjega srednjeveškega gradu, začeli z arheološkimi raziskavami. Raziskave je finančno podprl Ljudski odbor mestne občine Škofja Loka. Z deli sta začela arheolog Stane Gabrovec in Rudolf Berce, oba iz Narodnega muzeja v Ljubljani. Sprva so na tej lokaciji pričakovali prazgodovinske najdbe, saj so kopasto zaraščeni ostanki srednjeveškega gradu dajali videz velike gomile na vzpetini. Pričakovanih dokazov o starejši poselitvi niso odkrili, saj je že poizkusni izkop pokazal, da gre za najdbe iz srednjega veka, natančneje iz obdobja romanike. Ker takrat obdobje 12. stoletja ni bilo več v domeni arheologije, temveč umetnostne zgodovine ali zgodovine, je Narodni muzej po poizkusnih izkopih z delom na Kranclju prenehal. Strokovno vodstvo nadaljnjih raziskav je prevzel Cene Avguštin, umetnostni zgodovinar iz Mestnega muzeja v Kranju. Tehnično vodstvo raziskovanj je bilo zaupano ravnatelju muzeja v Škofji Loki Karlu Plestenjaku, kopali pa so dijaki loških šol.[46] Raziskave so razkrile arhitekturne ostanke Stolpa na Kranclju, najstarejšega gradu v freisinškem Loškem gospostvu.

Kot je pokazala tlorisna oblika izkopanih arhitekturnih ostankov, imamo opraviti s temelji mogočnega stolpa skoraj kvadratne oblike, z merami 13 × 13,2 m in 13 × 13,35 m, ki ga oklepata obodno obzidje in jarek. Obodno obzidje s stranicami 25 × 29,2 m in 25,5 × 29,2 m je od stolpa oddaljeno 5–8 m. Pred obzidjem se nahaja obrambni jarek, globok 5 m. Debelina stolpnega zidu znaša okoli 2,5 m, medtem ko ima obzidje le dober meter. Grajski kompleks je zidan v plasteh, kar je značilnost romanske gradnje, kamniti kvadri so grobo obdelani, vendar pravilnih oblik. Vogali so sestavljeni iz skrbno klesanih klad iz drobnozrnatega peščenca. Od stolpa, ki je segal v več nad-

43 Blaznik 1963, 219–221.
44 Blaznik 1956, 80–81.
45 Blaznik 1973, 156.
46 Plestenjak, Gorišek 1954–55, 27, 37.

Slika/Figure 16 *Pogled na rekonstruirane ostaline Stolpa na Kranclju leta 1955 (arhiv Loškega muzeja). / A view of the reconstructed remains of the Tower on Krancelj in 1955 (Loški Museum archive).*

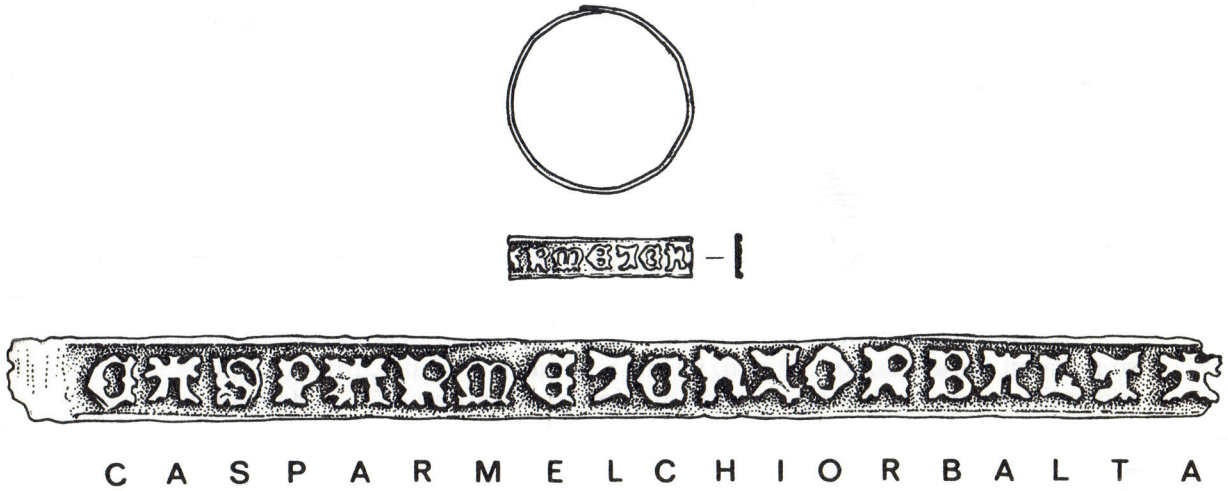

Slika/Figure 17 *Prstan z napisom CASPAR, MELCHIOR, BALTA[SAR] (Šubic 1988, 19). / A ring bearing the inscription CASPAR, MELCHIOR, BALTA[SAR] (Šubic 1988, 19).*

stropij, se je ohranilo le pritličje. Podobno je z obzidjem, pri katerem prav tako manjka vrhnji del.

Velik dosežek za tedanji čas je bila sanacija izkopanega zidovja in prezentacija delno nadzidanih arhitekturnih ostalin. Načrte je izdelal arhitekt Tone Bitenc v sodelovanju z umetnostnim zgodovinarjem Dragom Komeljem iz Republiškega zavoda za spomeniško varstvo v Ljubljani (*sl. 16*). Danes je Stolp na Kranclju vključen v učno pot Treh gradov, njegove ostaline pa privabljajo tako domače kot tuje obiskovalce.

Poleg arhitekturnih ostankov so na Stolpu na Kranclju izkopali številno drobno gradivo, med katerim še posebno izstopajo reprezentančni predmeti (bronast svečnik v podobi srednjeveškega služabnika; prstan z napisom CASPAR, MELCHIOR, BALTA[SAR]; dvoramni nastavek večjega gotskega svečnika, okrašena kositrna pokrovka, trakast okov …). Zastopano je tudi orožje, med katerim srečamo večje število puščičnih osti za lok in samostrel (*t. 2: 11–15*), klesane kamnite krogle; oprema konja in konjenika (ostroge

(*t. 2: 23–24*), stremena, podkve (*t. 2: 25*), žvale (*t. 2: 20*), spone za jermenje (*t. 2: 21–22*)); uporabni predmeti (romanski in gotski ključi (*t. 2: 16–17*), deli ključavnic, okovje oken, vrat, skrinj, deli okenske zasteklitve, zvonec, kresilo, zagozde, žeblji …); raznovrstno orodje (svedri, klešče (*t. 3: 32*), škarje (*t. 3: 31*), strgala (*t. 3: 28, 30*), vile, sekire (*t. 3: 26*), sekač, rovnica (*t. 3: 27*)); bogato okrašene pečnice; kuhinjska in namizna oprema (veriga za obešanje kotla nad ogenj (*t. 3: 29*), nabodalo ter najrazličnejši noži (*t. 2: 18–19*)); luksuzna namizna keramika (sklede, skledice, svečniki) ter preprosto vsakdanje kuhinjsko posodje (odlomki različnih loncev, pokrovk z žigi izdelovalcev, majhne posodice z izlivom, lojenka). Med gradivom ne manjka celo otroških igrač. Najdbe, ki nam zgovorno pričajo o vsakdanjem življenju na gradu, lahko umestimo v čas od 11. do začetka 16. stoletja.

Izmed vseh odkritih najdb izstopa prstan z napisom CASPAR, MELCHIOR, BALTA[SAR], ki je bil najden nekje na prostoru med stolpom in obzidjem (*sl. 17*). Izdelan je iz ploščatega 4,5 do 5 mm širokega in 0,5 do 0,7 mm debelega bronastega traku. Prstan je bil vlit v kalupu in glede na velikost izdelan za moško roko. Na razvitem traku prstana razberemo v lepi gotski, bogato okrašeni majuskulni pisavi imena svetih treh kraljev oziroma treh modrih z Vzhoda. Gašper, Miha in Boltežar so v srednjem veku postali priljubljeni priprošnjiki in zaščitniki proti različnim težavam in nadlogam v vsakdanjem življenju, tako za ljudi kot za živali. Zato so njihova imena napisali na podboje vhodnih vrat hiš in hlevov. Njihove upodobitve ali imena, napisana na koščku papirja, so nosili s seboj za zaščito pri nevarnostih na potovanjih, proti božjasti, glavobolu, vročini in mrzlici, kugi in nesreči, ugrizu steklih psov, nenadni smrti itd.[47]

S pomočjo primerjave oblik posameznih črk na prstanu s pisavo na datiranih pečatih, lahko njegovo izdelavo okvirno datiramo v čas od zadnje četrtine 13. do sredine 14. stoletja.

Drugo izstopajočo najdbo predstavlja bronast kipec, ki je bil nekoč sestavni del antropomorfnega svečnika. Gre za moško figuro srednjeveškega služabnika,

Slika/Figure 18 *Svečnik v podobi srednjeveškega služabnika s Stolpa na Kranclju (foto E. Primožič). / Candlestick in the form of a medieval male servant from the Tower on Krancelj (photo by E. Primožič).*

katerega rahlo dvignjena glava je obrnjena v desno stran in pokrita s trirogeljno čepico s širokim robom. Na zatilju in ob straneh glave mu izpod čepice gledajo natančno pristriženi lasje. Obraz mu krasijo brki in negovana koničasta brada. Oči so močno poudarjene, nos pa rahlo potlačen. Figura je oblečena v tesno oprijete hlače in prepasano oprijeto tuniko s kratkimi ohlapnimi, do komolcev segajočimi rokavi. V desni roki drži okrogel pladenj, ki ga spodaj obkroža z vrsto lukenj predrta bordura, ki zakriva stik med pladnjem in dlanjo. Na sredini pladnja je bil nekoč nastavek za svečo. Leva roka skupaj s pladnjem in nastavkom za svečo ni ohranjena. Prav tako manjka trinožni podstavek (*sl. 18*).

Svečnik sodi v tip B antropomorfnih svečnikov po Karlu Schmotzu, ki jih je predstavil v razpravi *Spätgotische Leuchtermännchen – Bemerkungen zu einer vermeintlich bekannten Denkmälergruppe*[48] in dodal seznam lokacij, kjer se danes nahajajo. Ker je od objave Schmotzo-

47 Šubic 1988, 20.

48 Schmotz 2000, 97–145.

Slika/Figure 19 *Karta razprostranjenosti svečnikov v podobi služabnika (načrt J. Štukl). / Distribution map of candlesticks in the form of a medieval male servant (map by J. Štukl).*

vega prispevka preteklo kar nekaj časa, smo seznam ustrezno dopolnili.[49] Dopolnjen seznam in karta razprostranjenosti nam pokažeta, da trenutno poznamo 34 svečnikov tega tipa, ki izhajajo z različnih lokacij po Evropi. Tako iz Slovenije poznamo en primerek (Škofja Loka),[50] iz Italije prav tako en primerek (Merano), iz Avstrije štiri (Bregenz, St. Paul im Lavanttal (2), Wenns), iz Madžarske tri (Bonyhádvarasd, Budimpešta, Kőszeg/Güns/Kiseg),[51] iz Srbije en primerek (Jarak),[52] iz Češke enajst (Češke Budjovice, Hradec Králove, Litoměrice, Orlík (4), Praga (4)), iz Nemčije osem (Altena, Lübstorf, Nürnberg, München, Passau (2),[53] Speyer (2)), iz Nizozemske dva (Nijmegen, Rotterdam), iz Velike Britanije dva primerka (London, Oxford) ter enega z neznanega najdišča (*sl. 19*).

Pri našem in pri vseh ostalih svečnikih gre za serijske, v kalupu izdelane proizvode, ki so v osnovi povsem identični. Medsebojno se razlikujejo zgolj po nekaterih manjših detajlih, kar lahko razložimo z uporabo različnih kalupov. Vse uvrščamo med t. i. dinandrije – iz medenine ali brona ulite predmete, ki so jih izdelovali v mestu Dinant in drugih mestih na območju med rekama Maaso in Moselo, v Belgiji, na Nizozemskem in v Nemčiji. Ker so bili tovrstni izdelki v času poznega srednjega veka in renesanse (14.–15. stoletja) zelo priljubljeni, so se prodajali po vsej Evropi.

Wildenlack – Stari grad pod Lubnikom

Poleg Stolpa na Kranclju in Loškega gradu je imelo zemljiško gospostvo na območju Škofje Loke še eno postojanko z nemškim imenom Wildenlack, ali kot so ga kasneje poimenovali domačini, Stari grad pod Lubnikom (*sl. 20*). V nasprotju z ostalima dvema je bil dokaj odmaknjen od prometnih zvez. O njegovem nastanku viri molčijo. Ivan Stopar njegov začetek postavlja v drugo polovico 11. ali v zgodnje 12. stoletje in ga tako opredeli kot enega najstarejših gradov na naših tleh.[54] Na prve vesti o njem naletimo v začetku 14. stoletja. Prav v tem času je grad doživel obsežno predelavo, kot kažejo notice, ki so se ohranile iz let 1317, 1319 in 1320. V tem obdobju je zemljiški gospod obnovil obzidje, uredil jarek in obdal staro postojanko z zunanjim zidom. Vse do prve polovice 15. stoletja ni prišlo do

49 Štukl 2014, 24.

50 Cevc 1957, 53–56; Šubic, Kos 1995, 330; Štukl 2013, 154–155.

51 Radojković 1978, 177–184; Cunjak 1997, 125–136; Németh 2005, 205–215.

52 Škiljan 2002, 119, 124.

53 Möseneder 1989, 5–6; Wurster, Loibl 1998, 83–84.

54 Stopar 1998, 118.

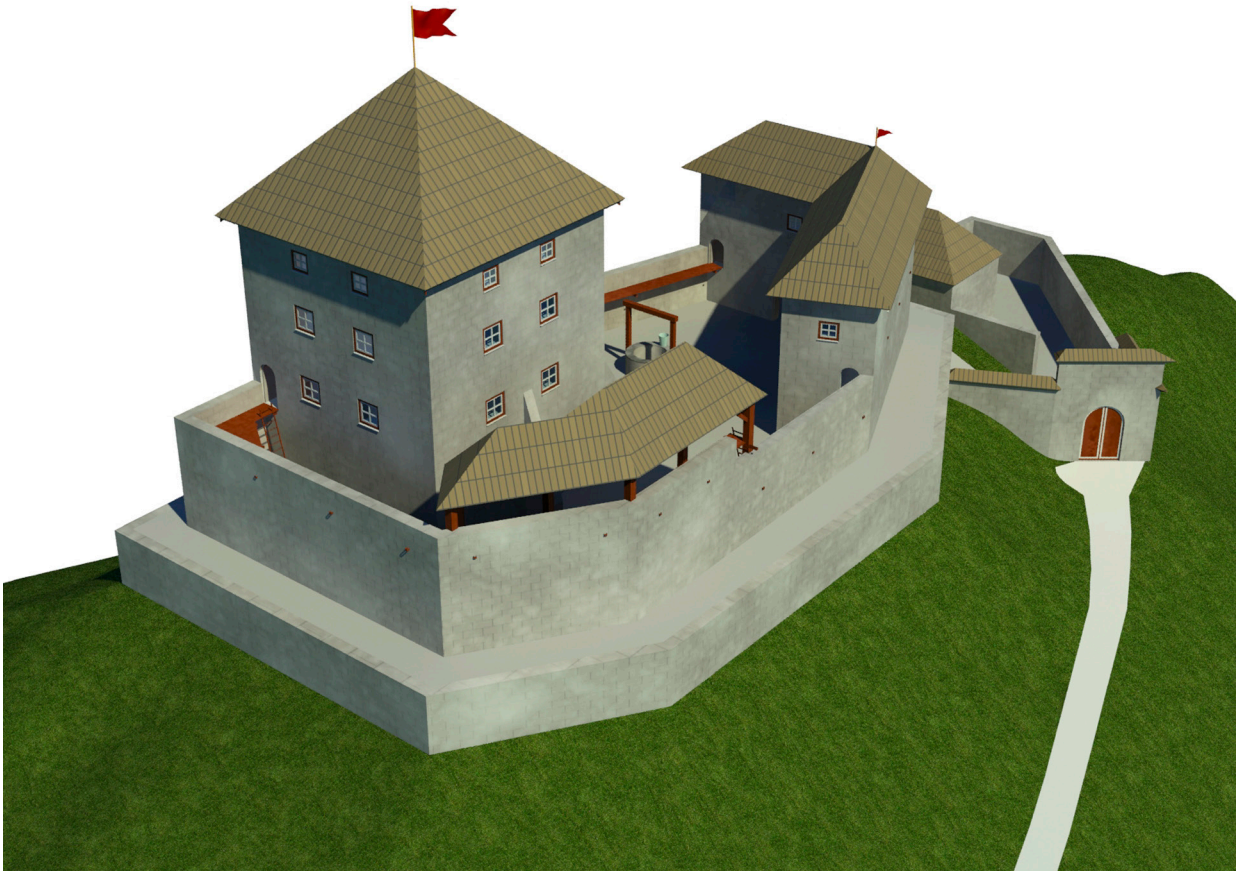

Slika/Figure 20 *Wildenlack – Stari grad pod Lubnikom (računalniški 3D model T. Križnar). / Wildenlack – The Old Castle below Lubnik (3D computer model by T. Križnar).*

večjih gradbenih del, šlo je le za nujna manjša popravila in izboljšave, kar lahko razberemo iz računskih knjig. Obračun za leti 1437 in 1438 kaže, da je tedaj tesar Streit opremil vrata z novim železjem, v sobo pa so postavili peč. V naslednjem letu je Streit naredil velika vrata, ki jih je obil z železjem, ponovno položil v jarek žleb za vodo in popravil škodo, ki jo je povzročila strela, za kar je porabil 200 desk. Leta 1440 je Anton Smyd okoval z železjem mala vrata pri velikih vratih, zidar Graczolt pa je štiri dni postavljal krušno peč, nad katero so naslednje leto popravili streho. Večjih popravil je bil Wildenlack deležen še leta 1485, ko je gospostvo kupilo v ta namen 50 podnic oziroma mostnic, 700 desk in 2000 žebljev, in leta 1487, ko so popravili grajsko obzidje.[55]

Prav tako kot Stolp na Kranclju je tudi Wildenlack upravljal gradiščan. Kot je bilo že omenjeno, je do sredine 14. stoletja isti gradiščan skrbel za obe postojanki, od sredine 14. stoletja dalje pa sta imeli vsaka svojega gradiščana.

Grad Wildenlack je gospostvo uporabljalo vse do usodnega leta 1511, ko je bil močno prizadet v potresu. Grad je bil poškodovan do te mere, da so ga opustili. Iz obračuna za leto 1513 je razvidno, da je rušenje Starega gradu po potresu prevzel Indeli Zymerman, za kar je zaslužil 4 talente.[56] Če to vsoto primerjamo s 26 talenti, ki naj bi jih za enaka opravila na Stolpu na Kranclju prejel Wolh, postane več kot očitno, da so z Wildenlacka odpeljali zgolj najvrednejšo in še uporabno opremo ter pospravili ruševine, ki so nastale ob potresu. Misel na popolno porušenje grajskega kompleksa in odvoz kamenja do Loškega gradu, kjer bi ga uporabili za obnovo, pa so opustili, ker se zaradi oddaljenosti in težavnosti terena očitno ni izplačalo. Zato se je grajska ruševina ohranila vse do današnjih dni.

Na lokaciji Wildenlacka arheološke raziskave doslej še niso bile izvedene. Poznamo pa precej najdb, ki so jih, predvsem po strmih pobočjih, v preteklosti

55 Blaznik 1956, 80–81.

56 Blaznik 1973, 156.

Slika/Figure 21 *Arheološka sonda pred vhodom na vzhodni strani Loškega gradu (foto J. Štukl). / An archaeological trial trench in front of the entrance at the eastern side of Loka Castle (photo by J. Štukl).*

našli ljubitelji z detektorji kovine. Med najdbami srečamo številne puščične osti za samostrel (*t. 4: 33–37*), ostroge (*t. 4: 41–42*), spone za jermenje (*t. 4: 39*), dele ploščnega oklepa (*t. 4: 38*), ključe, okrasne aplike in jedilne nože (*t. 4: 40*).

Loški grad

Kako daleč nazaj segajo začetki Loškega gradu,[57] nam pisni viri ne poročajo. Glede na ohranjene omembe lahko njegove začetke umestimo vsaj v drugo polovico 12. stoletja. Na Loški grad se najverjetneje nanašata notici iz leta 1202 oziroma 1215, kjer je omenjen močno utrjen grad v Loki (*castrum firmissimum in loco qui dicitur Lonca*),[58] kar dokazuje obstoj Loškega gradu od konca 12. stoletja dalje. Iz dokumenta, datiranega v leto 1270, ki govori o gradovih in utrdbah na freisinškem ozemlju, lahko sklepamo, da so oskrbnikov sedež najkasneje do tega časa prenesli s Stolpa na Kranclju na spodnji Loški grad. Še eno omembo in hkrati zelo zgovoren dokaz o obstoju Loškega gradu srečamo v prvem popisu grajskega inventarja iz leta 1315, kjer se v povezavi z gradiščansko službo omenja Stolp na Kranclju kot stari stolp nad gradom (*turris antique super castrum*).[59]

Dokaj dobro podobo o izgledu prvotnega Loškega gradu si lahko ustvarimo z natančnim proučevanjem popisov premičnega grajskega inventarja iz začetka 14. stoletja[60] in razporeditve prostorov, v katerih so inventar popisali. Na podlagi tega pridemo do spoznanja, da je bila osrednja bivalna zgradba stolpaste oblike. To nas ne preseneča, saj je bila stolpasta oblika gradu prevladujoča v času romanike in tudi še v zgodnjem gotskem obdobju. Stolp je bil najverjetneje kvadratnega tlorisa in močno podoben tistemu, ki

57 Za zgodovino Loškega gradu glej tudi Štukl 2007, 38–88; Štukl 2008, 65–88; Štukl 2009, 73–88.

58 Kos 1928, 7; Zahn 1870, 124–125.

59 Zahn 1871, 122.

60 Štukl 2012, 13–32.

Slika/Figure 22 *Pogled na ostanke manjšega okroglega stolpa v kletnih prostorih severovzhodnega grajskega stolpa (foto J. Štukl). / A view of the remains of a smaller round tower in the basement of the northeastern castle tower (photo by J. Štukl).*

je stal na Kranclju. Na podlagi podatkov iz inventarnih popisov in primerjave z drugimi stolpastimi gradovi iz tega obdobja lahko v grobem orišemo njegov izgled. Večnadstropni stolp je imel vhod zaradi varnosti najverjetneje dvignjen od tal, nahajal se je v prvem nadstropju in je bil dostopen po odmični lestvi ali stopnicah. Vhodne odprtine so bile ozke, okna pa podobna majhnim linam. Zid se je z nadstropji tanjšal in na nastale police so položili tramove tako, da so bila posamezna nadstropja predeljena z lesenimi stropi. Tla so bila v večini prostorov prekrita z lesom, lahko pa tudi z opečnimi tlakovci. Nadstropja so bila medsebojno povezana z lesenimi stopnicami. Le v pritličju, kjer so bili kletni in skladiščni prostori, je bil strop najverjetneje zidan in obokan. Strehe tovrstnih stolpastih gradov so bile najpogosteje piramidalne oblike in prekrite z lesenimi skodlami, saj tako kritino še v času gotike najpogosteje srečujemo na gradovih in tudi v mestih. Od ostale kritine so možne tudi skrilaste ploščice ali opeka, saj se začne ognjevarna kritina od začetka 14. stoletja dalje vse bolj uveljavljati. V tem obdobju je bila opeka zelo draga in zato še ni prišla v splošno rabo. Tudi v mnogo kasnejšem času so bile opečnate strehe redke.[61]

Zaradi večje varnosti in potrebe po številnih pomožnih objektih znotraj zavarovanega dvoriščnega prostora so stolp utrdili z obzidjem. Kdaj se je to zgodilo, ne vemo zanesljivo. Glede na zgodnjo omembo *„močno utrjenega gradu"* lahko domnevamo, da je bil obdan z obzidjem že od začetka 13. stoletja dalje. Bolj zanesljive dokaze o obstoju obzidja imamo za stoletje kasneje. V inventarnih popisih z začetka 14. stoletja se poleg prostorov v stolpu omenjajo tudi konjušnica, kuhinja in kašča. Za te objekte domnevamo, da so se zaradi velikosti oziroma specifičnih potreb nahajali zunaj stolpa, znotraj zavarovanega grajskega dvorišča, prislonjeni ob zunanje stranice stolpa ali ob obzidje.

61 Makarovič 1991, 41; Makarovič 1995, 158–159.

Slika/Figure 23 *Loški grad po popotresni obnovi (računalniški 3D model T. Križnar). / Loka Castle following the post-earthquake renovation (3D computer model by T. Križnar).*

Do pomembnih podatkov o najstarejših gradbenih fazah Loškega gradu smo prišli leta 2007, ob prenovi severovzhodnega grajskega stolpa, ki je potekala pod vodstvom arhitekta dr. Darka Likarja.[62] Ob tej priložnosti je prišlo do arheoloških raziskav v kletnih prostorih stolpa in pred glavnim vhodom. Testna sonda pred vhodom je potrdila obstoj dvižnega mostu, ki je bil mlajšega nastanka in sodi v popotresno fazo, odkrit pa je bil tudi tlak iz mačjih glav, ki smo ga s pomočjo odkritih najdb pripisali baročnemu obdobju (*sl. 21*). Pomembnejša je bila druga sonda, locirana v notranjosti stolpa, ki je razkrila temelje manjšega okroglega obrambnega stolpa, neme priče o nekdanjem utrjevanju grajskega dvorišča. Stolpa zaradi pomanjkanja datacijsko občutljivih najdb zaenkrat nismo uspeli natančneje časovno umestiti. V grobem lahko njegov nastanek iščemo v obdobju od 13. do 15. stoletja (*sl. 22*).

V potresu, ki je 26. marca leta 1511 prizadel loško območje, je bil poleg Stolpa na Kranclju in Wildenlacka poškodovan tudi prvotni Loški grad. Škof Filip je od vseh treh gradov sklenil obnoviti samo Loškega, medtem ko so druga dva opustili. Pri tem je Stolp na Kranclju zaradi neposredne bližine služil kot priročni kamnolom, saj se je nahajal tik nad Loškim gradom. Glavna obnova Loškega gradu je potekala med letoma 1513–1516, povsem zaključena pa je bila šele leta 1527, ko je bil dograjen jugovzhodni stolp v smeri proti mestu. Obnovitvena in gradbena dela so se začela takoj po potresu, saj je škof Filip že v avgustu 1511 javil v Škofjo Loko, da bo na pomoč poslal dobrega stavbenika in zidarja, ki bo pripravil vse potrebno za obnovo. Tako se v obračunu za leto 1513 omenja mojster Jurgko Mawrer v družbi opekarskega mojstra in mnogih delavcev, ki so sodelovali pri obnovi. Apno so žgali v Lubniku in pri Bodovljah. Že

62 Likar 2008, 61–76.

v tem letu so stroški obnove znašali 729 mark in 77 soldov.[63]

Glavna bivalna zgradba prvotnega gradu je bil osrednji stolp. Kaj se je z njim zgodilo v potresu in do kakšne mere je bil poškodovan, ne vemo. Že iz same oblike gradu, ki je tudi po potresni obnovi povsem ohranil staro srednjeveško zasnovo, sklepamo, da stolpa niso porušili in ga postavljali na novo, temveč le popravili in posodobili v duhu novega časa. Če bi prvotni grad z vsemi pripadajočimi poslopji povsem podrli in zgradili na novo, bi že v zasnovi pričakovali modernejšo zgradbo, primernejšo novemu duhu časa, saj je nov grajski kompleks nastajal v času, ko se je srednji vek in z njim povezana utrdbena arhitektura počasi umikala in prepuščala mesto novi dobi, ki je prinesla spremembe tudi v zahtevah po udobnejšem in prijaznejšem bivališču.

Zgornjo tezo potrjujejo tudi pisni viri. V obračunu za leto 1517 najdemo podatek, da so tedaj pri obnovi gradu porabili 130.000 zidnih opek in 24.750 korcev za streho. Med obrtniki razen zidarjev srečamo še opekarje, kovača, tesarja, mizarja, kamnoseka, steklarja in celo urarja.[64] Veliko omenjenega materiala so porabili pri obnovi srednjega stolpa, ki so ga okrasili in mu dali v stilu tedanjega časa renesančni videz. Mogočna zgradba je bila kvadratnega tlorisa s stranico 18 m in zidom debeline 3 metre. V višino je segal 35 metrov. Na vrhu je imel konzolni venec, namenjen obrambi, ter dva stražna stolpiča. Streha je imela piramidalno obliko in je bila prekrita z opeko (*sl. 23*).

Ob zaključevanju del pri obnovi gradu se je škofu Filipu porodila misel, da bi dal zgraditi še en stolp v smeri proti mestu. Ker se je začetek gradnje nekoliko zavlekel, so stolp postavili šele leta 1527. S tem zadnjim gradbenim dejanjem se je zaključila popotresna obnova Loškega gradu. Grajski kompleks je dobil novo podobo. Nekako na sredini grajskega dvorišča je stal mogočen srednji stolp. Zunanjo linijo gradu so na vseh štirih vogalih utrdili s stolpi. Na jugozahodnem in jugovzhodnem vogalu sta bila dva okrogla stolpa. Med obema so bila na obzidje prislonjena gospodarska poslopja. Na severovzhodu in severozahodu sta bila nekoliko manj izrazita vogalna stolpa kvadratne oblike. Skozi severozahodnega je bil preko dvižnega mostu speljan glavni, tudi tovorni vhod na grad. Grajsko dvorišče je bilo na zahodni strani zaprto z visokim zidom, ki se je zaključeval s pokritim obrambnim hodnikom.[65]

Po temeljiti obnovi gradu po potresu so v naslednjih dvesto letih na gradu opravljali le najnujnejša vzdrževalna dela, kot so popravila strehe, krpanje grajskih poslopij in obzidja. Zob časa je močno načenjal slabo vzdrževane grajske objekte. Situacija je postala še bolj kritična, ko je potres leta 1691 grajsko poslopje močno razmajal. Ker je bilo stanje resno, se je škof Janez Frančišek odločil za temeljitejše posege. Obsežna gradbena dela so trajala šest let (1716–1722). Živahno gradbeno dejavnost in obseg del pri obnovi gradu ponazarja podatek iz obračunskega obdobja 1717–1718. V tem času je bil na gradu zaposlen zidarski mojster z 31 zidarji in dvema mešalcema malte ter tesarski mojster z desetimi tesarskimi pomočniki. Poleg omenjenih je delalo tu še 24 dninarjev. Iz Ljubljane so zvozili 28.900 kosov zidne in 15.000 kosov strešne opeke. Gradbeni stroški v tem letu so znašali 4598 goldinarjev. V sezoni 1719–1720 so se lotili obnavljanja severnega trakta, ki je bil v 17. stoletju nizek in neenoten. V smeri proti samostanu klaris je bilo staro obzidje tako razmajano, da je težko padajoče kamenje nevarno ogrožalo življenje na samostanskem vrtu. Obzidje so temeljito popravili in utrdili s škarpami. Pri poslopju, ki je gledalo proti samostanu, so zrušili star hodnik in ga nadomestili z novim. V prihodnjih letih 1720–1722 so se lotili vzhodnega trakta, ki so ga povsem na novo prezidali. Dvignili so ga na enotno višino s skupnim podstrešjem, ga povezali z železjem in obokali prostore, namenjene registraturi. V ta namen so iz Ljubljane pripeljali 13.000 kosov svodne opeke.[66] Zaradi izgradnje obokov v veži severovzhodnega stolpa je bilo treba spremeniti višino tlakov, stropov, stopnišč ter oken in vrat po celotnem grajskem kompleksu. Baročne prezidave so bile zahtevne tudi zaradi visoke nadzidave starih stavbnih struktur. Za eno nadstropje so povišali severovzhodni stolp in tej višini prilagodili

63 Blaznik 1973, 156.
64 Blaznik 1973, 156–157.
65 Blaznik 1973, 158; Reisp 1984, 25–26.
66 Blaznik 1973, 262–265.

celoten vzhodni trakt ter stolp kapele. Tako so najnižji del obzidja nadzidali za tri nadstropja, srednji del za dve, renesančni palacij pa prav tako kot severovzhodni stolp za eno nadstropje. Na krožnem jugovzhodnem renesančnem stolpu s kapelo so zgradili tri nadstropja visoko osmerokotno stavbo.[67] Grad je s tem dobil nov videz, njegova podoba pa se tja do konca 19. stoletja ni več spreminjala.

Ko je bilo Loško gospostvo leta 1803 podržavljeno, je tudi grad prevzela država in v njem nastanila razne urade – davkarijo, sodišče, zemljiško knjigo. Leta 1870 ga je kupil največji slovenski industrialec svoje dobe Fidelis Terpinc. Po njegovi smrti leta 1875 ga je podedovala njegova posvojena hči Emilija Baumgartner, nato pa njene hčerke, ki so ga s posredovanjem svojega očeta Janeza Baumgartnerja konec leta 1890 prodale uršulinskemu samostanu v Škofji Loki.[68] Uršulinke so grad kupile, da bi razširile svoj vzgojni zavod, saj je število gojenk v internatu naraščalo in je v samostanu primanjkovalo prostora. Takoj po nakupu so začele z obnovo. Delo je prevzel arhitekt Viljem Treo iz Ljubljane, ki je naredil načrte za obnovo in izročil gradbena dela Kranjski gradbeni družbi iz Ljubljane, s katero je bila sklenjena pogodba za adaptacijo, novogradnjo in povezavo gradu s samostanom v mestu. Že do konca leta 1891 je bilo zgrajeno pokrito stopnišče, ki je po pobočju hriba povezalo grad s samostanom. Leta 1892 so s pomočjo 70 kaznjencev iz Ljubljane v šestih mesecih porušili srednji stolp. Enaka usoda je doletela tudi zahodni del grajskega obzidja. Z manj kakovostnim drobnim gradbenim materialom iz stolpa in obzidja so nasuli dvorišče do današnje višine – za približno 2,8 m in izravnali prostor med dvoriščem in vrtom. Iz kakovostnejših kamnitih ostankov so sezidali dva 3 metre široka hodnika na dvoriščni strani severnega in vzhodnega trakta. Med okroglim stolpom in kapelo so zgradili rekreacijsko dvorano. Obnovili so tudi kapelo, kjer so popravili razpokane zidove, naredili nova, večja okna in zgradili nov, višji in ožji zvonik. Tako je 5. novembra 1893 nadškof Jakob Missia slovesno blagoslovil obnovljene grajske prostore. Kljub uradnemu odprtju prenovljenih grajskih prostorov so se nekatera gradbena dela v naslednjih letih še nadaljevala. Proti koncu leta 1893 so začeli z obnovo jugozahodnega okroglega stolpa. Povsem so preuredili notranjost ter vgradili nova in večja okna. Leta 1894 je dobil današnjo podobo. V letih 1906–1908 so nad rekreacijsko dvorano zgradili še eno nadstropje za spalnico gojenk. S tem je bila obnova povsem zaključena. Uršulinski šolski in vzgojni zavod, ki je deloval na gradu, je bil v tem času najlepši in najmodernejši v vsej Avstriji.[69]

Uršulinke so svoje vzgojno-izobraževalno poslanstvo nemoteno opravljale vse do prve svetovne vojne. Škofja Loka v tem obdobju ni bila neposredno na frontni črti, imela je zgolj zaledno funkcijo. Leta 1915 je prostore notranje uršulinske šole na Loškem gradu zasedla vojska. Tu so organizirali vojno bolnišnico, kamor so dovažali ranjene avstro-ogrske vojake s Soške fronte. Po 1. svetovni vojni so uršulinke svoje vzgojno in šolsko poslanstvo nadaljevale do konca marca 1941, ko je bil grad spremenjen v vojaško bolnišnico jugoslovanske vojske, ki pa je Loški grad zapustila že 9. aprila 1941. Sledila je kratkotrajna italijanska okupacija, nato pa so Italijane zamenjali Nemci, ki so 23. aprila 1941 zasegli Loški grad in samostan, samostansko skupnost pa razpustili. Nemci so Loški grad zapustili v začetku maja 1945. Takoj ga je zasedla Slovenska OZNA, ki je tu ustanovila koncentracijsko taborišče, ki je obstajalo do začetka avgusta 1945, ko so ga po razglasitvi splošne amnestije ukinili. Po avgustu 1945 so bili vse do konca leta 1948 na Loškem gradu zaprti nemški vojni ujetniki. Po njihovem odhodu je v letih 1949 in 1950 tu delovalo žensko taborišče za družbeno koristno delo (DKD), v letih 1950–1959 pa moški kazensko-poboljševalni dom (KPD): v letih 1950–1954 KPD Ljubljana, med letoma 1954 in 1959 pa KPD Škofja Loka. Po ukinitvi moškega KPD je grad v upravljanje prevzela Občina Škofja Loka in v njem je začel delovati Loški muzej.[70]

67 Likar 2008, 73.
68 Reisp 1984, 30; Gorišek 1993, 16.
69 Reisp 1984, 30; Gorišek 1993, 25–29.
70 Za več glej Štukl 2017, 23–50.

Summary

The Loka Estate and the Town of Škofja Loka

The Founding of the Loka Estate

The beginnings of the Loka Estate date back to the year 973, when German Emperor Otto II. donated the settlement of Loka, the valleys Selška and Poljanska dolina, as well as the plain of Sorško polje to Freising Bishop Abraham. With subsequent donations, exchanges and purchases, the Freising Bishops managed to form a territorially enclosed estate, measuring as much as 500 km^2.

Colonisation

At the beginning the extensive area of the Loka Estate was sparsely populated, so the feudal lord began to intentionally colonise the area. At first the Sorško polje plain and the wide areas of both valleys were populated and sunny slopes of valleys soon after. By the mid-14th century settlers also inhabited the shady areas of the valleys Selška and Poljanska dolina, and that marked the end of the planned medieval colonisation. The colonists in Poljanska and Selška dolina were mainly of Slovenian origin, many of them came from Carinthia, near Wörthersee. People who settled in the plain of Sorško polje were mostly of German descent, they came from Bavaria, while settlers around Sorica village originated from the Innichen area in Tyrol.

The Development of the Town of Škofja Loka

In the 12th century the Bishops of Freising newly founded the town of Škofja Loka in the middle of the Loka Estate, in the shelter of the castle Stolp na Kranclju, above the confluence of the rivers Selška and Poljanska Sora. The town was built on two terraces. Mestni trg or Plac is situated on the upper terrace and represents the oldest part of town, which developed by the mid-13th century. With the growth and expansion of the new settlement, Spodnji trg or Lontrg (*Fig. 1*), was built on the lower terrace at the end of the 14th century. Due to its favourable location along an important traffic route, the town quickly developed into a rich merchant and trade centre. Medieval towns and cities were walled for security. The first mention of the town walls in Škofja Loka dates back to 1314. There were five gates in the walls, which led into town and were fortified by towers with a wooden roof. The houses of the Loka townspeople stood within the walls surrounded by a moat. The houses on Mestni trg and Spodnji trg were built one next to the other, thus making optimal use of the space available. The plots of land were long and narrow, the main façades of the houses faced the market square, whereas the outbuildings and gardens were located behind the residential buildings. Initially, the houses in Škofja Loka were simple wooden, single-storey. With the advent of the Renaissance and after a severe earthquake in 1511, the original one-storey, mostly wooden houses, were gradually replaced by two-storey stone houses. The strict functionality was enriched with decorative elements, the façades were made livelier with storey separations or they were ornamented with painted and sculpted decorations. People began to use the term "*colourful Loka*" to describe the town.

Archaeological Research in the Town Centre

The residents of Škofja Loka were mostly merchants and craftsmen. Their economic success was reflected not only in the architecture of their homes but also in the material culture that came to light in the course of protective archaeological research at different time periods.

Komun on Mestni Trg

In 1972, during the construction of an extension to a supermarket in the backyard of the house on Mestni trg 9, the remains of Komun – a public bourgeois building from Gothic times – and numerous ceramic and metal finds (*Fig. 2*) were discovered under the deposits. A site was at risk, therefore protective archaeological excavations were performed under the leadership of Marijan Slabe and Jože Oman. Among the finds kitchen or fireplace wares prevail, including large vessels with thick walls, pans, pots with lids, bowls and trays, as well as plates decorated with wavy lines. Among the ceramic materials, the beautifully decorated lower parts of tiled stoves, a large brazier and unglazed as well as glazed bowl shaped and flat stove tiles deserve our special attention. The luxurious saddle stirrups belong to the richer metal finds (*Tab. 1: 1*). The objects for everyday use that were found include an iron lamp (*Tab. 1: 2*), parts of cutlery, objects for personal care (*Tab. 1: 3–5*), parts of garments (*Tab. 1: 6–7*), window glazing (*Tab. 1: 9*), as well as different tools (*Tab. 1: 8, 10*). Among all this material, a large amount of animal bone remains and shells were discovered, which provide valuable information of the eating habits of the Loka townspeople. The kitchen or fireplace wares, as well as the objects for everyday use, date from the 16th to the 18th, or even the 19th century. In addition, large quantities of engraved and painted ceramic vessels were also discovered, the so-called Loka Painted Burghers' ware, quality tableware made on a potter's wheel. Among the

shapes of vessels are represented bowls, milk bowls, plates and trays decorated with vegetation, animal and geometric motifs (*Fig. 3, 4*). This tableware gives us information of the eating habits and also reveals the way food was served in the wealthier townspeople homes. The tableware dates from the 16th and the first half of the 17th century.

Spodnji Trg

Along with the renovation of the water supply system on Spodnji trg in Škofja Loka, archaeological watching brief was carried out in 2009 under the supervision of Alenka Ramšak. Construction work covered the entire width of the road including the pedestrian areas on both sides of the road, from Špital to the former town gate named Spodnja vrata at the crossroads of Spodnji trg and Fužinska ulica (*Fig. 5*). Upon the completion of archaeological research, it was found that most of the stratigraphic records in the area were modern material deposits and construction ditches, while most of the original stratigraphic records were destroyed during the construction of the sanitation and energy infrastructure in the recent past. In addition to the stone new age sewage dug into the settlement layer from the 16th and 17th centuries, the foundations of the Perkus house, which was demolished before the Second World War, were also discovered near the Spodnja vrata.

Blaževa Ulica and Cankarjev Trg

During the renovation of the infrastructure in Blaževa ulica – between Nunski vrt and Klobovsova ulica – and the construction and restoration of the communal infrastructure in Cankarjev and Mestni trg in Škofja Loka (*Fig. 6*) in 2013 and 2014, archaeological researches were carried out by the company Arhej d. o. o. This took place in the form of archaeological watch brief performed alongside construction works, which included the excavation of deep trenches in order to establish and renovate the infrastructure, as well as the excavation of material deposits for the restoration of the surface of Cankarjev trg in front of the parish Church of St. Jacob. Construction work was mostly carried out along the existing infrastructure, only slightly wider and deeper. In places, where the excavation was deeper than the existing one, only geologic strata were discovered. Archaeological research discovered new age and modern material deposits as well as some remains of paving and ruins. Mainly these are remains of construction work performed at various times. The excavations produced 252 archaeological finds, of which 112 items were animal bones, 96 pieces of pottery, 21 pieces of metal, 18 pieces of construction materials and 5 pieces of other materials. All finds are dated to the new age and modern period.

Test Excavations in the Old Town Centre and the Moat

Preliminary archaeological research was carried out as part of the project entitled Renovation of Public Areas in the Old Town Centre of Škofja Loka, which was carried out in 2018 and was implemented by the company Arhej d. o. o. in the form of archaeological test excavations and ground-penetrating radar measurements. The archaeological works included machine excavations of trial trenches, cleaning as well as documenting ground plans and profiles by taking photographs and measurements. A complete collecting of finds was also carried out as works proceeded. During the works, 6 trial trenches were excavated in various locations in the old town centre (*Fig. 7*). Archaeological research documented the modern and new age material deposits and paving, the remains of the Austro-Hungarian sewage system and the new age deposits of the medieval town moat. Archaeological research was additionally supported by ground-penetrating radar research, which indicated the possible existence of masonry structures of the former town gate – Spodnja vrata. Altogether 2,325 finds were discovered, among them kitchenware and tableware, ceramic stove tiles with figurative and vegetation motifs, fragments of glasses and chalices made of colourless and green glass, iron objects, fragments of animal bones and shells, construction materials, slag, etc. Most of the chronologically sensitive finds of pottery date from the end of the 14th to the 18th century.

In the area of the former town moat – in the middle of Pepetov klanec a completely preserved ceramic tallow lamp (*Fig. 9*) was unearthed at the bottom of the backfill of trial trench 6 (*Fig. 8*). It is estimated to date from the 18th century.

Archaeological Research Outside the Town Walls

Poljanska Vrata Town Gate and the Moat

In 1972, when digging the trenches for the sewers and plumbing outside the town walls, workers stumbled upon the architectural remains of the southern town gate called Poljanska vrata along with its defence devices. The discovery was followed by protective excavations under the supervision of Jože Oman. Archaeological research revealed that the road, which led from the direction of Poljane to Mestni trg, ran over a 4.20 m wide bridge supported by two brick vaults that led over the town's defence moat (*Fig. 10*). The road continued on the other side of the bridge through a round defence tower with a diameter of 11.40 m, which housed the town gate. Excavations at the location of Poljanska vrata did not result in such exceptional finds as those discovered during research of Komun. Small quantities of monochrome and multi-coloured painted ceramic wares were discovered in the material deposits on the eastern and western sides of the bridge, and they were estimated to date from the 18th century.

Extensive archaeological research in the area of the former town gate Poljanska vrata, carried out by the Arhej d. o. o. company, took place again in 2016 and 2017, alongside the construction work performed as part of the project to build the children's playground and to renovate the one of the town squares – trg pod Gradom in front of the Škofja Loka Administrative Unit (*Fig. 11*). Archaeological documentation was carried out alongside construction works, which included deep trench excavations to establish and renovate the water supply infrastructure and shallow excavations of existing material deposits for the renovation of the square Pod Gradom. Archaeological research discovered modern and new age deposits, the remains of the wall and foundations of a modern object demolished in the 1960s, and two new age wells. Since the stratigraphy of the area was destroyed during the construction of the infrastructure in the 1970s, their precise chronological placement presents a difficulty. A total of 43 archaeological finds were acquired in excavations, of which 29 were fragments of pottery, 6 fragments of ceramic construction materials, 3 fragments of ceramic stove tiles, 2 fragments of animal bones, 2 fragments of window glazing and a shell. The oldest finds date back to the Middle Ages, to the 14th and 15th century, while most of the other finds are dated to a time between the 16th and 18th century, however some remains, particularly construction materials, belong to the modern ages.

The Passage Under the Road to Vincarje near Selška Vrata Town Gate

An extraordinary archaeological discovery was made in autumn 2001, when road company workers were renovating the road above the river Sora near the town walls, close to the town gate of Selška vrata (*Fig. 12*). Their heavy construction machinery hit the vault of an unknown underground structure and broke it. Due to the exceptional nature of the find, archaeological field work was organised by the Škofja Loka Museum in the spring of 2002 in order to clean, study and document the underground structure. The excavations revealed the existence of an underground passage perpendicular to the road, built of large stones bound with mortar. The entire length of the passage measures one metre in width, with preserved length of 5 m and a maximum height of 3.60 m. It finishes at the top with a sintered barrel vault, built of flat pieces of rubble bound with mortar (*Fig. 13–14*). Modest archaeological finds were discovered only in the top layer of the fill deposited in the passage. This material came from above, from the road, when penetrating the vault and later, when planning the road. The exception is only the tooth of a large ruminant, which was found deeper, on the passable surface of the passage. Due to the absence of archaeological finds the dating and purpose remain open.

Castles in the Škofja Loka Area

Security was crucial when planning a medieval settlement. This was also the case in Škofja Loka, which was protected by three castles.

Tower on Krancelj

Even before the town was officially established, probably as early as the 11th century, the Bishops of Freising built a simple square tower on the hill of Krancelj, which became the first castle in the Loka region and also the seat of the keeper of the Loka Estate (*Fig. 15*). Over time, the tower was extended, and in the mid-15th century, it was fortified with walls and a 5-metre deep moat with a drawbridge over it. There were many support facilities within the enclosed castle courtyard. The castle, which safeguarded the town with its strategic position, watched over the plains of Sorško polje and controlled the route to the valley of Poljanska dolina. It remained in use until the disastrous earthquake in 1511 when it was abandoned. The remains of the castle got overgrown with vegetation and through the course of centuries, the tower also disappeared from people's memories. It remained completely forgotten until the mid-20th century. Between 1954–55, archaeological research under the supervision of Cene Avguštin (*Fig. 16*) began on the site of the former medieval castle. In addition to architectural remains, a number of small items were excavated, among which certain representative objects stood out (bronze candlestick in the form of a medieval servant (*Fig. 18–19*); a ring bearing the inscription CASPAR, MELCHIOR, BALTA[SAR] (*Fig. 17*); a two-arm attachment of a large Gothic candlestick, ...). Weapons were also found, including a large number of arrowheads for bows and crossbows (*Tab. 2: 11–15*), stone balls; gear for horse and horseman (spurs (*Tab. 2: 23–24*), stirrups, horseshoes (*Tab. 2: 25*), a bridle (*Tab. 2: 20*), harness straps (*Tab. 2: 21–22*)); useful objects (Romanesque and Gothic keys (*Tab. 2: 16–17*), parts of locks, window fittings, doors, chests, parts of window glazing, a bell, flint, wedges, nails ...); various tools (drills, pliers (*Tab. 3: 32*), shears (*Tab. 3: 31*), a scraper (*Tab. 3: 28, 30*), pitch-forks, axes (*Tab. 3: 26*), a cleaver, a mattock (*Tab. 3: 27*), richly decorated ceramic stove tiles, kitchenware and tableware (chain for hanging a cauldron over a fire (*Tab. 3: 29*), a skewer and various knives (*Tab. 2: 18–19*)), luxury ceramic tableware (small and large bowls, candle holders) and simple everyday kitchenware (fragments of different pots, lids with manufacturer stamps, small bowls with spouts, a tallow lamp). Even children's toys were found. The finds that speak eloquently of the daily life at the castle can be dated to a time from the 11th to the beginning of the 16th century.

Wildenlack – The Old Castle Below Lubnik

The Loka Estate had another fortress in the Škofja Loka area, namely Wildenlack (Ger.) or Old Castle below Lubnik, as it was called by the locals. The first mention of the castle in written sources date back to the 14th century, when the walls were renovated, the moat was constructed, and the castle was surrounded by an outer wall. The castle stood on a walled plateau, measuring 39 × 19 metres, with an entrance from the north side. The main residential square tower was located in the south-western part of the plateau. Outbuildings and support facilities were located within the walls. The main entrance was closed with mighty iron-bound wooden doors. Due to its strategic position, the castle supervised the road to the valley of Selška dolina. Just like the Tower on Krancelj, Wildenlack was also managed by a castellan – a member of the Bishop's staff – up till the mid-14th century. The castellan was responsible for defence. Later, each castle was given its own castellan. The Old Castle remained in use until the fatal earthquake in the early 16th century, after that it was no longer suitable for living, so it was abandoned. The most valuable equipment were taken away and the ruins were left to the ravages of time. Archaeological research at Wildenlack has not yet been carried out. In the past many discoveries in the area were made by amateur archaeologists with metal detectors on the steep slopes. Their finds include boltheads (*Tab. 4: 33–37*), spurs (*Tab. 4: 41–42*), harness straps (*Tab. 4: 39*), parts of panel armour (*Tab. 4: 38*), decorative studs and dinner knives (*Tab. 4: 40*).

Loka Castle

The beginnings of Loka Castle date back to early 13th century, when it was first mentioned as a "*strongly fortified castle in Loka*". In the second half of the 13th century, the seat of the keeper of the Loka Estate was moved here from the Tower on Krancelj. It was surrounded by walls by the beginning of the 14th century at the latest. In 1511, it was badly damaged by an earthquake, however Bishop Filip thoroughly restored it in years between 1513 and 1527. Even after the restoration, Loka Castle retained its old medieval floor plan. The central tower in the courtyard was not pulled down, instead it was renovated and rebuilt in a new Renaissance spirit. It was surrounded by walls and fortified with defence towers in all four corners. The appearance of the castle remained unchanged until the beginning of the 18th century when Bishop Janez Frančišek decided to carry out extensive renovation works. The entire northern and eastern castle wing were raised to the same height. The castle was given a new appearance, which did not change until the end of the 19th century. In 1890, the Ursuline Sisters bought the castle and had it reconstructed and adapted to their needs by architect Viljem Treo. They had a covered staircase built on the slope of the hill, so they connected the castle to their convent. They had the middle tower and the western part of the castle walls pulled down and they had two 3-metre wide corridors constructed on the courtyard side of the northern and eastern wing. They also had the chapel and the round tower restored and between them they built a recreational hall. In 1901, they also had their own water supply constructed. This brought their restoration works to an end and the outside appearance of the castle has remained unchanged to this day.

Important data about the oldest construction stages of Loka Castle were found in 2007, during the renovation of the north-east castle tower, which took place under the supervision of Darko Likar, PhD. On this occasion, archaeological research was performed in the basement of the tower and in front of the main entrance. The trial trench in front of the entrance confirmed the existence of a drawbridge that was built later and belongs to the post-earthquake. A cobbled pavement was found and attributed to the Baroque period judging by the finds discovered (*Fig. 21*). Even more important was the second trial trench, located inside the tower, which revealed the foundations of a smaller round defence tower, a silent witness of a former fortification of the castle courtyard. Due to the lack of data-sensitive finds, so far it has not been possible to place the tower into a more precise time frame. Roughly we can date its origin to the period from the 13th to the 15th century (*Fig. 22*).

Literatura

AVGUŠTIN, C. 1954, Zgornji stolp na Kranclju in nekdanja župna cerkev v Stari Loki. – *Loški razgledi* 1, 107–120.

AVGUŠTIN, C. 1955, Zaključek izkopavanj na Kranclju. – *Loški razgledi* 2, 100–104.

AVGUŠTIN, C. 1988, Škofja Loka. – *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije* 131, Ljubljana.

BIZJAK, M. (ur.) 2005, *Blaznikov zbornik. In memoriam Pavle Blaznik*. – Zbirka Loški razgledi, Doneski 11, Ljubljana, Škofja Loka.

BIZJAK, M. 2005, Razvoj, uprava in poslovanje freisinške in briksenske posesti na Kranjskem v srednjem veku. – V: M. Bizjak (ur.), *Blaznikov zbornik. In memoriam Pavle Blaznik*, Zbirka Loški razgledi, Doneski 11, Ljubljana, Škofja Loka, 111–124.

BLAZNIK, P. 1956, Zgornji stolp na Kranclju in Stari grad pod Lubnikom ter njuni gradiščani. – *Loški razgledi* 3, 79–88.

BLAZNIK, P. 1957, Loško mestno obzidje. – *Loški razgledi* 4, 15–24.

BLAZNIK, P. 1963, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. 4. zvezek: Urbarji Freisinške škofije*. – Viri za zgodovino Slovencev 4, Ljubljana.

BLAZNIK, P. 1973, *Škofja Loka in Loško gospostvo (973–1803)*. – Škofja Loka.

CEVC, E. 1957, Gotski svečnik z Zgornjega stolpa. – *Loški razgledi* 4, 53–56.

CUNJAK, M. 1997, Bronzani svjećnjaci i kadionice iz Smederevske tvrđave. – *Saopštenja* XXIX, Beograd, 125–136.

GORIŠEK, D. 1993, Škofjeloški grad. Ob stoletnici adaptacije gradu. – *Loški razgledi* 40, 15–30.

KOS, F. (ur. M. Kos) 1928, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, 5. knjiga (1201–1246)*. – Ljubljana.

KOS, D. 1994, *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. – Zbirka ZRC 1, Ljubljana.

KOSI, M. 2005, Začetki Škofje Loke in freisinški škofje kot ustanovitelji mest. – V: M. Bizjak (ur.), *Blaznikov zbornik. In memoriam Pavle Blaznik*, Zbirka Loški razgledi, Doneski 11, Ljubljana, Škofja Loka, 83–110.

LESKOVAR, T., M. NOVŠAK in T. VERBIČ 2014, *Poročilo o arheoloških raziskavah pri: „Prenovi infrastrukture v Blaževi ulici med parkiriščem nunski vrt in Klobovsovo ulico" ter „Gradnji in rekonstrukciji komunalne infrastrukture na Cankarjevem in Mestnem trgu v Škofji Loki"*. – Ljubljana (neobjavljeno).

LIKAR, D. 2008, Nova odkritja na Loškem gradu ob prenovi starega vhoda. – *Loški razgledi* 55, 61–76.

MAKAROVIČ, G. 1991, Grad Vodriž – spomenik zgodnjegotske viteške stanovanjske kulture. – *Etnolog* 1, 30–80.

MAKAROVIČ, G. 1995, Pričevanje gotskega stolpa Kebelja o stanovanjski kulturi. – *Etnolog* 5, 143–206.

MÖSENEDER, K. 1989, *Domschatz und Diozesanmuseum Passau*. – Passau.

NADBATH, B., T. MULH, A. RAMŠAK in T. PRAPROTNIK 2009, *Poročilo o arheoloških raziskavah ob sanaciji vodovoda na Spodnjem trgu v Škofji Loki*. – Ljubljana (neobjavljeno).

NEMETHN, K. 2005, Két gótikus, emberalakos gyertyatartó Tolna megyéből. – *Archaeologiai Értesítő* 130, Budapest, 205–215.

OMAN, J. 1972a, *Zaščitno izkopavanje Komuna na dvorišču hiše Mestni trg 9 v Škofji Loki od 17. 5. do 5. 9. 1972*. – Terenski dnevnik (rokopis).

OMAN, J. 1972b, *Zaščitno izkopavanje in rekonstrukcija Poljanskih vrat v Škofji Loki od 7. 7. do 5. 9. 1972*. – Terenski dnevnik (rokopis).

PLANINA, F. 1977, Podrta Perkusova hiša in mestni zid. – *Loški razgledi* 24, 58–62.

PLESTENJAK, K. in D. GORIŠEK 1954–55, Delovno poročilo uprave muzeja v Škofji Loki za leto 1954. Ob občnem zboru Muzejskega društva dne 27. marca 1955. – *Škofjeloški prosvetni list*, leto III, št. 3, Škofja Loka, 27–41.

RADOJKOVIĆ, B. 1978, Uvoz srednjevekovnih bakarnih i bronzanih predmeta iz Evrope na teritoriju Beograda i Srbije. – *Godišnjak grada Beograda* 25, 177–184.

REISP, B. 1984, Škofjeloški grad. – *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije* 130, Ljubljana.

SCHMOTZ, K. 2000, Spätgotische Leuchtermännchen – Bemerkungen zu einer vermeintlich bekannten Denkmälergruppe. – *Deggendorfer Geschichtsblätter. Veröffentlichungen des Geschichtsvereins für den Landkreis Deggendorf* 21, 97–145.

SLABE, M. 1977, Loška slikana meščanska keramika. – *Loški razgledi* 24, 55–57.

STOPAR, I. 1998, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji: 1, Gorenjska. Knjiga 3: Med Polhovim Gradcem in Smlednikom*. – Zbirka grajske stavbe, Ljubljana.

ŠKILJAN, M. 2002, *Metallica. Predmeti od neplemenitih metala. Zbirka predmeta iz svakodnevnog života*. – Katalog muzejskih zbirki 37, Zagreb.

ŠTUKL, J. 2002, *Arheološke raziskave srednjeveške Škofje Loke*. – Diplomsko delo. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

ŠTUKL, J. 2003, Poročilo o čiščenju podzemnega hodnika pod cesto v Vincarje. – *Loški razgledi* 50, 231–236.

ŠTUKL, J. 2004, *Arheološke raziskave srednjeveške Škofje Loke. Katalog razstave*. – Škofja Loka.

ŠTUKL, J. 2007, *Srednjeveška Škofja Loka*. – Magistrsko delo. Arheološka dediščina Sredozemlja, Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Koper.

ŠTUKL, J. 2008, Srednjeveška Škofja Loka in njeni gradovi. – V: M. Guštin (ur.), *Miscellanea Aetatis Mediae*. Studia Universitatis Hereditati 1, Koper, 47–94.

ŠTUKL, J. 2009, Loški grad skozi stoletja. – *Loški razgledi* 56, 73–88.

ŠTUKL, J. 2012, Inventarni popisi z Loškega gradu z začetka 14. stoletja. – *Loški razgledi* 59, 13–32.

ŠTUKL, J. 2013, Iz dneva v dan iz leta v leto. – V: T. Lazar, T. Nabergoj in P. Bitenc (ur.), *Vitez, dama in zmaj. Dediščina srednjeveških bojevnikov na Slovenskem 2: Katalog*, 154–155.
ŠTUKL, J. 2014, Svetila in njihov razvoj od prazgodovine do srednjega veka. – V: J. Mlakar, J. Štukl, M. Šifrer Bulovec in B. Ristić, *Več svetlobe! Svetila od prazgodovine do danes. Katalog razstave*, Škofja Loka, 11–31.
ŠTUKL, J. 2017, Loški grad v 20. stoletju in usoda njegovih lastnic. – V: M. M. Keršič in D. Hančič (ur.), *Človekove pravice in temeljne svoboščine: za vse čase! Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta (v Škofji Loki, 7. in 8. decembra 2016)*, Ljubljana, 23–50.
ŠUBIC, Z. 1980, Nova razstavna zbirka v Loškem muzeju. – *Loški razgledi* 27, 308–310.
ŠUBIC, Z. 1988, Srednjeveški prstan iz Loke. – *Loški razgledi* 35, 19–22.
ŠUBIC, Z. in M. KOS 1995, Krancelj nad Škofjo Loko – neizkoriščena priložnost. – V: M. Lozar Štamcar (ur.), *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov / Gothic in Slovenia. The world of objects*, Ljubljana, 330–341.
WURSTER, W. H. in R. LOIBL (ur.) 1998, *Ritterburg und Fürstenschloss 1, Geschichte*. – Passau.
ZAHN, J. 1870, *Codex diplomaticus Austriaco – Frisingensis. Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich*. Band 1. – Fontes rerum Austriacarum. Oesterrechische Geschichts – Guellen 2, Diplomataria et acta 31, Wien.
ZAHN, J. 1871, *Codex diplomaticus Austriaco – Frisingensis. Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich*. Band 3. – Fontes rerum Austriacarum. Oesterrechische Geschichts – Guellen 2, Diplomataria et acta 36, Wien.
ZIDANŠEK, I. 2017, *Poročilo o arheoloških raziskavah pri „Ureditvi otroškega igrišča in trga pred Upravno enoto v starem mestnem jedru Škofje Loke"*. – Ljubljana (neobjavljeno).
ZIDANŠEK, I., T. VERBIČ, N. ŽITKO, J. BREČIČ, R. ERJAVEC in M. NOVŠAK 2018a, *Poročilo o arheoloških raziskavah pri „Ureditvi Spodnjega trga". I. zvezek*. – Ljubljana (neobjavljeno).
ZIDANŠEK, I., T. VERBIČ, N. ŽITKO, J. BREČIČ, R. ERJAVEC in M. NOVŠAK 2018b, *Poročilo o arheoloških raziskavah pri „Ureditvi javnih površin na Mestnem trgu." II. zvezek*. – Ljubljana (neobjavljeno).
ŽBONA TRKMAN, B., A. BAVDEK, V. TOMADIN, M. KOS, J. PRISLAN ŠUBIC, A. SIRK FALUČ, N. ŠTUPAR ŠUMI, M. VUK in R. CONSTANTINI 1991, *Grajska zapuščina. Katalog ob razstavi keramike in stekla 14.–17. stoletja*. – Nova Gorica.
ŽVANUT, M. 1994, *Od viteza do gospoda*. – Ljubljana.

Jože Štukl
Loški muzej Škofja Loka
Grajska pot 13
4220 Škofja Loka
joze.stukl@loski-muzej.si

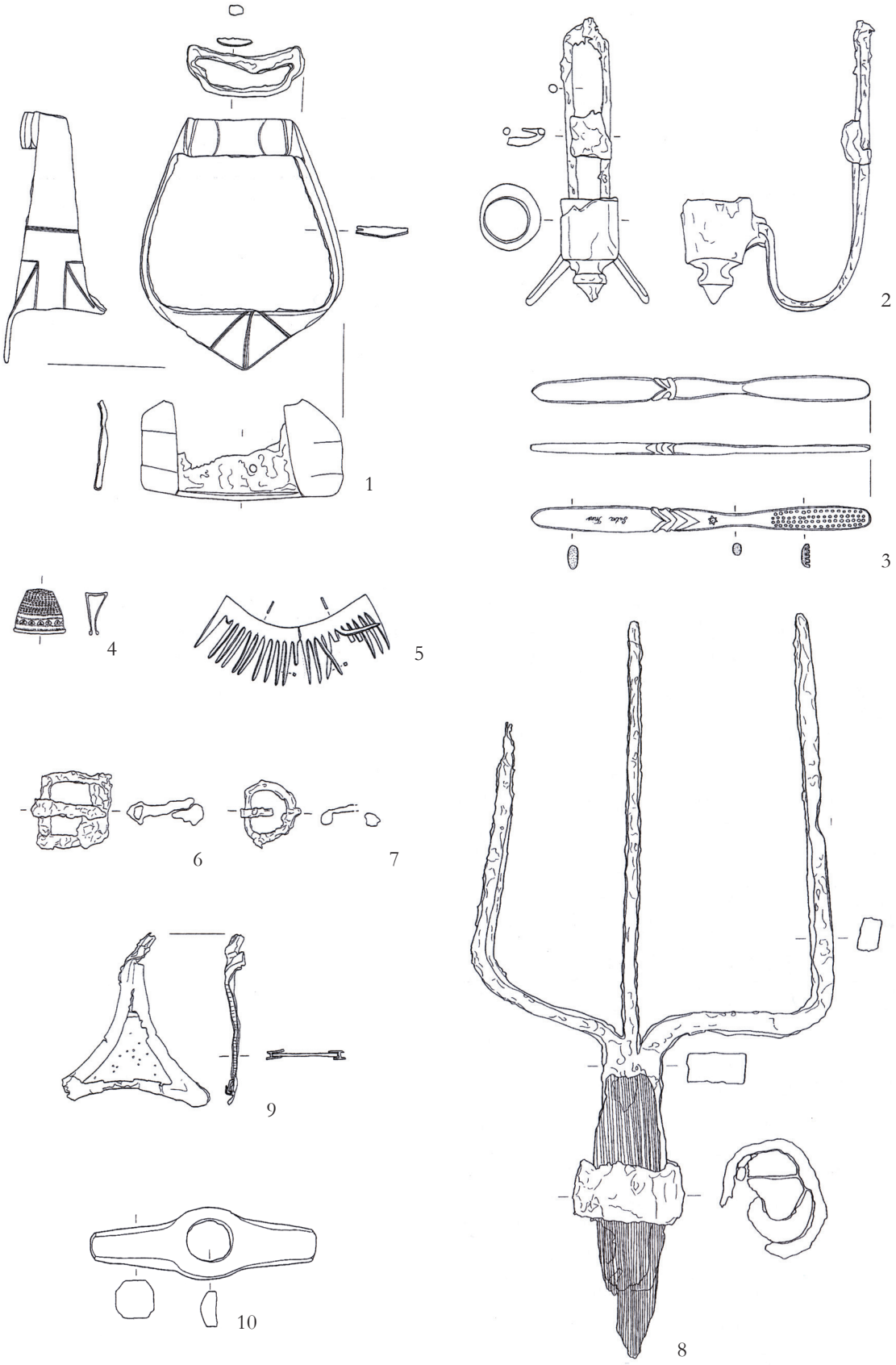

Tabla/Table 1 *1 železo/iron, bron/bronze, pozlata/gilding, 2, 6–7, 8, 10 železo/iron, 3 kost/bone, 4 baker/copper, 5 umetna masa/plastic, 9 svinec/lead, steklo/glass. M 1 : 3. Izris najdb/Finds drawn by N. Grum, grafični dizajn/graphic design by K. Čirič.*

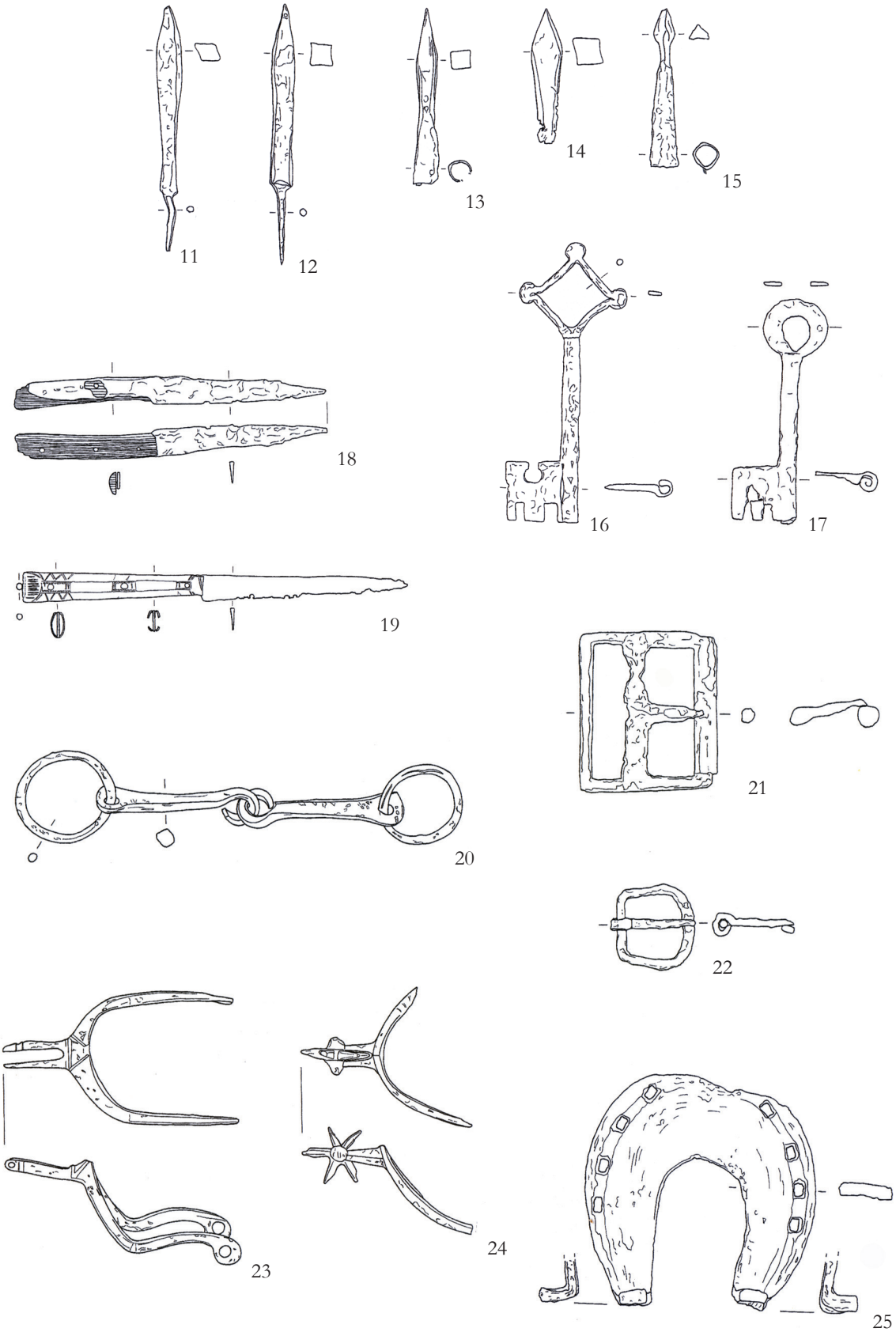

Tabla/Table 2 *11–17, 20–25 železo/iron, 18 železo/iron, kost/bone, 19 železo/iron, medenina/brass. M 1 : 3. Izris najdb/Finds drawn by N. Grum, grafični dizajn/graphic design by K. Čirič.*

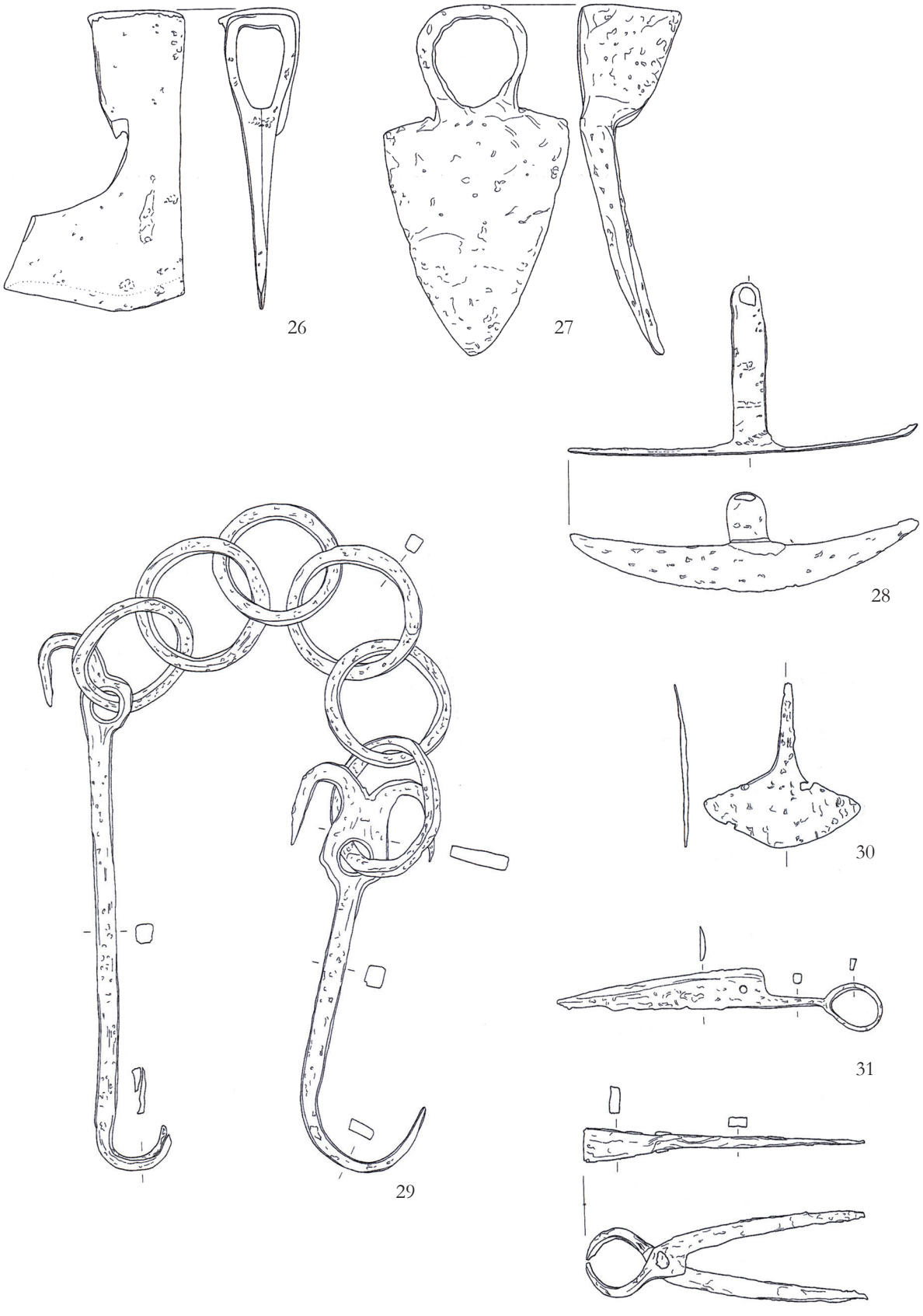

Tabla/Table 3 *26–32 železo/iron. M 1 : 3. Izris najdb/Finds drawn by N. Grum, grafični dizajn/graphic design by K. Čirič.*

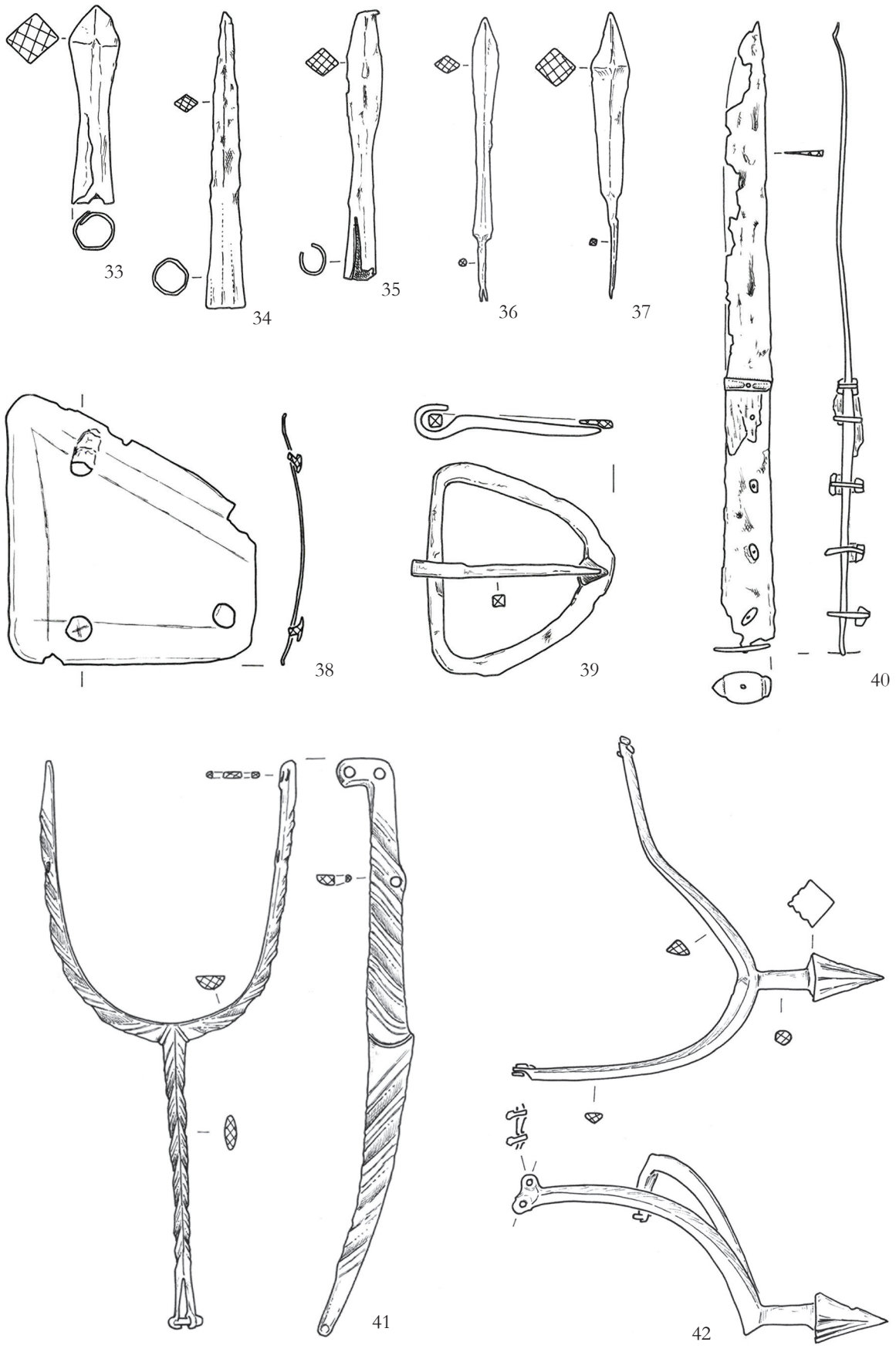

Tabla/Table 4 *33–39, 41–42 železo/iron, 40 železo/iron, les/wood. M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by N. Grum, grafični dizajn/graphic design by K. Čirič.*

Skrita urbanost Izole v perspektivi srednjeveškega razvoja

The Hidden Urbanity of Izola in the Perspective of its Medieval Development

Daniela Tomšič

Izvleček: Historično jedro mesta Izola ob slovenski obali kaže s svojo organsko urbanistično strukturo in z ostanki romanske in gotske arhitekture na razvoj in pomen otoškega mesta v srednjem veku. Mesto se je razvijalo na morfološko razgibanem apnenčastem osamelcu nasproti širokega rodovitnega naravnega flišnega amfiteatra od zgodnjega srednjega veka do naravne spojitve otoka s celino v 16. stoletju.
V prispevku so prikazani rezultati konservatorskih raziskav, ki omogočajo določitev izhodišč kompleksnega urbanističnega razvoja obmorskega mesta v srednjem veku, zaznavnega v prostoru še danes. Srednjeveški razvoj naselbine delimo na tri večja obdobja. Prvo obdobje sega v čas prve omembe kraja *Insulae* leta 932. Odlikuje ga preporod naselbine na mestu antičnega kraja, po srednjeveških virih poimenovanega *Ligeto/Alieto*. Drugo obdobje označuje vzpon naselbine v mesto ob osamosvojitvi izolske komune leta 1212. Odlikuje ga izgradnja obzidja ter ključnih objektov nove cerkvene in posvetne oblasti. Tretje obdobje zaznamujejo veliki gradbeni posegi v začetku vladavine Beneške republike, izvedeni med letoma 1320 in 1420. Določajo jih postavitev nove linije obzidja na robu otoka proti celini, izgradnja novega pristanišča, ureditev mestnih trgov in dopolnitev objektov posvetne oblasti. Cerkvena oblast je omogočila prepoznavnost mesta s številnimi sakralnimi objekti na ključnih predelih in križpotjih. Naslednja zgodovinska obdobja so nadgradila srednjeveško urbano kompozicijo z zgoščevanjem stavb skladno s potrebami v vsakokratnih arhitekturnih slogih. Urbanistična zasnova mesta iz 14. stoletja z zametki iz zgodnejših obdobij je še danes prostorsko razpoznavna kljub opustitvi obzidja v 17. stoletju, spojitvi otoka s celino ter razširitvi mesta na širšem ozemlju po številnih antropogenih nasutjih stika med otokom in celino v naslednjih stoletjih.

Ključne besede: Izola, urbanistična zgodovina, srednji vek, konservatorske raziskave, oglejski patriarhat, izolska samostojna komuna, Beneška republika

Abstract: The historical core of Izola on the Slovenian coast with its organic urban structure and the remains of Romanesque and Gothic architecture exhibits the development and importance of the island town in the Middle Ages. The town developed on a morphologically uneven limestone rock opposite a wide fertile natural flysch amphitheatre from the Early Middle Ages until the natural merging of the island with the mainland in the 16th century.
The paper presents the results of conservation research, which indicate the complex urban development of the coastal town during the Middle Ages still visible today. The medieval development of the settlement is divided into three main periods. The first period dates back to the time of the first mention of the settlement *Insulae* in 932. It is characterised by the revival of a Roman settlement and was named *Ligeto/Alieto* according to medieval sources. The second period is marked by the urban transformation of this settlement with the establishment of the independent commune of *Insula* in 1212. It is characterised by the construction of the town walls and the key buildings of the new religious and secular authorities. The third period is marked by major construction projects at the beginning of Venetian rule between 1320 and 1420, including the construction of a new line of town walls on the landward side of the island, the new port, town squares, and secular public buildings. The ecclesiastical authority made the town recognisable with its many sacred buildings in key locations and at the crossroads. The subsequent historical periods upgraded the medieval urban composition by building up the available land with new buildings in contemporary architectural styles. The urban design of the town dating from the 14th century with earlier origins is still spatially recognisable today, despite the abandonment of the walls in the 17th century, the gradual merging of the island with the mainland, and the expansion of the town into the wider territory of reclaimed ground over the following centuries.

Keywords: Izola, urban history, Middle Ages, conservation research, Aquileia Patriarchate, the independent commune of Insula, Venetian Republic

Forma dat esse rei

Zgodovinska mesta so najbolj vidna posledica interakcije med okoljskimi dejavniki, to je med človekom, prostorom in časom. Srednji vek je zaznamoval urbanistični razvoj številnih mest. Kljub družbenim spremembam in novim ureditvenim zahtevam v nadaljnjih stoletjih so se specifičnosti srednjeveškega obdobja ohranile v mestih do današnjih dni tako v urbanistični zasnovi kot v posameznih arhitekturah. Ko hodimo po ozkih, organsko speljanih mestnih ulicah in občudujemo kreacije romanske in gotske umetnosti, se redko zavemo, da v enotno imenovanem „srednjem veku" mesta niso le nastajala, se razvijala in se širila, temveč so se vrstila tudi uničenja in preobrazbe prostora. Svojo organizacijsko strukturo in videz so spreminjala v odvisnosti od vsakokratnih političnih, gospodarskih, kulturnih in strateških potreb družbe ter vplivnih posameznikov. Ugotavljanje razvoja in pomena posameznega mesta je možno iz perspektive razvoja bistvenih komponent, ki tvorijo urbano strukturo in določajo njegovo edinstvenost v odnosu do drugih mest. Te komponente so lega v prostoru kot naravna specifičnost vsakega kraja, obzidje kot obod kraja, javne površine kot komunikacijske vezi, med katerimi prevladujejo ulice, trgi in v primeru obmorskih krajev tudi pristanišča, ter grajena struktura kot volumenska komponenta, sestavljena iz unikatne arhitekture in anonimne gradnje.[1] Število, velikost in raznolikost posameznih sestavin se razlikujejo glede na velikost in pomen posameznega kraja, s čimer je možno določiti status posamezne naselbine v hierarhiji krajev znotraj širšega družbeno-političnega in časovnega konteksta.

Izola se nahaja ob morski obali na severozahodnem delu istrskega polotoka. Mesto, nastalo na apnenčasti geološki strukturi, obdajajo zaobljeni flišni griči širokega polkrožnega naravnega amfiteatra od rta Viližan do rta Kane, blago členjenega s kulturnimi terasami, ki se na jugu zaključujejo ob vzpetini Kaštelir. Lega v prostoru, ugodni podnebni pogoji ter pedološke posebnosti so omogočili gospodarski razvoj kmetijstva,

Slika/Figure 1 *Izola, pogled na nekdanje otoško mesto (foto J. Jeraša, arhiv ZVKDS OE Piran). / Izola, a view of the former island town (photo by J. Jeraša, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

ribištva in trgovine. Ozemlje občine Izola zaznamujejo arheološke lokacije in arhitekturne ostaline, ki dokazujejo naselitveno kontinuiteto od mezolitika naprej. Ob morski obali prevladujejo sledi antičnega obdobja z ostalinami rimskih pristanišč, pripadajočih vil in gospodarskih poslopij na vzhodnem Viližanskem in zahodnem Simonovem zalivu. Antične ostaline nedoločene namembnosti, datirane od 1. do 6. stoletja, so ohranjene v današnjem historičnem jedru na sedanjem polotoku, ko naj bi se naselbina po tradiciji imenovala *Haliaetum*. V mestu oblikovno prevladuje novodobna arhitektura kot nadgradnja srednjeveško zasnovanega mestnega jedra. Od humanizma naprej je opisana kot prijetno primorsko mestece beneške tradicije med Piranom in Koprom, zgrajeno na morskem otoku nasproti širokega plodnega naravnega amfiteatra. V 19. in 20. stoletju so bili ob morski obali zgrajeni pomembni industrijski obrati konzerviranja rib, ki so ponesli ime Izole v svet. Z gospodarskim razcvetom mesta se je le-to začelo širiti na kopnem južno od nekdanjega otoka s tipično arhitekturo meščanskih vil s parki. Med obema svetovnima vojnama sta se območji ob vzhodnem in zahodnem zalivu poleg v industrijo konzerviranja rib usmerili v turistično dejavnost, ki se je dodatno raz-

1 Košir 1993.

vila po drugi svetovni vojni in s tem sprožila dodatno gradnjo enodružinskih hiš in večstanovanjskih blokov na spodnjem robu naravnega amfiteatra. Kljub zgostitvi poselitve, opustitvi prehrambne industrije, spremenjeni rabi zemljišč in posledično gradenj v zadnjih desetletjih je historično mesto ohranilo svoj prepoznavni srednjeveški urbani otoški pečat v širšem prostoru do današnjih dni (*sl. 1*).

Raziskovalno gradivo in metode dela

Tisočletna urbana zgodovina kraja od njegove prve omembe leta 932 naprej je bila zakrita kljub prepoznavni organski srednjeveški prostorski strukturi na mapi avstrijskega Franciscejskega katastra iz leta 1819 (*sl. 2*).

Srednjeveški pisni viri, humanistični zapisi, simbolne risbe in redke stilno prepoznavne ostaline so nakazo-

Slika/Figure 2 *Franciscejski kataster 1819, mapa mesta Izola (Državni arhiv v Trstu). / Franciscan cadastral plan 1819, Map of Izola (Archivio di Stato di Trieste).*

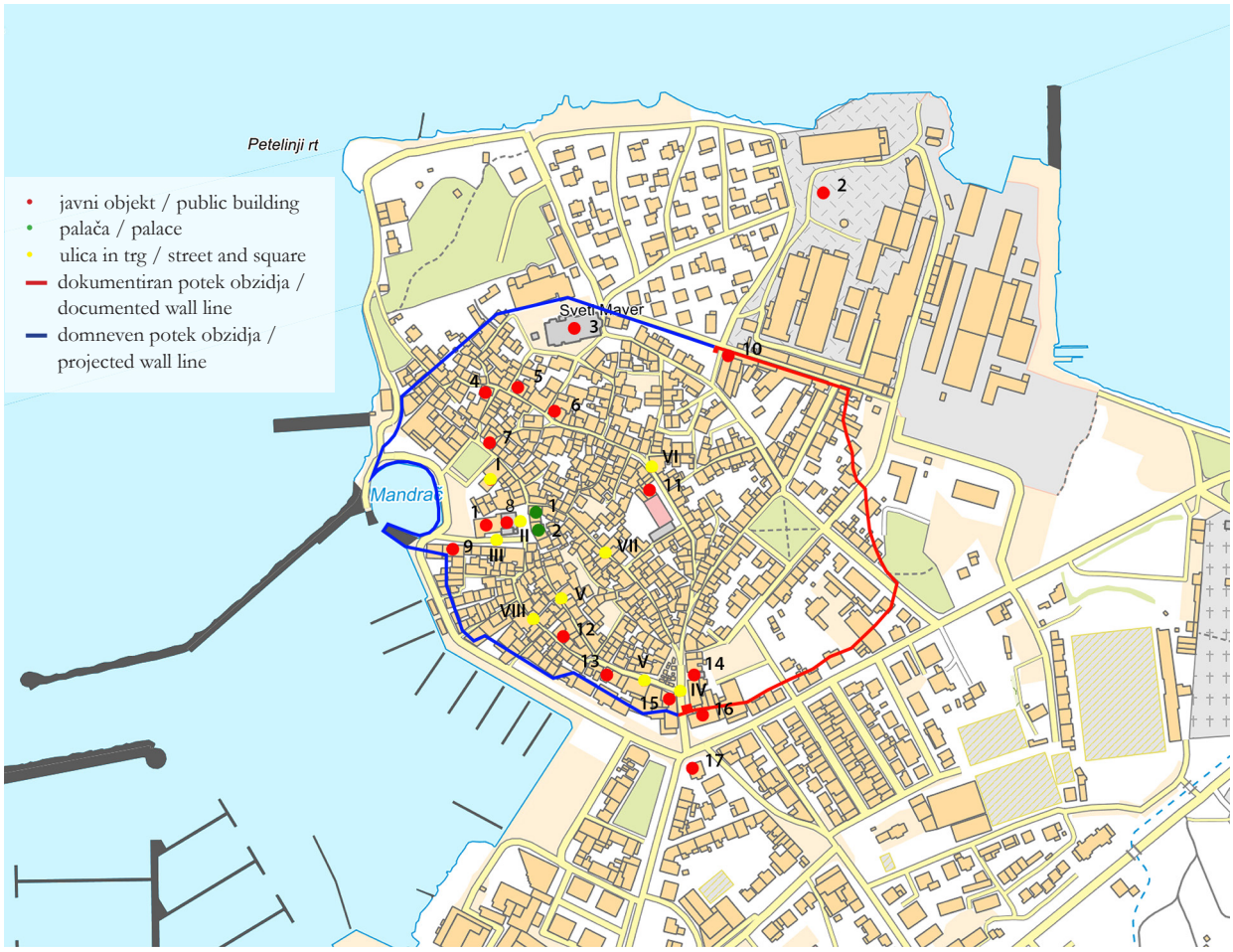

Slika/Figure 3 *Načrt mesta z vrisanim rekonstruiranim potekom obzidja, lokacijami cerkvenih, javnih stavb in palač s srednjeveškimi stavbnimi prvinami, ki so omenjene v besedilu (načrt G. Rutar in V. Celin, predloga D. Tomšič). / Town plan showing the reconstructed line of town walls and locations of churches, public buildings, and palaces with medieval elements mentioned in the text (plan by G. Rutar and V. Celin, based on data provided by D. Tomšič). Javni objekti / Public buildings: 1 – Kaštel, občinska palača (obstoječa) / Former Town Hall (extant), Verdijeva ul. 1; 2 – Samostan in cerkev sv. Petra (porušena) / Monastery and Church of St Peter (demolished); 3 – Cerkev sv. Mavra z zvonikom (obstoječa) in pokopališčem / Church of St Maurus with the bell tower (extant) and cemetery, Trg sv. Mavra; 4 – Cerkev sv. Antona / Church of St Anthony, Krpanova ul. 9; 5 – Cerkev sv. Janeza Krstnika (obstoječa) / Church of St John the Baptist (extant), Gregorčičeva ul.; 6 – Šola Bičarjev / School of the Brotherhood of Flagellants, Gregorčičeva ul. 64; 7 – Morska vrata s cerkvijo sv. Jerneja / Sea Gate with the Church of St Bartholomew, Gramscijeva ul. 2; 8 – Cerkev Marije Alietske (obstoječa) / Church of St Mary of Haliaetum (extant), Manziolijev trg; 9 – Fontiko / Fontico – Warehouse, Skladiščna ul. 2, Verdijeva ul. 2; 10 – Obzidni stolp – severni vogal / Wall tower – northern corner, Kosovelova ul. 22; 11 – Samostan in cerkev sv. Katarine (delno porušena) / Monastery and Church of St Catherine (in part demolished), Gregorčičeva ul. 21, 23; 12 – Hospital – Hospic / Hospice, Ljubljanska ul. 22; 13 – Hiša Ughi z obzidjem / Ughi house with town walls, Gasilska ul. 1; 14 – Cerkev Marije Snežne (sedanja cerkev sv. Dominika) / Church of St Mary of the Snows (present Church of St Dominic), Kristanov trg; 15 – Cerkev sv. Marine (porušena?) / Church of St Marina (demolished?), Trg Republike 1, severni del / the northern part; 16 – Mestna vrata in cerkev sv. Andreja (porušena?) / The town gate and Church of St Andrew (demolished?), Trg Republike 1, 4, severni del / the northern part; 17 – Cerkev sv. Roka (porušena) / Church of St Rochus (demolished), Trg Republike 3. Palači / Palaces: 1 – Palača Contesini / Contesini Palace, Manziolijev trg 1, 2; 2 – Manziolijeva palača / Manzioli Palace, Manziolijev trg 3, 5, Smrekarjeva ul. 59, nekdanji / former 61 in 63. Ulice in trgi / Streets and squares: I – Piazza grande / Veliki trg; II – Piazza piccola / Mali trg (Manziolijev trg); III – Piazza de comun / Komunski trg (Verdijeva ul.); IV – Tibio = Le porte / Vrata (Kristanov trg); V – Strada de comun / Občinska cesta (Ljubljanska ul. – vzhodni del / the eastern part, Koprska ul.); VI – Calle de sora / Zgornja ulica (Gregorčičeve ul. – del / part); VII – Callis de medio / Srednja ulica (Smrekarjeva ul.); VIII – Callis de subtus / Spodnja ulica (Ljubljanska ul. – zahodni del / the western part).*

vali kompleksen razvoj mesta na nekdanjem otoku kljub pomanjkanju jasnih dokazov. Osnova za usmeritev konservatorskih raziskav so bili poleg posebnosti geomorfološke osnove, ohranjene grajene strukture in tematske literature še rezultati zgodovinskih raziskav. Pregledane so bile zgodnje srednjeveške arhivske listine, in sicer najstarejši ohranjen statut mesta iz leta 1360 vključno z dopolnitvami do sredine 16. stoletja, oporoke in drugi notarski spisi od 14. do 18. stoletja, cerkvene vizitacije ter opisi mesta vključno s kartografskim gradivom od humanizma naprej. Med starejšimi pisci izstopata škof Paolo Naldini s predstavitvijo izolske župnije znotraj podrobnega opisa koprske škofije leta 1700 in zgodovinar Luigi Morteani s prikazom razvoja Izole v letih 1887–1888, ob prvi objavi najstarejšega izolskega statuta. Med mlajšimi pisci izstopata umetnostni zgodovinar Stane Bernik z urbanistično in arhitekturno analizo mesta leta 1968 ter zgodovinar Janez Kramar z detajlnim orisom zgodovinskega in gospodarskega razvoja Izole leta 1988.[2]

Materialni podatki, ki omogočajo rekonstrukcijo urbanega razvoja Izole, vključujejo poleg berljive arhitekture in urbanizma še rezultate georadarskih, geoloških, arheoloških, arhitekturnih, restavratorskih in naravoslovnih raziskav, izvedenih od sredine devetdesetih let 20. stoletja naprej ob prenovi cerkve sv. Mavra, cerkve sv. Marije Alietske, občinske palače, Manziolijeve hiše ter ulične in tržne infrastrukture med pristaniščem na zahodnem delu nekdanjega otoka in zgodovinskim vstopom v mesto s kopnega na njegovem južnem robu. Preučevanje podatkov z zgodovinsko in deduktivno metodo ter teoretično dopolnjevanje rezultatov s pomočjo urbanistične teorije in kulturnih primerjav omogoča interpretacijo urbanističnega razvoja historičnega jedra od zgodnjega srednjega veka do njegove konsolidirane podobe v obdobju humanizma (*sl. 3*).

Izola v zgodnjem srednjem veku (9.–12. stoletje)

Prvi ohranjeni pisani vir o obstoju naselbine sega v zgodnji srednji vek. Leta 932 je med podpisniki pogodbe med Benetkami in Koprom za varno plovbo po morju zapisan *Georgius de Armentressa de Insula*. Naselbina *Insula, quae est sita in Istria*, je kot *prebentes locum qui dicitur Insula tam infra Civitatem Justinopolim quam extra* zapisana v darilni listini leta 972, s katero je nemški cesar Oton I. podaril Izolo z vsemi pritiklinami bratu beneškega doža Vitalu Candianu. *Locum qui nuncupator Insula* je nato predmet nakupa s strani oglejskega patriarha Rodoalda, potrjenega leta 977 s strani nemškega cesarja Otona II. Leta 1082 je tržaški škof predal *Plebanatum S. Mauri* koprskemu kapitlju. Letnica se v Izoli praznuje kot letnica ustanovitve izolske župnije. Likovno bogat zgodnjeromanski *pluteus* s še prepoznavnim antičnim vplivom iz sicer neznane mikrolokacije, hranjen v župnijski cerkvi sv. Mavra in datiran v 9. stoletje, nakazuje raven bogastva naselbine v tem obdobju (*sl. 4*).[3]

Iz poimenovanja naselbine z izrazom *locum* in iz razpoložljivih virov izhaja, da naselbina ni bila obzidana. Opatinja Viliperta samostana *Sancta Maria extra Civitatem Aquilegie*, kateremu je patriarh Popon ob njegovi ustanovitvi leta 1036 potrdil vse pravice nad Izolo še iz časa vladavine patriarha Janeza IV., je namreč leta 1165 dovolila Izolčanom, da so se lahko zaradi bojazni pred sovražniki preselili na *Monte Albuciano*, to je na območje današnjega Kaštelirja pri Kortah.[4] Arabski kartograf Muhammad al-Idrisi je v geografskem delu *Ruggerova knjiga* pri opisu istrskih obmorskih mest leta 1154 poimenoval kraj, naseljen s „Franki“, z izrazom „*.nm.lah/ '.nǧ.lah*“ – Insula/Otok. Nerazrešen zapis *q.ndîlat ,al ,ifranǧîyûn* – sveča „Frankov“ v celinskem delu med Izolo in Piranom se morda nanaša prav na ostanke kaštelirja na griču Albucan.[5] Kot izhaja iz listine iz leta 972 ter iz zapisa *Insula est una contrata et una porta civitatis Justinopolis* v dokumentu iz leta

2 Naldini 1700, 326–364; Morteani 1887, 353–388; Morteani 1888, 155–213; Bernik 1968, 99–127; Kramar 1988.

3 Härtel 1984, 175; Kandler 1986, 156, 171, 176, 232; Zadnikar 1982, 43.

4 Härtel 1984, 188; Kandler 1986, 199, 232, 282.

5 Amari, Schiaparelli 1883, 83; Morato 1989, 287.

Slika/Figure 4 *Cerkev sv. Mavra, zgodnjeromanski pluteus, 9. stoletje (foto D. Tomšič, arhiv ZVKDS OE Piran). / Church of St Maurus, early Romanesque pluteus, 9th century (photo by D. Tomšič, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

1201, je Izola v srednjem veku statusno predstavljala poseben cerkveni beneficij tržaške škofije, ki nakazuje obstoj cerkve v Izoli, ter posebno mestno četrt Kopra izven njegovega obzidja. Povezava s Koprom je morala obstajati z morske in s kopne strani. Kopenska pot je morala potekati po stari rimski poti po vzpetini Segadiči v vzhodnem delu naravnega amfiteatra, saj strmi flišni klifi niso dovoljevali prehoda ob obali. Beneška republika leta 1361 ni dovolila popravila poti med Izolo in Koprom, kar dokazuje, da je zgodnejša povezava po kopnem obstajala.[6]

Omembe *Insule* so preskromne, da bi lahko sklepali o videzu same naselbine. Kljub temu opravljene konservatorske raziskave v zadnjih petindvajsetih letih omogočajo oblikovanje teoretične rekonstrukcije urbanističnih zametkov mesta.

Osnovo za urbanistični razvoj kraja predstavljajo geološke in morfološke danosti območja. Toponim kraja napeljuje na nastanek mesta na otoku. Njegova kontura ob zametku naselbine je neznana. Georadarske in geofizikalne ter arheološke raziskave ob mandraču v jugozahodnem delu nekdanjega otoka dokazujejo nasutje današnjega Velikega trga, Manziolijevega trga ter večjega dela historičnega upravnega in religioznega središča mesta. Rezultati raziskav dokazujejo rob morske obale na Alietovi ulici ter pod cerkvijo sv. Marije Alietske. Apnenčaste čeri so se pojavile kot del temeljenja gradbene strukture cerkve. Ob prenovi ulične infrastrukture od leta 1996 naprej je bilo na današnjih Ljubljanski in Koprski ulici, na Trgu Etbina Kristana ob zgodovinskem vhodu v mesto s celine, na Trgu Republike kot nekdanjem stiku otoka s celino ter na začetku Bazoviške ulice na robu celine izven historičnega jedra razvidno, da sega trdna apnenčasta geološka struktura do razpotja Ljubljanske ulice s Koprsko ulico. V začetnem delu Ljubljanske ulice se postopoma spušča v globino in se ponovno dviguje proti Gregorčičevi ulici v mestnem jedru in proti Pittonijevi in Bazoviški ulici na celini. Vmesni prostor med začetnim delom Ljubljanske ulice, Trgom Etbina Kristana in Trgom Republike prekrivajo debele plasti nasutja, tako kot območje ob pristanišču. Georadarske raziskave nakazujejo obsežno nasutje zemljišča tudi zahodno in deloma pod samo cerkvijo sv. Mavra na vrhu izolske vzpetine. Podobna obsežna nasutja iz zgodnjesrednjeveškega obdobja so registrirana tudi v Kopru.[7]

Pri razvoju naselbine je treba upoštevati, da se vzhodna jadranska obala ugreza približno 10 cm v enem stoletju.[8] Obala se je v zgodnjem srednjem veku nahajala okvirno na globini 1,00 m, v antičnem obdobju pa okvirno na globini 2,00 m pod sedanjo ravnjo. Poleg ugrezanja so obalno črto spreminjale morske usedline in hudourniški nanosi, ki so zapolnjevali zavetrne predele ob obali. Mešana apnenčasta in ilovnata struktura se je prikazala na Verdijevi ulici in na Manziolijevem trgu, ob stavbnem kareju severno od občinske palače in v cerkvi Marije Alietske.

Opravljene raziskave dokazujejo nastanek mesta na antičnih ostalinah. Arheološke raziskave so v središ-

6 Senato Misti 1889, 5; Kandler 1986, 353–354.

7 Tecno Futur Service 1995; Stokin 1994; Tomšič 1996; Župančič 1996, 511; Ogorelec *et al.* 1997, 198; Mušič 2016, 6; Kovačič *et al.* 2018, 50–54.

8 Fatorič 2009, 15.

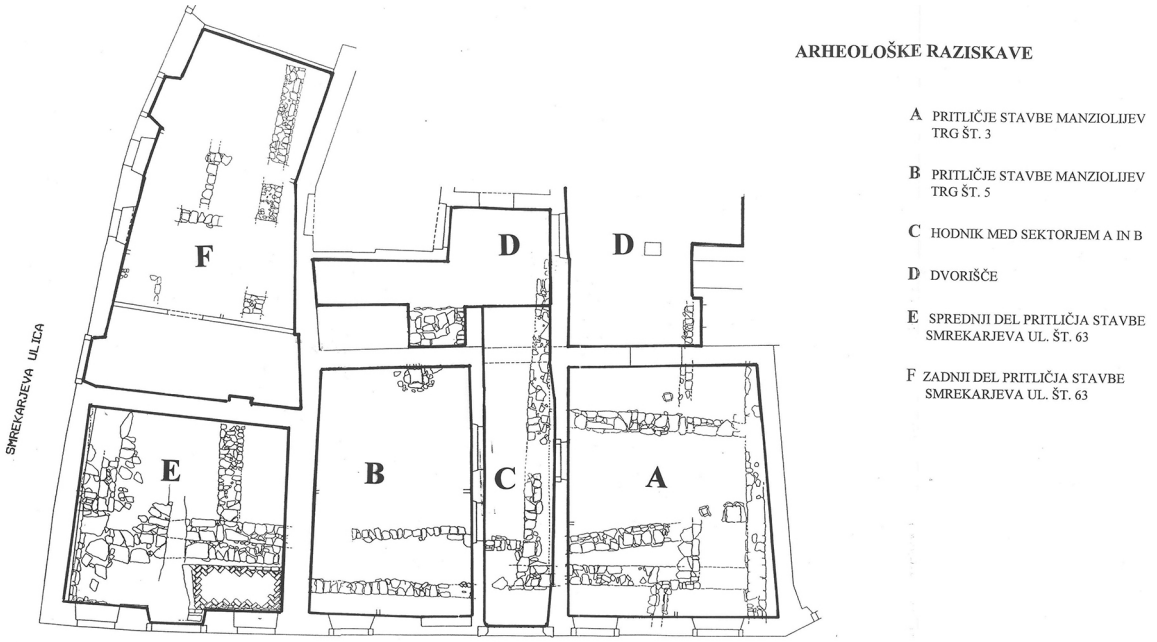

Slika/Figure 5 *Manziolijeva palača, rezultati arhitekturnih in arheoloških raziskav (Guštin 1997). / Manzioli Palace, the results of architectural and archaeological investigations (Guštin 1997).*

ču mesta znotraj Manziolijeve hiše ob istoimenskem trgu in v sosednji stavbi Smrekarjeva ulica 59 na globini 1,20 m obelodanile antično gradnjo, datirano v 1. stoletje *(sl. 5)*.[9]

Na globini 2,35 m je bil v cerkvi Marije Alietske, na nekdanjem morskem dnu med akumuliranimi školjkami in muljem sladkovodnega izvira, najden fragment antične kuhinjske keramike iz 5.–6. stoletja, okrašene z valovnico. Iz istega obdobja izhajajo kosi obdelanega lesa na globini 1,72 m pod današnjim nivojem cerkve, datirani v čas 494±103.[10] Na Manziolijevem trgu je bila na globini 1,80 m najdena kamnita krogla za katapult, na globini 1,45 m pa so bili odkriti ostanki zabitih lesenih kolov, domnevno za privezovanje plovil. Poznoantične drobne najdbe so bile odkrite tudi višje v notranjosti današnjega (pol)otoka, v globini 0,70 m na križišču med današnjo Gregorčičevo in Alietovo ulico.[11] Datacije najdb dodatno potrjujeta v preteklosti vzidani rimski posvetili, sicer neznane izvirne lokacije. Prvi napis je možno povezati z rodom rimskega kapetana *Suriinusa* iz 1. stoletja. Izgubljeni napis je bil še leta 1887 vzidan na stavbi v bližini nekdanjega samostana sv. Katarine v Gregorčičevi ulici. Druga stela je povezana z rimskim senatorjem in kasnejšim konzulom *Titus Quintius Caeserneius Statius Macedo Quinctianus*, katerega prisotnost v Iliriku je zgodovinsko izpričana v letih 131–132. Spolija je bila vzidana v glavnem oltarju cerkve sv. Mavra. Po podaljšanju njenega kora leta 1888 so jo leta 1909 prenesli v tržaški muzej, kjer je razstavljena v zunanjem lapidariju.[12]

Rezultati arheoloških raziskav dokazujejo obstoj različnih struktur iz rimskega in najzgodnejšega srednjeveškega obdobja, ko je osrednji trg v notarskem dokumentu iz leta 1283 zapisan kot *platea Ligeti*. Toponim se ponovi v dveh dokumentih z omembo prvotne župnijske cerkve *S. Maria ligeti* leta 1303. V nadaljnjih dostopnih pregledanih pisnih virih se ta toponim več ne pojavlja.[13] V najstarejšem ohranjenem izolskem statutu iz leta 1360 je osrednji trg zapisan z izrazi *platea de Comun*, *platea Alieti* in *Foro*.[14] Gre za prvi zapis toponima *Alieto*, ki ga je leta 1540 humanistični geograf in krajepisec Pietro Coppo povezal z nezapisanim antičnim krajem *Halieto*. Toponim uporabljajo tudi kasnejši humanistični pisci in se v

9 Frelih 1994–1998.

10 Karinja 2006, 21–22.

11 Frelih 1999–2000; Hofman 2006.

12 Appiano 1538, 116–117; Tonini 1848, 268, 369, 406; Morteani 1887, 356; Russignan 1994, 36.

13 Kandler 1986, 878, 882; Mihelič 1986, 86.

14 Kos 2006, 155, 211, 214, 226, 230, 232, 236, 270, 282, 335.

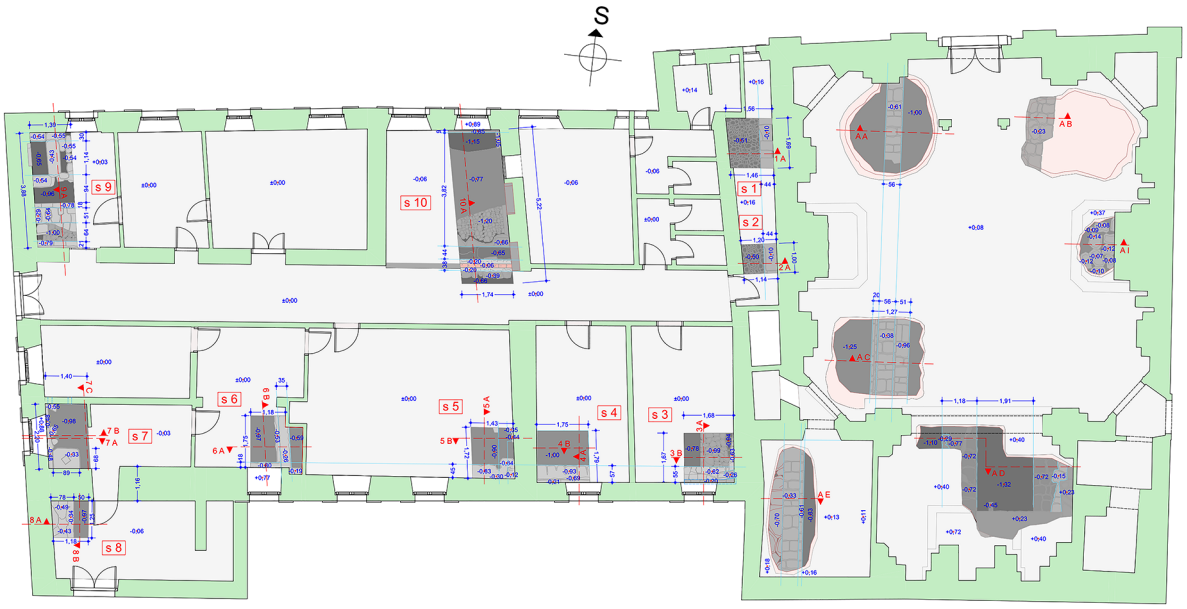

Slika/Figure 6 *Občinska palača in cerkev sv. Marije Alietske, situacija arheoloških sond (Slokar 2018). / Former Town Hall and Church of St Mary of Haliaetum, archaeological trenches (Slokar 2018).*

latinski adstratni obliki *Haliaetum* citira še danes. Sam izvor in pomen toponima že stoletja burita domišljijo zgodovinopiscev in etimologov. Po sodobni etimološki razlagi naj bi toponima *Ligeto* in iz njega s palatizacijo *Alieto* izhajala iz istega latinskega imena, predpostavljeno iz etima *alga* (vulgo lat. *Áliga*, slo. alga), ki se v velikih količinah kopiči v plitkih zavetrnih zalivih ob obali. Pomanjkanje materialnih virov onemogoča potrditev številnih etimoloških ugibanj.[15]

Najstarejša ugotovljena gradbena struktura iz zgodnjega srednjeveškega obdobja sega v 9. stoletje. Nad rimskim stratumom v cerkvi Marije Alietske je bil nad plastjo iz ostankov opek in lesa, z radiokarbonsko analizo datiranega v leto 850±92, na globini 1,31 m postavljen lepo razviden odtočni kanal *(sl. 6)*.[16] Najdbo lahko časovno povezujemo z nadaljnjimi omembami naselbine v 11.–12. stoletju. Iz istega obdobja morda izhaja dvoetažna zgradba z arhaičnimi romanskimi stavbnimi elementi, obelodanjena pri arhitekturnih raziskavah občinske palače med letoma 2015 in 2018 *(sl. 7)*.[17] Arheoloških ostalin ob njenih temeljih ni bilo možno datirati zaradi pomanjkanja drobnih in organskih najdb. Po legi med stratumi so zidane strukture nastale pred 14. stoletjem, globina tlaka ob zgradbi na nivoju 1,20 m nakazuje njen nastanek na prelomu iz zgodnjega v zreli srednji vek.[18] Nedoločljive strukture iz tega obdobja so bile najdene tudi pod sedanjo Manziolijevo palačo.[19] Predpostavljamo lahko, da je zgodovinar Antonio Alisi prisostvoval obnovi cerkve sv. Marije Alietske ter gradnji infrastrukture in ureditvi tlakov v Izoli, ko je leta 1906 zapisal: *„Moje osebno mnenje je, da je ta cerkev bila del izolskega kaštela tako kot municipij, ki je bil gastaldova palača. Pred celotnim kompleksom se je namreč odpiral kanal in dvižni most, prav ob strani zvonika, je predstavljal dostop v naselje“*. Predpostavljeni kaštel med sedanjim Velikim in Manziolijevem trgom je Alisi zarisal na prostoročni risbi.[20] Nad antičnim in najzgodnejšim srednjeveškim stratumom v cerkvi Marije Alietske je bilo razkritih več plasti mogočnih struktur nedorečene namembnosti na stiku z nekdanjo morsko obalo. Rezultati arhitekturnih in arheoloških raziskav dokazujejo gradnjo romanske cerkve sv. Marije, leta 1303 omenjene kot kapitolske, na starejši gradbeni osnovi drugačne namembnosti od sakralne. Masivnim arhi-

15 Coppo 1830, 34–35; Cerasuolo Pertusi 1988, 311–314; Tomšič 2002, 151–152.
16 Karinja 2006, 21.
17 Batista, Škrjanec, Babič 2018; Batista 2019.
18 Kovačič *et al.* 2018.
19 Guštin 1997, 20.
20 Alisi 1998, 102.

Slika/Figure 7 *Občinska palača, romanske ostaline (foto D. Tomšič). / Former Town Hall, Romanesque remains (photo by D. Tomšič).*

Slika/Figure 8 *Cerkev sv. Marije Alietske, srednjeveške ostaline pod glavnim oltarjem (Karinja 1996). / Church of St Mary of Haliaetum, medieval remains underneath the main altar (Karinja 1996).*

tekturnim ostalinam v arheoloških sondah v glavni ladji in v zvoniku cerkve se pridružuje nerazjasnjena masivna apnenčasta gradnja iz pravokotnih klesancev pod sedanjim glavnim oltarjem *(sl. 8)*. Težko berljive arheološke ostaline na prehodu med Verdijevo ulico južno od zvonika cerkve Marije Alietske in mestnim jedrom napeljujejo na obstoj gradbene strukture tudi na tem predelu.[21]

Dosedanje raziskave dopuščajo domnevo o obstoju zgodnjega kaštela ter povezavi tega kompleksa z naselbino preko mostu, vendar ga ne dokazujejo. Arhaična romanska arhitektura sredi sedanje občinske palače, odtočni kanal ter nedoločljive strukture pod cerkvijo sv. Marije Alietske in Manziolijevo palačo dokazujejo močno gradbeno dejavnost z različnimi fazami posegov ob zalivu, ki nakazujejo zametek naselbinskega središča.

Ecclesia S. Mauri – cerkev sv. Mavra, zaščitnika Izole, je prvič zapisana v dokumentu iz leta 1082, ob predaji *plebanatum S. Mauri* – fare sv. Mavra koprskemu kapitlju s strani tržaškega in koprskega škofa Heriberta. Georadarske raziskave, izvedene v cerkvi sv. Mavra leta 2016, dokazujejo nasutje ob strmi kompaktni apnenčasti osnovi pod cerkvijo.[22] Cerkev je pred njenim povečanjem in zasutjem srednjeveškega pokopališča dominirala nad okolico. Raziskave potrjujejo opis škofa Paola Naldinija iz leta 1700: *„Sicer pretežno položen in raven izolski otok se na severni strani nekoliko dvigne. Na tej polici stoji, izpostavljena morju, cerkev sv. Mavra, preurejena, kot smo zapisali, leta 1547. In ker je okolica samotna in v bližini ni drugih zgradb, deluje sveta stavba v čudovitem siju vsa prikupna in veličastna"*.[23] Opravljene georadarske in arhitekturno-restavratorske sondažne raziskave trenutno ne omogočajo določiti obsega prvotne cerkve sv. Mavra.[24] Vklesana dekoracija na ohranjenem pluteju napeljuje na njen poznoantični oziroma zgodnjesrednjeveški nastanek. V dokumentu iz leta 1286 je zapisan mikrotoponim *loco Penna*, ki bi etimološko lahko izhajal iz italijanske besede „penna" (slo. vrh hriba). Ob pomanjkanju dodatnih virov je možno le predpostavljati, da predstavlja starejši, izumrli oronim izolskega griča, ki ga je nasledil hagionim sv. Maver. Toponim *contrada della pena* zasledimo prvič v notarskem spisu iz leta 1636. Predel je slikovito opisan leta 1889 s strani zgodovinarja Giuseppa Caprina kot območje za izdelavo in popravilo čolnov. Označba ulic in trgov iz leta 1925 omogoča umestitev območja v zahodnem delu historičnega jedra med cerkvijo sv. Mavra in morsko

21 Frelih 1994–1998, 4; Karinja 1995; Karinja 1996; Karinja 2006, 22; Sau 2014, 33.

22 Mušič 2016.

23 Naldini, Darovec 2001, 241–242.

24 Ličen Krnpotić 2016, 3.

obalo. *Piazzetta della Penna* je leta 1925 označevala razširjeno koleno današnje Kopališke ulice.[25] Sodimo lahko, da je v srednjem veku, pred urbanizacijo območja, predel Penna obsegal širši teritorij kot v mlajših obdobjih, ko so poimenovanje novih urbaniziranih četrti prevzeli hagiotoponimi, in je tako *loco Penna* obsegal nezazidani vrh otoka okoli cerkve sv. Mavra. Prenosi lastništva v srednjem veku izdajajo drugi podatek o grajeni strukturi na nekdanjem izolskem otoku, in sicer zgodnji obstoj benediktinske kapele *Sancti Petri de Insula*. Zapisana je v dokumentu papeža Aleksandra III. iz leta 1074 in v dokumentu patriarha Ulrika iz leta 1075, ob potrditvi donacije izolskega ozemlja in njenih dajatev oglejskemu samostanu sv. Marije izven obzidja. Cerkev sv. Petra so zgradili izven naselbine, na izpostavljenem robu širokega apnenčastega hrbta v severovzhodnem delu otoka, stoletja imenovanem *Scoio* (slo. Čer). Poleg so postavili cenobij, tako da že leta 1213 zasledimo zapis *monasterii sancti petri de insula*. Večkrat obnovljeno cerkev, ki se je z razvojem prehrambne industrije po drugi svetovni vojni znašla znotraj območja tovarne Delamaris, so porušili leta 1978.[26]

Pisani viri, arhitekturne in arheološke ostaline ter cerkvena spolija potrjujejo obstoj naselbine *Insula* na prelomu pozne antike v zgodnji srednji vek. Geološka struktura in ostanki arhitekture dokazujejo vzpon naselbine v srednjeveškem fevdalnem obdobju pod oglejskim patriarhatom na drugačni konfiguraciji zemljišča od današnjega, ko je *gastaldionis Insulae* upravljal naselbino v imenu oglejskega samostana. V tem obdobju se je pričela strukturiranost naselbine v mesto. Odkriti posegi prevladujejo ob zaščitenem morskem zalivu na zavetrnem jugozahodnem predelu nekdanjega otoka. Cerkev sv. Mavra in benediktinski hospic sv. Petra na izpostavljenih mestih na vrhu griča izven naselbine sta predstavljala daleč vidni prostorski dominanti in religiozna simbola škofovske in samostanske oblasti tako s celine kot z morske strani.

Obdobje neodvisne občine Insula (1212–1280)

Podpis mirovne pogodbe v Konstanci leta 1183, po kateri so se na podlagi dovoljenja istrskega kneza Engelberta III. iz leta 1186 istrske naselbine lahko obdale z obzidjem, je predstavljal vzvod za vzpon Izole v mesto in je omogočil ustanovitev izolske komune. Prvi ohranjeni dokument, ki omenja *Comun de Insulae*, je listina iz leta 1212, ki določa skupino veljakov za vzpostavitev meje med občino Piran ter občinama Izola in Buje. Izrazi, ki se v pisnih virih uporabljajo za določitev statusa naselja Izola, kažejo na hierarhični razvoj kraja od izraza *locus* leta 932 do izraza *terra* leta 1225. Izraz *terra* se je ohranil za določitev statusa Izole do propada Beneške republike leta 1797.[27]

Število prebivalcev mesta bi v 13. stoletju težko presegalo 1000 oseb, kot jih hipotetično predpostavlja zgodovinar Miroslav Pahor, kar lahko ustreza največ dvestotim hišam oziroma največ četrtini mesta, kot je zarisano na Franciscejskem katastru.[28] Ustanovitev komune je bila možna le ob obstoju naselbine s srednjeveškimi mestnimi atributi, to je z obzidjem, občinsko palačo in župnijsko cerkvijo. Njihov obstoj dokazujejo redki zapisani generični mikrotoponimi od vzpostavitve komune do njene predaje Beneški republiki leta 1280. Kratkotrajna samostojnost ne omogoča ugotoviti dejanskega obsega mestotvornih posegov, saj so se ti lahko začeli in nadaljevali izven samega obdobja občinske suverenosti, določajo pa njihov obstoj.

Pisani viri iz obdobja samostojne komune ne omenjajo fortifikacije mesta. Prav tako niso dokazani njeni materialni ostanki. Pisani vir, ki dokazuje obstoj obzidja v tako zgodnjem obdobju, je dokument iz leta 1280, ko je po predaji Izole Beneški republiki prvi beneški podestat Enrico Orio izdal ukaz za njegovo obnovo – *Muri Insule refficiantur circa terram Insule*.[29] Po tipologiji fortifikacijskih sistemov 12. in 13. stoletja je možno predpostavljati, da je obzidje

25 *Fond občine Izola,* Notarski spisi 1558–1666, a.e. 90, 237, 253; Caprin 1889, 155; Kandler 1986, 493; *Fond občine Izola*, 1, X/1, 24; Mihelič 1986, 135.

26 Joppi 1895, 193–194; Härtel 1984, 196; Kandler 1986, 294; Tomšič 1999, 471–472; Franceschin 2007, 77–88.

27 De Franceschi 1924, 94–97; Kandler 1986, 320, 391–392; Tomšič 2011, 160.

28 Pahor 1979, 362.

29 Minotto 1870, 143.

obdajalo pozidani del naselbine. Tlorisna zasnova je morala biti organska, podrejena konfiguraciji zemljišča in morske obale. Mesto je moralo imeti utrjeni dostop v zahodnem delu ob pristanišču, na jugu proti celini ter morda proti preostalemu nezazidanemu delu otoka na severu in vzhodu do cerkve mestnega zaščitnika sv. Mavra in benediktinskega hospica sv. Petra. Sicer samostojno mesto je spadalo pod Sveto rimsko cesarstvo, tako da se je prvenstveno moralo braniti proti nasprotnikom z morske strani.

Edini podatek v zgodovinski literaturi, ki omenja detajl starejšega obzidja, predstavlja opis starih morskih vrat s strani škofa Naldinija. Leta 1700 jih opisuje z besedami: „*Prva,* (cerkev, op. av.) *posvečena apostolu sv. Jerneju, se dviga nad obokom, ki je bil morda nekoč del starih obzidnih vrat, obrnjenih proti morju; danes se tu razprostira odprt pristaniški trg*“.[30] Gre za edino omembo v pisanih virih o drugačni konfiguraciji Velikega trga od današnjega, ki jo dokazujejo opravljene georadarske in arheološke raziskave. *Porta a mare* – morska vrata, v virih iz kasnejših obdobij označena kot *Arco di S. Bartolomeo*, so stala na mestu sedanjega obokanega podhoda na vhodu v Gramscijevo ulico. *Giesia de san Bartholamio* se prvič omenja v testamentu leta 1477, ob donaciji za restavriranje stare poslikave sv. Krištofa na fasadi cerkve in za restavriranje križa pod njo. Zaščitnim svetnikom so postavljali kapele nad mestnimi vrati od ikonoklastične shizme leta 787 naprej, vendar se je navada razširila po hagiografiji *Legenda aurea* Jacobusa da Varagine leta 1298. Kljub temu je obstoj mestnih vrat z morske strani nujen za delovanje obmorskega mesta v obdobju izolske samostojne komune. Nekdanja cerkev sv. Antona Opata se je v ljudskem izročilu ohranila kot *chiesa di Sant'Antonio al Porto* – cerkev sv. Antona ob Pristanišču. Nahajala se je na križišču med Krpanovo in Gregorčičevo ulico, na polovici poti med pristaniščem in cerkvijo sv. Mavra.[31] Lokacija cerkve je relativno oddaljena od samega pristanišča, kar napeljuje na obstoj mandrača globlje v jedro otoka.

Pristanišče je imelo pomol, usmerjen proti odprtemu morju. V izolskem statutu iz leta 1360 je pri dostopu v mesto preko novega utrjenega pomola, ki je zapiral pristanišče, omenjen *molum veterem supra mare*. Prvotno pristanišče je moralo obsegati del obsežnega naravnega zaliva na robu apnenčastega otoka, ki je po georadarskih meritvah predstavljal celoten današnji Veliki trg. Območje med Velikim trgom in Spinčičevo ulico je moralo biti v začetku 18. stoletja še nepozidano. Naldini opisuje lokacijo cerkve sv. Marije Alietske „le nekaj korakov od pristanišča, kjer daje plemenito podobo javnemu trgu“,[32] medtem ko danes njeno glavno fasado zakriva presenetljivo razgiban stavbni kare ob ozki Spinčičevi ulici. Plitki temelji stavb na Alietovi in Koprski ulici, grajenih na apnenčasti podlagi, ne dokazujejo obzidja na tem območju. Robustna gradbena struktura je bila obelodanjena med arheološkim nadzorom nad gradbenimi deli na lomu Ljubljanske ulice s Kocjančičevo ulico.[33] Težko si je zamisliti oklic samostojne komune brez obstoja župnije, kot poenotujoči družbeni prvini srednjeveškega mesta.[34] Koprska škofija je leta 1212 izolski cerkvi dodelila vse župnijske pravice. Cerkev Marije Alietske so kot novo župnijsko cerkev zgradili na starejši gradbeni osnovi ob bok predpostavljenemu gastaldovemu sedežu in občinski palači. Pri celoviti rekonstrukciji cerkve v letih 1993–2008 je bil s pomočjo pluridisciplinarnih raziskav ugotovljen celoten stavbni razvoj objekta. Prvotno enoladijsko romansko cerkev dimenzij 10,05 × 19,52 m je sestavljala podolgovata pravokotna ladja brez apside v razmerju 1 : 2. Svobodno je usmerjena s pročeljem na sever proti pristanišču, saj je nastala pred uvedbo pravil o orientaciji cerkva v zrelem srednjem veku. Od prve cerkve sta se delno ohranili južna in vzhodna fasada s pravilno romansko gradnjo. Zahodna stena je bila porušena ob povečanju cerkve proti občinski palači leta 1553. Sredi južne fasade cerkve je bila odkrita preprosta ozka pravokotna lina, morda zadnji ostanek prvotne apside. Vzhodna fasada prvotnega kompleksa skriva stranski polkrožni originalni dostop z luneto, tri pravokotna okna z znižanim razbremenilnim lokom v razmerju 1 : 2 ter pod njimi sledi portika. Arheološke raziskave so obelodanile ostanke temeljev nosilnih ste-

30 Naldini, Darovec 2001, 249.

31 Tomšič 2011, 161–163.

32 Naldini, Darovec 2001.

33 Frelih 1994–1998; Stokin 1994; Tecno Futur Service 1995; Tomšič 1996; Kos 2006, 161.

34 *EM Publishers Srl.*

Slika/Figure 9 *Cerkev sv. Marije Alietske, arhitekturne faze gradnje (ISAN 12, 1998). / Church of St Mary of Haliaetum, architectural building phases (ISAN 12, 1998).*

brov portika na Manziolijevem trgu, naslonjenega na vzhodno fasado cerkve. Portik je potekal po celotni dolžini prvotnega zidu vzhodne in južne fasade *(sl. 9)*. Severno pročelje je bilo na novo pozidano ob preureditvi objekta za sakralno namembnost, pri čemer je bila uničena zgodnjesrednjeveška gradbena struktura, ki še delno poteka v tleh pred cerkvijo, pravokotno na Spinčičevo ulico. Južno od nje se je pri arheološkem nadzoru ob gradnji infrastrukture na globini 0,95 m pod sedanjim uličnim tlakom pokazala vodoravna plast iz ploščatih flišnih peščenjakov, prekritih s tankim slojem apnene malte.[35] Vogal baročne palače Besenghi degli Ughi v Izoli, zgrajene med leti 1775–1781, krasi romanski polsedeči lev s spiralno grivo, datiran v čas med 11. in 13. stoletjem, ki bi lahko izhajal iz prvotnega osrednjega portala cerkve *(sl. 10)*. Pri njeni obnovi leta 1995 so bili pri sanaciji temeljev portala najdeni ostanki leve zahodne baze, kjer bi lahko bil nameščen

Slika/Figure 10 *Palača Besenghi, sekundarno vzidan romanski lev (foto D. Tomšič, arhiv ZVKDS OE Piran). / Besenghi Palace with Romanesque stone lion (photo by D. Tomšič, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

kip polsedečega leva. Bazo so zasuli ob rekonstrukciji cerkve v letih 1723–1772. Prvotni glavni portal cerkve so nadomestili z baročnim nekaj let pred gradnjo Besenghijeve palače.[36]

35 Karinja 1995; Karinja 1996; Frelih 1999–2000, 6–7.

36 Zadnikar 1982, 34; Kandler 1986, 391–392, 878, 882; Tomšič 2002, 153–156, 164, 166.

Dokument iz leta 1253, napisan v *Palacio Comunis Ysule*, izdaja organizacijsko strukturo občinske oblasti in predstavlja prvi dokument, ki omenja samo občinsko palačo. Iz številnih listin izhaja prizadevanje občine za krepitev samostojnosti, kjer enotno nastopajo podesta, gastald in župnik. Notarski zapis iz leta 1283 je bil napisan na *scalam platea Ligeti*. Uporaba arhaičnega toponima v prvih letih beneške vladavine napeljuje na obstoj stopnišča na glavnem mestnem trgu vsaj v času samostojne komune. Primerjalno lahko predpostavljamo, da je bilo stopnišče na trgu zunanje in naslonjeno na občinsko palačo. Na podlagi mlajših gradbenih faz lahko predpostavljamo, da ostaline zahodno od romanske stavbe, najdene pri arheoloških sondažnih izkopavanjih leta 2018, predstavljajo del prve občinske stavbe. Ostalin ni možno datirati zaradi pomanjkanja drobnih najdb. Po stratigrafiji kulturnih plasti so nastale pred 14. stoletjem. Na isti globini izstopa preureditev zgodnje romanske stavbe, locirane znotraj sedanje občinske palače, z zaprtjem nekaterih dostopov ter ureditvijo zunanjih tlakov in dostopnih stopnic *(sl. 11)*.[37] Iz razpoložljivih podatkov izhaja, da so cerkev, hipotetični gastaldov sedež in občinska palača ob nastanku izolske komune predstavljali samostojne ločene stavbe v novo nastalem mestnem središču, kar dokazujejo tlakovani prehodi med objekti.

Ostanki romanske gradnje s kvadratnimi in ločnimi stavbnimi odprtinami, podobnimi kot v cerkvi sv. Marije Alietske, so se ohranili v stavbah Smrekarjeva ulica 63 in Manziolijev trg 3 sedanje hiše Manzioli nasproti cerkve. Stavbi sta bili enonadstropni, grajeni pravokotno na trg, 2 m odmaknjeni od sedanje gradbene linije proti notranjosti otoka. Med njima je bilo dvorišče, dostopno z otoške smeri, in zaprto proti sedanjemu Manziolijevemu trgu *(sl. 5)*.

Na dvoriščni fasadi stavbe Smrekarjeva ulica 63 se je ohranila poslikana okenska odprtina podobne kompozicije kot v cerkvi Marije Alietske. S tem je možno na podlagi materialnih najdb zaokrožiti likovni videz unikatne arhitekture mestnega središča.[38] Romansko

Slika/Figure 11 *Občinska palača, srednjeveške plasti gradnje (foto D. Tomšič). / Former Town Hall, medieval construction layers (photo by D. Tomšič).*

gradnjo slutimo še v stavbah Alietova ulica 2, 4 in 16 ter Smrekarjeva ulica 38, 40, 42 in 61, kar zaokroža prepoznani urbani obod mesta.

V obdobju samostojne komune je Izola zgradila obzidje ter z delnim nasutjem naravnega plitkega zaliva občinsko središče. Predhodnim strukturam iz časa fevdalne oblasti je dodala občinsko palačo in župnijsko cerkev sv. Marije. Nastal je center mesta. Predpostavljamo lahko, da se je mesto koncentrično širilo ob pristanišču proti sredini otoka ter ob glavni komunikaciji proti celini. Na vrhu otoka sta že stoletja dominirali cerkev sv. Mavra in cerkev sv. Petra s hospicem.

Neodvisnost izolske komune znotraj Svetega rimskega cesarstva je bila kratkotrajna. Zaključila se je s predajo Beneški republiki leta 1280, po 68 letih samostojnosti.

Srednjeveška Izola v obdobju beneške vladavine (1280–1500)

Organizacija mestnega življenja pod Beneško republiko je predstavljala nadaljevanje vpeljanega komunskega sistema v perspektivi gospodarskega in strateškega razvoja nastajajoče morske velesile.

Pri prvem popisu prebivalstva, ki ga je Beneška republika zahtevala leta 1554, je izolski podesta sporočil, da ima mesto 1600 prebivalcev, občina pa 1700 prebivalcev. Navedek iz vizitacije škofa Valierja o 800

37 Pahor 1979, 361–375; Kandler 1986, 493; Kovačič *et al.* 2018; Slokar 2018.

38 Guštin 1997, 20–25.

dušah leta 1579 ter Morteanijev zapis o 3000 dušah in 500 ognjiščih leta 1581, brez označbe vira, sta glede na preostale podatke malo verjetna. Pri popisu leta 1596 je podesta sporočil, da ima celotna občina 1490 duš. V župnijski vizitaciji leta 1661 je škof Francisco Zeno omenil 1450 duš. Pri popisu prebivalstva ob jožefinskih vojaških izmerah leta 1797 je Izola z okolico imela 2750 prebivalcev in 350 hiš. Le deset let kasneje so ob popisu prebivalstva našteli 3235 prebivalcev. Leta 1819 je po podatkih Franciscejskega katastra v mestu stalo 665 stavb, in sicer 541 stanovanjskih hiš, 73 hlevov za živino (za drobnico in kopitarje), 27 gospodarskih poslopij ter 24 javnih in drugih objektov (municipij, loggia, 2 stavbi fontika, bolnica, šola, pomorski urad, nekdanji stolp, 7 cerkva, cerkveni zvonik, eremitaža, 4 pekarne, 3 torklje).[39] Neuravnoteženost v popisih gre pripisati različnim kriterijem njihovega zajetja glede na okvir mesta in okolice z ozirom na stanovanjske in druge namembnosti stavb ter kot posledico epidemij, ki so razsajale po celotnem istrskem ozemlju. Kontinuiteta 500-letnega družbenega sistema pod Beneško republiko do vzpostavitve habsburške oblasti pa daje kljub temu relativno verodostojno sliko mestnih vsebin in razmerij med njimi. Za ugotavljanje obsega pozidave lahko predpostavljamo, da je mesto ob začetku beneškega obdobja okvirno štelo 1000 prebivalcev in 150 stavb, na zatonu srednjega veka pa 1500 prebivalcev in največ 250 stavb.

Začetno beneško obdobje zaznamujejo obsežna gradbena dela v Izoli, ki jih Naldini oriše z besedami: „*Opišimo jo* (Izolo, op. av.) *jedrnato, kakor sedaj je, tako da bo prepoznavno vsaj počez, kakšna je nekoč bila. Pred sabo ima odprto morje, ki ji ustvarja močno utrdbo s svojo nestanovitnostjo. Levi bok ji branita pristanišče in pomol, zgrajena leta tisoč tristo dvajset tako za okras kot tudi za zaščito, medtem ko ji rami in desno stran varuje visoko obzidje, križano z raznoterimi stolpi, postavljeno leta tisoč štiristo enajst; kot običajni branik starih krajev. Sredi svojega obzidja odpira vrata, zaščitena z visokim stolpom in zgrajena v istem času, ki preko kamnitega mostu omogoča varen prehod na celino. Stisnjena med te mejnike, se širi prvenstveno v umerjen trg, ki ga obdajajo pretorska palača, javni fontik in več zasebnih zgradb; nato se razcepi v različne ulice, z obeh strani dostojno obdane s sakralnimi in posvetnimi stavbami.*“[40]

Iz Naldinijevega zapisa izhaja, da spadajo v začetek 14. stoletja obsežna zemeljska in utrjevalna dela, s katerimi je mesto dobilo vsebino, kot jo je možno rekonstruirati iz prvega ohranjenega mestnega statuta iz leta 1360, ter podobo, kot so jo prenesli prvi kartografi ter opisali prvi humanisti.

Najstarejša ohranjena označba Izole na geografskih kartah je iz leta 1311, ko jo je kartograf Pietro Vesconte zarisal na mapi jadranske obale „Atlante Tammar–Luxoro“. Sama označba lokacije z napisom *Ixola* je preskromna, da bi lahko rekonstruirali zgodnji videz srednjeveškega mesta. Mesto je prvič upodobljeno na dveh pomorskih risbah v *Kitab-ı Bahriye* – „Knjigi navigacije“ otomanskega admirala in kartografa Pirî Reisa, ki jih je posnel leta 1513, to je v obdobju, ki je neposredno sledilo koncu srednjega veka *(sl. 12)*. Kljub morfološki stilizaciji zemljišča in shematičnemu prikazu stavb je možno prepoznati kompaktno, v celoti obzidano mesto, ločeno od celine z obzidnim jarkom. Mesto krasi devet okroglih in oglatih stolpov ter pristanišče na jugozahodnem robu otoka, ki ga objemata naravni Petelinji rt in utrjeni pomol. Lega mesta ter urbanistična struktura sta si na Pirîjevih mapah istrske obale med Koprom in Izolo ter Izolo in Piranom podobni, nekoliko se mapi razlikujeta v prikazu stolpov ter v številu in upodobitvi dveh oziroma treh cerkva. Naslednja podoba mesta je ohranjena na mapi Istre izolskega notarja in kartografa Pietra Coppa iz leta 1525. Razločna je značilna silhueta obzidanega mesta, pripeta z mostom na celino nasproti solinam *Saline* in vodnemu viru *Fontana*. Podobna silhueta se pojavi na večini naslednjih map Istre, Jadranske obale in otokov drugih kartografov iz humanističnega obdobja. Tudi Coppo se je osredotočil na prikaz prostorske podobe posameznih krajev, medtem ko je sama arhitektura znotraj mest simbolična. Znanstveno-primerjalno so obdelana mesta ob

39 Relazioni… 1890, 100; Zeno 1660–1662, 121; *Catasto Franceschino 1818–1874 a*, 235 b all01; Morteani 1888, 171; Lavrič 1986, 28; Rajšp, Trpin 1997, 196–197; Darovec 2008, 124, 127.

40 Naldini 1700, 329.

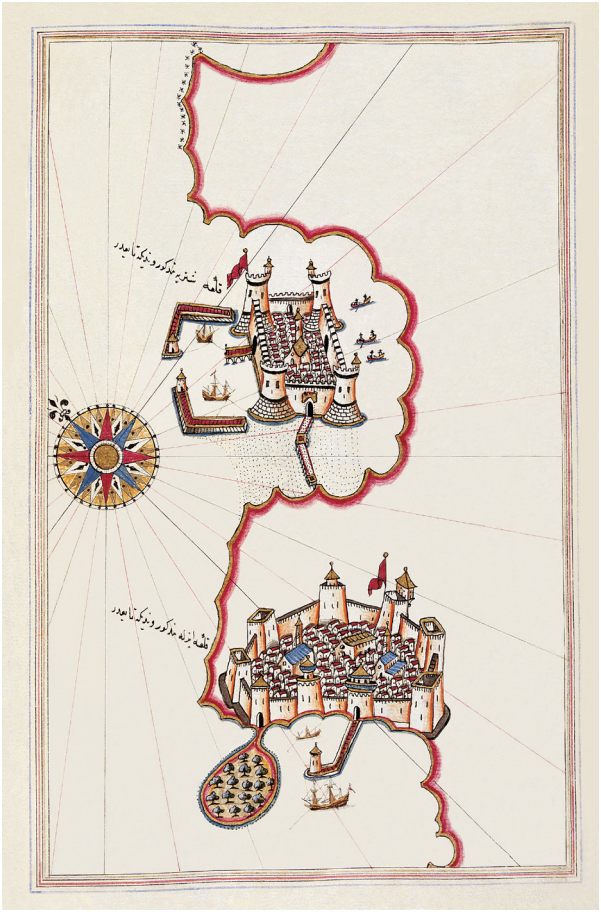

Slika/Figure 12 *Pirî Reis, risba Kopra in Izole v Knjigi navigacije, 1521 (arhiv Pomorskega muzeja Sergej Mašera Piran). / Pirî Reis, drawing of Koper and Izola in the Book of Navigation, 1521 (Archive Sergej Mašera Maritime Museum).*

Jadranski obali, ki jih je med leti 1648–1650 upodobil turški kartograf Seyyid Nûh v atlasu Sredozemskega morja. Pri svojem delu je izhajal tudi iz razpoložljivega kartografskega gradiva. Risba Izole je izdelana po vzoru Pirîjeve. Kompaktno mesto je obdano z devetimi stolpi, štirimi bastioni ter ima eno cerkev z zvonikom. Obzidano mesto na otoku je razločno razvidno na Valvazorjevem pogledu Tržaškega zaliva s Črnega Kala iz leta 1689, ko je sicer zaradi morskih in hudourniških nanosov ter opustitve vzdrževanja obzidja že bil možen peš prehod s celine na otok. Piranski humanist Giovanni Battista Goineo je že leta 1543 omenjal nastali naravni spoj med otokom in celino. Naravna vez je lepo razvidna na risbi Izole v rokopisnem Atlasu opata Lonatija iz Milana, izdelanem leta 1772. Pogled na vzhodni obod mesta z delom obzidja iz Viližanskega zaliva je nazorno prikazan na risbi *Bagni Minerali di San Pietro* iz leta 1829. Tloris mesta je prvič v poznanih virih zarisan v avstrijskih vojaških kartah iz let 1763 in 1804. Podrobno je mesto, sicer v manjšem merilu, zarisal beneški kartograf koprskega rodu Giovanni Valle leta 1784 na zemljevidu severnega dela Istre. Verodostojen načrt mesta je določen na mapi Izole v Franciscejskem katastru iz leta 1819.[41]

Srednjeveška ureditev izolskega obzidja pod Beneško republiko

V začetnem obdobju beneške vladavine je Izoli pretila nevarnost z morske strani zaradi močne Genovske države kot Benečanom nasprotne morske velesile ter s celinske strani zaradi ambicije Oglejskega patriarhata in Svetega rimskega cesarstva po ponovni vzpostavitvi oblasti nad Izolo in ostalimi istrskimi mesti, ki so prešla pod oblast Beneške republike. Izolo so zato morali utrditi tako z morske kot s celinske smeri. Beneška republika je po zavzetju Izole popravila staro obzidje.[42] V dokumentu papeža Nikolaja IV. iz leta 1288 je Izola omenjena med *Castra*.[43] Leta 1320 so začeli z gradnjo novega pristanišča.[44] Leta 1325 so zgradili nov pomol in ga skladno z beneško fortifikacijsko tipologijo obmorskih mest utrdili s stolpom na vhodu v pristanišče, tako kot ga prikazujejo humanistične risbe iz 16. in 17. stoletja.[45] V izolskem statutu je zapisano: „… *quod vadit molum transversum dicte platee Nove usque ad molum veterem supra mare*…“.[46] Iz zapisanega izhaja, da je leta 1360 novi pomol segal preko novega trga, stari pomol pa je stal nad morjem. Iz humanističnih risb in iz opisa lahko sklepamo, da

41 Pirî 1554?; Valvasor *et al.* 1689, 524–525; Goynaei 1830, 62; Bernik 1968, 102; Lago, Rossit 1981, 14–15, 36–37, 72–77, 80–86, 155–157, 196–197, 252–256; Kramar 1988, notranja platnica; Russignan 1994, 62; Rajšp, Trpin 1997, Karta XIX 15, Karte 3 Col. 1–Sect. 1; Gašperič, Kladnik, Pipan 2014, 98, 106–138; Tomšič 2006, 15.
42 Senato Mare 1898, 318–319.
43 Kandler 1986, 748.
44 Naldini 1700, 329.
45 Besenghi 1823.
46 Kos 2006, 161.

sta stari pomol, zgrajen pravokotno na obalo, in novi pomol, postavljen vzporedno z obalo, oblikovala in zapirala novo pristanišče. Velikost pristanišča lahko predpostavljamo z razpolovitvijo podatkov iz jožefinskega popisa iz leta 1797, po katerem je Izola imela 13 tovornih bark, 29 ribiških bark ter 44 mornarjev in 137 ribičev.[47] Pristanišče je bilo na novo urejeno leta 1636, pomol pa so po virih obnovili leta 1652. S stolpom utrjeni pomol je zadnjič prikazan na mapi „*Istria sub dominio Venetorum*" leta 1686.[48] Domnevamo lahko, da so sredi 17. stoletja pri obnovi pristanišča opustili njegovo fortifikacijsko funkcijo. Mapa bi lahko nastala po starejšem vzoru ali pa dela na novem pomolu še niso bila dokončana.

Po utrditvi pristanišča so po Naldinijevem zapisu med leti 1400 in 1411 uredili obzidje proti celini na južnem in vzhodnem delu otoka. Iz podatkov iz statuta izhaja, da je imelo mesto obzidje z glavnimi mestnimi vrati proti celini. Varovano je bilo z barbakanom, nasipom in obrambnim jarkom. Obrambni jarek – *Fossal* predstavlja posebnost na slovenski obali. Sklepamo lahko, da je bila kljub geološki strukturi in morfologiji kraja otoška struktura v teh stoletjih delno umetno vzdrževana zaradi morskih naplavin in hudourniških nanosov. Preko jarka je bil do gradnje 8,65 m dolgega kamnitega mostu leta 1431 speljan lesen, morda dvižni most. Statut je določeval stroga pravila obnašanja ob obrambnem jarku kot tudi vsakoletne zahteve pri njegovem vzdrževanju. Organska oblika obrambnega jarka je razvidna na mapi Izole iz Franciscejskega katastra.[49] Toponim *Fossal* se je uporabljal za označitev območja med obzidjem in celino do njegovega dokončnega zasutja z gradnjo stavb in ceste proti Kopru v 19. ter v prvi četrtini 20. stoletja. Po navedbah izolskega patra Giovannija Thamarja iz leta 1580 je obod mesta meril 1204 pasusov (pribl. 2083 m). Obzidje je nesporno objemalo mesto, ki se je širilo na južnem delu otoka. Organsko je potekalo ob jugozahodni, južni in jugovzhodni obali ter se v kopenskem delu radialno vzpenjalo proti cerkvi sv. Mavra. Ugotovljen je njegov osnovni potek ob morski obali južno od pristanišča na zahodu do glavnih mestnih vrat pri sedanjem Trgu republike. Obzidje se je nadaljevalo ob obrambnem jarku do okroglega bastiona na jugovzhodnem delu otoka ob sedanji Cankarjevi ulici. Po ohranjenih načrtih je debelina obzidja znašala ok. 1,8 m, premer bastiona pa 8 m *(sl. 13)*.[50] Obzidje je nato zavilo ob vzhodni morski obali ob sedanji Kosovelovi ter Zustovičevi ulici do skalnatega predela *Scoio*. Od Zustovičeve ulice se je premočrtno dvigovalo pravokotno na obalo po sedanji Tovarniški ulici do današnje Ulice ob Pečini.

V letih 1576–1582 so ob vzhodni liniji obzidja, na zemljišču, ki ga je donirala družina Manzioli, zgradili minoritski samostan. Za gradnjo so uporabili kamenje stolpa, ki so ga po pisanih virih smeli porušiti do višine preostalega obzidja. Podobno so z materialom izolskega obzidja smeli rekonstruirati tudi cerkev sv. Mavra leta 1547. Leta 1670 je bila posvečena cerkev sv. Frančiška, postavljena pravokotno na samostansko poslopje. Samostan je bil ukinjen z beneškim dekretom leta 1787, prodali so ga leta 1799 skupaj z vsem zemljiščem. Novi lastnik Michele Speranza je leta 1803 cerkev spremenil v dvonadstropno vilo, pri čemer mu je občina dovolila, da „lahko počne z obzidjem, kar se mu zahoče". Del obzidja je Speranza odkupil od občine še leta 1832. Vhod v vilo krasi nedatiran, a z gotskimi prvinami vklesan grb družine Minio. Člani družine Minio so bili podestati v letih 1410–1411, 1563, 1657 in 1704. Sklepamo lahko, da grb predstavlja spolijo izolskega obzidja, zgrajenega po Naldinijevem zapisu leta 1411, ko je bil podesta Nicolò Minio.[51] Grb je lahko krasil delno porušen stolp ali drugi del obzidja. Sekundarno so ga lahko vgradili na fasado cerkve sv. Frančiška ali pa ga je Speranza vzidal v fasado svoje vile po rušitvi velikega dela obzidja po propadu Beneške republike. Podobno so rimsko stelo vzidali pod glavni oltar cerkve sv. Mavra leta 1566, Besenghi pa je vzidal kip romanskega leva v vogal svoje palače leta 1775. Iz virov nedvoumno izhaja, da sta tako samostan kot vila Speranze, ki sestavljata najstarejši del da-

47 Rajšp, Trpin 1997, 198–199.

48 Del Fabro Caracoglia 2000, 289–315.

49 Besenghi 1823; Tommasini 1837, 351–352; Kos 2006, 273, 283, 308, 347–348.

50 Thamar 1848, 46; Tomšič 2011, 163–170.

51 Delise 2000, 50–51; Felluga 2000, 90–93; Naldini, Darovec 2001, 240.

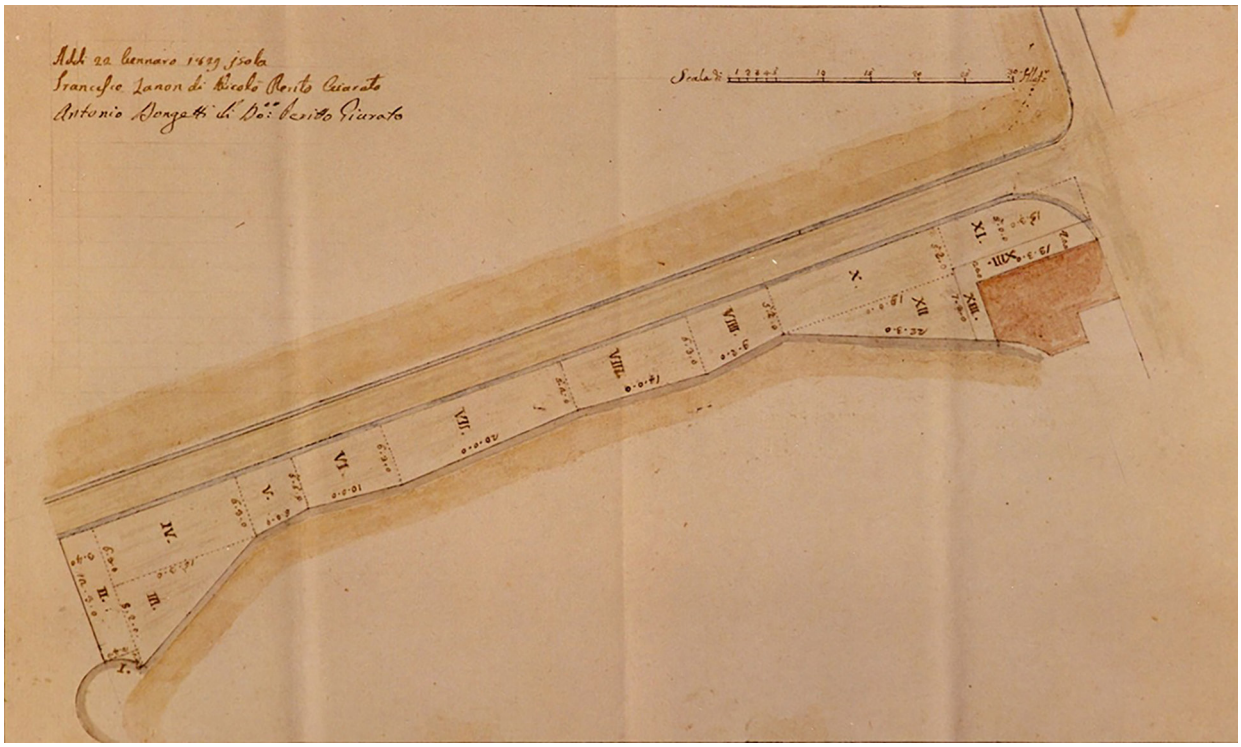

Slika/Figure 13 *Izola, odsek južnega dela obzidja od vhodnega stolpa do okroglega bastiona (SI PAK KP, Fond občine Izola, II, 1829, D-3). / Izola, southern town walls, section from the entrance tower to the round bastion (SI PAK KP, Collection of Izola Municipality, II, 1829, D-3).*

našnjega Doma upokojencev na Kosovelovi ulici 22 v Izoli, zgrajena iz kamna izolskega obzidja. Še leta 1907 zasledimo na načrtu posestva v arhivski dokumentaciji označeno mestno obzidje, vključno s kvadratnim obzidnim stolpom okvirne širine 4 m, uporabljenim kot senik. Sam zid obzidja ne presega širine 1 m *(sl. 14)*. Celoten zahodni zid ob Tovarniški ulici do križišča z Ulico ob Pečini skriva ostanke izolskega obzidja. Enako bi lahko predpostavljali za široke dvoriščne zidove v smeri cerkve sv. Mavra. Konservatorske raziskave na tem območju niso bile izvedene. Zid na zaključku Tovarniške ulice v bližini obale, zgrajen iz pravilnih kvadrov peščenjaka, povezanih s tankim slojem apnene malte, lahko po tipologiji gradnje datiramo v srednji vek.

Na podlagi pregledanih arhivskih virov ni možno ugotoviti nadaljevanja obzidja od stolpa mimo župnijske cerkve sv. Mavra do pristanišča v zahodnem predelu Izole. Dvoumen je Thamarjev opis iz leta 1580, da je Izola „dobro varovana s kopnega in odprta proti morju“.[52] Podpira ga geograf Vincenzo Coronelli, ki je leta 1696 zapisal, da „jo s celinske strani obdaja starodavno obzidje, medtem ko je odprta proti morju, ki ji predstavlja globel in zaščito“.[53] Podoben je opis škofa Naldinija iz leta 1700. Obstoj obzidja v notranjem delu otoka je vprašljiv kljub humanističnim prikazom v celoti obzidanega mesta, umeščenega na jugozahodnem delu otoka, kot je jasno ponazorjeno zlasti na tiskani mapi Istre Ferranda Bertellija iz leta 1569.[54]

Znotraj obzidja je vzhodni del otoka sestavljal obsežen nepozidani predel – *Vier*, še jasno berljiv na Franciscejskem katastru. Omenjen je že v izolskem statutu leta 1360, ki določa pravila obnašanja na njem, podobno kot za nepozidani predel *Fossal*. Etimološko lahko toponim izhaja iz generične vsebine *viero* kot gojitvene površine, ki je zagotavljala preživetje mesta v primeru dolgotrajnega obleganja ali epidemij. Morteani opisuje kultiviranost tega predela še leta 1889.[55]

Iz podrobnega opisa mestnih ulic v statutu izhaja, da je ena ulica od triindvajsetih vodila do obzidja, dve pa

52 Thamar 1848, 46.

53 Coronelli 1696, 140.

54 Lago, Rossit 1981, 76–77; Tomšič 2011, 165, 172.

55 Morteani 1888, 207; Kos 2006, 283.

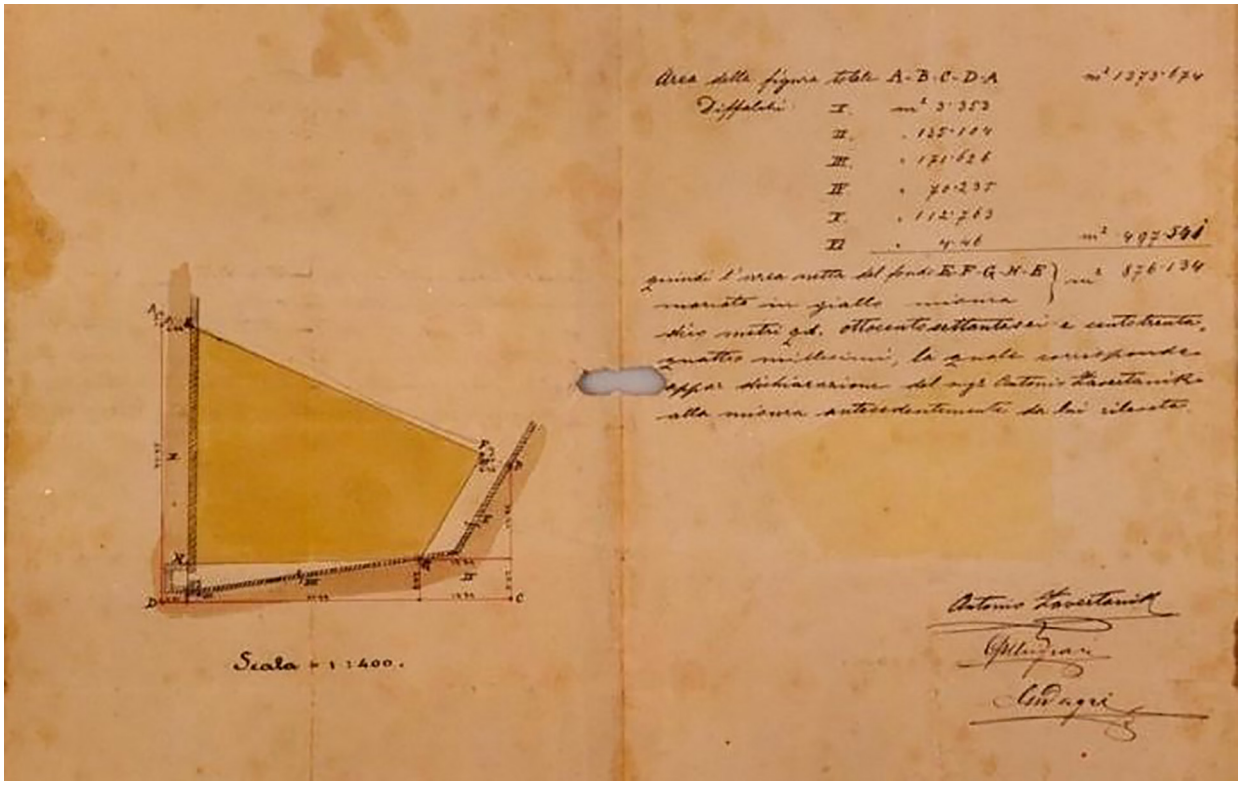

Slika/Figure 14 *Izola, načrt zemljišča z zarisanim vzhodnim obzidjem in stolpom (SI PAK KP, Fond občine Izola, 1907). / Izola, plan with marked eastern town walls section and tower (SI PAK KP, Collection of Izola Municipality, 1907).*

do morja, kar lahko predstavlja lokacijo mestnih vrat. Naldini je pri opisu Izole zapisal, da je *Ecclesia S.i Andreae* – cerkev sv. Andreja stala nad glavnimi mestnimi vrati v rajonu *La Porta* – Vrata. Cerkev je bila posvečena leta 1400, ob izgradnji novega utrjenega vhoda v mesto.[56] Obris obzidja in leta 1464 zapisanih Glavnih vrat – *Porta Maistra* za kamnitim mostom in s tipično večkapnim stolpnim zaključkom je razviden na glavni oltarni sliki župnijske cerkve sv. Mavra iz leta 1582, ki prikazuje čudež sv. Mavra *(sl. 15)*. Po izročilu naj bi Sv. Maver nad Izolo spustil gosto meglo in s tem dosegel umik patriarhove vojske, ki se je leta 1412 utaborila pred mestom v bližini cerkve sv. Lovrenca in ga neuspešno oblegala.[57] Na sliki čudeža sv. Mavra je razločno upodobljen vhodni predel mesta z mestnimi vrati, z obzidjem ter s cerkvico sv. Roka pred njim. Na robu slike sta jasno narisani osebi, ki prenašata vodo iz pomembnega ter v celotni zgodovini v dokumentih pogosto zapisanega vodnega vira *Fontana* v bližini cerkve sv. Lovrenca, sedanje cerkve

Slika/Figure 15 *Cerkev sv. Mavra, detajl vhoda v mesto na oltarni sliki Čudež sv. Mavra, 1582 (foto D. Tomšič, arhiv ZVKDS OE Piran). / Church of St Maurus, detail of the entrance to the town on the altarpiece Miracle of St Maurus, 1582 (photo by D. Tomšič, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

56 Tomšič 1999, 462–463; Naldini, Darovec 2001, 250; Kos 2006, 279–282.

57 Morteani 1887, 371; Tomšič 1999, 472–473.

sv. Roka. Ob lijakastem zametku Kristanovega trga, nekdanjega trga *Tibio*, poimenovanega tudi *S. Marina* ali *Le Porte*, so za obzidjem ob mestnih vratih narisane razpršene stavbe. Za njimi je pod gričem razviden pas vzhodnega obzidja. Poleg cerkve sv. Andreja na vhodnem stolpu, porušenem po Morteanijevem zapisu leta 1797, sta si na trgu stali nasproti cerkev sv. Marine na vogalu sedanje stavbe Trg Republike 1, v virih prvič zapisana leta 1542 in po ukazu škofa Da Ponte porušena leta 1790, ter cerkev sv. Marije Snežne, katere prva omemba sega v leto 1433. Preimenovana s hagionimom sv. Dominika v začetku 19. stoletja, hrani gotski triptih z renesančnimi podobami Madone, sv. Frančiška in sv. Dominika.[58]

Pri arheološkem nadzoru so bili med Trgom republike in Kristanovim trgom vidni ostanki apnenčaste strukture, morda zadnji ostanki obzidja, uničenega pri infrastrukturnih delih v avstro-ogrskem in naslednjih obdobjih. Kljub temu je možno postaviti linijo obzidja sredi stavbe Trg republike 1. Linija se nadaljuje sredi stavbe Trg republike 4, kjer morda še stojijo ostanki stolpa, kot je prikazano na ohranjenih projektih za gradnjo hiše ob južnem odseku obzidja.[59] Vhod v mesto iz pristanišča so predstavljala mestna vrata *Porta a mare* s kapelo sv. Jerneja, poslikano na zunanjščini s tipičnim srednjeveškim motivom sv. Krištofa kot zaščitnika čolnarjev in priprošnjika zoper naglo smrt. Kapelo so porušili leta 1818 in jo nadomestili s stanovanjem nad obokom. Sosednja stavba še vedno skriva stopnišče s petnajstimi stopnicami, ki predstavljajo zgodovinski dostop v cerkev sv. Jerneja v prvem nadstropju, kot ga opisuje škof Baldassare Bonifacio leta 1656.[60] Stavba ni raziskana. Zgrajena struktura Gramscijeve ulice, nekdanje ulice sv. Jerneja od pristanišča proti župnijski cerkvi sv. Mavra, je omogočila ohranitev obokanega podhoda na lokaciji mestnih vrat z morske strani, morda še iz samostojnega komunskega obdobja, do današnjih dni.

Morteani pri opisu razvoja Izole poleg glavnih in morskih mestnih vrat omenja še vrati *Porta Ughi* in *Porta Puiese*.[61] *Porta Ughi* naj bi predstavljala lokacijo *pusterle* oziroma manjši mestni izhod na morje za ribiče in veslače. Toponim naj bi izhajal iz imena družine, ki je stanovala v bližini obzidja in skrbela za mestna vrata. Kot razodeva napis z grbom na stavbi sedanje Gasilske ulice 1, je hišo zgradila družina Ugo leta 1450. Arhitekturne sledi na fasadi stavbe, ugotovljene pri obnovi mestne infrastrukture leta 1996, je možno interpretirati kot sledi manjšega izhoda proti morju.[62] Predel *contrada Puia* se nahaja ob Tartinijevi ulici, nekdanji *Via Puglia*. Obsega predel od stolnice sv. Mavra proti pristanišču in Petelinjemu rtu. Predpostavljamo lahko, da je *Porta Puia* vodila iz mesta proti cerkvi sv. Petra s hospicem in proti celotnemu predelu *Scoio*, kar napeljuje na obstoj obzidja okoli celotnega srednjeveškega mesta. Legalnost obeh izhodov je treba jemati s pridržkom. Dodatek k statutu iz leta 1464 določa obvezen vhod in izhod iz mesta skozi glavna mestna vrata – *Porta Maistra* ali preko pomola ob ustju pristanišča – *bocha del porto da mar, zoè del muolo*. Hkrati določa ostre fizične sankcije za prebivalce, ki bi si s prebojem obzidja krajšali izhodno pot iz mesta.[63]

Na podlagi pregledanih virov je možno sklepati, da del obzidja ob zahodni morski obali in v severovzhodnem delu ni bil solidno zgrajen. Lahko bi predstavljal ostanek prvega obzidja iz obdobja samostojne izolske komune. Nesporno pa iz virov izhaja, da je bilo mesto v zrelem in poznem srednjeveškem obdobju utrjeno od zahodnega pristanišča do vzhodne skalnate obale in delno v notranjost otoka, ko je prvenstveno pretila nevarnost s celinske strani. Vprašljiv ostaja del severne linije obzidja znotraj otoka do pristanišča.

58 Morteani 1888, 213; Tomšič 1999, 462–470; Pavičić Domijan 2017, Crkva sv. Dominika Izola, 1.

59 Tomšič 2011, 163–170.

60 Bonifacio 1656, XII/22, cc 32v–33r; Tomšič 2011, 161–163.

61 Morteani 1888, 206.

62 Kramar 1988, 101; Tomšič 1996.

63 *Fond občine Izola*, 1925, X/1, 24; Kos 2006, 457–458.

Srednjeveška ureditev javnih površin pod Beneško republiko

Thamar pri opisu Izole omenja, da ima mesto dva velika trga. Današnja Veliki trg in Kristanov trg sta morala nastati z zasutjem območja ob velikih ureditvenih delih v mestu pod Beneško republiko po letu 1320.[64] Zasuli so staro pristanišče ter plitvine in uredili veliko manipulativno ploščad, že leta 1360 v statutu imenovano *Piazza nuova* – Novi trg, kot središče gospodarskih dejavnosti v mestu, ob boku Alietskemu trgu kot upravnemu središču, leta 1635 označenemu kot *Piazza vecchia*. Gre za tipičen dvojni trg kot srednjeveško središče mesta, sestavljeno iz enotnega odprtega prostora z občinsko palačo in župnijsko cerkvijo na sredi. Po vsebinskem opisu iz statuta lahko trg *Piazza di Comun* umestimo na območje sedanje Verdijeve ulice in na del Manziolijevega trga. Tlakovanje s kvadri peščenjaka nepravilnih oblik se je ohranilo na prehodu med cerkvijo sv. Marije Alietske in občinsko palačo, kjer fragmentarne arheološke najdbe med in pod tlakom dokazujejo njegovo položitev v 14. stoletju.[65]

Povezave med zahodnim trgom ob pristanišču *Piazza de Comun* in južnim trgom *Alle Porte* oziroma med Velikim in Kristanovim trgom proti celini so oblikovale tlorisno zasnovo glavnih konvergentnih, delno usločenih poti z arhaičnimi trikotnimi vozlišči in specifičnimi lijakastimi izteki med vhodnim in glavnim trgom, ki so se s širitvijo mesta vedno bolj usmerjale proti sredini otoka in dominantni cerkvi sv. Mavra. Statut podrobno določa mejaše ob triindvajsetih javnih ulicah – *andronah*. *Strada di Comun* − Občinska pot je kot glavna mestna ulica in kot najkrajša povezava mestnega središča s celino predstavljala osnovno orientacijsko linijo celotnega srednjeveškega urbanizma Izole. Enačimo jo lahko z ulico *Strada di Alieto*, eno redkih poimenovanih ulic v elaboratu parcel v Franciscejskem katastru. Vključevala je začetni lijakasti del sedanje Ljubljanske ulice ob Kristanovem trgu do križpotja s Koprsko ulico in celotno Koprsko ulico. Preostale ulice so v statutu zapisane glede na lego v odnosu do občinske poti, in sicer v *strade di sopra della strada di Comun* − ulice nad Občinsko potjo in v *strade dalla parte di sotto della Strada Comune* − ulice pod Občinsko potjo.[66] *Callis de substus* – Spodnja ulica in *callis de medio* – Srednja ulica, ki bi tako odgovarjali Ljubljanski in Smrekarjevi ulici, sta omenjeni v pisnih virih leta 1508. Po generični vsebini, povezavi s statutom in arhitekturnimi ostalinami ju umestimo v srednji vek. Ljubljansko ulico so kot mejno ulico ob obzidani obali uredili leta 1582. *Contrada calle de sora* – mestna četrt Zgornje ulice, ki bi odgovarjala sedanji Gregorčičevi ulici, se je v virih prvič pojavila leta 1563, po ureditvi poti *grisa* med leti 1549 in 1590, to je glavne ulične povezave med cerkvijo sv. Mavra in mestnimi vrati s kopnega.[67] Obe poti sta predstavljali komunikacijski obod srednjeveške pozidave in morda linijo prvega obzidja iz obdobja samostojne komune, ki je s stoletji izgubilo svoj strateški pomen.

Srednjeveška unikatna arhitektura v beneškem obdobju

Značilna organizacija srednjeveškega javnega življenja je na glavnem dvojnem trgu pogojevala postavitev arhitekture mestnih funkcij in mestne opreme, ki je izhajala iz posvetne in verske oblasti ter iz agrarne, ribiške, solinarske, obrtne in trgovske dejavnosti prebivalstva.

Hkrati s postavitvijo utrjenega pomola so leta 1325 izvedli obsežna gradbena dela na občinski palači. Iz arhivskih virov izhaja, da so za kritje strehe uporabili 7000 korcev. Količina strešnikov okvirno zadošča za kritje površine današnje osnovne občinske stavbe. V virih sta omenjena *gradata* – zunanje stopnišče občine ter *campana* – zvon. Vodilo za usmerjanje konservatorskih raziskav sta predstavljala tlorisa adaptacije občinske palače iz leta 1922 *(sl. 16)*. Pod večjim delom južne fasade sedanje občinske palače in delno tudi na njenem zahodnem delu so bili na

64 Thamar 1848, 46.

65 Karinja 1995; Karinja 1996; Kovačič *et al.* 2018.

66 Kos 2006, 279–282; *Fond občine Izola*, Notarski spisi 1558–1666, a.e. 90, 219; *Catasto Franceschino 1818–1874 b*, 364.02, part. 9389.

67 Russignan 1986, 46, 49; Besenghi 1823; Kos 2006, 519.

Slika/Figure 16 *Občinska palača, načrt adaptacije pritličja, 1922 (SI PAK KP, Zbirka gradbenih načrtov, a.e.16, 10). / Former Town Hall, adaptation plan of the ground floor, 1922 (SI PAK KP, Collection of building plans, a.e.16, 10).*

globini 0,97 m odkriti temelji in ometani zid prvotne zgradbe. Zidovi ob sedanjem stopnišču so mogočnejši od zidov v preostalih delih stavbe. Ostalin ni možno datirati zaradi pomanjkanja drobnih in organskih najdb.[68] Sodimo lahko, da so v tem obdobju zaradi večjih administrativnih zahtev Beneške republike združili predhodno občinsko palačo s predpostavljenim gastaldovim sedežem, katerega upravna funkcija je prenehala s prehodom oblasti in imetja iz Oglejskega patriarhata na Beneško republiko.

Med letoma 1379 in 1381 so se vrstile številne borbe za primat nad istrskimi mesti med Beneško republiko in Oglejskim patriarhatom oziroma Svetim rimskim cesarstvom, kateremu se je pridružila Republika Genova. Po zgodovinskem zapisu je leta 1379 patriarhova vojska zavzela najprej mesto in nato kaštel ter ju pred umikom pred garnizijami iz Kopra, Pirana in Umaga požgala. Tako na predelu ob predpostavljenem kaštelu na lokaciji občinske palače kot v cerkvi Marije Alietske je bila odkrita žganinska plast, nad katero stojijo srednjeveške strukture iz 14. stoletja.[69] Kaštel se v zapisih ne pojavlja več od požiga leta 1379.

Relief krilatega leva, simbola Beneške republike, datiran po zgodnjegotskem oblikovanju v začetek 14. stoletja, krasi občinsko palačo še danes. Pri zgodnjebaročni rekonstrukciji palače med letoma 1603–1644 so ga namestili na timpanon zahodne fasade v smeri pristanišča. Na fasadi proti Verdijevi ulici sta vzidana zgodnjerenesančni grb še gotske kompozicije podestata Quirinija iz leta 1547 ter že renesančni grb podestata Battaglie iz leta 1549.[70]

Datum prenosa župnijskega sedeža iz cerkve sv. Marije Alietske na cerkev sv. Mavra ni znan. Na podlagi zbranih virov se je moral vršiti po letu 1436. K temu sta lahko psihološko pripomogla čudeža sv. Mavra

68 Documenta… 1898, 10; Kos 2006, 168, 214, 236, 270; Kovačič *et al.* 2018, 52, 67; Slokar 2018.

69 De Franceschi 1879, 206, 214-216; Lazzarini 1941, 109–118; Karinja 1995; Karinja 1996; Karinja 2006, 22; Darovec 2008, 128.

70 Radossi 1986–1987, 337–338, 345–346, 351–352.

leta 1380, ko naj bi zaščitnik mesta le-tega obvaroval pred napadom Genovežanov z morske strani po tem, ko so ti zavzeli Koper, ter leta 1417, ko naj bi njegov čudež pripomogel k umiku patriarhove vojske s kopenske strani.[71]

Prav tako ni znan datum povečanja cerkve sv. Mavra v klasično troladijsko baziliko, kot jo je na eni od obeh shematičnih risb upodobil Pirî. Zgodovinar Janez Kramar omenja rekonstrukcijo cerkve leta 1356 brez navedbe vira.[72] Statut iz leta 1360 določa, da se morajo donacije cerkvi predati v vednost upravnikom cerkve sv. Mavra in hraniti v njeni zakristiji. Vendar so leta 1391 v dokumentih še vedno zapisani kanoniki cerkve Marije Alietske.[73] Kljub celovitim rekonstrukcijam cerkve sv. Mavra leta 1547 in 1888 so se sledi gotske gradnje ohranile na skritih predelih sten znotraj sedanjega oboda cerkve ter v profiliranih lesenih nosilcih na podstrešju glavne ladje. Podoba troladijske cerkve z gotskimi stavbnimi elementi pred njenim podaljšanjem leta 1888 je prikazana na idealizirani sliki procesije pred cerkvijo proti kugi, ki je mestu grozila leta 1855. Slika iz druge polovice 19. stoletja ni datirana. Lahko bi nastala leta 1887, ob ponovni posvetitvi kapele Karmelske Matere Božje v zahvalo za milost, da je mesto ubežalo kugi. Kljub vprašljivi dokumentarni verodostojnosti ni možno prezreti gotskih šilastih portalov ter renesančne poslikave pročelja cerkve.[74] Od srednjeveške opreme hrani cerkev srebrni križ ter kristalno stavroteko. Oba kosa sakralne opreme sta bila delno predelana v baročnem obdobju. Neznana je usoda gotskega poliptiha v dvanajstih slikah na lesu s prikazom Življenja sv. Mavra, po arhivskih virih naročenega leta 1474 slikarju Pieru de Chavodistria, ki ga nekateri raziskovalci enačijo s slikarjem Pietrom Cleriginijem. Osem ohranjenih slik je bilo odpeljanih na restavriranje v Pokrajinski muzej Koper leta 1923. Po restavriranju in odredbi o njihovi vrnitvi leta 1935 se je za njimi izgubila vsaka sled. Prav tako ni znano nahajališče gotske monštrance, zapisane v seznamu med vojno odnesenih umetnin v Italijo zaradi vojne nevarnosti. Njena podoba se je ohranila v Caprinovi knjigi iz leta 1907.[75]

Na vrhu otoka se je okoli cerkve sv. Mavra in dominantnega stolpa z zvonovi pred njo nahajalo pokopališče – *cimiterio venerande ecclesie Sancti Mauri*, prvič omenjeno v oporoki leta 1477.[76] Pokopi znotraj cerkve v družinskih grobnicah, v grobnicah župnikov, kanonikov, bratovščin, v posebni grobnici za otroke kot tudi izven cerkve se omenjajo do prenosa pokopališča na Petelinji rt leta 1833.[77] Nekdanja grobna polja so razpoznavna na prikazu rezultatov georadarskih raziskav, izvedenih znotraj cerkve leta 2016.[78] Sedanji cerkveni zvonik predstavlja leta 1585 nadzidani stolp, štirikapno zaključen leta 1655. Vstop v stolp je urejen preko manjšega šilastega gotskega portala, ki se zaključi s kvadratno borduro iz apnenca, ob kateri se nahajata drobna, neprepoznavna reliefno klesana grba ali obrazni maski. Na temenu loka je vgrajena že leta 1918 neberljiva napisna plošča.[79]

Na glavnem komunskem trgu so na jugovzhodnem vogalu cerkve sv. Marije Alietske zgradili zvonik in vanj v smeri Verdijeve ulice namestili mestno uro, katere mehanizem se je ohranil do današnjih dni. Njeno popravilo leta 1521 je obeleženo na bogato ornamentirani renesančni napisni plošči z grbom podestata Simona Premarina na fasadi cerkve. Statusni pomen ure za mesto je razviden iz posebne Thamarjeve omembe ure pri sicer zgoščenem opisu mesta leta 1581.[80] V notranjščini cerkve so ob izgradnji zvonika zadostili novemu cerkvenemu pravilu in dvignili prezbiterij za eno stopnico ter skladno z gotskimi kompozicijskimi merili premestili in likovno preoblikovali okenske odprtine s šilastimi zaključki, dekorativno obrobljenimi z opeko. Nad stranskim vhodom v cerkev iz Manzolijevega trga je sekundarno v nekdanjo luneto vzidan

71 Morteani 1887, 375; Härtel 1984, 227; Naldini, Darovec 2001, 240; Tomšič 2002, 152.

72 Kramar 1988, 102.

73 Russignan 1986, 11; Kos 2006, 289.

74 Ličen Krnpotić 2016; Pavičić Domijan 2017, Crkva sv. Ivana Krstitelja Izola, IV/3.

75 Pokrajinski arhiv Koper, fasc. 270, 132; Caprin 1907, XIV; Capuder 1959, 80, 82, 86–87; Hoyer 2005, 24, 101; Pavičić Domijan 2016a, I, 2.22.; Pavičić Domijan 2016b, II, 1.27., 5.1.

76 Russignan 1986, 27–30.

77 Capuder 1959, 16–37.

78 Mušič 2016.

79 Župnijski arhiv Izola 1883, doc. 7.3.1833; *Elenco*…, 41; Naldini, Darovec 2001, 242.

80 Thamar 1848, 46.

rustikalni relief Madone z otrokom, datiran v 13.–14. stoletje, ki je bil prvotno vzidan nad centralnim, ob prenovi leta 1844 zazidanim vhodom v cerkev. Na severni steni je bil v notranjščini pod renesančnim pilastrom odkrit posvetilni križ.[81] Ohranjeni so fragmenti bizantinske ikone Marije z otrokom tipa Odighitria Dexocratusa, datirane v 14.–16. stoletje, ki jo leta 1664 škof Zeno omenja pri vizitaciji cerkve z vzdevkom *la Mad.na Greca* – Grška Madona. Sliko je restavriral leta 1812 kretski slikar Speranza z vstavljanjem njenih fragmentov v novo podobo Madone, ki je do leta 1938 krasila oltar Karmelske Matere Božje v cerkvi sv. Mavra. Po tem datumu so jo prenesli v župnijsko skladišče.[82]

Poleg občinske palače, župnijske cerkve in nekaterih drugih cerkva zasledimo v statutu iz leta 1360 omembo unikatnih arhitektur, kot so *Loggia*, *Fontico* – skladišče za žito, komunska torklja, šola, *hospital* ter zapori. Loggio je še vedno predstavljal del portika okoli cerkve Marije Alietske. Po Kramarjevem zapisu, a brez navedbe vira, naj bi bil fontik postavljen leta 1343.[83] Po Morteanijevih podatkih so ga zgradili tik ob pristanišču leta 1451 in ga povečali leta 1642.[84] Fontik je bil sestavljen iz dveh delov. V enem so shranjevali žito, v drugem moko. Lokacija se je ohranila na Franciscejskem katastru in predstavlja sedanjo stavbo Skladiščna ulica 2 ter del stavbe Verdijeva ulica 2. Razviden je na risbi Pietra Nobila iz leta 1815 s svojim zunanjim stopniščem na komunskem trgu nasproti občinske palače. Del fontika je Avstrijsko cesarstvo prodalo leta 1827, del pa preuredilo v javno šolo. Preurejeno ali nadomestno gradnjo z dvojnim osrednjim ločnim prehodom krasijo grbi podestatov, in sicer gotski grb podestata Badoerja iz leta 1451, kateremu se pripisuje gradnja dela fontika, zgodnjerenesančna grba še gotske zasnove podestatov Badoer iz leta 1507 ter Pisani iz leta 1558, renesančni grb z napisom v čast senatorja Erizza iz leta 1638 ter podestata Cornerja iz leta 1671. Nad dvojnim lokom z blazonom podestata Canala iz leta 1736 je sekundarno vgrajen grb podestata Morota iz leta 1507. Stavbi nista raziskani, vendar so pod ometom na stavbi Skladiščna ulica 2 opazne sledi zazidanih lokov baročne faze gradnje.[85]

Po doževem ukazu iz leta 1330 je moralo imeti vsako mesto pred občinsko palačo privzdignjeno zastavo. Lokacija stebra za zastave na križišču med Velikim trgom in Verdijevo ulico se je ohranila na nekaterih slikah Izole s konca 19. stoletja. Del stebra z vklesanimi dolžinskimi merami so izkopali pri ureditvi infrastrukture v 80. letih prejšnjega stoletja in ga prezentirali na zelenici pred hotelom Marina na Velikem trgu.[86] Iz statutarne določbe izhaja, da je kamniti sramotilni steber stal na trgu nad Pristaniščem. Steber ni ohranjen.

Rasti srednjeveškega mesta je možno slediti s postavitvijo sakralnih objektov ob novih pozidanih površinah, po katerih so poimenovali mestne predele – *kontrade*. Leta 1389 so v arhivskih virih prvič omenjene *nune sv. Katarine iz Izole*. Benediktinski samostan je bil lociran na skrajnem vzhodnem robu takratnega mesta, na polovici poti med vstopom v mesto s celine in cerkvijo sv. Mavra. Leta 1473 ga je prevzel servitski red, ki mu je odgovarjala lokacija na mestnem robu v bližini mestnih vrat. Samostan je razpolagal z obsežnimi, proti vremenskim neprilikam zaščitenimi vrtovi v jugozahodnem delu otoka v smeri mestnega jedra. Del samostana se je ohranil v pomožnih prostorih leta 1900 zgrajene šole ob rekonstruirani cerkvi sv. Katarine. Kontrado oziroma mestno četrt sv. Katarine v pisnih virih prvič zasledimo leta 1561.[87]

Na križišču poti iz pristanišča proti sv. Mavru in iz mestnih vrat s kopnega mimo sv. Katarine do predelov *Penna* in *Puia* na zahodnem delu otoka sta si pravokotno stali naproti še danes stoječa gotska cerkev *sv. Janeza Krstnika*, posvečena leta 1459, ter cerkev *sv. Antona opata*, ki je stala na mestu sedanje stavbe Krpanova ulica 7. Zanjo je Naldini zapisal, da je „*vsenaokrog obarvana s starinskimi poslikavami, nad katerimi*

81 Tomšič 2002, 154, 163; Ekl 1982, 155.

82 Župnijski arhiv Izola, fasc. 45, doc. 1812; Zeno 1660–1662/I, 111r; Pavičić Domijan 2016, 85.

83 Kramar 1988, 98.

84 Morteani 1888, 162–163.

85 Radossi 1986–1987, 337–353; Nobile 2016, 102.

86 Caprin 1907, 33; Kos 2006, 151, 297, 299; Sau 2006, 62, 64.

87 Russignan 1986, 104; Tomšič 1999, 467–468.

izstopa Gospodovo oznanjenje Mariji".[88] Prvič je kontrada sv. Antona zapisana v dokumentu iz leta 1628. Cerkev naj bi po Morteanijevem zapisu porušili leta 1818. V elaboratih Franciscejskega katastra je stavba označena kot najemniško stanovanje v lasti Pietra Besenghija. Na fasadi stavbe so še vidne zadnje sledi uličnega znamenja kot spomina na nekdanjo cerkev.[89] Iz vizitacijskih poročil izhaja preprosta tradicionalna enoladijska arhitekturna podoba uličnih cerkva z okulusom nad glavnim portalom in s stranskim vhodom na podolgovati fasadi ob poti.

Na trikotnem vozlišču med ulicami, ki so iz pristanišča in od kopenskih mestnih vrat vodile k župnijski cerkvi, je na lokaciji stavbe Gregorčičeva ulica 74 bratovščina bičarjev leta 1451 sezidala svojo šolo – *Scuola dei Battuti*. Letnica nastanka je vklesana v gotici na arhitravu vhodnega portala pod dvokapnim zidanim nadstreškom, pod katerim so v polkrožni rozeti razpoznavne zadnje sledi naslikane Madone bičarjev, medtem ko dvoriščna stran stavbe skriva ostanke gotskih odprtin.[90]

Fabricham hospitalis veterum terre Insule se pogosto omenja v virih od leta 1417 naprej. To dokazuje pomen, ki ga je imel javni hospic za ostarele v mestu. Lokaciji hospica bi lahko odgovarjala stavba na Franciscejskem katastru iz leta 1819 z označbo javne zgradbe na srednjeveški *calle de sotto*, ki predstavlja lokacijo sedanje stavbe Ljubljanska ulica 22.[91]

Srednjeveška meščanska in anonimna arhitektura v beneškem obdobju

Prevladujoči beneško gotski stil se je iz cerkva, samostanov in upravnih ter javnih zgradb širil na meščanske hiše. Unikatna arhitektura oblasti in premožnih meščanov je bila koncentrirana na glavnem trgu in v njegovi bližini. Večinoma enonadstropna kamnita anonimna gradnja preprostih meščanov je zapolnjevala medulični prostor s tipično podolgovatimi stanovanjskimi objekti z gospodarskim delom in notranjim dvoriščem, orientiranimi pravokotno na ulico, tako kot nakazuje raziskana palača Manzioli.[92]

Napis podestata *Grimaldija* iz leta 1321 na sedanji stavbi Smrekarjeva ulica 54 predstavlja najstarejši ohranjeni datiran napis v Izoli. Izhaja iz časa, ko se je po Naldinijevem zapisu začela velika reurbanizacija izolskega otoka, s čimer dokazuje smer pozidave mestnega jedra. Nahaja se nasproti palače Manzioli. Družina *Manzioli* je prišla v Izolo leta 1301 iz Bologne. Z leti je uredila svoje bivališče z združitvijo sedanjih stavb Smrekarjeva ulica 53 ter Manziolijev trg 1, 3 in 5. Obsežne arhitekturne in restavratorske raziskave so na kompleksu obelodanile tipologijo meščanskih hiš v romanskem in gotskem obdobju. Palača je nastala z združitvijo več hiš leta 1470, kot izpričuje vklesana letnica na arhitravu poudarjenega gotskega portala na stavbi Manziolijev trg 4. Kompleks oblikuje tržni plašč pred cerkvijo sv. Marije Alietske in predstavlja polovico celotne vzhodne fasade trga. Izvorno je piano nobile palače v beneško gotskem stilu poleg dveh stranskih monofor krasila še osrednja profilirana trifora. Druga polovica tržnega plašča, odprta proti sedanji Verdijevi ulici, naj bi po izročilu pripadala pomembni izolski družini *Contesini-Hettoreo*. Podoba gotske arhitekture palače se je ohranila na načrtu za njeno rušenje in na razglednicah s konca 19. stoletja *(sl. 17)*. Stavbo so porušili leta 1905 in jo nadomestili s kakovostno neoklasicistično stavbo s secesijskim navdihom, današnjo stavbo Manziolijev trg 2. Kamnite profilirane okenske okvirje naj bi po ustnem izročilu občina odkupila na zahtevo prebivalcev po njihovi prodaji v Benetkah. Ob prenovi občinske palače leta 1922 naj bi odkupljene okvirje vgradili v fasado občinske palače in v fasado zakristije sosednje cerkve sv. Marije Alietske. Likovni členi le delno odgovarjajo ohranjenemu načrtu. Neodvisno od tega pa stavbni del občinskega stopnišča in cerkvene zakristije tvorita simetrično podobo fasadnega plašča ob Verdijevi ulici.[93]

Preostali objekti so se ohranili le fragmentarno in jih je možno prepoznati na podlagi ohranjenih vkle-

88 Naldini 1700, 343.

89 *Fond občine Izola*, Notarski spisi 1558–1666, a.e. 93, 7; Tomšič 1999, 463.

90 *Fond občine Izola*, Notarski spisi 1558–1666, a.e. 91, 141, 142; Radossi 1986–1987, 354.

91 Kos 2006, 403, 404.

92 Guštin 1997.

93 Zamarin 1877; Bezek 1980, 58; Tomšič 2002, 157.

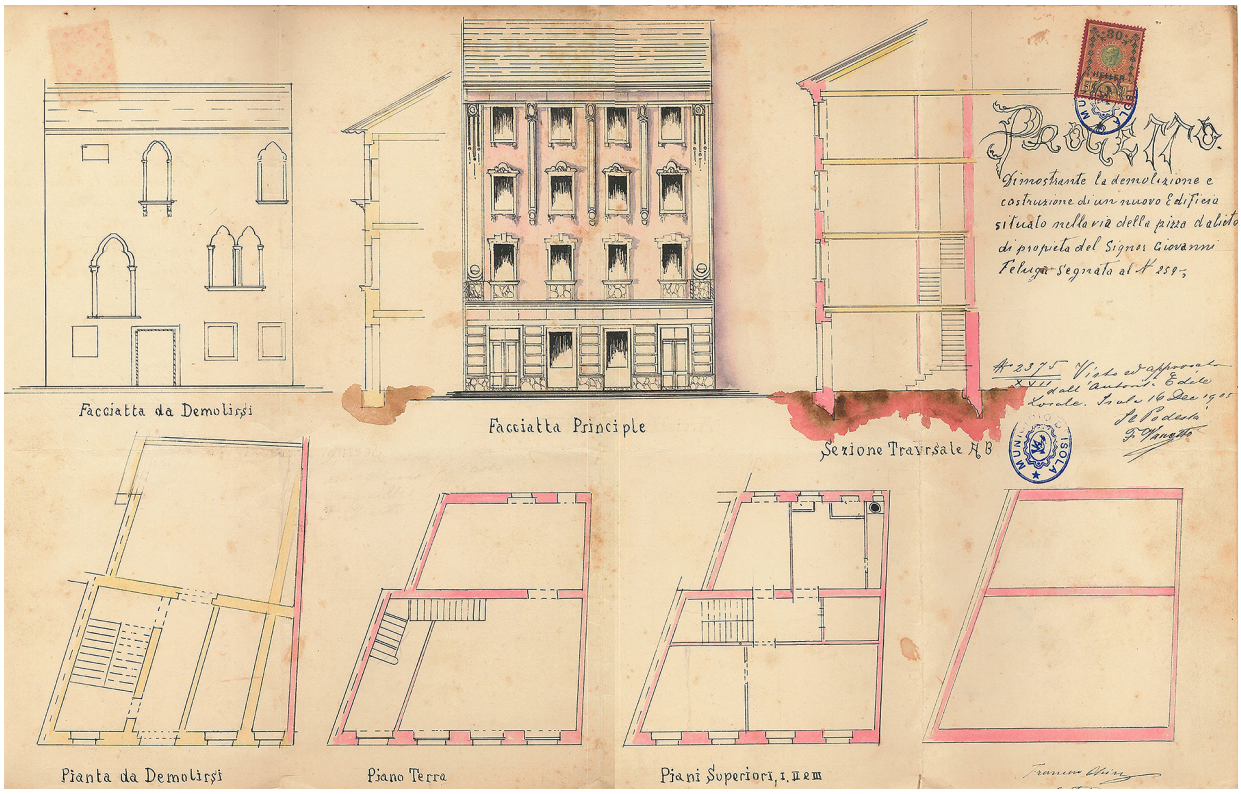

Slika/Figure 17 *Manziolijev trg 2, načrt gotskega objekta, predvidenega za rušenje, in novega objekta, 1905 (SI PAK KP, Fond Občine Izola, XLVIII, 1905, 41). / Manziolijev trg 2, plan of a Gothic structure intended for demolishing, and a new building, 1905 (SI PAK KP, Collection of Izola Municipality, XLVIII, 1905, 41).*

sanih napisov, grbov in posameznih arhitekturnih detajlov. Napisu družine Ughi ob mestnih vratih iz leta 1450 ter vklesani letnici 1451 Šole bičarjev na Gregorčičevi ulici 74 sledi na Gregorčičevi ulici 72 grb *Bartolomea Vitturija* iz leta 1467.[94] Pogostejši so preostali grbi v bližini pristanišča na prelomu novega veka. Kljub mlajši dobi nastanka večina ohranja heraldično podobo izvornega gotskega oblikovanja. Na sedanji stavbi Smareglijeva ulica 1 zasledimo gotski grb družine *Long*o z datumom 1487. Na stavbi Veliki trg 6 je vzidan napis družine *Carpiustin* iz leta 1524. Stavbe niso raziskane. Srednjeveška tipologija gradnje je poleg na omenjenih stavbah razvidna še na stavbah Gramscijeva ulica 2, Veliki trg 8 in 13, Alietova 1 – Manziolijev trg 6, Smareglijeva ulica 35, Ulica Giordano Bruno 2 in 4, Gregorčičeva ulica 16, 18, 20 in 21, Dvoriščna ulica 26, Koprska ulica 36, Ulica ob Stari Bolnici 1 ter Smrekarjeva ulica 27 in 51, kar lahko nakazuje mejo pozidave srednjeveškega mesta.

Historia est testis temporum

Pregled razpoložljivega materialnega gradiva in rezultati konservatorskih raziskav nakazujejo presenetljivo kompleksen razvoj mesta Izola na otoku v celotnem srednjeveškem obdobju. Ohranjeni arhivski in drugi zgodovinski viri, določila iz prvega ohranjenega občinskega statuta iz leta 1360, rezultati destruktivnih in nedestruktivnih raziskav ter obstoječi organski urbanizem in ohranjena srednjeveška arhitektura omogočajo teoretično rekonstrukcijo urbanističnega razvoja mesta v zgodnjem, visokem in poznem srednjem veku. Enačimo jih lahko s tremi fazami razvoja naselbine. Prvo obdobje je vezano na prvo omembo naselbine v pisanih virih leta 932. Drugo obdobje predstavlja obdobje samostojne izolske komune od leta 1212 do leta 1280. Tretje obdobje vključuje razvoj mesta pod Beneško republiko od leta 1280 do konca srednjega veka. Teoretično rekonstrukcijo podobe mesta slikovito dopolnjujejo opisi in risbe iz humanističnega obdobja. Stalnice v prostoru so razpoznavne na mapi mesta v Franci-

94 Radossi 1986–1987, 354.

scejskem katastru iz leta 1819, kljub tristoletnemu razmaku njegovega nastanka od zatona srednjega veka.

Materialni viri segajo od likovno bogatega zgodnjeromanskega pluteja iz 9. stoletja do kompaktnega utrjenega mesta na antropogeno vzdrževanem otoku ob koncu 15. stoletja. V tem šeststoletnem obdobju se je izoblikovala sedanja urbanistična struktura mesta od zametkov ob jugozahodnem zalivu do zasedbe celotnega jugozahodnega odseka nekdanjega otoka s konsolidacijo zgodnjesrednjeveške zasnove kot vodilom za nadaljnje posege. Jasno je razpoznaven razvoj naselbine v različnih srednjeveških političnih razmerah in posledično potrebah. Prvo obdobje je odraz fevdalne ureditve teritorija vključno z naselbino *Insulo* pod oblastjo Oglejskega patriarhata, ko je nastajajočo naselbino vodil gastald oglejskega samostana sv. Marije izven obzidja. Drugo obdobje odlikuje gradnja obzidja ter vzpostavitev občinskega središča z občinsko palačo in župnijsko cerkvijo sv. Marije ob pristanišču. Tretje obdobje zaznamuje močno utrjevanje otoškega mesta proti celini ter samega pristanišča, vključno z gradnjo tipičnih javnih objektov oblasti v historičnem središču za zadostitev potreb mesta in zahtev Beneške republike.

Urbanističnemu pečatu sedanjega mesta so botrovali veliki gradbeni posegi v začetnem obdobju vladavine Beneške republike, okvirno med letoma 1320 in 1420. Predstavljajo okostje sedanje urbanistične kompozicije in arhitekturne pozidave mesta. Zgrajeno je bilo novo utrjeno pristanišče z notranjim Velikim trgom kot prostorno manipulativno ploščadjo ob morju, pridobljeno z zasutjem velikega dela predhodnega zaliva. Ob Komunskem trgu na sedanji Verdijevi ulici zasledimo vse ključne javne objekte posvetne oblasti, tipične za beneška mesta. Nadaljujejo se ob Manziolijevem trgu, kjer so izstopale hiše eminentnih meščanskih družin. Po zasutju južnega zaliva nasproti prostranemu naravnemu amfiteatru in po ureditvi prostornega trga na vhodu v mesto sta bili zgrajeni nova južna in vzhodna linija obzidja. Potekali sta ob robu otoka proti celini in delno proti središču otoka, kjer sta se morda združila s staro linijo še komunskega obzidja. V prostoru sta dominirali prvotna župnijska cerkev sv. Marije Alietske v središču mesta ob pristanišču ter izolirano na vrhu otoka nova župnijska cerkev sv. Mavra. Orientacijo v mestu so zagotavljale številne cerkvice, postavljene nad mestnimi vrati, na glavnih trgih in na ključnih trikotnih uličnih križpotjih. Kot posebnost izstopa postavitev dveh cerkva pravokotno na pomembnejša križpotja. Odmaknjeno od središča sta stala benediktinski samostan sv. Katarine na robu mesta znotraj obzidja ter že stoletja benediktinski hospic sv. Petra na skrajnem samotnem skalnatem robu otoka izven mestnega obzidja.

Obod mesta je po izgradnji fortifikacijskega sistema v 14. in 15. stoletju ostal nespremenjen skozi celotno beneško obdobje. Racionalnost izgradnje obzidja ob upoštevanju naravnih morfoloških in geoloških danosti ter strateških potreb je povzročila postavitev oboda mesta do meje, ki jo je pozidava dosegla šele v drugi polovici 19. stoletja z izgradnjo predelovalnih industrijskih obratov ob vzhodnem in zahodnem zalivu.

Z nastopom humanizma je Izola želela ambiciozno slediti modnim slogom pri oblikovanju mesta. Zgoščanje gradnje in povezava bivalnih enot je oblikovala ulično zidano strukturo, ki je v baroku dobila svoj neprekinjeni potek. Po opustitvi obzidja v 16. stoletju se je zamočviril predel med celino in otokom. Dokončno so otok povezali s celino po propadu Beneške republike *(sl. 18)*. Povečanemu merilu zgradb je v 16. stoletju sledila dominantna obnova nove župnijske cerkve Sv. Mavra in stare župnijske cerkve Sv. Marije Alietske. Epidemijam in protireformaciji je sledila postavitev frančiškanskega samostana na samem obzidju ob mestnem robu. Dvoranski zaključek pravokotnega Manziolijevega trga s karejsko novogradnjo ob obali pristanišča predstavlja največji urbanistični poseg v srednjeveško urbano kompozicijo, saj je osrednjemu trgu odvzela volumen, nekdanji župnijski cerkvi zaprla orientiranost na pristanišče ter materialno razdelila mestne funkcije na tri ločene javne prostore, to je na sedanjo Verdijevo ulico, Veliki trg in Manziolijev trg. Razpršena gradnja izven kompaktnega jedra dokazuje politično moč novega sloja prebivalstva, to je veleposestnikov ter

Slika/Figure 18 *Izola, historično jedro (foto J. Jeraša, arhiv ZVKDS OE Piran). / Izola, historic centre (photo by J. Jeraša, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

uglednih in izobraženih meščanov, ki so si od 18. stoletja dalje postavili dominantne palače z zelenicami v bližini mestnega središča. Nadaljnji razvoj je zgostil razpršeno gradnjo na robu srednjeveškega mesta v kontinuirane poteke mestnih ulic, ki oblikujejo sedanjo podobo historičnega jedra mesta. Kljub zasutju ostankov obrambnega jarka in spojitvi nekdanjega otoka s celino ob propadu Beneške republike je srednjeveški urbanizem mesta znotraj obzidja razpoznaven do današnjih dni, zahvaljujoč topografski specifiki samega geonima *Insula – Otok*.

Srednjeveški razvoj mesta je z velikimi zemeljskimi deli, komunikacijami, obodom in namestitvijo ključnih posvetnih in prosvetnih objektov primerljiv s sosednjimi obalnimi mesti v Sloveniji ter širše z zakonitostmi ureditve beneških mest. Dokazuje sorodnost srednjeveške urbanosti in pomen zgodovinsko pogojenega kulturnega, socialnega in ekonomskega razvojnega kroga ne glede na hierarhično vlogo in pomen posameznega kraja znotraj istega političnega okolja.

Summary

The examination of the available resources and the results of conservational research indicate a surprisingly complex development of the town of Izola – *Insula* on the former island along the North Adriatic coast throughout the whole medieval period. The theoretical reconstruction of the development of the town through the Early, High, and Late Middle Ages is possible thanks to the preserved archival and other historical resources, the provisions of the first preserved municipal statute from the 1360, and the results of destructive and non-destructive research, as well as the existing organic urbanism and preserved medieval architecture.

The urban development of the settlement can be divided into three phases. The first period is related to the first mention of the settlement in a written source from 932. The second period represents the period of the independent commune of *Insula* from 1212 to 1280. The third period includes the development of the town under the Venetian Republic from 1280 to the end of the Middle Ages. Descriptions and illustrations from the humanistic period complement the theoretical reconstruction. In addition, permanent features in space can be found in the Franciscan Cadastre from 1819, even though the Cadastre was created 300 years after the end of the Middle Ages.

The material sources range from the artistically rich early Romanesque 9th century *pluteus* to the compact fortified town on an artificially maintained island at the end of the 15th century. During these 600 years, the present urban structure of the town was formed, starting near the south-western bay and ending with the population of the entire south-western area of the former island. A clear development of the town can be seen due to diverse political circumstances and consequently fulfilment of different period needs.

The first period reflects the feudal territory distribution governed by the Aquileia Patriarchate as part of the Holy Roman Empire. At the time, the developing settlement *Insula* was governed by the Gastald of the Aquileian monastery of St Mary outside the walls. The second period is characterised by the construction of the town walls as the establishment of the municipal centre with the municipal palace and the parish church by the port.

The third period is marked by strong reinforcement of the town along the limestone coastline and inland. It includes typical government buildings required by the town and by Venice.

Large interventions made during the initial period under the governance of the Republic of Venice are imprinted in the urbanism of the town still seen today. They represent the skeleton for the urban and architectural build-up. A new fortified harbour was built with the inner Great Square, as a spacious manipulative platform along the sea, which was acquired by filling in a large part of the previous bay. Along the Municipal Square on the current Verdi Street all key secular buildings typical for Venetian towns could be seen. They continue along Manzioli Square where the houses of eminent wealthy families were built. The southern bay, opposite the vast natural amphitheatre, was filled too, giving space to the large Tibio Square at the town entrance. New south and eastern lines of the town walls were built, following the edge of the island and moving towards the mainland and partly towards the island centre. Here, they might have merged with the old line of the first town walls.

The first parish church of St Mary of *Ligeto/Alieto* at the port and the isolated new parish church of St Maurus on the top of the island dominated the place. Numerous churches, situated between town walls, on main squares and on triangular key street corners, provided orientation within the town. Two churches positioned perpendicularly to the main intersections represent a local peculiarity. Further away from the town centre, but nonetheless within the town walls, was the Benedictine monastery of St Catherine, while the Benedictine hospice of St Peter remained on the rocky edge of the island outside of the town walls where it had been situated since the 11th century.

After the construction of the fortification system in the 15th century, the perimeter of the town remained unchanged throughout the entire Venetian period. A rational construction of town walls, following the natural morphological and geological features as well as strategic needs, positioned the town rim on a point that was only built in the second half of the 19th century with the construction of industrial plants in the eastern and western bays. With the arrival of humanism, Izola followed with ambition the fashionable style of the time in shaping the town. The streets were shaped by concentrating and connecting existing residential units, which finally resulted in the unbroken continuity of units in the Baroque. After the walls were left abandoned in the 17th century, the area between the mainland and the island began to turn into a swamp. The island was finally connected with the mainland after the fall of the Venetian Republic. Thanks to the topographic specifics of the town's own genome *Insula* – Island, the medieval urbanism inside the town walls can still be recognised to this day, despite the fact that the remains of the defensive moats were filled in and the former island was merged with the mainland.

The medieval development of the town is comparable to the adjacent coastal towns in Slovenia and to the wider rules applied to Venetian towns. It proves the similarity of medieval urbanism and the importance of cultural, social, and economic aspects in the circle of historical development, regardless of the hierarchy and significance of a particular town within the same political environment.

Viri in literatura

APPIANO, A. 1538, *Delle guerre esterne de romani*, 116–117. https://books.google.si/books?id=fI5Q70B5IvcC&pg=PA117-IA1&dq=m.+surena+romano&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwjj6aGkmsvhAhVAwcQBHeSPBiAQ6AEINzAC#v=onepage&q=m.%20surena%20romano&f=false, dostop 12. 4. 2019.

BESENGHI, 1823, Memorie de fabriche e spese fatte per il comun de Isola. – V: *Statuti di Isola.* Archivio diplomatico Trieste, doc. 209 (rokopis).

Catasto Franceschino 1818–1874 a, Mappe del Catasto Franceschino, Distretto di Pirano, Comune di Isola d'Istria, Mappa supplettoria della città di Isola in doppia scala, doc. 235 b all01. – Archivio di Stato di Trieste. http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/document.htm?idUa=10652596&idDoc=10663241&first=16&last=16, 15. 1. 2019.

Catasto Franceschino 1818–1874 b, Elaborati del Catasto Franceschino Distretto di Pirano, Comune di Isola d'Istria, Protocollo particelle fondi, 364.02, part. 9389. – Archivio di Stato di Trieste. http://www.catasti.archiviodistatotrieste.it/Divenire/document.htm?idUa=10651878&idDoc=20049127&first=0&last=0, 15. 1. 2019.

Fond občine Izola, Notarski spisi 1558–1666, a.e. 90, 219, 237, 253, a.e. 91, 141, 142, a.e. 93, 7. – Pokrajinski arhiv Koper.

Fond občine Izola, 1925, X/1, gradbeni načrt št. 24. – Pokrajinski arhiv Koper.

Titus Quintius Caeserneius Statius Macedo Quinctianus. https://it.wikipedia.org/wiki/Tito_Quinzio_Cesernio_Stazio_Macedo_Quinziano#cite_note-3, 12. 4. 2019.

ZENO, F. 1660–1662, *Visitationes Generales I.* – Archivio Storico di Trieste, Archivio della Diocesi di Capodistria, b. 40, 111r, 121.

Župnijski arhiv Izola, fasc. 45, doc. 1812.

Župnijski arhiv Izola, *Acta Adm: Rev. di Capituli Collegiate S: Mauri Insulae 1718–1833*, doc. 7. 3. 1833.

ALISI, A. 1998, *Istria città minori.* – Trieste.

AMARI, M. in C. SCHIAPARELLI 1883, L'Italia descritta nel „Libro del Re Ruggero" compilato da Edrisi. – *Atti della Reale Accademia dei Lincei* II/8, 83, Roma. https://archive.org/stream/litaliadescritta00idrsuoft#page/82, dostop 8. 8. 2018.

BATISTA, A., N. ŠKRJANEC in A. BABIČ 2018, *Konservatorski načrt Izola, Verdijeva ul. 1.* – Piran (neobjavljeno).

BATISTA, A. 2019, *Poročilo o restavratorskih raziskavah (sondiranje) na kamnitih stenah pritličja, Verdijeva ulica 1 Izola.* – Piran (neobjavljeno).

BERNIK, S. 1968, *Organizem slovenskih obmorskih mest Koper, Izola, Piran.* – Ljubljana, Piran.

BEZEK, V. 1980, *Analitični inventar Fonda občine Izola* III. – Koper.

BONIFACIO, B. 1656, *Delle Peregrinazioni*, XII/22, cc 32v–33r. – Accademia dei Concordi Rovigo.

CAPRIN, G. 1889, *Marine Istriane*. – Trieste.

CAPRIN, G. 1907, *Istria Nobilissima* II. – Trieste.

CAPUDER, K. 1959, *Kronika župnije sv. Mavra v Izoli.* – Župnija Izola (elaborat).

CERASUOLO PERTUSI, M. R. 1988, Santa Maria di Ligeto e Alieto – Nota etimologica. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 88, Parenzo, 311–314.

COPPO, P. 1830, Del sito dell'Istria. – *Archeografo Triestino* II, Trieste, 34–35.

CORONELLI, V. 1696, *Isolario dell'Atlante Veneto* I. – Venetia.

DAROVEC, D. 2008, *Kratka zgodovina Istre*. – Koper.

DEL FABRO CARACOGLIA, B. 2000, L'„Istria sub dominio Venetorum" in una rappresentazione a stampa derivata da Pietro Coppo (1686). – *Archeografo Triestino* 60, Trieste, 289–315.

DELISE, F. 2000, Gli stemmi, le lapidi, le targhe raccontano la storia. − V: F. Colocci, F. Delise, E. Felluga in G. Vascotto (ur.), *Isola d'Istria dalle origini all'esilio*, Trieste, 50–51.

DE FRANCESCHI, C. 1879, *L'Istria – note storiche*. – Parenzo.

DE FRANCESCHI, C. 1924, Chartularium Piranense I (1062–1300). – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 36, Parenzo, 94–97.

Documenta ad Forum julii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia, (Dir.) 1898. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 13/1–2, Parenzo, 10.

Elenco degli edifici monumentali e degli oggetti d'arte di Trieste, Istria e Fiume 1918. – Ministero della pubblica istruzione, Roma.

EKL, V. 1982, *Gotičko kiparstvo v Istri*. – Zagreb.

EM Publishers Srl, *La cattedrale, immagine della città*. https://library.weschool.com/lezione/la-cattedrale-immagine-della-citta-20281.html, 2. 6. 2020.

FATORIĆ, S. 2009, *Višina morja kot pokazatelj podnebnih sprememb v Slovenskem morju*. – DIplomsko delo. Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Koper.

FELLUGA, E. 2000, I personaggi della nostra storia. − V: F. Colocci, F. Delise, E. Felluga in G. Vascotto (ur.), *Isola d'Istria dalle origini all'esilio*, Trieste, 90–93.

FRANCESCHIN, G. 2007, *Santa Maria di Aquileia – Monastero, Chiese e Cura d'Anime* 1036–1782. − Edizioni della Laguna, Mariano del Friuli, 77–88.

FRELIH, M. 1994–1998, *Palača Manzioli v Izoli, Arheološke raziskave, strokovno poročilo.* – Piran (neobjavljeno).

FRELIH, M. 1999–2000, *Manziolijev trg – Poročilo o arheoloških raziskavah*. – Piran (neobjavljeno).

GAŠPERIČ, P., D. KLADNIK in P. PIPAN 2014, Poimenovanja Piranskega zaliva. – *Geografija Slovenije* 27, Ljubljana.

GOYNAEI, J. B. 1830, De situ Istriae. – *Archeografo triestino* 2, Trieste, 62.

GUŠTIN, B. 1997, *Konservatorski program za kompleks hiše Manzioli v Izoli*. – Piran (neobjavljeno).
HÄRTEL, R. 1984, Aggiunte al Codice diplomatico Istriano. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 32, Parenzo, 173–231.
HOFMAN, B. 2006, *Poročilo o arheološkem nadzoru ob obnovi obstoječih dotrajanih vodnikov in kabelskih jaškov v Izoli v Gregorčičevi, Smrekarjevi in Ulice Alme Vivode*. – Piran (neobjavljeno).
HOYER, S. A. 2005, *V Italiji zadržane umetnine iz Kopra, Izole, Pirana*. – Piran, Ljubljana.
ISAN 12, 1998, *Arhitekturne faze cerkve Marije Alietske*. – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran (elaborat).
JOPPI, V. 1895, Una pergamena istriana del 1213. – *Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino* IV, Trieste, 193–194.
KANDLER, P. 1986, *Codice Diplomatico Istriano* I–V. – Trieste.
KARINJA, S. 1995, *Preliminarno poročilo – zaščitna arheološka sondiranja v cerkvi sv. Marije Alietske na parc. št. 1089 k.o. Izola*. – Piran (neobjavljeno).
KARINJA, S. 1996, *Preliminarno poročilo – zaščitna arheološka sondiranja v cerkvi sv. Marije Alietske v Izoli na parc. št. 1089 k.o. Izola, 2. faza*. – Piran (neobjavljeno).
KARINJA, S. 2006, Nota preliminare sulle ricerche archeologiche nella chiesa S. Maria d'Alieto di Isola/Izola. – V: M. Guštin, S. Gelichi in K. Spindler (ur.), *The heritage of the Serenissima*, Piran, 19–22.
KOS, D. 2006, *Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja*. – Koper.
KOŠIR, F. 1993, *Zamisel mesta*. – Ljubljana.
KOVAČIČ, A., B. MUŠIČ, P. STERGAR in K. BERNARDI 2018, *Poročilo o predhodni arheološki raziskavi na lokaciji Verdijeva ulica 1, Izola*. – Piran (neobjavljeno).
KRAMAR, J. 1988, *Izola – mesto ribičev in delavcev*. – Koper.
LAGO, L. in C. ROSSIT 1981, Descriptio Histriae. – *Collana degli Atti del Centro di ricerche storiche Rovigno* 5, Trieste.
LAVRIČ, A. 1986, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579*. – Ljubljana.
LAZZARINI, V. 1941, Isola d'Istria nell'agosto 1379. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 51/52, Parenzo, 109–118.
LIČEN KRNPOTIĆ, M. 2016, *Ž. c. sv. Mavra v Izoli – Poročilo informativnega sondiranja*. – Piran (neobjavljeno).
MIHELIČ, D. 1986, Piranska notarska knjiga (1284–1288). – *Viri za zgodovino Slovencev* 9, Ljubljana.
MINOTTO, A. S. 1870, *Acta et diplomata e R. tabulario Veneto* I/I. – Venetiis. https://books.google.si/books?id=H9F-SmgEACAAJ&printsec=frontcover&hl=sl#v=onepage&q&f=false, dostop 15. 3. 2019.
MORATO, N. 1989, Zapiski in gradivo – Albucan in Korte. – *Kronika* XXXVII, Ljubljana, 287–289.
MORTEANI, L. 1887, Isola ed i suoi statuti. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 3/3–4, Parenzo, 353–388.
MORTEANI, L. 1888, Isola ed i suoi statuti. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 4/1–2, Parenzo, 155–213.
MUŠIČ, B. 2016, *Poročilo o geofizikalni raziskavi – Izola, cerkev sv. Mavra*. – Piran (neobjavljeno).
NALDINI, P. 1700, *Corografia Ecclesiastica o sia Descrittione della Città e della Diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria*. – Venezia.
NALDINI, P. in D. DAROVEC (redakcija) 2001, *Cerkveni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis – ljudsko Koper*. – Koper.
NOBILE, P. 2016, Viaggio artistico attraverso l'Istria. – *Histria Documentum* V, Koper.
OGORELEC, B., J. FAGANELI, M. MIŠIČ in B. ČERMELJ 1997, Rekonstrukcija paleookolja v Koprskem zalivu. – *Annales, Series Historia Naturalis* 7/1, Koper, 187–200.
PAHOR, M. 1979, L'organizzazione del potere nel comune di Isola secondo i documenti del 1253 e del 1260. – *Collana degli Atti* 9, Rovigno, 361–375.
PAVIČIĆ DOMIJAN, L. 2016a, *Pokretni inventar sv. Mauro Izola* I. – Piran (neobjavljeno).
PAVIČIĆ DOMIJAN, L. 2016b, *Pokretni inventar sv. Mauro Izola* II. – Piran (neobjavljeno).
PAVIČIĆ DOMIJAN, L. 2017, *Pokretni inventari, Crkva sv. Dominika Izola 1, Crkva sv. Ivana Krstitelja Izola* IV/3. – Piran (neobjavljeno).
PIRÎ, R. 1554?, *Kitab-ı Bahriye*, W.658. – Walters Art Museum Baltimore.
RADOSSI, G. 1986–1987, Stemmi di rettori e di famiglie notabili di Isola d'Istria. – *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* 17, Rovigno, 303–357.
RAJŠP, V. in D. TRPIN 1997, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*, 3. zvezek. – Ljubljana.
Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria, 1890. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 6/1–2, Parenzo.
RUSSIGNAN, G. 1986, *Testamenti di Isola d'Istria (dal 1391 al 1579)*. – Trieste,
RUSSIGNAN, G. 1994, *Raccolta di scritti vari*. – Trieste.
SAU, S. 2006, Isola – *Immagini di una storia*. – Isola/Izola.
SAU, S. 2014, *Piccole e grandi storie di Isola*. – Trieste.
Senato Misti – Cose dell'Istria, 1889. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 5/1–2, Parenzo, 5.
Senato Mare, 1898. – *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 14/3–4, Parenzo, 318–319.
SLOKAR, J. 2018, *Arhitekturni posnetek gradbenih faz v pritličju občinske palače in cerkve Marije Alietske v Izoli*. – Piran (neobjavljeno).
STOKIN, M. 1994, *Poročilo – arheološki nadzori v občini Izola v letu 1994*. – Piran (neobjavljeno).

TECNO FUTUR SERVICE, 1995, *Indagini G.P.R. (ground Probing radar) per la definizione di strutture sepolte nell'area urbana di Isola (Slovenia)*. – Piran (neobjavljeno).
THAMAR, G. 1848, Isola nel 1581. – *L'Istria* 3, Trieste.
TOMMASINI, G. F. 1837, De' commentarj storici-geografici della provincia dell'Istria. – *Archeografo triestino* 4, Trieste, 351–352.
TOMŠIČ, D. 1996, *Obnova ulic in trgov v Izoli 1996*. – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran (fotodokumentacija).
TOMŠIČ, D. 1999, Razvoj cerkvene arhitekture župnije Sv. Mavra v Izoli. – *Annales* 18, Koper, 459–478.
TOMŠIČ, D. 2002, Cerkev sv. Marije Alietske v Izoli. – V: S. A. Hoyer (ur.), *Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre*, Ljubljana, 147–166.
TOMŠIČ, D. 2006, Le mura di Isola d'Istria /Izola. – V: M. Guštin, S. Gelichi in K. Spindler (ur.), *The heritage of the Serenissima, Annales Mediterranea*, Piran, 9–18.
TOMŠIČ, D. 2008, *Obzidje Alle Porte*. – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran (fotodokumentacija).
TOMŠIČ, D. 2011, Le mura di Isola d'Istria dalla costruzione alla scomparsa. – V: A. Giovannini (ur.), Archeologia e urbanistica nelle città dell'Istria costiera, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 111, Trieste, 157–175.
TONINI, L. 1848, *Rimini avanti il principio dell'era volgare*. – Rimini. https://books.google.si/books?id=9RgXAAAAYAAJ&pg=PA406&lpg=PA406&dq=m.+surinus&source=bl&ots=4PBZG21N42&sig=ACfU3U-1I5X0kN5aZJEw6yO0jx8STZQpoNQ&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwipteb2lcvhAhXWxcQBHV4UDWwQ6AEwBnoECAcQAQ#v=onepage&q&f=false, dostop 12. 4. 2019.
VALVASOR, J. V., E. FRANCISCHI, J. SISENTSCHELLI, J. G. DOLNIČAR in P. VITEZOVIĆ RITTER 1689, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* 3. – Nürnberg. https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NQQSKQM6/?query=%27date%3d1689%40AND%40contributor%3dvalvasor%27&pageSize=25, dostop 7. 4. 2019.
ZADNIKAR, M. 1982, *Romanika v Sloveniji: tipologija in morfologija sakralne arhitekture*. – Ljubljana.
ZAMARIN, G. 1877, *Memorie della famiglia Contesini–Hettoreo da Isola*. – Capodistria.
ŽUPANČIČ, M. 1996, Insediamento, governo ed uso del territorio. – *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* 26, Rovigno, 509–512.

Daniela Tomšič
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
Območna enota Piran
Trg bratstva 1, 6330 Piran
daniela.tomsic@gmail.com

Urbana arheologija Pirana: nekateri izzivi za prihodnost

The Urban Archaeology of Piran: Some Challenges for the Future

Alfred A. Trenz

Izvleček: Prispevek v sumarni obliki podaja zgodovinsko-urbani razvoj mesta s težiščem na srednjeveškem in novoveškem obdobju ter kratek pregled arheoloških raziskav, ki jih je od prvih povojnih začetkov v 50-tih letih 20. stoletja do danes v mestu izvedla slovenska arheologija. Iz rezultatov raziskav je mogoče razbrati arheološki potencial mesta, ki je nato po posameznih četrtih poudarjen z nekaterimi izzivi za prihodnost. Pri ugotavljanju tega potenciala se avtor v prvi vrsti opira na lastno izkustvo ter na raznovrstne objave v literaturi; delno na dosegljive vire. Uporabljeni viri in literatura so zaradi številnih podatkov o mestni identiteti pomembni za prihodnje raziskovalce mesta; seveda pa bodo od njih zahtevali več pozornosti, saj so tu navedeni zgolj v preglednem smislu.

Ključne besede: urbana arheologija, Piran/Pirano, rimska doba, srednji vek, novi vek, kulturna dediščina, mestna identiteta

Abstract: This paper summarises the urban development of the town with the emphasis on the medieval and post-medieval period and gives a short overview of archaeological research carried out by Slovenian archaeologists in the town from the post-war beginnings in the 1950s until today. From the results of the research, it is possible to understand the archaeological potential of the town which is then highlighted quarter by quarter with some challenges for the future. During the assessment of this potential, the author primarily relies on his own experience and on diverse publications in literature, partially on accessible sources. The sources and literature used are important because of the abundant data they provide about the town's identity for future researchers; of course, they will be required to pay more attention as they are only mentioned in a general sense here.

Keywords: urban archaeology, Piran/Pirano, Roman period, medieval period, post-medieval period, cultural heritage, town identity

Uvod

V tem prispevku predstavljamo nekatere izzive urbane arheologije, ki jih je možno izpostaviti ob pregledu dosedanjega vedenja o srednjeveškem ter novoveškem urbanem razvoju Pirana. Kot referenčno podlago smo uporabili tlorisni načrt mesta, ki ga je po neohranjeni predlogi iz 17. stoletja in v kombinaciji z enim od starejših mestnih katastrov s situacijo pozidave iz okoli leta 1820 izdelal Giulio de Franceschi, objavljen pa je bil leta 1905 v knjigi Giuseppeja Caprina *L'Istria nobilissima* (*sl. 1*).[1]

Piransko urbano tematiko so v svojih delih obravnavali številni avtorji. Razpon vsebin teh del, ki jih opredeljuje vsakokratni zorni kot avtorja, se giblje od splošnih do specializiranih (tudi na osnovi primarnih virov) ter od arheoloških, umetnostno-zgodovinskih preko arhitekturnih do etnološko-sociooloških.[2] Na

1 Caprin (1905) 1968, 124–125. Pri citiranju Caprinovih italijanskih poimenovanj objektov, navedenih na tlorisu Pirana, sta uporabljena originalna številčna ali črkovna oznaka ter zapis v kurzivi.

2 Med njimi je tu smiselno navesti nekaj temeljnih objav: Kandler (1879) 1995; Morteani (1886) 1984; Morteani 1906; Tamaro 1910; De Franceschi 1924a; De Franceschi 1924b; De Franceschi 1933–1934; Alisi 1937; Alisi 1955 (1972); Černigoj 1960; Kovič, Pahor 1960; Bernik 1968; Boltin-Tome 1970–1971; Pahor, Mikeln 1972; Gestrin 1974; ANSl 1975, 146; MZSV Piran 1984; Dolce, Pagliaro 1987; Stokin 1990a; Mihelič 1990; Mihelič 1991; Stokin 1992; Apollonio 1993; Bonin, Hoyer, Terčon 1993; Apollonio 1994; Stokin 1995; Apollonio 1996; Mihelič, Mihelič, Pocajt 1996; Apollonio 1997; Brglez Uranjek 1997; Mihelič 1997; Simič 2000; Cigui 2002; Lusa, Knez 2003;

PIANTA DI PIRANO
FORTINO
a. 1508
PUSTERLA
PORTA MUGLA
PORTA NUOVA
Tribio
LUPRICA
CASTELLO
CIMITERO
DOMO
GHETTO
PIAZZA VECCHIA
PORTA MISANA
PORTA CAMPO
PORTA DOLFIN
Squero Vecchio
MANDRACCHIO
PORTA
Squero
PORTO
50
100
200 Metri
a. PALAZZO DEL COMUNE (1291)
b. TORRE
c. LIAGO'
d. SALA DEL CONSIGLIO (1372)
e. BECCHERIA
f. PESCHERIA
g. MONTE DI PIETA' (1634)
h. FONTICO (1301)
i. STENDARDO DI S. GIORGIO (1466)
l. STENDARDO DI S. MARCO (1466)
m.m. TORRI DEL MANDRACCHIO
n. PONTE LEVATOIO (1578)
o. MOLO (I° 1343 II° 1540 III° 1791)
p. MOLETTO
q. OSPITALE (1292)
r. LOCANDA
s TRACCIE DI ANTICA PORTA
t PORTA DI CARRARA DI RASPO
u PILONI (1668-1780)
v ANTICA CASA DEL GASTALDIONE
x ANTICO PALAZZO
z. CISTERNA (1776)
ANTICHI RIONI
MURA ESISTENTI
MURA DEMOLITE

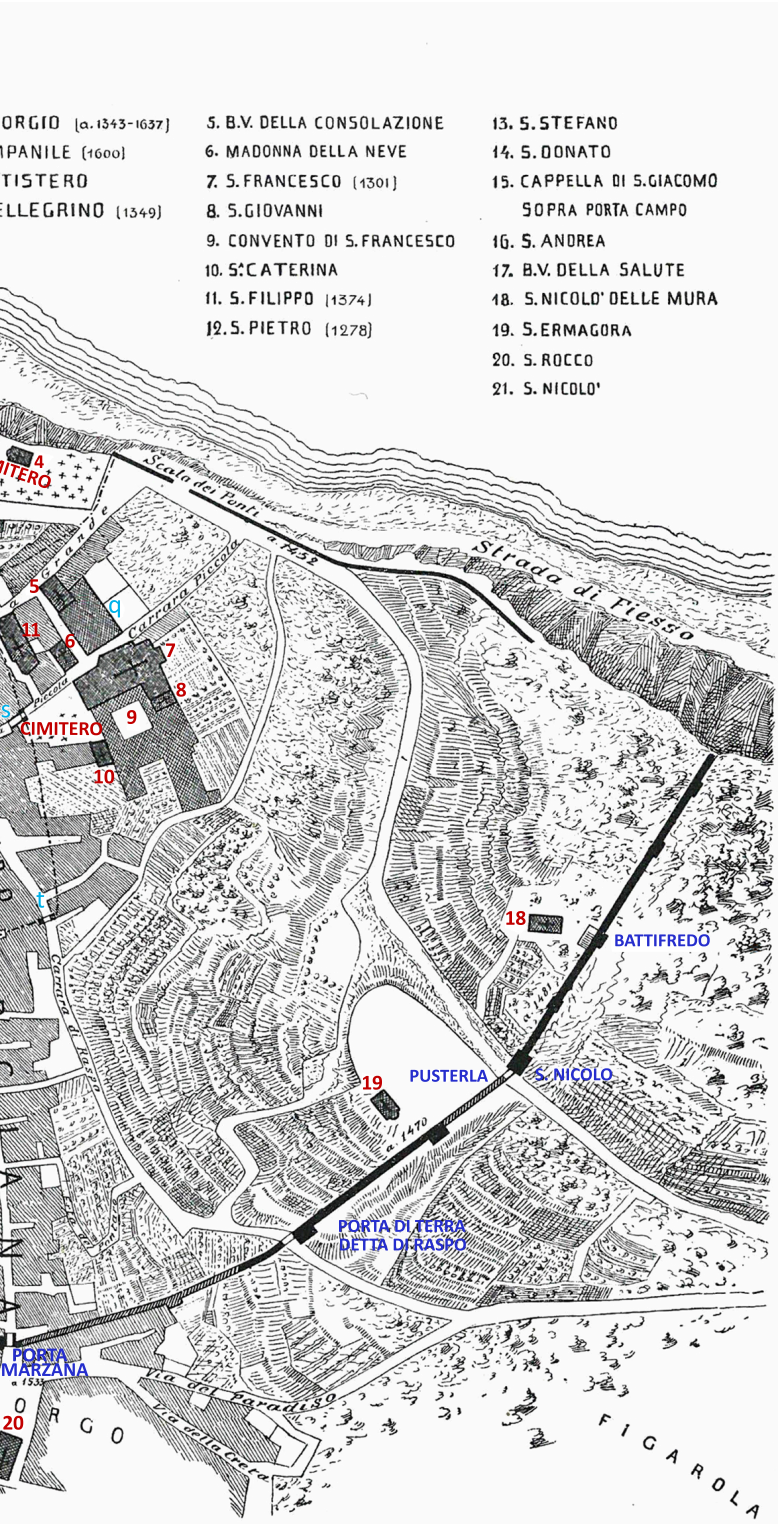

Slika/Figure 1 *De Franceschijev načrt Pirana z označenimi srednjeveškimi in novoveškimi cerkvenimi (legenda zgoraj) in posvetnimi objekti (legenda spodaj), starimi mestnimi okraji (Antichi Rioni) oziroma četrtmi, imenovanimi po odgovarjajočih mestnih vratih. Vrisan je tudi potek ohranjenega (Mura Esistente) in v času nastanka načrta že porušenega mestnega obzidja (Mura Demolite); (Caprin (1905) 1968, 124–125). Prevod legende: 1. sv. Jurij (1343–1637), 2. zvonik (1600), 3. krstilnica, 4. sv. Peregrin (1349), 5. Marija Tolažnica, 6. Marija Snežna, 7. sv. Frančišek (1301), 8. sv. Janez, 9. frančiškanski samostan, 10. sv. Katarina, 11. sv. Filip (1374), 12. sv. Peter (1278), 13. sv. Štefan, 14. sv. Donat, 15. kapela sv. Jakoba nad Poljskimi vrati, 16. sv. Andrej, 17. Marija Zdravja, 18. sv. Nikolaj pri Obzidju, 19. sv. Mohor in Fortunat, 20. sv. Rok, 21. sv. Nikolaj; a. Občinska palača (1291), b. stolp, c. pokriti hodnik, d. dvorana velikega sveta (1372), e. mesnica, f. ribja tržnica, g. zastavljalnica, h. fontik (1301), i. zastavni drog sv. Jurija (1466), l. zastavni drog sv. Marka (1466), m.m. stolpa ob vhodu v mandrač, n. dvižni most (1578), o. pomol (I. 1343 II. 1540 III. 1791), p. mali pomol, q. špital (1222), r. gostilna, s. ostanki starih mestnih vrat, t. Rašporska vrata, u. podporni oboki (1668–1780), v. Stara gastaldova hiša, x. Stara palača, z. cisterna (1776). / Plan of Piran by De Franceschi with marked medieval and post-medieval religious (key above) and secular buildings (key below), old town districts (Antichi Rioni) or quarters named after the corresponding town gates. The course of the preserved town wall (Mura Esistente) is marked as well as the stretch already demolished (Mura Demolite) by the time the plan was drawn (Caprin (1905) 1968, 124–125). Translation of the key: 1. St George's (1343–1637), 2. Bell Tower (1600), 3. Baptistery, 4. St Peregrine's (1349), 5. Our Lady of Consolation, 6. St Mary of the Snows, 7. St Frances' (1301), 8. St John's, 9. Franciscan Friary, 10. St Catherine's, 11. St Philip's (1374), 12. St Peter's (1278), 13. St Stephen's, 14. St Donatus', 15. Chapel of St Jacob above the Porta Campo town gate, 16. St Andrew's, 17. St Mary of Health, 18. St Nicholas' at the Wall, 19. St Hermagoras and Fortunatus', 20. St Roch's, 21. St Nicholas'; a. Municipal Hall (1291), b. Tower, c. Covered Walkway, d. Hall of the Great Council (1372), e. Meat Market, f. Fish Market, g. Pawn Shop, h. Warehouse (1301), i. Flagpole of St George (1466), l. Flagpole of St Marcus (1466), m.m. towers at the entrance to the harbour, n. Drawbridge (1578), o. Pier (I. 1343 II. 1540 III. 1791), p. Small Pier, q. Hospital (1222), r. Inn, s. remains of old town gate, t. Porta di Carrara di Raspo town gate, u. Supporting Arches (1668–1780), v. Old House of Galstaldione, x. Old Hall, z. Cistern (1776).*

tako heterogeno „zapuščino“ se opira tudi tokratni prispevek o urbani arheologiji in njenih izzivih.

Urbani razvoj mesta

Piran (it. *Pirano*) je obmorsko mesto, ki leži na severni strani Piranskega zaliva na polotoku, ki se zajeda globoko v Tržaški zaliv. Na vzhodni strani ga omejuje hrib Mogoron (93 m). Podobno kot večina istrskih obalnih mest se je tudi Piran izoblikoval v teku kontinuirane poselitve tega prostora od prazgodovine in antike do danes. Med okoliščinami, ki so omogočile oblikovanje in ustanovitev naselbine, izstopajo primerna lega, klima in oblika polotoka, ki je naselbini predvsem s težko dostopno severno brežino nudil odlično in varno strateško pozicijo.[3]

Najstarejša poselitev že v zgodnji bronasti dobi je bila ugotovljena na rtu Punta, na območju nekdanjega Židovskega kareja in Starega trga/*Piazza Vecchia* oziroma sedanjega Prvomajskega trga. Najdbe iz pozne bronaste in železne dobe so bile najdene tudi na vzpetini nad mestom, kjer dominira župnijska cerkev sv. Jurija in se predvideva prazgodovinsko gradišče oziroma kaštelir.[4]

Prvotno poselitveno jedro na Punti je bilo poseljeno tudi v rimski dobi.[5] V poznorepublikanskem obdobju se je rimska naselbina razprostirala vse do nekdanjega mandrača na prostoru današnjega Tartinijevega trga.[6] Tu je Kandler predvideval tudi obstoj rimskega pristanišča.[7] Kot dokaz o obstoju rimske naselbine na območju jugovzhodno od mandrača navaja ime *Marciana*/M*arzana*, ki je rimskega izvora in po katerem se je še pred nedavnim imenoval mestni predel. Območje od Pirana do cerkve sv. Martina v Sečoveljski dolini naj bi po njegovem mnenju pripadalo posestvu v lasti *gens* Marcije.[8] Isti toponim je Morteani povezoval z rimsko kolonijo.

V obdobju rimskega imperija je vzpetina nekdanjega prazgodovinskega gradišča predstavljala mestni prostor, na katerem je najverjetneje stalo antično svetišče, posvečeno Jupitru ali Minervi,[9] ki je prebivalcem v obdobju pozne antike zaradi naraščajoče nevarnosti nudilo zatočišče in bilo primerno za utrdbo. Po vsej verjetnosti je bila naselbina na piranskem polotoku, kot večina drugih istrskih naselbin, že zelo zgodaj utrjena z obzidjem.[10]

Po padcu zahodnorimskega cesarstva, Justinijanovih osvajalnih vojnah in zlomu Vzhodnih Gotov sredi 6. stoletja je Istra prišla v okvir bizantinskega cesarstva. Slednje je pomenilo kontinuiteto rimskega sistema vsaj za nadaljnja tri stoletja. Prvič se kraj kot *Piranon* (gr. *Πιρανον*) omenja v 7. stoletju skupaj z istrskimi mesti v Kozmografiji anonimnega geografa iz Ravene (*Ravennatis Anonymi Cosmographia 4,31 in 5,14*). V arhivskih virih iz prvih desetletij 7. stoletja je piranska naselbina imenovana *oppidum*, leta 933 pa *castrum*.[11] Kot poročajo kronisti, se je naselbina v 5. in 6. stoletju okrepila, saj so se vanjo najverjetneje zatekli pribežniki iz Ogleja in Gradeža, ki so bili tudi pobudniki gradnje krščanske cerkve na vzpetini nad mestom.[12]

Po krajšem obdobju langobardske oblasti (751–774) so Istro leta 788 osvojili Franki. Leta 840 je bila priključena k Italskemu kraljestvu in leta 952 kot del Furlanske marke vključena v Nemško cesarstvo. Že od sedemdesetih let 9. stoletja so istrska mesta občasno občutila vpliv Benetk, vendar so se kljub temu,

Hočevar 2005; Brglez 2005; Hočevar 2006; Kovač 2009a; Mihelič 2011; Karinja 2013; Stokin 2016; Bajc *et al.* 2017.

3 Obširno o geografskih značilnostih Piranskega zaliva pri: Požeš 2008; Kladnik, Pipan 2008; Ogrin 2012; Kladnik, Pipan, Gašperič 2014; Furlan 2015; Furlan 2017.

4 Stokin, Karinja 2004, 46–48; Sakara Sučević 2008, 444–445; Karinja 2013, 18–21.

5 O dilemah v zvezi z datacijo arhitekturnih ostankov glej Stokin 2004.

6 Prim. ugotovitve raziskav v bližnji Bolniški ulici 1 (Snoj 2004a; Bekljanov Zidanšek 2011; Bekljanov Zidanšek 2012, 141, 144).

7 Kandler (1879) 1995, 64–65; Karinja 2002, 266.

8 Kandler (1879) 1995, 21, 42–43, 69, 72; Morteani (1886) 1984, 311; Boltin-Tome 1970–1971, 170.

9 Kovač 2006, 9.

10 Hipotetično se začetek razvoja obzidane utrdbe lahko postavlja že tudi v prazgodovinsko obdobje oziroma v t. i. histrsko-kaštelirsko fazo (Suić 2003, 16). Po Kandlerju je prvotno obzidje nad mestom iz rimskega obdobja (Kandler (1879) 1995, 36–37).

11 Kos 1902, št. 152; Kos 1906, št. 381; Kandler (1879) 1995, 13–14, 28–31; Mihelič 1995, 7–8; Kovač 2009a, 161.

12 Naldini, Darovec 2001, 194–195.

vključno s Piranom, še samostojno razvijala in oblikovala lastno upravo in zakonodajo.[13]

Župnija sv. Jurija v Piranu se prvič omenja v diplomi iz leta 974; z njo je cesar Oton II. gradeškemu patriarhu potrdil posesti, ki mu jih je bil podelil že njegov oče, cesar Oton I., leta 968.[14] Svojo komuno je Piran oblikoval že leta 1192. Prvi statut je mesto dobilo leta 1274.[15] Piran je leta 1283 moral sprejeti oblast Benetk,[16] ki je trajala vse do propada Beneške republike leta 1797. Benetke so v tem času imenovale podestata in določale smernice politike. Od 15. do 18. stoletja so trajali boji med plemstvom in meščani. Položaj na morju je omogočil razvoj piranskih solin in ribolova, prispeval k prehrani prebivalcev in izvozu, razvoju ladjedelništva in pomorstva ter v veliki meri obrti in trgovine. V ožjem mestnem središču so cveteli gostinstvo in denarni posli, v rodovitnem zaledju pa poljedelstvo, gojenje oljk in vinske trte.[17] Mesto je sicer dobesedno zraslo na soli, „belem zlatu" Beneške republike.[18]

Splošno je sprejeto, da se je srednjeveška urbanizacija mesta začela na Punti (*sl. 2*),[19] neodvisno, a upoštevaje prazgodovinsko in antično dediščino, vsaj iz dveh centrov: iz enega v nižinskem delu ob morju in drugega na vzpetini nad njim. Razvoju mesta na urbanem rastru četrti Mugla, Domo in Misana, omejenem z obzidjem pod gradom *(Castello)* oglejskega gastalda in cerkvijo, je hipotetično možno slediti vsaj od 7. stoletja od mestnega osrčja na današnjem Prvomajskem trgu/Piazza 1. Maggio, nekdanji *Piazza Vecchia* oziroma *Portadomo* s staro občinsko palačo iz predbeneškega obdobja[20] (*sl. 1: x*) do rta Madona z utrdbo, svetilnikom in cerkvijo na severozahodu[21] ter do današnjega Zelenjavnega trga/Piazza delle Erbe na jugovzhodu.

Proti koncu 13. stoletja se razvoj pod Beneško republiko prenese onkraj Poljskih vrat/*Porta Campo* in obzidja proti pristanišču – mandraču/*Mandracchio,* današnjemu Tartinijevemu trgu/Piazza Tartini (*sl. 3*). Po postavitvi nove občinske palače/*Palazzo del Comune* (*sl. 1: a*) leta 1291[22] izven mestnega obzidja, kjer je že stala cerkev sv. Petra/*S. Pietro* (1278; *sl. 1: 12),*[23] se je ob mandraču začela oblikovati nova, sprva neobzidana Poljska četrt. Obzidje, ki je vključilo novo četrt in sam mandrač, je bilo verjetno zgrajeno že konec 13. stoletja. Po arhivskih virih in zadnjih arheoloških ugotovitvah bi lahko v ta čas sodili tudi prva rašporska vrata/*Porta di Carrara di Raspo* (*sl. 1: t*), na spodnjem koncu današnje Rozmanove, nekdanje Rašporske ulice/*Carrara di Raspo*[24] ter ostanki starih mestnih vrat sv. Frančiška/*Traccie di antica porta* (*sl. 1: s*) poleg gotske hiše s podhodom na Bolniški ulici št. 12. Severovzhodno od današnjega Tartinijevega trga naj bi obzidje v tem času potekalo vzdolž današnje

13 Po letu 933 so si Benetke z Rialtskim mirom zagotovile pomorsko trgovino in varnost svojih posesti v Istri (Benussi (1897) 2004, 614; Žitko 1998, 20–21). V 12. stoletju so jim glavna mesta Istre zaprisegla zvestobo *(fidelitas)* – Piran leta 1150 (Darovec 2009, 64; Darovec 2018).

14 Höfler 2016, 206–207.

15 Pahor, Šumrada 1987; Darovec 2009, 66, 68–69, 77.

16 Žitko 1998, 20–29; Darovec 2009, 70.

17 Pahor, Poberaj 1963; Pahor 1972; Mihelič 1984; Mihelič 1985; Gestrin, Zwitter 1987; Bonin, Čeh 1993; Peršič 1999; Terčon 2004; Pletikosić 2008; Guštin 2015.

18 Bonin 2016.

19 Kovič, Pahor 1960, 21; Bernik 1968, *passim*; Kovač 2009a; Karinja 2013, 29–36, *passim*.

20 Bernik 1968, 130, 156 (občinska hiša ob Starem trgu).

21 Stavbni kompleks, zgrajen očitno na starejši osnovi, predstavlja izjemno dominanto na rtu piranskega polotoka in je pri Caprinu označen kot utrdba *(Fortino a. 1508)* in cerkev Marije Zdravja (17. *B.V. della Salute).*

22 Bernik 1968, 130, 161–163, 165, 168–171, 173, 176, sl. 148–150. Najverodostojnejši vir o nastanku in zidavi občinske palače leta 1291 je še danes ohranjena kamnita napisna plošča, vzidana v veži nove občinske stavbe. Besedilo se glasi: *SIT TIBI CHRISTE DATA HAEC DOMUS INITIATA / PRESENTI DIE SEPTIMO INTROEUNTE MARCIO / AN M C C NONAGESIMO PRIMO / INDICTIONE IIII HEC DOMUS VTILITER FACTA / TEMPORE POTESTATIS VIRI NOBILITATIS / MATHEI MANOLESSI Q. FECIT HVNC LA- / PIDEM SCRIBI ET DE PRECEPTO EIVS / EGO PAVLVS NOIE SCRIBSI* („Naj bo tebi, Kristus, podarjena ta hiša, ki se je začela graditi danes, 7. nastopajočega marca, leta 1291 v 4. indikciji. Ta hiša je bila koristno narejena, ko je bil podestat mož iz plemstva Matteo Manolesso, ki je naročil, naj se napravi na tem kamnu napis, in sem ga po njegovem ukazu jaz, Pavel po imenu, vklesal" (Hoyer 1993b, 86–90; prim. Kovič, Pahor 1960, 24).

23 Arhivski viri cerkev omenjajo že leta 1272 (Alisi 1937, 43; Kovič, Pahor 1960, 22, op. 1; Kovač 2009a, 165).

24 Vrata in ulica so poimenovani po beneški srednjeveški trdnjavi Rašpor, v virih večkrat tudi *Raspurch* v srednji Istri na meji z nekdanjo avstrijsko posestjo (Kosi 2015, 394, op. 161).

Slika/Figure 2 *Panorama Pirana, v ospredju Punta (Alinari 1963, 146, Pirano (Panorama 41273); arhiv ZVKDS OE Piran). / A panoramic view of Piran with Punta in the foreground (Alinari 1963, 146, Pirano (Panorama 41273); Archive IPCHS Regional Office Piran).*

Kumarjeve ulice; njegov potek vzhodno in jugovzhodno od mandrača se glede na lokacijo omenjenih vrat nakazuje v mestnem rastru; z mejo med mestnima četrtima je potek nakazan tudi pri Caprinu.

Urbanemu razvoju je možno slediti navzgor po pobočju proti pokopališču in cerkvi sv. Jurija, kjer je najverjetneje že od desetega stoletja stala tudi utrdba – grad/*Castello*[25] in kjer naj bi tako cerkev kot utrdba že prevzela vlogo nekakšne mestne četrti med Punto in Marčano. Stari, srednjeveški cerkveni kompleks, zasnovan na zgodnjekrščanski shemi postavitve krstilnice pred pročelje cerkve, je moral imeti nedvomno zgled v romanskem oglejskem bazilikalnem kompleksu, a je bil v Piranu dotrajan in preživet.[26] Pod Benečani se je na cerkvi sv. Jurija/*S. Giorgio* (1343–1637; *sl. 1: 1*) in na objektih z njo povezanega kompleksa začela dolgotrajna in draga prenova, ki je morala v svoji zamisli upoštevati novonastale okoliščine v mestu, cerkvi in cerkvenem kompleksu (novo mestno obzidje, nov dostop, nova razporeditev cerkvenih objektov, rušitev starejše utrdbe, spremembe v liturgiji, drugačna izvedba krstilnice itd.).[27]

V začetku 14. stoletja se urbanizacija pospeši tudi ob mandraču, kjer se je sčasoma izoblikoval osrednji mestni trg in se je odvijalo živahno javno življenje, ter na prostoru, ki približno odgovarja današnjemu Zelenjavnemu trgu oziroma nekdanjima *Piazza del Mercato* in *Piazza di Porta Misana.* Tu so bili zgrajeni in pri Caprinu označeni še: občinski stolp oziroma zvonik

25 Dolce, Pagliaro 1987, 43–55.

26 Kovač 2009a, 174.

27 O pobudniku obnove, apostolskem vizitatorju Agostinu Valierju in njegovem poročilu iz leta 1579, prim. Lavrič 1986; Kovač 2007. Napisna plošča ponovne posvetitve cerkve leta 1637 je vzidana na zahodni fasadi južno od vhodnih vrat in vklesana v kvadratiki – kvadratni kapitali (Kovač 2009b, 55).

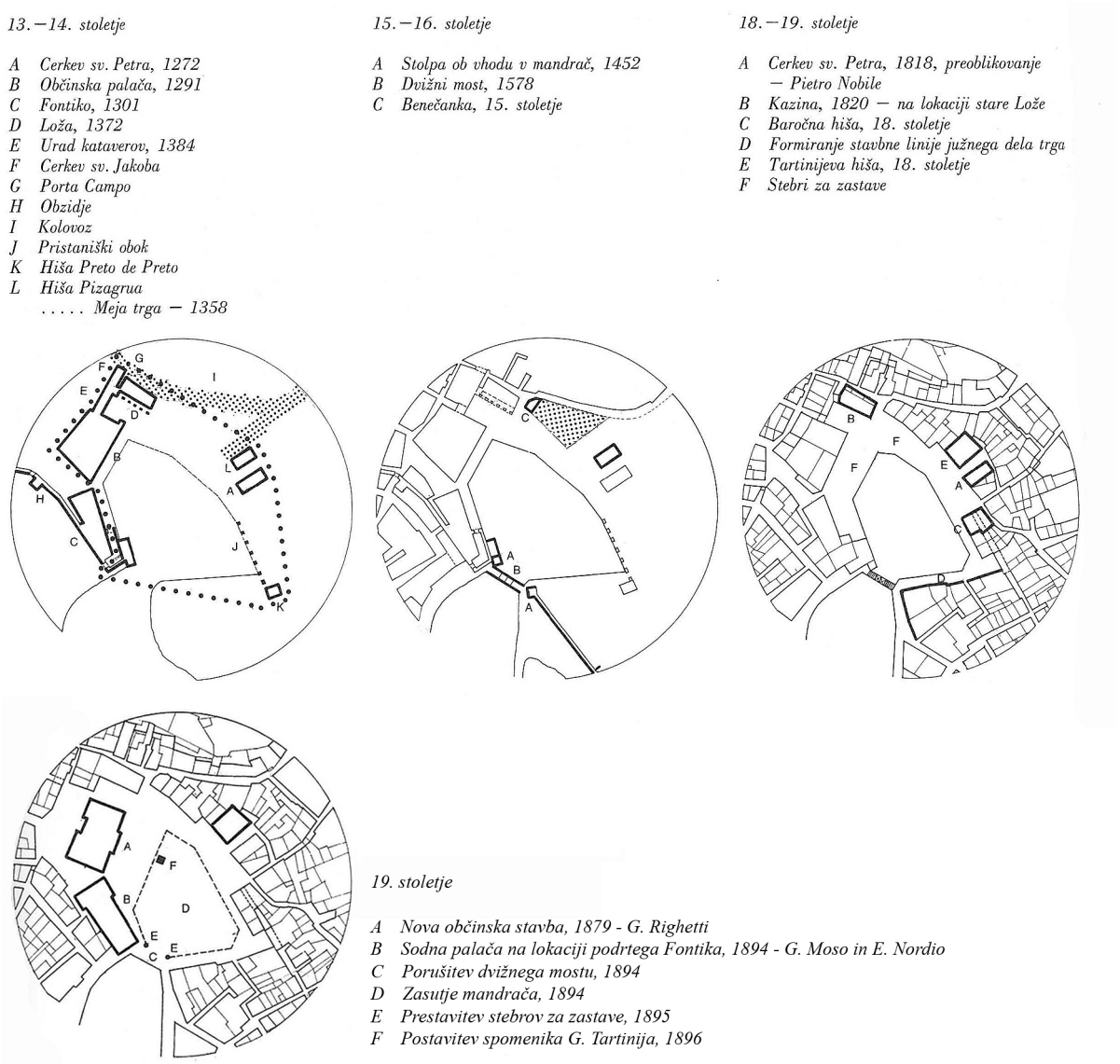

Slika/Figure 3 *Shematični prikaz najpomembnejših razvojnih faz osrednjega mestnega trga v Piranu (po Hoyer 1993a, 46–47, sl. 39). / Schematic presentation of the main development phases of the Central Square in Piran (after Hoyer 1993a, 46–47, Fig. 39).*

v sklopu stare občinske palače (njen južni vogal) za sklicevanje sej velikega sveta, katerega tloris sega na današnji trg *Torre* (*sl. 1: b*), pokriti hodnik *Liagò* (*sl. 1: c*) – med staro občinsko palačo, ložo oziroma dvorano velikega sveta ter Poljskimi vrati/*Porta Campo* s kapelo sv. Jakoba/C*appella di S. Giacomo sopra Porta Campo* (*sl. 1: 15*), loža/*loggia* (*sl. 1: d*) oziroma v prvi četrtini 14. stoletja dvorana velikega sveta/*Sala del Consiglio* (1372), ki zapirata trg na severovzhodu proti Trubarjevi ulici oziroma Poljskim vratom/*Porta Campo*, mesnica/*Beccheria* (*sl. 1: e*), ki se drži stare Občinske palače, ribja tržnica oziroma ribarnica *Pescheria* (*sl. 1: f*), skladišče žita in moke – fontik (lat. *fonticum*, it. *Fondaco,* ben. *Fontego, Fontico* (1301; *sl. 1: h*) ter zastavljalnica/*Mons pietatis Monte di Pietà* (1634; *sl. 1: g*), par kamnitih stebrov za lesena zastavna drogova – steber sv. Jurija/*Stendardo di S. Giorgio* (1466; *sl. 1: i*) in steber sv. Marka/*Stendardo di S. Marco (1466; sl. 1: l)* pred občinsko hišo, nekdanja obrambna oziroma obzidna stolpa ob vhodu v mandrač kot *Torri del Mandracchio* (*sl. 1: m*), dvižni most nad vhodom v notranje pristanišče/*mandracchio,* grajen leta 1578 kot *Ponte Levatoio* (1578; *sl. 1: n*), gostilna/*Locanda* (*sl. 1: r*). Notranje pristanišče – mandrač, na območju

današnjega Tartinijevega trga, je nudilo varno zavetje manjšim ladjam in čolnom (*sl. 4*).[28]

Na območju današnjega in nekdanjega pristanišča so pri Caprinu označeni še: nekdanje zunanje pristanišče/*Porto* – na območju današnjega malega in velikega mandrača, pomol zunanjega pristanišča/*Molo* (*sl. 1: o*), mali pomol zunanjega pristanišča/*Moletto* (*sl. 1: p*) ter nakazane novogradnje, ki so bile izvedene kasneje – od tridesetih let 19. stoletja dalje (nova manjša pomola, ki sta delila pristanišče na zaprti notranji in odprti zunanji bazen, zidana obala pred četrtjo Marčana itd.).[29]

Kot vplivno območje pristanišča je treba poleg današnjega Tartinijevega trga z okolico ter Kidričevega in Cankarjevega nabrežja upoštevati ladjedelniški območji – Stari škver, pri Caprinu naveden kot *Squero Vecchio* zahodno ter Škver/*Squero* vzhodno od nekdanjega vhoda v notranje pristanišče, obalni pas mestnih četrti Osrednja in Poljska vrata, Marčana ter Borgo.[30] Med nekdanjim pomolom in Starim škverom je pri Caprinu označena nekdanja cerkev sv. Nikolaja v pristanišču/*S. Nicolò* (*sl. 1: 21*). Niza stavb med severovzhodno stranico trga, poleg cerkve sv. Petra, in sedanjo Ulico IX. korpusa, nekdanjim „Velikim kolovozom"/*Carrara Grande,* Caprin na tlorisu posebej ne razčlenjuje.[31] Nad pristaniščem, ob današnji Bolniški ulici, nekdanjem „Malem kolovozu"/*Carrara Piccola,* na rahlo vzpenjajočem se delu četrti *Campo* – v predelu *Carrara,* so minoriti v začetku 14. stoletja postavili cerkev in kasneje še samostan na prostoru, ki je bil tedaj še izven mestnega obzidja.[32] Caprin v predelu *Carrara* navaja sledeče sakralne

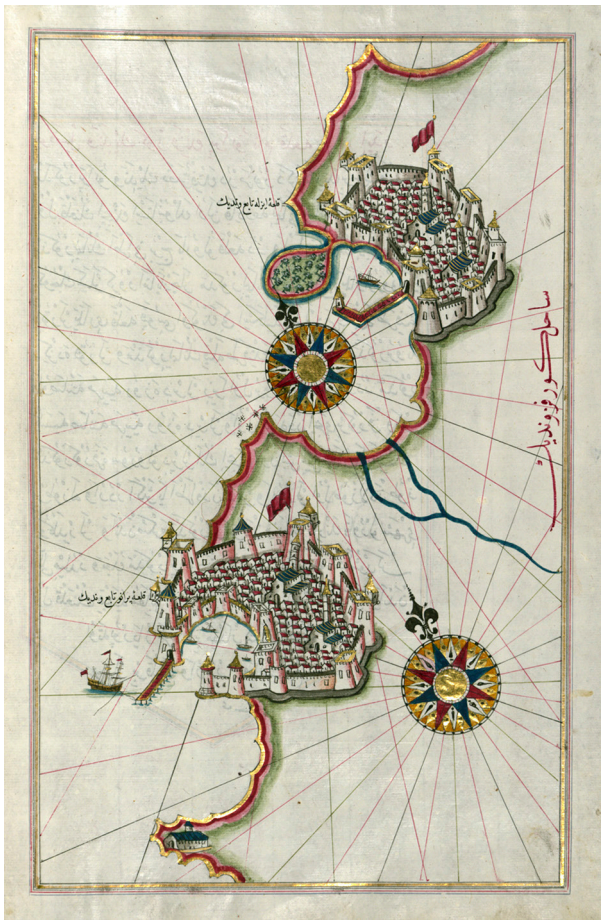

Slika/Figure 4 *Piran s pristaniščem, obzidjem in obzidnimi stolpi (spodaj), kot ga je v začetku 16. stoletja po svoje zabeležil osmanski kartograf Piri-Re'is na karti, ki prikazuje morsko obalo od Pirana do Izole (splet 1). / Piran with its port, town walls, and fortified towers (bottom) on a map showing the coastline from Piran to Izola as recorded by the Ottoman cartographer Piri-Re'is in the early 16th century (Web 1).*

28 Piransko pristanišče omenja Naldini v tretji knjigi svojega Cerkvenega krajepisa (1700), ko pravi: „(...) Preprosto pristanišče, v katerem se prihodi in odhodi ladij ravnajo po vodni plimi in oseki, tako da plovba poteka kot po nekakšnem kanalu med pomolom in plitvim obrežjem, se pod kamnitim mostom, ob katerem stojita stražna stolpa, zajeda v samo srce največjega trga. Tu kot nekakšno stoječe jezero daje varno zavetje manjšim lesenim plovilom. Nedaleč od tega pristanišča je še eno pristanišče, pod cerkvijo sv. Marije rožnovenske, po kateri se tudi imenuje. Piransko pristanišče je znamenito in ni brez razloga označeno na navtični karti, saj lahko sprejme različne vrste ladij." (Naldini, Darovec 2001, 193).

29 Prim. Bonin, Hoyer, Terčon 1993.

30 Lokacijske podatke o imenovanih ladjedelnicah dopolnjuje zgodovinar Ferdo Gestrin; k navedenima dodaja območje ob notranjem mandraču (Gestrin 1974, 170, op. 4–6). Neupoštevana ostaja lokacija novoveške čolnarske delavnice oziroma manjše ladjedelnice Tramontana na severni strani Punte, ki je bila ukinjena v devetdesetih letih 19. stoletja in preseljena na Bernardin (Simič 2000, 88).

31 Tu se poleg javnih nahajajo zasebne stanovanjske stavbe premožnejših in uglednejših meščanov, med njimi beneškogotska hiša Fragiacomo oziroma t. i. „Benečanka", hiša Giorgio in Cristoforo Venier in Tartinijeva hiša (tudi hiša Pizagrua, hiša Zangrado – Tartini, hiša Tartini, hiša Vatta).

32 Kovač 2009a, 165, op. 22; prim. prispevke v zborniku, ki je izšel ob sedemstoletnici minoritskega samostana (Dolinar, Vogrin 2001; Šamperl 2002). O cerkvi sv. Frančiška piše tudi Naldini v tretji knjigi svojega Cerkvenega krajepisa (1700) (Naldini, Darovec 2001, 217–219). Ohranjen je shematičen načrt razporeditve objektov v predelu *Carrara,* ki ga je na osnovi arhivskih virov izdelal Guido La Pasquala in naj bi veljal v letu 1710 (arhiv ZVKDS OE Piran).

objekte: Marijo Tolažnico *B.V. della Consolazione* (*sl. 1: 5*), Marijo Snežno/*Madonna della Neve* (*sl. 1: 6*), sv. Frančiška/*S. Francesco (1301; sl. 1: 7*), sv. Janeza/*S. Giovanni* (*sl. 1: 8*) v okviru frančiškanskega samostana, samostan sv. Frančiška/*Convento di S. Francesco* (*sl. 1: 9*),[33] arheološko raziskano cerkev sv. Katarine/*S. Caterina* (*sl. 1: 10*), delno raziskan samostan z oratorijem sv. Filipa/*S. Filippo* (1374; *sl. 1: 11*) v sklopu objekta na Kumarjevi ulici št. 3. Ob koncu 15. stoletja je Marin Sanudo (tudi Sanuto) ob obisku mesta le-to opisal kot zelo primeren kraj za življenje, z dvema pristaniščema, lepo cerkvijo sv. Jurija, obzidjem z morskimi in kopnimi vrati ter gradom San Zorzi, postavljenim na vrhu hriba; grad je ocenil kot nevzdrževano zgradbo.[34] O trgu Piran čez približno 150 let, v svojih zgodovinsko-geografskih komentarjih o Istri, podobno ugotavlja novigrajski škof Giacomo Filippo Tommasini (1595–1655).[35]

Predtem je širitvi mesta proti kopnemu sledilo obzidje.[36] Kot zadnje je bilo med letoma 1470 in 1534 zgrajeno obzidje na pobočju Mogorona, ki je s svojim neprekinjenim obzidnim pasom vključilo tudi četrt Marčana/*Marciana*.[37] Sledita (*sl. 5*) v začetku novega veka prenovljeni kompleks cerkve sv. Jurija/*S. Giorgio* (pred 1343–1637; *sl. 1: 1*) z novim zvonikom/*Campanile* (1600; *sl. 1: 2*) in osmerokotna krstilnica/*Battistero* (*sl. 1: 3*).[38] Nekdanje pokopališče je označeno kot *Cimitero* na platoju zahodno od stolnice in vzhodno od krstilnice, na župnijskem vrtu, kjer je na mestu današnjega Pastoralno-kulturnega centra „Georgios" označena tudi nekdanja cerkev sv. Peregrina/*S. Pellegrino* (1349; *sl. 1: 4*). Podporni oboki, ki podpirajo plato s cerkvenim kompleksom, so označeni kot *Piloni* (1668–1780; *sl. 1: u*).

Utrdbo, imenovano *Castello,* je Caprin lociral med cerkvijo sv. Andreja/*S. Andrea* (*sl. 1: 16*)[39] in starim pokopališčem pred cerkvijo sv. Jurija. Sakralna dediščina Pirana, skupaj z objekti sedanjega cerkvenega kompleksa – župnijsko – kapiteljsko cerkvijo sv. Jurija*,* zvonikom in krstilnico*,* šteje danes 13 aktivnih sakralnih objektov. Po doslej znanih podatkih je Piran imel samostan in več kot 23 cerkva ter številne kapelice, ki so se čez stoletja spreminjale.[40]

Izven območja zadnjega mestnega obzidja se je ob sedanji Tomšičevi, Marxovi, Marušičevi, Aškerčevi in sosednjih ulicah ter ob Gradnikovem trgu med 16. in 18. stoletjem razvila mestna četrt Borgo. Ostala je neobzidana, saj je obzidje medtem izgubilo svojo obrambno funkcijo.[41]

Po propadu Beneške republike je bilo mesto podvrženo avstrijski vladavini (1797–1805); ohranilo je beneško teritorialno razdelitev in vse svoje ozemlje.

33 Oris stavbne zgodovine cerkve sv. Frančiška in minoritskega samostana: Maračić 2001; Šamperl 2001a; Šamperl 2001b; Vuk 2001; Žitko 2001; Šamperl 2002; Oter Gorenčič 2012, 567–577, op. 43–59, sl. 22–37, 39–41, 43–44. O Righettijevih prenovitvenih posegih v cerkvi in samostanu sv. Frančiška v letih 1883–1884 ter rekonstrukciji Carpacciove kapele v cerkvi sv. Frančiška v letu 1887 prim. Hoyer 1999a, 222, 229–230, 236, sl. 2. Za oris gospodarstva in premoženja piranskega minoritskega samostana ter cerkve glej: Bonin, Darovec 2001; Mihelič 2019.

34 Sanudo, Darovec 1999, 30, 31–33, 38.

35 Med drugim ugotavlja, da so „vse ceste v trgu tlakovane, hiše pa zaradi tesnega prostora majhne. Ima lep trg z dvema banderama, eno sv. Marka in drugo sv. Jurija, ki je tudi krajevni patron, z vsemi ustreznimi insignijami za velike praznike. (…)" (Tommasini 1993, 198–200).

36 Mestno obzidje je v urbanistični zgodovini Pirana igralo zelo pomembno vlogo. Že v pozni antiki ali vsaj v 7. stoletju ga je varovalo pred navali sosednjih komun po kopnem kot tudi pred sovražniki in napadalci z morja. Sprva je bil z obzidjem po vsej verjetnosti obdan le polotok Punta. V predbeneških stoletjih so obzidje z obzidnimi stolpi občasno uporabljali kot oporišča v medsebojnih spopadih štirih strank v mestu. Notranjepolitične razmere so se uredile po podreditvi Pirana Beneški republiki (1283); obrambna funkcija obzidja se je ohranila, a osredotočila na zaščito meščanov pred sovražniki, roparji in nalezljivimi boleznimi. Za obzidje so v Piranu skrbeli domala vsi: veliki svet, podestat, mali svet, vodje mestnih četrti, sindiki, sodniki, kataverji, nadzorniki cest in morske obale, javni redarji, zdravstveni skrbniki in ne nazadnje čuvaji mestnih vrat – ključarji (Bonin 2006). O nastanku in razvoju obzidja v Piranu prim. Hoyer 2006; Stokin 2016 in prispevek M. Stokina v tem zborniku.

37 Mestna vrata/*Porta Marzana* so bila zgrajena med letoma 1533 in 1534 (Foscan 2003, 95–96, 99, Fig. 44, Tav. 25, Dis. 10; Kovač 2009a, 163, op. 16).

38 Prim. Kovač 2005; Kovač 2006.

39 Cerkev je pomembna, ker naj bi bila v njej leta 1283 podpisana t. i. vdanostna listina, s katero se je Piran podredil Benetkam (Caprin (1905) 1968, 204; Alberi 1997, 580).

40 Bajc *et al.* 2017, 5.

41 Stanje obrambnih objektov Pirana v začetku 18. stoletja nazorno predstavi poročilo Giovannija Battiste grofa Polceniga iz leta 1701 (Polcenigo, Darovec 1999, 274–275, 281).

Slika/Figure 5 *Piranski cerkveni kompleks z župnijsko cerkvijo sv. Jurija (Kovač 2010, 76, sl. 1). / The ecclesiastical complex with the parish church of St George in Piran (Kovač 2010, 76, Fig. 1).*

Leta 1805 so francoske čete že drugič v kratkem času zasedle ozemlje bivše Beneške republike – posledično je mesto pripadlo Napoleonovi Franciji in postalo središče kantona. Okoli leta 1812, v obdobju Napoleonove okupacije, je nastalo sedanje pokopališče, ki leži na vrhu vzpetine Mogorona, zunaj obzidja ob cesti proti Fiesi in v načrtu pri Caprinu ni zajeto. Nadomestilo je stari piranski pokopališči ob župnijski cerkvi sv. Jurija in pred minoritskim samostanom. Leta 1863 so pokopališče razširili in zgradili vhodno stavbo z obokano vežo ter osmerokotno osrednjo kapelo sv. Mohorja in Fortunata.[42]

Od leta 1797 do leta 1813 so si Francozi in Avstrijci podajali celotno ozemlje Istre. Nova avstrijska oblast je v Piranu ohranila *Magistrato civico* in vanj imenovala svojega političnega načelnika, ki mu je prepustila vse nekdanje statutarne funkcije. V obdobju restavracije je Piran ponovno zacvetel.

Mestni predel, v katerem se gradnje pojavljajo predvsem na morskem nasipu vzdolž obale, od sedanjega notranjega pristanišča (staro zunanje pristanišče/ *Magnarolla)* do nekdanje opekarne v Fornačah se je oblikoval v avstrijskem obdobju. Kataster iz okoli leta 1820 gradenj vzdolž obale še ne prikazuje (*sl. 6*). V tem času doživi velike spremembe tudi današnji Tartinijev trg – nekdanji madrač. Prenova se je začela leta 1893; najprej je bil podaljšan zunanji pomol, zagrajen del starejšega pristanišča z manjšima pomoloma, porušen stari most, leta 1894 je bilo zasuto tudi pristanišče ter leta 1896 na trgu odkrit kip skladatelja in violinista Giuseppeja Tartinija. Še za časa obstoja mandrača je ob njem namesto stare beneško-gotske občinske palače iz leta 1291 med letoma 1877 in 1879 po načrtih tržaškega arhitekta Giovannija Righettija ml. nastala nova, s prevladujočimi klasicističnimi elementi.[43] Na lokaciji mestne zastavljalnice in žitnega skladišča oziroma fontika je v letih 1890 in 1891 nas-

42 Milotti Bertoni 1999; Sapač, Lazarini 2015, 560–561; Petronio, Rojec, Zigante 2017, 4–5.

43 Righetti je ohranil skoraj vse dokumentarno najpomembnejše arhitekturne člene stare palače (Kovič, Pahor 1960, 22–26, 33, 35; Bernik 1968, 162, 166, 169, 170, 171, 185, sl. 153; Žitko 1989, 45–46; Hoyer 1993b, 98–100; Hoyer 1999a, 222, 225–227, 236, sl. 1; Simič 2000, 43–57; Sapač, Lazarini 2015, 560).

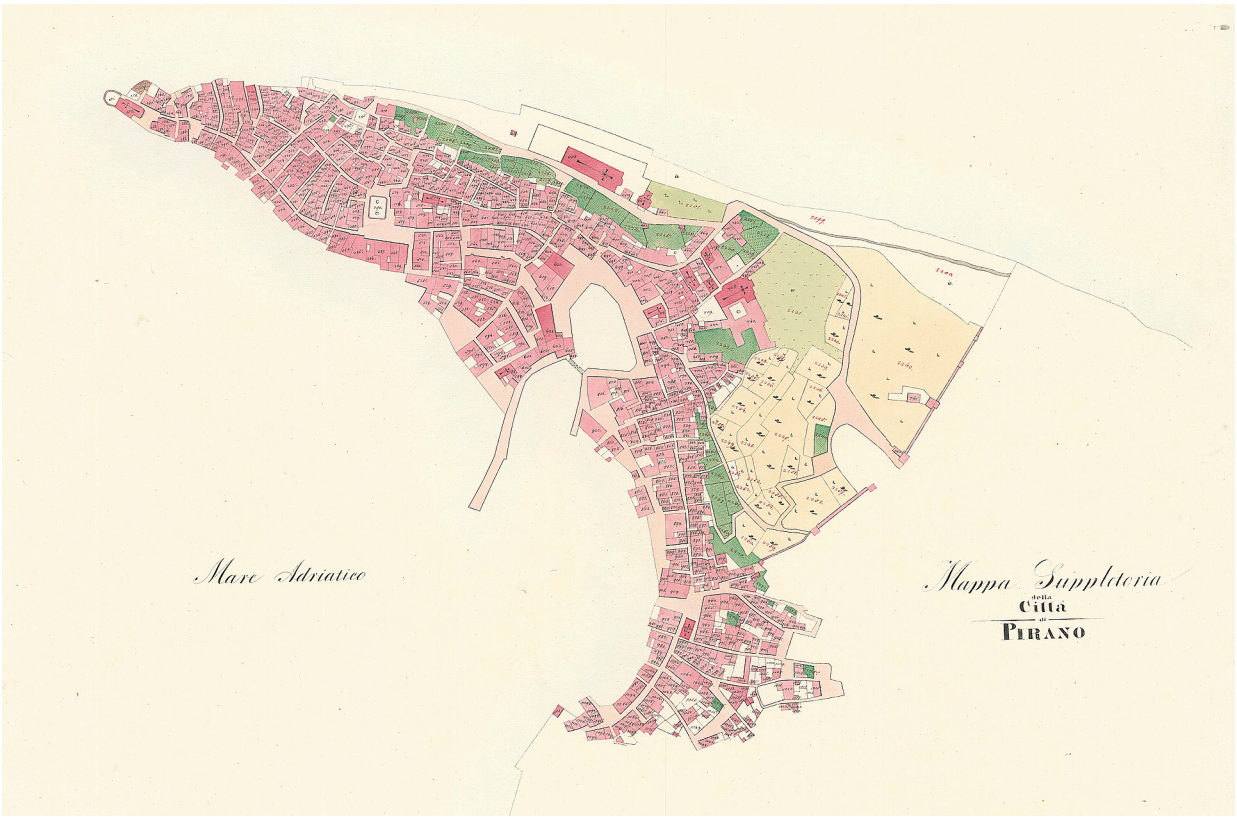

Slika/Figure 6 *Piran na katastrskem načrtu iz okoli 1820 (arhiv ZVKDS OE Piran, 1820_347__b_all_01 kop. pdf). / Cadastral plan of Piran from around 1820 (Archive IPCHS Regional Office Piran, 1820_347__b_all_01 kop.pdf).*

tala monumentalna palača, ki je sicer že od leta 1848 bila v rabi za potrebe državnega sodstva.[44] Še pred letom 1815 je stavbo nekdanje lože nadomestila klasicistična dvonadstropna stavba Kazine.[45] Arhitekturnih sprememb objektov, ki so dobili klasicistično podobo, je bilo takrat na trgu še več: 1818 predelava cerkve sv. Petra,[46] med 1824 in 1826 gradnja palače Barbojo Fonda Trevisini ob severozahodni strani pristanišča, na današnjem Kidričevem nabrežju,[47] 1846 predelava Tartinijeve hiše, v šestdesetih letih 19. stoletja predelava ozke gotske hiše na Levstikovi ulici 8, domnevno sočasno tudi hiše na Levstikovi 6,[48] sredi 19. stoletja gradnja palače Gabrielli in sosednjih palač na severnem delu današnjega Cankarjevega nabrežja.[49]

Na delu novo nasutega nabrežja, južno od srednjeveškega mestnega jedra, je dala piranska mestna občina v letih 1909 in 1910 zgraditi prav tako po slavnem umetniku poimenovano gledališče.[50]

Pregled arheoloških raziskav

Arheološke raziskave v Piranu so od prvih povojnih začetkov v 50-tih letih 20. stoletja do začetka tega stoletja potekale predvsem v okviru obnove hiš, urejanja komunalnih vodov in novogradenj. Z vsakim zemeljskim posegom so na plano prihajale nove arheološke ostaline. Šele v najnovejšem času so se le-te z ustreznejšim metodološkim pristopom, predvsem z uvedbo predhodnih arheoloških raziskav ter z izpopolnitvijo terenskih postopkov dokumentiranja in poterenske obdelave arhivov najdišč „osamosvojile“. Raziskave so postale prepoznavne in mednarodno primerljive; k slednjemu so pripomogli tudi sprejeti

44 Kovič, Pahor 1960, 26–28, 33–34; Bernik 1968, 169, 170, 185, sl. 152; Hoyer 1993b, 101–103; Hoyer 1999b, 335–336; Kovač 2012; Sapač, Lazarini 2015, 559, 560.
45 Kovač 2012; Sapač, Lazarini 2015, 560.
46 Sapač, Lazarini 2015, 557.
47 Bernik 1968, 184; Hoyer 1993b, 106, sl. 75; Simič 2000, 65, 78, 80; Sapač, Lazarini 2015, 559.
48 Sapač, Lazarini 2015, 558.
49 Sapač, Lazarini 2015, 559–560.
50 Jenko 1992; Sapač, Lazarini 2015, 558.

minimalni standardi raziskav in ustrezna zakonodaja.[51] V nadaljevanju povzemamo rezultate ključnih arheoloških raziskav v Piranu, ki so prispevali k razumevanju njegovega urbanega razvoja (*sl. 7*).

Z dosedanjimi raziskavami je bila dokazana kontinuirana poselitev območja mesta vsaj od železne dobe naprej,[52] toda območje Prvomajskega trga in Punte je bilo obljudeno že v poznem eneolitiku in zgodnji bronasti dobi.[53] Grški izvor z datacijo konec 5. do začetka 4. stoletja pr. n. št. se danes pripisuje bronastemu kipcu v podobi kozla iz Pirana oziroma njegove okolice, najdenemu sredi 19. stoletja.[54] Z izkopavanj v cerkvi sv. Jurija in neznanega najdišča v Piranu ali okolici sta odlomka certoških fibul iz železne dobe.[55] V Fornačah sta bili med drugim najdeni dve fibuli – prva srednje latenske sheme vrste Picugi iz 2. ali 1. stoletja pr. n. št. in druga tipa Jezerine iz 1. stoletja pr. n. št.[56]

Drobno gradivo in ostanki arhitekture, umeščeni v rimsko obdobje, so raztreseno in nepovezano prihajali na plano z gradbenimi deli na različnih lokacijah v mestu: pri obzidju, na morskem dnu pri Punti, na območju Tartinijeve hiše, v Trubarjevi ulici, pri cerkvi sv. Jurija, na Prvomajskem trgu, Bolniški 1 in Kumarjevi ulici 3.[57]

Na predmestni lokaciji v Fornačah so že konec 19. stoletja našli temelje rimske stavbe z ostanki moza-

Slika/Figure 7 *(stran 151) Lokacije arheoloških raziskav v Piranu: 1 – obrambni stolp s svetilnikom na Punti, 2 – Miljska vrata 6, 3 – Prešernovo nabrežje, 4 – Vilharjeva ul., 5 – Bonifacijeva ul. 10, 6 – Grajska ul., 7 – Gregorčičeva ul. 9, 8 – Prvomajski trg, 9 – Verdijeva ul. 28, 10 – Trubarjeva ul. 27, 11 – Židovski trg 6, 12 – vrh klifa, 13 – cerkev sv. Jurija, 14 – južna brežina pod cerkvijo sv. Jurija, 15 – Trubarjeva ul. 8, 16 – Trubarjeva ul. 3, 17 – nekdanja Loža (Loggia), 18 – Zelenjavni trg, 19 – Vidalijeva ul., 20 – Tomažičeva ul., 21 –Trinkova ul. (gasilski dom), 22 – Kidričevo nabrežje 2, 23– Kidričevo nabrežje 4, 24 – Tartinijev trg, 25 – Tartinijeva hiša, 26 – Bolniška ul. 1, 27 – Kumarjeva ul. 3, 28 – cerkev Marije Snežne, 29 – Bolniška ul. 15, 30 – Bolniška ul. 20 (nekdanja cerkev sv. Katarine), 31 – Vrtna ul., 32 – Rozmanova ul., 33 – park ob Pomorskem muzeju, 34 – Cankarjevo nabrežje 3, 35 – dno piranskega pristanišča, 36 – raziskave morskega dna od piranskega pristanišča do Fiese, 37 – Ulica svobode 24, 38 – škarpa ob povezovalni poti do Ul. svobode, 39 – Ulica svobode 26 / Goriška ul. 2–4, 40 – Gortanova ul. 25, 41 – Marxova ul. 23, 42 – območje nekdanje cerkve sv. Mohorja in Fortunata, 43 – območje Pusterle (med stolpoma 5 in 6), 44 – Fornače – območje nekdanje tovarne Salvetti, 45 – Fornače – novoveška cisterna, 46 – Fornače – nekdanja obalna cesta (načrt G. Rutar). / Locations of archaeological investigations in Piran: 1 – Defensive tower with Punta Lighthouse, 2 – Miljska vrata 6, 3 – Prešernovo nabrežje, 4 – Vilharjeva ul., 5 – Bonifacijeva ul. 10, 6 – Grajska ul., 7 – Gregorčičeva ul. 9, 8 – Prvomajski trg, 9 – Verdijeva ul. 28, 10 – Trubarjeva ul. 27, 11 – Židovski trg 6, 12 – The top of the cliff, 13 – St George's Parish Church, 14 – The south slope below the St George's Parish Church, 15 – Trubarjeva ul. 8, 16 – Trubarjeva ul. 3, 17 – The former Loža (Loggia), 18 – Zelenjavni trg, 19 – Vidalijeva ul., 20 – Tomažičeva ul., 21 – Trinkova ul. (Fire Station), 22 – Kidričevo nabrežje 2, 23 – Kidričevo nabrežje 4, 24 – Tartinijev trg, 25 – Tartini House, 26 – Bolniška ul. 1, 27 – Kumarjeva ul. 3, 28 – Church of St Mary of the Snows, 29 – Bolniška ul. 15, 30 – Bolniška ul. 20 (former St Catherine's Church), 31 – Vrtna ul., 32 – Rozmanova ul., 33 – The area beside the Maritime Museum, 34 – Cankarjevo nabrežje 3, 35 – The seabed of Piran Harbour, 36 – Archaeological investigations of the seabed from Piran Harbour to Fiesa, 37 – Ulica svobode 24, 38 – Escarpment along the connection to Ul. svobode, 39 – Ulica svobode 26 / Goriška ul. 2–4, 40 – Gortanova ul. 25, 41 – Marxova ul. 23, 42 – The area of the former Church of St Hermagoras and Fortunatus' , 43 – Pusterla area (between the wall towers 5 and 6), 44 – Fornače – the area of the former Salvetti Factory, 45 – Fornače – modern cistern, 46 – Fornače – former coastal road (map by G. Rutar).*

51 Večina navedenih raziskav je vezana na lokacije, ki jih zajema Register kulturne dediščine (RKD) pod skupnima nazivoma *Piran – Mestno jedro, EŠD 513* in *Piran – Arheološko najdišče Piran mesto, EŠD 24978*.

52 Snoj, Novšak 1992, 271; Sakara Sučević 2008, 444–445; Sakara Sučević 2012b, 43, 45, 48–51, 418, t. 36.

53 Prim. novejša spoznanja o najzgodnejši poselitvi: Stokin 1990a; Sakara Sučević 2008, 444–445, 447, sl. 1: 2, sl. 2–3, sl. 7: 50–61; Sakara Sučević 2012a, 98, op. 41–47, sl. 5: 24–26; Sakara Sučević 2012b, 43–51, 409–417, t. 27–35; Benjamin, Bonsall 2009a, 9–15; Benjamin, Bonsall 2009b, 167–171; Karinja 2013, 30–32, 106–110.

54 Vondraček-Mesar 1998–1999, 9–11; Moser 2014, 109–124.

55 Karinja 2013, 147.

56 Stokin 1989a, 21–22.

57 Boltin 1960; ANSl 1975, 146; Boltin-Tome 1981; Boltin-Tome 1985; Stokin, Šemrov 1988, 270–271; Boltin-Tome 1989, 6, 15; Stokin 1989b; Snoj, Novšak 1992; Zaccaria, Župančič 1993, 160; Snoj 1995; Snoj 1998; Šemrov 1998, 92; Snoj 2004a; Stokin, Karinja 2004, 47, sl. 3; Stokin, Lazar 2008b; Lazar, Stokin 2009, 146–149; Bekljanov Zidanšek 2011; Bekljanov Zidanšek 2012, 141, 144.

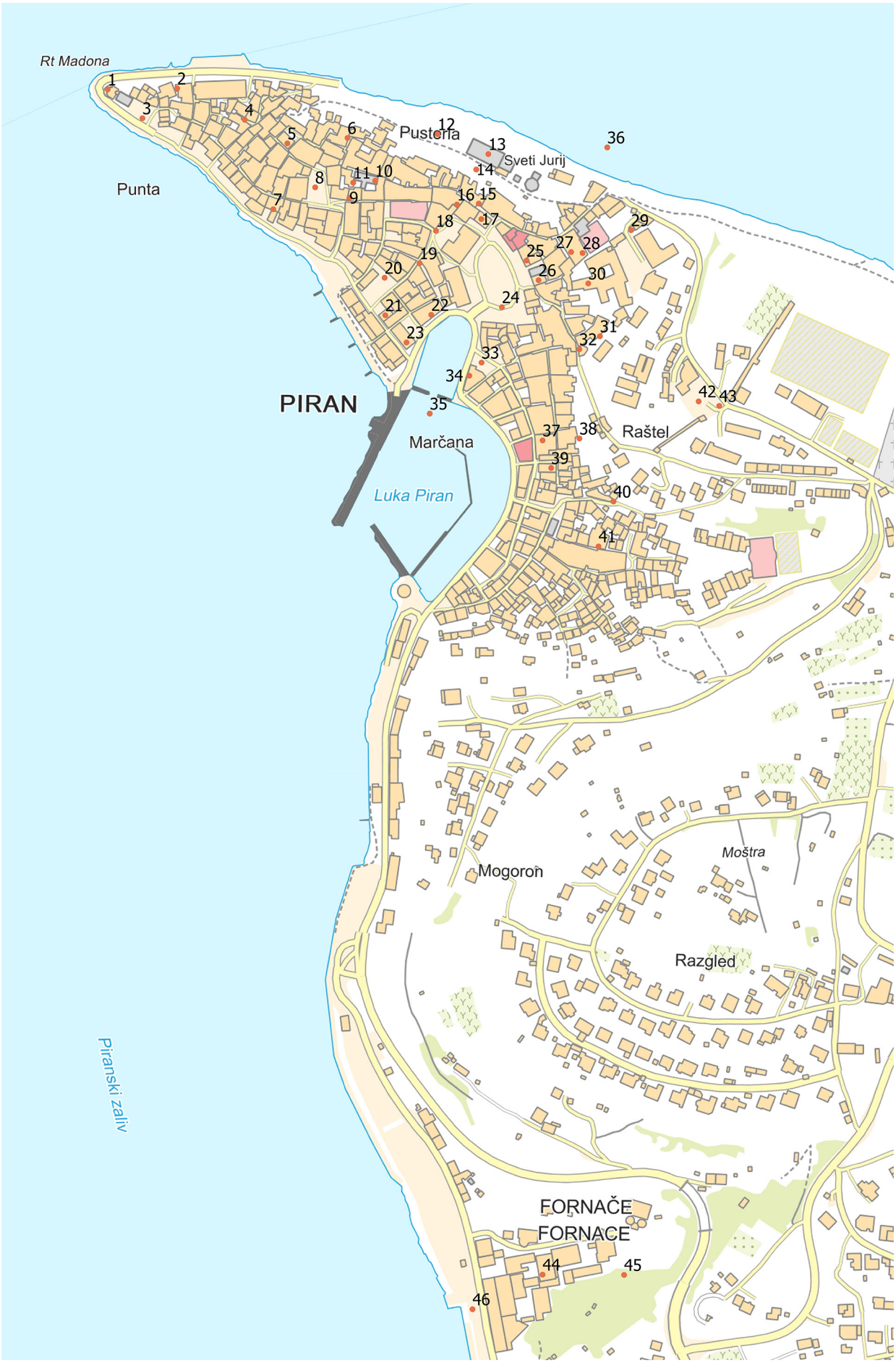
Rt Madona
Punta
Pusterla
Sveti Jurij
PIRAN
Marčana
Luka Piran
Raštel
Mogoron
Moštra
Razgled
FORNAČE
FORNACE
Piranski zaliv
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46

ikov, novce in fragmente posod. Zaščitne raziskave, opravljene leta 1986 ob gradnji čistilne naprave, kažejo, da je tod najverjetneje stala rimska vila. Naselje v Fornačah je nastalo dokaj zgodaj in je skupaj z območjem Bernardina in Fizin tvorilo gospodarsko močno razvito piransko zaledje.[58]

Srednjeveške in novoveške ostaline so bile odkrite pri večini arheoloških raziskav in kažejo, da se je raster mesta glede na poznorimsko obdobje spreminjal in ni ohranjal prvotne urbanistične zasnove.

Leta 1905 so pri obnovi tlaka za lokal v pritličju hiše Tartini odkrili zakladno najdbo zlatnikov iz 16. stoletja.[59] Ob preurejanju pritličnih prostorov med letoma 1954 in 1955 so ugotovili, da je stavba brez temeljev, grajena neposredno na morskem nasipu.[60] Leta 1984 pa je bila ob prenovi Tartinijeve hiše opravljena arheološka raziskava, ki je situacijo osvetlila v novi luči.[61] Odkriti so bili temeljni zidovi, tlak in ostanki arhitekture, ki so pripadali najmanj dvema še srednjeveškima fazama predhodnice Tartinijeve hiše. Med najdbami so bili tudi ostanki človeških skeletov, interpretirani kot uničeni srednjeveški grobovi nekdanjega grobišča ob cerkvi sv. Petra.

Med letoma 1983 in 1990 je bilo sistematično pregledano morsko dno v obalnem pasu od piranskega pristanišča do Fiese. Pri tem je bilo odkrito najdišče lončenih pip za kajenje iz 19. stoletja, ki se širi od rta Madone proti piranskemu pristanišču.[62]

Arheološke raziskave Medobčinskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran so med letoma 1985 in 1988 potekale na več delih nekdanjega Židovskega kareja in so bile vključene v širši spomeniškovarstveni projekt prenove starega mestnega jedra. Med drugim so bili v stavbi s srednjeveško zasnovo v Verdijevi ulici 28 odkriti temelji zidov starejših gradbenih faz, ki bi lahko bili starejši od srednjeveškega historičnega jedra, saj se ne ujemajo z njegovim rastrom.[63] Tudi v Trubarjevi ulici št. 27 in v stavbi Židovski trg št. 6 so bili odkriti ostanki srednjeveških plasti in arhitekturnih elementov.[64]

Arheološka zaščitna izkopavanja so leta 1988 potekala na Prvomajskem trgu, neposredno ob cerkvi sv. Štefana in opuščeni cerkvi sv. Donata, ki imata srednjeveško zasnovo in sta bili kasneje baročno predelani. Med arhitekturnimi ostanki je izrazito zastopano poznorimsko obdobje. Pomembno je predvsem odkritje temeljev obzidja iz 5. stoletja. Odkrita je bila tudi oljarna, katere datacija ostaja problematična. Njen izvor je lahko rimski, vendar se tehnologija pridobivanja olja v srednjem veku ni dosti spremenila.[65] V plasteh iz 7. in 8. stoletja odkrite bizantinske amfore, keramika z valovnico, sulice in novčne najdbe kažejo na vse večji pomen mesta v tem času. Od treh srednjeveških novčnih najdb, ki se omenjajo iz Pirana, je najstarejši folis, najden med izkopavanji v Židovskem kareju.

Leta 2003 je stekel konservatorsko-restavratorski projekt celovite prenove cisterne iz leta 1776 na Prvomajskem trgu, katerega realizacija je pomembna tudi za prihodnje arheološke raziskave območja Prvomajskega trga.[66]

V izkopih na Vilharjevi in Grajski ulici, ki so bili leta 1990 izvedeni v obstoječo kanalizacijo, je bilo na globini 0,2 m opaziti starejše hodne površine, tlakovane s kamnitimi tlakovci, in drobne arheološke najdbe.[67]

Arheološke raziskave kompleksa cerkve sv. Jurija so potekale med letoma 1991 in 1993. Izkopanih je bilo devet sond, od tega osem v cerkvi in ena zunaj ob severni steni cerkve. Nekaj najdb, predvsem odlomkov keramičnih posod, je bilo opredeljenih kot prazgodovinskih. V treh sondah so bili odkriti ostanki antične in zgodnjesrednjeveške arhitekture, v dveh pa je bil izkopan del srednjeveškega piranskega obzidja, omenjenega v virih za leto 1291.[68] Rimske in poznoan-

58 Kandler 1847, II/7–8, 26; Morteani 1885; Morteani 1886, 4; Stokin 1987b; Boltin-Tome 1989, 8, 15; Stokin 1992; Zaccaria, Župančič 1993, 160; Stokin, Karinja 2004, 46, 47, 48, 49; Poglajen 2007, 163, št. 206.

59 Puschi 1905.

60 Kovič, Pahor 1960, 30.

61 Boltin-Tome 1985; Hoyer 1993a, 65–86; Hoyer 2000, 327–332.

62 Knific 1993, 13, 20, 21, 24, sl. 8.

63 Stokin 1986.

64 Stokin, Šemrov 1988, 270–271.

65 Stokin 1990a, 182; Stokin 2004; prim. tudi srednjeveško steklo, najdeno v bazenčku oljarne (Lazar 2004).

66 Žbona, Drešar 2008.

67 Stokin 1990b.

68 Snoj 2004b, 29–30.

tične drobne najdbe so prevladovale v največji sondi – sondi 9. Odkriti so bili štirje skoraj v celoti ohranjeni skeletni grobovi, a so bili brez pridatkov, zato ni bilo mogoče določiti časa pokopa. Med izkopavanji je bila sicer najdena velika količina odlomkov kuhinjske keramike, datirane v čas med 5. in 10. stoletjem. Večinoma so to lonci, okrašeni z valovnico; poleg tega še odlomki uvoženih posod afriške *sigilate* s konca 6. in prve polovice 7. stoletja ter odlomki amfor, opredeljenih kot vzhodnosredozemskih, nekaj tudi severnoafriških, izdelanih med 5. in 7. stoletjem. V zasipu največje sonde je bil leta 1991 na globini med 1,75 in 1,95 m ob ostankih poznorimske oziroma predromanske arhitekture najden najpomembnejši kovinski predmet med arheološkimi raziskavami v cerkvi – delno ohranjena posrebrena bronasta ulita fibula v podobi pava iz 6. do 7. stoletja.[69] Že leta 1592 je bil pod nekdanjim oltarjem sv. Katarine v cerkvi sv. Jurija najden relikviarij – skrinjica iz kosti in slonovine, kakršne so sredi 10. stoletja izdelovali v Bizancu.[70] Iz cerkve naj bi izvirala tudi krstna posoda, izvorno del rimskega nagrobnika.[71] V izkopanih sondah so bili poleg arhitekture in drobnega gradiva, datiranega v rimski čas, najdeni kosi notranje sakralne opreme, datirane v 9. stoletje. Gre za kamnite elemente predromanske sakralne opreme prvotne cerkve in/ali krstilnice, okrašene s tedaj značilno pleteninasto ornamentiko.[72]

Intaktno rimsko oziroma poznorimsko plast je v omenjenih sondah prekrivala premešana plast, v kateri je bilo poleg različnega gradbenega materiala in slabo ohranjenih kostnih ostankov izkopano tudi manjše število odlomkov keramike iz 16. in 17. stoletja, več rimskodobnih[73] in srednjeveških novcev,[74] dva križa, več jagod rožnega venca ter dvaindvajset bronastih svetinjic.[75]

V sklopu statične sanacije sta bili leta 2003 ob temeljih južne fasade cerkve sv. Jurija izkopani dve sondi. V eni sta bili najdeni zasuti iz kamna zidani grobnici. Zaradi nedostopnosti je bila izkopana samo ena grobnica z več skeletnimi pokopi, katerih usmerjenost naj bi bila vzhod–zahod, z glavo na zahodu. Odkrite človeške kosti, ki so predstavljale spodnje okončine več osebkov, so se nahajale pomešane z zemljino na globini okoli 1,12 m.[76]

Pri obnovi objekta Bolniška ulica št. 1 so bila leta 1993 opravljena arheološka izkopavanja, pri katerih je bila raziskana povprečno meter debela kulturna plast z ostanki arhitekture in drobnimi najdbami, večinoma datiranimi v čas zgodnje antike (številne opeke, amfore in druga keramika, s katero so najverjetneje zasipavali obrežje nekdanjega mandrača). Domnevno so se z raziskavami približali rimskemu skladišču, na kar opozarjajo številni odlomki amfor in pokrovov, medtem ko so bile najdbe finejšega namiznega posodja redko zastopane. Datacijo rimskodobnih keramičnih najdb dopolnjuje omenjeni novec – as cesarja Domicijana s konca 1. stoletja. Odkrite so bile tudi uteži za ribiške mreže. Ostanki štirih zidov pa so datirani v poznosrednjeveško in zgodnjenovoveško obdobje.[77]

Pri obnovi objekta v Gregorčičevi ulici št. 9 (v nekdanji *Via Sardi*) je bil leta 1994 odkrit odsek mestnega

69 Fibula v podobi pava, v piranskem primeru verjetno grobna najdba, je bila v tem času priljubljena med poznoantičnim staroselskim romanskim prebivalstvom v severni Italiji in vzdolž alpskega loka. Po vsej verjetnosti je fibula iz Pirana izdelek italske obrti, najbrž ravenske delavnice pod bizantinskim vplivom (Snoj, Novšak 1992, 271, t. 1: 1, foto 1; Snoj 1993; Bitenc, Knific 2012, 433–434, kat. št. 14, sl. 2: 14).

70 Bizantinsko skrinjico iz Pirana, ki pripada tipu t. i. rozetnih skrinjic, hrani Arheološki muzej Istre v Pulju; prim. objave: Kandler 1847, II/33–34; Luca 1992a; Luca 1992b; Golob 2005; Milinović 2005.

71 Krasi ga relief krilatega Amorja in delfina; spomenik je bil najverjetneje že v zgodnjekrščanskem času predelan v bazen za krščevanje; prim. Morteani 1886, 311.

72 Sagadin 1981, 38–41, 51, 59–60; Snoj, Novšak 1992, 268–272; Snoj 1995; Župančič 2003a (z navedeno literaturo), sl. 1; Župančič 2003b, sl. 1, 2: 12; Župančič, Tumpić 2003, sl. 1: 12; Žvanut 2003, 232, 241, op. 18.

73 Z območja cerkve sv. Jurija so zabeležene naslednje posamične rimskodobne novčne najdbe: Pegan 1960; Kos 1988, 86; Kos, Šemrov 1995, 94–95.

74 Za datacijo srednjeveških posamičnih novčnih najdb z iste lokacije: Karinja 2013, 146; Šemrov 2015, 83, 196.

75 Svetinjice, ki so tudi tu izraz religioznosti in spomina na božjo pot, so datirane od druge polovice 17. do konca 18. stoletja; prim. Knez 1994.

76 Hofman 2003.

77 Snoj 1998; Snoj 2004a; Bekljanov Zidanšek 2011; Bekljanov Zidanšek 2012; Kompare 2015, 198–200.

obzidja, najverjetneje iz srednjeveškega in novoveškega obdobja.[78]

Leta 1998 so bile v sklopu prenove palače Zaccaria Ravasini (prej Apollonio) na Ulici svobode št. 24 v pritličju stavbe izkopane štiri sonde, ki so v glavnem potrdile arhivske podatke o stavbno-zgodovinskem razvoju palače in hkrati tudi mestne četrti, v kateri stoji. Predvsem so pomembne natančna določitev poteka odseka mestnega obzidja, zgrajenega najkasneje med letoma 1470 in 1534, in ugotovitve glede načina temeljenja obzidja in odnosa do kasnejših arhitekturnih posegov, povezanih z razvojem palače.[79]

Del ostankov srednjeveškega obzidja, potekajoč v smeri sever–jug, je bil odkrit tudi leta 2000 pri rekonstrukciji stanovanjsko-poslovnega objekta na Ulici svobode št. 26 / Goriški ulici št. 2–4.[80]

Istega leta je bila izvedena raziskava zaradi nedovoljenih rušitvenih del ob prenovi stanovanjskega objekta Trubarjeva ulica št. 3, ki se naslanja na del starega mestnega obzidja pri Poljskih vratih. V zazidani obzidni odprtini so bili odkriti številni odlomki keramike in kosti iz 16. in 17. stoletja; najzanimivejši odlomki so bili okrašeni v večbarvni poslikavi in *sgrafitto* tehniki. V istem objektu naj bi že pred leti kriminalisti našli človeške kosti in skrinjico.[81]

Arheološka raziskava je bila leta 2002 opravljena tudi pri prenovi palače Trevisini oziroma Barbojo Fonda Trevisini na Kidričevem nabrežju št. 2, kjer so izkopali 14 testnih sond, s katerimi so ugotavljali stratigrafijo nasutega terena ob mandraču. Ob temeljih palače sta bila najdena delno ohranjena zidana kad dimenzij 1,15 × 2,30 m, ohranjene globine 0,34 m, in del okrogle posode. Zaradi statičnih razlogov sond ni bilo mogoče izkopati do sterilne osnove, prav tako ni bilo odkritih drugih premičnih najdb.[82]

Raziskava na Tomažičevi ulici (oziroma trgu Pinka Tomažiča) zaradi novogradnje Gasilskega doma je potekala že leta 1962. Takrat naj bi pri arheoloških poskusnih izkopavanjih odkrili več navezov nekdanje ladjedelnice, ki so bili enako usmerjeni in so potekali proti morju. Z izkopanimi predmeti (ladijski žeblji, kosi lesa, bočne vilice – *furca*) je bil določen minimalni obseg tega škvera.[83] Pri raziskavi v bližini Gasilskega doma na območju Trinkove ulice zaradi gradnje infrastrukturnih vodov je bil leta 1999 odkrit le novoveški odvodni kanal, medtem ko so bili na Vidalijevi ulici poleg cevi italijanskega vodovoda odkriti tudi ostanki temelja starejšega zidu, morda obrambnega zidu ali stolpa.[84] Leta 2005 pa so bili pri prenovi Gasilskega doma pred njim pod tlakom Trinkove ulice odkriti novodobni temelji zidov.[85]

Z raziskavo ob popravilu temeljev osrednje stene stavbe Pomorskega muzeja na Cankarjevem nabrežju št. 3 leta 1973 so potrdili ladjedelniško dejavnost na tem mestu.[86]

Raziskava zaradi rekonstrukcije objekta na ulici Miljska vrata št. 6 je leta 2005 potrdila obstoj dveh časovno različnih stavb: starejše, romansko-gotske na južni parceli, in mlajše, verjetno baročne, bližje obali. V sondi 2 je bil najden del profilirane okenske ali vratne preklade iz belega istrskega kamna. Uporabljen je bil sekundarno kot spodnji del temelja mlajše stavbe. V obeh sondah je bilo zaslediti z ilovico pomešan prod nekdanje morske obale.[87]

Leta 2006 je potekala raziskava zaradi gradbenih del pri izkopu temeljev za postavitev nadomestnega objekta v Marxovi ulici št. 23. V sklopu nadzora je bil izveden arheološki testni izkop (sondi 1 in 2) in hkrati izkop temeljev predvidenega objekta.[88]

V letih 2005 in 2006 so zaradi obnove objekta nekdanje obrtne šole, t. i. „Ribiške šole“, na Bolniški ulici št. 20 potekala arheološka izkopavanja v pritličju dvonadstropne stavbe.[89] Pod nasutji je bila v vzdolžni osi pritličja odkrita dobro ohranjena tlakovana pot, široka 1,6 m, ki se je po pobočju rahlo vzpenjala proti južni steni cerkve. Tlak poti, izdelan iz manjših oblic lokal-

78 Stokin, Logar, Guček 1994.
79 Trenz 1999; Trenz 2000a; Hoyer 2006, 14; Weigl 2008b; Karinja 2013, 14, 88–89.
80 Trenz 2000b; Karinja 2013, 14, 56, 66; Oven, Kosmatin Fras 2000.
81 Trenz 2000c; Karinja 2004, 37–38, sl. 13: 5.
82 Trenz 2002; Karinja 2013, 14, 81, 82, op. 97–99.
83 Gestrin 1974, 170, op. 3; Karinja 2013, 85–86.
84 Novak 1999; Karinja 2013, 86, op. 104.
85 Karinja 2013, 14, 85, 86.
86 Gestrin 1974, 170, op. 7; Karinja 2013, 14, 85, op. 103.
87 Kajfež, Trenz 2005; Trenz 2006a; Karinja 2013, 36.
88 Trenz 2006b.
89 Guštin 2006.

nega peščenca (fliša), je bil na obeh straneh zamejen z zidcem. Zaradi skrbne izdelave in ohranjenosti je bil interpretiran kot sestavni del urejenega območja pokopališča. Podoben način tlakovanja je bil v srednjeveških mestih razširjen že od 12. stoletja dalje. V plasteh nasutja so bile odkrite številne novoveške najdbe, datirane med 16. in 19. stoletjem. Poleg že standardnega repertoarja kosov polihromne *sgrafitto* keramike z vrezanimi in barvanimi rastlinskimi motivi ter kosov majolike, datiranih v 16. in 17. stoletje, so bili na najdišču odkriti kosi krožnikov iz beloprstene keramike, it. *terraglia,* iz druge polovice 19. stoletja.[90]

Znotraj nekdanje cerkve sv. Katarine, Bolniška ulica 20, je prva raziskava leta 2003 omogočila vpogled v stratigrafijo najdišča, a ni dala vseh odgovorov o odkritih strukturah.[91] Arheološke raziskave so se v večjem obsegu nadaljevale v letih 2006 in 2009,[92] ko je bilo ugotovljenih več faz uporabe prostora v zadnjih dveh stoletjih po opustitvi cerkvenih dejavnosti. Pod novoveškimi plastmi[93] sta bili ugotovljena gotska faza arhitekturne zasnove cerkve iz 14. ali 15. stoletja in nakazana možnost poselitve območja v rimskem času. Pod debelimi nasutji so bile izkopane tri dokaj dobro ohranjene grobnice. Ob vhodu v cerkev sta bili odkriti dve vzporedno postavljeni grobnici, ki sta bili zgrajeni hkrati, s skupno vmesno steno in na njej ležečim delom okvirja. Grobnici, ki se nekoliko razlikujeta v dolžini odprtin, sta dolgi 2,1 do 2,2 m in globoki 1,3 m. Delno sta ju pokrivali veliki kamniti plošči, preko katerih je bil položen tlak; dno grobnic ni bilo tlakovano. Po opustitvi cerkve in preureditvi v šolske prostore sta bili grobnici zasuti, a ne poškodovani. Med kasnejšo predelavo prostora so razbili pokrova, odstranili človeške kostne ostanke in grobnici pregradili z opečnatim zidom, temeljem novo zgrajene kamnite stene. Oba pokrova sta iz belega apnenca. Tretja grobnica, odkrita sredi cerkve, je bila nedotaknjena, a večkrat uporabljena – ob večkratnem zapiranju se je pokrovna napisna plošča verjetno zlomila in njen spodnji del je bil nadomeščen z novo ali predelano ploščo, tudi z napisom.[94] Grobnica je grajena iz lomljenega peščenca, vezanega z malto; na severu je ozka stopnica. Kakovostno izdelan okvir iz istrskega apnenca nosi okrogla, nekoč zapolnjena okrasna polja.

V letih 2007 in 2008 so bile arheološke raziskave opravljene ob prenovi nekdanjega Godbenega doma na Kumarjevi ulici št. 3. Raziskan je bil celoten pritlični in tudi leta 2007 naključno odkrit podzemni prostor objekta. Delno so izkopavanja posegla na območje cerkve sv. Antona Puščavnika, ki jo je leta 1374 posvetil koprski škof Ludovico Morosini. Odkriti arhitekturni elementi se tako povezujejo s cerkvijo sv. Antona, oratorijem, samostanom ali hospicem in obzidjem, ki je konec 13. ali na začetku 14. stoletja potekalo po Kumarjevi ulici.[95]

Stavba Kumarjeva ulica št. 3 je glede na značilnosti oblikovanja glavne ulične fasade stilno opredeljena v obdobje historicizma. Ob današnji Kumarjevi ulici so stali objekti, ki so sestavljali kompleks kongregacije sv. Filipa Nerija. Z arheološkimi raziskavami je bil odkrit del temeljev pravokotnega cerkvenega prezbiterija cerkve sv. Antona Puščavnika iz 14. stoletja, ki so jo v drugi polovici 17. stoletja ambiciozno predelali člani kongregacije sv. Filipa Nerija, vendar so jo v tretji četrtini 19. stoletja podrli. Najdeni temelji prezbiterija so morda pred tem nosili srednjeveški obrambni stolp. V prezbiteriju je bila odkrita grobnica, ki je glede na opečnato gradnjo in stratigrafske odnose mlajša; najdba okoli 20 svetinjic s konca 17. stoletja kaže na približno število skeletov, katerih ostanki so bili v grobnici. V vzhodnem delu

90 Karinja 2013, 13, 80, op. 96.

91 Kajfež 2003.

92 Plestenjak 2006; Guštin *et al.* 2009; Guštin, Preložnik, Sakara Sučević 2009.

93 V cerkvi sv. Katarine so bile najdbe, kot ugotavlja Šemrov, v sedemnajstih stratigrafskih enotah, pri čemer je po količini izstopala grobnica družine De Preto ali Furegoni. Zastopani so novci iz časa pred začetkom gradnje cerkve; odkriti so bili v zasutju grobov, nekateri so tudi iz časa, ko so minoriti poslopje predali občini v javno uporabo za potrebe sosednje šole. Obdobje „svetinjic" je bolj enotno – pretežno so iz časa med 17. in 18. stoletjem (Šemrov 2015, 55–58, 69–71, 74, 87–88, 94–95).

94 Karinja 2013, 77–80, op. 93–95.

95 Stokin, Lazar 2007a; Stokin, Lazar 2007b; Stokin, Lazar 2008a; Stokin, Lazar 2008b; Nemec, Fister, Padovnik 2008; Stokin, Lazar, Weigl 2008; Weigl 2008a; Lazar, Stokin 2009.

notranjščine stavbe sta bili odkriti klet in vzhodna pritlična stena srednjeveškega stanovanjskega objekta, ki je bil v drugi polovici 17. stoletja najverjetneje vključen v poslopje kongregacije sv. Filipa Nerija. S potrebami te karitativne kongregacije in delovanjem njenega hospica je mogoče povezati tudi večji kletni prostor v severozahodnem delu notranjščine stavbe. Nenavadno zasnovan kletni prostor so najverjetneje sezidali v drugi polovici 17. stoletja.

V letih 2007 in 2008 so bili ob rekonstrukciji objekta Akvarija na Kidričevem nabrežju št. 4 izvedeni testni izkopi in na podlagi pozitivnih rezultatov so sledila arheološka izkopavanja. Pod tlakom in recentnim nasutjem z najdbami iz časa od 1. do 16. stoletja so bili izkopani arhitekturni ostanki lazareta iz leta 1825 in ostanki starejšega objekta, ki so bili na podlagi odkrite apside hipotetično opredeljeni kot ostanki cerkve sv. Nikolaja. Zidovi so bili postavljeni na obalno nasutje, ki je vsebovalo antične drobne najdbe v sekundarni legi. Odkrite strukture so bile ohranjene *in situ* in prezentirane v sklopu nove ureditve prostorov.[96]

Leta 2008 je bil zaradi načrtovane obnove obrambnega stolpa svetilnika na Punti v kletnem prostoru svetilniškega objekta izkopan testni jarek velikosti 2 × 1,5 m. Pod recentnim kamnitim tlakom in nasutji so bili odkriti ostanki starejšega kamnitega tlaka, ki je bil položen na lesene trame. Na nivoju tega tlaka je bil dokumentiran kamnit zid. V profilu testnega jarka pa je bil dokumentiran masiven monoliten kamnit steber, ki podpira obokano steno kletnega prostora. Zaradi degradiranosti arheološkega zapisa odkritih struktur ni bilo mogoče datirati. Poleg arheološkega testnega izkopa je bilo izvedeno tudi sondiranje stenskega ometa, ki je potrdilo domnevo o večfaznem razvoju spomenika in delni ohranjenosti srednjeveškega stolpa.[97]

Ob raziskavah v letih 2002, 2007 in 2008 ob gradbenih delih za ureditev komunalne infrastrukture in novega tlakovanja na Tartinijevem trgu ni bilo odkritih arheoloških ostalin, saj je bila globina izvedenih gradbenih posegov preplitka (povprečno do 0,65 m), da bi dosegla morebitne arheološke depozite.[98]

Arheološki nadzor izkopa točkovnih temeljev med prenovo parka ob stavbi Pomorskega muzeja leta 2008 je razkril predvsem temelje objekta z začetka prejšnjega stoletja.[99]

Leta 2008 je na območju arheološkega najdišča Fornače zaradi gradnje garažne hiše potekala arheološka raziskava, pri kateri znotraj območja najdišča ni bilo odkritih arheoloških ostalin, medtem ko je bila zunaj njega najdena novoveška cisterna.[100]

V bližini piranskega obzidja s konca 15. stoletja na pobočju Mogorona je bila prva povojna raziskava izvedena že leta 1956.[101] Arheološki testni izkopi so potekali na območju v virih omenjane cerkve sv. Mohorja in Fortunata ter v bližini nekdanjih vrat sv. Nikolaja, potem ko so delavci med zemeljskimi deli na trgu ob stolpu v globini 0,4 do 1,5 m naleteli na 17 skeletnih grobov in jih v pretežni meri poškodovali. V enem od grobov je bil nad nožnimi deli skeleta odkrit zvrnjen del trikotno odlomljene rimske napisne plošče iz apnenca z ohranjenimi črkami *VRIV*.[102] Leta 1987 so z arheološkimi sondiranji na platoju pri vratih sv. Nikolaja (današnje parkirišče ob ulici IX. korpusa) poskušali ugotoviti obseg pokopališča in locirati cerkev sv. Mohorja in Fortunata.[103] V sondi 1 v bližini obzidja so bili prepoznani severna stranica sakralnega objekta, 0,55 m pod današnjo hodno površino romansko tlakovanje iz rdečih in rumenih tlakovcev, najnižje kompaktno zbito tlakovanje pa je bilo mogoče časovno opredeliti na osnovi dveh najdenih novcev.[104] Najdenih je bilo sedemnajst skeletnih grobov (trije so bili

96 Hofman 2008; Stokin, Predan, Lazar 2008; Karinja 2013, 14, 83–84; Deu 2016, 142–145.

97 Stokin, Lazar, Sorgo 2008; Kovač 2009c; Karinja 2013, 12, 33, 34, 35.

98 Stokin 2002; Stokin, Lazar 2008č; Karinja 2013, 13, 61–67.

99 Z gotovostjo je možno trditi, da gre za temelje nekdanje slaščičarne Fiore, ki je bila porušena leta 1955, pred prvo ureditvijo parka; prim. Simič 2000, 64, 66, 71, 79 in Evidenca CPA, 2021 (Trenz 2018).

100 Stokin, Lazar 2008c.

101 Gec 1956.

102 Boltin 1965.

103 Stokin, Šemrov 1988, 271–272.

104 V kolikor se del ekspertize srednjeveških posamičnih najdb (Piran – obzidje, 1987) iz baze Numizmatičnega kabineta nanaša na neimenovana novca iz članka (Stokin, Šemrov 1988, 271), gre najverjetneje za omenjeni amberški pfenig in obolus iz Mantove (škofje iz Mantove, 1150–1256).

zaradi naknadnih pokopov popolnoma uničeni), ki so povečini ležali v smeri severovzhod–jugozahod, brez pridatkov in grobnih konstrukcij. Izjemi sta bila grobova, ki sta imela s kamnitimi ploščami obloženi glavi in grob posut z apnom. Edina pridatka v grobovih sta bila pasna spona in koralni obesek.[105] V sondah 2, 3 in 4, izkopanih onkraj obzidja, ni bilo odkritih pokopov.[106]

Leta 2006 je bila izvedena arheološka raziskava z namenom izdelave konservatorskih izhodišč in celovitega programa prezentacije prostora srednjeveškega piranskega mestnega obzidja na območju Pusterle, med stolpoma 5 in 6.[107]

Poleg novejših konstrukcij (škarpe, stopnice) je bil odkrit zid, ki tlorisno odstopa od obzidnih struktur in ga je bilo možno povezati z delno raziskano cerkvijo sv. Mohorja in Fortunata. Dva pravokotno postavljena zidova iz lomljencev, vezanih z malto, ter baza širokega temelja so najverjetneje ostanki mestnih vrat sv. Nikolaja. Temelji zidu, vkopani v lapornato podlago, tečejo v smeri vzidanih gotskih vrat, ki so se ohranila v stolpu 6 in so domnevno del obzidja, ki je tod stalo pred izgradnjo obstoječega med letoma 1470 in 1533. V stolpu 5 je bilo odkrito starejše tlakovanje, datirano v 15. stoletje, verjetno povezano z nekdanjimi vrati sv. Nikolaja. Neposredno pod njim je bilo dokumentirano še eno starejše tlakovanje.[108]

Velike kamnite bloke, ki so pripadali delu srednjeveškega obzidja, so leta 2011 odkrili tudi v pritličju Mestne galerije Piran, poslopju bivše Kazine na mestu nekdanje Lože/*Loggia*.[109] Ob prenovi stavbe je bilo izkopanih devet manjših arheoloških testnih izkopov, s katerimi so ugotovili obstoj poznoantične kulturne plasti, ki je vsebovala lončenino, med drugim kos rimske tegule ter dele ročaja in ostenja amfore. V enem od izkopov je bil odkrit poškodovan kamnit temelj večje, najverjetneje srednjeveške zgradbe.

Zaradi rekonstrukcije zidane obale, zamenjave tlakov in ureditve ribiških privezov so istega leta potekale raziskave v akvatoriju piranskega pristanišča na območju malega mandrača in severozahodnem predelu velikega mandrača ter na območju zahodne obale pristanišča. Ugotovljeno je bilo, da je pod kamnitim tlakovanjem obale in gramoznim novoveškim nasutjem starejše kamnito tlakovanje. Mestoma so bili na morskem dnu odkriti vertikalno zabiti koli, domnevno piloti iz časa gradnje obale. Podvodne raziskave so se na severovzhodni strani pomola nadaljevale tudi v letih 2013 in 2014. Takrat so izdelali digitalni model reliefa morskega dna, odkrite najdbe so bile izključno recentne.[110]

Z arheološkimi izkopavanji na kopnem pa so bila raziskana različna nasutja obale iz 18., 19. in 20. stoletja.[111]

Z raziskavo leta 2011 ob sanaciji zunanje stene zgradbe na Bonifacijevi ulici 10 je bila ugotovljena in dokumentirana stratigrafska situacija objekta; vse pridobljene najdbe so bile novoveške.[112]

Pri raziskavi leta 2011 zaradi sanacije kamnitih podpornih zidov na terasasto urejenih vrtovih, ki ležijo pod cerkvijo sv. Jurija na zahodni strani ohranjenega odseka srednjeveškega mestnega obzidja ob poti, ki povezuje Trubarjevo z Adamičevo ulico, so leta 2011 opravili arheološke raziskave. Najstarejša nasutja so vsebovala odlomke človeških kosti ter engobirano in sgrafitto keramiko s konca 16. ali začetka 17. stoletja. V testnem jarku, izkopanem v neposredni bližini obzidja, je bil pod podpornim zidom terase in nasutjem odkrit kamnit zid. Namembnost in datacija strukture nista bila ugotovljena, domnevno je šlo za ostanek preproste nasute utrdbe v povezavi z obzidjem.[113]

Istega leta so bile z radarsko metodo izdelane karte območij visoke vlažnosti v cerkvi sv. Marije Snežne.[114]

Zaradi rekonstrukcije objekta Bolniška ulica št. 15, nekdanje piranske bolnišnice, so bile v letih 2011 in 2013 izvedene sondažne arheološke raziskave. V različnih nasutjih so bili najdeni živalske kosti in odlomki polihromne sgrafitto keramike iz 16. in 17. stoletja.[115]

105 Stokin, Šemrov 1988, 270, sl. 87; Karinja 2013, 58, 158–159, 162, op. 62, op. 170–172.
106 Stokin 1987a.
107 Stokin, Kajfež, Predan 2006; Stokin, Predan 2006a.
108 Stokin, Predan 2006b; Stokin, Predan 2007.
109 Hofman 2011; prim. ugotovitve pri Tomažinčič 2011, 29 in Rozman, Djokić 2015.
110 Hofman 2012b; Črešnar, Košir 2013.
111 Trenz, Črešnar 2011; Žerjal *et al.* 2011; Hofman 2012a.
112 Preložnik, Guštin 2011.
113 Tomažinčič 2011; Tomažinčič 2013; Kovač 2013a.
114 Mušič 2011.
115 Vinazza, Rupnik 2013.

Leta 2013 je potekala raziskava zaradi priključitve hišne kanalizacije objekta Gortanova ulica št. 25 na javno kanalizacijo. Raziskava je obsegala dokumentiranje stanja kamnitega uličnega zidu in tlaka pred gradbenim posegom in nadzor nad izkopom okoli 9 m dolgega in do 0,65 m globokega jarka za kanalizacijo. Z izjemo novoveških drobnih najdb v sekundarni legi ni bilo odkritih drugih arheoloških ostalin.[116]

Leta 2014 je bil zaradi postavitve nove ograje na robu klifa z antenskim sistemom za merjenje morskih valov in tokov raziskan vrh klifa zahodno od cerkve sv. Jurija. V več izkopih so bili odkriti ostanki kamnitih zidov in struktur, ki domnevno predstavljajo ostanek nekdanje tlakovane poti, vendar njihova starost ni bila ugotovljena.[117]

Istega leta so na terasasto urejenem območju severno od objekta Trubarjeva ulica št. 8, tik ob vzhodnem licu ohranjenega odseka srednjeveškega mestnega obzidja, zaradi rekonstrukcije podrtega podpornega zidu opravili arheološke raziskave in ugotovili, da je bila terasa, ki jo je tvoril podrti zid, nasuta v obdobju med 17. in 19. stoletjem. Stanje obzidja, ki je bilo v uporabi do konca 13. stoletja, je bilo dokumentirano s terestričnim 3D laserskim skeniranjem in fotogrametrijo.[118]

Raziskava zaradi obnove vrtnega podpornega zidu – škarpe in vrtnega vhoda pod vilo na Rozmanovi ulici leta 2009 je potekala v smislu arheološkega nadzora z dokumentiranjem.[119]

Leta 2015 je potekala raziskava zaradi rekonstrukcije 16 m dolgega odseka uličnega zidu, ki podpira teraso z vrtom objekta Vrtna ulica št. 7 (nekdanji penzion – Villa Novella). Raziskava je obsegala nadzor nad izkopom zemljine na vrtni strani zidu, rušenjem zidu in izkopom za temelj novega zidu. Z izjemo novoveških drobnih najdb v sekundarni legi med raziskavo ni bilo odkritih arheoloških ostalin.[120]

V letih 2014 in 2016 je do arheoloških raziskav prišlo tudi zaradi gradnje promenade in sprehajalne steze v Fornačah. Še vsaj v novem veku je mimo Fornač potekala izvorno rimska pot na relaciji Piran–Portorož, kasneje novodobna obalna cesta. V izkopanih sondah je bilo pred začetkom gradbenega posega na 1,8 m globine dokumentirano morsko dno (novodobno/poznonovoveško). Dokumentiran je bil tudi 20-metrski odsek starega podpornega zidu, ki je potekal po zahodnem robu ceste.[121]

Ob raziskavi leta 2016 zaradi izvedbe 65 m dolgega elektroenergetskega kabelskega priključka na Zelenjavnem trgu in začetnem delu Partizanske ulice (izkop globok do 0,65 m) ni bilo odkritih arheoloških ostalin.[122]

V letih 2016 in 2017 je zaradi načrtovane ureditve Prešernovega nabrežja prišlo do obsežnejše arheološke raziskave tega območja. Arheološke ostaline se tod pojavljajo od globine 1 m in več, pri čemer gre pretežno za drobne najdbe v naplavinskih plasteh (stara obala s konca 19. do začetka 20. stoletja). Dokumentirane so bile tudi novoveške zidane strukture, elementi ureditve obalnega pasu in dostopov do morja (pomol, stopnice, škarpa). Izjemo predstavlja območje trga pred cerkvijo Marije Zdravja na Punti, kjer že na globinah od 0,2 m dalje ležijo dobro ohranjene ostaline zgradb tega dela novoveškega mestnega jedra. Raziskava ni mogla izključiti možnosti, da na neraziskanih predelih ali v večjih globinah niso še starejše ali drugačne arheološke ostaline.[123]

Leta 2018 je potekala raziskava ob povezovalni poti med Rozmanovo ulico in Ulico svobode zaradi obnove vrtne škarpe v skupni dolžini okoli 27 m. V dokumentiranem profilu pretežno iz zemljenih nasutij so prevladovale novoveške in novodobne najdbe.[124]

Izzivi

Obravnavani izzivi so razporejeni po geografskem principu in združeni po nekdanjih mestnih četrtih Pirana, ki jih navaja Caprin; o njih se na pregleden način

116 Tomaž, Zanier 2014, 62; Tomaž, Zanier 2014.
117 Turk, Klezin, Rupnik 2014.
118 Rozman, Djokić 2015; prim. Tomažinčič 2011, 29.
119 Trenz 2009.
120 Urek 2015.
121 Berdnik *et al.* 2016.
122 Ravnik, Tomaž, Mileusnić 2017; prim. podoben rezultat raziskav ob izkopu na Levstikovi in Vidalijevi ul. leta 2012 (Pahor, Rupnik, Pajić 2012).
123 Masaryk *et al.* 2017.
124 Ustni podatek arheologinje Maruše Bizjak.

lahko kadarkoli opravi zadostno število sistematičnih, preverljivih ter hkrati časovno in vsebinsko neodvisnih raziskav. Slednje se zdi pomembno za čim bolj ustrezno raziskavo mestnega organizma in njegove geneze, saj sta srednjeveški in novoveški obseg četrti in njihova struktura v obstoječem mestnem tkivu še v celoti prepoznavna kljub dejstvu, da je 19. stoletje na več mestih dokaj neodgovorno poseglo v njegovo jedro. Treba je vedeti, da je bil Piran še v začetku 19. stoletja razdeljen na kar 13 območij oziroma mestnih predelov – kontrad (it. *contrade)*[125] z različnim številom prebivališč, ki so bile v uporabi še pred poimenovanjem piranskih ulic konec 19. stoletja.

Za izzive, ki zajemajo urbani razvoja mesta od 18. stoletja do danes, bi bilo seveda treba Caprinovo grafično upodobitev dopolniti z zgodovinskim in modernim katastrom, nekdanjimi in današnjimi hišnimi številkami ter jo razširiti, da bi zajela tudi nekdanje primestne zaselke – v prvi vrsti Arze in Fornače ter hrib Mogoron, ki so danes praktično del Pirana. Hkrati bi bilo treba grafično upodobitev prestaviti v digitalno okolje in tako omogočiti neposredno povezavo tudi z drugimi za urbano okolje relevantnimi podatki.[126]

Z objavo materialne dediščine in kulture mesta za obdobje konca 16. in začetka 17. stoletja v delu *Zrno soli za imperij: Piran 1579–1609* izzivom na svojstven način odgovarja zgodovinarka Alja Brglez.[127] Ugotoviti in preveriti bi veljalo lokacije nepremičnin, ki jih poleg obzidja praktično za vse mestne četrti na osnovi pisnih virov navaja avtorica.[128]

Glede na omembe v virih in literaturi bi veljalo natančneje določiti vse danes „neobstoječe" sakralne objekte (vključno z edikulami ali tabernaklji) v mestu ter zbrati ustrezno dokumentacijo o njih. Korak v tej smeri je bil narejen s popisom neobstoječih cerkva ob pripravah za topografijo Pirana.[129]

Sistematično bi bilo treba locirati in raziskati (upoštevaje arhivske vire) vse obstoječe in „neobstoječe" vodnjake in pitnike, ki jih za celotno mesto kataloško objavlja Daniela Paliaga Janković, in ta seznam morda še dopolniti z novimi odkritji.[130]

Evidentirati in dokumentirati bi bilo treba vse obstoječe in nekdanje cestne/stavbne podhode v mestu ter zbrati ustrezno dokumentacijo o njih.[131]

Na novo bi bilo treba evidentirati, dokumentirati ter znanstveno ovrednotiti vse obstoječe in „neobstoječe" epigrafske[132] in tudi heraldične spomenike[133] na območju mesta Piran in njegovega teritorija.

125 *Contrada* (mn. *contrade)* je sicer generično ime, ki zajema različne tipe delitev italijanskih (srednjeveških in novoveških) mest, kot so: *frazione, località, rione, quartiere (terziere* itd.), *borgo* ali celo predmestja. Najbolj znan primer mestne delitve so *sestieri* Benetk; vsak *sestier* v Benetkah je bil dodatno razdeljen na kontrade (splet 2).

126 Nekaj časa (od leta 2014 do 2017) so bili na spletni strani Skupnosti Italijanov Piran/Comunità degli Italiani di Pirano prosto dostopni uporabni podatki o starih toponimih piranskih ulic in trgov ter pomembnejših, predvsem javnih zgradbah v primerljivem odnosu do današnjih.

127 Že v prvem, vsebinsko-metodološkem poglavju svoje vzorčne študije nam avtorica razkriva predlog, kako se z mikrozgodovinskimi, mikrolokalnimi ali mikroglobalnimi raziskavami v opredeljenem času in prostoru v prihodnje lotevati raziskav urbane dediščine mesta. Študija temelji na rezultatih sistematičnega pregleda nekaterih primarnih arhivskih oziroma dokumentarnih virov, vezanih na nepremičninski fond Pirana, ter na njihovi medsebojni korelaciji. Dopolnjujejo jo številni seznami, tabele, preglednice, genealoške konstrukcije. V seznamu, sestavljenem po popisu 114 obzidnih parcel *(Index 114)* iz leta 1609, so tako ob popisni številki npr. zapisani (če jih popis navaja): vrsta objekta, njegovo ime oziroma ledinsko ime, ime lastnika/lastnice in drugi osebni podatki. Popis imen sledi izvirniku, zato ohranja morebitne napake ali površnosti (na primer različne zapise za ime Zuan, Zuane, Zuanne, ki bi bil v latinskem zapisu Joannes). Zaradi parcelacijske razmestitve so v seznam vpisani tudi pomembnejši objekti v obzidju (mestna vrata, stolpi) (Brglez 2005, 9–30, 63–76); prim. tudi: Mihelič 1991; Mihelič 1992; Brglez Uranjek 1997.

128 Brglez 2005, še posebej 63–76. Prim. tudi popis nepremičnin v Piranu in Kaštelu leta 1626 (Bonin 2005).

129 Nekdanji objekti so v gradivu oštevilčeni zgolj po straneh zapisa: 1 (sv. Andrej), 1–2 (sv. Anton opat (kasneje sv. Filip Neri)), 2–4 (sv. Janez Nepomuk (v bolnišnici)), 4 (sv. Katarina, San. Crucifisso (prim. sv. Štefan), sv. Mohor (na loku Marčanskih vrat)), 5 (Sv. Mohor – prenočišče, San Filipo Neri (prim. tudi sv. Anton opat), sv. Jakob apostol (nad Poljskimi vrati)), 6 (sv. Janez (kapelica sv. Janeza Evangelista – v enem od prostorov samostana sv. Frančiška), sv. Jožef), 7 (sv. Marjeta (v Marčani)), 8–9 (sv. Mihael očetov observantov (c. Marija Tolažnica)), 9 (sv. Mohor in Fortunat), 9–10 (sv. Nikolaj pod obzidjem), 10 (sv. Nikolaj pri ribarnici), 10–11 (cerkev sv. Pelegrina), 11 (dormitorij v enem od obzidnih stolpov (omenjen nek puščavnik)) (MZVNKD Piran (A. Alisi, P. Naldini) 1992, (Ne obstoječe cerkve (mesto)).

130 Paliaga Janković 2017.

131 Prim. njihovo kartiranje na mestnem tlorisu v M 1 : 1850 (Lusa, Knez 2003, 109–110 (*Antica toponomastica delle vie di Pirano*)).

132 Cigui 2002.

133 Rizzi 1998, 13, 14, 32, 33, 36, 44, 46, 48, 60, 115–

Z arheološko-numizmatično raziskavo, ki bi zajela vse doslej odkrite srednjeveške novčne najdbe iz Pirana in njegovega mestnega teritorija, bi bilo priporočljivo izdelati poglobljeno interpretacijo pojavnosti novcev in denarnega obtoka na tem območju Istre ter jo soočiti s širšim zgodovinskim kontekstom.

Mestna četrt Punta/Il Quartiere di Punta[134]

Glede na odkritje verjetno poznoantičnega obzidja na Prvomajskem trgu bi bilo treba ugotoviti, ali gre morda za del obzidja castruma, ki je s svojo lego zapiral predel današnje Punte, ali pravokotno omejenega območja s središčem na oziroma ob nekdanjem Starem trgu/*Piazza Vecchia*.[135]

S stratigrafsko določitvijo sosledja razvoja obzidja, obzidnih stolpov in utrdb (od neznanih začetkov do konca 13. stoletja oziroma vse do propada v začetku 18. stoletja) in z analizo arhivskih virov o nepremični posesti v mestu bi morda lahko natančneje opredelili starost posameznih odsekov obzidja.

„Izluščiti" bi bilo treba srednjeveško zasnovo mesta in opredeliti ter dokumentirati glavne prometne poti, ki posamezne mestne četrti povezujejo med seboj, in tiste, ki vsako od njih povezujejo z nekdanjo utrdbo in sakralnim kompleksom cerkve sv. Jurija na hribu.[136]

Z arheološkimi sondami bi lahko poskusili določiti prvotni potek celotne morske obale. Ločeno in podrobneje bi bilo treba obravnavati lokacijo Tramontane, nekdanjega škvera na severni strani Punte in lokacijo Starega škvera, pri Caprinu označenega kot *Squero Vecchio* na jugovzhodnem delu Prešernovega nabrežja. Pri tem bo nujno upoštevati tudi novodobne posege druge in tretje četrtine 20. stoletja.

Mestna četrt Miljska vrata/Porta Mugla (Muggia)[137]

Mogočni obrambni stolp – t. i. rondela –, utrdba s kamnitima grboma na rtu najstarejšega dela mesta, je bil po Caprinu (*sl. 1*) zgrajen šele na začetku 16. stoletja *(Fortino a.* 1508). Vzidana kamnita plošča z grboma družine Bembo in mesta Pirana datira v prvo četrtino 17. stoletja oziroma v leto 1617. Na utrdbi so od leta 1871 do 1874 zgradili svetilnik s strojnico (1871–1872, 1872 – plošča ob strojnici) in stanovanje za svetilničarja (1874). Integriran stolp – neogotski zvonik, valjast stolpič s cinasto krono na vrhu so v tem slogu zgradili že leta 1854–1855.[138]

Na območju utrdbe bi bilo z nadaljnjimi raziskavami zanimivo ugotoviti, kakšen je bil obseg srednjeveške utrdbe in ali je morda ohranjena tudi antična zasnova utrdbe ter svetilnika.

Cerkev sv. Klemena oziroma cerkev Marije Zdravja/*B.V. della Salute* (*sl. 1: 17*) je bila večkrat predelana.[139] Zaradi številnih predelav in dvojnega poimenovanja se postavlja vprašanje, ali gre v tem primeru za eno cerkev z dvojnim patrocinijem, za dve povezani cerkvi ali morda za dve ločeni cerkvi.

120, 155.

134 Že pred beneško nadvlado so jo sestavljale četrti: Miljska vrata/*Porta Mugla* oz*iroma Mugla (Muggia)),* Stolna oziroma Stolnična vrata/*Porta Domo* oz*iroma Domo* tudi *Porta D'homo),* Srednja oziroma Osrednja vrata/*Porta Misana* oziroma *Misana)* ter vzpetina s kompleksom cerkve sv. Jurija in nekdanjo utrdbo, t. i. Gradom/*Castello.* Toponim Punta se uporablja v različnih pomenskih oblikah: Punta, rt Punta, Rt Punta, rtič Punta, konica Punte, piranska Punta (rt Madona, Rt Madona, Rt zdravja), mestno tkivo Punte, obalno tkivo Punte, mestna četrt Punta, mestni predel Punta, polotok Punta ali piranski polotok (Lusa, Knez 2003, 22–24, 34–35, 37–38, 63–64, 76, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 93, 101, 106, 109–110, 121–122).

135 Bernik 1968, 10, op. 10, 134–135; Stokin 2004, 21–22.

136 Kovač 2009a, 159.

137 Ena od možnih etimoloških razlag imena temelji na poimenovanju terena, na katerem četrt je. V latinščini pomeni termin *„lama"* mokrišče oziroma močvirje in tudi plitvo morsko dno brez vegetacije (mlakužo); pomanjševalnica *„lamucula"* in izpeljanke nastanejo s starim predlogom *„la"*: *„la mucula", „la mucla", „la mugla"*, kar na celotnem (nekdanjem) beneškem ozemlju označuje morsko dno z malo vode, ki se uporablja za soline ali ribnik. Ime četrti spominja na čas pred gradnjo Novega, sedanjega Prešernovega nabrežja. Vključevala je nekdanji prvi sedež javne hiše/*Casa pubblica* na sedanjem Turščičevem trgu (nekdanja *piazza del Tribio*) (Dolce, Pagliaro 1987, 13–26).

138 Bernik 1968, 134, 153, sl. 145; Pahor, Mikeln 1972; Simič 2000, 49, 88, 91, 92; Sapač, Lazarini 2015, 561.

139 Ves čas je predstavljala duhovni center četrti. Cerkev sv. Klemena/*chiesa di S. Clemente* naj bi bila že leta 1274 posvečena zavetniku mornarjev oziroma papežu Klemenu ter nato zaradi kužnih epidemij leta 1632 Mariji Zdravja/*B.V. della Salute, Chiesa della Madonna della Salute;* prim. Bajc *et al.* 2017, 20.

Preveriti bi veljalo obstoj starejših arhivskih podatkov o t. i. Stari gastaldovi hiši/*Antica casa del gastaldione* (*sl. 1: v*) na sedanjem Turščevem trgu – pri Caprinu *Tribio*[140] (*sl. 1*) – in v kakšnem stanju so materialni ostanki predhodnice današnje trinadstropne stanovanjske hiše Turščev trg št. 2.

Še vedno so nerešena tudi vprašanja, katera mestna vrata v obzidju[141] so, glede na različne oznake v literaturi, „prava" Miljska vrata, jih je morda več in kje so. Prav tako ni jasno, kako je z obstojem in morebitno ohranjenostjo ostankov notranjega obzidja med mestnima četrtima Miljska vrata in Stolna vrata/*Porta Domo*, ki se pri Caprinu nakazuje z mejo med četrtima, označeno vzdolž Vegove ulice, v smeri jugozahod–severovzhod na polotok Punta. Ali je na območju križišča med Vegovo in Bonifacijevo ulico (nekdanja *Via Goina)* možno določiti lokacijo nekdanjih vrat med omenjenima četrtima?

Mestna četrt Stolna vrata/Porta Domo[142]

V četrti, ki je po vsej verjetnosti predstavljala prvotno naselitveno jedro Pirana ob morskem zalivu, bi bilo treba izvesti raziskavo na/v bližini današnjega Prvomajskega trga, s katero bi se potrdile domneve o morskem zalivu, morebitnem prvotnem pristanišču. Poleg tega bi kazalo izbrati nekaj sorazmerno intaktnih stavbnih parcel s starejšimi objekti na širšem območju Židovskega kareja in tam izvesti revizijske raziskave, ki bi zagotovile manjkajoče stratigrafske podatke, s katerimi bi lažje povezali različne novoveške, srednjeveške in rimskodobne gradbene faze. Veljalo bi ugotoviti, kako je z ohranjenostjo in potekom rimskodobnega in srednjeveškega obzidja glede na arheološke najdbe obzidja na območju Židovskega kareja leta 1988 in v Gregorčičevi ulici št. 9. S pomočjo arheoloških in stavbno-zgodovinskih raziskav bi bilo treba ovrednotiti raster srednjeveškega mestnega jedra in ga primerjati z današnjim.

V zvezi z najdbo folisa med izkopavanji leta 1988 v Židovskem kareju je potrebna arheološko-numizmatična revizija v smislu opredelitve in datacije.[143] Strokovni izziv bi predstavljale tudi nove interdisciplinarne raziskave Občinske palače z okolico, upoštevaje tloris objekta (*sl. 1: x. Antico Palazzo*). Z interdisciplinarnimi raziskavami bi bilo treba dopolniti in nadgra-

140 V it. *tribbio* „tri ulice"; od leta 1889 dalje so si poimenovanja trga sledila takole: *Piazzale Pietro Kandler* (1889), *Piazzale Pietro Kandler* (1923), *Piazza zucchini* (1956), *Piazza Ivan Turšič* (1956–1992) (O. Lusa 2003, 95).

141 Obzidje, ki je obdajalo četrt, je imelo po Caprinu poleg označenih vrat Pusterla na severni strani Punte še vsaj troje vrat oziroma prehodov ter na južno stran štiri. Miljska vrata, ki se v literaturi najpogosteje omenjajo in jih kot taka poimenuje tudi Register kulturne dediščine *(Piran – Miljska vrata z obrambnim stolpom in obzidjem, EŠD 7191)*, pri Caprinu niso poimensko označena; prim. Boltin-Tome 1966. Nekateri avtorji (Foscan 2003, 80, Karta 14: *porta Mugla (2))* omenjena vrata locirajo na nasprotno – severno stran Punte, obrnjena resnično proti Miljam in ne proti Savudriji.

142 Četrt je poimenovana po občinski hiši (lat. *Domus*), sedežu mestne oblasti oziroma avtoritete (Dolce, Pagliaro1987, 27). V slo. se ime vrat, ki vodijo v četrt Porta Domo, prevaja kot Stolna vrata (Bernik 1968, 130) ali Stolnična/Porta Domo (Hoyer 2006, 10). Vsa poimenovanja so hkrati blizu it. poimenovanju piranske Stolnice (sv. Jurija)/*Duomo* (*di S*. *Giorgio*). Okoli leta 1000 naj bi mestna oblast preselila svoj stari sedež z današnjega Turščevega trga (nekdanji *Tribio*) v mestni četrti Miljska vrata v novo zgradbo ob Starem trgu/*Piazza Vecchia,* današnjem Prvomajskem trgu. Tu je ostala do izgradnje nove občinske palače ob nabrežju mandrača. Občinska palača pred prihodom Benečanov je pri Caprinu poudarjeno označena ob jugovzhodni stranici nekdanjega Starega trga/*Piazza Vecchia* kot *Antico Palazzo* (*sl. 1: x*). V bližini trga so bile s postopnim izkopom dveh javnih vodnjakov (Luprica – z letnico 1485 in vodnjak v bližini cerkve sv. Andreja) izkoriščene vodne žile in zagotovljena pitna voda veliko prej, pred je leta 1776 nastala monumentalna cisterna sredi osrednjega trga četrti *Cisterna* (1776) (*sl. 1: z*); prim. Dolce, Pagliaro 1987, 27–42. Četrt Porta Domo je premogla tri cerkve: sv. Andreja/*S*. *Andrea* (*sl. 1: 16*), sv. Donata/*S*. *Donato* (*sl. 1: 14*) in sv. Štefana/*S*. *Stefano* (*sl. 1: 13*); v prvotni funkciji je samo še cerkev sv. Štefana.

143 Dosedanja opredelitev folisa (Stokin 1990a, 183, sl. 10; Kos, Šemrov 1995, 94–95; Karinja 2013, 146, 7) za kov iz drugega regalnega obdobja Justinijana II. (685–695; 705–711) ni pravilna. Justinijan II. štetja let svoje druge vlade ni začel znova in medvladja sploh ni štel, temveč je sešteval naprej, začenši z XX. Popolna analogija novcu ni bila najdena, a je treba opozoriti na podobnosti s poznejšimi novci. Averzi zadnjih ravenatskih kovov Konstantina V. (741–775) s sovladarjem Leonom IV. (po l. 751) so zelo sorodni. Langobardi Raveno osvojijo istega leta; Ajstulf (749–756) najpozneje l. 752 začne kovati folise z enako legendo na reverzu; prim. Gennari, Rossini 2017. Pomoč in nasvete glede opredelitve folisa so prispevali: g. Alain Gennari (IT), g. Fabrizzio Rossini (CH) in zlasti Robert Krempuš (ZVKDS CPA); vsem gre iskrena zahvala.

diti tudi poznavanje nekdanjih cerkva sv. Donata in sv. Andreja *S. Andrea* (*sl. 1: 16*).[144]

Mestna četrt Srednja vrata/Porta Misana oziroma Porta Mediana[145]

Z arheološkimi raziskavami bi bilo treba ugotoviti obseg ostalin obrambnega stolpa, ki je pri Caprinu poudarjeno (a brez navedb) označen jugovzhodno od Osrednjih vrat in je bil registriran ob arheološkem nadzoru leta 1999 v Vidalijevi ulici;[146] stolp je omenjen v popisu 114 parcel ob piranskem obzidju iz leta 1609.[147]

Prav tako bi bilo treba ugotoviti potek nekdanjega mestnega obzidja, ki je pri Caprinu nakazan z mejno črto v smeri severovzhod–jugozahod, med mestnima četrtima Osrednja vrata/*Porta Misana* in Poljska vrata/*Porta Campo*, na današnjem Zelenjavnem trgu.
Z revizijsko raziskavo v okviru preverjanja lokacijskih podatkov o nekdanjih piranskih ladjedelnicah bi bilo treba preveriti natančnost podatkov o t. i. Starem škveru/*Squero Vecchio*, ki jih navajata Caprin in zgodovinar Ferdo Gestrin.[148]

Kompleks cerkve sv. Jurija/S. Giorgio in nekdanji Grad/Castello)

Ponovno bi veljalo preveriti Morteanijevo domnevo, da je na vrhu vzpetine stal antični, torej poganski tempelj.[149] Pred dvema desetletjema odkrit mogočen kamnit zid pod cerkvijo najverjetneje pripada rimski dobi, a ga zaenkrat še ni bilo mogoče nedvoumno pripisati bodisi templju bodisi daljšemu obzidju ali morda utrdbi.[150] Z razrešitvijo teh dilem bi lažje ovrednotili tudi Kandlerjevo domnevo o prvih poselitvenih jedrih Pirana na Punti in območju Marčane/Marciana.[151]
Preveriti bi bilo treba zgodovinske podatke o (zgodnje) srednjeveški utrdbi – „gradu“ (it. *Castello,* lat. *Castrum*) ter domnevno lokacijo arheološko preveriti na terenu.[152]

144 Risbi ruševin slednje najdemo pri La Pasquali. Neznano kje je napis, ki je bil vzidan nad vhodnimi vrati hiše/cerkve in jo povezuje s podpisom t. i. vdanostne listine leta 1283; napis se glasi: *IN QUESTA CASA / CHE FU GIÀ CHIESA / ALL'APOSTOLO ANDREA / SACRATA / PIRANO /LIBERO COMUNE ITALICO / L'ANNO DI NOSTRA SALUTE / MCCLXXXIII / GIURAVA / FEDE DI DEDIZIONE / A VENEZIA / DOMINATRICE DEI MARI* (Caprin (1905) 1968, 204; Morteani 1906, 13).

145 Četrt se imenuje Srednja vrata zato, ker leži sredi naselja, praktično omejena s cesto, ki skozi Dolfinova vrata vodi do geta in se na koncu vzpne do vrtov „Gradu“/*Castello;* na vzhodu jo omejuje današnji Zelenjavni trg. Svoja vrata proti morju, gotska vrata Dolfin, ki si jih deli s predhodno četrtjo, so pri Caprinu označena v tlorisu in poimenovana kot *Porta Dolfin a. 1483,* ter vrata Misana, pri Caprinu v tlorisu poleg nekdanjega obzidnega stolpa poimenovana kot *Porta Misana* z ostanki obzidja na Obzidni ulici iz leta 1333/*Via delle Mura a. 1333* (prim. Hoyer 2006, 13, ki navaja letnico 1533), se odpirajo proti nekdanjim majhnim ladjedelnicam za gradnjo ribiških in transportnih bark oziroma proti nekdanjemu Staremu škveru/S*quero Vecchio*. V četrti izjemoma ni bilo „prave“ cerkve – nekdanja cerkvica sv. Jakoba nad Poljskimi vrati (Likar 2010) je bila bolj v vlogi občinske kapele, zato se je za bogoslužje najpogosteje uporabljala že omenjena cerkev sv. Štefana v sosednji četrti *Porta Domo*.

146 Novak 1999.

147 Brglez Uranjek 1997, 143, 144, (popisna št. 51 – stolp). Poleg tega je v omenjenem popisu navedeno: da klavnica/*beccaria* (popisna št. 37) sledi hiši gospe Marijete (popisna št. 36); šest hiš razmeroma uglednih meščanov Pirana: Petronio, Ruggier, Fonda, Appolonio, Zorzi je uvrščeno na današnji Zelenjavni trg (popisne št. 38–43); nekdanji hlevi – „štale“ /*stalla* s popisnimi št. 44, 45 in 46 so pripisane hišam na današnjem Zelenjavnem trgu (hlevi naj bi bili v glavnem namenjeni konjem, eden od njih je bil občinski, dva zasebna). Da so pred ugotovljenim stolpom (popisna št. 51) stale štiri hiše (popisne št. 47–50) – med njimi popis za eno (št. 49) pravi, da je postavljena v stolpu, imenovanem glasniški, klicarjev *(fabricata nella torre detta del comandador),* sosednja (št. 50) je pripadala dedičem pokojnega mečarja Lorenza – skupaj (?) z občinskim stolpom oziroma zvonikom za sklicevanje sej Velikega sveta (južni vogal palače), pri Caprinu *Torre* (*sl. 1: b*); Osrednja vrata/*Porta Misana* z obzidjem v obzidni ulici (in nekdanji obrambni stolp – popisna št. 51). Prim. Brglez 2005, 67, 69, 74.

148 Gestrin 1974, 170–178.

149 Morteani 1886, 312.

150 Snoj, Novšak 1992; Snoj 1995; Snoj 2004b, 29–30.

151 Kandler (1879) 1995, 6–7; Kovač 2013b, 38.

152 O utrdbi, o kateri je do zdaj znano bolj malo, so poleg Caprina v svojih monografijah pisali: Kandler (1879) 1995, 13–14, 28–31 (*Castello di Pirano*), 33 (*Il Burgravio di Pirano*), 33–34 (*Castel S. Giorgio di Pirano*), 36–37 (*Le Mura di S. Nicolo'*); Tamaro 1910; Bernik 1968, 130, op. 58. Najverjetneje so se vsi opirali na potopis Marina Sanuda iz leta 1483; prim Sanudo, Darovec 1999, 30, 31–33, 38.

Morda bi bilo smiselno, da se zaradi osvetlitve najvišje avtoritete nekdanjega piranskega „gradu“ izvede genealoška in prosopografska raziskava (vključno z DNK analizo) piranske družine De Castro.[153]

Natančneje bi bilo treba opredeliti arheološko odkritje mestnega obzidja iz časa pred beneškim obdobjem (v funkciji je bilo zagotovo še v 14. stoletju), ki poteka po sredini današnjega prezbiterija, prečno na vzpetino. Če to dopuščajo statični pogoji, bi bilo treba na terenu preveriti, ali fragment t. i. *cerkvenega zidu*, pripada manjši, predromanski cerkvi tik za obzidjem.[154]

Glede na to, da je vedenje o podobi predromanskega kompleksa cerkve in krstilnice še vedno nezadostno ter da so ohranjeni kamniti elementi predromanske sakralne opreme cerkve in krstilnice, okrašeni s tedaj značilno pleteninasto ornamentiko in datirani v čas med 10. in 12. stoletjem, pomemben dokaz za obstoj najbrž še starejšega zgodnjekrščanskega objekta na območju cerkve sv. Jurija, bi bilo treba s sistematično zastavljeno in poglobljeno raziskavo ponovno ovrednotiti vse doslej odkrite kamnite elemente z območja kompleksa cerkve sv. Jurija ter jih soočiti z vsemi vidiki arhitekturno-zgodovinskega razvoja cerkvenega kompleksa in razpoložljivimi arhivskimi viri.[155]

Z revizijsko raziskavo leta 2003 odkrite grobnice[156] in njene okolice ob temeljih južne fasade cerkve sv. Jurija na dostopni Adamičevi ulici (nekdanji *Erta del Duomo*) pa tudi s testnimi izkopi ali vrtinami na območju celotnega cerkvenega kompleksa in južne brežine pod njim bi morda lahko dopolnili poznavanje stratifikacije na celotnem območju, vse do sterilne osnove zemljišča.

Raziskati bi veljalo morebitne ostanke cerkve sv. Peregrina/*S. Pellegrino* (1349) (*sl. 1: 4*) v in ob Pastoralno-kulturnem centru *Georgios* na župnijskem vrtu.

Mestna četrt Poljska vrata z razširitvami / Porta Campo[157]

S sistematično zastavljenimi geološkimi testnimi vrtinami na območju nekdanje četrti (pretežno na Tartinijevem trgu in njegovem obrobju) bi lahko ugotovili, ali ima srednjeveško notranje pristanišče – mandrač antično (prazgodovinsko, rimskodobno) osnovo. Z arheološko raziskavo na Zelenjavnem trgu pa bi potrdili, ali prikazana meja med nekdanjima mestnima četrtima Osrednja vrata/*Porta Misana* in Poljska vrata/*Porta Campo* pri Caprinu predstavlja tudi potek nekdanjega „predbeneškega“ mestnega obzidja, ki je obdajalo četrti na Punti. Morebitne ostaline bi lahko prezentirali *in situ*. Raziskavo bi bilo treba razširiti tudi na južno pobočje in vrh vzpetine s sakralnim kompleksom cerkve sv. Jurija.

Povzeti bi bilo treba umetnostnozgodovinske raziskave v zvezi s preoblikovanjem kompleksa fontika, zastavljalnice in mestnih vrat sv. Jurija ter gradnjo nove stavbe sodišča,[158] preveriti arhivske vire in re-

153 Z „gradom“ je verjetno povezano ime enega od šestih predstavnikov Pirana pri podpisu Rialtskega miru z beneškim dožem Petrom II. Candianom leta 933 – tj. *Venerio de Augusto de Castro Pirano* oziroma it. *Venerio di Augusto del Castello di Pirano,* ki je hkrati domnevni prednik omenjene družine. Ostali piranski podpisniki so bili še: *Felis scavinus filii Ravenni de Piriano, Andreas, Justulago, Crissus, Ansaldus* (Kandler (1879) 1995, 5–15 (uvodnik Diega de Castra); Bonifacio 1996, 67–82 (de Castro – Castro)).

154 Kovač 2013b, 42.

155 Pri uporabi slednjih ne bo odveč skrajna previdnost. Kot nam kaže Kandlerjev primer navajanja podrobnosti opisa prve piranske cerkve in krstilnice, gre tu po vsej verjetnosti za opis kasnejše romanske cerkve, ki je bila zagotovo večja od prvotne predromanske. Pomenljiva je Kandlerjeva uporaba dvojnega patrocinija – cerkev naj bi bila sprva posvečena Mariji Devici in sv. Juriju mučeniku; šele kasneje (po letu 1343 oziroma po njegovem „prikazovanju“) samo sv. Juriju. V zapisu iz sredine 19. stoletja omenja vidne sledi stare cerkve v tedaj obstoječi cerkveni stavbi. Podlago za svoje ugotovitve je gotovo imel tudi v lesenem modelu cerkve, izdelanem leta 1590, torej še pred temeljito predelavo cerkve. Po njegovem mnenju gre za enako tlorisno površino cerkve, kot je današnja, z razliko, da naj bi bil atrij šele kasneje vključen v cerkveno ladjo; prim. Kandler 1847, II/9, 36.

156 Hofman 2003.

157 Četrt z imenom Poljska vrata/*Porta Campo* je nastala po porušenju starega mestnega obzidja in je vključevala nekdanji mandrač ter območje, ki je k njemu težilo. V preteklosti se je za poimenovanje četrti ob mandraču uveljavil tudi ljudski izraz Marčno polje/*Campo di Marte* (Dolce, Pagliaro 1987, 71). Na zunanji strani mestnega obzidja naj bi bil sprva naraven zaliv, ki so ga uporabljali za pristanišče. Naselje se je ob njem oblikovalo, še preden so leta 1283 nad Piranom zavladale Benetke. Eden prvih objektov, ki so zrasli izven obzidja, je omenjena cerkev sv. Petra, pri Caprinu označena kot *S. Pietro* (1278) (*sl. 1: 12*).

158 Kovač 2012, 103–122.

zultate uporabiti za natančno kronološko in prostorsko rekonstrukcijo vseh nekdanjih objektov na tem območju.

Na osnovi novih arheoloških in arhivskih spoznanj bi veljalo izvesti revizijsko raziskavo najpomembnejših razvojnih faz osrednjega mestnega trga v Piranu[159] in njegove neposredne okolice (nekdanji mandrač/*Mandracchio*, Tartinijev trg/*Piazza Tartini*, Zelenjavni trg/Piazza delle Erbe, Kolovoz/*Carrara* itd.).

Na osnovi pregleda arhivskih virov bi bilo smiselno izvesti raziskavo nekdanjega območja Carrare v obsegu, kot ga zajema shematični načrt razporeditve objektov, ki naj bi veljal v letu 1710.[160] V povezavi s tem bi lahko nadgradili raziskavo K. Bernardi[161] o ustanovitvi piranske bratovščine Filipa Nerija, v kateri je analizirala vire, ki omogočajo verodostojno rekonstrukcijo bratovščinskih prostorov, zvonika, nadhoda, zakristije in dela cerkve sv. Antona opata na Kumarjevi ulici v Piranu v začetku 18. stoletja.

Današnje in nekdanje pristanišče ter vplivna območja

Z novimi arheološkimi raziskavami bi veljalo preveriti, ali je pomol grajen na plovilih – galejah, kot se to domneva glede na arhivske vire[162] in risbo Pietra Turinija iz 18. stoletja.[163] Na risbi z naslovom *Disegno Del Porto, e Mandracchio di Pirano* so podrobno nakazani in poimensko označeni: pristanišče/*Porto* in mandrač/*Mandracchio* z linijo hiš ob pristanišču v Marčani in Borgu pred nasutjem nabrežja ter glavni pomol. Izvesti bi bilo treba retrogradno analizo obravnavanega območja ter preverjene podatke vključiti v historični kataster.

Z revizijsko raziskavo pa bi lahko preverili točnost lokacijskih podatkov o nekdanjih ladjedelnicah v Piranu: o t. i. Starem škveru/*Squero Vecchio* in škveru/*Squero,* navedenih pri Caprinu, ter drugih lokacijah ladjedelniških delavnic oziroma delovnih prostorov – o najstarejši znani lokaciji ob občinski zgradbi, lokaciji na severni strani Punte in drugih.[164]

Na osnovi pregledanih arhivskih virov za 18. in 19. stoletje ter natančnih terenskih raziskav (s preverljivo stratigrafijo) bi bilo treba ugotoviti globino in konfiguracijo morskega dna pred zasipavanjem obale, linijo hiš pred zasipavanjem obale, vrstni red območij zasipavanja obale ob zunanjem mandraču in vrstni red gradenj na nasutju oziroma na novo pridobljenem nabrežju.

Glede na arheološki potencial podvodne kulturne dediščine (razvita pomorstvo in trgovina, ladjedelništvo, solinarstvo, pomembne pomorske bitke, ki so se odvijale nedaleč od Pirana, v virih omenjani brodolomi itd.) je poleg evidentiranih in registriranih enot (podvodne) kulturne dediščine v piranskem akvatoriju z veliko verjetnostjo pričakovati nove podvodne arheološke najdbe iz obdobij, ki so bila doslej z materialnimi dokazi skromno zastopana.[165]

Mestni četrti Marčana/Marciana in Borgo[166]

Sistematična terenska raziskava s premišljeno izbrano mrežo testnih točk, zastavljeno glede na pozida-

159 Prim. vzorčno študijo (Hoyer 1993a, 46, sl. 39).

160 La Pasquala (1710) 2000(?).

161 Bernardi 2017.

162 Leta 1533 naj bi zaprosili beneški senat za staro galejo, s katero bi podaljšali pomol; 1540 so z dobljeno in nato potopljeno galejo to tudi storili; Bonin 1993, 16.

163 Budicin 1998, 151.

164 Gestrin 1974.

165 Bonin 2012.

166 Razvoju mestne četrti Marčana/*Marciana,* ki se je oblikovala ob jugovzhodnem in južnem delu mestne četrti *Porta Campo,* sledimo vsaj od 14. stoletja dalje. Obstoj rimske naselbine *Marciana*/*Marzana,* po kateri naj bi se imenovala četrt, in povezava istega toponima z rimsko kolonijo zaenkrat ostajata arheološko nedokazana (Kandler (1879) 1995, 21–28 (*PYRRHANVM, MARCIANA*), 42–43, 69, 72 (*Marciana*), 53–55 (*Il patriarca Marciano*); Morteani 1885; Kovič, Pahor 1960, 22; Dolce, Pagliaro 1987, 97–116; Stokin, Karinja 2004, 46, 48; Karinja 2013, 20). Zaenkrat velja, da je bila četrt vključena v mesto, šele ko je bilo zgrajeno zadnje, najmlajše obzidje v prvi polovici 16. stoletja. Glede na ohranjeno letnico 1534 so bila mestna vrata Porta Marzana zgrajena med letoma 1533 in 1534 (Foscan 2003, 95–96, 99, fig. 44, tav. 25, dis. 10; Kovač 2009a, 163, op. 16). Takrat je mesto praktično podvojilo površino urbanega prostora. Strnjena pozidava je bila intenzivna le v obmorskem delu, medtem ko je ostal teren ob vzhodnem obzidju nepozidan. Mestna četrt, imenovana Borgo, je nastala med 16. in 18. stoletjem ob sedanji Tomšičevi, Marxovi, Marušičevi ter Aškerčevi ulici ter ob Gradnikovem trgu vse do hriba Mogoron. V tem času je obzidje izgubilo svojo funkcijo, zato je celotno območje četrti ostalo neobzidano. K temu je treba dodati mestni predel, ki je nastal v avstrijskem obdobju na morskem na-

nost, konfiguracijo terena, pričakovane raziskovalne rezultate itd., ki bi zajela celotno območje nekdanje četrti Marčana (in Borgo), bi lahko potrdila ali ovrgla domneve o rimskem naselju Marciana.

Glede na rezultate dosedanjih arheoloških raziskav na platoju znotraj obzidja na pobočju Mogorona[167] med stolpoma 5 in 6 ter v stolpu 5 bi bilo treba izvesti obsežnejše arheološke raziskave med stolpoma, skupaj z analizo arhivskih virov, da bi lahko odkrili celotne ohranjene temelje cerkve sv. Mohorja in Fortunata/*S. Ermagora* (*sl. 1: 19*) z grobiščem, raziskali dodatne pokope in opredelili ostanke morebitne starejše arhitekture ter tudi zaenkrat še neidentificirane temelje srednjeveškega obzidja, domnevne temelje mestnih vrat sv. Nikolaja in Pusterle, hipotetične dele obzidja pred postavitvijo obstoječega med letoma 1470 in 1533 ter potrdili domnevno „odkrit" antični objekt oziroma starejše tlakovanje v stolpu 5. Ostanki temeljev cerkve sv. Mohorja in Fortunata z grobiščem naj bi bili po navedbah raziskovalcev ohranjeni *in situ* in bi torej omogočali prezentacijo sakralnega objekta v sklopu morebitne nove namembnosti prostora. Nekdanja cerkev sv. Nikolaja pri Obzidju/*S. Nicolò delle Mura* (*sl. 1: 18*) je bila porušena in na njenem mestu sezidana vila (nekdanja last družine De Castro).

Doprinos k celostnemu razumevanju tega prostora bi bila tudi študija risbe z dne 13. avgusta 1794 inženirja Galla Francesca.[168] Na risbi so nakazani in poimensko označeni: stara povezovalna, t. i. *Rajska cesta* kot *STRADA DEL PARADISO* (danes samo delno ohranjena kot dostopna pešpot oziroma stopnišče do Vrtca Mornarček (Ulica IX. korpusa št. 40a); zemljišče oljčnikov Zvana Rosignola kot *LUOCHO DI OLIVARI DI ZVANNE ROSIGNOL;* vrtovi kot *ORTI;* cesta, ki vodi k vratom, imenovanim Rašporska, kot *Strada che va alla Porta detta del Raspo;* zemljišče med obzidjem (odsek med obstoječim 6. in 7. stolpom) ter Rosignolom (zemljiščem v lasti Rosignola) kot *Terrenno tra le mura, e Rosignol.*[169] Izvesti bi bilo treba retrogradno analizo obravnavanega območja ter preverjene podatke vključiti v historični kataster.

Smiselno bi bilo podrobno arhivsko in terensko raziskati tri stare povezovalne poti:[170] ulično povezavo

sipu vzdolž obale – od sedanjega notranjega pristanišča oziroma mandrača vse do kompleksa nekdanje tovarne mila Salvetti ob sprehajalni poti v Fornačah.

167 Hrib Mogoron/*Monte Mogoron* (90 m) je razčlenjen, terasiran hrib, ki se dviga vzhodno in jugovzhodno od mestnega jedra in na katerem so Benečani v letih 1470–1534 zaradi nevarnosti porajajočih se turških vpadov postavili zadnji pas obzidja, ki je celotno mesto (vključno z mestno četrtjo Marčana) več stoletij varovalo s kopenske strani. Obzidje na Mogoronu in njegovem pobočju je od takrat nepogrešljiv sestavni del mestne vedute. Toponim Mogoron naj bi imel predlatinski izvor in kaže na razprostranjeno območje z etimološkim poreklom, katerega eno je verjetno tudi sv. Mohor ali sv. Mohor in Fortunat/*S. Ermagora, Sant'Ermacora, Santi Ermagora e Fortunato* oziroma nekdanji cerkvici sv. Mohorja in/ali sv. Mohorja in Fortunata. Na širšem območju hriba Mogoron se je do danes kot nesnovna dediščina ohranilo še več drugih toponomastičnih oznak (Oljčna pot/Vicolo degli Oliveti, Figarola, Matteottijeva ulica/Via Giacomo Matteotti – nekdanja *Calle* in *Androna Santa Margherita,* Pusterla (na Mogoronu), tudi *Piazzetta,* Raštel, Stolp/*Battifredo, Bergfrid,* Razgledni stolp, Mostra oziroma Moštra, Razgled/Belvedere, Arze/Arse, Sv. Martin/*S. Martino* ter Grad/*Castello*; poleg teh še nekatera bivša imena ulic na vznožju in pobočju Mogorona: Tomšičeva ulica/Via Tone Tomšič *(Via Mogoron),* Grudnova ulica/Via Igo Gruden *(Erta Mogoron),* Ulica Alme Vivode/Via Alma Vivoda *(Campo Figarola, Via Figarola, Figarola),* Prežihova ulica/Via Prežihov Voranc *(Via delle Fontanelle),* Vodnikov trg/Piazza Valentin Vodnik *(Campo del Salario),* Gortanova ulica/Via Vladimir Gortan *(Via* oziroma *Erta del Paradiso)).* S svojo izrazno pestrostjo osvetljujejo posamezno lokacijo in jo pomagajo postaviti v pripadajoč kulturnozgodovinski kontekst. Prim. Caprin (1905) 1968, 124–125 ((*Castello, Cimitero* (3x)), *Carrara Grande a.*1452, *Pusterla,* 1470, *Carrara di Raspo*, *Porta Marzana a* 1533, *Porta di Terra detta di Raspo, S. Nicolo', Battifredo, Borgo, Via della Creta, Via del Paradiso, Figarola*).

168 Budicin 1998, 151, (dis.) 93 – titolo: *Pirano.*

169 Pri Caprinu (*sl. 1*) so v zvezi z risbo nakazani: povezovalna cesta brez poimenovanja med „Rašporskim kolovozom"/*Cararra di Raspo* in širšim območjem Pusterle/*Pusterla* s cerkvijo sv. Mohorja in Fortunata (19. *S. Ermagora*) oziroma današnjo Ulico IX. korpusa (*Carrara Grande, a. 1452),* terasasto zemljišče (oljčnik?) brez poimenovanja, Druga Rašporska vrata oziroma „Kopenska vrata, imenovana Rašporska"/*Porta di Terra detta di Raspo,* odsek obzidja med obstoječim 6. in 7. stolpom (z letnico 1470). Kot „Rajska ulica"/*Via del Paradiso* je pri Caprinu poimenovana današnja Gortanova ulica izven obzidanega dela mesta na pobočju Mogorona, v nekdanji četrti Borgo.

170 Pri Caprinu (*sl. 1*) so nakazane vse tri (štiri) pešpoti; poimensko je poleg današnje Rozmanove ulice – nekdanjega „Rašporskega kolovoza"/*Cararra di Raspo* označena zgolj pešpot na relaciji Rozmanova ulica – Ulica svobode kot *Erta del Pontaro.* Pešpoti *Erta Furegoni* in *Erta (del) Pontaro*

– pešpot *Erta Furegoni* (Rozmanova ulica – Ulica svobode – Leninova ulica); ulično povezavo – pešpot *Erta del Pontaro* (Rozmanova ulica – Ulica svobode – Bidovčeva ulica) ter ulični povezavi – pešpoti (vhoda) A*ndrona del Borgo* in *Androna del Torchio* (Rozmanova ulica – nekdanja mestna četrt Borgo – Ulica svobode – Trg bratstva – Goriška ulica).

Fornače/Fornace[171]

Z retrogradno analizo območja Fornač, upoštevaje arhivske vire, bi bilo smiselno nadaljevati raziskave, ki so bile izvedene v sklopu konservatorskega elaborata za objekte nekdanje tovarne Salvetti,[172] in ugotoviti srednjeveško pozidanost ali nepozidanost območja. Glede na dosedanje ugotovitve o poteku rimskodobnih arhitekturnih ostalin bi bilo treba zamejiti njihov obseg in s tem arheološko rimskodobno najdišče Fornače, z mikrotopografskim pregledom in testnimi izkopi pa ugotoviti morebitno izrabo vodnega izvira, uporabljenega za polnjenje novoveške vodne cisterne, že v rimskem obdobju (cevovod?).

Ne nazadnje pa bo treba z raziskavami podpreti realizacijo najprimernejše projektne rešitve za obnovo in revitalizacijo objektov nekdanje tovarne oziroma filmskih studiev (Slovenski filmski center in Viba film).[173]

v časovnem zaporedju od leta 1889 naprej kot stranski ulici v zvezi z Ulico svobode/*Via Libertà* omenja Ondina Lusa, prim. O. Lusa 2003, 95; pešpoti (vhoda) *Androna del Borgo* in *Androna del Torchio* navaja spletni načrt starih toponimov, prim. Comunità 2014, (Via Marciana (Androna del Borgo, Androna del Torchio)/Ulica svobode/(Piazza San Rocco SI/Trg bratstva). *Gli antichi toponimi delle vie di Pirano*).

171 Načrt mesta, ki ga objavlja Caprin, območja predmestnih Fornač ne vključuje; zabeležene so pri Poglajenu (Poglajen 2007, 163, št. 206). Toponim Fornače/Fornace (it. *fornace,* lat. *fornax, -acis* > peč) se je od rimskih časov ohranil do danes. Na avstrijski vojaški karti iz leta 1804 so označene kot zaselek *Fornace Prima* (bližnji Sv. Bernardin kot *St. Bernardino* in *Fornace Seconda* ter današnje Fizine kot *Fornace Terza*) (S. Lusa 2003, 17). Današnje naselje Fornače, južno predmestje Pirana, leži ob stari obalni cesti Piran–Portorož. Poleg arheološkega najdišča Fornače, datiranega v zgodnjo rimsko dobo, sestoji naselje iz: niza stanovanjsko-poslovnih objektov ob sami cesti (med njimi so stanovanjski bloki, vile in nekdanja mestna klavnica). Za njimi so območja sedanje čistilne naprave in garažne hiše ter skupine gospodarskih objektov nekdanje tovarne stekla in mila Salvetti, ki so od konca petdesetih let in v šestdesetih letih prejšnjega stoletja služili kot filmski studio. Tovarna v Fornačah je nastala v prvi tretjini 19. stoletja. Sprva je bila to opekarna, okoli leta 1830 tovarna žebljev, nato Tovarna stekla in mila Salvetti, tiskarna, tovarna kemičnih in pralnih izdelkov. Sedaj je stavbni kompleks zapuščen; deloma se uporablja za stanovanjske in poslovne namene. Ohranil se je kompleks neoklasicistične zasnove ob centralnem dvorišču z dimnikom ter upravno zgradbo ob obali. Pri slednji so dobro opazne spremembe, ki so nastale z nadzidavo nadstropja v 20. stoletju. V zadnjih desetih letih so aktualne pobude glede revitalizacije objektov nekdanje tovarne (Simič 2000, 149–151; Zajko 2007; Zajko 2008; Sapač, Lazarini 2015, 561).

172 Prim. Zajko 2007; Zajko 2008.

173 Kovač, Milotti-Bertoni, Stokin 2015.

Summary

Using a graphical layer of the town ground plan drawn by Giulio de Franceschi, published in the book *L'Istria nobilissima* by Giuseppe Caprin in 1905, in combination with one of the old town maps as a reference background, this paper summarily presents some challenges relevant for the understanding of the medieval and post-medieval urban development of Piran.

As is widely accepted, the medieval urbanisation of the city began on the Punta peninsula, independent but with regard to prehistoric and antique heritage – at least from two centres: from one on the lowland part near the sea and the other one the slope over it. The progress of the city is shown from today's Prvomajski trg 1, the former *Piazza Vecchia* to the horn Madonna on the urban raster of the Mugla, Domo, and Misana quarters, bordered by the wall under the castle/*Castello* belonging to the Aquileian gastald. At the end of the 13th century, under the Venetian Republic, progress exceeded the Field Gate/*Porta Campo* in the direction of the harbour – the *mandracchio*, today's Tartini Square, and upwards over the slope towards the cemetery and the Church of St George. After the erection of the new communal palace in 1291 outside the town wall, a string of other important town buildings appeared near the *mandracchio* in the course of time: the *fonticum*, *loggia*, and grand coroneted and bourgeois houses of the Venetian type. A range of churches were built in the Field Quarter and the nearby monastery complex with the Church of St Francis (of which the Church of St Catherine has been archaeologically investigated). At the time when the town was expanding towards the mainland, it got a new ring of walls–the last being the wall on the slope of Mogoron, built between 1470 and 1534. Then, the post-medieval renovated church complex of St George (with a new belfry, octagonal baptistery, and supporting arches) followed. In the 16th and 17th centuries, buildings appeared mainly on the land behind the shore, in front of the big harbour Magnarolla, outside the last town wall, where a new quarter, Borgo, began.

The part of town in which the buildings were constructed primarily on the embankment along the coast, from today's harbour (the old external port named Magnarolla) to the former brickworks, later the glass and soap factory in Fornače, took shape in the Austrian period. In 1894, the old *mandracchio* was filled in and in 1896, a statue of the famous composer was erected on the new Tartini Square.

Most of the challenges that appeared during the historical overview of Piran's urbanisation and the degree of its archaeological research were confronted with verified archival material, published in various professional articles. One of the major challenges for archaeologists can be highlighted in the professional use of verified archival data in future field research.

Literatura in viri

ALBERI, D. 1997, *Istria: storia, arte, cultura*. – Trieste.

ALISI, A. 1937, *Chiese, conventi e confraternita di Pirano* (rokopis v piranskem arhivu). – Pirano.

ALISI, A. 1955 (1972), *Pirano: la sua chiesa, la sua storia*. – Trieste.

ANSL 1975 = *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana.

APOLLONIO, A. 1993, Una cittadina istriana nell'età napoleonica: Pirano 1805–1813. – *Atti/Centro di richerche storiche* 23, 9–121.

APOLLONIO, A. 1994, Autogoverno comunale nell'Istria Asburgica. Il caso di Pirano: prima fase 1845–1888. – *Atti/Centro di richerche storiche* 24, 9–74.

APOLLONIO, A. 1996, Autogoverno comunale nell'Istria Asburgica. Il caso di Pirano: seconda fase 1888–1908. – *Atti/Centro di richerche storiche* 26, 15–70.

APOLLONIO, A. 1997, Autogoverno comunale nell'Istria Asburgica. Il caso di Pirano: terza fase (1908–1918), con un epilogo (1921–1926). – *Atti/Centro di richerche storiche* 27, 9–52.

BAJC, Z., I. CERGOL, M. LIČEN KRMPOTIĆ, D. MILOTTI BERTONI in L. SINKOVIČ (ur.) 2017, *Sakralna dediščina Pirana*. – Piran.

BEKLJANOV ZIDANŠEK, I. 2011, *Bolniška ulica 1 – Piran: rezultati predhodnih arheoloških raziskav iz leta 1993*. – Diplomsko delo. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

BEKLJANOV ZIDANŠEK, I. 2012, Nekaj amfor z morskega dna ob obali severozahodne Istre. – V: A. Gaspari in M. Erič (ur.), *Potopljena preteklost: arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji. Zbornik ob 128-letnici Dežmanovih raziskav Ljubljanice na Vrhniki (1884–2012),* Radovljica, 141–144.

BENJAMIN, J. in C. BONSALL 2009a, The prehistoric chert dagger from Piran, Slovenia: an underwater find from the northern Adriatic. – *Arheološki vestnik* 60, 9–15.

BENJAMIN, J. in C. BONSALL 2009b, A Feasibility Study for the Investigation of Submerged Sites along the Coast of Slovenia. – *International Journal of Nautical Archaeology* 38/1, 163–172.

BENUSSI, B. (1897) 2004, *Nel medio evo: pagine di storia istriana*. – Collana degli Atti 23, Fiume, Trieste, Rovigno.

BERDNIK, A. J., M. DRAKSLER, S. HVALEC in G. BABIČ 2016, *Končno poročilo o raziskavah (arheološki površinski pregled in arheološke raziskave ob gradnji) zaradi gradnje promenade in sprehajalne steze v Fornačah: končno strokovno poročilo*

o raziskavi 14-0064; EŠD 7167 Piran – Arheološko najdišče Fornače; 513 Piran – Mestno jedro. – Ljubljana (neobjavljeno).
BERNARDI, K. 2017, *Ustanovitev in delovanje piranske bratovščine Filipa Nerija na osnovi zgodovinskih in arheoloških virov.* – Zaključno delo. Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Koper.
BERNIK, S. 1968, *Organizem slovenskih obmorskih mest Koper – Izola – Piran.* – Ljubljana, Piran.
BITENC, P. in T. KNIFIC 2012, Poznoantične fibule v podobi ptičev iz Slovenije. – V: I. Lazar in B. Županek (ur.), *Emona: med Akvilejo in Panonijo = between Aquileia and Pannonia*, Annales Mediterranei, Koper, 429–446.
BOLTIN, E. 1960, Piran. – *Varstvo spomenikov* 7, 1958–59, 335.
BOLTIN, E. 1965, Piran. – *Varstvo spomenikov* 9, 1962–1964, 195.
BOLTIN-TOME, E. 1966, Piran. – *Varstvo spomenikov* 10, 237–238.
BOLTIN-TOME, E. 1970–1971, Zametki primorskih mest. – *Arheološki vestnik* 21–22, 167–172.
BOLTIN-TOME, E. 1981, Piran. – *Varstvo spomenikov* 23, 246.
BOLTIN-TOME, E. 1985, Piran. – *Varstvo spomenikov* 27, 285.
BOLTIN-TOME, E. 1989, Arheološke najdbe na morskem dnu slovenske obale. – *Kronika* 37/1–2, 6–16.
BONIFACIO, M. 1996, *Cognomi del commune di Pirano (de Castro – Castro)* (1.). – Lasa pur dir 11, Pirano, 67–82; http://www.diegodecastro.it/archivio/ar_03.htm, dostop 2. 1. 2018.
BONIN, F. 1993, Piransko pristanišče v obdobju beneške oblasti. – V: F. Bonin, S. A. Hoyer in N. Terčon, *Piransko pristanišče: od starega mandrača do današnje podobe = Il porto di Pirano: dall'antico mandracchio all'aspetto odierno*. Katalog / Pomorski muzej „Sergej Mašera" = Catalogo / Museo del mare „Sergej Mašera" 8, Piran, 10–27.
BONIN, F. 2005, Popis nepremičnin v Piranu in Kaštelu leta 1626. – *Kronika* 53/2, 125–140.
BONIN, F. 2006, Kamniti ščit. – V: J. Hočevar (ur.), *Piran: mestno obzidje,* Piran, 6–7.
BONIN, F. 2012, Arheološki potencial slovenskega dela Tržaškega zaliva v luči arhivskih virov (o srednje- in novoveškem pomorstvu). – V: A. Gaspari in M. Erič (ur.), *Potopljena preteklost: arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji,* Radovljica, 161–166.
BONIN, F. 2016, *Belo zlato krilatega leva: razvoj severnojadranskih solin v obdobju Beneške republike.* – Piran.
BONIN, F. in L. ČEH 1993, Slovenci in pomorstvo od najstarejših časov do 20. stoletja. – V: D. Krnel-Umek (ur.), *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre: zbornik,* Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, 41–83.
BONIN, F., S. A. HOYER in N. TERČON 1993, *Piransko pristanišče: od starega mandrača do današnje podobe = Il porto di Pirano: dall'antico mandracchio all'aspetto odierno.* – Katalog / Pomorski muzej „Sergej Mašera" = Catalogo / Museo del mare „Sergej Mašera" 8, Piran.
BONIN, Z. in D. DAROVEC 2001, Oris gospodarstva piranskega minoritskega samostana do konca 19. stoletja. – V: F. M. Dolinar in M. Vogrin (ur.), *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001,* Ljubljana, 107–139.
BRGLEZ, A. 2005, *Zrno soli za imperij: Piran 1579–1609. Materialna dediščina in kultura mesta.* – Annales Mediterranea, Koper.
BRGLEZ URANJEK, A. 1997, Nepremična posest v Piranu ob koncu 16. stoletja: primerjalna ocena urbane podobe Pirana ob koncu srednjega in v začetku novega veka. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 7/10, 139–152.
BUDICIN, M. (ur.) 1998, *Aspetti storico-urbani nell'Istria veneta: dai disegni dell'Archivio di Stato di Venezia.* – Collana degli Atti 16, Trieste, Rovigno.
CAPRIN, G. (1905) 1968, *L'Istria nobilissima.* – Trieste (ponatis izdaje iz 1905).
CIGUI, R. 2002, *Corpo araldico Piranese.* – Trieste.
COMUNITÀ 2014: Comunità degli Italiani di Pirano/ Skupnost Italijanov Piran 2014, *Gli antichi toponimi delle vie di Pirano;* http://www.comunitapirano.com/gli-antichi-toponimi-delle-vie-di-pirano, dostop 7. 12. 2017.
ČERNIGOJ, J. 1960, Ob piranski spomeniški problematiki. – *Varstvo spomenikov* 7, 5–20.
ČREŠNAR, M. in U. KOŠIR 2013, *Poročilo o podvodnem arheološkem pregledu in dokumentiranju na območju carinskega pomola v luki Piran.* – Ljubljana (neobjavljeno).
DAROVEC, D. 2009, *Kratka zgodovina Istre.* – Annales Manuel, Koper.
DAROVEC, D. 2018, *I giuramenti di fidelitas delle città istriane nel XII secolo.* – V: R. Tolomeo in B. Crevato-Selvaggi (ur.), *Venezia e il suo Stato da mar = Venice and its Stato da Mar. Atti del convegno internazionale, Venezia, 9–11 marzo 2017 = Venice, 9–11 March 2017,* Roma, 21–49.
DE FRANCESCHI, C. 1924a, *Origini e sviluppo del comune di Pirano.* – Parenzo.
DE FRANCESCHI, C. (ur.) 1924b, Chartularium Piranense: raccolta dei documenti medievali di Pirano I. (1062–1300). – *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 36, Parenzo.
DE FRANCESCHI, C. (ur.) 1933–1934, Chartularium Piranense: raccolta dei documenti medievali di Pirano II. (1301–1350). – *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 45, Parenzo.
DEU, Ž. 2016, *Dragocenosti starih mestnih jeder = The treasures of Slovenian old town centres: monografija zgodovinskih mest Slovenije = a monograph of Slovenian historical towns.* – Ljubljana.

DOLCE, G. in M. PAGLIARO (ur.) 1987, *Pirano, le nostre radici*. – Trieste.

DOLINAR, F. M. in M. VOGRIN (ur.) 2001, *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001*. – Ljubljana.

FOSCAN, L. 2003, *Porte e mura delle città, terre e castella della Carsia e dell'Istria*. – Collana degli Atti 22, Rovigno, Trieste.

FURLAN, M. 2015, Sull'idronimo Dragonja/Dragogna. – *Linguistica* 55, 73–87.

FURLAN, M. 2017, Iz primorske leksike III. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 27/3, 651–662.

GEC, L. 1956, *Poročilo o sondažnem delu na trgu ob stolpu v Piranu (…) ob nekdanji cerkvi sv. Mohorja in Fortunata*. – Piran (neobjavljeno).

GENNARI, A. in F. ROSSINI 2017, La monetazione di Astolfo per Ravenna: un tremisse e un follis inediti. – *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche (NAC)* 46, 155–172.

GESTRIN, F. 1974, Piranske ladjedelnice in ladjedelci v poznem srednjem veku. – *Kronika* 22/3, 170–178.

GESTRIN, F. in F. ZWITTER (ur.) 1978, *Pomorstvo srednjeveškega Pirana = La marineria di Pirano nel Medio evo*. – Dela SAZU 21, Ljubljana.

GOLOB, N. 2005, Srednjebizantinski slonokoščeni skrinjici iz Pirana in Kopra. – V: D. Darovec (ur.), *Istra med Vzhodom in Zahodom. Ob 1200-letnici Rižanskega zbora,* Acta Histriae 13/1, Koper, 205–224.

GUŠTIN, M. 2006, La ristrutturazione della „Ribiška šola" di Pirano/Piran. – V: M. Guštin, S. Gelichi in K. Spindler (ur.), *The Heritage of the Serenissima: the presentation of the architectural and archaeological remains of the Venetian Republic: proceedings of the international conference, Izola − Venezia, 4.−9. 11. 2005*. Annales Mediterranea, Koper, 27–32.

GUŠTIN, M. (ur.) 2015, *Piranske soline, Slovenija = Piran Salt Pans, Slovenia*. – Annales Mediterranei, Koper.

GUŠTIN, M., A. PRELOŽNIK in M. SAKARA SUČEVIĆ 2009, Grobnice v nekdanji cerkvi sv. Katarine v Piranu. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 19/2, 303–312.

GUŠTIN, M., M. SAKARA SUČEVIĆ, A. PRELOŽNIK in A. OGORELEC 2009, *Arheološka izkopavanja v cerkvi sv. Katarine v Piranu, parc. št. 932, k.o. Piran 29.6. –11.11.2009: predhodno poročilo o arheoloških raziskavah*. – Piran (neobjavljeno).

HOČEVAR, J. (ur.) 2005, *V Italiji zadržane umetnine iz Kopra, Izole, Pirana*. – Piran, Ljubljana.

HOČEVAR, J. (ur.) 2006, *Piran: mestno obzidje*. – Piran.

HÖFLER, J. 2016, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: k razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. – Ljubljana.

HOFMAN, B. 2003, *Poročilo o arheološkem sondiranju ob gradbenih posegih ob cerkvi sv. Jurija v Piranu – sonda 1*. – Piran (neobjavljeno).

HOFMAN, B. 2008, *Poročilo o arheoloških zaščitnih sondiranjih na lokaciji Aquariuma v Piranu, EŠD 24978*. – Piran (neobjavljeno).

HOFMAN, B. 2011, *Poročilo o arheoloških raziskavah na lokaciji Mestna galerija Piran, parc. št. 757, 760, k.o. Piran; EŠD 7185 Kazina – Mestna galerija Piran in EŠD 24978 Piran – Arheološko najdišče Piran*. – Ljubljana (neobjavljeno).

HOFMAN, B. 2012a, *Poročilo o arheološkem dokumentiranju in raziskavah na lokaciji Piran mandrač, parc. št. 1123, 1124/ 1 k.o. Piran*. – Ljubljana (neobjavljeno).

HOFMAN, B. 2012b, *Poročilo o arheoloških raziskavah ob rekonstrukciji carinskega pomola v luki Piran, na lokaciji Piran – carinski pomol, parc. št. 1126, 1127/6, 1127/7 in 1129, k.o. Piran*. – Ljubljana (neobjavljeno).

HOYER, S. A. 1993a, *Hiša Tartini v Piranu: zgodovinski razvoj in likovna oprema (ob 300-letnici Tartinijevega rojstva 1692–1992)*. – Piran.

HOYER, S. A. 1993b, Arhitektura Tartinijevega trga. – V: F. Bonin, S. A. Hoyer in N. Terčon, *Piransko pristanišče: od starega mandrača do današnje podobe = Il porto di Pirano : dall'antico mandracchio all'aspetto odierno*. Katalog / Pomorski muzej „Sergej Mašera" = Catalogo / Museo del mare „Sergej Mašera" 8, Piran, 86–110.

HOYER, S. A. 1999a, Giovanni Righetti, inženir, arhitekt-konservator. – V: B. Jaki (ur.), *Razprave iz evropske umetnosti za Ksenijo Rozman,* Ljubljana, 221–237.

HOYER, S. A. 1999b, Il neoclassicismo triestino e lo storicismo a Pirano. – *Archeografo Triestino* 4, 59/2, 325–338.

HOYER, S. A. 2000, Il restauro di Casa Tartini a Pirano. – *Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte (ZAK)* 57/4, 327–332.

HOYER, S. A. 2006, Nastanek in razvoj obzidja v Piranu. – V: J. Hočevar (ur.), *Piran: mestno obzidje,* Piran, 8–20.

JENKO, B. 1992, Arhitektura Tartinijevega gledališča v Piranu. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 2, 199–215.

KAJFEŽ, T. 2003, *Poročilo o arheološkem sondiranju v nekdanji cerkvi sv. Katarine v Minoritskem samostanu sv. Frančiška v Piranu*. – Piran (neobjavljeno).

KAJFEŽ, T. in A. A. TRENZ 2005, *Poročilo o arheološkem dokumentiranju pri arheološkem nadzoru na lokaciji Miljska vrata 6 v Piranu*. – Piran (neobjavljeno).

KANDLER, P. 1847, *L'Istria* II/7–8, 25–27; II/9, 36; II/10–11, 42–43; II/21, 82–84; II/33–34, 131–135.

KANDLER, P. (1879) 1995, *Pirano*. – Trieste.

KARINJA, S. 2002, Antična pristanišča ob Slovenski obali: podvodni arheološki park v Simonovem zalivu v Izoli – idejni očrt muzeološkega koncepta. – V: S. A. Hoyer (ur.), *Kultura na narodnostnomešanem ozemlju Slovenske Istre: varovanje naravne in kulturne dediščine na področju konservatorstva in muzeologije, zbornik*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, 259–276.

KARINJA, S. 2004, Keramične najdbe iz Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran. – V: M. Guštin (ur.), *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana*, Annales Mediterranea, Koper, 35–39.

KARINJA, S. 2013, *Večen Piran v luči arheoloških najdb: publikacija ob arheološki razstavi Večen Piran v luči arheoloških najdb = Eterna Pirano alla luce dei reperti archeologici: pubblicazione in occasione della mostra archeologica Eterna Pirano alla luce dei reperti archeologici.* – Piran.

KLADNIK, D. in P. PIPAN 2008, Bay of Piran or Bay of Savudrija? An example of problematic treatment of geographical names / Piranski zaliv ali Savudrijska vala? Primer problematičnega ravnanja z zemljepisnimi imeni. – *Acta geographica Slovenica* 48/1, 57–91.

KLADNIK, D., P. PIPAN in P. GAŠPERIČ 2014, *Poimenovanja Piranskega zaliva.* – Geografija Slovenije 27, Ljubljana.

KNEZ, D. 1994, Svetinjice iz cerkve sv. Jurija v Piranu. – *Annales: anali za istrske in meditarenske študije, Series historia et sociologia* 5/4, 65–72.

KNIFIC, T. 1993, Arheološki pregled morskega dna v Sloveniji. – V: D. Krnel-Umek (ur.), *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre: zbornik*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, 13–27.

KOMPARE, T. 2015, *Rimske tegule na področju severozahodne Istre.* – Doktorska disertacija. Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Koper.

KOS, F. 1902, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I* (l. 501–800). – Ljubljana.

KOS, F. 1906, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II* (l. 801–1000). – Ljubljana.

KOS, P. 1988, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien.* Teil I. – Berlin.

KOS, P. in A. ŠEMROV 1995, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien.* Teil III. – Berlin.

KOSI, M. 2015, Boj za prehode proti Jadranu – Kras od 12. do 15. stoletja (politično- in vojnozgodovinska skica). – *Kronika* 63/3, 379–444.

KOVAČ, M. M. 2005, *Piran, Sv. Jurij.* – Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 208, Ljubljana.

KOVAČ, M. M. 2006, *Pirano, San Giorgio.* – Monumenti culturali e naturali della Slovenia : collana delle guide 210, Ljubljana.

KOVAČ, M. M. 2007, Apostolski vizitator Agostino Valier – pobudnik obnove kompleksa cerkve sv. Jurija v Piranu. Interpretacija historičnih virov kot izhodišče konservatorskih raziskav. – *Annales: anali za istrske in meditarenske študije, Series historia et sociologia* 17/1, 47–64.

KOVAČ, M. M. 2009a, Urbanistični razvoj mesta Piran in spremembe zasnove cerkvenega kompleksa sv. Jurija. – V: G. Zupan (ur.), *Zbornik za Staneta Bernika: [ob njegovi sedemdesetletnici],* Ljubljana, 158–180.

KOVAČ, M. M. 2009b, *Zgodovinski razvoj in obnova cerkve sv. Jurija v Piranu: konservatorske raziskave in prezentacija.* – Doktorska disertacija. Oddelek za umetnostno zgodovino, Katedra za muzeologijo in konservatorstvo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

KOVAČ, M. M. 2009c, Piran – stolp Prešernovo nabrežje 20, Piran – cerkev Marije Zdravja (EŠD 7177, 515). – *Varstvo spomenikov, poročila* 45/08, 155–156.

KOVAČ, M. M. 2010, Pročelje cerkve sv. Jurija v Piranu in vzori zanj: izhodišča za vrednotenje kulturnega spomenika. – *Zbornik za umetnostno zgodovino* (Nova vrsta) 46, 74–104.

KOVAČ, M. M. 2012, Sodnijska palača v Piranu: preoblikovanje kompleksa fontika, zastavljalnice in mestnih vrat sv. Jurija v 19. stoletju. – *Acta historiae artis Slovenica: Znanstvena revija za umetnostno zgodovino* 17/1, 103–122.

KOVAČ, M. M. 2013a, Piran – mestno jedro, pod Adamičevo ulico, zeleni pas in terase pod cerkvenim kompleksom sv. Jurija (EŠD 513). – *Varstvo spomenikov, poročila* 48/11, 185–188.

KOVAČ, M. M. 2013b, Kompleks cerkve sv. Jurija v Piranu = Complesso della Chiesa di San Giorgio. – V: S. Karinja, *Večen Piran v luči arheoloških najdb : publikacija ob arheološki razstavi Večen Piran v luči arheoloških najdb = Eterna Pirano alla luce dei reperti archeologici : pubblicazione in occasione della mostra archeologica Eterna Pirano alla luce dei reperti archeologici,* Piran, 37–54.

KOVAČ, M. M., D. MILOTTI-BERTONI in M. STOKIN 2015, Salvetti former soap factory and Viba film studios: recovery and reuse of activity. – V: International Symposium on Cultural Heritage and Legal Issue, *Protection and reuse of industrial heritage: dilemmas, problems, examples: book of abstracts, 2nd International Symposium on Cultural Heritage and Legal Issues, Bled, Slovenia, 1st-3rd October 2015,* Ljubljana, ICOMOS Slovenija, 22.

KOVIČ, B. in M. PAHOR 1960, O zgodovinskem in arhitektonskem razvoju Tartinijevega trga v Piranu. – *Kronika* 8/1, 21–36.

LA PASQUALA, G. (1710) 2000(?), Shematični načrt razporeditve objektov v predelu *Carrara,* kakršna naj bi veljala v letu 1710. − Piran, hrani arhiv ZVKDS, OE Piran.

LAVRIČ, A. 1986, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579 / Istriae visitatio apostolica 1579, Visitatio Iustinopolitana Augustini Valerii.* – Ljubljana.

LAZAR, I. 2004, Srednjeveško steklo iz *„Piazza Vecchia"* v Piranu. – V: M. Guštin (ur.), *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana*, Annales Mediterranea, Koper, 25–28.

LAZAR, E. in M. STOKIN 2009, Piran – arheološko najdišče Piran mesto (EŠD 24978). – *Varstvo spomenikov, poročila* 45/08, 146–152.

LIKAR, D. 2010, Arhitektura cerkva nad mestnimi vrati notranjega obzidja v Kopru in oratorija sv. Jakoba nad Poljskimi vrati v Piranu. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 20/2, 277–300.

LUCA, G. 1992a, Presenze mediobizantine negli avori e negli argenti del Friuli e delle zone limitrofe. – V: G. Bergamini in P. Goi (ur.), *Ori e tesori d'Europa,* Udine, 211–226.

LUCA, G. 1992b, Tre cofanetti eburnei a rosette. – *Atti e Memorie della Societa Istriana di Archeologia e Storia patria,* N. s. 92, 39–61.

LUSA, O. 2003, Elaborato delle vie di Pirano nell'arco del secolo. – V: S. Lusa in K. Knez (ur.), *Toponomastica piranese: tavola rotonda, Pirano, 24 novembre 2003* (Lasa pur dir), Pirano, 93–95.

LUSA, S. 2003, Pirano ieri ed oggi. Riflessioni sulla toponomastica della città, La mia toponomastica. – V: S. Lusa in K. Knez (ur.), *Toponomastica piranese: tavola rotonda, Pirano, 24 novembre 2003 (Lasa pur dir),* Pirano, 13–18.

LUSA, S. in K. KNEZ (ur.) 2003, *Toponomastica piranese: tavola rotonda, Pirano, 24 novembre 2001*. – Lasa pur dir, Piran.

MARAČIĆ, L. A. 2001, Franjevački počeci u Istri i samostan sv. Franje u Piranu. – V: F. M. Dolinar in M. Vogrin (ur.), *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001,* Ljubljana, 23–39.

MASARYK, R., J. BERDNIK, D. BADOVINAC, M. PERKO in N. BIZJAK 2017, *Končno strokovno poročilo o arheološki raziskavi Piran – Prešernovo nabrežje = Končno strokovno poročilo o predhodni arheološki raziskavi – arheološkem testnem izkopu – v Piranu na Prešernovem nabrežju v sklopu projekta zunanje ureditve Prešernovega nabrežja (13.3.2017).* – Ljubljana.

MIHELIČ, D. 1984, Agrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. – *Zgodovinski časopis* 38/3, 193–224.

MIHELIČ, D. 1985, *Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340 = La produzione non rurale di Pirano dal 1280 al 1340.* – Dela 1. razreda SAZU 27/8, Ljubljana.

MIHELIČ, D. 1990, K podobi nekdanjega Pirana (16./17. stoletje). – *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 32/32, 11–23.

MIHELIČ, D. 1991, Mestni vsakdan v obdobju baroka v luči različnih pisnih virov (Piran, 1600–1602). – *Annales, Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin* 1, 91–102.

MIHELIČ, D. 1992, Piranska razglednica iz prvih desetletij 17. stoletja. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 2/2, 257–266.

MIHELIČ, D. 1995, Kompleks piranske župne cerkve Sv. Jurija: korak k odkrivanju novih umetnostnozgodovinskih dejstev?. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 5/6, 7–14.

MIHELIČ, D. 1997, Piran Tartinijevega časa = Pirano ai tempi di Tartini. – V: M. Kokole (ur.), *Giuseppe Tartini in njegov čas: zbornik referatov z mednarodnega kolokvija 5. aprila 1997 v Piranu = Giuseppe Tartini e il suo tempo: atti del convegno internazionale del 5 aprile 1997 in Pirano,* Ljubljana, 75–94.

MIHELIČ, D. 2011, Sporazumi o mejah srednjeveških mestnih teritorijev (Piran in njegovi sosedje). – *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva* 1, 37–59.

MIHELIČ, D. 2019, Premoženje minoritskega samostana in cerkve sv. Frančiška Asiškega (Piran, 1818) = Un del valore dei beni mobili e immobili relativi al convento e alla chiesa di San Francesco D´Assisi (Pirano, 1818). – V: P. Kolenc *et al.* (ur.), *Marušičev zbornik. Zgodovinopisec zahodnega roba: prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici,* Ljubljana, 221–236.

MIHELIČ, D., F. MIHELIČ in J. POCAJT 1996, *Piran: mesto in ljudje pred sto leti = Pirano : la città e i suoi abitanti cent'anni fa.* – Knjižnica Annales 12, Koper.

MILINOVIĆ, D. 2005, Bizantska škrinjica u Arheološkom muzeju Istre u Puli. – *Histria Archaeologica* 36, 211–226.

MILOTTI BERTONI, D. 1999, Piransko mestno pokopališče. – V: N. Brum in M. Remic (ur.), *Tihi pomniki minljivega časa: drobci o šegah slovesov in pokopališki kulturi na slovenskem etničnem ozemlju,* Ljubljana, 151–152.

MORTEANI, L. 1885, Notizie storiche della città di Pirano. – *Archeografo Triestino* 11, 181–208, 223–258.

MORTEANI, L. 1886, Notizie storiche della città di Pirano. – *Archeografo Triestino* 12, 90–151, 311–342.

MORTEANI, L. 1906, Pirano per Venezia. – *Archeografo Triestino* 3/3, 3–70.

MORTEANI, L. (1886) 1984, *Notizie storiche della città di Pirano* (reprod.). – Trieste.

MOSER, S. 2014, Alcune osservazioni su un capro in bronzo dall'Istria del Civico Museo di Storia ed arte di Trieste. – *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria* 114, 109–124.

MUŠIČ, B. 2011, *Poročilo o geofizikalni raziskavi na lokaciji Piran – Cerkev sv. Marije Snežne.* – Maribor (neobjavljeno).

MZSV PIRAN 1984, Iz strokovnih osnov za razglasitev kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Piran (Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran, št. 63-1, 21.10.1983). – *Varstvo spomenikov* 26, 335–343.

MZVNKD Piran (A. ALISI, P. NALDINI) 1992, (Neobstoječe cerkve (mesto)). *Priprava za topografijo Pirana (Antonio Alisi, Naldini Paolo): viri za mesto Piran, (...), (26. 03. 1992).* – Piran (delovno gradivo).

NALDINI, P. in D. DAROVEC (ur.) 2001, *Cerkveni krajepis ali opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper* (prevod dela: *Corografia ecclesiastica o' sia descrittione della città, e della diocesi di Guistinopoli, detto volgarmente Capo d'Istria*). – Koper.

NEMEC, I, S. FISTER in A. PADOVNIK 2008, (4204) *„Hiša – Kumarjeva 3", Piran: arhitekturna notranjost – poročilo o preiskavi (junij 2008).* – Ljubljana (neobjavljeno).

NOVAK, M. 1999, *Arheološki nadzor „Piran": dnevnik nadzora (in fotodokumentacija ob izgradnji telefonskega kabelskega omrežja v Piranu), 25. 01.–05. 03. 1999.* – Piran.

OGRIN, D. (ur.) 2012, *Geografija stika Slovenske Istre in Tržaškega zaliva.* – GeograFF 12, Ljubljana.

OTER GORENČIČ, M. 2012, Srednjeveška stavbna dediščina benediktincev, dominikancev, manjših bratov sv. Frančiška in klaris v slovenski Istri. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 22/2, 555–588.

OVEN, K. in M. KOSMATIN FRAS 2000, *Elaborat preventivne izmere objekta „Piran – tlak" (Ul. svobode 26 / Goriška 2, 4)*. – Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo FGG (dokumentacija izmere), Ljubljana.

PAHOR, M. 1972, *Socialni boji v občini Piran od 15. do 18. stoletja.* – Ljubljana, Piran.

PAHOR, M. in T. MIKELN 1972, *Piran.* – Portorož.

PAHOR, M. in T. POBERAJ 1963, *Stare piranske soline.* – Spomeniški vodniki 4, Ljubljana.

PAHOR, M., J. RUPNIK in B. PAJIĆ 2012, *Poročilo o izvedbi predhodnih arheoloških raziskav v Piranu : Levstikova in Vidalijeva ulica (Piran – Mestno jedro, EŠD 513).* – Idrija (neobjavljeno).

PAHOR, M. in J. ŠUMRADA 1987, *Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja = Gli statuti del comune di Pirano dal XIII al XVII secolo.* – Viri za zgodovino Slovencev 10, Ljubljana.

PALIAGA JANKOVIĆ, D. 2017, *Per piazze e cortili alla ricerca dell'acqua: catalogo delle cisterne e delle fontanelle a Pirano ieri e oggi = V iskanju vode med piranskimi trgi in dvorišči: katalog piranskih vodnjakov in pitnikov danes in v preteklosti.* – Pirano/Piran.

PEGAN, E. 1960, Za cerkvijo so našli sesterc vladarja Gete (…). – *Numizmatični vestnik* 3, 92.

PERŠIČ, J. 1999, *Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu.* – Historia 3, Ljubljana.

PETRONIO, A., M. ROJEC in N. ZIGANTE 2017, Il camposanto di Pirano: una tavola rotonda per parlare della sua tutela, della salvaguardia e dei monumenti tombali nell'ambito delle giornate europee dell'eredità dei cimiteri. – *Il Trillo* 27/33, 4–5; https://www.comunitapirano.com/wp-content/uploads/2017/03/TR_FOGL_33_WEB.pdf, dostop 26. 3. 2019.

PLESTENJAK, A. 2006, *Poročilo o arheoloških izkopavanjih v nekdanji cerkvi sv. Katarine v Piranu januar, februar 2006.* – Piran (neobjavljeno).

PLETIKOSIĆ, I. 2008, *Piranske solane;* http://www.istra.Izmk.hr/clanak.aspx?id=2094/, dostop 28. 3. 2018.

POGLAJEN, S. 2007, *Geografski informacijski sistemi v študijah rimskega podeželja – primer severovzhodne Istre.* – Doktorska disertacija. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

POLCENIGO, G. B. (1701) in D. DAROVEC (ur.) 1999, Poročilo o stanju in potrebah Kopra (1701). – V: D. Darovec (ur.), *Stari krajepisi Istre*, Knjižnica Annales Majora, Koper, 265–282.

POŽEŠ, M. 2008, *Piranski zaljev;* http://www.istra.Izmk.hr/clanak.aspx?id=2095/, dostop 28. 3. 2018.

PRELOŽNIK, A. in M. GUŠTIN 2011, *Poročilo o arheološkem nadzoru ob gradbenih delih na Bonifacijevi ulici 10 v Piranu.* – Piran (neobjavljeno).

PUSCHI, A. 1905, Tesoretto di monete d'oro scoperto a Pirano. – *Archeografo Triestino* 3.s. 2/1, 365–368.

RAVNIK, M., A. TOMAŽ in Z. MILEUSNIĆ 2017, *Prvo in končno poročilo o arheološki raziskavi in odstranitvi arheološke ostaline (arheološka raziskava ob gradnji) na lokaciji Zelenjavni trg in Partizanska ulica v Piranu.* – Koper (raziskovalno poročilo).

RIZZI, A. 1998, *Il Leone di San Marco in Istria.* – Padova.

ROZMAN, L. in S. DJOKIĆ 2015*, Končno strokovno poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah v sklopu sanacije porušenega podpornega zidu na Trubarjevi 8 v Piranu (parc. št. 815/1 in 820/10 k.o. Piran).* – Kranj (neobjavljeno).

SAGADIN, M. 1981, Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji. – *Zbornik za umetnostno zgodovino* 17, 33–65.

SAKARA SUČEVIĆ, M. 2008, Tri prazgodovinske naselbine na slovenski obali: revizija izkopanega gradiva s Sermina, Kaštelirja nad Kortami in iz Pirana. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 18/2, 439–454.

SAKARA SUČEVIĆ, M. 2012a, Novejša spoznanja o prazgodovinski poselitvi slovenske obale. – V: A. Gaspari in M. Erič (ur.), *Potopljena preteklost: arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji,* Radovljica, 91–100.

SAKARA SUČEVIĆ, M. 2012b, *Prazgodovinska keramika med Miljskim zalivom in poreč̌jem Mirne.* – Doktorska disertacija. Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Koper.

SANUDO, M. (1483) in D. DAROVEC (ur.) 1999, Potopis po Istri. – V: D. Darovec (ur.), *Stari krajepisi Istre*, Knjižnica Annales Majora, Koper, 27–38.

SAPAČ, I. in F. LAZARINI 2015, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem.* – Ljubljana.

SIMIČ, S. 2000, *Piran na robovih stoletij.* – Ljubljana.

SNOJ, D. 1993, De pavone: ob najdbi fibule iz Pirana. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 3/3, 67–72.

SNOJ, D. 1995, Piran, ž. c. sv. Jurija, Adamičeva ulica. – *Varstvo spomenikov* 35/93, 128.

SNOJ, D. 1998, Piran, Bolniška ulica. – *Varstvo spomenikov* 37, 79–83.

SNOJ, D. 2004a, Bolniška ulica 1. – V: M. Guštin (ur.), *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana*, Annales Mediterranea, Koper, 31–33.

SNOJ, D. 2004b, Župnijska cerkev sv. Jurija. – V: M. Guštin (ur.), *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana*, Annales Mediterranea, Koper, 20–30.

SNOJ, D. in M. NOVŠAK 1992, Piran, ž. c. sv. Jurija, Adamičeva ulica. – *Varstvo spomenikov* 34, 265–272.

STOKIN, M. 1986, Piran. – *Varstvo spomenikov* 28, 294.

STOKIN, M. 1987a, *Preliminarno poročilo o arheoloških sondiranjih pri obzidju v Piranu (pri Ulici 9. korpusa, Piran) (11. maj 1987).* – Piran (neobjavljeno).

STOKIN, M. 1987b, Fornače: antično naselje = roman settlement. – *Arheološki pregled* 27, 1986, 88.

STOKIN, M. 1989a, Severozahodna Istra v 1. stoletju pred našim štetjem. – *Kronika* 37/1–2, 21–22.

STOKIN, M. 1989b, Piran, IV/5–5. – *Varstvo spomenikov* 31, 230–231.

STOKIN, M. 1990a, Piran/Piranon. – *Arheološki pregled* 29, 1988, 181–183.

STOKIN, M. 1990b, *Poročilo o opravljenih zemeljskih izkopih za vodovod v Vilharjevi in Grajski ulici.* – Piran.

STOKIN, M. 1992, Naselbinski ostanki iz 1. st. pr. n. št. v Fornačah pri Piranu (Settlement remains from the first century B.C. at Fornače near Piran). – *Arheološki vestnik* 43, 79–92.

STOKIN, M. 1995, Vloga srednjeveške arheologije pri raziskavah urbane stavbne dediščine. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 6, 49–54.

STOKIN, M. 2002, *Poročilo o opravljenem arheološkem nadzoru v času infrastrukturnih del v mestnem jedru Pirana (Tartinijev trg in Vidalijeva ulica, delno tudi Župančičeva ulica).* – Piran (neobjavljeno).

STOKIN, M. 2004, *„Piazza Vecchia"* v Piranu. – V: Mitja Guštin (ur.), *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana*, Annales Mediterranea, Koper, 21–24.

STOKIN, M. 2016, Urbanizacija i razvoj fortifikacionog sistema srednjovekovnog grada Piran (Slovenija). – *Moderna konzervacija* 4, 107–116.

STOKIN, M., T. KAJFEŽ in P. PREDAN 2006, *Poročilo o arheoloških sondiranjih na parc. št. 901/1, k.o. Piran: vrednotenje srednjeveških temeljev obzidja in arheol. ostankov na prostoru Pusterla (vrata sv. Nikolaja).* – Piran (neobjavljeno poročilo).

STOKIN, M. in S. KARINJA 2004, Rana romanizacija i trgovina u sjeverozapadnoj Istri s naglaskom na materijalnu kulturu. – *Histria Antiqua* 12, 45–54.

STOKIN, M. in E. LAZAR 2007a, *Poročilo o stalnem arheološkem nadzoru in dokumentaciji zatečenega stanja v Godbenem domu v Piranu (Kumarjeva 3).* – Piran (neobjavljeno).

STOKIN, M. in E. LAZAR 2007b, *Poročilo o zaščitnem arheološkem sondiranju v Godbenem domu v Piranu (Kumarjeva 3 – parc. št. 872/1 k.o. Piran).* – Koper (neobjavljeno).

STOKIN, M. in E. LAZAR 2008a, *Preliminarno poročilo o zaščitnih arheoloških raziskavah v Godbenem domu v Piranu (Kumarjeva 3 – parc. št. 872/1 k.o. Piran).* – Koper (neobjavljeno).

STOKIN, M. in E. LAZAR 2008b, Piran – arheološko najdišče Piran mesto (EŠD 24978). – *Varstvo spomenikov, poročila* 44/07, 199–202.

STOKIN, M. in E. LAZAR 2008c, *Poročilo o preventivnih arheoloških raziskavah in strokovnem nadzoru na področju arheološkega najdišča Fornače (EŠD 7167).* – Piran (neobjavljeno).

STOKIN, M. in E. LAZAR 2008č, *Poročilo o zaščitnem arheološkem nadzoru na območju Tartinijevega trga – gradbena dela tlakovanja in infrastrukturna ureditev trga – Piran mesto - arheološko območje (EŠD 24978).* – Piran (neobjavljeno).

STOKIN, M., E. LAZAR in L. SORGO 2008, *Poročilo o zaščitnem arheološkem sondiranju v svetilniku na Punti v Piranu, Piran – Stolp (EŠD 7177).* – Koper (neobjavljeno).

STOKIN, M., E. LAZAR in I. WEIGL 2008, *Poročilo o zaščitnih arheoloških raziskavah v Godbenem domu v Piranu: Piran – arheološko najdišče Piran mesto (EŠD 24978) (Kumarjeva 3 – parc. št. 872/1 k.o. Piran).* – Koper (neobjavljeno).

STOKIN, M., N. LOGAR in D. GUČEK 1994, *Poročilo: arheološka sonda na parc. št. 380 k.o. Piran, Gregorčičeva ul. 9, Piran.* – Piran (neobjavljeno).

STOKIN, M. in P. PREDAN 2006a, *Poročilo o arheoloških sondiranjih na parc. št. 901/1 k.o. Piran: vrednotenje srednjeveških temeljev obzidja in arheol. ostankov na prostoru Pusterla (vrata sv. Nikolaja).* – Piran (neobjavljeno).

STOKIN, M. in P. PREDAN 2006b, *Poročilo o arheološkem dokumentiranju in sondiranju v stolpu št. 5 v Piranu (avgust–september 2006).* – Piran (neobjavljeno).

STOKIN, M. in P. PREDAN 2007, Piran – arheološko najdišče Piran mesto. – *Varstvo spomenikov, poročila* 43/06, 155–157.

STOKIN, M., P. PREDAN in E. LAZAR 2008, *Poročilo o zaščitnem arheološkem izkopavanju na področju „Akvarija" v Piranu – Piran mesto (EŠD 24978) (parc. št. 1104 k.o. Piran).* – Koper (neobjavljeno).

STOKIN, M. in A. ŠEMROV 1988, Piran, IV, 5. – *Varstvo spomenikov* 30, 270–272.

SUIĆ, M. 2003, *Antički grad na istočnom Jadranu.* – Zagreb.

ŠAMPERL, J. 2001a, Prispevki k zgodovinopisju samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu (od leta 1900 do velikega jubileja). – V: F. M. Dolinar in M. Vogrin (ur.), *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001,* Ljubljana, 65–84.

ŠAMPERL, J. 2001b, Zadnja obnova samostanskega kompleksa sv. Frančiška Asiškega v Piranu. – V: F. M. Dolinar in M. Vogrin (ur.), *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001,* Ljubljana, 409–425.

ŠAMPERL, J. 2002, *Še nekaj prispevkov za kroniko samostana sv. Frančiška v Piranu.* – Piran.

ŠEMROV, A. 1998, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien.* Teil IV. – Berlin.

ŠEMROV, A. 2015, *Denarni obtok na območju Republike Slovenije v obdobju srednjega in novega veka: denarni obtok od l. 800 do danes.* – Doktorska disertacija. Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Koper.

TAMARO, A. 1910, *Pirano.* – Trieste.

TERČON, N. 2004, *Z barko v Trst: pomorstvo v Piranu, Izoli in Kopru ter gospodarska vloga severozahodne Istre v odnosu do Trsta (1850–1918).* – Knjižnica Annales Majora, Koper, Piran.

TOMAŽ, A. in K. ZANIER 2014, Gortanova ul. 25, 6330 Piran. – V: M. Črešnar, B. Djurić in P. Stipančič (ur.), *Arheologija v letu 2013: dediščina za javnost*, Ljubljana, 62.

TOMAŽ, A. in K. ZANIER 2014, *Prvo in končno poročilo o predhodni arheološki raziskavi (nadzor ob gradnji) na lokaciji Gortanova ul. 25 v Piranu*. – Koper (neobjavljeno).

TOMAŽINČIČ, Š. 2011, *Poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah na območju južne brežine pod cerkvijo sv. Jurija v Piranu*. – Ljubljana (neobjavljeno).

TOMAŽINČIČ, Š. 2013, Piran – mestno jedro, Piran – arheološko najdišče Piran mesto (EŠD 513, 24978). – *Varstvo spomenikov, poročila* 48/11, 180–183.

TOMMASINI, G. F. 1993, *Zgodovinski komentarji o Istri (L'archeografo triestino raccolta opuscoli e notizie per Trieste e per L'Istria)*. – Ljubljana.

TRENZ, A. A. 1999, *Poročilo o arheološkem nadzoru izkopa arhitekturnih sond v pritličju palače Apollonio, Ulica svobode 24, Piran*. – Piran (neobjavljeno).

TRENZ, A. A. 2000a, *Piran, Palača Apollonio Zaccaria - arheološke raziskave*. – Piran (neobjavljeno).

TRENZ, A. A. 2000b, *Poročilo o arheološkem nadzoru zemeljskih del pri rekonstrukciji stanovanjsko-poslovnega objekta na Ulici svobode 26 in Goriški 4, Piran*. – Piran (neobjavljeno).

TRENZ, A. A. 2000c, Poročilo o arheološkem ogledu rušitvenih del na Trubarjevi ul. 3 v Piranu. – Piran (neobjavljeno).

TRENZ, A. A. 2002, *Palača Trevisini, Kidričevo nabrežje 2, Piran – arheološke raziskave leta 2002: kratko poročilo*. – Piran (neobjavljeno).

TRENZ, A. A. 2006a, Piran – mestno jedro, Miljska vrata 6. – *Varstvo spomenikov, poročila* 42/05, 108–109.

TRENZ, A. A. 2006b, *Poročilo o arheološkem nadzoru ob gradnji nadomestnega objekta na lokaciji Piran, Marxova ulica 23*. – Piran (neobjavljeno).

TRENZ, A. A. 2009, *Obnova škarpe – Rozmanova ulica*. – Piran, hrani Arhiv ZVKDS, OE Piran.

TRENZ, A. A. 2018, Urbana arheologija Pirana – katalog „drugih podatkov". – V: P. Stipančić in B. Djurić (ur.), *Arheologija v letu 2017: dediščina za javnost*, Ljubljana, 66.

TRENZ, A. A. in M. ČREŠNAR 2011, *Poročilo o izvedenih arheoloških raziskavah na območju izgradnje novega ribiškega pomola v pristanišču Piran; metode 1-2,10*. – Ljubljana (neobjavljeno).

TURK, M., B. KLEZIN in J. RUPNIK 2014, *Prvo strokovno poročilo o arheološkem testnem izkopu in arheološki raziskavi ob gradnji v Piranu (parcela št. 609 in 610/1, k.o. 2630 – Piran)*. – Idrija (neobjavljeno).

UREK, M. 2015, *Končno strokovno poročilo o arheoloških raziskavah ob rekonstrukciji dela zidu na Vrtni ulici 7 v Piranu*. – Kranj (neobjavljeno).

VINAZZA, M. in J. RUPNIK 2013, *Poročilo o izvedbi predhodnih arheoloških raziskav v Piranu, parc. št. 891/3 k.o. Piran, Piran – Mestno jedro, EŠD 513)*. – Idrija (neobjavljeno).

VONDRAČEK-MESAR, J. 1998–1999, Koza u grbu Istre: prilog poznavanju povijesne pozadine grba i istarskog kozarstva. – *Studia ethnologica Croatica* 10–11, 7–28.

VUK, M. 2001, Oris stavbne zgodovine cerkve sv. Frančiška in minoritskega samostana v Piranu. – V: F. M. Dolinar in M. Vogrin (ur.), *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001,* Ljubljana, 85–105.

WEIGL, I. 2008a, *Godbeni dom, Kumarjeva 3, Piran, stavbna zgodovina lokacije: konservatorsko poročilo*. – Piran (neobjavljeno).

WEIGL, I. 2008b, *Palača Zaccaria-Ravasini (prej Apollonio), Ulica svobode 24, Piran (EŠD 920): sondiranja v notranjščini - konservatorsko poročilo*. – Piran (neobjavljeno).

ZACCARIA, C. in M. ŽUPANČIČ 1993, I bolli laterizi del territorio di *Tergeste* romana. – V: C. Zaccaria (ur.), *I laterizi di età romana nell'area nordadriatica,* Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici musei di Udine 3, Roma, 135–178.

ZAJKO, K. 2007, *Piran, tovarna Salvetti – tovarna stekla in mila Salvetti, Koper (= Piran); EŠD 7167 (arheološko najdišče Fornače): konservatorski elaborat*. – Piran.

ZAJKO, K. 2008, *Piran, tovarna Salvetti – tovarna stekla in mila Salvetti, Piran; EŠD 7167 (arheološko najdišče Fornače): konservatorski elaborat*. – Piran.

ŽBONA, K. in J. DREŠAR 2008, Piran. Vodnjak na Prvomajskem trgu (EŠD 522), Prvomajski trg. – *Varstvo spomenikov, poročila* 44/07, 205–208.

ŽERJAL, A., S. POGLAJEN, I. RANT in P. SLAVEC 2011, *Izmera mandrača v Piranu s podpovršinskim sonarjem 2011: poročilo o opravljenem delu*. – Ljubljana.

ŽITKO, S. 1989, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*. – Ljubljana.

ŽITKO, S. 1998, Srednjeveška mesta v Istri. – V: C. Avguštin, J. Batič in M. Kambič, *Srednjeveška mesta,* Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, Ljubljana, 19–30.

ŽITKO, S. 2001, Zgodovina samostana od 17. do 19. stoletja. – V: F. M. Dolinar in M. Vogrin (ur.), *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu 1301–2001,* Ljubljana, 41–63.

ŽUPANČIČ, M. 2003a, Il *territorium caprense,* la *via Flavia* e il pluteo con decorazioni ad intreccio attorno all'800 *(Territorium caprense, via Flavia in plutej s pleteninasto plastiko okoli leta 800*). – V: D. Darovec (ur.), *Istra med Vzhodom in Zahodom. Ob 1200-letnici Rižanskega zbora, Acta Histriae* 13/1, 225–236.

ŽUPANČIČ, M. 2003b, Kamnita zgodnjesrednjeveška ornamentirana fragmenta iz okolice Kopra *(Due frammenti di pietra con ornamentazione altomedievale dei dintorni di Capodistria). – Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 13/2, 247–256.

ŽUPANČIČ, M. in N. TUMPIĆ 2003, Alcuni elementi scultorei astratto-geometrici con ornamentazione a intreccio degli inizi del IX secolo da Grado e da Padna (ovvero: districato l'intrico di intrecci). – V: G. Cuscito (ur.), *Il Friuli e l'Istria al tempo di San Paolino d'Aquileia, Antichita Altoadriatiche* 55, 209–222.

ŽVANUT, K. 2003, Pleteninasta plastika in poskus njene interpretacije. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia* 13/2, 221–246.

Evidenca CPA, 2021, Evidenca arheoloških raziskav (podatkovna zbirka). Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za preventivno arheologijo, dostop 15. 6. 2021.

Splet 1
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Piri_Reis_-_Map_of_the_Coastline_from_Piran_as_Far_as_Izola_-_Walters_W658178B_-_Full_Page-edit.jpg, dostop 12. 3. 2019.
Splet 2
https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Contrada&oldid=736160513/, dostop 5. 11. 2018.

Alfred A. Trenz
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
Center za preventivno arheologijo,
Poljanska cesta 40, 1000 Ljubljana
a.a.trenz@gmail.com

Urbanity at the Edge of Empire: Archaeological Approaches to the Origins and Rise of Medieval Towns in South-Eastern Slovenia

Urbanost na robu cesarstva: arheološki pristopi k izvoru srednjeveških mest v jugovzhodni Sloveniji

Philip Mason

Abstract: The paper seeks to consider the nature and development of medieval urban centres and urbanity in the light of recent archaeological research in historic towns, such as Črnomelj and Metlika, and ecclesiastical centres such as Rosalnice in the region of Bela krajina in SE Slovenia, the "Mark and Metlika", a contested border zone on the south-eastern flank of the Holy Roman Empire, which was formerly part of the Kingdom of Hungary. Its development as a distinct territorial entity was attenuated by dynastic competition and the impact of military reorganisation in response to the advancing Ottoman Empire in the later 14th and 15th century.

Key words: Bela krajina, Črnomelj, Metlika, Rosalnice, medieval urban centre, Counts of Gorizia

Izvleček: V prispevku avtor predstavi razvoj srednjeveških urbanih centrov v luči nedavnih arheoloških raziskav v historičnih mestih in cerkvenih središčih v Beli krajini v jugovzhodni Sloveniji oziroma v Metliški marki, sporni mejni pokrajini jugovzhodnega dela Svetega rimskega cesarstva, ki je bilo prej del Madžarskega kraljestva. Vendar so razvoj Bele krajine kot izrazite območne entitete oslabili dinastični boji in vplivi vojaških sprememb zaradi naraščajoče moči Osmanskega cesarstva v poznem 14. in 15. stoletju.

Ključne besede: Bela krajina, Črnomelj, Metlika, Rosalnice, srednjeveško urbano središče, goriški grofje

Introduction

Bela krajina (the White March) is located in the south east of Slovenia. During the High and Late Medieval periods it was a contested border zone on the south-eastern flank of the Holy Roman Empire, which was known as the "Mark and Metlika". It had been part of the Kingdom of Hungary at least until the beginning of the 13th century and ecclesiastical authority over the region remained contested well into the 14th century. Until recently historical sources were the only source of evidence for the development of the area of what later became Bela krajina from the 13th century onwards. Historians have speculated about the development of the medieval ecclesiastical and urban centres in the area, but were constrained by the limited historical record and documentary evidence. However, archaeological research in the latter half of the 20th century and the first two decades of the 21st century has shed new light on the nature and development of medieval urbanity in urban centres and the development of ecclesiastical centres in this region on the south-eastern edge of the Holy Roman Empire (*Figs. 1, 2*).

Bela Krajina Enters the Historical Record

The sparse medieval documentary sources concerning Bela krajina initially relate to ecclesiastical organisation and the land holdings of the regional nobility from the wider South-eastern Alpine region and the Head of the Adriatic. Thus the first explicit reference

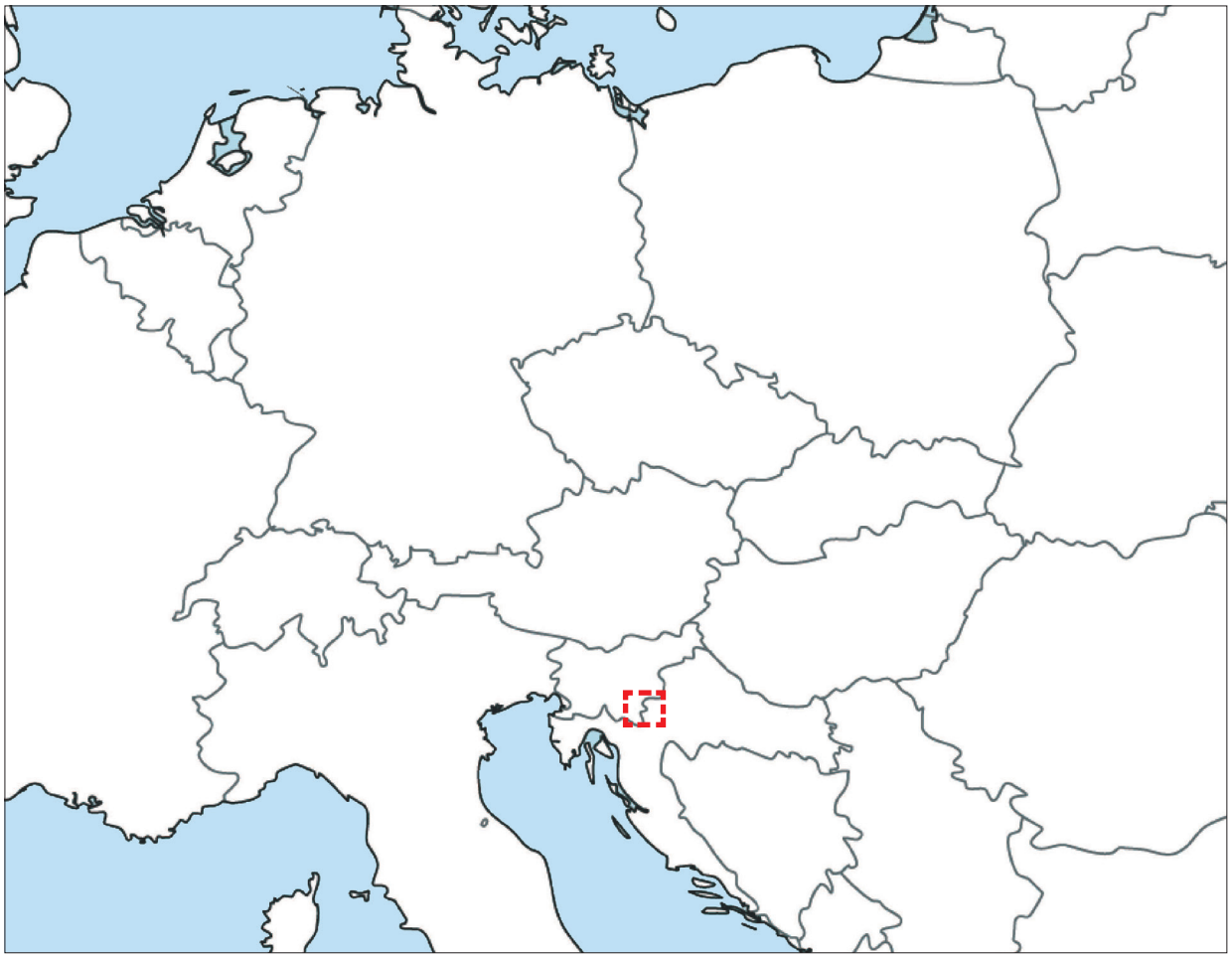

Figure/Slika 1 *Urbanity at the edge of Empire: Location of the study area (digital graphics by D. Cvetko). / Urbanost na robu imperija: lokacija obravnavanega območja (digitalna grafika D. Cvetko).*

to the region was recorded under the name of Metlika in the charter of the Patriarch of Aquileia, Berthold of Andechs, who established the church of St. Peter in the place, "which is called Črnomelj" (*"qui dicitur Schirnomel"*) in 1228. Berthold of Andechs was the last representative of the Andechs-Meran family and as such was also the heir to the Andechs-Meran family estates and landholdings in Bavaria, the Tyrol, Istria and Carniola. He had also served as Ban (governor) of Slavonia, Croatia and Dalmatia, which were then part of the Kingdom of Hungary. This charter is the first document that deals specifically with an urban settlement in the area that was later to become Bela krajina. Thus, the Counts of Andechs-Meran were the first to establish a documented medieval territorial entity in Bela krajina.[1]

The above mentioned charter was issued in 1228 and established a parish organisation centred on the church of St. Peter in the settlement (later market and town) of Črnomelj in the centre of Bela krajina. These estates belonged to the sister-in-law of Berthold, Sophia of Višnja gora (Weichelsberg) and were probably acquired by conquest or by bequest from the Kingdom of Hungary. The parish of Črnomelj also included four unnamed churches, which are thought to be those at Semič (St. Stephan), Rosalnice (St. Mary), Podzemelj (St. Martin) and Vinica (the Holy Cross). It would suggest that the founding of the parish was intended to hive it off from the previous ecclesiastical centre, the excuse of folk superstition perhaps implying neglect by the former ecclesiastical authority responsible for the area. The area along with Žumberk (Žumberačka gora) and Vivodina formerly lay within the Archdeaconate of Gorica near Budački in what later became the Diocese of

1 Kos 1987, 45–51; Kosi 1994, 162–171; Kosi 2002, 61–71.

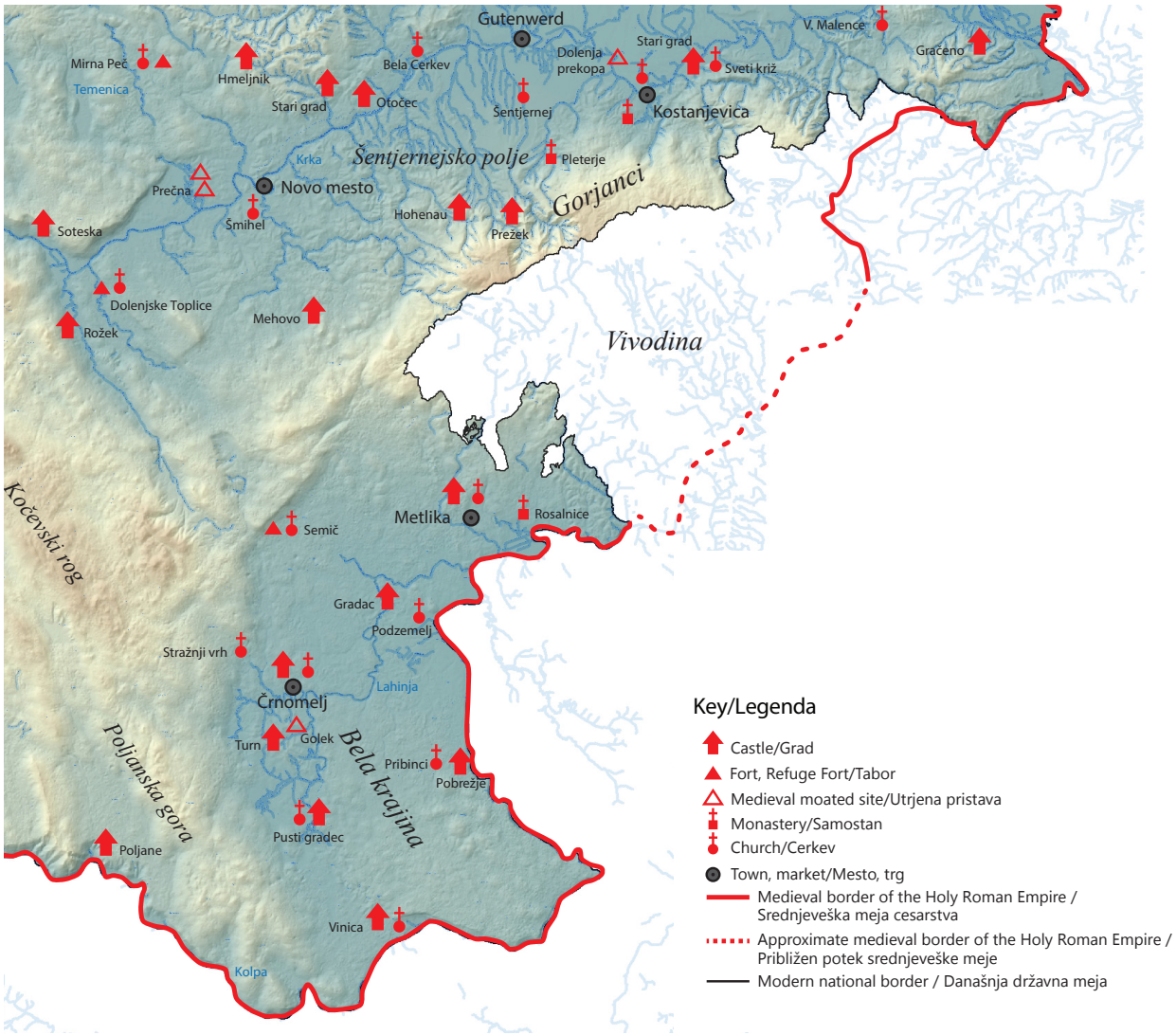

Figure/Slika 2 *Medieval sites from the 13th–15th centuries in South-eastern Slovenia (digital graphics by D. Cvetko). / Srednjeveška najdišča iz 13. do 15. stoletja v jugovzhodni Sloveniji (digitalna grafika D. Cvetko).*

Zagreb in the County of Slavonia in the Kingdom of Hungary (*Fig. 2*).[2]

After the extinction of the male line of the Andechs-Meran family the region became part of the Babenberg estates, and then passed to the Counts of Spanheim/Sponheim. It is noteworthy that the Teutonic Knights were closely connected to the Counts of Spanheim/Sponheim, who invited them to found a Chapter in Ljubljana and later awarded them the parish of Črnomelj.[3] The centre of judicial and ecclesiastical power in the region had shifted by the late 13th century from Črnomelj to Metlika in the northern part of Bela krajina. This was probably due to the proximity to routes linking the possessions of successive dynasties of feudal lords, the Counts of Višnja gora (Weichelsberg), the Counts of Andechs-Meran, the Counts of Babenberg, the Counts of Spanheim/Sponheim and the Counts of Gorizia (Gorica), to their possessions in the Krka valley in Dolenjska.[4] Thus, Metlika with its central position in the possessions of the Counts of Gorizia became a major centre for this dynasty and the seat of judicial authority in Bela krajina in the late 13th century, whilst Rosalnice became the main centre (commandery) of the Teutonic knights in the region. The Counts of Gorizia held the region until the extinction of the male line in 1366. They were succeeded by the Counts of Celje/Cilli, who held the region until the

2 Kosi 2008, 120–123.

3 Kosi 2008, 126.

4 Kosi 2008, 128–132.

extinction of the male line in 1456, when the region reverted to the Habsburgs.

The increasing threat from the advancing Ottoman Empire in the latter part of the 15th century and the 16th century, culminating in the battle of Mohacs in 1526, led to the establishment of the military frontier (Vojna krajina), a buffer zone for the south-eastern flank of the Holy Roman Empire, which included Bela krajina. The area was exposed to intensive raiding throughout this period, but also saw an influx of military colonists/refugees in the 16th century. The Counter-Reformation in the late 16th century and the foundation of the new planned fortress at Karlovac in 1579 led to a decline in the urban settlements in the region as the protestant bourgeoisie and nobility left and military garrisons shifted to the east, marking the end of medieval urbanity in the region and beginning of the early modern period.

Archaeological Approaches to Medieval Urbanity in Modern Urban Centres

Recent archaeological research in the towns of Črnomelj and Metlika and latterly in the smaller urban settlements of Semič and Vinica has been dominated by excavation in advance of the renovation and/or reconstruction of ecclesiastical and secular cultural monuments, as well as building and infrastructural projects in town centres and the surrounding countryside.[5] These were initially state-funded, but have been increasingly dominated by developer-funded interventions. This growing body of archaeological research has begun to place the historical record in context and address the nature of the development of urban and ecclesiastical centres in the region during the High and Late Middle Ages. Archaeological research has increased greatly since the late 1980s, but some key early interventions took place in the 1950s. The reasons behind the relatively late date of urban excavation in these historic town centres lies in the former division between "archaeological" periods (Prehistoric, Roman and Early Medieval) and "historical" periods (High Medieval, Late Medieval, Early Modern). The rationale being that the lack of adequate written sources meant that excavation was the only method available to study the former periods, whilst the increasing prevalence of written sources for the later periods made excavation less important and more emphasis was placed on the recording of standing buildings. There is now a much more integrated approach combining both architectural and morphological analyses of town plans with invasive and non-invasive archaeological techniques to the study of ecclesiastical and urban complexes.

The Archaeology of Medieval Bela Krajina

Archaeological research has been most extensive within the historic town centre of Črnomelj, which makes it a fitting starting point for a discussion of the nature of medieval urbanity in the region. Excavation has revealed that this was the site of a previously unknown Late Roman fortified centre, which was founded in the early 5th century on the site of a late prehistoric fortified centre in the meander formed by the confluence of the river Dobličica with the river Lahinja. The Late Roman fortified centre in Črnomelj seems to have been part of a series of similar fortified centres such as Kranj and Trsat, located in advance of the earlier Claustra defensive system which guarded the border of Italy in the 4th century.[6] It contained at least one ecclesiastical building equipped with a 5th century mosaic and was also noted for the presence of imported Late Roman fine ware and amphorae in domestic contexts.[7] The settlement was destroyed at the end of the 6th or the beginning of the 7th century, probably by the Avars.[8]

Despite this event, the site seems to have retained its importance as the main centre in the region. Early Medieval occupation is so far unknown, but may be

5 Josipović *et al.* 2015; Mason 1998a–d.

6 Christie 1996, 78; Ciglenečki 1987, 140–143.

7 Mason 1998a, 296–301.

8 Mason 1998a, 301–306; Mason 2007.

inferred by the presence of 10th/11th century Bjelobrdo group burials around the parish church of St. Peter in the historic town centre.[9] The location of these burials suggests that the focus of the cemetery was a pre-Romanesque church on the site of the later parish church. A church of the same name certainly existed on the site, when the parish organisation was established by Berthold of Andechs Meran in 1228.[10]

The ongoing archaeological excavations around the church of St. Peter should provide further evidence for the beginning of burial and for the full extent of the cemetery around the church. However, a ground penetrating radar survey of the interior of the church and the surrounding plateau indicates that any earlier building has been badly disturbed by medieval and early modern burial outside the church and by the construction of burial vaults within the church in the 17th and 18th centuries.[11] The other churches that are putatively mentioned in the charter are located in Podzemelj, Rosalnice, Semič and Vinica.[12] They, like the parish church of St. Peter in Črnomelj, have later, Gothic naves and renaissance or baroque burial vaults, but have not been subject to archaeological excavation and so it is impossible to say when they were originally built. Rosalnice, the fifth ecclesiastical centre in the group, is an exception. The three churches at Rosalnice have undergone Gothic and later reconstruction, but the southernmost church has a Romanesque nave, to which a Gothic presbytery was later added.[13]

There are further tantalising hints of the high medieval ecclesiastical network in the standing architecture of the naves of some filial churches in Bela krajina, which show evidence of Romanesque origin, e.g. at Dragovanja vas, Rožanec, Dobliče and Stražnji vrh. Most of these buildings have only been subject to the evaluation of the standing architecture. However, archaeological research has shown that more church buildings may have existed and may even have been widespread in the area in the 11th and 12th centuries, prior to its separation from the Hungarian-Croatian state. This is borne out by the discovery and excavation of a Romanesque apse within the Gothic presbytery of the small filial church at Stražnji vrh on the upland edge to the east of Črnomelj and the ruins of a previously unknown Romanesque church at Pribinci in 1989.[14]

Medieval Urbanity in Črnomelj

The greatest amount of information on medieval urbanity in Bela krajina is available in the historic town centre of Črnomelj, which was the subject of detailed morphological study in the 1980s.[15] The model presented by this study suggested that the medieval town plan was similar to that of Kranj. It was dominated by the castle and tollhouse at the entrance to a closed central market square with two connecting side streets and a central ecclesiastical complex – the Parish church of St. Peter. A Chapter House of the Teutonic Knights lay to the north of the central ecclesiastical complex. The beneficiary church dedicated to the Holy Spirit (sv. Duh) and an associated cemetery were located in the south-eastern corner of the town. This supposedly medieval town plan remained intact until the cessation of burial in the town centre in the late 18th century. The construction of the upper bridge in the early 20th century breached the closed line of buildings on the southern edge of the town centre to open the central town square to through traffic. However, archaeological excavation has revealed considerably more detail of the medieval town plan and hitherto unsuspected changes in the layout of the town between the High and Late Medieval periods, which suggests that medieval urbanism was much more dynamic than the morphological studies of the town would suggest.[16]

9 Šribar 1961, 81–90.
10 Šribar 1961.
11 Mušič 1998a; Mušič 1998b.
12 Kosi 2008, 123.
13 Lux, Peskar 2003.
14 Križ 1990; Mason 1990a.
15 Bernik 1987.
16 Mason 1990b; Mason 1991a; Mason 1991b; Mason 1992; Mason 1995; Mason 1998b; Mason 1998c; Mason 1998d; Mason 1999; Mason 2001a; Mason 2001b; Mason 2006a; Mason 2006b; Mason 2006c; Mason 2006d; Mason 2006e; Olić, Jovanović, Nađander 2012; Oman 1981.

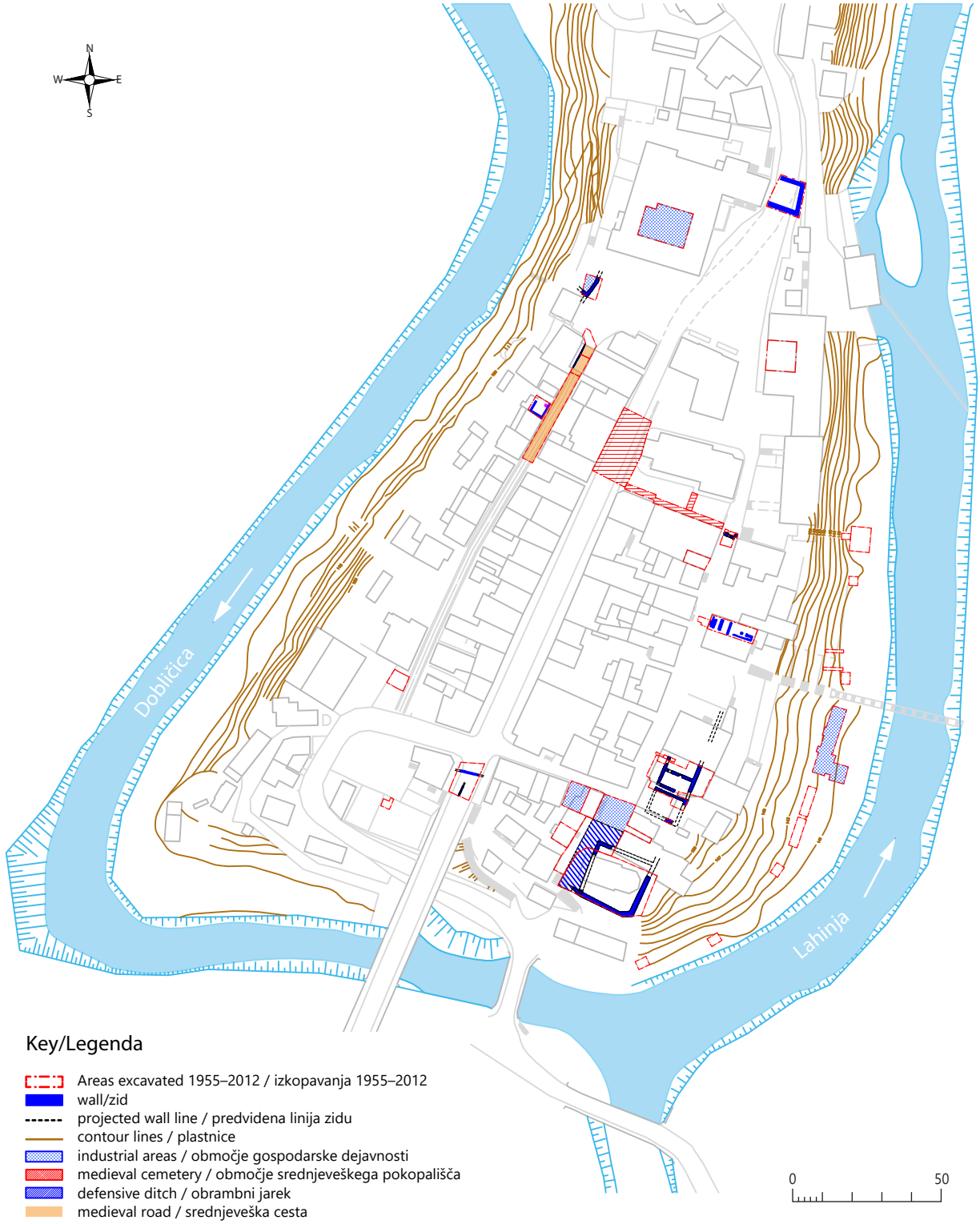

Figure/Slika 3 *Črnomelj: High Medieval structures in the historic town centre, excavations 1955–2012 (digital graphics by D. Cvetko). / Črnomelj: visokosrednjeveške strukture v historičnem mestnem jedru, izkopavanja 1955–2012 (digitalna grafika D. Cvetko).*

The High Medieval Town *(Fig. 3)*

Excavation has shown that the line of the High Medieval town walls lay some 5 m to the east and south of the line of the Late Roman Fortress walls on the south-eastern edge of the historic town centre. Cellared buildings of regular depth directly butted the town walls, suggesting the existence of burgage plots of regular depth. Two of these buildings have been excavated on the Pastoral centre site (*Fig. 4*). The site of the Church of the Holy Spirit (sv. Duh) in the south-eastern corner of the town was dominated by a rectangular tower house or keep, which was separated from the rest of the town by an internal moat (*Figs. 5, 6*). The area between the moat and the first cellared building to the north was devoted to iron working or smithing. The same is true of the area behind the town wall on the western side of the town adjacent to the Castle (*Fig. 7*). Iron smelting took place in the extramural area on the eastern side of the town, where a furnace was found on the narrow flood plain/banks of the river Lahinja. At least two other tower houses were present in the town in the early modern period. The first of these is the so-called *Stojničev grad* on the southern edge of the mod-

Figure/Slika 4 *Črnomelj – Pastoralni centre, 1995: the cellar of the High Medieval cellared house, view towards the west (photo by P. Mason). / Črnomelj, Pastoralni center, 1995: klet visokosrednjeveške podkletene stavbe, pogled proti zahodu (foto P. Mason).*

Figure/Slika 5 *Črnomelj – excavation of the square in front of the Church of the Holy Spirit in 2006: the High Medieval defensive ditch (foreground) and iron working area (background) under excavation, view towards the northeast (photo by I. Pinter). / Črnomelj, izkopavanja trga pred cerkvijo sv. Duha leta 2006: izkopavanja visokosrednjeveškega obrambnega jarka (spredaj) in območja železarstva (v ozadju), pogled proti severovzhodu (foto I. Pinter).*

Figure/Slika 6 *Črnomelj – excavation of the Square in front of the Church of the Holy Spirit in 2006: the cut of the northeastern line of the defensive ditch of the High Medieval tower house with waste pits and smithing waste in the upper part of the southeastern section, view towards the southeast (photo by I. Pinter). / Črnomelj, izkopavanja trga pred cerkvijo sv. Duha leta 2006: vkop severovzhodnega dela obrambnega jarka visokosrednjeveške stolpaste zgradbe. V zgornjem delu jugovzhodnega prereza so vidne odpadne jame in depoziti kovaškega odpada (foto I. Pinter).*

Figure/Slika 7 *Črnomelj – excavation on Trg svobode in 1998: ironworking activity east of the western line of the High Medieval town wall to the south of Črnomelj Castle, view towards the west (photo by P. Mason). / Črnomelj, izkopavanja na Trgu svobode leta 1998: sledovi železarstva vzhodno od zahodne linije visokosrednjeveškega mestnega obzidja južno od gradu, pogled proti zahodu (foto P. Mason).*

ern castle square, depicted in an early 17th century drawing as two tower houses. It marks the northern end of the medieval street, which runs parallel to the medieval and early modern market street to the *Kobetičev grad* (*Fig. 8*). This building was demolished in the early 1980s, but may represent a late medieval tower house on the southwest corner of the town. The presence of such building on the site of the former *Kobetičev grad* would counter balance the moated tower house on the later site of the church of sv. Duh (the Holy Spirit) in the south-eastern corner of the town. It is interesting to note that the term for a castle in Slovenian is *grad*. It is not only used to denote the actual castle complex itself in Črnomelj, but is also applied to two large stone-built, high-status secular buildings within the town, one of which potentially had a defensive function in the late medieval/early modern period.

Figure/Slika 8 *Črnomelj – excavation on Ulica na Utrdbah in 1998: the medieval road surface on the western side of the town, view towards the south from Stojničev Grad (photo by T. Pungerčar). / Črnomelj, izkopavanja na Ulici na Utrdbah leta 1998: srednjeveška cesta na zahodni strani mesta, pogled iz Stojničevega gradu proti jugu (foto T. Pungerčar).*

The Late Medieval Town *(Fig. 9)*

The Late Medieval period saw a radical reorganisation of the town centre. The tower house in the south-eastern corner of the town was demolished in the late 15th century and replaced by a beneficiary church on the later site of the Church of the Holy Spirit (sv. Duh), which is first mentioned 1484. The moat was backfilled and the levelled area converted into a square. There is also evidence for a fire destroying the two excavated cellared buildings on the Pastoralni center site, one of which was evidently the rectory. This was represented by a charcoal layer containing melted copper alloy droplets. The cellars were backfilled after the fire to create a level surface for an open courtyard or farmyard, which was enclosed former walls of the damaged building, permitting the introduction of livestock into the town area. This was also accompanied by the reconstruction of the town wall, the line of which was advanced some five metres to the east and southeast on the south-eastern corner of the town. However, it is unclear how far this pattern is repeated in the north-eastern, central and western areas of the town. It would seem that these changes were partly in response to the growing Turkish threat, although it should be remembered that some changes were of a more local nature. Fires were common in medieval towns. However, it should be noted that large quantities of pottery, found in both the fills in the cemetery terrace at the Church of the Holy Spirit and in the cellars at the Pastoralni centre site, suggest that the fire at the rectory and the remodelling of the tower house with the consequent infilling of the cellar on the one site and the newly created terrace at the other took place at approximately the same time frame, that is in the late 15th century.

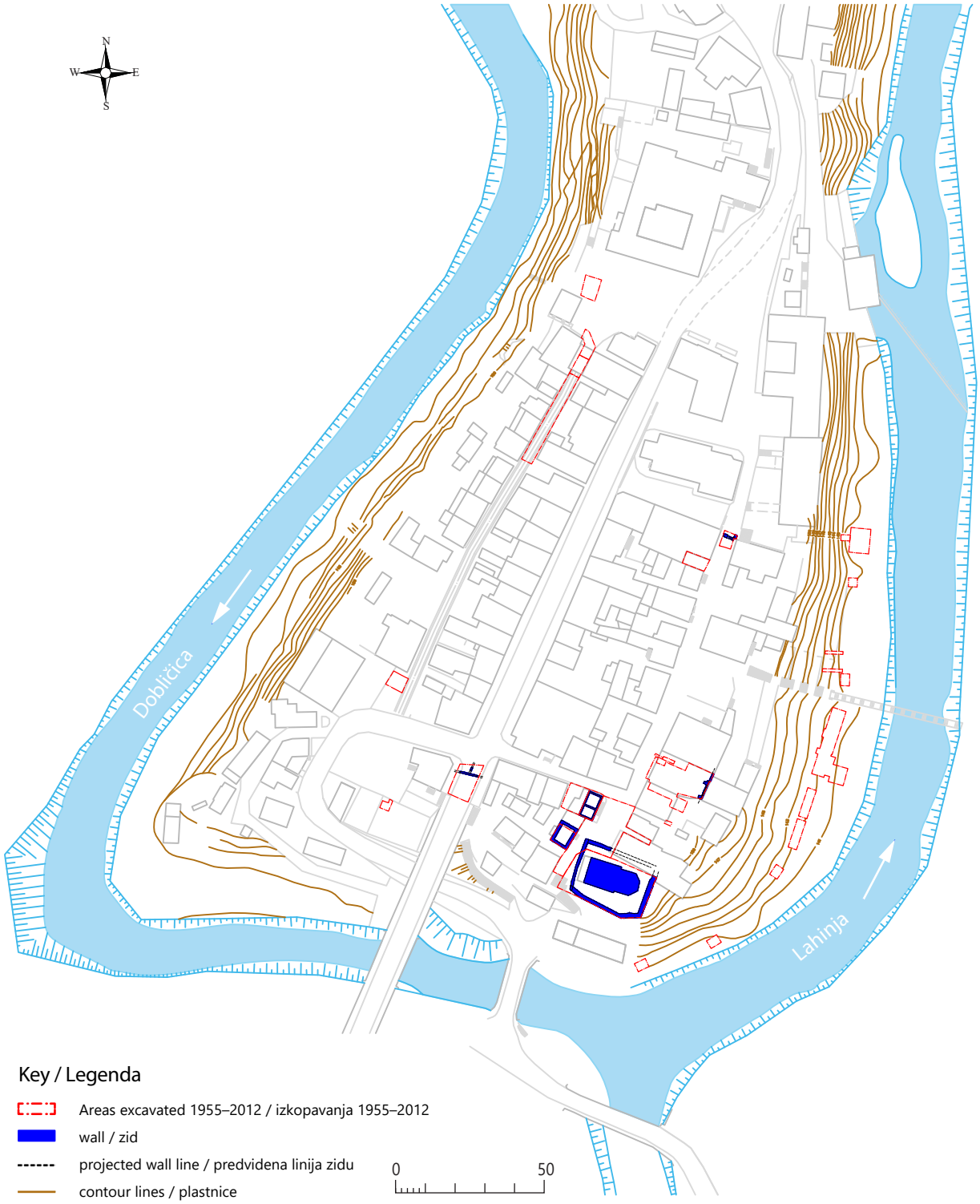

Figure/Slika 9 *Črnomelj: Late Medieval structures in the historic town centre, excavations 1955–2012 (digital graphics by D. Cvetko). / Črnomelj: poznosrednjeveške strukture v historičnem mestnem jedru, izkopavanja 1955–2012 (digitalna grafika D. Cvetko).*

Medieval Urbanity in Metlika *(Fig. 10)*

The archaeological evidence for the development of medieval Metlika is much less extensive, which is problematic given the more important administrative role of the town in Bela krajina from the late 13th century onwards. The increased importance of the town probably arose in part due to its proximity to the possessions of the Counts of Gorizia in the Krka valley as well as the major communications, which ran from western Croatia through Sava and Krka valleys to Ljubljana and Northern Italy. Metlika was first mentioned in 1300 under the name of Novum forum (Novi trg – Newmarket), but was probably founded between 1277, when Črnomelj was the sole market town in the region of Bela krajina, then known as Metlika, and the above date. It rose to dominance in the region due to its proximity to the main route from the possessions of the Counts of Gorizia in Dolenjska to the crossing of the Kolpa into Slavonia (Croatia) at Jurovski brod. It gained market status by 1334, but was first mentioned explicitly as a town in 1407.[17] Its emergence as the new administrative centre of the region in the later 13th century was accompanied by the award of control over the ecclesiastical organisation of the region, the parish of Črnomelj, to the Teutonic knights in 1268. Their possessions in the urban area included the church in Črnomelj and a chapter house of the Teutonic knights in the north-eastern part of the historic town centre of Črnomelj, close to the Church of St. Peter.

However, excavation within Metlika has been relatively limited compared to that in Črnomelj and has not revealed much of additional information on the medieval structure of the town. Limited trial trenching in the internal courtyard of the castle revealed the presence of medieval rubbish pits in 1991. The work in advance of infrastructure construction on the external courtyard of the castle in 2000 has revealed the presence of a defensive ditch or moat, separating it from the civil town (*Figs. 11, 12*). The presence of pits containing smelting slag suggest that the area directly adjacent to the outer edge of the moat was characterised by iron production, a situation that has already been noted in the excavations in the squares adjacent to the Church of the Holy Spirit and the castle in Črnomelj.[18]

Excavation on the exterior of the former chapter house of the Teutonic Knights (now the Retirement home / Dom počitka), was similarly limited. The excavation confirmed the Late Medieval date of the terrace wall and the terrace itself, which seem to have formed a glacis and extramural communication or firing platform in front of the town wall itself and the buildings abutting it.[19] However, archaeological research in advance of the reconstruction of infrastructure elsewhere in the historic town centre has been limited in extent and largely confined to the roads and squares, many of which may have originated in the High and Late Medieval period. Thus, much of the archaeological evidence from these interventions relates to road surfaces, rather than domestic or other buildings.[20]

Ecclesiastical Complexes and Castles

A discussion of medieval urbanism in Bela krajina would not be complete without a discussion of the evidence for the remaining rural ecclesiastical sites and castles in the region that have been excavated and how they relate to the historical record. Monastic sites are particularly important, whether in urban contexts as is the case with the chapter houses of the Teutonic Knights in Črnomelj and Metlika, or as rural monastic complexes. Thus, the presentation of the archaeological evidence for the existence of a medieval monastic complex at Rosalnice is not intended to present it as an urban entity in its own right, but rather to highlight the development of monastic centres as an important part of the medieval urban landscape in Bela krajina. This was also the case in other regions of Europe, where they formed centres

17 Kosi 2008, 129–130.

18 Breščak 1992; Mason 2006g.

19 Mason 2006f.

20 Tiran 2017; Tiran 2018.

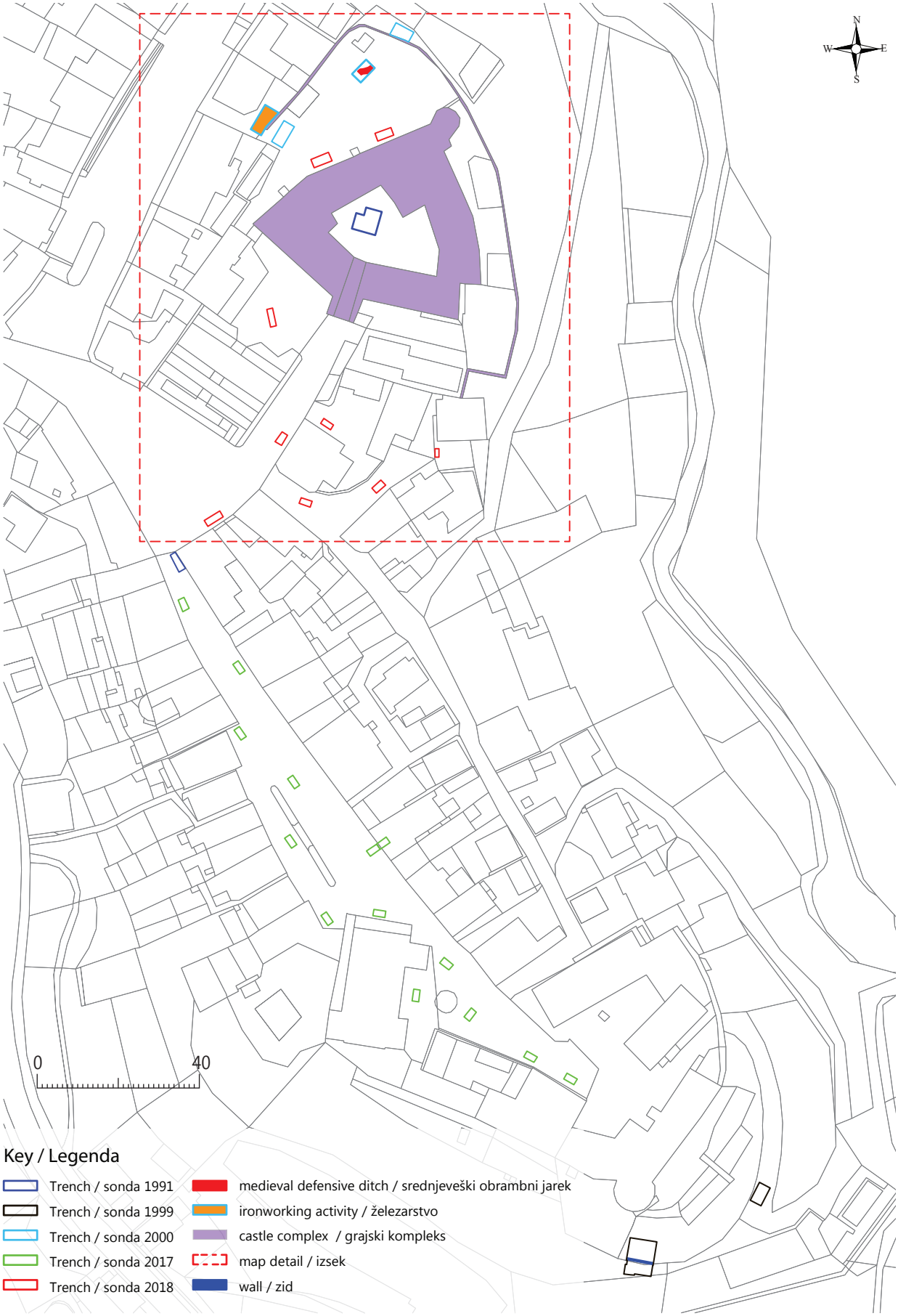

Figure / Slika 10 *Metlika: Medieval structures in the historic town centre, excavations 1990–2018 (digital graphics by D. Cvetko). / Metlika: srednjeveške strukture v historičnem mestnem jedru, izkopavanja 1990–2018 (digitalna grafika D. Cvetko).*

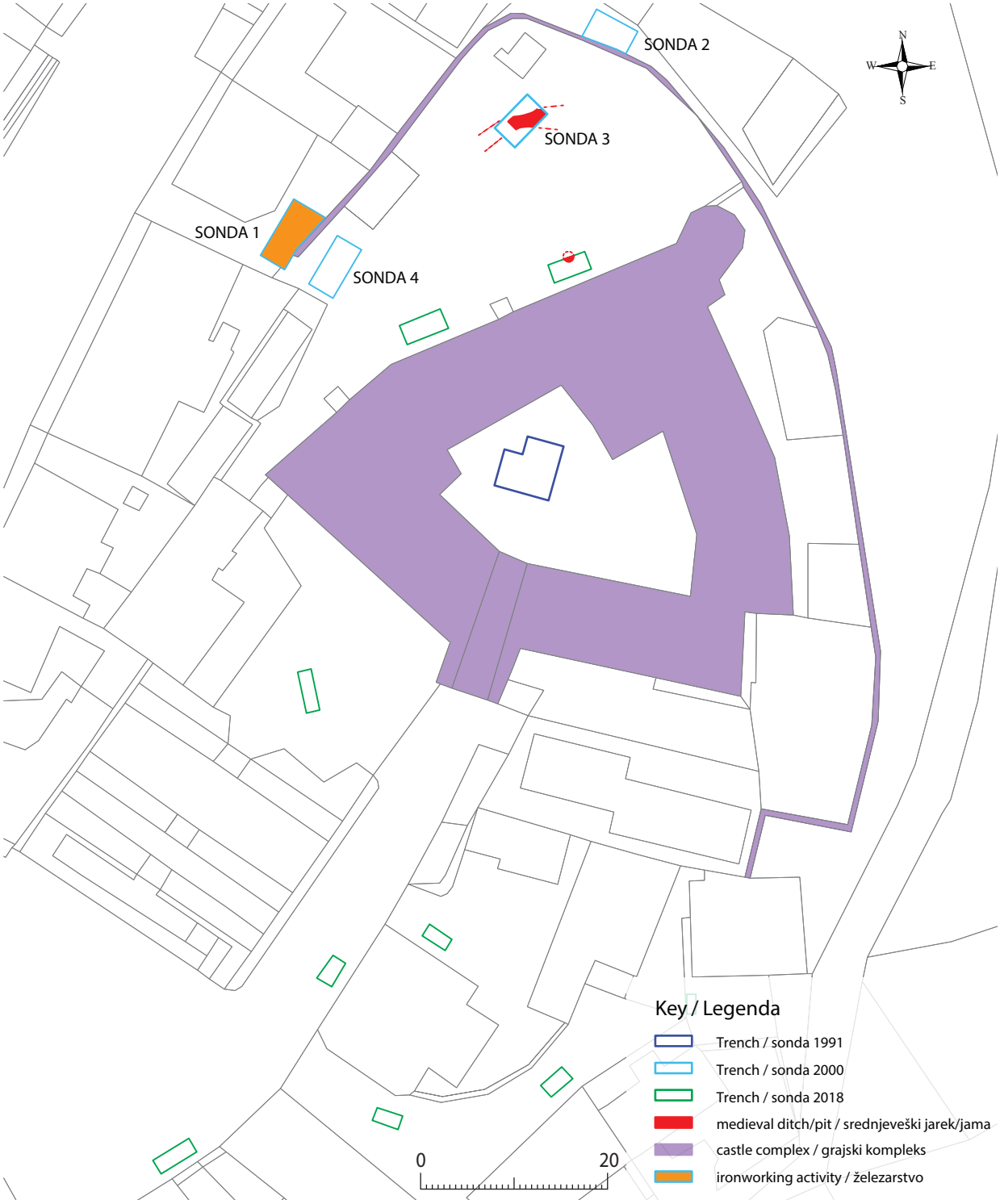

Figure/Slika 11 *Metlika: Medieval structures in the vicinity of the castle complex in the historic town centre, excavations 1990–2018 (digital graphics by D. Cvetko). / Metlika: srednjeveške strukture v okolici grajskega kompleksa v historičnem mestnem jedru, izkopavanja 1990–2018 (digitalna grafika D. Cvetko).*

Figure/Slika 12 *Metlika – excavation of the outer courtyard of the castle in 2000: the outer ditch of the medieval castle in the northeast section of Trench 3 (photo by T. Pungerčar). / Metlika, izkopavanja zunanjega dvorišča gradu leta 2000: zunanji jarek sednjeveškega gradu v severovzhodnem prerezu sonde 3 (foto T. Pungerčar).*

of devotion and patronage for both urban and rural elites. It is important to note that there was no real distinction between the urban and rural nobility, the same families possessing both estates, manor houses and castles in the rural hinterland of the towns, as well as tower houses in the towns.

Rosalnice *(Fig. 13)*

The ecclesiastical complex at Rosalnice comprises three medieval churches surrounded by a later cemetery and churchyard wall. The architectural style of the nave and presbytery of the central and northern churches is characteristic of the Gothic style, but the southern church has a Romanesque nave, to which a later, Gothic presbytery was added. However, no excavation beyond a watching brief on the exterior of these churches has taken place, so it is difficult to date the earliest phases of these churches.

Geophysical survey and limited trial trenching has revealed evidence of late medieval (Gothic) structures immediately to the west of the modern ecclesiastical complex, possibly representing a Chapter house and industrial activity. The presence of a ditch separating this complex from the walled churchyard surrounding the three churches, suggests that the modern churchyard wall was probably erected on the line of an earlier wall, which separated the ecclesiastical complex from the residential and industrial complex by a defensive ditch. This in turn was defended by a late medieval stone rampart with Gothic buttresses, at least on the south section of its course (*Fig. 14*).[21] The bipartite structure of the complex shows similarities to the defended medieval ecclesiastical complexes in towns in the Burzenland area of Transylvania,

21 Mason 2006h; Mason, Predan, Murko 2006; Peskar 2006a; Peskar 2006b.

Figure/Slika 13 *(stran 191) Rosalnice: Medieval and Early Modern structures in the vicinity of the modern ecclesiastical centre, excavations 2000–2008 (digital graphics by D. Cvetko). / Rosalnice: srednjeveške in zgodnjenovoveške strukture v okolici današnjega cerkvenega središča, izkopavanja 2000–2008 (digitalna grafika D. Cvetko).*

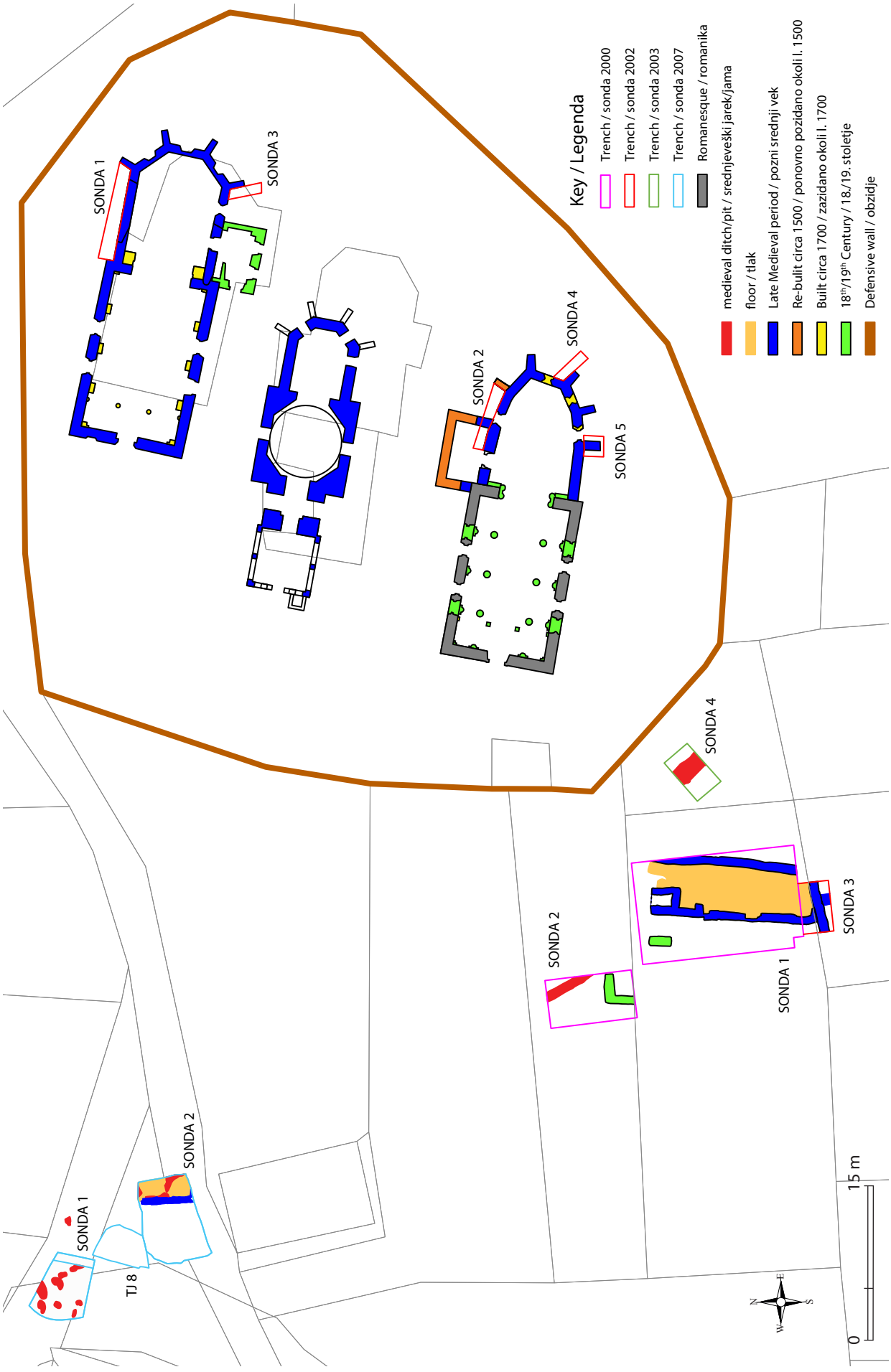
Key / Legenda
Trench / sonda 2000
Trench / sonda 2002
Trench / sonda 2003
Trench / sonda 2007
Romanesque / romanika
medieval ditch/pit / srednjeveški jarek/jama
floor / tlak
Late Medieval period / pozni srednji vek
Re-bulit circa 1500 / ponovno pozidano okoli l. 1500
Built circa 1700 / zazidano okoli l. 1700
18th/19th Century / 18./19. stoletje
Defensive wall / obzidje
SONDA 1
SONDA 3
SONDA 2
SONDA 4
SONDA 5
SONDA 4
SONDA 2
SONDA 3
SONDA 1
SONDA 1
SONDA 2
TJ 8
15 m
0
N
E
S
W

Figure/Slika 14 *Rosalnice: the Late Medieval building in Trench 1 in 2000, view towards the southeast (photo by T. Pungerčar). / Rosalnice: poznosrednjeveška stavba v sondi 1 leta 2000, pogled proti jugovzhodu (foto T. Pungerčar).*

such as that at Prejmer.[22] These comprise a church enclosed by a defensive wall, which may be butted by the rampart of an adjacent bailey, containing living quarters and craft activities. Although this region was briefly occupied by Teutonic Knights in the first quarter of the 13th century, most of these complexes arose in urban areas during the 14th and 15th centuries under the threat of Ottoman expansion. Structures of a similar structure and date are also known in the south-eastern Alpine region, where this type of refuge fort often centred on a church in market towns and villages is known as a "tabor" (camp), such as the recently excavated example at Mirna peč in Dolenjska and Semič in Bela krajina.[23] These were built as refuge forts for the rural population particularly during the most intensive period of Turkish raiding during the 15th and 16th centuries. However, it is more likely that the structures at Rosalnice formed part of a defended ecclesiastical or monastic complex, which would have its origins in the original centre of the Teutonic Knights in northern Bela krajina in the 13th century, or given the presence of a Romanesque church, perhaps even earlier in the legendary presence of the Knights Templar in Bela krajina.[24] This was later to become a temporary refuge for a group of Franciscans, who fled Bosnia in the 15th century. They later fled north of the Gorjanci hills to found the Franciscan monastery in Novo mesto after the destruction of their partially built church at Klošter near Gradac. It should be also noted that many churches in Slovenia were surrounded by a masonry defensive wall in the 15th and 16th centuries.

Vinica

Excavation has also taken place recently on Vinica Castle, prior to conversion to use as a hotel. The castle was a major centre for the assembly of the annual military levy for defence against Turkish raiders in the Vojna krajina in the 16th and 17th centuries. Excavation has revealed much information on the 16th and 17th century phase of the castle, but it should be

22 Splet 1.
23 Udovč 2018, 156–159.
24 Kosi 2008, 144, 145.

noted that the late medieval chapel dates to at least 1472.[25] This suggests an earlier origin, but the nature of the building is unclear. It is possible that a defended tower house of the type known in Črnomelj may have been present on the site of the castle, which controls a major ford of the river Kolpa. The same is true of the major fortified centre at Pobrežje, which is also suggested to have originated as a defended tower house, built in the late Gothic style.[26] Thus many of the castles in Bela krajina, such as those at Turn and Pusti Gradac may have originated as Late Medieval tower houses, but this may only be tested by archaeological interventions, using ideally both geophysics and trial trenching as was the case at Rosalnice.

Conclusion

The incorporation and/or creation of urban and ecclesiastical centres were central to the integration of Bela krajina into the territories of the Holy Roman Empire in the early 13th century. The initial use of the existing urban and ecclesiastical centre of Črnomelj was followed by a shift to a "new" administrative centre at Metlika and a new ecclesiastical centre at the new monastic complex centre of the Teutonic Knights at Rosalnice in the later 13th century. Bela krajina's development as a distinct territorial entity was attenuated by dynastic competition and the impact of military reorganisation in response to the advancing Ottoman Empire in the later 14th and 15th century.

Excavations in these centres have provided insights into the internal development and organisation of urban settlements, as well as into the nature of craft production and commercial connections in the High and Late Medieval Periods in this region. Traditional research into standing buildings such as castles and ecclesiastical complexes has also been increasingly supplemented by archaeological interventions, which have provided valuable insights into the development of these complexes. It is only by employing the full range of methods available that the problems of the sparse and often inadequate written sources can be surmounted and often surprising results obtained.

25 Josipović *et al.* 2015; Golob, Britovšek 2018, 195–199.
26 Golob 2018, 200–207.

Bibliography

BERNIK, S. 1987, *Črnomelj: Urbanistični, arhitekturni in spomeniškovarstveni oris*. – Ljubljana.

BREŠČAK, D. 1992, Metlika. – *Varstvo spomenikov* 34, 243–244.

CHRISTIE, N. 1996, Towns and Peoples on the Middle Danube in Late Antiquity and the Early Middle Ages. – V: N. Christie and S. T. Loseby (ur.), *Towns in transition: urban evolution in late antiquity and the early Middle Ages*, Aldershot, 71–98.

CIGLENEČKI, S. 1987, *Höhenbefestigungen aus der zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum / Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru*. – Dela 1. razr. SAZU 31, Ljubljana.

GOLOB, T. 2018, Grad Pobrežje. – V: M. A. Kranjc (ur.), *Hodil po zemlji sem naši: naravna in kulturna dediščina v občini Črnomelj*, Črnomelj, 200–207.

GOLOB, T. in T. BRITOVŠEK 2018, Grad Vinica. – V: M. A. Kranjc (ur.), *Hodil po zemlji sem naši: naravna in kulturna dediščina v občini Črnomelj*, Črnomelj, 195–199.

JOSIPOVIČ, D., M. TURK, M. PEČOVNIK in J. RUPNIK 2015, *Prvo strokovno poročilo o nadaljevanju arheoloških izkopavanj in o arheološki raziskavi ob gradnji na gradu Vinica (parcela št. *17/1, 48/3, 124/1, 124/2, 125/5, k.o. Vinica)*. – Idrija (neobjavljeno).

KOS, D. 1987, *Bela krajina v poznem srednjem veku*. – Zbirka Zgodovinskega časopisa 4, Ljubljana.

KOSI, M. 1994, Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane / Die Templer in Slowenien: Ein Beitrag zur Lösung einiger Fragen der mittelalterlichen Geschichte des Prekmurje (Übermurgebiet), der Bela krajina (Weißkrain) und Ljubljanas (Laibach). – *Zgodovinski časopis* 48, 149–186.

KOSI, M. 2002, … *quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit* … (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku). – *Zgodovinski časopis* 56, 1/2, 43–93.

KOSI, M. 2008, „Onstran gore, tostran Ogrske" (Bela krajina v poznem srednjem veku). – V: J. Weiss (ur.), *Črnomaljski zbornik: zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta*, Črnomelj, 119–157.

KRIŽ, B. 1990, Pribinci – Cerkvina. – *Varstvo spomenikov* 32, 194–195.

LUX, J. in R. PESKAR 2003, Tri fare v Rosalnicah v luči najnovejših arheoloških raziskav in obnovitvenih del / Tri Fare near Rosalnice in the Light of the latest Archaeological Surveys and Renovation Works. – *Varstvo spomenikov* 40, 27–52.

MASON, P. 1990a, Črnomelj – Sv. Miklavž, Stražnji vrh. – *Varstvo spomenikov* 32, 189–190.

MASON, P. 1990b, Črnomelj – Sv. Duh. – *Varstvo spomenikov* 32, 190–192.

MASON, P. 1991a, Od steklenic radenske do severno afriške amfore (Sv. Duh – kompleksno urbano najdišče). – *Arheo* 12, 44–49.

MASON, P. 1991b, Črnomelj – Sv. Duh. – *Varstvo spomenikov* 33, 216–218.

MASON, P. 1992, Črnomelj – Sv. Duh. – *Varstvo spomenikov* 34, 203–204.

MASON, P. 1995, Črnomelj – most čez Dobličico. – *Varstvo spomenikov* 35, 92.

MASON, P. 1998a, Late Roman Črnomelj and Bela krajina (Poznoantični Črnomelj in Bela krajina). – *Arheološki vestnik* 49, 285–314.

MASON, P. 1998b, Črnomelj – Ul. Mirana Jarca št. 7 in št. 9. – *Varstvo spomenikov* 37, 18–19.

MASON, P. 1998c, Črnomelj – Ul. Mirana Jarca št. 7. – *Varstvo spomenikov* 37, 20.

MASON, P. 1998d, Črnomelj – Ul. Mirana Jarca. – *Varstvo spomenikov* 37, 20–21.

MASON, P. 1999, Črnomelj: Arheološko najdišče. – V: M. Erbežnik in J. Batič (ur.), *Kulturne poti 1999: vodnik po spomenikih*, Dnevi evropske kulturne dediščine, Ljubljana, 33–42.

MASON, P. 2001a, Črnomelj – arheološko območje Črnomelj. – *Varstvo spomenikov* 38, 17–18.

MASON, P. 2001b, Črnomelj – Historično mestno jedro – Kobetičeva hiša (parc. št. 23/15, k.o. Črnomelj), Ulica Na utrdbah (parc. št. 25/6, 1126/23, k.o. Črnomelj), Trg svobode (parc. št. 38/1, k.o. Črnomelj), Ulica Mirana Jarca (parc. št. 1126/14). – *Varstvo spomenikov* 38, 18–20.

MASON, P. 2006a, Črnomelj – arheološko najdišče mestno jedro. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 29–30.

MASON, P. 2006b, Črnomelj – Arheološko najdišče mestno jedro. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 31.

MASON, P. 2006c, Črnomelj – Arheološko območje Stara šola. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 33–34.

MASON, P. 2006d, Črnomelj – Arheološko območje Sadež. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 34.

MASON, P. 2006e, Črnomelj – Maleričeva hiša. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 34–35.

MASON, P. 2006f, Metlika – arheološko najdišče mestno jedro Metlika. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 104–105.

MASON, P. 2006g, Metlika – arheološko najdišče mestno jedro Metlika. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 105–107.

MASON, P. 2006h, Rosalnice – romarsko središče Tri fare. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 171–172.

MASON, P. 2007, Črnomelj – A complex late prehistoric settlement and its hinterland. – V: M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser in C. Metzner-Nebelsick (ur.), Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan, *Situla* 44, Ljubljana, 357–368.

MASON, P., P. PREDAN in M. MURKO 2006, Rosalnice – romarsko središče Tri fare. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 172–173.

MUŠIČ, B. 1998a, *Poročilo o georadarski raziskavi na lokaciji: Cerkev Svetega Petra v Črnomlju*. – Ljubljana (neobjavljeno).
MUŠIČ, B. 1998b, *Poročilo o georadarski raziskavi na lokaciji: Okolica cerkve Svetega Petra v Črnomlju*. – Ljubljana (neobjavljeno).
OLIĆ, S., A. JOVANOVIĆ in A. NAĐANDER 2012, *Poročilo o arheološkem izkopavanju Črnomelj – Mestna muzejska zbirka (Objekt Črnomelj – hiša ulica Mirana Jarca 3, EŠD 9841)*. – Brežice (neobjavljeno).
OMAN, J. 1981, Črnomelj. – *Varstvo spomenikov* 23, 281.
PESKAR, R. 2006a, Rosalnice – cerkev Lurške Matere božje. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 173–174.
PESKAR, R. 2006b, Rosalnice – cerkev Žalostne Matere božje. – *Varstvo spomenikov* 39–41, 174–175.
ŠRIBAR, V. 1961, Staroslovansko grobišče v Črnomlju. – *Situla* 4, Ljubljana, 81–90.
TIRAN, A. 2017, *Poročilo o arheološkem testnem izkopu na Mestnem trgu v Metliki (parc. št. 4187/7, k.o. Metlika)*. – ARHAT, Aleš Tiran, s.p., Novo mesto (neobjavljeno strokovno poročilo).
TIRAN, A. 2018, *Poročilo o arheološkem testnem izkopu na Mestnem trgu v Metliki (parc. št. 4187/7, 4187/ 8, 4239, 5/2, 6/7, 6/5, 6/2, 5/4, 5/1, 4187/1, k.o. Metlika)*. – Novo mesto (neobjavljeno).
UDOVČ, K. 2018, Mirna Peč – arheološko najdišče sv. Kancijana, Mirna Peč – cerkev sv. Kancijana. – *Varstvo spomenikov* 53, 156–159.

Splet 1: https://en.wikipedia.org/wiki/Prejmer_fortified_church

dr. Philip Mason
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
Center za preventivno arheologijo
Poljanska cesta 40
SI-1000 Ljubljana
phil.mason@zvkds.si

Začetki srednjeveškega mesta Maribor

The Early Urban Development of Medieval Maribor

Miha Murko

Izvleček: Prispevek predstavlja dosedanje vedenje o urbanem razvoju srednjeveškega Maribora, dopolnjeno s predstavitvijo najnovejših arheoloških in vzporednih stavbnozgodovinskih ter umetnostnozgodovinskih raziskav, ki so bile izvedene na območju Minoritskega samostana, pripadajoče cerkve in Vojašniškega trga med letoma 2005 in 2018 ter dajejo nov pogled na zgodnji razvoj visokosrednjeveškega mesta. Srednjeveško mesto se je očitno razvilo iz jedra starejše naselbine, ki je stala na mestu prehoda čez reko Dravo, na njenem levem bregu. Kot kažejo preliminarne analize odkritih arheoloških ostalin, lahko na ožjem območju kasnejšega jugozahodnega vogala srednjeveškega mesta Maribor pričakujemo prvotno srednjeveško naselbino. Ta je obstajala na tem mestu pred drugo polovico 13. stoletja, ko se je naselje urbaniziralo in dobilo približno 2 km dolgo mestno obzidje. Na lokaciji prvotne naselbine je nastal Minoritski samostan s pripadajočo cerkvijo Marijinega vnebovzetja, ki je bila zgrajena v sredini 13. stoletja. Na samostanskem dvorišču so bili odkriti temelji večjega objekta (dvora?), na mestu kasnejše samostanske cerkve pa ostanki starejše romanske cerkve, ki je pogorela že pred prvo polovico 13. stoletja. Najnovejše arheološke raziskave na območju Vojašniškega trga severno od cerkve kažejo, da je na tem mestu deloval srednjeveški trg.

Ključne besede: Maribor, srednji vek, Minoritski samostan, cerkev Marijinega vnebovzetja, Vojašniški trg, srednjeveški urbanizem

Abstract: From 2005 to 2018, archaeological excavations in the area of the Minorite monastery, Church of the Assumption, and the area of Vojašniški trg in Maribor were carried out due to restoration works. The monastery and the church are situated on the slope of the lowest Drava River terrace in one of the oldest and historically most interesting parts of Maribor, Lent. According to historical data, the Minorite monastery was built in the middle of the 13th century and the adjacent church in 1273. Archeological investigations and parallel art historic research revealed that two buildings were built in the area: a large building at the end of the 10th or the beginning of the 11th century and an older church at the beginning of the 12th century or earlier. In the area of Vojašniški trg, remains of wooden structures and stone paving were excavated. Preliminary investigation suggests that the area was used as a medieval market place. The area was probably settled due to the ease of crossing the Drava. Prehistoric and Roman era settlements can also be expected in the vicinity. It appears that medieval urban Maribor, which was established towards the end of the 13th century, began to evolve from a small medieval settlement that consisted of a church and a representative building, which stood by the connecting road that led north and northeast from the Drava riverbank.

Keywords: Maribor, Middle Ages, Minorite monastery, Church of the Assumption. Vojašniški trg, medieval urbanity

Uvod

O zgodovini, urbanističnem in stavbnozgodovinskem razvoju mesta Maribor je bilo napisanih že več študij. Najnovejše arheološke in vzporedne stavbnozgodovinske ter umetnostnozgodovinske raziskave, ki so bile med letoma 2005 in 2018 izvedene na območju Minoritskega samostana, pripadajoče cerkve in Vojašniškega trga, pa dajejo nov pogled na zgodnji razvoj srednjeveškega mesta.

V prispevku bomo poskusili narediti pregled razvoja mesta. Razvilo se je iz jedra starejše naselbine, ki je stala na mestu ob prehodu čez reko Dravo, na njenem levem bregu. Kot kažejo preliminarne analize odkritih arheoloških sledov, lahko na ožjem območju kasnejšega jugozahodnega vogala srednjeveškega

mesta Maribor pričakujemo prvotno srednjeveško naselbino, ki je obstajala na tem mestu pred sredino 13. stoletja, ko se je naselje urbaniziralo in je dobilo približno 2 km dolgo mestno obzidje. Na mestu prvotne naselbine pa je nastal Minoritski samostan s pripadajočo cerkvijo Marijinega vnebovzetja, ki je bila zgrajena v sredini 13. stoletja.

Z arheološkimi raziskavami je bila na mestu kasnejše samostanske cerkve odkrita starejša romanska cerkev (najverjetneje je nastala v dveh fazah), ki je pogorela pred sredino 13. stoletja. Na njenem mestu so kmalu za tem zgradili večjo cerkev zgodnjegotskih oblik, katere zasnova je danes konservatorsko prezentirana. Med arheološkimi raziskavami sta bila odkrita zgodnjegotski prezbiterij, ki je stal vzhodno od baročnega zvonika, in zaključek ladje v zahodnem delu današnje cerkvene stavbe. Cerkev je bila kasneje še večkrat prezidana in konec 18. stoletja skupaj s samostanom razpuščena ter predana v roke avstrijske vojaške komisije. Zanimivo je tudi odkritje temeljnih zidov večjega, iz večjih kamnitih blokov grajenega reprezentativnega objekta (dvora?), ki je bil tlakovan s kakovostnim rdečkastim estrihom. Zaradi poznejših prezidav dejanske velikosti objekta ni bilo mogoče določiti; z raziskavami smo ugotovili, da je v dolžino meril najmanj 16 m, v širino pa 8,5 m. Objekt je bil z daljšo stranico usmerjen od severa proti jugu. Glede na način gradnje in na njegov stratigrafski odnos do južne romanske stene cerkve[1] ga lahko datiramo v 11. stoletje oziroma na začetek 12. stoletja.

Med arheološkimi izkopavanji na območju Vojašniškega trga so bili najverjetneje odkriti ostanki visokosrednjeveške trške naselbine iz obdobja pred sredino 13. stoletja.[2]

Na območju kasnejšega samostanskega kompleksa s cerkvijo lahko torej predvidevamo obstoj manjšega, še ne povsem urbaniziranega naselja ob pomembni trgovski poti po reki Dravi.

Prav tako je imela pri nastanku mesta pomembno vlogo utrdba na območju današnje Piramide, ki je najverjetneje nastala v sredini 12. stoletja[3] kot glavna obrambna točka proti iz vzhoda prodirajočim Madžarom, po kateri je kasnejše mesto Maribor (Marchburch – grad v Marki) dobilo tudi ime. Poleg gradu na Piramidi je pomembno tudi poznavanje njenega najverjetnejšega predhodnika, gradu Hompoš,[4] ki je pred nastankom gradu na Piramidi predstavljal upravno središče obravnavanega območja. Grad Hompoš je bil verjetno sedež grofa Rachwina, prvega zgodovinsko izpričanega grofa na širšem mariborskem območju.[5]

Širše območje Maribora v srednjem veku

Najzgodnejše, zgodnjesrednjeveške naselbinske ostanke v okolici Maribora poznamo v Spodnjih Hočah, Pobrežju, Malečniku, Spodnjem Dupleku in Slivnici, v ta čas pa lahko verjetno datiramo tudi začetek cerkve v Slivnici.[6] V čas karolinške nadvlade in vpadov Madžarov na naše ozemlje pa lahko prištevamo tudi zakladno najdbo orožja in delov konjske opreme z območja današnje Poštele (*sl. 1*). Utrjena naselbina, ki je bolj poznana po naselbinskih najdbah iz časa starejše železne dobe in pripadajočih gomilnih grobiščih na ravnici pod obronki Pohorja, je bila očitno naseljena tudi v mlajši železni dobi, pozni rimski dobi in zgodnjem srednjem veku.[7] Več kot 10 m visok nasip na najvišjem platoju in pravokotna oblika severozahodnega dela utrdbe kažeta na mogočno, verjetno vojaško utrdbo iz časa konca 10. stoletja. Nekateri raziskovalci celo predvidevajo, da je bila poštelska utrdba direktna predhodnica mariborskega gradu.[8] V čas 10. in začetka 11. stoletja datiramo 28 odkritih grobov, ki so bili vkopani znotraj zidov rimske vile v Radvanju.[9]

1 B. Vnuk južno cerkveno steno na podlagi stavbno zgodovinske analize datira v 12. stoletje (Vnuk 2015, 217).

2 Analiza arheološkega gradiva in končna interpretacija odkritih ostalin iz izkopavanj v letih 2017 in 2018 je še v delu.

3 Ravnikar 2014, 13.

4 Današnji Pohorski dvor, ki leži na južnih obronkih Pohorja, nad vasjo Pivola.

5 Ravnikar 2014, 20; Magdič 2016, 372.

6 Gulič, Črešnar 2012; Magdič 2018, 30.

7 Teržan 1990, 29; Gulič, Črešnar 2012, 18–20; Magdič 2018, 19.

8 Teržan, Črešnar, Mušič 2012, 35–36.

9 Strmčnik Gulič 1992; Gulič, Črešnar 2012, 28.

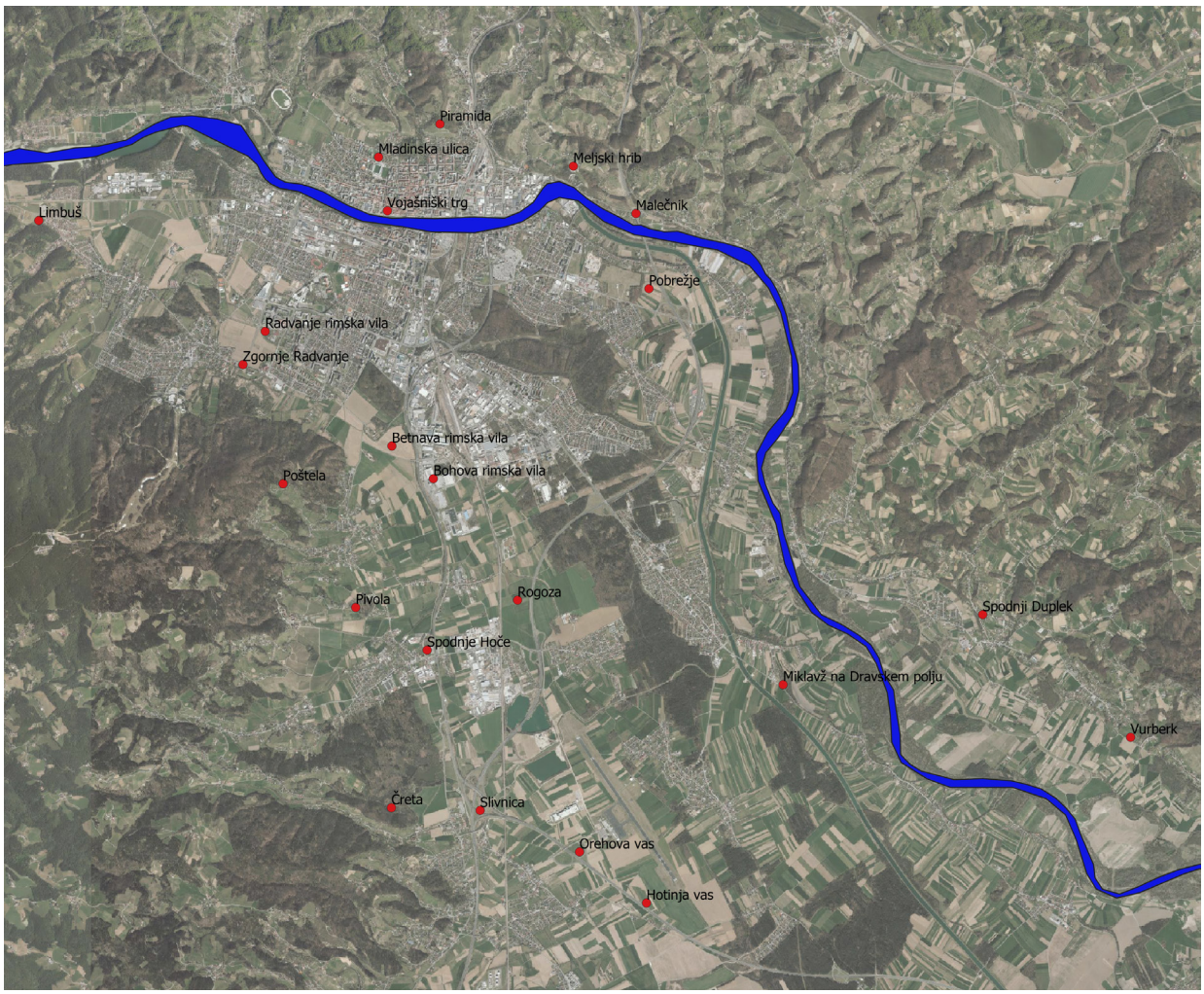

Slika/Figure 1 *Pomembnejša arheološka najdišča širšega mariborskega območja, datirana v čas pred 11. stoletjem (izdelal M. Murko). / Relevant archaeological sites dating before the 11th century in the wider Maribor area (map by M. Murko).*

Po končanih madžarskih vpadih v prvi polovici 10. stoletja (leta 955) se je začel proces načrtne poselitve severnega Dravskega polja. Utrdbe na Pošteli po 10. stoletju očitno niso več obnavljali,[10] na kar kaže tudi datacija znotraj nasipa odkritih ostroge in lemeža pluga, ki ju Andrej Magdič datira najkasneje v 10. stoletje.[11] Centralna vloga v procesu kolonizacije se je iz Poštele najverjetneje prenesla na vas Razvanje in z njo na grad Hompoš zahodno od nje. Vas Razvanje se v pisnih virih prvič omenja leta 980 oziroma 985.[12] Grad Hompoš pa je bil verjetno sedež grofa Rachwina,[13] prvega zgodovinsko izpričanega grofa na tem prostoru.[14] V 10. stoletju je bila ustanovljena tudi lastniška cerkev sv. Mihaela v Razvanju.[15] Poleg gradu in cerkve je v Razvanju stal še t. i. živinorejski dvor (*stabulariam curtis*), ki je omenjen v darovnici Bernarda Spanheima med letoma 1096 in 1105.[16] Njegovo lokacijo domnevamo na območju t. i. Kosove gomile, ki leži v osrednjem delu vasi ob Razvanjskem potoku.[17]

Podravje je bilo do vdora Madžarov priključeno Vzhodni marki Svetega rimskega cesarstva, po njihovem porazu v 10. stoletju pa je bila tukaj ustanovljena Podravska ali Ptujska mejna grofija. Podravski mejni grofje so bili iz stranske veje nemško-frankovske rodbine Spanheimov. Njihov prvi sedež je bil verjetno na Pohorskem dvoru oziroma gradu Hompoš, saj so se

10 E. Sapač, I. Sapač 2015, 217.
11 Magdič 2018, 31.
12 E. Sapač, I. Sapač 2015, 218.
13 Rimsko-nemški cesar Oton III. naj bi mu podelil obsežna zemljišča na območju Razvanja.
14 Ravnikar 2014, 20; Magdič 2016, 372.
15 E. Sapač, I. Sapač 2015, 213.
16 Magdič 2016, 372.
17 Predovnik 2008, 370.

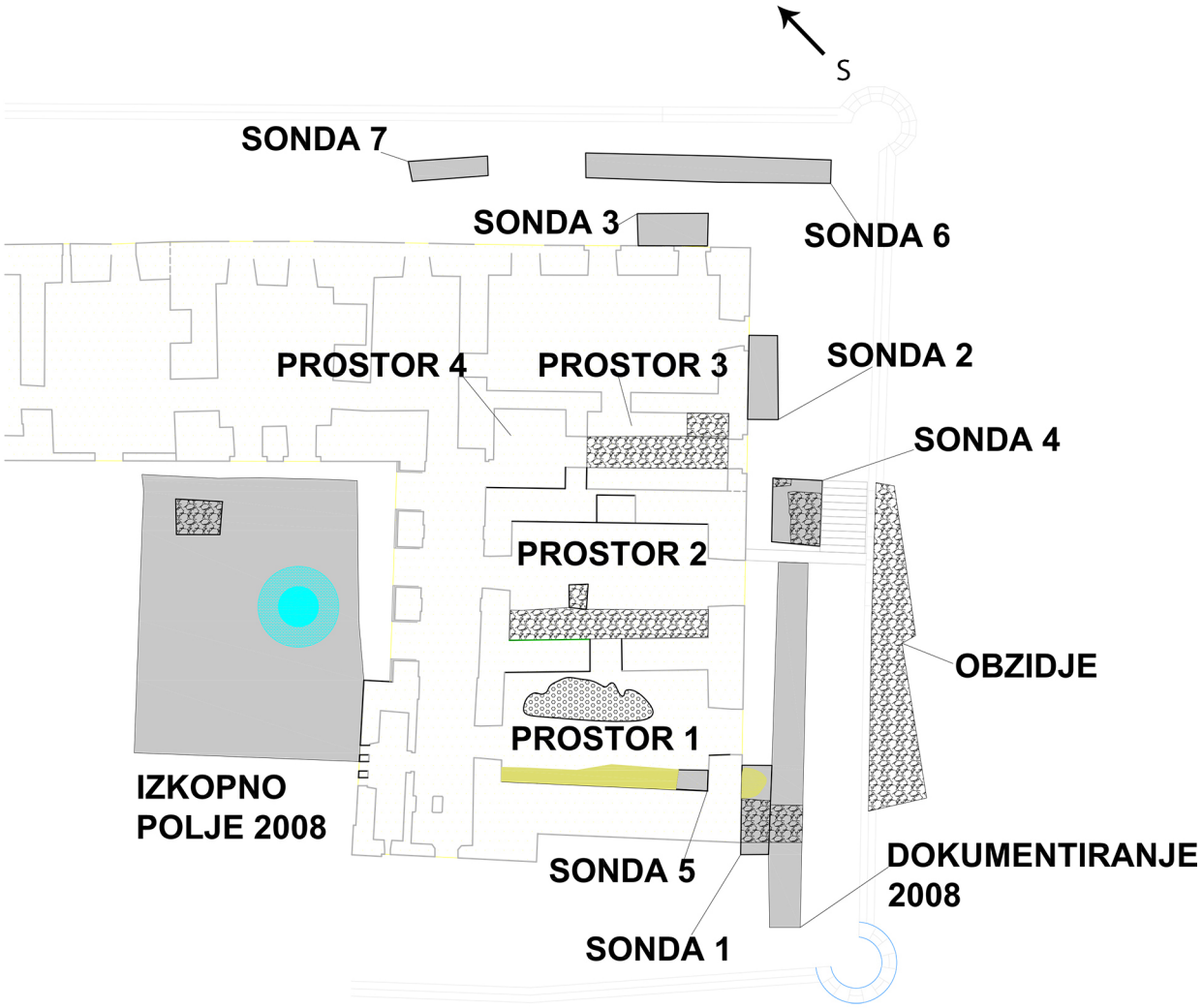

Slika/Figure 2 *Območje arheoloških raziskav na Pohorskem dvoru v letih 2007 in 2008 z vrisanimi odkritimi ostanki starejših zidanih struktur (izdelal M. Murko). / Area of archaeological research at Pohorski dvor in 2007 and 2008 with excavated remains of earlier masonry structures (plan by M. Murko).*

šele sredi 12. stoletja preselili v na novo zgrajeni grad na mariborski Piramidi.[18] Ime Pohorskega dvora kot „Huzi“[19] je prvič zabeleženo leta 1124. Vse kaže, da je bil Hompoš eden prvih gradov na širšem slovenskem prostoru, saj so pred njim v avtentičnih pisnih virih izpričani le gradovi Bled (1011), Tolmin (okoli 1065), Slovenj Gradec (1091) in Vitanje (1107), pred 12. stoletjem pa so gotovo stali še gradovi na Ptuju, dvor v Kranju in pa tudi grad Divja Loka.[20] Pohorski dvor – Haus – si je zaslužil svoje ime s tem, ker je bil kot zidano bivališče bistveno imenitnejši od skromnih lesenih podložniških koč v okolici. Zgodovinarji si niso edini, ali je utrdba nastala kot sedež mejnega grofa, ali pa je kot pribežališče okoliških prebivalcev obstajala že prej. Kasneje se v zgodovinskih virih ime gradu postopoma spreminja v Havz, Heusli, nazadnje v Haus am Bachern, iz česar se je preko ljudske oblike „Hozampoh“ izoblikovalo v Hompoš.[21] V letih 2007 in 2008 (*sl. 2*) so bile med obnovitvenimi gradbenimi deli na Pohorskem dvoru izvedene vzporedne arheološke in stavbnozgodovinske raziskave.[22] Izsledke stavbnozgodovinske raziskave sta temeljito objavila Eva in Igor Sapač, ki sta ugotovila, da je po vsej verjetnosti že konec 10. stoletja na mestu kasnejšega gradu stala stolpasta bivalna stavba.[23] Anja Mihelič je v diplomski

18 Prvič omenjen v zgodovinskih virih leta 1164.

19 Omenjeno je posredno, ko je omenjen spanheimski ministerial vitez Wernherus de Hvzi.

20 E. Sapač, I. Sapač 2015, 217.

21 E. Sapač, I. Sapač 2015, 217.

22 Murko, Predan 2008; E. Sapač, I. Sapač 2015.

23 E. Sapač, I. Sapač 2015, 222.

Slika/Figure 3 *Lokacije krajev v okolici Maribora, ki se v pisnih virih omenjajo pred 13. stoletjem (izdelal M. Murko). / Locations mentioned in written sources before the 13th century in the vicinity of Maribor (map by M. Murko).*

nalogi analizirala keramično drobno gradivo, odkrito med raziskavami v letu 2007. Vendar pa ni bilo odkritih odlomkov lončenine, ki bi jih lahko z gotovostjo datirali v čas pred začetkom 12. stoletja.[24] Verjetno je bilo zaradi mnogih prezidav in obnov gradu v kasnejših stoletjih najzgodnejše gradivo izgubljeno.

Prve pisne omembe krajev v Dravski dolini med Dravogradom in Mariborom so iz konca 11. stoletja, ko so benediktinci ustanovili opatijo v Št. Pavlu v Labotski dolini. Podatki o krajih izhajajo predvsem iz spanheimskih darovnic (*sl. 3*). Tako se leta 1093 prvič v zgodovinskih virih omenjata Selnica (*Celnitz*) in Bistrica pri Viltušu (*Vustriz*) ter potoka Vurmat (*Vdmunt*) in Kamniški potok (*Gemnitz*). V obdobju med letoma 1096 in 1105 se že omenja kraj Kamnica (*Gamnitz*), ko je tamkajšnji dvor in cerkev (*curtem illam et ecclesiam*) Hartvik, eden od sinov Engelberta I. Spanheimskega in poznejši škof v Regensburgu (1105), podelil pred nekaj leti ustanovljenemu benediktinskemu samostanu v Št. Pavlu. Cerkev, ki se v dokumentu omenja, naj bi bila cerkev sv. Martina, kamor se postavlja sedež prve pražupnije na mariborskem območju.[25] Po mnenju Janeza Höflerja pa zaradi podatkov, navedenih v omenjeni listini, ne moremo govoriti o pražupniji, ampak o lastniški cerkvi. Cerkev je namreč nastala na podlagi plemiške dotacije, na kar kaže sama sintagma „dvor s cerkvijo“, zato o pražupniji lahko govorimo le pogojno. Pravi tudi, da je bila cerkev povzdignjena v župnijo šele v 12. stoletju, saj se prvi župnik (*plebanus*) omenja šele med letoma 1193 in 1220.[26] Šentpa-

24 Mihelič 2016, 86.

25 Mlinarič 1977, 92; Höfler 2016, 74.

26 Höfler 2016, 74; Höfler 2019, 118.

Slika/Figure 4 *Geografski položaj Maribora (izdelal M. Murko). / Geographical location of Maribor (map by M. Murko).*

velski samostan je verjetno prevzel obsežne posesti med Kamnico in potokom Črmenico že leta 1147, ko se Bernard Spanheimski ni več vrnil iz križarske vojne.[27] Območje Kamnice je bilo pomembno zaradi bližine mariborskega mesta[28] in dejstva, da so bili tukaj za alpske samostane in posvetno gosposko najbližji vinogradi.[29]

V spanheimskih darovnicah iz obdobja med letoma 1096 in 1105 se omenjajo tudi Hotinja vas (*villa Hûnoldisdorf*), Radvanje (*oppidum Radewan*) in Studence (*villam Brunne*).[30]

Začetki srednjeveškega mesta Maribor

Srednjeveški Maribor je nastal na stičišču treh geomorfološko različnih ozemelj: goratega Pohorja in Kozjaka, gričevnatega skrajnega jugozahodnega dela Slovenskih goric in ravninskega Dravskega polja (*sl. 4*). Ta lega je bila ugodna za nastanek mesta in njegov nadaljnji gospodarski razvoj, ki je kmalu prerasel lokalne okvirje, še posebej, ko so se razvile nove prometne povezave severa z jugom in vzhoda z zahodom.[31]

Na tem mestu se je zaradi najprimernejših reliefnih pogojev lahko vzpostavil trdnejši in trajnejši prehod čez reko Dravo. Mostiščna oziroma brodarska lega selišča ob Dravi je bila ena najpomembnejših prvin za nadaljnji razvoj naselja, sprva v manjši zaselek na mestu kasnejšega Minoritskega samostana, kasneje v trško naselje na območju današnje Koroške ceste in zahodnega dela Glavnega trga ter v drugi polovici 13. stoletja v na novo organizirano, obzidano srednjeveško mesto.[32]

Maribor se v pisnih virih prvič omenja kot Marchburch leta 1164.[33] Listina iz leta 1190 omenja nekega Ditri-

27 Mlinarič 1977, 92.

28 Vprašanje je, ali Mlinarič predvideva, da je takrat na območju Maribora že stala pomembnejša naselbina.

29 Mlinarič 1977, 94.

30 Mlinarič 1986, 33.

31 Fištravec *et al.* 2014, 19.

32 Curk 1988, 135.

33 Gre za prvo nedvomno datirano listino, v kateri se omenja Maribor, saj obstajata še dve verjetno starejši listini z imenom Maribor, vendar ju ni moč z gotovostjo datirati (Ravnikar 2014, 10). Prva listina je okvirno datirana med letoma 1159 in 1173. V njej so kot priče v sporu navedeni tudi Engilram, Ortolf, Richer, Rudolf in Bertold de Marchpurch, med katerimi so zelo verjetno vsaj zadnji trije Mariborčani (Ravnikar 2014, 10). Druga listina, ki bi jo mogoče lahko datirali pred leto 1164 in omenja Maribor, je listina, datirana v čas okoli leta 1160.

ha z Zgornjega trga (*Dietricus de oppido superiori*).[34] Ob omembi Gornjega trga moramo predpostavljati, da je imel Maribor v tem času tudi Spodnji trg, del naselbine, katere jedro Curk locira na prostor današnje Koroške ceste. Omenjeni zgornji trg pa bi naj bil na mestu današnjega Glavnega trga.[35] Leta 1189 se Maribor omenja kot župnija, leta 1209 kot trg in leta 1254 kot mesto. Med letoma 1200 in 1220 se v pisnih virih omenja *curia sub castro* ter med letoma 1200 in 1224 hiša krznarja Gotskalka, ki jo je kupil vetrinjski samostan.[36]

O Mariboru kot urbanem centru pred sredino 12. stoletja ne moremo govoriti.[37] Glavna prometnica naj bi namreč do začetka 12. stoletja tekla še vzhodno od mesta, po zahodnem bregu Mure ter po Jareninski in Rogozniški dolini na Ptuj. Povezovala naj bi salzburško Lipnico s Ptujem. Nova komunikacija, ki je tekla preko Maribora v izogib salzburškemu Ptuju, naj bi se uveljavila okoli leta 1125, ko je Bernard Spanheimski uveljavil prometnici Ernovž–Maribor–Slovenska Bistrica–Slovenske Konjice in Radgona–Benedikt–Hrastovec–Maribor ter s tem povezal svojo posest na obeh straneh Drave.[38]

Kljub temu lahko zasledimo zametke manjših, še ne zares urbanih zaselkov na območju kasnejšega srednjeveškega Maribora od 11. stoletja naprej. Mednje lahko vsekakor prištevamo naselbinske ostanke, odkrite med nedavnimi arheološkimi raziskavami na območju kasnejšega Minoritskega samostana, pripadajoče cerkve in Vojašniškega trga[39] in sočasne arheološke ostaline z grajskega griča Piramida.[40] Prav tako J. Curk predvideva obstoj naselbinskih jeder okoli Ulrikove cerkve in dvora, okoli današnjega Grajskega trga in okoli Marijine kapele v Lebarjih.[41]

Za začetek razvoja mesta je bila pomembna ponovna vzpostavitev mostu na območju starejšega rimskega, za katerega J. Curk predvideva, da je bil zgrajen že v 12. stoletju.[42] Pred tem naj bi vsaj v zadnji tretjini 11. stoletja, če ne že prej, deloval prosti brod, ki je skrbel za prevoz ljudi in drugih dobrin čez reko.[43] Nadaljnja urbanizacija območja naj bi potekala po severnem delu današnje Koroške ceste proti Glavnemu trgu, kjer se je najkasneje v začetku 13. stoletja oblikovala tržna naselbina, ter okoli osrednje cerkve sv. Janeza Krstnika.[44] Tone Ravnikar načrtno gradnjo trga Maribor datira že v čas konca 12. stoletja.[45] Potem se je upravno in gospodarsko središče preselilo v trg, grad pa je ostal bolj ali manj vojaška utrdba. O tem priča tudi ohranjeno listinsko gradivo, iz katerega je razvidno, da se je odločanje preselilo v mesto. Po prehodu Štajerske v roke novih vojvod Babenberžanov se je strateški pomen gradu omejil na račun naselja pod njim. Babenberški vojvode, še bolj pa za njimi naslednik Otokar II. Přemysl in nato Habsburžani kot novi štajerski vojvode so se pri svojem delovanju vedno bolj opirali na mesta, stari plemiški centri odločanja pa naj bi počasi izgubljali dotedanji pomen.[46]

34 Mlinarič 1975, št. I/27

35 Curk 1991, 102.

36 Curk 1975, 201; Štih 2006, 253; Ravnikar 2014, 7; Vnuk 2015, 200.

37 Gre za čas, ko je bil postavljen grad na Piramidi.

38 Curk 1987, 243.

39 Murko 2014, 215.

40 Ravnik, Jančar, Strmčnik Gulič 2014, 329.

41 Curk 1975, 200–201. Točna lokacija Lebarja nam ni poznana, se pa kraj v pisnih virih prvič pojavlja 8. 5. 1328: an dem Leber in še nekajkrat kasneje v srednjeveških listinah, kot am Leber, zwo hofstet, die gelegenn sind vnnderm Leber…… (Blaznik 1986, 411). Pahič govori o rimskih gomilah, ki naj bi bile še v srednjem veku vidne na območju Lebarja. Kraj naj bi ležal nekje pod teraso na Smetanovi ulici in Koroško cesto (Pahič, 1966, 3). Pahič kot vire navaja tudi J. Pajeka in F. Kovačiča, ki sta pisala o legi Marijine cerkve na Lebarjih. Še leta 1880 naj bi obstajala zaselka Spodnje in Zgornje Lebarje, ki naj bi ležala kake pol ure hoda od centra mesta Maribora (Pahič 1966, 20–21, op. 6–8). Po mnenju arheologinje konservatorke iz ZVKDS, OE Maribor M. Kajzer Cafnik je Lebarje ležalo na območju današnjih Srednje gradbene šole in Fakultete za gradbeništvo ter Fakultete za elektrotehniko Univerze v Mariboru (ustna informacija); Curk 1987, 243.

42 Mitnica na njem se prvič omenja leta 1248.

43 Curk 1991, 513.

44 Curk 1991, 514.

45 Ravnikar 2014, 27.

46 Ravnikar 2014, 11.

Grad Maribor na vzpetini Piramida

Gornji grad na Piramidi, v pisnih virih prvič omenjen že leta 1164, je bil za krajše obdobje glavna mejna utrdba proti prodirajočim Madžarom, njegova zgodnja zgodovina pa je zagotovo povezana z razvojem srednjeveškega mesta pod njim.[47]

Grajski hrib (*Hausberg, Schlossberg*) nad mestom, ki se od konca 18. stoletja imenuje Piramida, je bil zaradi svoje oblike in odlične strateške lege poseljen že v prazgodovini in pozni antiki.[48] Po pregonu Madžarov v Pesniško dolino in ustanovitvi Podravske mejne grofije okoli leta 970 je med salzburškim Ptujem in Lipnico nastala praznina, ki je obstoječi strelski dvori niso mogli nadzirati.[49] Grad na Piramidi lahko s pomočjo pisnih virov spremljamo od leta 1164 naprej. Tega leta se je na gradu ustavil njegov lastnik, štajerski mejni grof Otokar III., ki se je na svoji poti proti vzhodu vsaj krajši čas zadržal tu. Območje Maribora je le malo prej kot dediščina po koroškem grofu Bernhardu Spanheimskemu, bratu koroškega vojvode Engelberta II., prešlo v roke „Štajercev". Bernhard je umrl na križarskem pohodu leta 1147, pred odhodom na pohod pa je kot svojega dediča določil nečaka po ženini strani, Otokarja III. O tej odločitvi poroča t. i. Avstrijska in štajerska deželna knjiga, ki je nastala okoli leta 1277 na Dunaju.[50] V Deželni knjigi najdemo tudi zapisano, da je posest v Podravju prešla v roke štajerskih mejnih grofov, kasneje vojvod Otokarjev z dediščino po Bernhardu Spanheimskem, ki ga Deželna knjiga imenuje celo Mariborski. Iz rok Otokarjev pa je leta 1192 prešla v posest Babenberžanov, avstrijskih in od leta 1192 tudi štajerskih vojvod.[51]

Slika/Figure 5 *Pogled na območje izkopavanj na Piramidi v letih 2010 in 2011 (po Ravnik 2011, sl. 1). / View of the excavation area on Piramida castle hill above Maribor in 2010 and 2011 (after Ravnik 2011, Fig. 1).*

J. Curk trdi, da je bil grad na hribu zgrajen v času med vladama Engelberta I. Spanheimskega (1065–1096) in njegovega sina Bernarda Spanheimskega (1096–1147) kot mejni grad (Burch in der March –

47 Curk 1987, 241; Curk 1992, 183. Ključna za nastanek gradu na Piramidi je politična situacija od sredine 11. stoletja naprej. V tem času sta se namreč na območju zgornje Štajerske uveljavili zlasti rodbini Ažvini in Spanheimi. Njuno tekmovanje se je končalo leta 1106 z zmago Spanheimov in umikom Ažvinov iz Dravske doline. Spanheimi so si leta 1039 pridobili ozemlja Labotske in Dravske doline med Velikovcem in Dravogradom ter okoli leta 1060 vzhodno polovico Pohorja. Takrat so se polastili tudi dela Kobanskega severno od Drave in mejo svoje grofije že pred letom 1124 premaknili do Radgone in Boračeve pri Radencih. Gospodar mariborskega Podravja, Bernard Spanheimski (1096–1147), je na svojem ozemlju izoblikoval velike gospodarske enote Radgono, Maribor, Slovensko Bistrico in Konjice. Za obvladovanje teh posesti je na njih ustanovil pražupnije Radgono, Maribor, Slivnico in Konjice. Hoče je že prej ustanovil oglejski patriarh, Jarenino pa pozneje admontski samostan (Curk 1987, 242).

48 Na to kaže tudi neobjavljeno gradivo z izkopavanj v letih 2010 in 2011.

49 Curk 1987, 241.

50 Deželna knjiga je zelo nezanesljiv vir, ki mu ne moremo in ne smemo v popolnosti verjeti, temveč je potrebno vse trditve, ki iz nje izhajajo, preveriti pri drugih virih. V Deželni knjigi so namreč podatki in pojmi, ki opisujejo razmere v drugi polovici 13., in ne sredi 12. stoletja (Štih 2006, 244; Ravnikar 2014, 11).

51 Ravnikar 2014, 10.

Marchburch) v Podravski marki (poimenovani tudi Marka Transsiluana ali Marka Pitouiensi).[52]

O nastanku gradu v prvi polovici 12. stoletja domnevno pričajo tudi najdbe, odkrite pri arheoloških raziskavah v letih od 1986 do 1990, ki jih je na zgornjem platoju griča izvajala ekipa takratnega Zavoda za spomeniško varstvo Maribor pod vodstvom Mire Strmčnik Gulič.[53] Tudi novejša arheološka izkopavanja zahodnega dela grajskega kompleksa v letih 2010 in 2011 (*sl. 5*) nakazujejo zgodnejšo datacijo prvega gradu na Piramidi, vendar poizkopavalna obdelava gradiva še ni bila opravljena.[54] T. Ravnikar meni, da je grad nastal sredi 12. stoletja, malo pred prvo omembo v pisnih virih.[55]

Z Otokarjem III. je mariborski grad postal sedež traungavske deželnoknežje posestne enote in rezidence, ki so jo vodili njihovi upravniki. Leta 1183 so se kot deželnoknežji ministeriali pojavili t. i. gospodje Mariborski, ki so grad upravljali do leta 1376. Na to območje jih je pripeljal Otokar IV. Traungavski. Ostali so dedni grajski upravniki tudi pod Babenberžani, ki so grad prevzeli leta 1192. Babenberžani so okoli leta 1200 opravili reorganizacijo gospostva, ki so ga razdelili na Spodnje in Zgornje. Po izumrtju gospodov Mariborskih so si lastništvo predajale številne družine, vloga gradu se je zmanjšala na raven upravnega središča gospostva. Izpričana so popravila in obnove gradu v letih 1434, 1570, 1612 in 1642. Leta 1469 ga je zavzel Baumkircher v fajdi štajerskega plemstva proti cesarju, leta 1481 so ga zavzeli Madžari, leta 1528 je po udaru strele pogorel. Leta 1532 so ga zavzeli Turki, v letih 1605–1611 pa je bil tu sedež mestne vojaške posadke, ki gradu ni prizanesla. Leta 1784 so že pred tem zapuščeni grad porušili in gradbene elemente (uporabne kamnite bloke in dele zidu) sekundarno uporabili pri gradnjah v Mariboru in okolici. Po opustitvi gradu je bilo območje očitno izravnano, viden je ostal le vodni jašek cisterne. Na mestu porušenega gradu so iz preostalega grajskega kamenja zgradili kamnito piramido, ki je griču kasneje dala ime, leta 1821 pa Marijino kapelico.[56]

Mesto pod gradom

Med letoma 1255 in 1275, za časa vlade češkega kralja Otokarja II., je srednjeveško mesto dobilo štiristranično obzidje rombaste oblike (*sl. 6*).[57] Stranice obzidja so bile dolge približno 500 m in so zajele površino okoli 25 hektarjev. Obzidje je zamejilo območje med reko Dravo na jugu, Gregorčičevo ulico na severu, Strossmayerjevo ulico na zahodu in bivšo Svetozarevsko ulico[58] na vzhodu.[59] Na območju Strossmayerjeve ulice je takrat tekla struga Barbarinega potoka, na območju bivše Svetozarevske ulice pa struga Tribniškega potoka, katerih vodotoka sta bila uporabljena za napajanje mestnih obrambnih jarkov, ki so na treh straneh (razen ob Dravi) obdajali mestno obzidje. Zaradi najbolj zapletene gradnje je najmlajše južno obzidje,[60] ki pa je bilo postavljeno že v 13. stoletju, saj so bili Minoritski samostan, Žički dvor in sinagoga naslonjeni nanj.[61] Z vzpostavitvijo obzidja se je prekinila starejša komunikacijska mreža, ki je vodila od mostišča pri Dravi čez Vojašniški trg na Koroško ulico in nato naprej proti zahodu ali vzhodu.[62] Tako se je razvila nova prometna ureditev, ko so glavne komunikacijske poti potekale med glavnimi mestnimi vrati: Koroškimi (Gospejinimi) na zahodu, Graškimi (Ulrikovimi) na vzhodu in Dravskimi (Vodnimi) na jugu. Tako se je

52 Curk 1987, 241; Curk 1992, 183.

53 Strmčnik Gulič 1992, 212. Strmčnik Guličeva nekatere najdbe datira že v zadnjo tretjino 10. stoletja, kar je malo verjetno. Nekatere objavljene kose lahko brez zadržkov najzgodnejše datiramo v 11. stoletje, vendar se iste oblike pojavljajo tudi še vsaj v prvi polovici 12. stoletja.

54 Ravnik, Jančar, Strmčnik Gulič 2014, 334.

55 Ravnikar 2014, 11. Prav noben drug vir, razen Deželne knjige, ne podpira teze, da je bil grad Maribor zgrajen že v prvi polovici 12. stoletja. Vsi podatki, ki jih je mogoče preveriti po originalnih dokumentih in o katerih vsebini ni dvoma, govorijo o nastanku gradu Maribor le malo pred njegovo prvo omembo 20. oktobra 1164. Tudi prva plemiška družina, ki jo lahko nedvomno povežemo z gradom, izhaja iz vrst štajerskega ministerialnega plemstva (Štih 2006, 246; Ravnikar 2014, 10).

56 Curk 1987, 242.

57 Curk 1991, 517.

58 Danes Ulica škofa Maksimiljana Držečnika.

59 Sapač 2013, 3.

60 Curk 1991, 517.

61 Sapač 2013, 4.

62 Curk 1991, 517; Sapač 2013, 3.

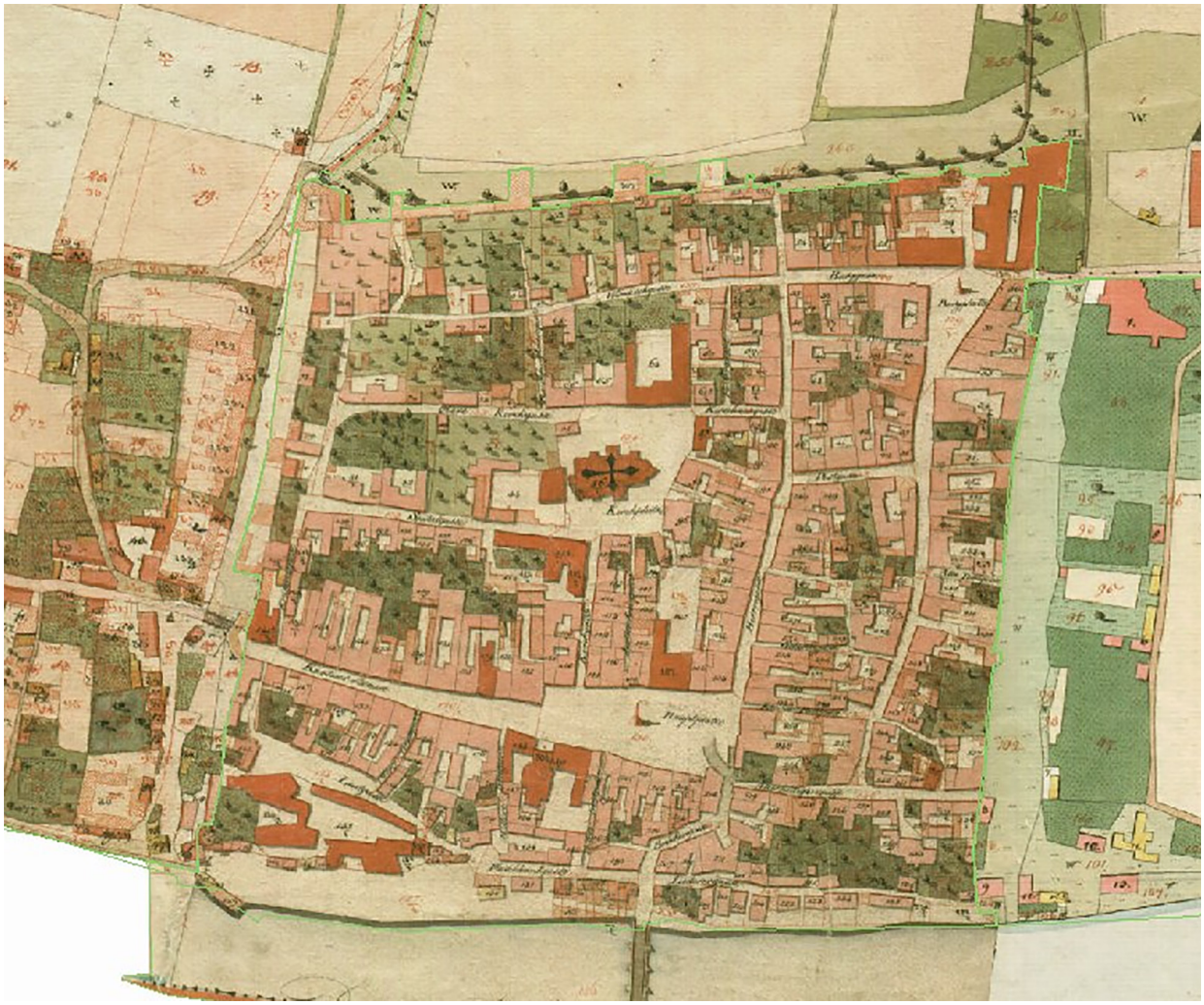

Slika/Figure 6 *Maribor na Franciscejskem katastrskem načrtu; lepo sta vidni liniji obzidja in jarkov (vir: http://giskd6s.situla.org/giskd/). / Maribor on the Franciscan cadastral plan; the lines of the town walls and ditches are clearly visible (source: http://giskd6s.situla.org/giskd/).*

vzpostavil nov centralni del naselbine na današnjem Glavnem trgu.[63] V tistem času je nastala tudi strma Dravska ulica kot glavna komunikacijska žila med pristanom in prehodom čez reko ter Glavnim trgom.[64] Obzidje je obdajal globok jarek, ki je bil delno raziskan med arheološkimi raziskavami ob gradnji mariborske tržnice v letu 2007[65] in ob Svetozarevski ulici v letu 2008. Jarek je bil preglobok in prenevaren za izkopavanje, zato je bil le delno dokumentiran. Globina nasutij je znašala preko 5 m,[66] ugotovljena največja širina jarka pa je bila več kot 18 m.[67]

Prvotno mestno obzidje je bilo visoko od 8 do 10 m in debelo približno 1 m. Grajeno je bilo v značilni poznoromanski maniri iz deloma obdelanih lomljencev in rečnih oblic. Na osnovi analogij domnevamo, da je bilo na vrhu opremljeno s prsobrani in cinami. Na notranji strani je potekal lesen, pokrit povezovalni hodnik, s tlemi okoli 2,5 m pod vrhom obzidja.[68] V letu 1985 je takratni Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor pod vodstvom M. Strmčnik Gulič izkopaval del obzidja s stolpom. Ugotovili so, da prvotno obzidje ni imelo stolpov, ki so jih začeli dograjevati v 14. stoletju.[69] Sprva so bili verjetno zgrajeni trije oglati stolpi na jugozahodnem, severozahodnem in severovzhodnem (območje kasnejšega

63 Sapač 2013, 4.
64 Curk 1991, 517.
65 Poročilo ni bilo izdelano.
66 Leta 1934 je bila ob Narodnem domu dokumentirana največja globina jarka 9 m (ustna informacija I. Sapač).
67 Predan, Kovač, Murko 2008.
68 Sapač 2013, 4.
69 Strmčnik Gulič 1985, 43.

mestnega gradu) vogalu mesta.[70] V 14. stoletju so na območju vzhodnega obzidja sezidali še dva manjša, polkrožna stolpa, hkrati pa so zgradili še oglate stolpe nad Dravskimi, Pristaniškimi, Koroškimi in Graškimi mestnimi vrati ter visok oglat stolp ob župnijski cerkvi, sedanji zvonik stolnice.[71]

Območje Minoritskega samostana, cerkve Marijinega vnebovzetja in Vojašniškega trga

Mariborski Minoritski samostan je bil najverjetneje ustanovljen okoli sredine 13. stoletja, ukinjen pa v času jožefinskih reform leta 1784. Samostansko poslopje so kasneje spremenili v vojašnico, cerkev pa v skladišče. V vojaški uporabi sta bila do leta 1927, ko so vojašnico ukinili. V samostanu so kasneje uredili skromna stanovanja. Cerkev so do leta 1990 uporabljali za skladišče, od leta 1991 dalje pa kot gledališko prizorišče. Leta 2004 sta se pričeli obnova in preureditev samostanskega kompleksa s cerkvijo v lutkovno gledališče in večnamensko dvorano.[72]

Cerkev je prvič v zgodovinskih virih omenjena v letih 1273–1274.[73] Minoriti naj bi na območje Maribora prišli iz Italije in Nemčije. Meščani naj bi jim dali na razpolago že obstoječo cerkev na obrežju Drave.[74]

Arheološke raziskave na obravnavanem območju

Na območju Minoritskega samostana in cerkve je bilo opravljenih več arheoloških raziskav, ki so podale delno interpretacijo zgodovinskega razvoja tega prostora. Prve arheološke raziskave so znotraj samostana in vzhodno od cerkve s prekinitvami potekale med letoma 2005 in 2010. Vodili so jih Ivan Tušek, Marija Lubšina Tušek in Otmar Kovač v sodelovanju z Andrejem Magdičem, Evgenom Lazarjem in Tino Balant. V letu 2010 je O. Kovač opravil testna sondiranja znotraj cerkve Marijinega vnebovzetja in na Vojašniškem trgu. Te raziskave so služile kot osnova za nadaljnja izkopavanja znotraj in ob severni steni cerkve Marijinega vnebovzetja, ki jih je v letih 2013 in 2014 izvedla ekipa podjetja PJP, d. o. o. pod vodstvom Primoža Predana in Mihe Murka. V letih 2012 in 2013 je O. Kovač z ekipo izvajal dokumentiranje ob gradnji na območju zahodno od cerkve.[75] V letu 2017 so se začele raziskave na območju Vojašniškega trga pod vodstvom Primoža Stergarja in Sama Hvalca. Nadaljevale so se v letu 2018 in še niso zaključene. Potek arheoloških raziskav je vseskozi spremljal Branko Vnuk, ki je na podlagi novih dognanj o stavbni zgodovini napisal pregledni članek in na osnovi natančne umetnostnozgodovinske študije tudi izdelal načrt razvoja zidanih objektov (*sl. 7*) na obravnavanem območju.[76]

Vsi v raziskavah odkriti arheološki in stavbnozgodovinski elementi kažejo, da je bila romanska cerkev pravilno usmerjena (vzhod–zahod) enoladijska cerkev s pravokotnim, ravno zaključenim korom. Znotraj kora so bili odkriti temelji romanskega oltarja, ki se je naslanjal na njegovo vzhodno steno. Na začetku kora so bili odkriti tudi ostanki dveh stopnic in rdečega estriha, tipološko enakega tistemu v najstarejšem izkopanem objektu na dvorišču. Cerkev je v dolžino merila 33 metrov, široka je bila 15,5 metrov. Kor je v dolžino meril 6,8 m, v širino pa 8,5 m.[77] Na zahodni strani cerkve so bile odkrite štiri kamnite baze za lesene stebre, ki jih je B. Vnuk interpretiral kot ostanke lesene empore.[78] Na podlagi velikosti in lege cerkve je sklepal, da smemo na tem mestu predvidevati pražupnijsko cerkev, ki je v prvi polovici 13. stoletja pogorela, njeno funkcijo pa so med letoma 1248 in 1254 prenesli k sedanji mariborski stolnici,[79] ki so jo zgradili kot triladijsko baziliko šele okoli sredine 13.

70 Curk 1991, 518; Strmčnik Gulič 1985, 43; Sapač 2013, 13.
71 Sapač 2013, 13.
72 Vnuk 2015, 119.
73 Curk 1989, 236; Čuk *et al.* 2010, 17; Vnuk 2015, 200.
74 Čuk *et al.* 2010, 18; Vnuk 2015, 200.
75 Murko 2014, 29; Vnuk 2015, 202.
76 Vnuk 2015.
77 Vnuk 2015, 206.
78 Vnuk 2015, 206.
79 Le-ta je bila v prvi gradbeni fazi namreč manjša od cerkve na območju Minoritskega samostana; dolga je bila 23 m in široka 10 m.

Slika/Figure 7 *Gradbene faze Minoritskega samostana in pripadajoče cerkve po B. Vnuku (Vnuk 2015, tabela X/I). / Construction phases of the Minorite monastery and the associated church after B. Vnuk (Vnuk 2015, Plate X/I).*

stoletja.[80] J. Curk, ki je bil do nedavnega edini, ki se je ukvarjal s stavbno zgodovino mariborskega Minoritskega samostana, je ugotavljal, da je bil v 13. stoletju najprej pozidan vzhodni samostanski trakt, ki so ga nato v 15. stoletju povečali. V 15. in 16. stoletju je bil zgrajen južni, v prvi polovici 17. stoletja pa še severni trakt. Vse tri trakte je obtekal križni hodnik iz konca 17. stoletja, sredi 18. stoletja pa so vse tri trakte višinsko izenačili.[81] Prav pri severnem traktu, ki se prislanja ob južno vzdolžno steno cerkvene ladje in ga je J. Curk opredeljeval kot najmlajšega, se je izkazalo, da je vsaj v pritličju in nadstropju veliko starejši od pričakovanega. Na osnovi debeline zidov in nepravilnega načina gradnje iz lomljenca, ki se je pokazala v pritličju in nadstropju, v pritličju odkrite romanske bifore in še ene nekoliko dalje proti vzhodu, ki so jo kasneje predelali v portal, je B. Vnuk severni trakt sprva datiral v 13. stoletje.[82] Kasneje je ugotovil, da je prostor med cerkvijo in večjim objektom, odkritim na dvorišču, deloval kot vezni hodnik med njima že vsaj v sredini 12. stoletja, verjetno celo prej.[83]

80 Vnuk 2015, 206.
81 Curk 1977, 121–122.
82 Vnuk 2015, 204.
83 Vnuk 2015, 205.

Raziskave na območju Minoritskega samostana in vzhodno od cerkve v letih 2005 do 2008

Prve arheološke raziskave so potekale v obliki arheološkega nadzora pri posegih v zemeljske plasti znotraj in zunaj samostana že v maju leta 2005. Nadzor se je pričel na vzhodni strani pred samostanom, kjer so gradbeniki strojno čistili ruševine in delno posegli tudi v prostor pred vhodom v samostan in cerkev. Dokumentirana sta bila novoveški tlak iz rečnih oblic, t. i. mačjih glav, in romanski kapitel. Kasneje, v letih 2006 in 2007, je bil opravljen še arheološki nadzor pri gradbenem izkopu za drenažo in saniranje temeljev južnega trakta samostana. Odkriti so bili temelji samostana in iz opeke zidan novoveški odvodni kanal, ki je potekal v smeri proti reki Dravi. Ob vzhodnem zunanjem temelju so bili najdeni ostanki dveh novoveških ali novodobnih apnenic, v severovzhodnem vogalu zunanje stene samostana pa temelji poznogotske zakristije.[84] Januarja leta 2008 je bila na mestu dvoriščnega temelja južnega samostanskega trakta izkopana testna arheološka sonda širine 4 m, v kateri je bil dokumentiran temelj starejšega, približno 80 cm širokega zidu, ki je potekal vzporedno s severnim temeljem južnega trakta samostana (*sl. 8*). Raziskana je bila tudi grobna jama, v kateri sta bila pokopana dva skeleta. Marca istega leta je bilo med arheološkimi raziskavami v prostorih znotraj severnega samostanskega trakta izkopanih 11 skeletnih, najverjetneje srednjeveških grobov.

Zaradi velikega arheološkega potenciala so sledila arheološka izkopavanja na celotnem samostanskem dvorišču. V njegovem centralnem delu so bili raziskani temelji večjega objekta, tlakovanega s finim rdečkastim estrihom (*sl. 9*).[85] Na prostoru samostanskega dvorišča je bilo 56 grobnih jam z 71 skeleti pokojnikov. Pod estrihom je ležala jama, ki jo na podlagi drobnega gradiva datiramo v čas mlajše železne dobe. Kasneje v letu 2008 so potekale tudi arheološke raziskave vzhodno od cerkve Marijinega vnebovzetja.

Slika/Figure 8 *Pogled na odkriti temelj zidu v testni sondi iz leta 2008 (foto arhiv ZVKDS OE Maribor). / A view of the discovered foundation of the wall in a 2008 test excavation (photo: IPCHS Regional Office Maribor archive).*

Izkopani so bili temelji podaljšanega zgodnjegotskega petosminsko zaključenega prezbiterija in pravokotnega romanskega prezbiterija oziroma kora (*sl. 10*). Najnovejša interpretacija J. Höflerja je, da je bil prezbiterij cerkve širine 8,6 m in dolžine 12,9 m prvotno samostojna predromanska zgradba.[86] Znotraj romanskega prezbiterija je bil rdečkast estrih, enak tistemu znotraj najstarejšega objekta na samostanskem dvorišču.[87]

Testni izkopi znotraj cerkve in na Vojašniškem trgu, ki jih je opravila ekipa O. Kovača v letu 2010, so pokazali, da smemo znotraj cerkve pričakovati večfazno arheološko najdišče; najstarejše najdbe sodijo v čas bronaste dobe. Na območju Vojašniškega trga so bile dokumentirane tudi rimskodobne plasti, strukture in drobne najdbe. V letu 2013 je O. Kovač z ekipo izvajal raziskavo ob gradnji na območju zahodno od cerkve; v jugozahodnem delu je bil dokumentiran del temelja gotske cerkve.

84 Tušek 2009, 1.

85 B. Vnuk ta objekt na podlagi tipa gradnje in stratigrafskega odnosa do južnega zidu romanske cerkve datira v konec 10. oziroma začetek 11. stoletja (Vnuk 2015, 204).

86 Höfler 2019, 120.

87 Vnuk 2015, 205.

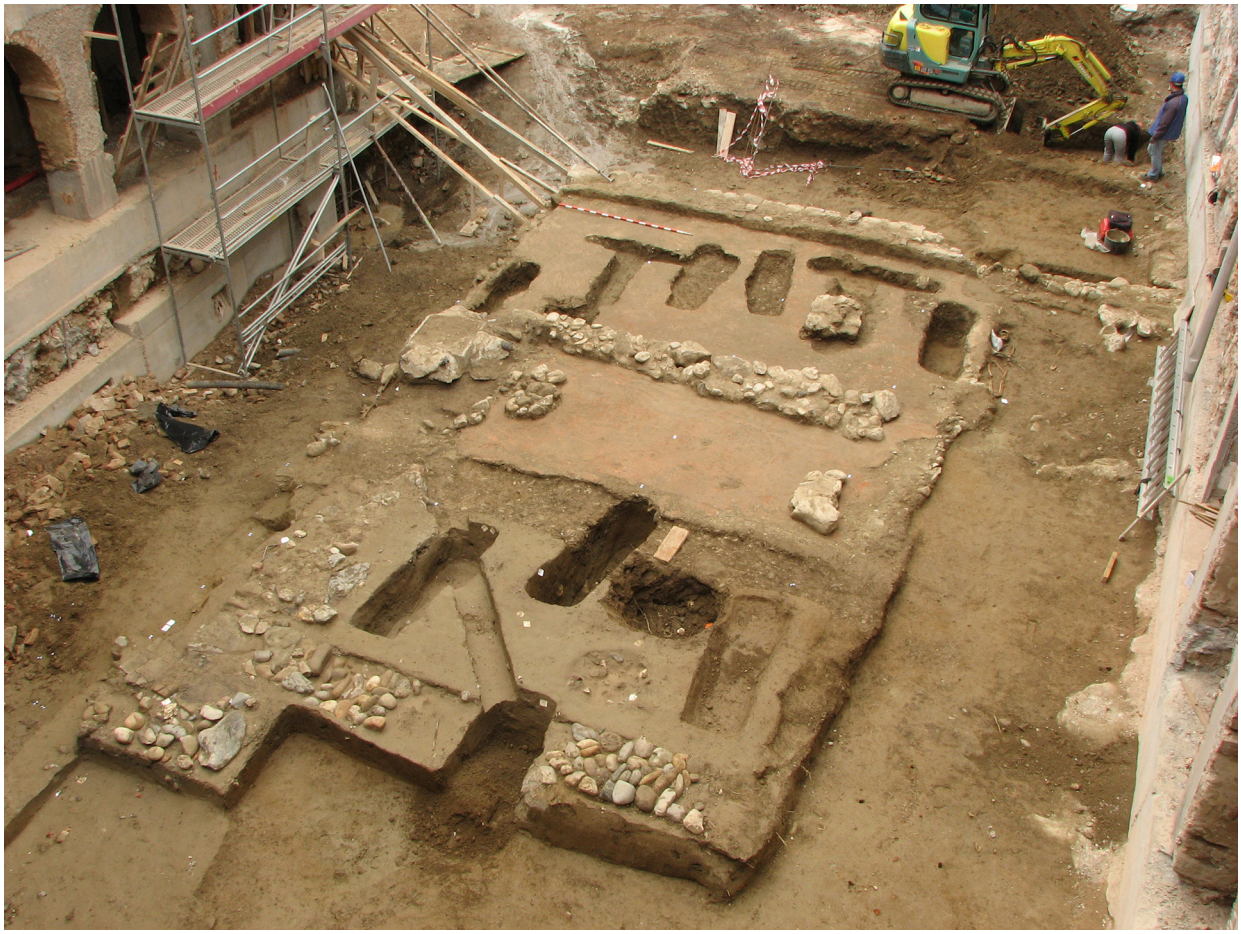

Slika/Figure 9 *Pogled na objekt z rdečkastim estrihom (foto arhiv ZVKDS, OE Maribor). / View of the building with reddish pavement/floor (photo: IPCHS Regional Office Maribor archive).*

Slika/Figure 10 *Pogled na južni del gotskega prezbiterija, odkritega med izkopavanji v letu 2008 (foto arhiv ZVKDS, OE Maribor). / View of the southern part of the Gothic presbytery, discovered during excavations in 2008 (photo: IPCHS Regional Office Maribor archive).*

Raziskave znotraj baročne grobnice v severnem samostanskem traktu leta 2008

V letu 2008 so potekale raziskave tudi znotraj baročne grobnice v severnem samostanskem traktu. Najdeni so bili ostanki srednjeveških in novoveških grobov ter deli temeljev večjega objekta s tlakom iz rdečega estriha, katerega večji del je bil izkopan na dvorišču.[88]

88 Lazar 2009, 25. E. Lazar se ne strinja z I. Tuškom in A. Magdičem, da je objekt stratigrafsko starejši od najzgodnejše cerkve; umešča ga v II. fazo, ki jo datira v čas po drugi polovici 13. stoletja (Lazar 2009, 25).

Slika/Figure 11 *Baročna grobnica na vzhodnem delu cerkvene ladje, pogled z južnega balkona (foto B. Tušek; arhiv PJP, d. o. o.). / Baroque tomb on the eastern part of the church nave, view from the south balcony (photo by B. Tušek; PJP, d. o. o., archive).*

Raziskave v cerkveni ladji v letih 2013 in 2014

V letih 2013 in 2014 so potekala arheološka izkopavanja v cerkvi Marijinega vnebovzetja in ob njeni severni steni. V vzhodnem delu cerkve je večja baročna grobnica skoraj popolnoma uničila starejše arheološke ostaline. Med raziskavo je bilo identificiranih 15 faz uporabe prostora od prazgodovine do danes.[89]

Po odstranitvi novodobnih struktur je bilo raziskano 1,2 do 1,5 m debelo zgodnjenovoveško nasutje. Med ostalinami iz baročne gradbene faze je treba izpostaviti zelo dobro ohranjeno banjasto obokano grobnico v vzhodnem delu cerkve, ki je na tem delu skoraj popolnoma uničila starejše arheološke strukture. Vhod vanjo je bil možen po dveh stopniščih, enem iz zahodne in drugem iz južne strani, proti severu pa je stopnišče vodilo v manjšo stransko grobnico (*sl. 11*). Na zahodnem delu cerkve je bil dokumentiran temelj glavnega baročnega oltarja (v baročni fazi se je usmeritev cerkve spremenila in oltarni prostor so premestili z vzhoda na zahod) in temelji dveh stranskih oltarjev v vzhodnem delu cerkve (*sl. 12*). Znotraj grobnice so bile tri jame z ohranjenimi ostanki skeletov več pokojnikov. V eni od jam so bili dobro ohranjeni deli oblačil in obutve ter ostanki rožnih vencev, svetinjic in drugih predmetov, ki so krasili oblačila. V baročni fazi so pokojnike večinoma pokopavali v grobnice, le dva pokojnika sta ležala v posameznih grobnih jamah. Na zunanji strani severne stene cerkve je bil dokumentiran temelj zidu, ki je verjetno preprečeval zamakanje spodnjega dela severne fasade cerkve.[90]

V gotski fazi je bila cerkev največja. Na vzhodni strani je bil poligonalno zaključen prezbiterij z oltarjem. Iz tega časa je verjetno največ posameznih grobov, ki so bili razporejeni predvsem v osrednjem delu cerkvene ladje. Pokojniki so bili pokopani v preproste grobne jame, večinoma v lesenih krstah, katerih ostanki so bili pri mnogih še zelo dobro vidni. Znotraj velike baročne grobnice so bili dokumentirani

89 Murko 2014, 38.

90 Ustna informacija I. Sapač; Murko 2014, 214.

Slika/Figure 12 *Temelji glavnega baročnega oltarja na zahodnem delu cerkvene ladje (foto B. Tušek; arhiv PJP, d. o. o.). / The foundations of the main Baroque altar on the western part of the church nave (photo by B. Tušek; PJP, d. o. o., archive).*

ostanki temeljev starejše grobnice, verjetno iz gotske faze. V vzhodnem delu cerkve je bilo več temeljev zidov in dva stebra, ki jih razlagamo kot temelje korne pregrade ali letnerja iz gotske faze cerkve oziroma iz druge polovice 13. stoletja. Na severni in južni strani vzhodnega dela cerkvene ladje so bili raziskani temelji dveh kamnitih grobnih struktur oziroma obzidanih grobov. V severni je bilo pokopanih pet pokojnikov, eden nad drugim, najmlajši pokop je bil verjetno novoveški. Južna je bila plitvejša, v njej je bil en sam skelet. Ob zunanji, severni steni cerkve je bilo gotsko stopnišče s portalom, za katerega domnevamo, da je bil glavni vhod v cerkev v času med 13. in 18. stoletjem (*sl. 13*). Na zahodnem delu je bil delno ohranjen opečnat gotski tlak.[91]

V romansko gradbeno fazo umeščamo jarek izropanega zidu na zahodnem delu cerkve, ki predstavlja zaključek takratne cerkve. V to obdobje sodi štiri

Slika/Figure 13 *Odkrito stopnišče vhoda v gotsko cerkev na zunanji strani ob severni steni cerkve (foto B. Tušek; arhiv PJP, d. o. o.). / An excavated staircase of the entrance to the Gothic church on the outside along the north wall of the church (photo by B. Tušek; PJP, d. o. o., archive).*

91 Murko 2014, 214.

Slika/Figure 14 *Ostanki ožgane lesene konstrukcije; vidni so podstavki za štiri podporne stebre in roparski jarek zahodnega temelja romanske cerkve (foto B. Tušek, sestavil A. Grbec; arhiv PJP, d. o. o.). / Remains of burnt wooden construction; the pedestals for the four supporting pillars and the robber trench of the western foundation of the Romanesque church are visible (photo by B. Tušek, assembled by A. Grbec; PJP, d. o. o., archive).*

oziroma pet točkovnih temeljev za stebre, ki so bili prekriti z ožgano leseno konstrukcijo; bržkone so jo podpirali (*sl. 14*). V zahodnem delu cerkve so bili dokumentirani tudi ostanki apnenega tlaka, ki ga tudi povezujemo z romansko fazo cerkve. Deli romanskega tlaka so bili ohranjeni še na območju baročnega zvonika, ostanki ožgane plasti pa tudi ob zunanji strani severnega zidu cerkve, severno od nje.[92]

Pod srednjeveškimi arheološkimi ostalinami so bile dokumentirane starejše plasti, večinoma naravnega – hudourniškega izvora, ki so vsebovale tako prazgodovinsko (bronastodobno) kot rimskodobno lončenino v sekundarni legi. Predvidevamo, da je lončenina v te plasti prišla z območja današnjega Vojašniškega trga ali Koroške ceste z erozijo. V čas bronaste ali rimske dobe lahko datiramo nekatere arheološke ostaline, kot so jame, kurišča, ostanki jam za stojke, ki so

92 Murko 2014, 214.

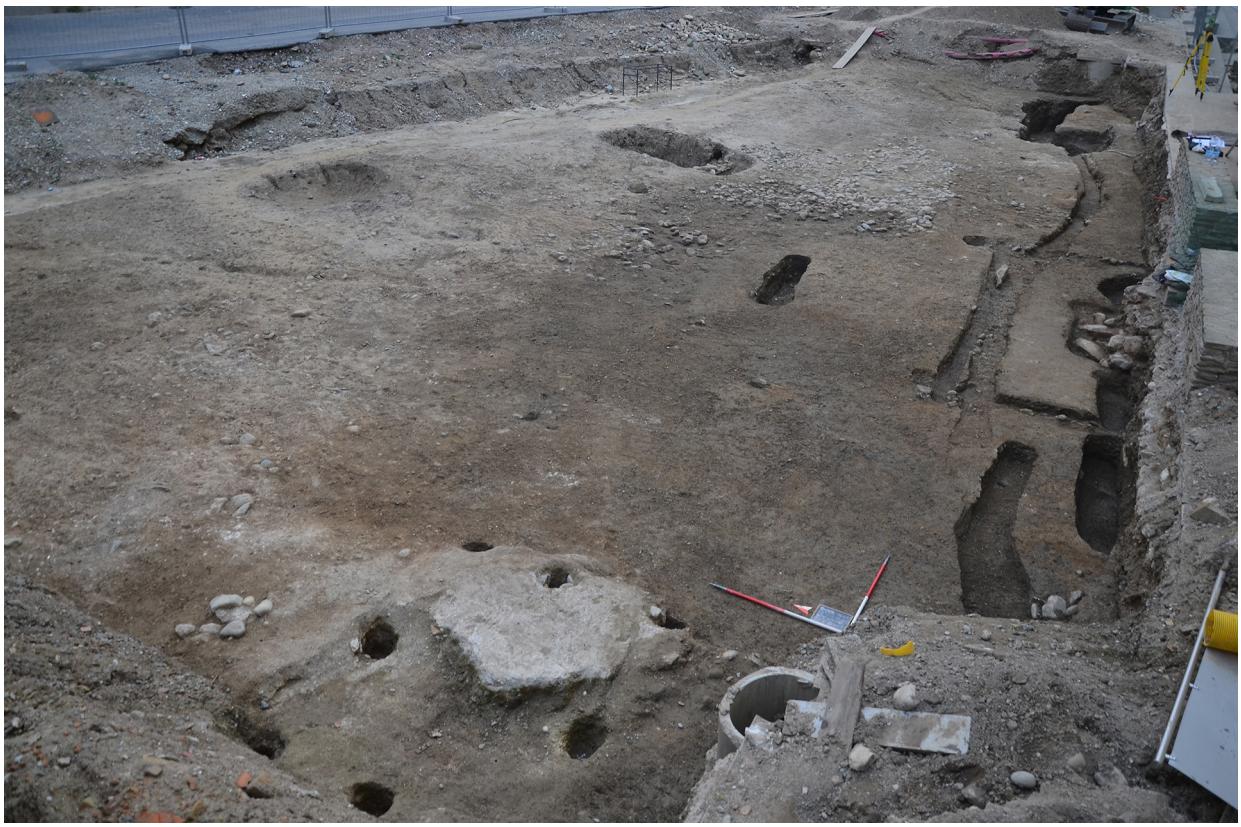

Slika/Figure 15 *Pogled na izkopno polje na Vojašniškem trgu; vidni so ostanki apnenice, grobnih jam, lesenih objektov in kamniti tlak (foto N. Bizjak; arhiv Skupina STIK). / Excavation field on Vojašniški trg; the remains of a lime kiln, grave pits, wooden buildings, and stone pavement are visible (photo by N. Bizjak; Skupina STIK archive).*

stratigrafsko starejše od najzgodnejših srednjeveških ostalin.[93]

Znotraj cerkve je bilo veliko keramičnih najdb, ki so tja verjetno prišle sekundarno z izravnavami tal pri izgradnji cerkve oziroma še prej z močnim hudourniškim delovanjem. Največ najdb, predvsem lončenine, je bilo v plasti, ki je ležala nad naplavinskimi plastmi in je verjetno služila kot nasutje za izravnavo terena pred prvo romansko fazo cerkve. Najdbe iz te plasti so časovno raznolike, in sicer so bile ob rimskodobni lončenini zabeležene tudi zelo zgodnje visokosrednjeveške najdbe, ki jih datiramo vsaj že v 12. stoletje, kar kaže, da je pred prvo (romansko) cerkvijo v bližini že potekala neka dejavnost. Morda jo lahko povežemo z objektom, izkopanim na dvoriščnem delu samostana, in prvotno mariborsko naselbino.[94]

Veliko izkopanih struktur je bilo primarno zavarovanih; nekatere najlepše ohranjene in najbolj izpovedne pa so bile prezentirane *in situ* in so na ogled v kletnih prostorih večnamenske dvorane. Med njimi izstopajo velika grobnica in nekateri bolje ohranjeni zidovi v vzhodnem delu cerkve, baze stebrov romanske cerkve ter gotski vhod s portalom in stopniščem na severni strani cerkve.

Arheološke raziskave na Vojašniškem trgu v letih 2017 in 2018

V letih 2017 in 2018 so na Vojašniškem trgu potekala arheološka izkopavanja na površini približno 750 m^2 severno od minoritske cerkve do današnje ceste, ki poteka po severnem delu Vojašniškega trga in vodi od reke Drave proti Vodnikovemu trgu (območje današnje mariborske tržnice). Raziskane so bile arheološke ostaline, ki jih datiramo od rimskega obdobja do konca novega veka. Ob severnem robu izkopnega polja je bil najden iz kamnov in opeke grajen kanalizacijski jarek iz 18. stoletja ali pozneje. Malo starejši sta verjetno dve pravokotni apnenici iz jugozahodnega

93 Murko 2014, 214.
94 Murko 2014, 214.

Slika/Figure 16 *Ostanki srednjeveške peči (foto N. Bizjak; arhiv Skupina STIK). / The remains of a medieval furnace (photo by N. Bizjak; Skupina STIK archive).*

vogala Vojašniškega trga. V čas srednjega veka smemo uvrstiti ostaline lesenih objektov (jame za stojke) in ostanke ožganih horizontalnih brun na vhodu v cerkev iz gotske faze (*sl. 15*). Na tem območju so bili odkriti tudi ostanki z velikimi lomljenci utrjenih površin, jarkov, peči (*sl. 16*) in drugih ostalin, ki kažejo, da je bil že v visokem srednjem veku na tem mestu manjši trg. Na južnem delu, proti cerkvi, je bilo nekaj srednjeveških grobov. Podobno kot v cerkvi so bile tudi na območju Vojašniškega trga ohranjene struge hudourniških potokov z večjimi količinami rimskodobnega keramičnega gradiva. Raziskave še niso zaključene, dokumentacija in najdbe so še v analizi.

Zaključek

Maribor, ki je najkasneje v drugi polovici 13. stoletja postal mesto, tako upravno s podelitvijo mestnih pravic kot urbanistično z izgradnjo močnega obrambnega obzidja, dolgega približno 2 km, je imel predhodnika v manjši, verjetno trški naselbini ob reki Dravi. Na območju Minoritskega samostana, ki je najverjetneje nastal ob izgradnji mestnega obzidja ali takoj za tem, so bile med obširnimi, večletnimi arheološkimi in stavbnozgodovinskimi raziskavami odkrite ostaline, ki jih brez zadržkov datiramo vsaj v prvo polovico 12. stoletja, če ne celo v zgodnejši čas. Med najzgodnejše ostaline sodi večji pravokoten objekt, odkrit na dvorišču samostana, ki je verjetno istočasen ali celo starejši od prve cerkvene zgradbe, ki je stala na mestu kasnejše samostanske cerkve Marijinega vnebovzetja. Objekt je bil tlakovan s finim rdečkastim estrihom, enako kot pravokotni prezbiterij romanske cerkve, kar morda kaže na sočasnost in povezanost obeh objektov. Zanimivo je, da znotraj ladje romanske cerkve tovrstni tlak ni bil odkrit. Med izkopavanji znotraj cerkvene ladje pa je bil odkrit ostanek ožgane lesene konstrukcije, ki kaže, da je imela prvotna cerkev lesen strop in je pogorela pred sredino 13. stoletja, ko so jo očitno podrli in na mestu starejše zgradili novo, večjo cerkev v zgodnjegotskem stilu. Najnovejše arheološke raziskave na Vojašniškem trgu dajejo slutiti, da je ob takrat glavni prometni povezavi od dravskega nabrežja proti Kamnici obstajal manjši trg. Zelo verjetno je tudi, da je na mestu kasnejše cerkve že vsaj v 12. stoletju obstajala krstna kapela, ki je delovala pod okriljem kamniške pražupne cerkve sv. Martina, ob njej pa je stal dvor, ki je nadzoroval pristanišče in prehod čez reko Dravo. Če lahko dvor in kapelo res datiramo že v 10. stoletje, to kaže na regionalno pomemben zgodnjesrednjeveški center, ki dviguje pomen tega kraja, za zdaj še neznanega imena. Očitno je tudi, da smemo na mestu romanske cerkve, predhodnice minoritske cerkve, predvidevati prvo župnijsko cerkev sv. Janeza Krstnika, katere sedež so kasneje prenesli na mesto današnje stolne cerkve sv. Janeza Krstnika (s prvotnim patrocinijem sv. Tomaža) na Slomškovem trgu.[95]

Velika količina podatkov in gradiva, pridobljenega z arheološkimi raziskavami, nam sicer daje boljši vpogled v zgodnji razvoj srednjeveškega Maribora, hkrati pa odpira nova vprašanja, ki se jim bo v prihodnosti potrebno še bolj posvetiti. Za razumevanje razvoja mesta pred izgradnjo obzidja bi bila pomembna tudi analiza podatkov in najdb, odkritih pri arheoloških raziskavah na Piramidi v letih 2010 in 2011.

95 Höfler 2019, 121.

Literatura

BLAZNIK, P. 1986, Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 (A–M). – *Historična topografija Slovenije* II, Maribor.

CURK, J. 1975, O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 46, n. v. letn. 11/2, 183–212.

CURK, J. 1977, Oris gradbene zgodovine nekdanjega minoritskega samostana in Žičkega dvora v Mariboru. – V: J. Koropec (ur.), *Glazerjev zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje* 48/13, 117–130.

CURK, J. 1987, Grad Gornji Maribor. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23/2, 241–251.

CURK, J. 1988, Oris 12 najpomembnejših gradbenih objektov v Mariboru. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24/1, 119–145.

CURK, J. 1989, Oris 12 najpomembnejših gradbenih objektov v Mariboru II . – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 25/2, 199–227.

CURK, J. 1991, Urbana in gradbena zgodovina Maribora. – *Maribor skozi stoletja. Razprave I*, Maribor, 511–563.

CURK, J. 1992, Grad Gornji Maribor in njegovo gradbenozgodovinsko sporočilo. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 63, n. v. letn. 28/1, 182–187.

ČUK, I., V. GOJKOVIČ, I. KRANJC HORVAT, A. MAGDIČ, I. TUŠEK in B. VNUK 2010, Kulturna dediščina minoritskega samostana. – V: M. Redjko, I. Krajnc Horvat, A. Magdič, B. Vnuk, J. Kobe in R. Žnidaršič, *Lutkovno gledališče Maribor na novi minoritski poti. Obnova minoritskega samostana in izgradnja lutkovnega gledališča*, Maribor, 17–31.

FIŠTRAVEC, A., T. RAVNIKAR, I. SAPAČ, P. PREMZL, M. RAVNIK., A. GULIČ, V. KMETIČ in M. HROVAT 2014, *Piramida: grič, na katerem se je začela pisati zgodovina Maribora*. – Maribor.

GULIČ, A. in M. ČREŠNAR (ur.) 2012, *Arheološka pot po Mariboru z okolico: odsek I: Zgornje Radvanje – Spodnje Hoče. Vodnik po najdiščih*. – Ljubljana, Maribor.

HÖFLER, J. 2016, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem*. – Ljubljana.

HÖFLER, J. 2019, *Lastniške cerkve v Sloveniji*. – Ljubljana.

LAZAR, E. 2009, Minoritski samostan. – *Varstvo spomenikov* 46 (poročila), 205–208.

MAGDIČ, A. 2016, Kulturno zgodovinska interpretacija in muzealizacija srednjeveške krajine Razvanja pri Mariboru. Zgodovinska identiteta prebivalstva kot temelj varovanja dediščinskih lastnosti prostora. – *Muzeji, dediščina in kulturna krajina*, Radovljica, Ljubljana, Celje, 371–381.

MAGDIČ, A. 2018, Oris historične krajine severnega Dravskega polja od prazgodovine do srednjega veka. – F. Lazarini in M. Preinfalk (ur.), *Dvorec Betnava*, Ljubljana, 11–43.

MIHELIČ, A. 2016, *Arheološka izkopavanja na Pohorskem dvoru v letu 2007*. – Diplomsko delo. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

MLINARIČ, J. 1975, Gradivo za zgodovino Maribora. Zv. 1, listine do 1259. – *Gradivo za zgodovino Maribora* 1.

MLINARIČ, J. 1977, Kamnica in njena župnija do prve polovice 18. stoletja. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1–2, Maribor, 91–116.

MLINARIČ, J. 1986, Preteklost območja severno od Razvanja do Drave in od Limbuša na zahodu do Pobrežja na vzhodu v obdobju do leta 1600. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 57/1, 32–40.

MURKO, M. in P. PREDAN 2008, *Preliminarno poročilo o izkopavanjih na Pohorskem dvoru 2007*. – Maribor (neobjavljeno).

MURKO, M. 2014, *1. strokovno poročilo o arheoloških izkopavanjih na objektu cerkev Marijinega vnebovzetja v sklopu minoritskega samostana v Mariboru*. – Slovenska Bistrica (neobjavljeno).

PAHIČ, S. 1966, Arheološko raziskovanje v Mariboru. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 37/2, 3–45.

PREDAN, P., O. KOVAČ in M. MURKO 2008, *Poročilo o arheološkem vrednotenju z izkopom strojnih testnih jarkov na objektu: Gospodarsko – stanovanjski objekt na Svetozarevski ulici in Ulici Ob jarku v Mariboru*. – Maribor (neobjavljeno).

PREDOVNIK, K. K. 2008, Kosova gomila v Razvanju in vprašanje obstoja mot na slovenskem ozemlju. – *Annales: anali za istrski in mediteranske študije* 18/2, Koper, 369–384.

RAVNIK, M., M. JANČAR in M. STRMČNIK GULIČ 2014, Marchburch – Upper Maribor castle. Preliminary results of archaeological excavations in 2010 and 2011. – V: K. Predovnik (ur.), *The castle as social space, Castrum Bene 12*, Ljubljana, 325–337.

RAVNIKAR, T. 2014, *Maribor v 12. stoletju: 850 let prve omembe Maribora*. – Maribor.

SAPAČ, I. 2013, *Mariborski srednjeveški obrambni sistem. Znanstveno teoretični in projektni elaborat*. – Maribor (neobjavljeno).

SAPAČ, E. in I. SAPAČ 2015, Stavbna zgodovina in prenova gradu Hompoš (Pohorski dvor) pri Mariboru. – V: A. Lavrič, F. Lazarini in B. Murovec (ur.), *Patriae et orbi: essays on Central European art and architecture, študije o srednjeevropski umetnosti jubilejni zbornik za Damjana Prelovška*, Ljubljana, 211–262.

STRMČNIK GULIČ, M. 1985, Izkopavanja severozahodnega stolpa v Mariboru v letu 1984. – *Zavod za spomeniško varstvo Maribor, Poročilo o delu 1985*, Maribor, 43–50.

STRMČNIK GULIČ, M. 1992, Gornji Maribor v luči arheoloških raziskovanj. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 63, n. v. letn. 28/1, Maribor, 200–231.

ŠTIH, P. 2006, K predzgodovini mesta Maribor. – *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 6/2–3, Maribor, 243–260.

TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem*. – Katalogi in monografije 25, Ljubljana.

TERŽAN, B., M. ČREŠNAR in B. MUŠIČ 2012, Pogledi v preteklost – „staro mesto“ na obronkih Pohorja in njegova okolica. O arheoloških raziskavah. – *Dialogi* 1-2/12, Maribor, 17–58.
TUŠEK, I. 2009, *Poročilo o arheoloških raziskavah na območju minoritskega samostana v Mariboru v letih 2005 do 2008*. – Maribor (neobjavljeno).
VNUK, B. 2015, Das ehemalige Minoritenkloster in Maribor – Neue Erkenntnisse zur mittelalterlichen Baugeschichte des Klosters und der Kirche. – V: B. Vnuk, *Bauforschung und Denkmalpflege, Festschrift fur Mario Schwarz*, Wiena, 199–215.

Miha Murko
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
Center za preventivno arheologijo
Poljanska cesta 40
SI-1000 Ljubljana
miha.murko@gmail.com, miha.murko@zvkds.si

The Emergence of Graz to a Medieval City – The Development of the Market, Space, and Buildings in the City Centre

Nastanek srednjeveškega Gradca – razvoj trga, urbanega prostora in stavb v mestnem jedru

Levente Horváth

Abstract: Today's Hauptplatz, which marks the centre of the inner city of Graz, is a crucial area concerning the city's medieval development. The centre of commercial activity and public action can be located in this area. Extensive excavations took place in 2001 and 2002 at the square; the results bring important enrichment to the research of the city's history. Numerous medieval structures and remnants of buildings were documented; even the preliminary results of the excavations entirely changed the previous theories concerning the development of the city centre. This paper focuses on some aspects of the closer evaluation of the excavations, which have been conducted for the last few years. Based on the excavations at the Hauptplatz, the considerations will be supplemented by the results of other excavations in the inner city. Thus, the development of the market, the buildings, and the space in general will be presented in this paper.

Keywords: Graz, marketplace, market stalls, medieval urban development

Izvleček: Današnji glavni trg, ki označuje središče mestnega jedra Gradca, je ključni prostor razvoja mesta v srednjem veku. Tu je središče javnih in trgovskih dejavnosti. V letih 2001 in 2002 so na trgu potekala obsežna izkopavanja, izsledki pa pomembno bogatijo poznavanje zgodovine mesta. Dokumentirani so bili številne srednjeveške strukture in ostanki stavb; že predhodni rezultati izkopavanj so v celoti spremenili nekdanje razlage razvoja mestnega središča. Prispevek se osredotoča na nekatere vidike, ki izhajajo iz podrobnejšega pregleda rezultatov nedavnih izkopavanj. Premisleki, ki temeljijo na izkopavanjih na glavnem trgu, so dopolnjeni z rezultati drugih izkopavanj v mestnem jedru. V prispevku predstavljamo razvoj trga, okoliških stavb in obravnavanega prostora na splošno.

Ključne besede: Gradec, trg, stojnice na trgu, srednjeveški urbani razvoj

Introduction

The largest excavations in Graz's inner city took place at today's Hauptplatz in 2001 and 2002. The excavations revealed several medieval buildings from different phases since the late 10th and 11th century. Before the excavations were carried out, the historical research community had assumed that the main square was an empty square from the beginning of the medieval city's development in the 12th century onwards, so the excavation results were a ground-breaking revelation. Due to the importance of the results, excavation reports were released shortly after the excavation was completed.[1] However, these reports could provide only a limited insight into the complex situation. Since then, hardly any investigations have been published.[2] The evaluation of the excavated structures is the main part of the author's dissertation, which is still in progress.

The results of the excavations on today's Hauptplatz provide important information concerning the development of the city centre. Thus, this paper will focus mainly on analysing these findings. As men-

1 Steinklauber 2002; Steinklauber 2003a; Steinklauber 2003b.

2 Further investigation of the excavation results: Horváth 2016; Horváth 2018, 77–82.

tioned before, the excavation evaluation is still not concluded, so this paper cannot provide final answers to every question but can offer a basis for further discussions. Furthermore, the results of some other excavations in the inner city will be mentioned. Overall, the development of the central area of the city will be discussed in this paper.

Topographical Situation and Historical Overview

Graz, the capital of the Austrian state of Styria, is situated at the south-eastern edge of the Alps in the "Grazer Becken" (Graz basin), which is divided by the River Mur (*Fig. 1*). The Mur Valley was already an important traffic route in today's Styria before the medieval period[3] since the river could be used for traffic before its regulation was carried out.[4] Furthermore, due to its location at the south-eastern edge of the Alps, the Graz basin is a good point to leave the route alongside the Mur towards the east. Thus, Graz is situated at a junction between the Alps and the region southeast of the Alps.[5]

The nucleus of the city's development was a dolomite hill below the River Mur, the "Schlossberg" (*Fig. 2*). Southeast of the Schlossberg, there is a terrace, high above the former Mur flood zone. Graz Cathedral and the Princely Palace are situated in this area, but the city's civic centre is situated on a lower terrace beside the eastern bank of the Mur. Before the regulation of the river, this area was in the river's flood zone.[6] The main square is situated on this terrace, at the junction of the main traffic routes in the inner city. The development of this area is the main topic of this paper.

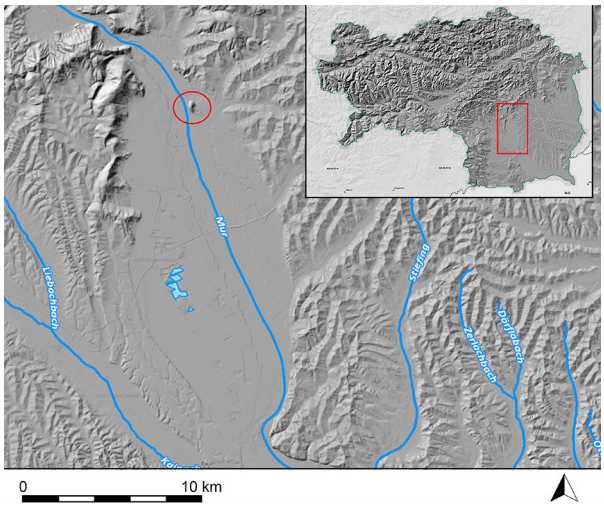

Figure/Slika 1 *The geographical location of Graz (map by L. Horváth based on Lidar-data from www.landesentwicklung.steiermark.at [30. 6. 2018]). / Lokacija Gradca na lidarskem posnetku (izdelal L. Horváth na podlagi lidarskih podatkov www.landesentwicklung.steiermark.at [30. 6. 2018]).*

An early medieval hilltop fortification on the Schlossberg is assumed by historical research, although there are no written sources concerning early medieval Graz.[7] However, the city's name, Graz, alludes to an early medieval hilltop fortification: "Graz" can be derived from "gradec", the Slavic word for "small fortification".[8] Furthermore, a few archaeological findings from the early medieval period were found on the Schlossberg.[9]

Except for the few medieval findings from the Schlossberg, the only known early medieval structures can be located on the higher terrace southeast of the Schlossberg. Beneath the "Alte Universität" (the former Graz university), a part of an early medieval burial site was excavated in 2003.[10] Although the location of

3 Roman traffic routes in the Graz basin: Marko 2016, 145–150.

4 Pickl 1980, 334; Jäger 2003, 49.

5 This topographical situation is seen as one of the reasons for the emergence of Graz (i.a.: Popelka 1959, 52–53; Posch 1978, 89; Ebner 1980, 42; Brunner 2003, 68; Lieb 2015, 40).

6 Mayer 1936, 64.

7 I.a.: Popelka 1959, 268; Ebner 1980, 46; Brunner 2003, 67–68.

8 Popelka 1959, 41. It is also possible that "gradec" referred to the ruins of a Roman/late antique fortification or settlement (Brunner 2003, 67–68; Lehner 2011, 227). In any case, the Slavic origin of the city's name is an important clue to an early medieval settlement in Graz.

9 Diether Kramer, a former archaeologist at the Universalmuseum Joanneum in Graz, mentioned early medieval stray finds from the Grazer Schlossberg (Kramer, Toifl 2001, 12). The few findings will be published soon, along with considerations of the early medieval history of the Schlossberg in Graz (Horváth, 2020).

10 Fürnholzer 2004, 19; Gutjahr 2008, 339.

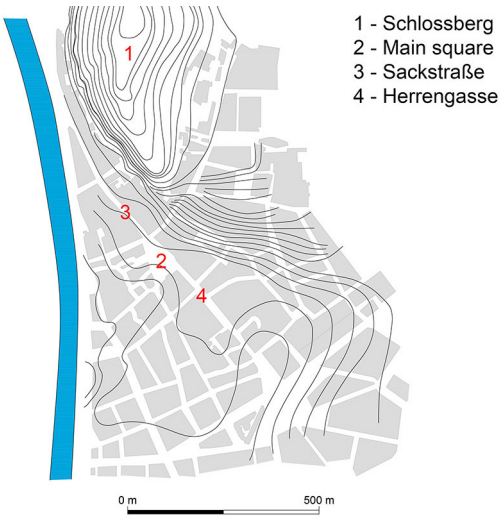

Figure/Slika 2 *The topography of the inner city of Graz (plan by L. Horváth). / Topografija mestnega jedra Gradca (izdelal L. Horváth).*

the early medieval settlement is unknown, it was also likely situated on the terrace near the Schlossberg;[11] as mentioned before, this terrace was above the Mur flood zone. Besides, the hillside is directed to the south, which is ideal for any settlement activities.

The exact year when Graz was first mentioned in written records is controversial.[12] However, there is written evidence for the existence of Graz since the first half of the 12th century. Unfortunately, there are hardly any preserved historical documents concerning important steps in the city's juridical development, such as a city charter, but there are some clues for market activities around the middle of the 12th century.[13] Although it is possible that there were market activities in the 11th century or earlier, prominent local historians did not discuss or even rejected this possibility.[14] This may be because there are hardly any historical records concerning marketplaces in today's Styria before the 12th century and the settlement beneath the Schlossberg was just regarded as an outpost along the border with the Hungarian territory.[15] Furthermore, according to historical research, the most important political centre of the 10th and 11th centuries was in Wildon, south of Graz.[16] Although this site's importance is undeniable, this does not mean there were no other political and economic centres in the region.

However, in terms of becoming the centre of the Styrian region, the development of Graz is documented in written records from the middle of the 12th century. The margraves of Styria stayed several times in Graz, and the settlement became one of the political centres of Styria.[17] Later, Duke Leopold V of the House of Babenberg held a court council in Graz in 1194, and in the subsequent centuries, Graz developed into the most important political centre in Styria.[18] During the reign of Frederick III, Graz even became the residence of the emperor of the Holy Roman Empire after Frederick III lost Vienna to the Hungarian King Matthias Corvinus.[19]

Around the middle of the 13th century, a city wall was built. At this point, Graz was a fully developed city from an archaeological point of view. As mentioned, the medieval city charter is not preserved, but it is assumed that Graz became a city in a juridical sense at the end of the 12th century or during the 13th century. No later than 1289, Graz had a city charter, because in this year a *sigillum civitatis* (a town seal) is mentioned in written records.[20]

11 Mayer 1936, 83; Popelka 1959, 182; Ebner 1980, 42–43; Gutjahr 2008, 355.
12 Brunner 2003, 73.
13 A merchant and a goldsmith are mentioned in several charters around the middle of the 12th century (Popelka 1959, 53).
14 Popelka 1959, 52–53; Posch 1970, 275, 277; Posch 1978, 75–78; Brunner 2003, 75.
15 Posch 1963, 135.
16 I.a.: Brunner 2003, 67.
17 Popelka 1959, 53.
18 Popelka 1959, 54.
19 Popelka 1959, 63.
20 Lehner 2011, 231, 242.

Figure/Slika 3 *Theories concerning the development of the medieval marketplace of Graz (figure by L. Horváth). / Teorije o razvoju srednjeveškega tržnega prostora v Gradcu (izdelal L. Horváth).*

Theories Concerning the Development of the City's Market

One of the most important elements of the development of space and buildings in the city centre was the market. A market, trade, and merchants are generally regarded as one of the most important elements in a settlement's development into a medieval city.[21] There are two basic locations of markets: street markets and marketplaces. Furthermore, it is also possible that both possibilities can occur in one settlement.[22]

Before the excavations on today's Hauptplatz in Graz, historians agreed that the medieval market was an empty place in the area of today's Hauptplatz, but there were several theories concerning the finer details of its development. Fritz Popelka assumed that the centre of market activities was a square on today's Hauptplatz during the entire medieval period.[23] Based on written sources of the 15th century, Fritz Popelka reconstructed a larger square than today's Hauptplatz; in his opinion, the medieval marketplace extended to the Landhausgasse, south of today's town hall (*Fig. 3, B*).[24]

Fritz Posch developed a more complex and quite influential theory. He assumed that several Styrian cities had a multi-stage market development.[25] According to his theory, in Graz, there was a two-stage foundation of the market. During the first half of the 12th century, trading activities took place in a street market located in Sackstraße, north of the main square (*Fig. 3, A*); according to Fritz Posch, this was the first stage of the development. In the second stage, a large square was founded on the location of today's Hauptplatz in the middle of the 12th century, and so the centre of market activities moved from the street market to the large marketplace (*Fig. 3, B*).[26] This theory is only based on historical assumptions as there is a lack of real evidence based on archaeological or written sources; nonetheless, this theory had a great influence (see below).

Gerald Gänser proposed another theory with less impact. Like Fritz Popelka, he believed that the first centre of market activities can be located on the main square, but he assumed the marketplace of the 12th century was smaller and was limited by a wooden fortification in the south.[27]

The problem with all these theories was the lack of sources concerning the development of buildings and space before the 15th century. Therefore, the research community had to work with the assumption that the cadastral map of the city can be used

21 Steuer 1995, 90–92.
22 Baeriswyl 2006, 234–238.
23 Popelka 1959, 191.
24 Popelka 1959, 190–191.
25 Posch 1970, 285.
26 Posch 1970, 277–279; Posch 1978, 87–91.
27 Gänser 1996, without page numbers.

as a reliable source for the city's early development – nowadays, this assumption is regarded critically by the archaeological research community.[28] However, up to the early 2000s, there was hardly any awareness of the importance of archaeological research on medieval markets, not only in Styria.[29] Therefore, before construction works at the Hauptplatz in Graz began in 2001, nobody really expected any significant archaeological structures on the alleged empty medieval square. Thus, at the beginning of the construction work in the northern part of the Hauptplatz, there was no archaeological supervision (*Fig. 4, trench 1*). Only a month later, archaeologists got the chance to investigate at least the trench profiles. Except for some medieval pits, it seemed there were no significant historical structures. At the next construction trench a few months later, there was no archaeological supervision again (*Fig. 4, trench 2*), but this time, several medieval walls were discovered in the trench profile.[30] Unfortunately, the structures inside this trench were destroyed, but an extensive archaeological investigation became possible (*Fig. 4, excavation*). After the discovery of the medieval walls in a construction trench on the eastern side of the Hauptplatz, the excavation started in October 2001 and was finished, after a winter break, in June 2002. As mentioned before, besides other structures, several medieval buildings were documented during the excavation. As the excavations showed, the buildings were only demolished at the end of the 14th or the beginning of the 15th century.[31]

Of course, this discovery had a great impact on the former theories. In contrast with all of them, the square was not an empty space in medieval times. Moreover, even the idea of a marketplace before the 15th century was rejected because of the excavated

Figure/Slika 4 *Archaeological excavations at the Hauptplatz, Graz (plan by L. Horváth). / Arheološke raziskave na Glavnem trgu (Hauptplatz) v Gradcu (izdelal L. Horváth).*

building structures. The building structures were interpreted as houses on plots;[32] other possibilities were not discussed or were even rejected.[33] Archaeologists now suggested that the centre of the medieval market activities took place in Herrengasse, the inner city's main street since the beginning of the early modern period at the latest (*Fig. 3, C*).[34] Even though the idea of a medieval marketplace was rejected following the excavations, some historians tried to save at least some aspects of Fritz Posch's theory on the two-stage market foundation. Walter Brunner still suggested that the first market, in the first half of the 12th century, was in Sackstraße and was moved into today's Herrengasse around the middle of the 12th century (*Fig. 3, A and C*).[35] According to current opinion, there was no marketplace in Graz before the 15th century, but there was a street market in Herrengasse and in Sackstraße.

28 Concerning the difficulties about cadastral maps as a source of early urban development, see Szende 2016, 98.

29 Hoffmann 2010, 18.

30 Concerning the archaeological supervision of the construction trenches, see Lamm 2002, 716–717.

31 Steinklauber 2003a, 287. In the preliminary report, Ulla Steinklauber suggested that the demolition took place in the first half of the 15th century; this has to be checked in the course of the closer examination of the ceramics.

32 Steinklauber 2003a, 287; Steinklauber 2003b, 53.

33 Manfred Lehner rejected the idea of a block of buildings on a larger square or a market hall (Lehner 2011, 239).

34 Steinklauber 2003a; Kramer 2003, 55.

35 Brunner 2003, 75–76.

The Construction Trench in the Northern Part of the Hauptplatz

Since no buildings were discovered, the results of the archaeological observation in the large construction trench in the northern part of the Hauptplatz (*Fig. 4, trench 1*) got hardly any attention in later research, although the few results merit further consideration.

Unfortunately, because the archaeologists had hardly any time, there is no graphic documentation of the profiles, although a few photos were taken. As mentioned before, at least two medieval pits could be observed in the trench profiles.[36] Therefore, we cannot assume that there were no medieval structures in the construction trench area. At least the deepest anthropogenic layers, which can be seen on the photos, are most likely medieval in date.

The deepest layer seen on the photos is light grey, most probably a sandy layer (*Fig. 5*). During the excavation on the southern part of the Hauptplatz, the oldest and deepest documented layer was very similar, and we can assume it is the same layer (see below). This light grey, sandy layer is alluvial sand, deposited by the Mur, but the surface showed already medieval structures. The following layers in the construction trench are most likely also medieval. Above the light grey layer, there are several fine-grained and stony layers. These are most probably cultural deposits and levelling layers. Unfortunately, only the pits were examined accurately in the field, so no findings were recovered from other layers. At least no bricks or cables can be seen in these layers, except in the highest ones. Therefore, most of them could be historical, maybe even medieval.[37]

But what can we say about the medieval use of this part of the square? Except for the two pits, the archaeologists could not observe any other structures. Thus, it may be that there were no buildings in this part of the square, although traces of buildings could have been destroyed without observation at the beginning of the construction works. However, it is not possible to allege with certainty that there were plots and buildings in the northern part of the square. Therefore, we must consider the possibility that at least a smaller square may have existed in medieval times after all. Furthermore, in particular, the stony layers in the profile of the construction trench seem to be interesting. On other excavated medieval marketplaces, a sequence of stony pavements and waste layers was documented.[38] In the profiles of some other medieval marketplaces, where pavements can be seen, the situation seems to be similar to the pro-

Figure/Slika 5 *View of the western profile of trench 1 (view towards west) (photo by S. Lamm). / Pogled na zahodni profil izkopnega jarka 1 (pogled proti zahodu) (foto S. Lamm).*

36 The dating is based on ceramic and glass sherds and a coin of the 14th century (Lamm 2002, 717).

37 During the excavation on the southern part of the main square, hardly any structures from the modern period could be discovered. The medieval structures were directly under the recent layers. It seems that most of the modern deposits were removed in the 19th or 20th century (Steinklauber 2003a, 269–270). A similar situation in the northern part of the main square is quite likely.

38 As a comparison, the excavations on the "Rathausplatz" in St. Pölten can be mentioned (Scharrer-Liška, Scherrer 2010, 46, Fig. 28). Concerning the surfaces of medieval markets in general, see also Kenzler 2001, 210–211.

file of the construction trench on the Hauptplatz in Graz. Therefore, the stony layers, which can be seen on the photo, may be pavements of a medieval square. Of course, a few photographs of the trench profile are no proof for this consideration. However, we must discuss the possibility of a (market)place in the centre of the medieval city.

The Results of the Excavation at the Hauptplatz

During the excavations, an area of approximately 900 m^2 was investigated.[39] However, due to the timetable, it was not possible to investigate the complete area to the oldest layers; in the western part of the excavation, only the late medieval surfaces were documented. Just a small trench was made by an excavator, which provided further insight. In this trench profile, some levelling layers were documented, but no structures like walls or pits were observed. Furthermore, in this area, the groundwater appeared in a lower depth than in other areas. Because of that, the field director, Ulla Steinklauber, suggested that there were no building structures in this area before the late medieval period.[40] However, apart from this punctual trench, we have no archaeological data concerning the earlier phases in the western part of the excavated area.

Phase 1

According to the ceramic sherds, the first medieval structures date back to the late 10th or into the 11th century.[41] These structures, mainly pits and postholes, were dug into a light grey, sandy alluvial layer (*Fig. 6*). During the excavation, it was possible to take a sample from this layer for radiocarbon dating. The calibrated 2-sigma result shows two intercepts: one between 950–1050 AD and another between 1100–1140 AD.[42] Although this result does not necessarily mark the beginning of the medieval activities in this area, the middle of the 10th century may be considered a loose terminus post quem, additional to the age determination of the ceramics. The determination of when Phase 1 ends and Phase 2 begins is even more difficult. It is not possible to connect the archaeological features to any event documented in written records, so we must rely on archaeological finds, mainly ceramics. Because of that, a clear chronological delimitation of Phases 1 and 2 and between further phases is not possible. Therefore, the transition between Phase 1 and Phase 2 can only be dated around the end of the 11th century and the beginning of the 12th century.

In the preliminary report, the most prominent feature of the earliest phase was a rectangular pit (preserved length 3.06 m, width 1.6 m, preserved depth 0.20–0.25 m). The site director, Ulla Steinklauber, suggested interpreting this feature as a pit house.[43] Inside this pit, there was no fireplace, and there are no features that can be associated with the building's superstructure (postholes, etc.).[44] Therefore, although the interpretation as a pit house cannot be excluded, there is no real evidence for that. At this point, we can merely note that this rectangular pit was part of a structure of some kind. Besides this feature, there were some other smaller rectangular pits documented on the surface of Phase 1, which cannot be interpreted in detail at the moment.

Amongst the features of Phase 1, there are also two ovens and several fireplaces. However, the most common features on the surface of Phase 1 are post- and stake holes. Some of them are even situated along

39 Steinklauber 2003a, 268.

40 Ulla Steinklauber rather suggested that there was a swampy area (Steinklauber 2003a, 283).

41 A preliminary examination of the ceramics has already been published (Lehner 2003). Further and more extensive examinations of the ceramics will be published in the future.

42 The 2-sigma result has a probability of 95%, the calibrated 1-sigma result dates between 1000 and 1030 AD (probability of 68%). Analysed by Beta Analytic INC. Miami. Report Date: 19.11.2001. See also Steinklauber 2003a, 268.

43 Steinklauber 2003a, 282–283.

44 Concerning medieval pit houses, cf. i.a.: Felgenhauer-Schmiedt 2009, 77; Šalkovskỳ 2009, 273–292; Wawruschka-Firat 2008, 109–115; Marti 2011, 11–22.

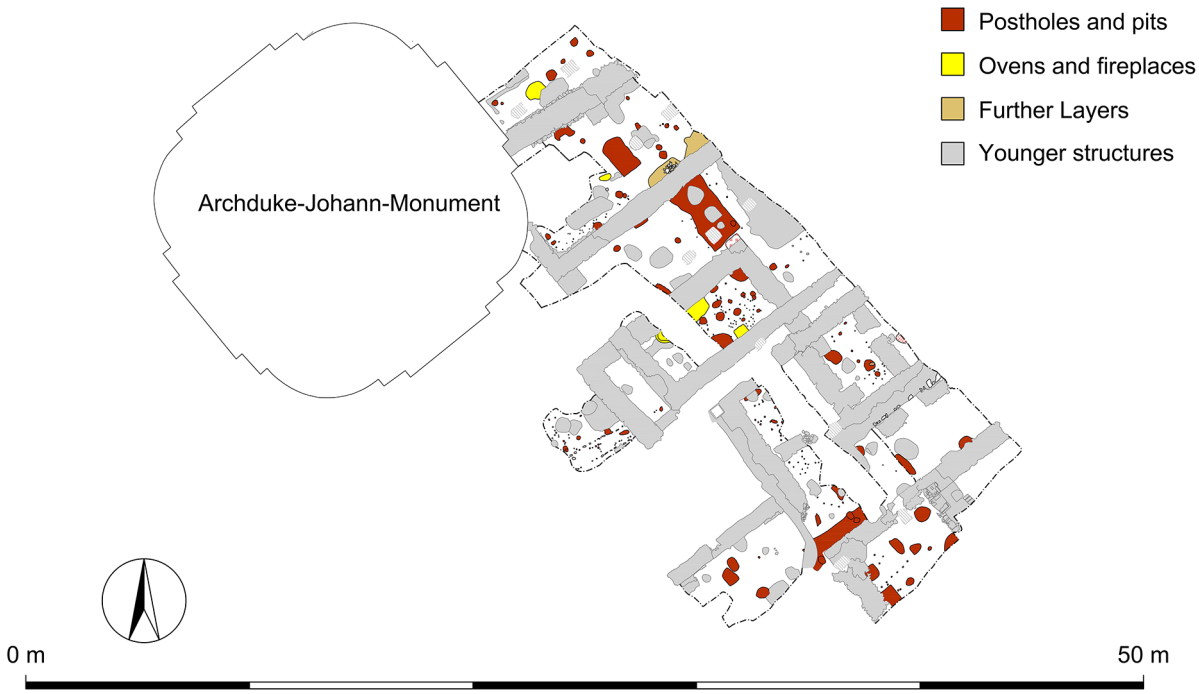

Figure/Slika 6 *Excavations at the Hauptplatz: the structures of Phase 1 (plan by L. Horváth). / Izkopavanja na Glavnem trgu (Hautplatz): strukture 1. faze (načrt L. Horváth).*

a straight axis. According to this axis, the structures were already aligned to the axis of today's Herrengasse, the inner city's main traffic route. Therefore, it is very likely that this traffic route already existed around the 11th century. Furthermore, because of the density of the post- and stake holes, the structures likely belong to several subphases.[45] However, because most of the features of Phase 1 were on the same surface, it is not always possible to differentiate between the subphases.

Therefore, there is a high density of features, but the postholes inside the excavated area do not reveal a ground plan of a building. Furthermore, there are no traces of borders between individual plots (trenches or fences). Of course, it is possible that parts of the former buildings were outside the excavated area or were partially destroyed by one of the numerous younger structures. However, it is perhaps not really necessary to look out for ground plans of buildings. Postholes can also belong to other structures like simple roofings, stalls, tents, etc.; these structures do not always need to have a symmetrical form.[46] Furthermore, the stake holes especially are most likely traces of lightweight constructions of some kind.

As mentioned before, the features of Phase 1 were all on the surface of a natural alluvial layer. Some of them were already covered by levelling layers with a limited extension in Phase 1. Because of the limited extension, these layers do not mark new phases, merely subphases belonging to Phase 1. Due to the lack of traceable buildings, the interpretation of these layers as floors of former buildings seems questionable. Furthermore, these layers did not have a rectangular shape, nor is their description (mainly sandy material) a strong argument for an interpretation as former floors inside buildings. Consequently, at this point, these layers can be interpreted cautiously as activity zones of some kind.[47]

45 A closer examination of the subphases of each phase will be presented in the author's dissertation.

46 Ute Scholz pointed out that it is not necessary to "create" symmetrical ground plots when there are not enough features. Especially non-permanent structures on marketplaces also had irregular ground plots (Scholz 2015, 125).

47 It is possible that there were more levelling layers or layers with larger extension, which were destroyed by later medieval activities, but there is no real evidence for that in the documented situation.

The archaeological situation of Phase 1 can be summarised as follows: in the late 10th century and during the 11th century, people started building infrastructure on today's Hauptplatz, which was traceable by archaeological methods. Although there are many post- and stake holes, there is no evidence of houses. We can at least assume the existence of several lightweight wooden constructions. Besides these features, there were also some rectangular pits, fireplaces, and two ovens. The density of these features already suggests that some of the structures were not used for a long time and were replaced by other structures. According to the documented situation, however, it seems that people just used the natural surface.[48] The few levelling layers of Phase 1 seem to have a limited extension but cannot be connected to any buildings. Thus, they can be loosely interpreted as areas for activities of some kind.

There was no detailed discussion about the interpretation of the earliest phases in the preliminary report, but it was suggested that the structures belonged to an early dwelling zone.[49] The situation is not that clear, and although the excavated area is not small, it merely provides a small insight into the complete historical situation on today's Hauptplatz. Basically, the interpretation of the structures as an early dwelling zone is possible. However, the Phase 1 structures are not necessarily just the traces of the humble beginnings of the settlement on the lower terrace next to the River Mur. First, the location in the river's flood zone is not particularly suitable for an agrarian settlement; there are far safer areas around the Schlossberg. Nevertheless, for a settlement area that relies on traffic routes and is a centre for trading activities, the riverside location would be perfectly suitable. Therefore, another possible interpretation of Phase 1 could be an early marketplace. A high density of overlapping lightweight wooden structures, traceable by postholes and stake holes, would fit this interpretation quite well. Ovens and fireplaces could also belong to a marketplace.[50] The lack of historical sources or the absence of features only characteristic for marketplaces is a weak point of this interpretation.

However, the possibility of a marketplace in Graz during the 11th or even in the late 10th century must be discussed in the future. If we follow this idea, the beginning of market activities in Graz can be dated earlier than presumed by the historical research. This does not necessarily mean that Graz was already an international commercial centre in the 11th century or earlier, but it may be that there were at least regional market activities taking place by this time.[51]

Phase 2

The transition of Phase 1 to Phase 2 is marked by extended levelling activities in the whole excavated area, which took place at the end of the 11th or the beginning of the 12th century. During the excavation, several different levelling layers were distinguished, but their description is similar (mainly dark-grey, sandy and loamy material) and according to the documentation, the stratigraphic succession is unknown; all we can say is that these levelling layers are younger than the structures of Phase 1, and together they create the new surface of Phase 2. It is even possible that all these layers belong to the same levelling process, but because the excavation area was separated into several trenches, the connection was not recognised in the field. Similar to Phase 1, there are several subphases, but again, the distinction is not easy. This is because the exact borders of levelling layers and their stratigraphic relations are not clearly doc-

48 A similar situation was observed on excavated marketplaces in other cities, for instance in St. Pölten (Scharrer-Liška, Scherrer 2010, 67) or Tulln (Scholz 2015, 176).

49 Steinklauber 2003a, 278–279 and 286–287.

50 Concerning the (wooden) infrastructure of medieval marketplaces cf.: Höltken 2008, 596; Kenzler 2001, 57–58 and 210–215; Scholz 2015, 125–142 and 153–156.

51 There are different forms of market activities (daily regional market, weekly markets and fairs). Nevertheless, a market in a medieval settlement does not always mean supra-regional trading connections; most of the medieval proto-urban and urban settlements just had a regional market (Baeriswyl 2006, 232).

umented. However, the levelling works affected the whole excavated area and were not limited to individual plots. Therefore, this was most probably a public measure. Thus, it is quite likely that the area was public ground at least around the transition from Phase 1 to Phase 2; this would support its interpretation as a marketplace.

In contrast to Phase 1, in the second phase, at least two buildings existed for sure (*Fig. 7*). House 1 is located at the eastern border of the excavated area. Unfortunately, the eastern part of the building was destroyed by the construction trench in 2001, so we do not have the complete ground plan. The preserved ground plan is marked by a 4.98 m long, shallow pit. There was a row of stones on the southern side, which were most probably a base for a foundation beam. On the western side, there were no traces of a foundation beam, so it is possible that the building had an open side in the west. Thus, the building was more probably a workshop of some kind. There was a posthole in the south-western corner and another west of the building, which could also belong to the building. The building was destroyed by fire and was covered by debris, mainly consisting of burned clay. Due to that fire, in the southern side of the building, the remains of a barrel were preserved, which was filled with oats. These oats were not hulled and were therefore unsuitable for human consumption but may have been used for fodder.[52]

The second building, north of Building 1, was only traceable by charcoal stripes (*Fig. 7, House 2*). These stripes formed a rectangular structure, so they were most likely the last remnants of the foundation beams. The building was rather small (4.38 by 2.6 m) and the floor level was not preserved. Thus, we hardly know anything about the building's infrastructure. Approximately in the middle of the building, there was a smaller, rectangular pit. Due to the situation, the pit may have been used for storing goods, but because of the missing floor level, it is not certain whether the pit belonged to the building.

There is a conspicuous concentration of postholes in the southern part of the excavated area (*Fig. 7*, post-structure?); some of them are located along two parallel lines. Although the floor level is missing again, a building of some kind in this area is very likely. Furthermore, to the west of this possible building, there was an oven and another posthole. This oven may have been connected to the post structure mentioned before. There are more postholes, pits, and stake holes among all these structures, which cannot be interpreted more closely but were parts of further (non-permanent) infrastructure.

Therefore, there were at least two buildings in the second phase; due to the postholes, there may have been even more. In a preliminary report, these structures were summarised as the phase with wooden buildings ("Holzbauphase").[53] There were hardly any discussions concerning the interpretation, but an interpretation as a dwelling zone was again suggested.[54] Because of the orientation of the building structures, it was assumed that the area was already parcelled,[55] but again, there are no traceable structures of borders of any type between the plots. On the contrary, the surface of the second phase is rather homogeneous. There are some levelling layers on the surface of Phase 2, but their extension cannot be connected to particular plots. Furthermore, the structures are more likely oriented to the course of the traffic routes in the settlement; therefore, the orientation is not necessarily an indication of individual plots. Moreover, buildings are not proof of a dwelling zone in a medieval city. Building structures can also belong to medieval marketplaces. Besides non-permanent structures, like tents, there were also other structures, like permanent market stalls and workshops. During the medieval period, many marketplaces underwent

52 The construction and the evidence of oats could also fit a horse stable, see also Friedrich 2006, 163–174.

53 In the preliminary report, Ulla Steinklauber reconstructed even more buildings by connecting postholes, but after closer examination, some of these buildings could not be verified (Steinklauber 2003a, 280–282).

54 The preliminary report says that there were buildings on today's main square from the 12th century (Steinklauber 2003a, 286–287).

55 Steinklauber 2002, 14.

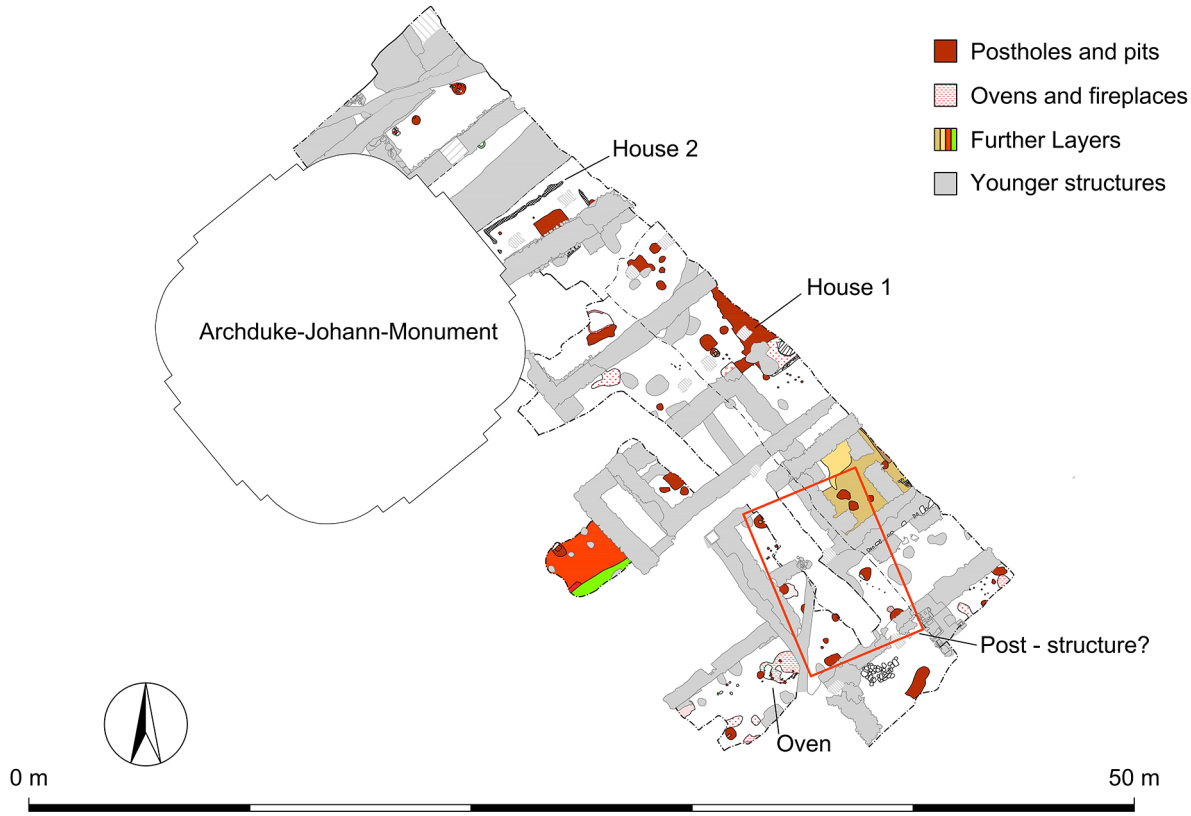

Figure/Slika 7 *Excavations at the Hauptplatz: the structures of Phase 2 (plan by L. Horváth). / Izkopavanja na Glavnem trgu (Hautplatz): strukture 2. faze (načrt L. Horváth).*

a dense building development.[56] Large squares with hardly any permanent structures were by trend more typical in the urban design since the early modern period.[57] Thus, the building structures of the second phase on the main square in Graz could also be market stalls and workshops.

There is no typology for medieval market stalls, but there are some excavated examples.[58] For example, at the "Heumarkt" in Cologne, several wooden market stalls of the late 11th century were discovered during excavations in the 1990s amongst many other structures of the medieval marketplace. Some of the market stalls were on the western edge of the excavated area. The best-preserved structure had thin wooden foundation beams; it was 5.2 m long and approximately 2 m wide. Inside the small building, there was a fireplace.[59] The dimensions are typical for medieval stalls in general, although there is a big variation in the forms and dimensions.[60] The dimensions of the buildings in Phase 2 on Graz's main square are similar, and an interpretation as a workshop seems more plausible. As mentioned before, House 1 was probably open on the western side. It can be concluded that the construction is also an indication of a workshop or a permanent stall.

Although there are several small buildings in Phase 2, there is no explicit indication of a dwelling zone in the archaeological record. The documented buildings can also be interpreted as stalls and workshops of a marketplace. Furthermore, there is no indication of separate plots; thus, the interpretation as workshops and stalls seems even more convincing. The other features, postholes, pits, stake holes, and an oven could also belong to the infrastructure of a marketplace. Furthermore, trading activities in the 12th century are documented by written sources (see above). In contrast to Phase 1, it is not necessary to discuss

56 Kenzler 2001, 216–217.

57 Untermann 2010, 68.

58 In her dissertation, Ute Scholz summarised the archaeological research on market stalls (Scholz 2015, 133–142).

59 Höltken 2008, 596–597.

60 See also the compilation of market stalls composed by Ute Scholz (Scholz 2015, 140, Fig. 89).

Figure/Slika 8 *Excavations at the Hauptplatz: the structures of Phase 3 (plan by L. Horváth). / Izkopavanja na Glavnem trgu (Hautplatz): strukture 3. faze (načrt L. Horváth).*

the basic question of whether some kind of market activities were plausible. All things considered, the interpretation as a marketplace with permanent stalls and workshops seems to be plausible, but there is no real proof, and other interpretations cannot be completely excluded.[61]

Phase 3 and Phase 4

As mentioned above, House 1 was destroyed by a fire and was not rebuilt. Other structures were also demolished at the end of Phase 2, but there is no striking evidence of destruction by fire.[62] However, the beginning of a new phase is marked by the construction of buildings with a stone foundation.[63] According to the ceramics, these construction works took place at the end of the 12th or the first half of the 13th century. The subsequent stratigraphic development is more complex and is divided into smaller areas between the walls. During phases 3 and 4, some of the buildings were demolished; new buildings were built, and older building complexes were extended. There-

61 In this paper, the interpretation as a marketplace is preferred based on the state of the evaluation when the paper was written. However, in the author's forthcoming dissertation, the possibility of interpretation as a dwelling zone with residential buildings will be discussed in greater detail. It must be mentioned that there are some findings, like the deviant burial of a human foetus, which would be rather unusual in a marketplace. However, even if the buildings were part of a dwelling zone, they were most likely beside the city centre's market zone.

62 The field director, Ulla Steinklauber, assumed that all the wooden buildings were destroyed by fire (Steinklauber 2002, 14), but according to the documentation, traces of destruction by fire were just found in the area of House 1.

63 We know hardly anything about the above-ground parts of these buildings, but at least the lower parts were made of stone. It is possible that the upper floors, if there were any, were constructed in timber framing.

fore, the complex development in phases 3 and 4 will be summarised together in one chapter.

One of the first buildings with stone foundations (*Fig. 8, House 3*) had a rectangular ground plan (preserved parts 9.49 by 6.44 m). Unfortunately, only the foundations were preserved, so there is no information about the floor or the superstructure of this building. There was a fountain to the west, and to the east, there were other walls, which may have belonged to the building.

South of House 3, there was another rectangular building, House 4 (*Fig. 8*, preserved parts: 9.77 by 3.8 m). Between Houses 3 and 4, there were some more walls. They may have been part of another building or connected to House 3 and/or 4. In this case, the two buildings could have been a more complex building structure.

In the late 13th century, the square building (House 3) was demolished and replaced by younger building complexes; this event is the chronological demarcation between phases 3 and 4.[64] In the north, there was a building complex with eight sections (*Fig. 9, complex 1*). The northern sections 1 to 3 were mostly outside the excavated area. Section 4 was narrow, with a width hardly exceeding 2 metres. The sections south of section 4 were 2.68 to 5 metres wide (sections 5 to 8). The eastern side of the complex was destroyed by the construction trench in 2001. The western side of the complex was overbuilt by the monument for Archduke Johann in the 19th century. However, it seems that the western side did not have a straight front; the corner in the southwest is not overbuilt by the monument of the 19th century, but in the northern part, the complex extends further to the west.

Inside Complex 1, several floor levels of the 13th and 14th centuries were documented. In the narrow Section 4 in the north, there were several fireplaces and pits of the 14th century. Amongst the findings, there were several pieces of slag. Therefore, this section was probably an area for metalworking.

In the southern part of the excavated area, another building complex was built (*Fig. 9, Complex 2*); this complex was most probably linked to the older House 4. Between Complex 1 and Complex 2, there was just a narrow space. The north-eastern part of Complex 2 can be divided into several subphases; unfortunately, this area is disturbed by several recent trenches, but apparently, this part of the complex was divided into at least three sections. In the west, there were three sections side by side (sections 4 to 6). This part was not built at once; the third section in the west was built later, as well as the cellar north of this part of the complex (Section 7). Section 4 was entirely covered by mortar after the demolition of this complex. This section was only investigated with a small excavation trench. According to the results of this trench, there was probably a cellar in this section. In Section 5, there was no special infrastructure, but some burned grain may be an indication for a storage room. Section 6 did not have a wall on the southern side, but two postholes indicate a wooden construction on this side. This section was probably another storage room or some kind of workshop. As mentioned before, there was a small cellar in the north, which was also part of this complex.

South of Complex 2, there was a further building (*Fig. 9, House 5*). The southern part of this building was outside the excavated area, and the eastern side was not preserved. Therefore, it is not known whether this building was connected to Complex 2 in the east. Another building was discovered at the western side of the excavated area (*Fig. 9, House 6*). Unfortunately, nearly the whole building was outside the excavated area; thus, just the building's eastern edge is known (inner width 3.13 m). In the preliminary report, the remnants of another building south of House 6 was also published.[65] Unfortunately, based on the graphic documentation, it was not possible to locate these walls for the new digital plan. On the surfaces of phases 3 and 4, there were several pits and postholes, but not as many as in phases 1 and 2.

64 In the southwestern part of the excavated area, only the surface was investigated. That is why there are no known structures during the older phases in this area.

65 Steinklauber 2003a, 278.

Figure/Slika 9 *Excavations at the Hauptplatz: the structures of Phase 4 (plan by L. Horváth). / Izkopavanja na Glavnem trgu (Hautplatz): strukture 4. faze (načrt L. Horváth).*

As *Figs. 8* and *9* show, the building development in this area became denser, especially in Phase 4. Because of this situation, the idea of a medieval marketplace was rejected. The preliminary report suggested that the individual houses and the individual sections of the building complexes were houses on separate plots. According to this interpretation, there were several oblong plots typical of many late medieval towns.[66]

The biggest problem with the interpretation of the building structures is the lack of a complete picture. Sections 4 to 6 of Complex 2 are the only completely documented parts of buildings. All other houses and sections of building complexes were either destroyed by the trench in 2001 or were outside the excavated area. However, as discussed above, it is also possible to interpret the structures in phases 1 and 2 as (permanent) stalls and workshops on a marketplace. Thus, we need to consider whether it is possible to interpret the buildings with stone foundations in phases 3 and 4 in a similar way. Generally, this seems

66 Lübeck in Germany provides good examples concerning the development of plots in a medieval city (Fehring 1994, 153).

possible; besides wooden infrastructure, there were also different buildings built of stone on medieval marketplaces. Perhaps the most prominent buildings on a marketplace which could be made of stone were market halls.[67] The known ground plans vary in the detail, but most of them are oblong and have several naves and/or sections inside the building.[68] Similar structures are missing in the excavated area on Graz's main square. Furthermore, complex building structures with stone foundations can also be interpreted as town halls.[69] Because we do not have any written records concerning a town hall in Graz during the 13th and 14th centuries, this interpretation is far too speculative. However, there were also market stalls and workshops built (partially) of stone.[70] Again, there is variation concerning their forms, but individual sections side by side could fit this interpretation. Furthermore, there were also building blocks on several medieval marketplaces in Austria.[71] These blocks were building complexes used for trade, storage, workshops, and for living. Thus, it is basically possible to interpret complex building structures in the area as stalls and storage rooms, as well as residential buildings.[72] After all, we have to consider that the buildings of phases 3 and 4 on Graz's main square possibly also had an upper floor.

Furthermore, there are some indications for the interpretation of the buildings as workshops and storage rooms. As shown above, in Section 1 of Complex 1, there was a metalworking workshop in the 14th century. Significant parts of Complex 2 were storage rooms and maybe workshops. Moreover, the area west of Complex 1 and north of Complex 2 is also quite interesting. The lack of building structures or infrastructure, like waste pits, would make the interpretation of this area as public space possible. Furthermore, in Phase 4, the surface in the western part of the excavation consisted mainly of yellowish broken rocks (*Fig. 10*). Although there were also quite carefully plastered marketplaces,[73] there were also marketplaces with a similar surface to that of Phase 4 in Graz (for instance in Tulln or Cologne).[74] Interestingly, in the profile of the large construction trench, north of the excavated area, there was also a layer of yellowish broken rocks (see above); the surface in this part of the main square may have been similar to the excavated part of the square. Based on these considerations, there may have been a marketplace in the 13th and 14th centuries (*Fig. 11*).[75] However, there was less open space than on today's Hauptplatz. There were buildings at least on the eastern and southern part of the square. The ground floors of these buildings were most probably used as shops, workshops, and storage rooms. If there were any, the upper floors could have been used for living or other public activities.

Figure/Slika 10 *Surface of the western part of the excavation of Phase 4 (photo by the Bundesdenkmalamt, Abteilung für Bodendenkmalpflege, Graz). / Površina 4. faze na zahodnem delu izkopa (foto Bundesdenkmalamt, Abteilung für Bodendenkmalpflege, Graz).*

67 Concerning the archaeological research on medieval market halls, see Scholz 2015, 142–145.

68 For instance, see the late medieval market hall in St. Pölten (Scharrer-Liška, Scherrer 2010, 69, Fig. 52). Medieval market halls can also be combined with the town hall (Kenzler 2001, 216); in that case, the ground plan can also be more complex.

69 For instance: Hoffmann 2005, 181, Fig. 2, 182, Fig. 1, 187, Fig. 1.

70 Kenzler 2001, 216–217; Scholz 2015, 141.

71 Scholz 2015, 145–147.

72 Concerning the combination of houses for living with shops and workshops on medieval marketplaces, see also Kenzler 2001, 216.

73 For example, Duisburg's medieval marketplace (cf. Krause 1992, 16–17, Fig. 11–12).

74 Höltken 2008, 609, Fig. 30; Scholz 2015, 209, Fig. 190.

75 In contrast to this article, the author excluded the possibility of open space during the 13th and 14th centuries in the excavated area in an earlier paper (Horváth 2016, 93–94).

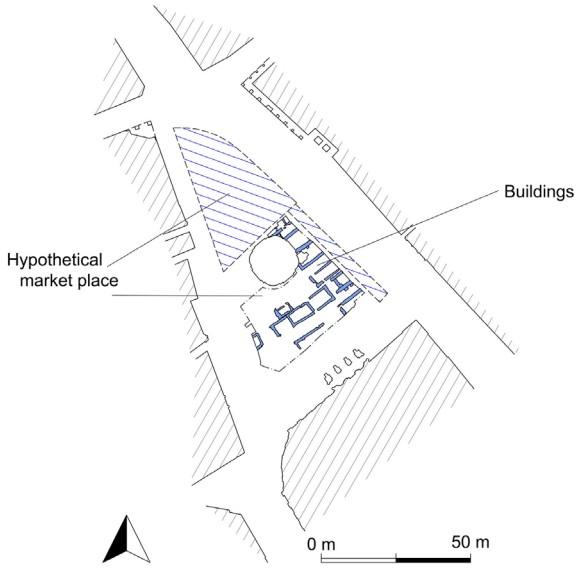

Figure/Slika 11 *Overview of the building structures of Phase 4 and the hypothetical marketplace (plan by L. Horváth). / Pregled zidanih struktur 4. faze in domnevni srednjeveški tržni prostor (načrt L. Horváth).*

Figure/Slika 12 *Other excavated areas with medieval structures on the lower terrace in the inner city of Graz (plan by L. Horváth). / Lokacije izkopanih srednjeveških struktur na spodnji terasi mestnega jedra Gradca (načrt L. Horváth).*

However, the buildings on today's Hauptplatz were demolished at the end of the 14th or the beginning of the 15th century. This was most probably caused by a fire. At least in Section 5 in Complex 2, there was clear evidence of destruction by fire. After this destruction, the buildings were not rebuilt, but they were completely demolished. Through this process, extensive open space was created.

Other Excavations with Medieval Structures on the Lower Terrace Beside the Mur

On the lower terrace beside the Mur, there are just a few other areas in the inner city with excavated medieval structures: the Franciscan monastery west of today's Hauptplatz (a former Minorite monastery), the area of Sackstraße and one plot in Herrengasse (*Fig. 12*).[76] The Minorite monastery was built in the first half of the 13th century. Besides the medieval structures of the monastery, the 13th-century city wall, which was the western limit of the monastery, was the most important archaeological feature. The excavations also revealed layers with 12th-century ceramics, but there were no specific features of this period. Therefore, this area was probably used at this time, but we do not know anything more specific.[77]

The excavations in Sackstraße provided a bit more information about the earliest phases of the city's development during the 11th and 12th centuries. During the excavations in the "Reinerhof", several ceramic sherds of this early period were found, but most of the layers of this period were already destroyed by younger constructions. The oldest part of the building complex is an oblong tower built of stone. This building was built in the late 12th or the beginning of the 13th century.[78]

At the neighbouring plot, at the "Palais Khuenburg", the oldest levelling layer can be dated into the 11th or the early 12th century. The oldest postholes, which indicate some kind of wooden infrastructure, were dated into the 12th century. The oldest wall was dated into the 13th century; it is unknown if this wall belonged to a building or was the plot boundary. In the following centuries, there were several building phases, and the building development became denser.[79]

76 There are some other spots with medieval findings (mainly ceramics) but without structures.

77 Lehner 2007, 750.

78 Roscher 2003, 71.

79 Pritz 2014, 61–62.

The "Palais Herberstein" is situated south of the previously mentioned "Palais Khuenburg"; during construction works, it was possible to document a profile with medieval layers in this building. Due to the ceramics, the oldest layers were dated into the 11th and 12th centuries. Several medieval walls were documented during the archaeological observation, but it was not possible to date them more precisely.[80]
Along the western side of Sackstraße, there is only one plot where an archaeological observation took place during construction works. Although there were several medieval layers, it was not possible to perform an excavation here. However, it was possible to collect some information from the profiles. The oldest layers were dated into the 12th century, and layers with slag indicated a metalworking area.[81]
The "Admonterhof", another place with excavated medieval structures in the inner city, is not exactly situated along Sackstraße; it also belongs to the northern part of the inner city. The oldest building structures, represented by postholes and one trench of a foundation beam, were also dated into the 12th century. Furthermore, several pieces of slag and fragments of crucibles were found; these findings indicate a metalworking area, similar to the neighbouring area alongside Sackstraße.[82] These workshops were demolished during the construction of the city wall in the middle of the 13th century.[83] In the second half of the 13th century, the "Admonterhof" was built; this was the monastery court in Admont. The complex of the first phase was partially built of stone.[84]
South of the main square, in Herrengasse, there were also some smaller excavations in the "Herzogshof". The oldest layers were dated into the late 12th and the 13th centuries. The core of today's building dates into the 14th century.[85]

80 Fürnholzer 2003a, 83–84.
81 Lehner 2005, 633.
82 Lehner 2005, 632.
83 Lehner 2005, 639.
84 Lehner 2005, 633–634.
85 Fürnholzer 2003b, 87.

Conclusion

Although there are only a few spots in today's Graz inner city where archaeological data is available, it is possible to make some statements concerning the city's development. One of the central elements of the development of the city centre was the medieval market. Following the excavations on the Hauptplatz, it was suggested that there was no marketplace and that the market activities had taken place in the streets. Furthermore, it was still assumed that the first street market in the first half of the 12th century was Sackstraße in the northern part of the inner city and was moved to Herrengasse in the middle of the 12th century. After closer examination of the excavation results, there are more possibilities.
First, there may already have been market activities of some kind on today's Hauptplatz in the 11th century. The first phase structures do not provide clear evidence for a marketplace, but based on the topographical situation, this interpretation seems to be plausible. There were also a few artefacts as well as levelling layers of the 11th century in Sackstraße, but most of the structures were dated into the 12th century. Archaeological evidence in this area proves the existence of some metalworking workshops at this time. Thus, due to the state of the research, it is more likely that the centre of the trading activities was originally situated in the area of today's main square. Although there were also activities of some kind in the 11th century in the northern part of the city, there are no indications of market activities in this area.
Furthermore, despite existing building structures on today's Hauptplatz, which have been proved to date from the 12th century, there may have been a marketplace throughout the medieval period. There is no evidence for building structures in the northern part of the main square; the southern part was not completely covered by buildings or other structures which belonged to a dwelling zone (like waste pits or limits of plots). However, the building development became denser on the square, especially in the 14th century. Thus, the area without permanent infrastructure di-

minished. The appearance of the medieval city centre was quite different from today's Hauptplatz.

However, we cannot assume that the market activities were limited to the city centre around the main square. Generally, there were likely also trading activities in the streets around the city centre. In Sackstraße, this is proven from the 12th century. The "Reiner Hof", which was already mentioned, was the court of the Cistercian monastery in Rein northwest of Graz. This court's purpose was to provide a quiet place for the monks, where they could sell their goods without being disturbed by the market's hustle and bustle. The deed of donation, which is dated into the year 1164 or into the 13th century,[86] even indicated that there were noisy market activities around the court.[87]

The development of the market can be summarised as follows: due to the archaeological structures, there may have been market activities from the 11th century, although they are only proven by written records since the 12th century. The centre was most probably on today's Hauptplatz, although market activities also took place in the surrounding streets from the 12th and 13th century at the latest. Furthermore, there are indications of a marketplace. However, the dimensions and the appearance were not like today's Hauptplatz; the area was covered by infrastructure. Initially, this infrastructure was not permanent; permanent stalls and workshops only appeared in the 12th century and became denser in the 13th and 14th centuries. It is also possible that some of the buildings were partially used for living, especially the upper floors if there were any. The buildings were most probably demolished at the end of the 14th or the beginning of the 15th century after destruction by fire. Thus, a larger square with more open space was created. At this point, it must be emphasised that this development is also just an interpretation of fragmented structures. Without more extensive archaeological data, it cannot be completely excluded that there was no real square before the demolition of the buildings as suggested in earlier studies.

Besides the development of the market, we already have a rough picture regarding the development of buildings and space in medieval Graz: in the 11th and 12th centuries, we only know about wooden buildings. At this time, posts were apparently common construction structures; in the 12th century, there were also buildings constructed with foundation beams. The first buildings made of stone appeared at the end of the 12th or the beginning of the 13th century. From the 13th century, stone was regularly used to construct buildings, although we cannot assume that wood was not used as a construction material anymore, especially for the upper floors. Building development was quite loose in the 11th and 12th century, and there was much more open space in the city. From the 13th century, building development became gradually denser. In the same century, the city wall was built, and Graz may have received a city charter in this time. However, during the 13th century, there were significant developments in the city's history. At the end of the 14th century, building development was probably even denser than during the early modern period. As already mentioned, a large, open square was only created after the demolition of the buildings on the main square.

This development generally complies with the development in other medieval towns and cities. However, in each region and each urban settlement, there are also individual developments. Therefore, the results from Graz are an important contribution to the research on medieval urban settlements, especially because we hardly have any other archaeological data on medieval towns and cities in the southeast of Austria.

86 The charter is traditionally dated in 1164 AD, but according to Günther Bernhard, it is a counterfeit made in the 13th century (Bernhard 2005, 49–50). However, there was hardly any acceptance for this opinion in the research community. In a more recent paper, Norbert Müller stayed with the traditional dating into the 12th century (Müller 2015, 43).

87 In earlier articles, the opposite was assumed; historians thought that the monks got the plots in this part of the city because the market activities were concentrated around the main square from the middle of the 12th century and in consequence, Sackstraße became a quieter place (Posch 1978, 88; Gänser 1995, 82). However, on closer reading of the charter, the text provides an indication of hustling market activities in this time. The peace of the monks is only granted by their own court with buildings, so they did not have to sell their goods directly on the marketplace anymore.

Bibliography

BAERISWYL, A. 2006, Die Topographie des städtischen Marktes im Mittelalter und in der frühen Neuzeit am Beispiel süddeutscher und schweizerischer Städte. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 34, 231–248.

BERNHARD, G. 2005, Zur diplomatischen und paläographischen Kritik von Zisterzienserurkunden aus Stična/Sittich und Rein. – In: A. Schwob and K. Kranich-Hofbauer (eds.), *Zisterziensisches Schreiben im Mittelalter. Das Skriptorium der Mönche. Beiträge zur internationalen Tagung Zisterzienserstift Rein 2003*. Jahrbuch für Internationale Germanistik, Reihe A: Kongressberichte 71, Wien, 33–51.

BRUNNER, W. 2003, Lebensraum, Verfassung und Verwaltung von den Anfängen bis 1784/1848. – In: W. Brunner (ed.), *Geschichte der Stadt Graz. Band 1. Lebensraum – Stadt – Verwaltung*, Graz, 63–174.

EBNER, H. 1980, *Burgen und Schlösser in der Steiermark. Graz, Leibnitz, West-Steiermark*. – Wien.

FEHRING, G. P. 1994, Stadtarchäologie in Lübeck 1973–1993. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 22, 129–180.

FELGENHAUER-SCHMIEDT, S. 2009, Archäologie ländlicher Siedlungen des Mittelalters in Niederösterreich. – *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 25, 69–87.

FRIEDRICH, W. 2006, Die sozialen Strukturen in der Burg Romrod anhand des archäologischen Fundmaterials. – *Chateau et Peuplement* (*Chateau Gaillard* 22), Caen, 163–174.

FÜRNHOLZER, J. 2003a, Bürgerhaus und Adelspalais. – In: W. Brunner (ed.), *Graz in Funden. Archäologie in der Kulturhauptstadt*, Steiermärkisches Landesarchiv Ausstellungsbegleiter 2, 82–85.

FÜRNHOLZER, J. 2003b, Archäologische Untersuchungen im Herzogshof (Herrengasse 3, „Gemaltes Haus"). – In: W. Brunner (ed.), *Graz in Funden. Archäologie in der Kulturhauptstadt*, Steiermärkisches Landesarchiv Ausstellungsbegleiter 2, 86–88.

FÜRNHOLZER, J. 2004, Archäologische Grabungen in der Alten Universität. – *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 23/24, 157–212.

GÄNSER, G. 1995, Zur Geschichte von Graz bis zur Erstnennung des Reinerhofes. – In: Magistrat Graz (ed.), *Der Reinerhof. Das älteste urkundlich erwähnte Bauwerk in Graz*, Graz, 71–96.

GÄNSER, G. 1996, *Österreichischer Städteatlas*. 5. Lieferung, 1. Teil. – Graz, Wien.

GUTJAHR, Ch. 2008, Das Frühmittelalterliche Körpergräberfeld in der ehemaligen Jesuitenuniversität (Alte Universität), Graz Steiermark. – *Fundberichte aus Österreich* 46, 339–375.

HOFFMANN, V. 2005, Marktplätze. Mittelpunkte des städtischen Lebens. – In: H. Jöns, F. Lüth and H. Schäfer (eds.), *Archäologie unter dem Straßenpflaster. 15 Jahre Stadtkernarchäologie in Mecklenburg-Vorpommern*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 39, Schwerin, 179–196.

HOFFMANN, V. 2010, *Die Baubefunde der Marktplatzgrabung in Neubrandenburg. Ein Beitrag zur Entwicklung und Struktur der Marktplätze in Mecklenburg-Vorpommern vom Mittelalter bis zur Neuzeit*. – Dissertation at University of Rostock.

HÖLTKEN, Th. 2008, Heumarkt VI. Die mittelalterlichen Marktschichten vom Heumarkt in Köln. – *Kölner Jahrbücher* 41, 579–677.

HORVÁTH, L. 2016, Zur Problematik des mittelalterlichen Marktes in Graz. – In: E. Trinkl (ed.), *150 Jahre Archäologie und Geschichte an der Karl-Franzens-Universität Graz. Gedanken zur steirischen Geschichte und deren Erforschung*, Wien, 89–96.

HORVÁTH, L. 2018, Die Stellung der Mittelalter- und Neuzeitarchäologie in der Grazer Stadtgeschichte. – In: E. Klein, Chr. Pichler and M. Stadlober (eds.), *Denkmal weiter. Kulturerbe in Bewegung zwischen Aufbruch und Umbruch*, Graz, 71–89.

HORVÁTH, L. 2020, Überlegungen zur Entstehung der Burg(en) am Grazer Schloßberg im Früh- und Hochmittelalter. – *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 49, 35–57.

JÄGER, F. 2003, Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters bis 1500. – In: W. Brunner (ed.), *Geschichte der Stadt Graz. Band 2. Wirtschaft – Gesellschaft – Alltag*, Graz, 7–50.

KENZLER, H. 2001, *Archäologische Untersuchungen zum Kornmarkt in Zwickau. Keramikchronologie, Platzgeschichte, Stadtgeschichte*. – Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte 32, Dresden.

KRAMER, D. 2003, Die Stadt Graz aus der Sicht der Archäologie. – In: W. Brunner (ed.), *Geschichte der Stadt Graz. Band 1. Lebensraum – Stadt – Verwaltung*, Graz, 19–60.

KRAMER, D. and L. TOIFL 2001, Die Thomaskapelle am Grazer Schloßberg. – *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 31, 11–38.

KRAUSE, G. 1992, Stadtarchäologie in Duisburg. – In: G. Krause (ed.), *Stadtarchäologie in Duisburg 1980–1990*. Duisburger Forschungen 38, Duisburg, 1–65.

LAMM, S. 2002, SG Graz, KG Innere Stadt. – *Fundberichte aus Österreich* 40, 716–725.

LEHNER, M. 2003, Die mittelalterliche Keramik vom Grazer Hauptplatz. – *Fundberichte aus Österreich* 41, 292–302.

LEHNER, M. 2005, Der Admonterhof und die Grazer Stadtmauer. Bericht über die archäologischen Untersuchungen in der Nordwestecke der mittelalterlichen Stadt Graz. – *Fundberichte aus Österreich* 43, 621–660.

LEHNER, M. 2007, Stadt Graz, KG Innere Stadt. – *Fundberichte aus Österreich* 45, 750–751.

LEHNER, M. 2011, Die Stadtwerdung von Graz aus archäologischer Sicht. – In: F. Opll (ed.), *Stadtgründung und Stadtwerdung. Beiträge von Archäologie und Stadtgeschichtsforschung*, Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 22, 225–244.

LIEB, G. K. 2015, Die Steiermark. Ein geographisches Portrait. – In: B. Hebert (ed.), *Urgeschichte und Römerzeit in der Steiermark*, Geschichte der Steiermark 1, 21–45.

MARKO, P. 2016, Der wahre Zug der römischen Straße im Grazer Feld. Neu gefundene Unterlagen zum Meilenstein-Fund bei Feldkirchen. – In: G. Koiner and U. Lohner-Urban (eds.), *„Ich bin dann mal weg". Festschrift für einen Reisenden. Thuri Lorenz zum 85. Geburtstag*. Veröffentlichungen des Instituts für Archäologie der Karl-Franzens-Universität Graz 13, 145–150.

MARTI, R. 2011, Grubenhaus bis Wohnturm. Siedlungsbefund im ländlichen Raum in der Nordwestschweiz. – In: Archäologie der Schweiz AS, Schweizerische Arbeitsgemeinschaft für die Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit SAM und Schweizerisches Burgenverein SBV (eds.), *Siedlungsbefunde und Fundkomplexe der Zeit zwischen 800 und 1350. Akten des Kolloquiums zur Mittelalterarchäologie in der Schweiz, Frauenfeld, 28.–29.10.2010*, Basel, 11–22.

MAYER, R. 1936, Geographische Beiträge zur ältesten Entwicklung der Siedlung Graz. – *Mitteilungen des naturwissenschaftlichen Vereins für Steiermark* 73, 61–107.

MÜLLER, N. 2015, Die Urkunden Markgraf Leopolds und seiner Nachfolger für Stift Rein. – In: R. Härtel, B. Hebert, M. Lehner and G. P. Obersteiner (eds.), *Markgraf Leopold, Stift Rein und die Steiermark. Archäologisch-historische Aspekte. Beiträge einer interdisziplinären Tagung der Landeskommission für Steiermark in Stift Rein am 24. und 25. Oktober 2012*. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 70, Graz, 29–49.

PICKL, O. 1980, Handel und Verkehr in der Steiermark zur Zeit der Traungauer. – In: G. Pferschy (ed.), *Das Werden der Steiermark. Die Zeit der Traungauer. Festschrift zur Wiederkehr der Erhebung zum Erzherzogtum*. Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 10, 327–354.

POPELKA, F. 1959, *Geschichte der Stadt Graz. Band 1*. – Graz, Wien, Köln.

POSCH, F. 1963, Die deutsch-ungarische Grenzentwicklung im 10. und 11. Jahrhundert auf dem Boden der heutigen Steiermark. – *Südost-Forschungen* 22, 126–139.

POSCH, F. 1970, Die mehrstufigen Stadt- und Marktanlagen der Steiermark im Mittelalter und ihre Bedeutung für die Siedlungsgeschichte. – *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 78, 274–285.

POSCH, F. 1978, Die Besiedelung des Grazer Bodens und die Gründung und die früheste Entwicklung von Graz. – In: W. Steinböck (ed.), *850 Jahre Graz. 1128–1978*, Graz, Wien, Köln, 67–107.

PRITZ, R. 2014, *Archaeologia in suburbano castri Graece. Funde und Befunde im ehem. Palais Khuenburg (Stadtmuseum) in Graz*. – Master Thesis at the University of Graz, Graz.

ROSCHER, M. 2003, Der Reinerhof. – In: W. Brunner (ed.), *Graz in Funden. Archäologie in der Kulturhauptstadt*, Steiermärkisches Landesarchiv Ausstellungsbegleiter 2, 69–75.

SCHARRER-LIŠKA, G. and P. SCHERRER 2010, *Hafner, Händler, Franziskaner. Archäologische Untersuchungen zum Mittelalter in St. Pölten, Niederösterreich*. – Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich Beiheft 8, Wien.

SCHOLZ, U. 2015, *Die Grabung Tulln Hauptplatz. Untersuchungen zu Markt und Raum in der mittelalterlichen Stadt*. – Unpublished PhD thesis, University of Vienna, Department of Prehistoric and Historical Archaeology.

STEINKLAUBER, U. 2002, Erste Ergebnisse der archäologischen Grabungen auf dem Grazer Hauptplatz. – *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 32, 11–17.

STEINKLAUBER, U. 2003a, Archäologische Untersuchungen der mittelalterlichen Verbauung auf dem Hauptplatz in Graz. Ein Vorbericht. – *Fundberichte aus Österreich* 41, 266–291.

STEINKLAUBER, U. 2003b, Als am Hauptplatz Häuser standen. – In: W. Brunner (ed.), *Graz in Funden. Archäologie in der Kulturhauptstadt*, Steiermärkisches Landesarchiv Ausstellungsbegleiter 2, 45–53.

STEUER, H. 1995, Freiburg und das Bild der Städte um 1100 im Spiegel der Archäologie. – In: H. Schadek und Th. Zotz (eds.), *Freiburg 1091–1120. Neue Forschungen zu den Anfängen der Stadt. Archäologie und Geschichte*. Freiburger Forschungen zum ersten Jahrtausend in Südwestdeutschland 7, 79–123.

SZENDE, K. 2016, Stadtgestalt und Raumordnung in den Städten im lateinischen Westen. – In: E. Gruber, M. Popović, M. Scheutz and H. Weigl (eds.), *Städte im lateinischen Westen un im griechischen Osten zwischen Spätantike und Früher Neuzeit. Topographie – Recht – Religion*, Wien, 97–121.

ŠALKOVSKÝ, P. 2009, Frühmittelalterliche Grubenhäuser. Probleme der Terminologie, Typologie und Rekonstruktion. – *Archaeologia Adriatica* 3, 273–292.

UNTERMANN, M. 2010, Plätze und Straßen. Beobachtungen zur Organisation und Repräsentation von Öffentlichkeit in der mittelalterlichen Stadt. – In: S. Albrecht (ed.), *Stadtgestalt und Öffentlichkeit. Die Entstehung politischer Räume*, Köln, Weimar, Wien, 59–71.

WAWRUSCHKA-FIRAT, C. 2008, *Frühmittelalterliche Siedlungsstrukturen in Niederösterreich*. – Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 68, Wien.

Mag. Levente Horváth
Am Hofacker 11/10
8010 Graz, Austria
levente.horvath@gmx.at

Dominikanski samostan na Ptuju. Nova spoznanja arheoloških raziskav v letih 2011–2013

The Dominican Monastery in Ptuj. New Evidence From Archaeological Excavations in 2011–2013

Evgen Lazar

Izvleček: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za preventivno arheologijo, je od novembra 2011 do marca 2013 izvedel zaščitne arheološke raziskave na območju Dominikanskega samostana na Ptuju. V skladu s pričakovanji je bil na območju odkrit relativno dobro ohranjen bogat arheološki zapis.
Odkrite ostaline smo umestili v štiri časovna obdobja, in sicer od sedanjosti, preko novega in srednjega veka, do rimskega časa. Najbolj izpovedne so arheološke ostaline, ki smo jih odkrili na območju cerkvene ladje in baročne zakristije, kjer smo interpretirali deset faz posegov. Srednjeveške ostaline so ležale neposredno pod novoveškimi, ki so bile vidne kot rezultat baročne prenove samostana na koncu 17. stoletja. V baročni zakristiji in cerkveni ladji smo lahko interpretirali štiri srednjeveške faze, ki smo jih povezali z romanskimi, gotskimi in poznogotskimi posegi na območje samostanske cerkve in njene neposredne okolice. Med temi izstopajo gotske in poznogotske kripte, ki smo jih odkrili na območju pred današnjim vhodom v cerkveno ladjo in so se nekoč nahajale pred in znotraj gotskega oziroma poznogotskega prezbiterija. Kljub omejenim možnostim za arheološke raziskave so rezultati le-teh skupaj z rezultati restavratorskih raziskav dodobra izpopolnili naše poznavanje dogajanja na območju samostana od njegove ustanovitve leta 1230.

Ključne besede: Ptuj, Dominikanski samostan, arheologija, stavbna zgodovina, srednji vek, novi vek

Abstract: The team of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Centre for Preventive Archaeology, carried out rescue excavations in the area of the Dominican Monastery in Ptuj between November 2011 and March 2013. As expected, a relatively well-preserved and rich archaeological record was discovered.
The archaeological remains were divided into four periods: the present, the early modern and medieval periods, and the Roman period. The most significant are the archaeological remains uncovered in the area of the church nave and the Baroque sacristy, where ten phases of building and other interventions were recognized. Medieval remains lay directly underneath the features and deposits resulting from the Baroque renovation of the monastery at the end of the 17th century. Inside the Baroque sacristy and church nave, we could identify four medieval phases associated with Romanesque, Gothic and late Gothic interventions in the area of the church and its immediate surroundings. Among these are Gothic and late Gothic crypts that were discovered directly in front of the present church entrance but were originally constructed inside the Gothic and late Gothic presbytery.
Despite the limited possibilities for archaeological research, the results of the archaeological excavations in conjunction with the investigations of the standing buildings represent a significant contribution to our understanding of the historical development and use of the area since the foundation of the monastery in 1230.

Keywords: Ptuj, Dominican Monastery, archaeology, architectural history, Middle Ages, Early Modern Period

Slika/Figure 1 *Dominikanski samostan na Ptuju, vzhodno pročelje baročne cerkve in vzhodnega trakta; pogled proti zahodu (foto D. Kovačič). / Dominican Monastery in Ptuj, eastern façade of the Baroque church and the east wing; view towards west (photo by D. Kovačič).*

Dominikanski samostan na Ptuju leži na zahodnem obrobju srednjeveškega mestnega jedra (*sl. 1*). Z vzhodne strani ga zamejuje t. i. Sončni park, s severne in z zahodne srednjeveško obzidje, z južne strani pa obzidje oziroma rob terase nad reko Dravo. V srednjem veku je samostan predstavljal skrajni zahodni rob mesta in se je nahajal neposredno ob zahodnih mestnih vratih. Danes je v celoti obdan z različnimi objekti, ki so nastali v bližnji preteklosti. Stoji na rahli vzpetini, ki se strmo spušča proti levemu bregu reke Drave. Reka omejuje tudi južni rob terase, ki ga je v preteklosti izpodjedala in odnašala. Dominikanski samostan se nahaja na arheološko izjemno bogatem in pomembnem prostoru, ki je bil poseljen od prazgodovine naprej. Območje samostana je v rimski dobi predstavljalo osrčje rimskodobnega mesta. Nastalo je na mestu, kjer naj bi t. i. jantarna pot prečkala reko Dravo. Zaradi ugodne lege je bilo območje poseljeno že od neolitika naprej. V prvi polovici prvega stoletja se je na desnem bregu reke Drave nahajal legijski tabor. Po opustitvi tabora leta 102/106 pa je cesar Trajan naselbini dodelil pravice oziroma status kolonije. Od takrat dalje se je uradno imenovala *Colonia Ulpia Traiana Poetovio* in je bila del province *Pannonia Superior*.[1] Svoj največji obseg je naselbina doživela v 2. in 3. stoletju, ko je obsegala območje današnje Zgornje in Spodnje Hajdine na desnem bregu reke Drave ter celotno območje do Rabelčje vasi oziroma Rogoznice na levem bregu. V radiju od štirih do šestih kilometrov so se razvile različne mestne četrti: poslovno-trgovska na Spodnji Hajdini, stanovanjsko-obrtna na Zgornjem Bregu, upravno-pravna na Vičavi, Panorami in na Grajskem griču ter obrtniška četrt v Rabelčji vasi.[2] Na območju Muzejskega trga in nekdanje vojašnice so bile odkrite ostaline rim-

1 Horvat *et al.* 2003, 155–156.
2 Lubšina Tušek 2004, 90.

Slika/Figure 2 *Dominikanski samostan na izseku utrdbenega načrta mesta Ptuja vojaškega inženirja Tobiasa Creiztallerja iz leta 1644 (Vojni arhiv Dunaj). / Dominican Monastery on the fortification plan of Ptuj drawn by the military engineer Tobias Creiztaller in 1644 (Kriegsarchiv in Vienna).*

skodobne Petovione, ki so datirane v čas od 1. do 4. stoletja. Na tem območju v preteklosti ni bilo večjih sistematičnih arheoloških raziskav, ampak le manjše zaščitne raziskave, ki so bile večinoma vezane na gradbene posege in predstavljajo le mozaične kocke v celotni sliki rimskodobne Petovione na območju Vičave. O dogajanju v burnih časih pozne antike in zgodnjega srednjega veka imamo za ta prostor na voljo le malo podatkov. Predvideva se, da se je mestno ozemlje skrčilo, grobišča pa so se razširila tudi na območje nekdanjih bivališč in javnih objektov. Pozneje se Ptuj omenja kot pražupnija, znotraj katere sta v virih omenjeni dve karolinški lastniški cerkvi. Ena od njiju, cerkev ob Pribinovem dvoru, naj bi stala prav na mestu kasnejšega dominikanskega samostana ob cesti, ki je preko rimskega mostišča vodila mimo Panorame proti Rogoznici. Najverjetneje je bila (leta 853) posvečena sv. Lovrencu, ki velja za prvotnega patrona ptujske pražupnije.[3] Ob cerkvi je skoraj gotovo stal tudi sedež župnije.

Stavbna analiza Dominikanskega samostana na Ptuju je pokazala, da so na mestu samostana že prej stali vsaj trije objekti (*sl. 2, 3*). To so potrdile raziskave med obnovitvenimi deli v letih 2000 in 2009, ko so odkrili stavbne elemente predhodnih objektov na območju vzhodnega konca južnega trakta oziroma jugovzhodnem koncu samostana ter na zahodni fasadi in v notranjosti pritličja današnjega zahodnega samostanskega trakta.[4] Funkcija teh treh objektov ostaja vprašljiva. Glede na spore med meščanstvom in samostanom je razbrati, da v začetku samostan še ni stal znotraj mestnega obzidja. Stal je tudi v neposredni bližini mostu, ki je v 13. stoletju prečkal Dravo na Vičavi, to je zahodno od samostana, cesta v mesto pa je potekala po terasi pod samostanskim pomolom. Cesta je bila kasneje skoraj v celoti erodirana, most

3 Mlinarič, Curk 2009, 12–13.
4 Vnuk 2010, 46, 123, 127.

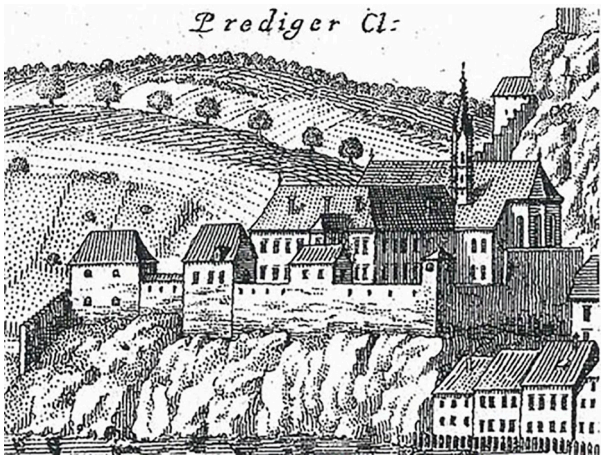

Slika/Figure 3 *Ptuj 1681, detajl z dominikanskim samostanom avtorja G. M. Vischerja. / Ptuj in 1681, detail depicting the Dominican Monastery drawn by G. M. Vischer.*

pa premaknjen proti vzhodu.[5] Šele po posredovanju Hartnida I. Ptujskega so namreč potek obzidja ob obnovi leta 1251 preusmerili tako, da je zaobjelo tudi Dominikanski samostan.[6]

Dominikanski samostan je leta 1230 na pobudo salzburškega nadškofa Eberharda II. ustanovila Matilda oziroma Methildis, vdova Friderika III. Ptujskega, ki je zanj podarila zemljišče na zgornjem zahodnem delu mesta, blizu mestnih vrat in takrat še izven mestnega obzidja. To je bilo v skladu s prvotnimi običaji tega beraškega reda, ki se je pri izgradnji samostanov držal reka: *Extra muros ante portam* oziroma *Izven obzidja, ob vratih*. Samostan so naselili dominikanci iz Brež, kjer je samostan obstajal že od leta 1217.[7] Okoliščine gradnje prvega samostana so precej nejasne. Kot je že opisano, naj bi na prostoru samostana predhodno stale najmanj tri stavbe, za katere se uporablja ime Matildin dvor in ki so kot vraščeni deli arhitekture ohranjene v jugovzhodnem vogalu vzhodnega trakta ter v osrednjem delu zahodnega trakta. Ob ustanovitvi samostana leta 1230 so se začela gradbena dela tako na klavzuri kot na samostanski cerkvi. Najprej sta bila pozidana vzhodni trakt, ki pa se še ni stikal s cerkvijo, ter južni trakt, ki se je priključil na že obstoječi del zahodnega trakta. Prvotna cerkev Marijinega vnebovzetja je bila posvečena leta 1253. V tem obdobju je bil izkopan tudi 18 m globok vodnjak, ki je bil ključnega pomena za delovanje samostana.[8] Kmalu po izgradnji je bil samostan deležen prve večje obnove, in sicer pozidave t. i. dolgega kora, ki je nadomestil prvotni romanski

Slika/Figure 4 *Ptuj z juga, 1792, avtor L. Schikelgruber. / Ptuj from the south, 1792, drawn by L. Schikelgruber.*

5 Lubšina Tušek 2012, 162.
6 Vnuk 1997, 191.
7 Vnuk 1997, 190.
8 Vnuk 1997, 190.

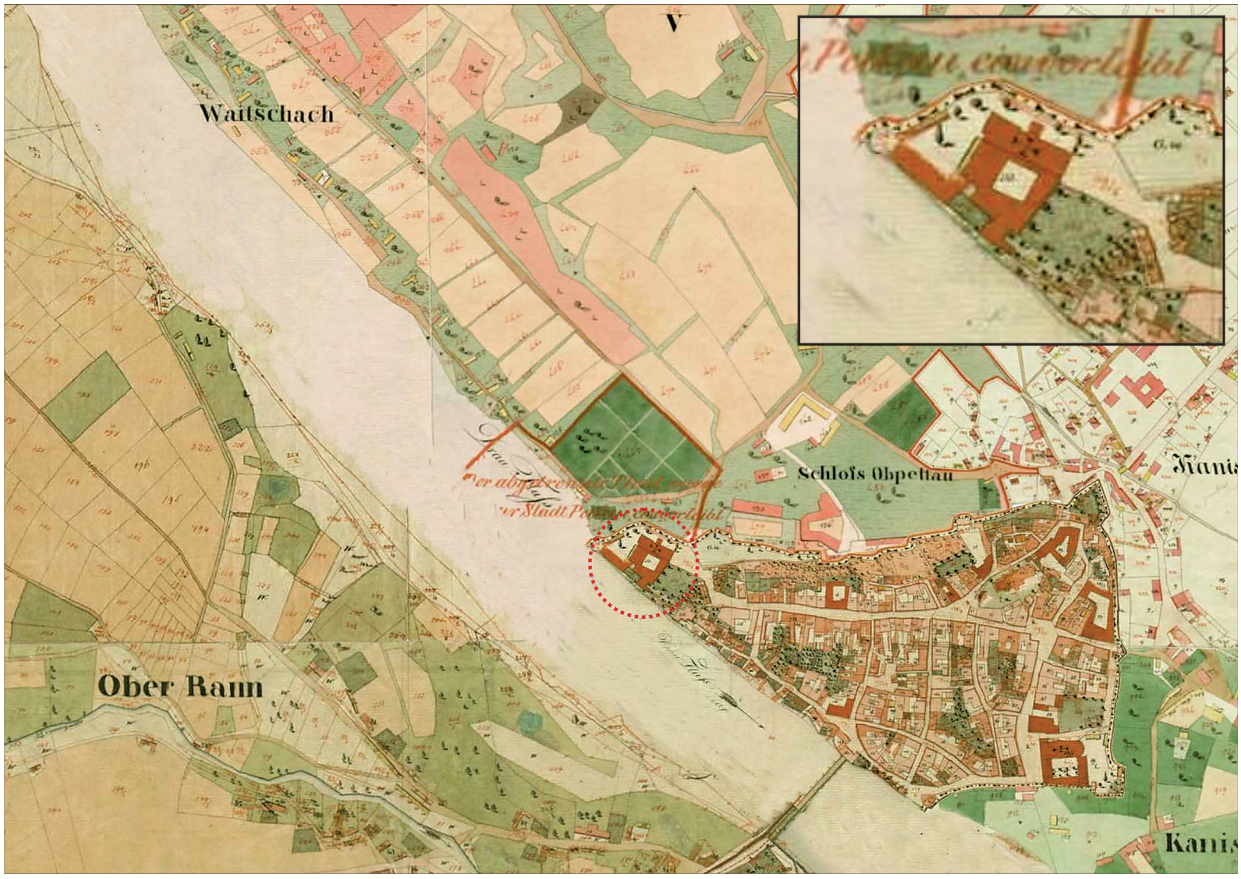

Slika/Figure 5 *Ptuj in Dominikanski samostan na Franciscejskem katastru iz leta 1824. / Ptuj and the Dominican Monastery on the Franciscan Cadastre from 1824.*

kor. Te vrste kor, ki je bil dvignjen nad nivo cerkvene ladje in je segal globoko proti vzhodu, na prostor današnjega Sončnega parka, je bil eden prvih tovrstnih v Evropi. Pod njegovimi dvignjenimi tlemi naj bi se nahajala tudi grobnica ustanoviteljev samostana, kar naj bi nakazovale poslikave grbov ptujskih gospodov na šilastoločni banji nad obokom dolgega kora.[9] Leta 1302 je samostan prizadela prva večja katastrofa, in sicer požar, ki naj bi opustošil tako samostan kot cerkev. Sledila so večja obnovitvena dela, ko je bila cerkev prvič podaljšana.[10] Najznamenitejši element ptujskega Dominikanskega samostana, križni hodnik, je bil pozidan v prvi četrtini 15. stoletja in predstavlja biser gotske arhitekture na Slovenskem. Njegov bogati okras je delo ptujskogorskega delavniškega kroga. Cerkev so postopoma večali tako v dolžino kot v višino, dvigovali pa so tudi nivo njenih tal. Na osnovi virov lahko ugotovimo, da je bil eden od večjih dvigov ladje izpeljan v sredini oziroma v drugi polovici 15. stoletja. Takrat so cerkveno ladjo z mešano kamnito in opečnato gradnjo dvignili za 1,7 m (druga gotska povišava cerkve).[11] V prvo polovico 16. stoletja datira izgradnja obeh renesančnih južnih prizidkov in s tem povezana prezidava eskarpe na pobočju proti reki Dravi. Zadnjo večjo prenovo je samostanski kompleks doživel z barokizacijo v drugi polovici 17. stoletja. V tem času je bil porušen dolgi kor, cerkvena ladja je bila iz neznanega razloga obrnjena (oltar so iz vzhodne strani prestavili na zahodno), dozidana je bila zakristija, nivo tal v ladji pa je bil ponovno dvignjen. Že leta 1653 je bila tako cerkvena ladja zvišana za približno 1,2 m, po letu 1692 pa so cerkev podaljšali proti zahodu, kjer so zgradili nov baročni prezbiterij, zakristijo in oratorij. Istočasno so cerkveno ladjo obokali. Šele po letu 1693, verjetno okoli leta 1720, so odstranili stari gotski dolgi kor in ga nadomestili z vzhodnim pročeljem, bogato okrašenim s štukaturami, ki je še danes značilen element

9 Vnuk 2010, 60.
10 Vnuk 2014, 89.
11 Vnuk 2014.

samostana.[12] Samostan je bil po 555 letih delovanja razpuščen leta 1785 (*sl. 4, 5*). Že naslednje leto so samostanske prostore uporabili za vojaško bolnišnico. Vse do začetka 20. stoletja je bil samostan v lasti vojske. V dvajsetih letih 20. stoletja bi bil samostanski objekt skorajda popolnoma uničen s predelavo v predilnico, vendar ga je na koncu odkupila občina in ga namenila Mestnemu muzeju ter stanovanjem. Temu je služil vse do začetka obnove, katere del so bile tudi v tem prispevku predstavljene arheološke raziskave.

Starejše arheološke raziskave na območju Dominikanskega samostana

Na območju samostana in v njegovi neposredni okolici je bilo pred letom 2011 izvedenih več manjših arheoloških raziskav. Prve je leta 1928 izvedla ekipa Arheološkega seminarja iz Ljubljane. Pod vodstvom Balduina Sarie so izkopavali oziroma sondirali na območju atrija križnega hodnika in v Sončnem parku, kjer so izkopali štiri testne jarke. Poizkušali so ugotoviti obseg in glavne značilnosti strnjenega rimskega mestnega naselja ter to, kje se začenja rimska nekropola.[13] Odkrili so predvsem ostaline rimske naselbine, z enim od testnih jarkov v Sončnem parku pa so razkrili tudi ostanke temeljev kapele kapiteljske dvorane. Leta 1938 so bili v *Antike Inschriften aus Jugoslawien* (AIJ) objavljeni rimskodobni kamniti spomeniki z območja Dominikanskega samostana. Dva sta vzidana v samostanski cerkveni zvonik. Tretji, marmornat obokan vhodni portal, verjetno del portala ali grobnega spomenika z napisom Gaja Valerija Tetija Fuska na obeh straneh v profiliranem polju, je vzidan na stopnišču na zahodni strani Mestnega stolpa na Ptuju.[14]

Arheološke raziskave na območju samostana so nato zastale vse do sedemdesetih let 20. stoletja. Leta 1968 je bil sicer med urejanjem nasadov na južnem zunanjem dvoriščnem prehodu najden bronast novec cesarja Nerve (96–98). Prav tam je bil leta 1971 oziroma 1972 odkrit tudi bronast novec cesarja Teodozija I.[15] Leta 1970 so pri urejanju tal v baročni grobnici znotraj cerkvene ladje na globini 0,4 m odkrili del rimskega zidu (verjetneje temelja) iz oblic širine 0,6 m, ki je verjetno pripadal rimskemu objektu. Istega leta so med urejanjem tlakov znotraj refektorija in kapiteljske dvorane v pritličju vzhodnega trakta samostana odkrili prvotni hodni nivo teh prostorov, ki je bil nižji od današnjega. V refektoriju je bilo najprej ugotovljeno, da sta bili njegovi podolžni steni ob gradnji baročnega banjastega oboka z opeko utrjeni s 35 cm široko ojačitvijo, v osi prostora pa sta bila v enakih medsebojnih razdaljah v tleh najdena dva velika opečna temelja za kamnite stebre, nosilce lesenega stropa. Od globine 1 m je bila dokumentirana ruševina z zgodnjegotskimi spolijami in rimskimi ostanki.[16] V kapiteljski dvorani so bili odkriti kamniti temelji in sledovi opečnatih zidov iz okoli leta 1826, ko so kapelo prezidali v vojaški zapor. Pred slavolokom je bil odkrit zidan, ometan, plastično figuriran grob s tremi razmetanimi moškimi skeleti, zasutimi z mivko. V sredini kapele je bil dokumentiran 0,7 × 0,7 m velik temelj iz opek in poznogotske spolije, ki je verjetno nosil kamnit steber in raven lesen strop. V kapeli so bili trije nivoji tlakov (iz prve polovice 13. stoletja, iz prve polovice 15. stoletja in iz prve polovice 17. stoletja).[17]

V prostoru severno od kapiteljske dvorane je leta 1972 ekipa Pokrajinskega muzeja Ptuj izvedla arheološki izkop, potreben za prenovo tal – tlaka. Izkazalo se je, da je bil prvotni hodni nivo prostora nižji od današnjega, in sicer se je 0,3 m pod današnjim hodnim nivojem nahajal baročni tlak iz 24 × 24 cm velikih opek, pod njim na globini 0,45 m estrih iz opečnate moke ter na globini 1,05 m prvotni estrih iz apna in peska. Med obema estrihoma je bilo nasutje z mnogimi človeškimi kostmi, med njimi je bilo tudi več lobanj. Prvotni sivi estrih in omet dokazujeta, da je sprva enotni prostor služil kot pomožni prostor kapele, s katero je bil povezan z vrati.[18]

12 Vnuk 2014.
13 Lubšina Tušek 2012, 168.
14 Lubšina Tušek 2012, 169.
15 Lubšina Tušek 2012, 170.
16 Lubšina Tušek 2012, 170.
17 Lubšina Tušek 2012, 170.
18 Curk 1974, 234; Lubšina Tušek 2012, 170.

Že naslednje leto (1973) je muzej izvedel arheološka sondiranja znotraj osrednjih treh prostorov južnega trakta. Na globini okoli 1 m je bil odkrit prečni kamnit zid širine 0,6 m, ki je vodil naravnost na os baročnega okna. Po mnenju Jožeta Curka gre za zahodni zid prvotnega kapiteljskega prostora.[19] Na dvoriščnem prehodu ob južnem samostanskem traktu, med muzejskimi in arhivskimi prostori, je leta 1981 arheološka ekipa ptujskega muzeja pod vodstvom Blagoja Jevremova spremljala izkope za drenažo in na globini približno 0,6 m pod površino dokumentirala več rimskodobnih zidov, potekajočih v smeri proti Dravi.[20]

Arheološka ekipa muzeja je nato nadaljevala z manjšimi raziskavami na območju samostana, prvič leta 1994 pod vodstvom arheologinje Mojce Vomer Gojkovič in drugič leta 2000 pod vodstvom Braneta Lamuta. Med raziskavami leta 1994 so v severovzhodnem delu Sončnega parka izvedli arheološko izkopavanje za drenažo ob severozahodni steni stavbe Prešernova ulica 37. Na globini 2 do 3 m so odkrili štiri temelje zidov, ki so potekali bolj ali manj pravokotno drug na drugega. Vsi so bili grajeni iz kamnov rumenega peščenjaka, povezanih z apneno malto.[21] Med drugimi raziskavami leta 2000 pa so izvedli arheološko sondiranje v atriju križnega hodnika in tudi v samem križnem hodniku. Namen je bil pridobiti podatke o načinu in globini nekdanje ureditve tlakov na dvorišču ter v križnem hodniku. V testnem jarku 1, izkopanem v atriju križnega hodnika, so bila do globine 0,87 m ugotovljena le tri nasutja. V testnem jarku 2, izkopanem prečno v zahodnem traktu križnega hodnika, pa so bili odkriti trije maltni estrihi, in sicer na globini 0,1 m, verjetno iz druge polovice 15. stoletja, na globini 0,35–0,45 m, verjetno iz časa po obnovi samostana po požaru leta 1302, vanj je bila vkopana srednjeveška grobna jama, ter tretji na globini 0,85 m, ki ga avtor pripisuje romanski fazi.[22]

Že leta 1994 so bile na prostoru Sončnega parka izvedene arheološke geofizikalne raziskave, ki jih je na površini 1380 m² izvedel Branko Mušič z ekipo. Raziskave niso dale jasnih rezultatov.[23]

Z arheološkimi raziskavami je muzejska arheološka ekipa nadaljevala v letu 2007, ko so izvedli geološko vrtanje na območju Sončnega parka. Namen vrtanja je bil ugotoviti debelino in globino kulturnih plasti ter globino geološke osnove. Izvrtane in arheološko interpretirane so bile štiri geološke vrtine s premerom 116 mm. Ugotovljeno je bilo, da arheološke plasti segajo vsaj do globine okoli 4 m (novi vek, rimsko obdobje, prazgodovina) ter da geološko podlago predstavlja preperina konglomerata na globini od 5 do 6 m.[24]

Leta 2010 je bila zaradi potreb vrednotenja arheološkega potenciala pred prenovo samostana izvedena geofizikalna raziskava v cerkveni ladji in križnem hodniku ter na vzhodnem (Sončni park), severnem in zahodnem samostanskem dvorišču. Površine so bile raziskane z georadarsko metodo v serijah vzporednih profilov oziroma ponekod le s posameznimi profili.[25] Rezultati teh raziskav so potrdili velik arheološki potencial območja samostana. Sledilo je arheološko testno sondiranje, ki ga je vodil arheolog Ivan Žižek in je bilo izvedeno z namenom pridobitve stratigrafskih podatkov v cerkveni ladji in njeni neposredni okolici. Sonde 1–3 so bile izkopane v notranjosti cerkvene ladje, sonde 4–6 pa okoli cerkvene ladje (ena ob vsaki od treh vidnih fasad). Izkopane so bile v različni velikosti in do globine, ko je bil izkop še varen (sondi 1 in 5), v sondi 3 do nivoja začetka rimskih kulturnih plasti (okoli 1,7 m) in v sondah 2, 4 in 6 do geološke osnove (do globine 3,8 m), ki jo tvori aluvialni nanos. Prve strukture zunaj cerkvene ladje so se pojavile že na 0,3 m pod današnjo površino. Odkrite ostaline pa so potrdile uporabo prostora samostana od rimskega časa do danes.[26]

19 Curk 1974, 235; Lubšina Tušek 2012, 170.

20 Lubšina Tušek 2012, 170. Branko Vnuk je isti podatek v pregledu sodobnih konservatorsko-restavratorskih posegov na samostanskem kompleksu zabeležil pod letnico 1986 (Vnuk 2010, 123).

21 Lubšina Tušek 2012, 171.

22 Lamut 2000, 4; Lubšina Tušek 2012, 173.

23 Lubšina Tušek 2012, 172.

24 Lubšina Tušek 2012, 174.

25 Lubšina Tušek 2012, 175.

26 Lubšina Tušek 2012, 177.

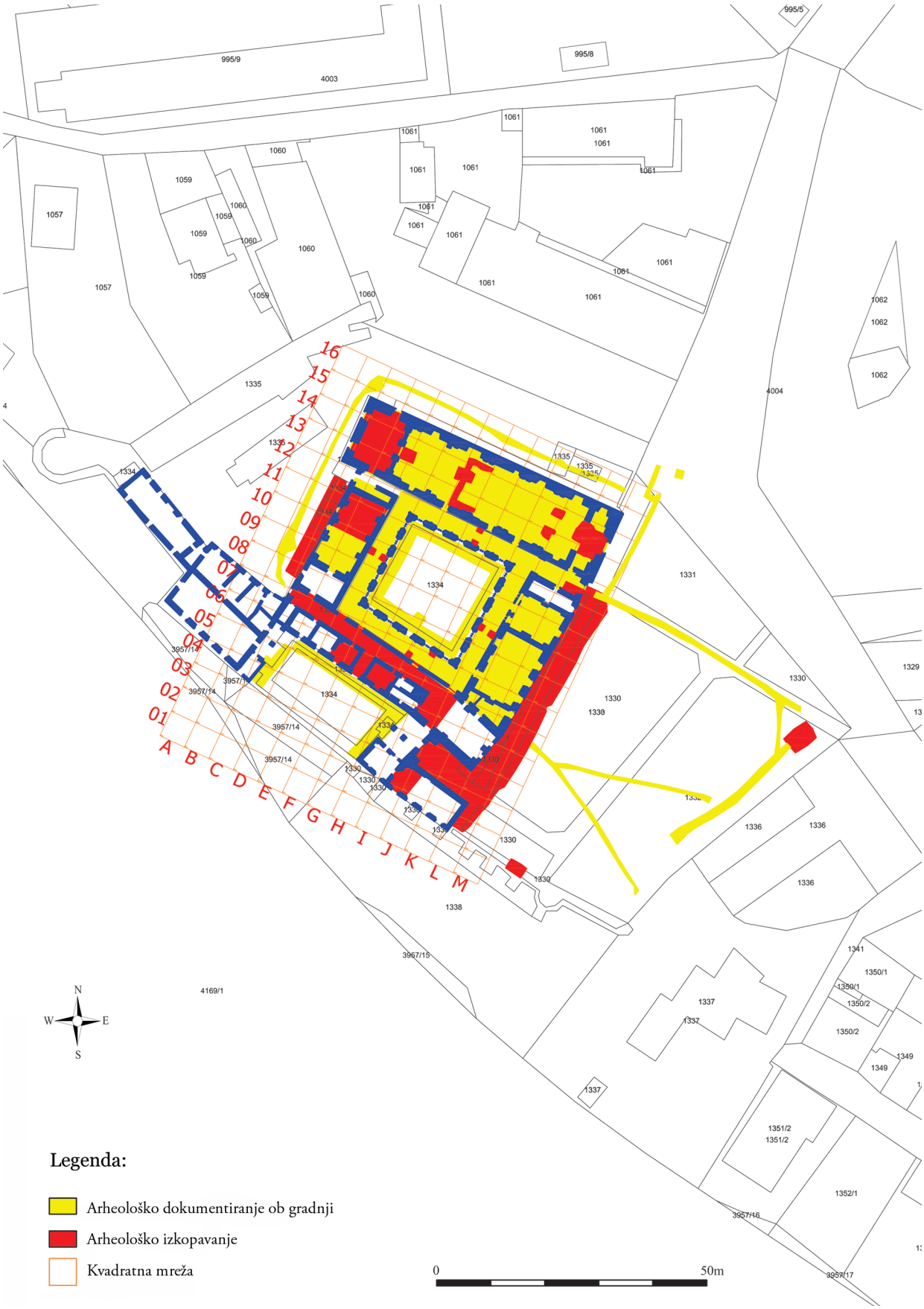

Slika/Figure 6 *Tloris Dominikanskega samostana z vrisanimi arheološkimi posegi v letih 2011–2013 (izdelala E. Lazar in D. Cvetko). / Ground plan of the Dominican Monastery showing the area of archaeological interventions between 2011 and 2013 (plan by E. Lazar and D. Cvetko).*

Arheološke raziskave v letih 2011–2013

Zaščitne arheološke raziskave smo izvedli na dva načina. Na območjih, kjer strojni izkopi niso posegali v arheološki zapis oziroma so segali le do arheoloških ostalin, smo izvedli arheološko dokumentiranje ob gradnji, na območjih, kjer bi gradbeni oziroma strojni izkopi posegali v arheološke ostaline, pa smo izvedli zaščitna arheološka izkopavanja. Tudi v primeru zaščitnih arheoloških izkopavanj je izkop segel le do globine, potrebne za izvedbo obnovitvenih oziroma rekonstrukcijskih del. Prav tako smo stratigrafsko arheološko izkopavanje prekinili na območjih, kjer bi izkop segal globlje od temeljev samostana. Celotno območje samostana smo še pred začetkom arheoloških raziskav zaradi lažje dokumentacije razdelili v mrežo kvadrantov velikosti 5 × 5 m (*sl. 6*). Usmeritev mreže je bila prilagojena usmeritvi samega samostana in je prekrivala površino velikosti 65 × 80 m oziroma 5200 m^2.

Zaradi razlik v ohranjenosti in tudi zaradi različnih globin, potrebnih za izvedbo prenovitvenih del, smo arheološke raziskave znotraj posameznih prostorov izvedli ločeno. Največ arheoloških ostalin smo odkrili in odstranili na območju baročne cerkvene ladje in zakristije. Predvsem na območju zakristije je izkop posegel približno 4 m pod nekdanji hodni nivo, vendar kljub temu še nismo odkrili oziroma dosegli globine arheološko sterilne geološke osnove. Odkrita in interpretirana arheološka stratigrafska situacija oziroma sekvenca znotraj cerkvene ladje in zakristije predstavlja osnovo za določitev faz posegov na območju celotnega samostana, saj smo le tukaj dokumentirali vse faze od rimskega obdobja naprej. Zato bomo v pričujočem besedilu predstavili predvsem ta dva prostora, saj je bilo tukaj odkritih največ drobnih arheoloških najdb. Z arheološkimi izkopavanji nismo dosegli geološke osnove, kar bi nam omogočilo odkrite ostaline iz posameznih prostorov povezati v smiselno celoto. Faziranje in datiranje odkritih ostalin je olajšala natančna stavbna analiza samostana, ki jo je izdelal umetnostni zgodovinar Branko Vnuk.[27]

27 Vnuk 2014.

Izsledki arheoloških raziskav znotraj cerkvene ladje in baročne zakristije

Kot je bilo že omenjeno, smo največji arheološki izkop izvedli na območju samostanske cerkve (*sl. 7*) in pripadajoče zakristije (*sl. 8*), ki se z zahodne strani naslanja na cerkveno ladjo. Zaradi izgradnje strojnice je bil tukaj izkop najgloblji. Na podlagi primerjave in povezave odkritih ostalin znotraj obeh prostorov ter povezave s poznano stavbno zgodovino smo tukaj odkrite arheološke ostaline uspeli razdeliti v dvanajst faz, od rimskega časa do sedanjosti. Tako smo opredelili štiri rimske (I–IV), štiri srednjeveške (V–VIII), tri novoveške (IX–XI) in sodobno oziroma novodobno fazo (XII). Te faze predstavljajo tudi osnovo za faziranje in interpretacijo odkritih ostalin na drugih delih samostana. S pomočjo arheološke sekvence, izdelane na podlagi odkritih ostalin znotraj zakristije in cerkvene ladje, smo le-te uspeli korelirati z ostalinami iz drugih prostorov in jih povezati v smiselno celoto oziroma zgodbo razvoja samostana. Do sedaj smo namreč arheološke ostaline obravnavali in interpretirali po posameznih prostorih.

Samostanska cerkev je umeščena na severni rob samostanskega kompleksa in je sestavljena iz ladje in zakristije. Objekt je v tlorisu nepravilne pravokotne oblike, saj je vzhodna stena nekoliko daljša od zahodne. Cerkvena ladja predstavlja največji prostor v samostanskem kompleksu, zakristija pa podaljšek cerkvene ladje proti zahodu. Z južne strani se nanjo naslanja zahodni samostanski trakt, vendar ga zakristija proti zahodu nekoliko presega.

Znotraj cerkvene ladje so bili moderni tlaki in estrihi odstranjeni že pred začetkom arheološke raziskave (*sl. 9*, *10*). Arheološka ekipa je nato odstranila novoveško (baročno) nasutje ter očistila in dokumentirala arheološke plasti in arhitekturne elemente pod njim. Arheološki stratigrafski izkop je bil popolnoma prilagojen potrebam prenove cerkvene ladje, zato smo ga izvedli na prostoru nekdanjega baročnega oltarja tik pred prehodom v zakristijo, na območju nekdanjega stopnišča, ki je vodilo v večjo baročno kripto v osre-

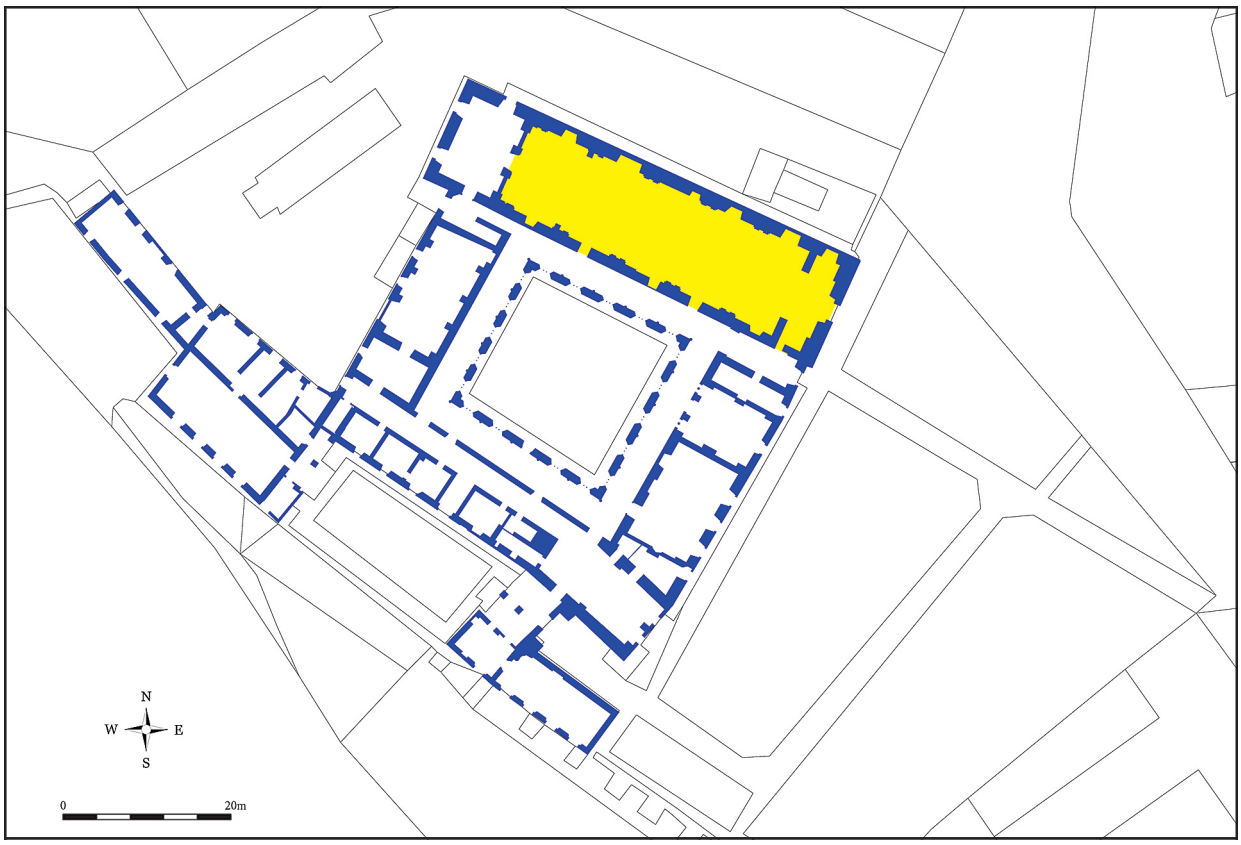

Slika/Figure 7 *Cerkvena ladja (rumena barva) na tlorisu samostana (izdelala E. Lazar in D. Cvetko). / The church nave (yellow) on the ground plan of the monastery (plan by E. Lazar and D. Cvetko).*

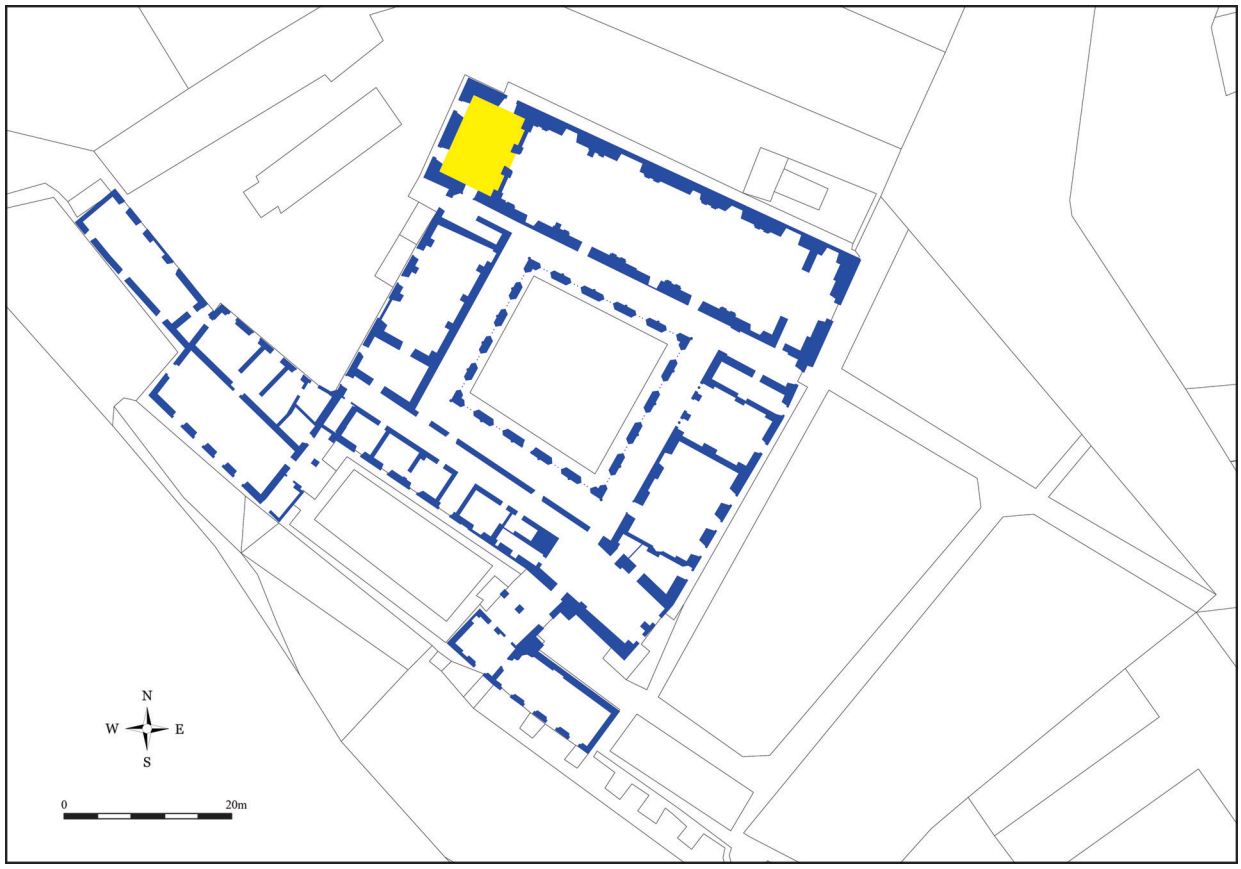

Slika/Figure 8 *Zakristija (rumena barva) na tlorisu samostana (izdelala E. Lazar in D. Cvetko). / The sacristy (yellow) on the ground plan of the monastery (plan by E. Lazar and D. Cvetko).*

Slika/Figure 9 *Cerkvena ladja po odprtju njenega zahodnega dela; pogled proti vzhodu (foto D. Belić). / The church nave at the beginning of the archaeological excavations in its western part; view towards east (photo by D. Belić).*

dnjem delu cerkvene ladje, ter na območju, kjer stojijo stebri in stopnišče nove tribune v vzhodnem delu cerkvene ladje. V osrednjem delu cerkvene ladje je bil stratigrafsko izkopan tudi jarek, ki je bil potreben za izgradnjo temeljev nove tribune.

V večjem delu cerkvene ladje smo po odstranitvi obsežnega baročnega nasutja (faza X) odkrili in dokumentirali predvsem arhitekturne elemente samostana in njihove ostanke. Časovno smo jih lahko opredelili glede na pisne vire in arhitekturno analizo, ki jo je izdelal B. Vnuk.[28] Na posameznih mestih, kjer smo izvedli manjše stratigrafske izkope, pa smo kljub velikim prostorskim omejitvam prišli do pomembnih podatkov, ki so nam omogočili, da smo stavbni razvoj prostora cerkvene ladje razdelili v devet faz in jih povezali s stratigrafsko situacijo v zakristiji. To nam je omogočilo tudi naknadno faziranje vseh dokumentiranih arheoloških kontekstov iz vseh raziskanih območij.

Znotraj baročne zakristije smo posegli najgloblje v arheološke plasti (*sl. 11*). Izkop je tukaj segal približno 4 m globoko. Najmlajše ruševinsko nasutje je bilo delno odstranjeno že pred našim prihodom, mi pa smo ga dokončno odstranili strojno. Ob severni in južni steni smo nato ročno izkopali dva testna jarka, da bi ugotovili, kako globoko segajo temelji. Ker je bilo potrjeno, da so temelji dovolj globoki, smo izkopavanje po celotni površini prostora nadaljevali ročno. V jugovzhodnem vogalu je zaradi potreb gradnje izkop segal nekoliko globlje. Na koncu so bili porušeni in odstranjeni tudi odkriti zidovi in temelji.

Najstarejše odkrite ostaline izhajajo iz rimskega časa. Na podlagi odkrite stratigrafije in analize drobnih najdb smo jih uspeli znotraj zakristije razdeliti v štiri faze (I–IV). Na območju cerkvene ladje pa smo za-

28 Hrani arhiv ZVKDS, OE Maribor.

Slika/Figure 10 *Cerkvena ladja po zaključku odstranjevanja baročnega nasutja; pogled proti zahodu (foto D. Belić). / The church nave after the removal of the Baroque deposit; view towards west (photo by D. Belić).*

Slika/Figure 11 *Stratigrafsko izkopavanje znotraj baročne zakristije (foto D. Belić). / Stratigraphic excavations inside the Baroque sacristy (photo by D. Belić).*

Slika/Figure 12 *Presek romanskega in gotskih estrihov ob južnem zidu cerkvene ladje; pogled proti vzhodu (fotografija D. Belić). / Cross section of the Romanesque and Gothic lime-plastered floors beside the southern wall of the church nave; view towards east (photo by D. Belić).*

radi omejenih možnosti izkopa odkrili le eno rimskodobno fazo, ki pa je verjetno del faze IV.

Med najzgodnejše srednjeveške ostaline (faza V) lahko uvrstimo t. i. roparske jarke, ki so nastali kot posledica odkopavanja rimskodobnih zidov z namenom pobrati in ponovno uporabiti gradbeni material. V zakristiji smo odkrili dva taka jarka, ki sta bila verjetno izkopana v času pred izgradnjo samostana. V fazo V smo umestili tudi zob južnega zidu cerkvene ladje, ki smo ga dokumentirali pod današnjo južno steno cerkvene ladje. Tukaj smo namreč odkrili dva zoba starejših temeljev južne cerkvene stene, od katerih se zgornji po višini ujema z najstarejšimi odkritimi estrihi v tem prostoru (faza VI), spodnji pa leži 30 cm nižje in najverjetneje predstavlja ostanek neke starejše gradbene faze samostana oziroma objekta, ki je na tem mestu stal pred izgradnjo cerkve (*sl. 12*).

Fazo VI povezujemo že z obdobjem ustanovitve dominikanskega samostana leta 1230 (*sl. 13*). Z njegovo ustanovitvijo so se namreč na tem prostoru pričela obsežna gradbena dela. Kot del te faze smo znotraj cerkvene ladje interpretirali najnižje ležeči maltni estrih ter najnižje ležeča estriha v takratnem prezbiteriju, to je na vhodu v baročno cerkev, ki pa je za

dober meter višji od tistega v ladji. V presekih vkopa za srednjeveško (gotsko – faza VII) grobnico smo odkrili maltna estriha, ki ju loči manj kot 10 cm debela plast, kar najverjetneje kaže na kratko obdobje med nastankom enega in drugega. Točnega nastanka plasti nismo uspeli ugotoviti zaradi omejenega prostora za raziskave. Kot del te faze smo interpretirali tudi zgornji zob temelja južne stene in ostanke že omenjenega maltnega estriha ter plast oziroma nasutje, ki najverjetneje predstavlja podlago zanj. V to fazo glede na višinske nivoje spada tudi ostanek zidu ali utrjene hodne površine, ki smo ga odkrili pod baročnim oltarjem. Dejstvo, da na prostoru pod oltarjem nismo zasledili maltnega estriha, potrjuje domnevo, ki je znana iz pisnih virov in se ujema z rezultati arhitekturne analize B. Vnuka, da je bila prvotna cerkev krajša od današnje. Temu v prid govorijo ostanki zidov, ki smo jih opredelili kot ostanke najstarejše arhitekture v cerkveni ladji in predstavljajo zahodno steno prvotne cerkve. To pa potrjujejo tudi ostaline faze VI, ki smo jih odkrili v zakristiji. Tukaj smo namreč odkrili ostanka hodne površine iz utrjene oziroma zbite ilovice in vkope vanju, kar kaže na to, da na tem prostoru v prvi polovici 13. stoletja še ni stal objekt, saj smo v notranjosti cerkvene ladje kot hodno površino faze interpretirali maltni estrih. Glede na ugotovljeno nam je uspelo potrditi domnevo o zahodni steni romanske cerkvene ladje, ki se je nahajala dobrih 7 m vzhodneje od današnje oziroma baročne zahodne cerkvene stene.

Ostale elemente, ki jih lahko opredelimo kot srednjeveške, smo razdelili na dve fazi (fazi VII in VIII). Izkazalo se je, da so bila v tem času tla cerkvene ladje večkrat dvignjena in na novo tlakovana.

Fazo VII povezujemo z gotskimi posegi na območju samostana, saj je bila samostanska cerkev podvržena prvim večjim prenovam že v sredini 13. stoletja, ko je bil zgrajen dolgi gotski kor (*sl. 14*). Znotraj dolgega kora so na podlagi stenskih poslikav z rodbinskimi grbi že dolgo predvidevali obstoj družinske grobnice rodbine Ptujskih. Prostor zanjo je nastal, ko so bila tla v prezbiteriju še dodatno dvignjena. Izkopavanja ob vzhodni cerkveni steni so odkrila večjo tridelno grobnico, ki jo je baročna vzhodna cerkvena stena znatno

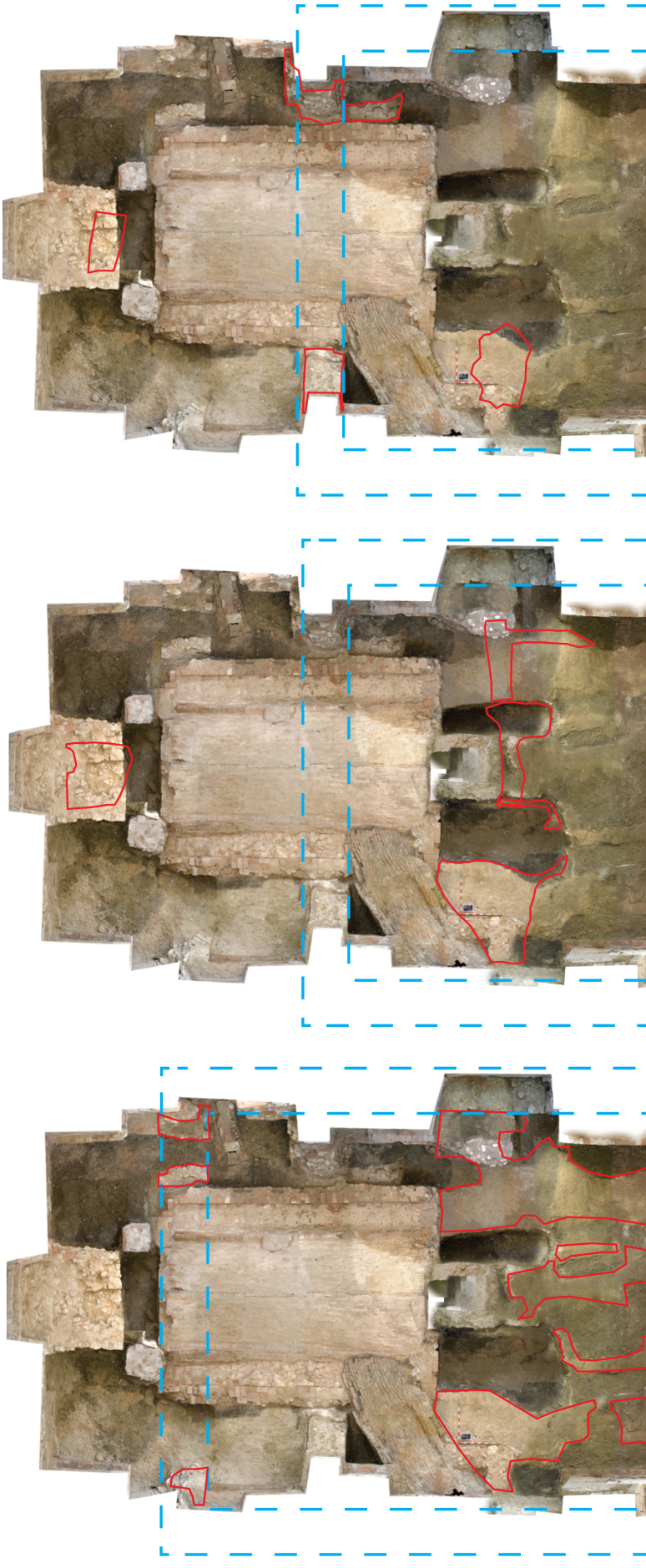

Slika/Figure 13
Fotomozaik tlorisa cerkvene ladje in z rdečo črto označenimi ostalinami faze VI; z modro črto je označen domnevni tloris romanske cerkvene ladje (izdelala E. Lazar in D. Cvetko). / Photo mosaic of the church nave ground plan with a red line marking the remains of the Phase VI; the blue line marks the supposed Romanesque church nave (plan by E. Lazar and D. Cvetko).

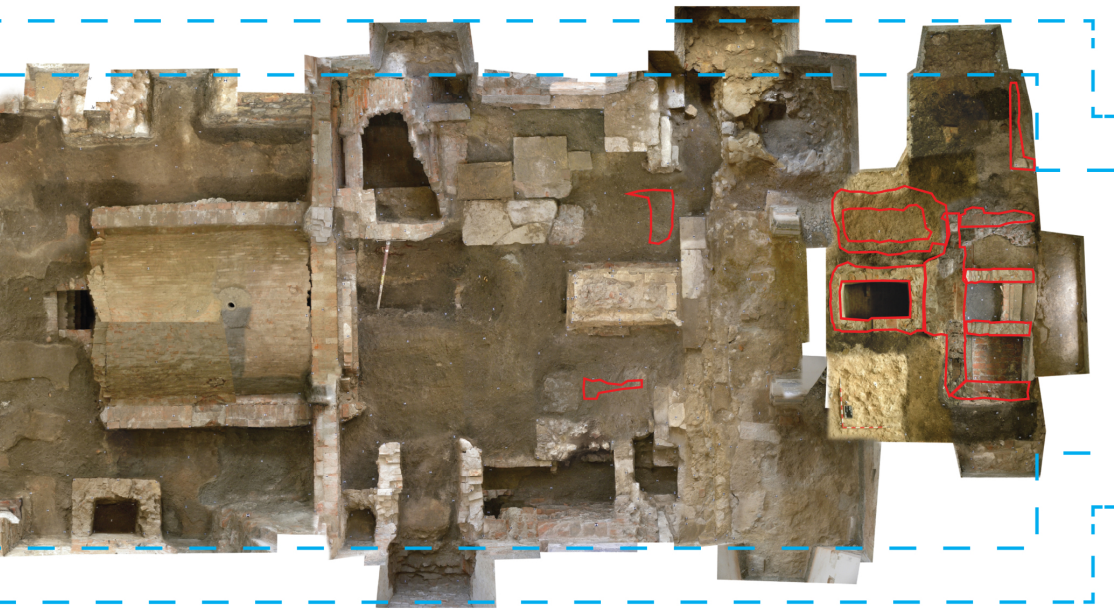

Slika/Figure 14
Fotomozaik tlorisa cerkvene ladje in z rdečo črto označenimi ostalinami faze VII; z modro črto je označen domnevni tloris gotske cerkvene ladje (izdelala E. Lazar in D. Cvetko). / Photo mosaic of the church nave ground plan with a red line marking the remains of the Phase VII; the blue line marks the supposed Gothic church nave (plan by E. Lazar and D. Cvetko).

Slika/Figure 15
Fotomozaik tlorisa cerkvene ladje z vrisanimi ostalinami in tlorisom cerkve po požaru leta 1302; z modro črto je označen tloris cerkvene ladje (izdelala E. Lazar in D. Cvetko). / Photo mosaic of the church nave ground plan with outlined remains and the ground plan of the church following the fire in 1302; the blue line marks the ground plan of the church nave (plan by E. Lazar and D. Cvetko).

poškodovala, poleg nje pa še eno manjšo pravokotno grobnico. Na Ptujskem gradu je shranjena nagrobna plošča Friderika IX. Ptujskega, zadnjega predstavnika te rodbine, ki se po merah skoraj natančno ujema z odprtino manjše grobnice, zato smemo sklepati, da je ta pripadala zadnjemu predstavniku znamenite ptujske rodbine. Večja grobnica pa je po vsej verjetnosti družinska grobnica njegovih predhodnikov, gospodov Ptujskih. Za razliko od manjše, ki je nastala kasneje, je bila večja grobnica najverjetneje dograjena skupaj z dolgim korom. Glede na to, da strop grobnice ni bil ohranjen, sklepamo, da je bila višina tal v srednjeveškem prezbiteriju višja od kasnejših novoveških tal baročne cerkve. Na tem mestu zato nima-

Slika/Figure 16 *Ostanki blaga znotraj gotske kripte (foto E. Lazar). / Textile remains inside the Gothic crypt (photo by E. Lazar).*

Slika/Figure 17 *Del poslikane deske znotraj gotske kripte (foto E. Lazar). / A piece of a painted wooden board inside the Gothic crypt (photo by E. Lazar).*

Slika/Figure 18 *Pogled na izpraznjeni kripti na območju gotskega prezbiterija; pogled proti vzhodu (foto D. Belić). / Excavated crypts in the Gothic presbytery; view towards east (photo by D. Belić).*

mo ohranjenih arheoloških sledov kasnejših gradbenih faz. Glede na dokumentirane absolutne višine so se tla cerkvene ladje v tem času nekoliko spuščala od vzhoda proti zahodu, ali pa je to le rezultat dolgotrajnega posedanja zahodnega dela cerkvene ladje. Tako so bila tla tik ob prehodu v prezbiterij za 10 do 20 cm višja od tal v zahodnem delu cerkve. Ostanek estriha, ki smo ga izkopali pod baročnim oltarjem, se je nahajal pred vhodom v cerkev oziroma v nekakšnem cerkvenem preddverju. Ta estrih je še nekoliko nižji od estrihov znotraj cerkve. Za razliko od prostora pod baročnim oltarjem oziroma pred vhodom v takratno cerkev so bila tla znotraj ladje še enkrat dvignjena in na novo tlakovana z maltnim estrihom, ki je bil položen na podlago iz večjih kamnov. Ta dvig hodne površine lahko morda povežemo s požarom leta 1302, ki naj bi glede na pisne vire samostan in tudi cerkev močno poškodoval (*sl. 15*). Predvidevamo, da ostanki zidov iz lomljencev in apnene malte kažejo na takratno podaljšanje cerkvene ladje proti zahodu. Ob novem gotskem dolgem koru naj bi pozidali tudi novo zakristijo. Njene ostanke gre najverjetneje iskati v zidu in estrihu, ki sta bila dokumentirana ob prehodu v križni hodnik na prostoru današnjega Sončnega parka (*sl. 16–18*).

Znotraj baročne zakristije smo odkrili srednjeveško nasutje, ki smo ga na podlagi drobnih najdb datirali v čas od druge polovice 12. do 14. stoletja. Nad nasutjem je bila serija utrjenih hodnih površin, ki kažejo na manjša popravila in obnove skozi daljše časovno obdobje. Vanje so vkopani tudi skeletni grobovi brez pridatkov (*sl. 19*), ki so v tistem času ležali pred vhodom v cerkev, kasneje pa jih je močno poškodovala izgradnja nove zahodne cerkvene stene.

Slika/Figure 19 *Srednjeveški grobovi 10, 11, 13 in 15 iz faze VII (foto D. Belić). / Medieval graves 10, 11, 13 and 15 from the Phase VII (photo by D. Belić).*

Sredi 15. stoletja, v času mlajše srednjeveške oziroma poznogotske faze (faza VIII), je prišlo do naslednje večje prenove. Ta je zaznamovala predvsem cerkveno poslopje (*sl. 20, 25*). Ohranjeni so bili stavbni elementi na prostoru vzhodnega dela cerkvene ladje, v gotskem oziroma poznogotskem prezbiteriju in neposredno pod njim. Tla so bila v tem času ponovno dvignjena za približno pol metra in na novo tlakovana s kamnitimi bloki, stopnišče na prehodu v prezbiterij je bilo obloženo z marmorno oblogo (*sl. 22*). Prav tako so bili dograjeni nekateri stranski elementi oziroma deli cerkvenega inventarja. V središču ladje, tik pod stopniščem, ki je vodilo v prezbiterij, je bila v tem času postavljena bogato okrašena kamnita grobnica, v bližini pa je bila v tlakovanje vzidana tudi nagrobna plošča z reliefnim okrasom (*sl. 21*). V tem času so bili očitno pogosti tudi pokopi znotraj cerkvene ladje. Na območju baročne zakristije je faza VIII ohranjena v obliki dveh večjih nasutij, v kateri sta bila vkopana temelj zahodnega cerkvenega zidu in temelj zidu, ki poteka nekoliko poševno glede na cerkveno ladjo in je verjetno predstavljal ostanek nekega pomožnega prostora ali nadstreška pred vhodom v cerkev.

Slika/Figure 20 *Srednjeveški tlak faze VIII, v katerega so bile vgrajene tudi rimskodobne spolije (foto D. Belić). / Medieval church floor from the Phase VIII with inbuilt Roman spolia (photo by D. Belić).*

Slika/Figure 21 *Nagrobna plošča faze VIII (foto D. Belić). / Tombstone from the Phase VIII (photo by D. Belić).*

Slika/Figure 22 *Kamniti tlak cerkvene ladje z odtisom osem kotnega stebra oziroma baze stebra iz faze VIII (foto D. Belić). / Stone-paved floor of the church nave with the imprint of an octagonal pillar or a column base from the Phase VIII (photo by D. Belić).*

Slika/Figure 23 *Poznogotska bogato okrašena kripta; pogled proti severovzhodu (foto D. Belić). / Ornate late Gothic crypt; view towards north-east (photo by D. Belić).*

Najbolj impresiven element te faze je gotovo delno ohranjena bogato okrašena kamnita grobnica, ki se nahaja tik pod stopniščem, ki je vodilo v dvignjen prezbiterij v samem središču ladje. Najverjetneje gre za družinsko grobnico rodbine Stubenbergov, ki so bili eni od rodbinskih naslednikov gospodov Ptujskih (*sl. 23*, *24*).

V času pred obsežno baročno obnovo je bila pozidana nova zahodna stena cerkve na mestu, kjer je še danes. Dodatno je bil pred vhodom zgrajen zid, ki je povezoval severozahodni vogal cerkve s severozahodnim vogalom zahodnega trakta in je najverjetneje zamejeval nekakšno preddverje.

Zadnjo večjo prenovo je objekt doživel z barokizacijo (faza X) (*sl. 26*). V ta čas sodijo najbolj opazni arhitekturni elementi, ki smo jih dokumentirali znotraj ladje, saj je ta obnova tudi v večji meri uničila ali poškodovala starejše strukture. Tu gre predvsem za obe večji kripti, ki ležita v osrednji osi cerkvene ladje, ter manjšo kripto, ki leži pravokotno in se naslanja na severno steno cerkve. Nov oltar je bil v tem času zgrajen na zahodni strani, pred oltarjem pa sta bila postavljena tudi dva stebra, ki sta najverjetneje nosila baldahin. Ohranjeni so tudi temelji stranskih oltarjev in pilastrov. Zgrajen je bil prehod v križni hodnik. Srednjeveški prezbiterij je bil v tem času podrt, na novo je bila zgrajena vzhodna cerkvena stena. Na območju zakristije so bile iz faze X ohranjene plasti in nasutje, ki predstavljajo rušitev pomožnega objekta (faza VIII) in izravnavo ter povišanje terena kot pripravo za novoveško prenovo cerkve in dozidavo zakristije z novim hodnim nivojem.

Po razpustu samostana se je v njegovih prostorih najprej naselila vojska (faza XI). Znotraj cerkvene ladje so sledovi tega obdobja vidni kot ostanki prečnega zidu in temeljev stebrov. V tem času sta bili v uporabi tudi peči, vgrajeni v severno steno cerkvene ladje.

Slika/Figure 24 *Pogled v poznogotsko kripto; vidna je lesena krsta v mrtvaškem prtu (foto D. Kovačič). / The interior of the late Gothic crypt with wooden coffin covered with a shroud (photo by D. Kovačič).*

Sklep

Ugotovimo lahko, da so zadnje arheološke raziskave na območju nekdanjega ptujskega Dominikanskega samostana dopolnile poznavanje ter v veliko primerih potrdile domneve o stavbni zgodovini samostana in samega prostora, kjer je postavljen. Četudi zaradi različnih dejavnikov nikjer nismo dosegli geoloških plasti in s tem raziskali celotnega arheološkega zapisa, lahko trdimo, da je bil obravnavani prostor urbaniziran že v rimskem času, kar so potrdile najstarejše odkrite kulturne plasti. Kljub omejenemu prostoru izkopa smo na posameznih mestih lahko ločili več rimskih poselitvenih in gradbenih faz.

Glede na to, da je odkrito drobno gradivo, ki ga lahko opredelimo kot srednjeveško, le skromno zastopano in je datacijsko precej slabo izpovedno, saj večinoma obsega kuhinjsko lončenino s širokim časom uporabe, lahko posamezne gradbene in poselitvene faze v veliki meri opredelimo le stratigrafsko, ne moremo pa jih natančno časovno umestiti. Prava stratigrafska izkopavanja, ki so zajela večjo površino, smo izvedli le znotraj baročne zakristije in samo na tem mestu lahko pravzaprav sledimo celotnemu razvoju obravnavanega prostora od rimskega obdobja do

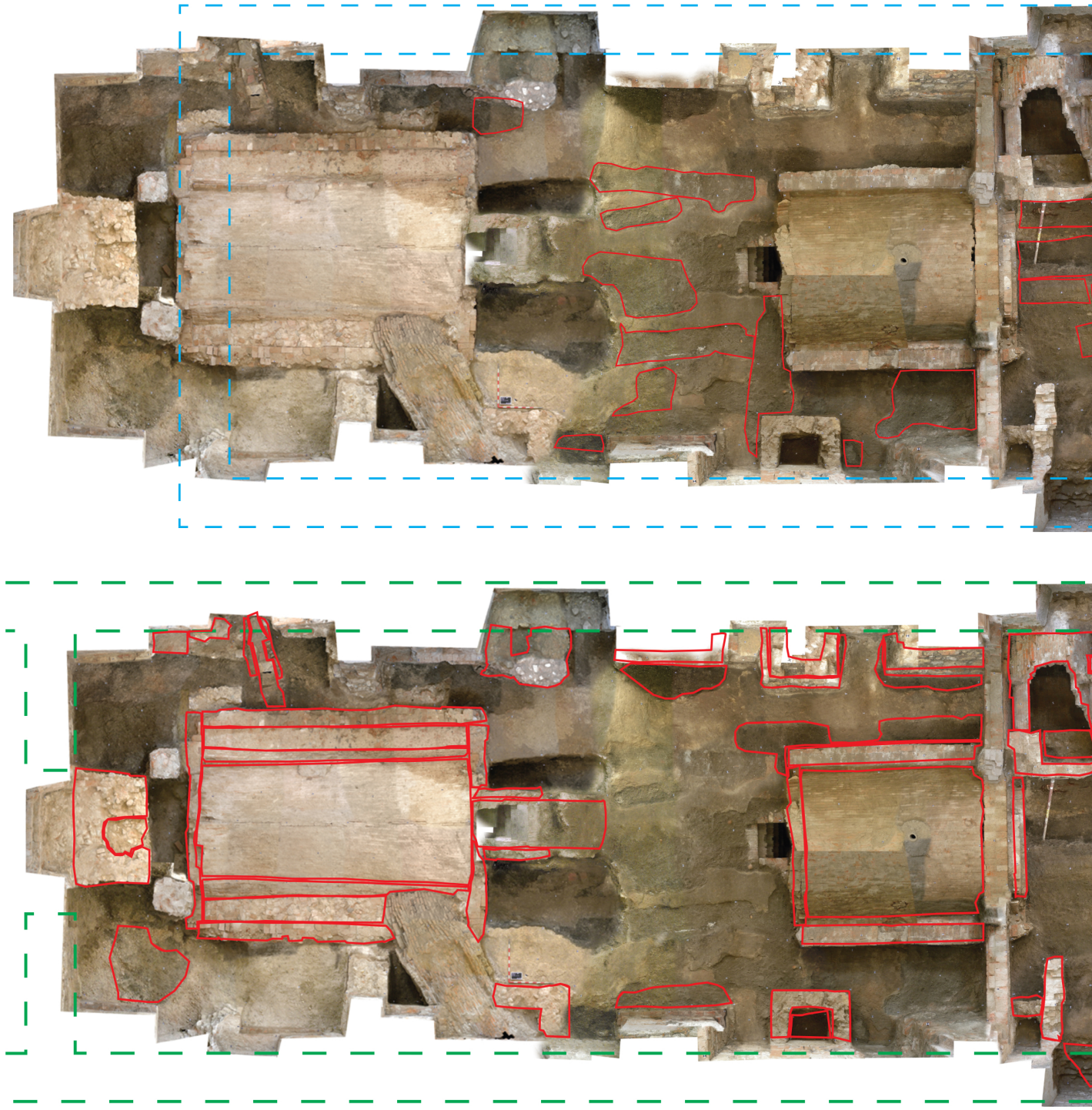

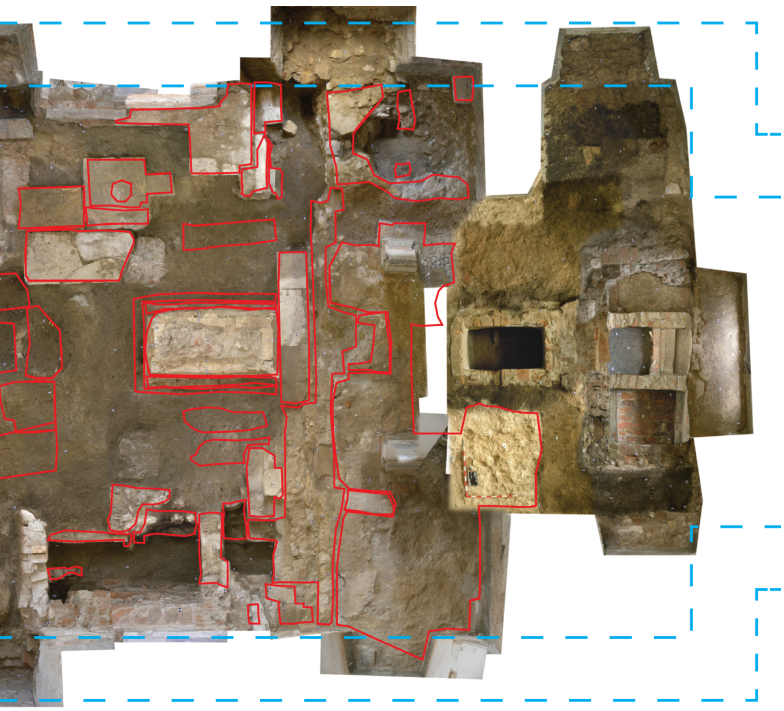

Slika/Figure 25 *Fotomozaik tlorisa cerkvene ladje in z rdečo črto označenimi ostalinami faze VIII; z modro črto je označen domnevni tloris gotske (poznogotske) cerkvene ladje (izdelala E. Lazar in D. Cvetko). / Photo mosaic of the church nave ground plan with a red line marking the remains of the Phase VIII; the blue line marks the supposed (late) Gothic church nave (plan by E. Lazar and D. Cvetko).*

Slika/Figure 26 *Fotomozaik tlorisa cerkvene ladje in z rdečo črto označenimi ostalinami faze X; z zeleno črto je označen tloris baročne cerkvene ladje (izdelala E. Lazar in D. Cvetko). / Photo mosaic of the church nave ground plan with a red line marking the remains of the Phase X; the green line marks the Baroque church nave (plan by E. Lazar and D. Cvetko).*

sedanjosti. Na podlagi izsledkov raziskav znotraj zakristije smo lahko izdelali tudi sekvenco razvoja same cerkvene ladje. Ta pa se ujema s hipotezami umetnostnega zgodovinarja Branka Vnuka.

Literatura

CURK, J. 1974, Poročilo o kulturnozgodovinskem delu in raziskavah v Pokrajinskem muzeju Ptuj za leta 1979–1974. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 10/2, 227–266.

HORVAT, J., M. LOVENJAK, A. DOLENC VIČIČ, M. LUBŠINA TUŠEK, M. TOMANIČ JEVREMOV in Z. ŠUBIC 2003, Poetovio, Development and Topography. – V: M. Šašel Kos in P. Scherrer (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. / Die Autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia*, Situla 41, Ljubljana, 153–189.

LAMUT, B. 2000, Zanimive najdbe na dvorišču. – *Tednik,* četrtek*,* 9. november 2020, 5.

LUBŠINA TUŠEK, M. 2004, Petoviona in njene mestne četrti. – V: I. Lazar (ur.), *Rimljani: steklo, glina, kamen. Katalog razstav*, Celje, Maribor, Ptuj, 90–93.

LUBŠINA TUŠEK, M. 2012, *Elaborat predloga za razglasitev arheološkega najdišča Panorama na Ptuju (EŠD 9277) za kulturni spomenik državnega pomena.* – Ptuj.

MLINARIČ, J. in J. CURK 2009, *Dominikanski samostan na Ptuju.* – Publikacija Zgodovinskega arhiva na Ptuju, Gradiva in razprave 5, Ptuj.

VNUK, B. 1997, Stavbnozgodovinski razvoj nekdanjega dominikanskega samostana na Ptuju v srednjem veku 1230–1500. – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 68/2, 185–216.

VNUK, B. 2010, Gradbeno-zgodovinski razvoj nekdanjega ptujskega dominikanskega samostana od ustanovitve leta 1230 do razpusta leta 1785 in njegova usoda po razpustu – preliminarna študija. – V: M. Habjanič, G. Gerlič, M. Krivec, A. Magdič in B. Vnuk, *Konservatorski načrt, Dominikanski samostan, Mapa* 1, Ljubljana 45–132.

VNUK, B. 2014, Nove najdbe in spoznanja o gradbeni in umetnostni podobi nekdanjega ptujskega dominikanskega samostana (2011–2013). – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 85/1–2, 55–105.

Evgen Lazar
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
Center za preventivno arheologijo
Poljanska cesta 40
SI-1000 Ljubljana
evgen.lazar@zvkds.si

Srednjeveške in novoveške keramične najdbe iz Dominikanskega samostana na Ptuju

Medieval and Post-medieval Ceramic Finds from the Dominican Monastery in Ptuj

Nika Veršnik

Izvleček: Članek obravnava zbir srednjeveških in novoveških keramičnih najdb, odkritih ob arheoloških raziskavah Dominikanskega samostana na Ptuju v letih 2011–2013. Najštevilčnejša je lončenina, med katero so zastopani lonci, trinožne posode, sklede, skodele in krožniki, pivsko posodje ter posodje različnih namembnosti. V skupino drugih keramičnih predmetov za vsakdanjo rabo sodijo distančnik, svetila, pisalni pripomočki, izčrepinjska ploščica, oploščene pečnice in pipe za kajenje. Najdbe glede na primerjave s sorodnim gradivom z drugih slovenskih in srednjeevropskih najdišč umeščamo v čas od visokega srednjega veka do 19. stoletja.

Ključne besede: Ptuj, dominikanski samostan, srednji vek, novi vek, lončenina, keramični predmeti

Abstract: This paper presents a collection of medieval and post-medieval ceramic finds discovered during the archaeological excavations at the Dominican monastery in Ptuj between 2011 and 2013. The most common group of artefacts is pottery, which includes pots, tripods, bowls, dishes and plates, drinking vessels, and other vessels of unknown use. A group of other ceramic finds includes a stilt, some pottery lamps, writing equipment, stove tiles, and clay tobacco pipes. According to analogies from other contemporaneous sites in Slovenia and Central Europe, they can be dated between the High Middle Ages and the 19th century.

Keywords: Ptuj, Dominican monastery, Middle Ages, modern period, pottery, ceramic finds

Uvod

Ob arheoloških raziskavah Dominikanskega samostana na Ptuju v letih 2011–2013 je bilo odkritih okoli 43.500 najdb s časovnim razponom od rimskega obdobja do poznega novega veka. Po primarnem pregledu gradiva jih v čas delovanja samostana (1230–1786) sodi okoli 7.800, od tega je 2.500 najdb srednjeveških. Če izvzamemo številne človeške in živalske kosti, odkrite v srednjeveških in novoveških nasutjih ter grobovih, je najštevilčnejše zastopana keramika z nekaj več kot 4.000 odlomki, sledijo steklene, kovinske in koščene najdbe ter kosi gradbenega materiala. V prispevku predstavljamo zbir keramičnih najdb z večinoma znanim arheološkim kontekstom, pri čemer je potrebno upoštevati dejstvo, da je bilo arheološko gradivo zaradi številnih obnovitvenih del in prizidav samostana skozi stoletja deloma premešano. Iz tega sklepamo, da večina najdb ni ležala v svoji prvotni legi. To dokazujejo predvsem odlomki, ki so bili infiltrirani v starejše, rimskodobne plasti, ter starejše gradivo, odkrito skupaj z mlajšim, v mlajših kontekstih. Največje število najdb je bilo odkritih na območju zakristije in cerkve, sledijo atrij križnega hodnika, Sončni park – vzhodno dvorišče, zahodno dvorišče, južno dvorišče in vzhodni trakt samostana (*sl. 1*). Nekaj predmetov, odkritih ob strojnem izkopu in na deponiji, je brez najdiščnih podatkov.

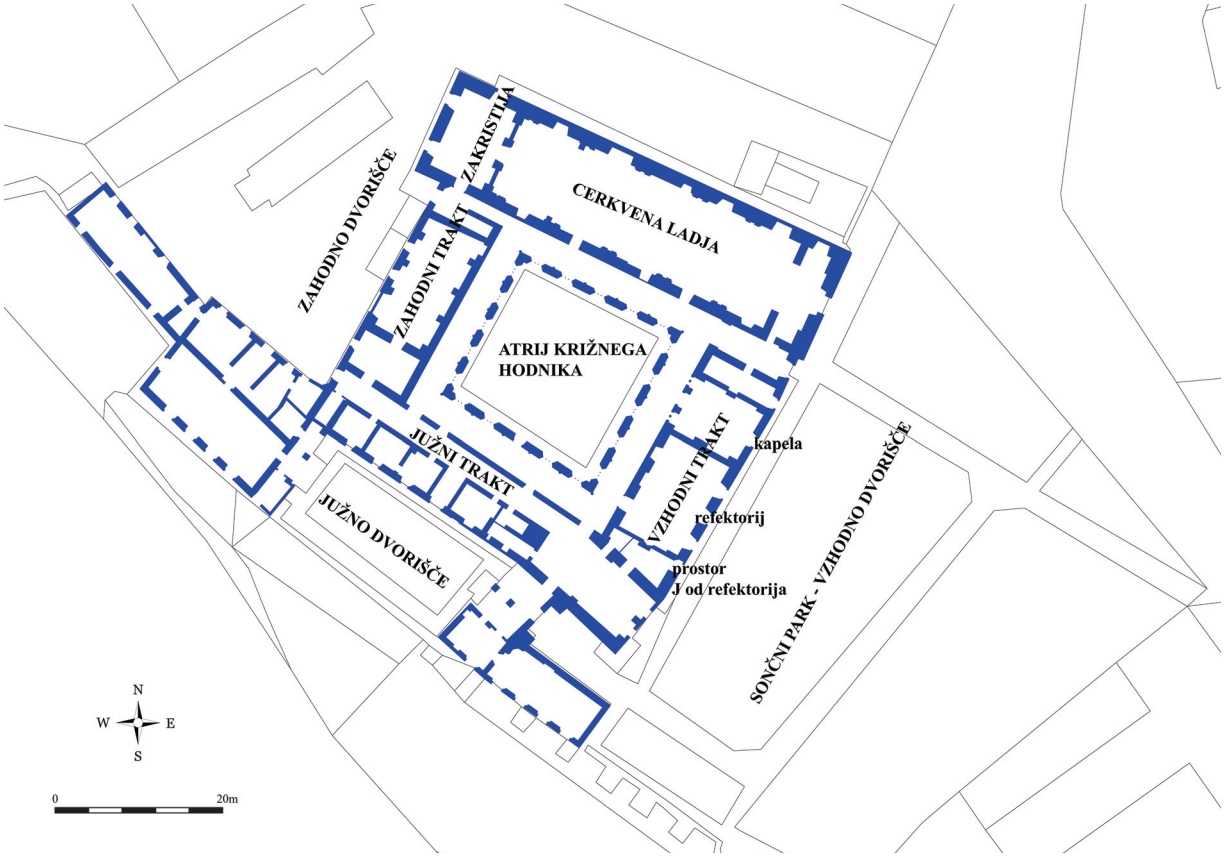

Slika/Figure 1 *Tloris Dominikanskega samostana na Ptuju (dopolnjeno po Jereb, Janežič, Lazar 2014, priloga 1). / Plan of the Dominican monastery in Ptuj (supplemented after Jereb, Janežič, Lazar 2014, Appendix 1).*

Keramični zbir

Predstavljeno keramično gradivo zaobjema 147 bolje ohranjenih in karakterističnih kosov oziroma 4 % od vseh v srednje- in novoveško obdobje uvrščenih keramičnih najdb. Gre predvsem za odlomke ustij, dnov in okrašenih ostenij posod. V največjem številu je zastopana lončenina, med katero prevladujejo lonci, manj je skled, čaš, skodel, vrčev, trinožnikov in natančneje oblikovno nedoločljivih posod. S posameznimi primerki so zastopane ročka za vino, pokrov posode, ponev in miniaturna posoda. V skupino drugih keramičnih predmetov sodijo distančnik, pečnice, lončene svetilke, izčrepinjska ploščica, pipe za kajenje idr. Ker omenjeno gradivo ob odkritju ni bilo v svoji prvotni legi, smo ga v srednji in novi vek uvrstili na osnovi fakture, opredelitve oblikovnih skupin ter tipologije ustij loncev. Keramično gradivo je bilo izdelano na lončarskem vretenu (počasnem in hitrem), razen nekaj delov novoveških okrašenih izdelkov, kot so volutasti ročaji, oploščene pečnice in pipe za kajenje, ki so jih izdelali v kalupu.

Lončenina

Lončenina je izdelana iz drobnozrnatih, finozrnatih in zelo finozrnatih lončarskih mas s primesmi sljude, kremena in kalcijevega karbonata v različnih kombinacijah; redko so glini dodani drobci keramike in organski ostanki. Žgana je bila povečini redukcijsko ali oksidacijsko, pojavljajo pa se tudi redukcijsko žganje z oksidacijsko atmosfero v končni fazi, nepopolno oksidacijsko žganje z dimljenjem v končni fazi ter nepopolno oksidacijsko žganje. Barva črepinj z gladko zunanjo in notranjo površino (le v posameznih primerih grobo in hrapavo na dotik zaradi uporabe) je raznolika, od rdeče-rumene, rožnate, svetlo rjave do zelo temno sive oziroma črne barve.

Za visokosrednjeveško lončenino, ki je bila pogosto žgana v redukcijski atmosferi, sta značilni izdelava z lepljenjem in dodelava na počasnem vretenu, kar dokazujejo sledovi prstnih odtisov v notranjosti posod. V večjem številu zastopana različno žgana poznosrednjeveška in novoveška lončenina pa je bila v celoti

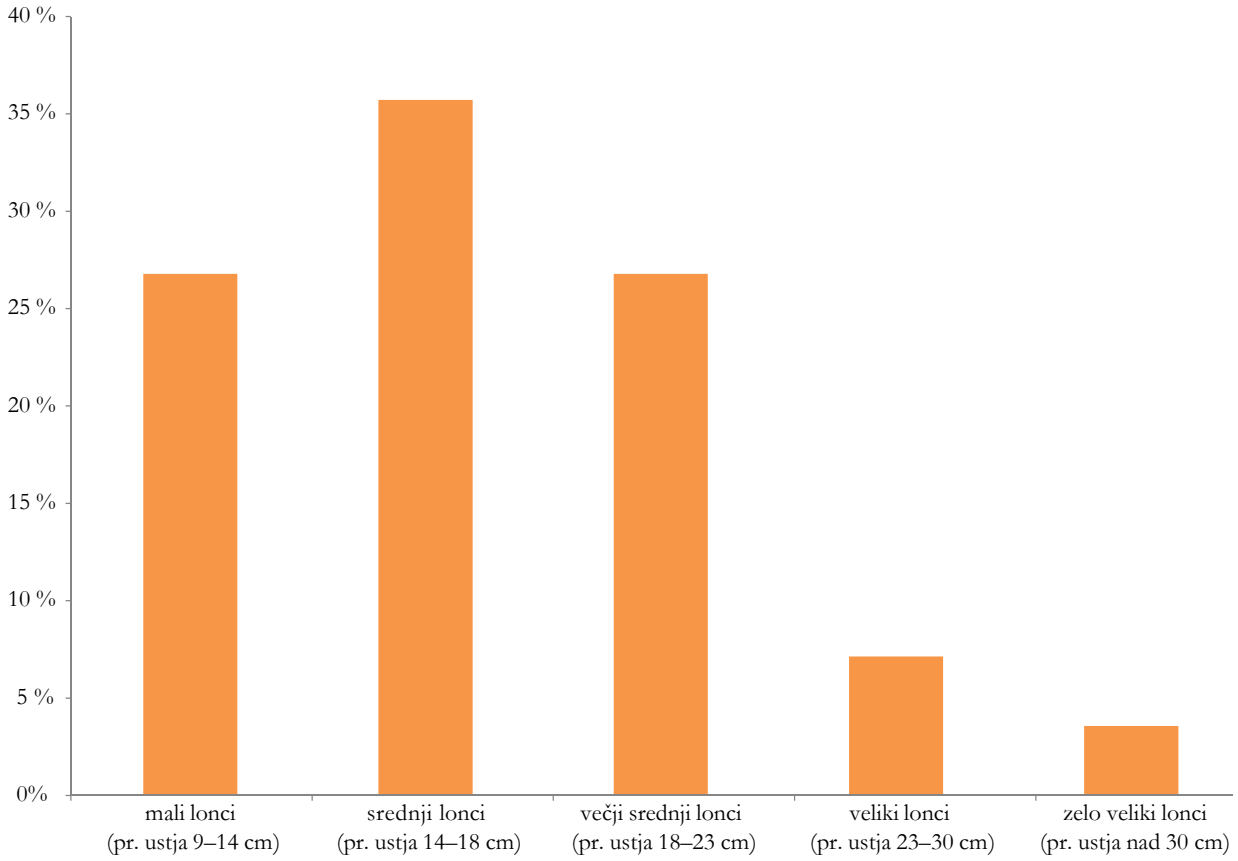

Slika/Figure 2 *Razdelitev loncev glede na velikost (izdelava N. Veršnik). / Division of pots by size (created by N. Veršnik).*

izdelana z vrtenjem na hitrem lončarskem vretenu. Površina posod je v večji meri obdelana z obojestranskim brisanjem, v posameznih primerih pa je notranjost posode tudi glajena.

Posodje je najpogosteje okrašeno z žlebljenimi vodoravnimi črtami, ki se pojavljajo v različnih izvedbah na ostenjih posod. V posameznih primerih so na ostenju prisotni snop horizontalnih kanelur (*kat. št. 39, 10*), poševni vrezi (*kat. št. 60*), vtiskovanje z nohti (*kat. št. 14*) ter žlebljene valovnice na zunanjem robu ustja (*kat. št. 59*). Novoveško lončenino na zunanji ali na obeh površinah prekriva zelen ali rjav lošč. V dveh primerih (*kat. št. 107, 108*) je zastopan vzorec neenakomerno potekajočih vodoravnih vzporednih linij v umazano beli, rjavi in oker barvi, slikan na engobo in prevlečen z brezbarvno svinčevo glazuro.

Lonci

Najštevilnejšo skupino predstavljajo kuhinjski lonci. Na podlagi ohranjenih ustij, ki smo jih uspeli risarsko rekonstruirati, smo ugotovili, da se v največjem deležu pojavljajo srednje veliki lonci premera 18–23 cm, skromneje so zastopani veliki lonci premera 23–30 cm in zelo veliki lonci premera nad 30 cm (*sl. 2*).[1] Kot osnovo za tipološko opredelitev ustij visoko in poznosrednjeveških ter zgodnjenovoveških loncev, ki so zastopani zgolj s 65 primerki, smo kot izhodišče uporabili oblikovno tipologijo B. Štularja,[2] ki smo jo primerno dopolnili in razširili z dodatnimi tipološkimi skupinami, kot so oglata, izvihana – zgoraj ravno

1 Lonce smo na podlagi sheme Tajane Sekelj Ivančan razdelili v pet velikostnih skupin (Sekelj Ivančan 2001, 66–67).

2 Tipologija temelji na tipologiji s t. i. metodo ovojnice, katero je za visokosrednjeveško gradivo z gradu Mali grad pri Kamniku razvil Benjamin Štular ter jo dopolnil s poznosrednjeveškimi in zgodnjenovoveškimi tipi, odkritimi na najdiščih Šentvid pri Stični in Smlednik. Omenjena tipologija srednjeveške in novoveške lončenine sestoji iz dvanajstih tipov ustij loncev, od katerih ima vsak tip po več podtipov (Štular 2009, 125–130; Štular 2013, 65–77; Porenta *et al.* 340–349).

odrezana, izvihana – zgoraj poševno odrezana, konveksno-konkavna in kvadratasta ustja (*sl. 3*).

Najzgodnejše oblike ustij, in sicer enostavna zaobljena in oglata (tipi 1H in 2C, 2G ter 2H po Štularju; prim. *kat. št. 2, 39, 47, 49, 52, 53, 55, 111*) ter rogljasta ustja (tip 4D po Štularju; prim. *kat. št. 54, 58*), so na obravnavanem najdišču zastopana z desetimi primerki. To so ustja, značilna predvsem za čas od 9. do 13. stoletja, ki smo jih dokumentirali v srednjeveških plasteh (SE 898, SE 924, SE 287, SE 966, SE 985, SE 852). Omenjeni tipi ustij so v bližnjem Prekmurju znani z zgodnje- in visokosrednjeveških najdišč Nedelica, Gorice pri Turnišču, Gornje njive 2 pri Lendavi in Pri Muri blizu Lendave, ki jih radiokarbonske datacije oglja iz posameznih objektov umeščajo v čas med 9. in 14. stoletjem.[3] V osrednji in severozahodni Sloveniji primerljivo lončenino najdemo na blejski Pristavi in Malem gradu nad Kamnikom.[4]

Z enaindvajsetimi odlomki so zastopana močno izvihana (tipa 6A in 6F po Štularju; prim. *kat. št. 10, 48, 79*), spodrezana (tipa 5G in 5H po Štularju; prim. *kat. št. 4, 7, 30, 62, 63, 66, 117, 121, 139*), močno odebeljena (tipa 7B in 7G po Štularju; prim. *kat. št. 38, 51, 56, 114, 115*) in zapognjena oziroma krempljasta ustja (tip 8C po Štularju; *kat. št. 112, 122*). Omenjena ustja so bila na obravnavanem najdišču odkrita v osmih stratigrafskih kontekstih, interpretiranih kot rimskodobne (SE 1116, SE 1121), srednjeveške (SE 924, SE 636, SE 287, SE 852, SE 856, SE 975, SE 695, SE 898, SE 934, SE 1199) in novoveške plasti (SE 575, SE 686). Za obravnavane lonce, ki so značilni za visoki in pozni srednji vek, najdemo primerjave med lončenino iz arheoloških kontekstov iz severovzhodne Slovenije, kot so Prešernova ulica na Ptuju, grad Ptuj, najdišča v bližnjem Prekmurju, dvorec Grinfels in glasbena šola v Slovenj Gradcu ter grad Šalek v Velenju, kot tudi z drugih arheoloških lokacij iz osrednje in južne Slovenije, kot sta Mali grad v Kamniku in trdnjava Kostanjevica. Posamezni primerki, ki pa so bodisi brez kontekstov bodisi izhajajo iz premešanih oziroma nasutih plasti, so znani iz Šentvida pri Stični.[5] V širšem prostoru so lonci s takšnimi ustji značilni za visokosrednjeveško Kranjsko in Koroško, primerljiva lončenina pa se pojavlja tudi na območju Bavarske, avstrijske Štajerske in Moravske.[6] Kot najbližje primerjave lahko navedemo najdišči Alt-Holleneg in Turmbauerkogel na avstrijskem Štajerskem, kjer so primerljivi tipi spodrezanih ustij (5a, 5c, 7, 8a) datirani v čas 13. in 14. stoletja, zapognjenih oziroma krempljastih ustij manjših in večjih dimenzij (tipa 11 in 13) pa v čas od 13. do 16. stoletja.[7]

Od tipološko mlajših ustij loncev se v izboru najdb z obravnavanega najdišča pojavljajo široka karnisna in večkrat profilirana ustja. Med slednjimi je največ širokih karnisnih ustij (tipi 10A-1, 10A-2, 10B-1, 10B-2, 10C-1 in 10C-5 po Štularju; prim. *kat. št. 89, 90, 92, 93, 5, 29, 91, 94, 95, 72, 31, 36, 41, 59, 132, 13, 46*), med katerimi prevladujeta varianti 10A in 10C, ki se med seboj razlikujeta glede na užlebitev roba ustja. Omenjena ustja so bila odkrita v rimskodobnih (SE 957, SE 1005), srednjeveških (SE 975, SE 801, SE 852, SE 924) in novoveških plasteh (SE 686, SE 637, SE 428). Na daljši časovni razpon uporabe ustij tipa 10A od 12. do 16. stoletja, s poudarkom na 14. in 15. stoletju, kažejo številne analogije, najdene na

3 Lazar 2008, 77–78, kat. št. 10, 12–13; Plestenjak 2008, 72, kat. št. 2; Kerman 2008, 80–84, kat. št. 1–7, 9–17, 30–33, 36–37; Sankovič 2008, 93–94, kat. št. 10, 15–17, 19.

4 Belak, Pleterski, Knific 2008, t. 2: 5, 7, 9, t. 4: 23, t. 6: 5–7, t. 8: 13, t. 13: 2; Štular 2009, t. 8: 4, 6–7, 9, 12–15, t. 9: 1–3.

5 Lamut 1993, t. 1: 2, t. 3: 6–7, t. 4: 1–3, 6, t. 10: 1–3; Arh 2019, 60–73, sl. 72–73, tipi L3a, L3c–d, L4b–d, L5b L6b–c; Plestenjak 2008, 72, kat. št. 3; Kerman 2008, 83–84, kat. št. 20–26, 34–35; Kerman 2013, 50, G342, G347, G471; Sankovič 2008, 1–2, 5–6, 9, 22; Šavel, Sankovič 2011, G452, G622, G633, G656, G730; Djura Jelenko *et al.* 2016, 80–81, oblike 1a, 5a–b; Ravnikar *et al.* 2017, 107–110, t. 12: 338, t. 13: 352, t. 14: 277–380, t. 17: 409, t. 18: 412–418, 420–423; Brišnik, Ravnikar 1999, 34–37, t. 16, t. 17: 90–92, 94; Štular 2009, t. 10: 7, 10, t. 11: 1–9, t. 12: 1–8, t. 13: 1–8, t. 14: 1, 8, t. 16: 6–9, t. 17: 1–5; Predovnik 2003, t. 42: 40–41, 54; Porenta *et al.* 2015, t. 1: 2–13, 16–19.

6 Štular 2009, 153, 239–240 in tam navedena literatura.

7 Gutjahr, Tiefengraber 2003, 88–89, tip 5a, t. 17: 45, 46, 53, t. 24: 39, t. 25: 41, t. 31: 96, t. 40: 170, t. 40: 171, t. 41: 182, 91–92, tip 5c, t. 29: 79, t. 40: 169, 93–96, tip 7, t. 14: 15, t. 16: 36–37, 41, t. 18: 65, t. 21: 4, t. 22: 13, t. 23: 29, t. 25: 47, t. 26: 49, t. 30: 87, t. 34: 128, t. 37: 155, t. 43: 197, tip 8a, t. 5: 37, t. 16: 33, t. 18: 64, t. 22: 17, t. 23: 21, t. 29: 78, t. 32: 115, t. 38: 166, t. 43: 194, 102, tip 11, t. 3: 16–17, 19, t. 4: 21, 25, t. 5: 31, 36, t. 6: 43, t. 34: 134, t. 36: 152, 104–106, tip 13, t. 1: 1, t. 28: 67; Gutjahr, Tiefengraber 2004, 450–451, tip 7, t. 5: 87, tip 8a/b, t. 1: 1, 12, t. 3: 37.

srednjeveških in zgodnjenovoveških najdiščih, kot so Prešernova ulica na Ptuju, trdnjava Kostanjevica, Polhograjska graščina, Piramida v Mariboru, grad Šalek, Smlednik in Šentvid pri Stični.[8] Ustja tipa 10C,[9] ki so glede na kontekst datirana od okoli 12. do konca 15. stoletja, so znana z najdišč Kostanjevica ob Krki, gradu Rihemberk, Polhograjska graščina, Smlednik in Šentvid pri Stični.[10] Med ustji tipa 10C-1 (*kat. št. 132*) velja omeniti v celoti ohranjen trebušast lonec s trakastim ročajem, ki po obliki sodeč spada v skupino loncev tipa 3 po Kellerjevi. Tovrstni enoročajni lonci, ki so bili namenjeni bodisi za pripravo hrane bodisi za shranjevanje živil, kot je mleko, se v Baslu pojavljajo od konca 14. do konca 16. stoletja.[11] V Sloveniji najdemo posamezne neloščene enoročajne lonce na srednjeveških in zgodnjenovoveških najdiščih, kot sta Podbočje – trdnjava Kostanjevica in grad Šalek v Velenju.[12] Poznamo jih tudi iz Celja, Ljubljanice in s Kozlovega roba nad Tolminom.[13] S po enim primerkom sta zastopana tipa 10B-1 (*kat. št. 72*) in 10B-2 (*kat. št. 31*). Po analogijah sodeč je tip 10B-2 nekoliko starejši, datiran od sredine 14. do konca 15. stoletja, tip 10B-1 pa je značilna oblika ustij posod v 15. stoletju in v začetku 16. stoletja.[14] Večina zgodnjenovoveških ustij z večkrat profiliranim robom, to so ustja tipov 11A-1 (*kat. št. 16, 88*) in 12B-1 (*kat. št. 64*) po Štularju s številnimi različicami,[15] ki so bila na obravnavanem najdišču odkrita v novoveških nasutjih (SE 637, SE 579) ter posamično v srednjeveški plasti (SE 856), ima zunanjo površino prevlečeno z zelenim ali rjavim loščem. K profiliranim ustjem lahko prištejemo tudi nekaj primerov ustij s podobno fakturo in z bodisi loščeno ali neloščeno površino (*kat. št. 1, 3, 87, 97–99*), ki se po obliki razlikujejo od ustaljenih tipov, zato jih nismo podrobneje tipološko opredelili. Slednji so bili odkriti večinoma v novoveških plasteh.[16]

Ostalo lončenino, ki je tako po tehnologiji kot obliki izrazito novoveška, smo glede na oblikovanost ustja razvrstili v več oblikovnih skupin. S posameznimi primerki so zastopana oglata (*kat. št. 18, 37*), izvihana ter zgoraj ravno (*kat. št. 9, 35, 86*) in poševno (*kat. št. 127*) odrezana, konveksno-konkavna (*kat. št 15, 17, 42*) in kvadratasta ustja (*kat. št. 84*), katerim neposrednih analogij nismo našli. Še najbližjo primerjavo oglatim ustjem najdemo na najdišču Leskovec 2 pri Celju, kjer so bili takšni odlomki odkriti v ornici in datirani v pozni novi vek in moderno obdobje.[17] V čas 17 . in 18. stoletja in mlajše sodijo izvihana – zgoraj ravno odrezana ustja, znana tudi iz Celja in s Ptuja.[18] Konveksno-konkavna ustja oziroma ustja s konveksno-konkavno oblikovanim robom se v večjem številu pojavljajo med zgodnjenovoveškim gradivom na Ptujskem gradu.[19] Številne primerjave konveksno-konkavnim ustjem, ki se od primerkov iz ptujskega dominikanskega samostana nekoliko razlikujejo, najdemo v skupini profiliranih ustij, podvarianta 7.2 na Pohorskem dvoru, ki so na podlagi analogij datirani v 16. stoletje;[20] en primer je znan tudi iz Leskovca pri Celju.[21] Omenjena lončenina je bila odkrita v rimskodobnih (SE 1005, SE 1121), srednjeveških (SE 287, SE 834, SE 958, SE 1199) in novoveških (SE 579)

8 Lamut 1993, t. 2: 3, t. 4: 4–6, t. 5: 1–4, t. 10: 3, 5; Predovnik 2003, kat. št. 23, 140, 150–151, 204, 244, 303, 307, 336; Železnikar 2002, t. 7: 9, 12, t. 8: 1–3, t. 9: 6, 8, t. 12: 5, 12, 16; Strmčnik Gulič 1997, t. 6: 2, 5; Brišnik, Ravnikar 1999, kat. št. 49; Štular 2013, kat. št. 82–83; Porenta *et al.* 2015, kat. št. 32–35.

9 Ustje tipa 10C-5 (*kat. št. 13 in 46*) nekateri avtorji imenujejo ustje z ovratnikastim robom („Kragenrand"; prim. Klokočovnik 2010, 105–106).

10 Predovnik 2003, kat. št. 26, 68, 70–75, 88–90; Klokočovnik 2010, t. 2: 1; Železnikar 2002, t. 6: 9; Štular 2013, kat. št. 96, 98–100, 102; Porenta *et al.* 2015, kat. št. 47–49, 53–55.

11 Keller 1999, 64–65, 166–167.

12 Predovnik 2003, kat. št. 64, 190, 208; Brišnik, Ravnikar 1999, 53.

13 Guštin, Jezeršek, Prošek 2001, kat. št. 27–28, 39, 114; Nabergoj 1999, 49, kat. št. 8; Bitenc *et al.* 2009, 352–353, kat. št. 130; Žbona Trkman 1991, 22, kat. št. 3.

14 Predovnik 2003, kat. št. 80–81, 268; Železnikar 2002, t. 5: 20, t. 6: 6, t. 9: 7; Štular 2009, t. 18: 1; Štular 2013, kat. št. 85–95; Porenta *et al.* 2015, kat. št. 35–46.

15 Porenta *et al.* 2015, 343, kat. št. 70–71, 74, 84.

16 Izjemi sta ustji s *kat. št. 1 in 3*, odkriti v rimskodobni (SE 1139) in srednjeveški plasti (SE 975).

17 Čeh, Topličanec 2015, 155–156, kat. št. 257–260.

18 Brišnik 2014, 162, kat. št. 1, 2, 4; Arh 2019, 78, tip L10, kat. št. 507.

19 Arh 2019, 77–78.

20 Mihelič 2016, 56–58, 78.

21 Čeh, Topličanec 2015, 122, 155, kat. št. 240.

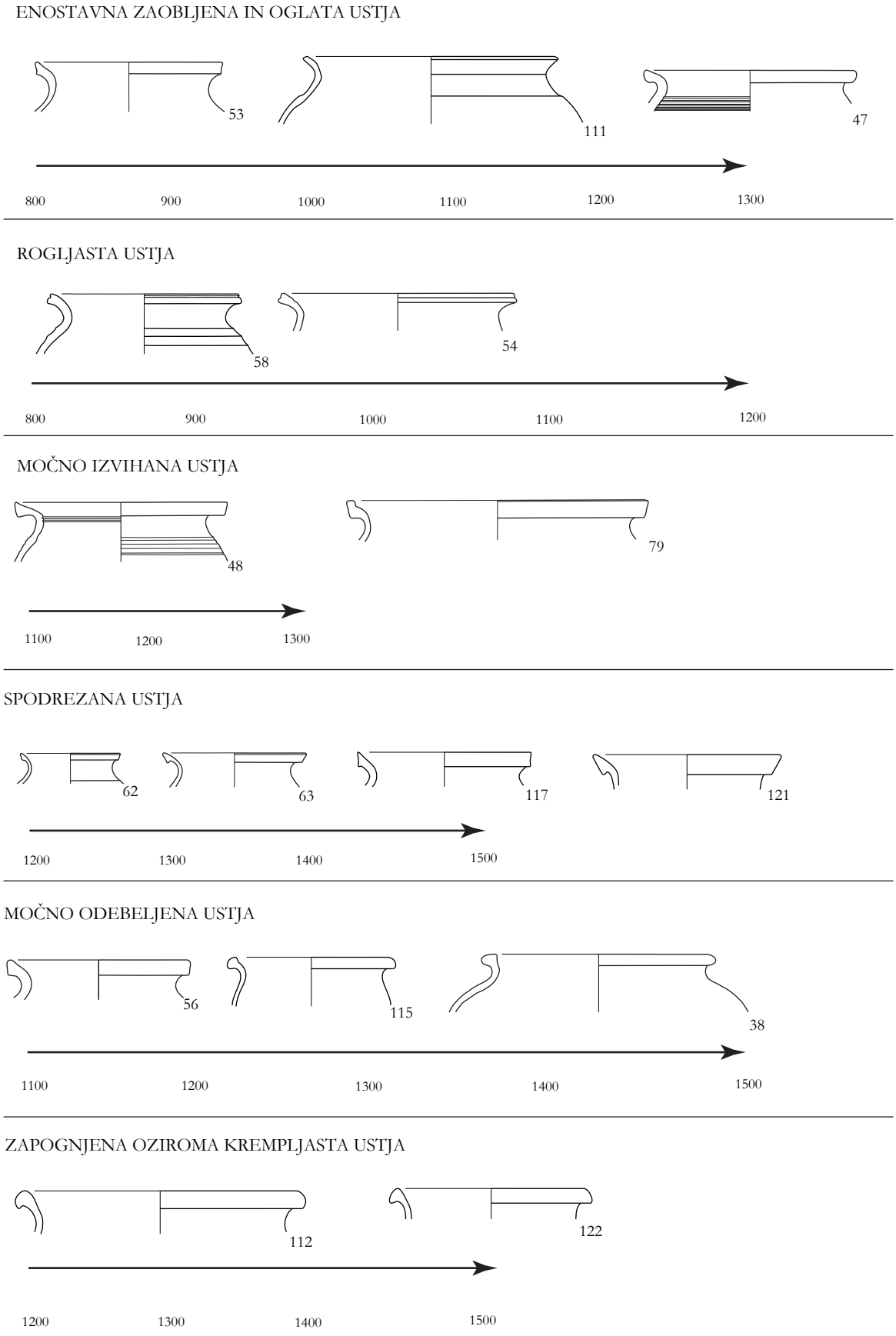

Slika/Figure 3a *Tipološka tabela srednjeveških in novoveških ustij loncev iz Dominikanskega samostana na Ptuju, M 1 : 4 (risba S. Ohman, izdelava N. Veršnik). / Typological classification of medieval and post-medieval pottery from the Dominican monastery in Ptuj, Scale 1: 4 (drawing by S. Ohman, created by N. Veršnik).*

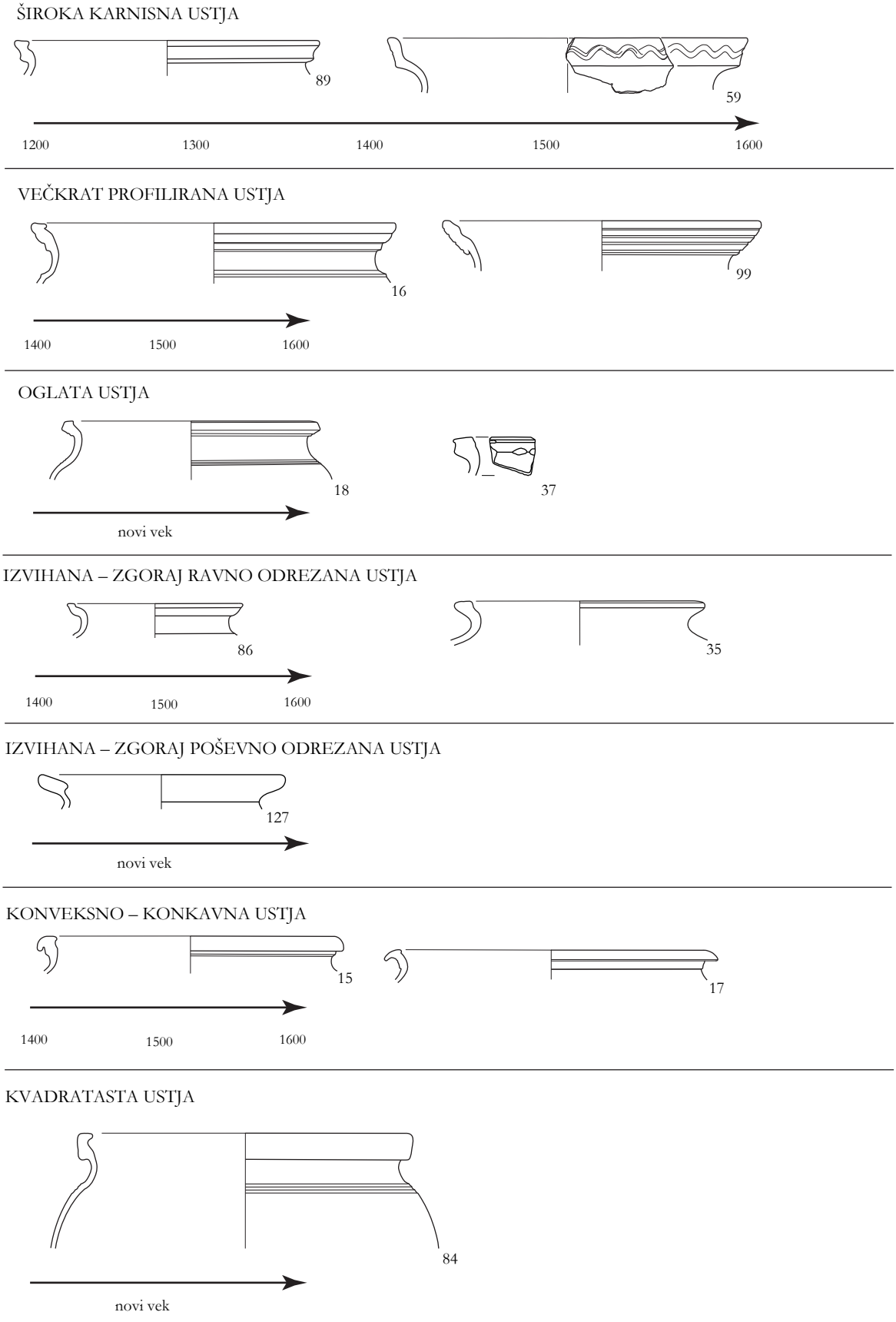

Slika/Figure 3b *Tipološka tabela srednjeveških in novoveških ustij loncev iz Dominikanskega samostana na Ptuju, M 1 : 4 (risba S. Ohman, izdelava N. Veršnik). / Typological classification of medieval and post-medieval pottery from the Dominican monastery in Ptuj, Scale 1 : 4 (drawing by S. Ohman, created by N. Veršnik).*

plasteh. Poleg ustij so se ohranila tudi številna dna loncev, ki so povečini ravna (*kat. št. 80, 81, 118, 123, 124*).

K loncem sodijo pokrovi, dokumentirani v novoveških nasutjih (SE 575, SE 637), od katerih so ohranjeni ostenje z ustjem (*kat. št. 26, 106*) in en masiven (*kat. št. 103*) ter dva votla držaja (*kat. št. 102, 137*) pokrovov konveksne oblike, kakršni so značilni za čas od 15. do 17. stoletja.[22]

Trinožne posode

H kuhinjskemu posodju se uvrščajo tudi deli trinožnih posod, ki so se v obliki loncev in ponev ponekod po Evropi, kot npr. v Baslu, uveljavile že v drugi polovici 13. stoletja in ostale v uporabi skozi ves pozni srednji in zgodnji novi vek. Prednost kuhalnih posod na treh nogah so bile noge, ki so omogočale boljšo porazdelitev toplote in zato enakomerno kuhanje jedi.[23] Na slovenskem prostoru se trinožne posode pojavljajo predvsem v novem veku. Večje število fragmentiranih primerkov z loščeno notranjo površino so odkrili pri raziskavah na bližnjem Ptujskem gradu.[24] V Dominikanskem samostanu se je poleg nog (*kat. št. 69, 82*) ohranil tulast držaj (*kat. št. 140*) verjetno trinožne ponve s profiliranim osrednjim delom in z ostankom zelenega lošča iz sodobnega nasutja SE 359. V Sloveniji je bil podoben držaj trinožnika dokumentiran v novoveški plasti na najdišču Osrednja knjižnica Celje, v Avstriji pa so tovrstni držaji značilni za manjše, v notranjosti loščene posode ali ponve na treh nogah, s premerom ustja od 16 do 25 cm, ki se pojavljajo v 17. stoletju in začetku 18. stoletja.[25] Funkcijo tulastega držaja trinožnika ali pokrova je imel domnevno tudi predmet (*kat. št. 75*) iz srednjeveškega nasutja SE 902, ki pa je za razliko od zgoraj opisanega neloščen in precej manjši, saj v dolžino meri le 4,7 cm.

Sklede, skodele in krožniki

Sklede so v zbiru najdb iz Dominikanskega samostana zastopane z dvajsetimi primerki, ki se razlikujejo po velikosti in obliki. Shranjevanju in serviranju hrane so bile domnevno namenjene večje konične sklede s premerom ustja med 29 in 39 cm, manjše pa so služile zaužitju hrane. V oblikovnem smislu gre za odprte konične oblike skled. Nekatere imajo notranjo površino ostenja in zunanji rob ustja prekrito z loščem (*kat. št. 76, 77, 85, 120*) ali pa lošč prekriva samo zunanjost posode (*kat. št. 119*). Ustje je bodisi ravno, s poševno prirezanim in na zgornji strani užlebljenim robom (*kat. št. 65*), ali z rahlo odebeljenim in profiliranim robom (*kat. št. 32, 33*), bodisi zavihano navzven (*kat. št. 116*) in večkrat profilirano ter užlebljeno na notranji strani (*kat. št. 50*). Zaprte konične sklede imajo uvihano ustje (*kat. št. 24, 76, 85*), ki ima lahko poševno prirezan rob (*kat. št. 6, 22*). Skledo z uvihanim ustjem (*kat. št. 128*) lahko glede na analogije s srednjeveških najdišč, kot sta Pri Muri blizu Lendave in Alt-Hollenegg na avstrijskem Štajerskem, umestimo v 13. oziroma 14. stoletje.[26] Sorodno odebeljeno profilirano ustje sklede (*kat. št. 32*) iz novoveškega polnila jame SE 686 najdemo pri skledi z ustjem tipa 22 z najdišča Alt-Hollenegg, datirani v čas med 12. in 14. stoletjem.[27] V Sloveniji sta dobri primerjavi znani z gradu Smlednik, od katerih ena izvira iz poznosrednjeveškega nasutja, druga pa je brez konteksta.[28] Med omenjenimi posodami sta dve eno- ali dvoročajni skledi z neravno, grbančasto notranjo površino trupa (*kat. št. 24, 65*), odkriti v srednjeveškem (SE 856) in novoveškem nasutju (SE 579). Analogija dvoročajni skledi (*kat. št. 65*), ki se od obravnavane razlikuje po vrezanem okrasu na ročaju, je znana z gradu Kostanjevica, kjer je bila dokumentirana v ruševinski plasti iz druge polovice 15. stoletja.[29] V isti čas sodi primer prostoročno dodelane dvoročajne sklede iz Basla.[30] Skoraj v celoti

22 Glej Štular 2009, 132, tipa 2 in 3.
23 Keller 1999, 79; Kos 1995, 211.
24 Arh 2020, 49–53, 105–106, kat. št. 123–125, 112–113, kat. št. 170–176.
25 Brišnik 2014, 149–150, kat. št. 18; Krenn *et al.* 2007, 25–26, kat. št. 156.
26 Sankovič 2008, 93, kat. št. 13; Gutjahr, Tiefengraber 2003, 116, kat. št. 41/187.
27 Gutjahr, Tiefengraber 2003, 76, 114, kat. št. 17/50.
28 Štular 2013, 164, kat. št. 118, 120.
29 Predovnik 2003, kat. št. 552.
30 Keller 1999, 88, sl. 81.

je ohranjena konična dvoročajna skleda s spodrezanim ustjem in z loščeno notranjostjo, tip 12 po Kellerjevi, značilen za konec 15. in začetek 16. stoletja.[31] V dveh primerih sta ohranjeni konični skledi s preoblikovanim robom ustja v obliki valovnice in pološčeno notranjo površino (*kat. št. 77, 83*) iz srednjeveških plasti SE 834 in SE 902, ki ju lahko glede na primerjave datiramo v pozni srednji vek,[32] natančneje v 15. stoletje.[33] V novi vek sodijo obojestransko loščena skleda z večkrat profiliranim ustjem (*kat. št. 96*), dvoročajna skleda z zapognjenim ustjem (*kat. št. 100*) in konični engobirani skledi (*kat. št. 107, 108*). Vse izvirajo iz novoveškega nasutja SE 637. Skledo z zapognjenim ustjem (*kat. št. 100*) lahko na podlagi analogij datiramo v 17. in 18. stoletje.[34] V ta čas lahko umestimo tudi skledi s slikanim vzorcem neenakomerno potekajočih vodoravnih vzporednih linij[35] v umazano beli, rjavi in oker barvi ter prevlečeni z brezbarvno svinčevo glazuro (*kat. št. 107, 108*), katerima primerjave najdemo v poslikani engobirani lončenini z najdišča Melk v Spodnji Avstriji, datirani v prvo polovico 18. stoletja.[36] Za uživanje močnatih jedi so uporabljali manjšo odprto konično skledo (*kat. št. 67*), skodeli (*kat. št. 2, 110*) in globoke krožnike (*kat. št. 21, 61, 70, 73, 109*). Nekoliko mlajša je oblika neloščenega krožnika (*kat. št. 61*) z zaobljenim ustjem, s poševnim, nepreoblikovanim robom oziroma širokim „ovratnikom“ ter klekasto zaobljenim ostenjem, odkritega v srednjeveškem nasutju SE 852, ki se v Sloveniji pojavlja v stratigrafskih kontekstih 14. in 15. stoletja.[37]

Iz novoveških nasutij (SE 579, SE 588, SE 637) izvira zbir novoveškega loščenega posodja, značilnega za čas od 16. do 18. stoletja, kamor se uvrščajo globoki krožniki, od katerih ima krožnik (*kat. št. 109*) na prehodu med ustjem in ostenjem ročaj v obliki ušesca, okrasni volutast ročaj servirne posode (*kat. št. 104*), enoročajna skodela z večkrat profiliranim ustjem (*kat. št. 101*) in skodelice, od katerih sta se ohranila odlomka ostenja z aplicirano rožico (*kat. št. 23, 105*) ter modeliran jezičast držaj (*kat. št. 110*).[38]

Pivsko posodje

V razmeroma skromnem številu se je ohranilo pivsko posodje za shranjevanje, prenašanje in točenje tekočin, kamor sodijo sestavni deli vrčev, kot so trakasti ročaji (*kat. št. 11, 27, 113, 125*), dno z ravnim robom (*kat. št. 68*) in dno s preoblikovanim robom ter loščeno zunanjo površino (*kat. št. 20*), v kljunast izliv preoblikovano ustje ročke za vino (*kat. št. 12*) in cevast izliv oziroma dulec posode (*kat. št. 40*). Starejšega nastanka je domnevno ročka za vino (*kat. št. 12*), odkrita v srednjeveškem nasutju SE 1199, ki je bila glede na sledove v notranjosti izdelana na počasi vrtečem se lončarskem kolesu. Od posode z dulcem, v kateri so verjetno hranili razne tekočine, se je v recentnem nasutju SE 359 ohranil cevast izliv oziroma dulec (*kat. št. 40*), okrašen z vrezom in štirimi luknjicami. Pojav posod z dulcem oziroma tulom na ostenju, kamor sodijo locnati vrči za vodo, manjši lonci z rahlo navzven zavihanim in ravno odrezanim ustjem ter nekatere posebne oblike posod, sega v Baslu v drugo polovico 13. stoletja.[39] Tule locnatih vrčev najdemo v nezanesljivih stratigrafskih kontekstih na Malem gradu v Kamniku, delno ohranjene posode in vrči z dulcem na ostenju pa so zastopani tudi med poznosrednjeveškim in zgodnjenovoveškim keramičnim gradivom iz Celja, s Šaleka in iz trdnjave

31 Keller 1999, 88.

32 Štular 2013, kat. št. 114.

33 Keller 1999, 86, t. 56: 9, t. 74: 5.

34 Arh 2020, 51, tip S7, kat. št. 171–187, in tam navedena literatura.

35 V uporabni umetnosti se vzorec neenakomerno potekajočih vodoravnih vzporednih linij imenuje česan vzorec (za ustno informacijo se najlepše zahvaljujem dr. Mateji Kos iz Narodnega muzeja Slovenije).

36 Krenn *et al.* 2007, 27–29, kat. št. 207.

37 Predovnik 2003, kat. št. 26; Brišnik, Ravnikar 1999, t. 30: 249–250.

38 Primerjave za najverjetneje iz Avstrije oziroma Slovaške uvoženo posodje, kot so krožnik (*kat. št. 109*), skodela (*kat. št. 110*) in okrasni ročaj (*kat. št. 104*), najdemo med lončenino iz prve polovice 18. stoletja (Krenn *et al.* 2007, kat. št. 147, 165–166, 298, 299). Podobno posodje je bilo odkrito na območju kapucinskega samostana na Ptuju (Lubšina Tušek 2017).

39 Keller 1999, 74.

Kostanjevica.[40] K finemu namiznemu posodju prištevamo posodici za pitje v obliki enostavnih, konično oblikovanih čaš ali lončkov (*kat. št. 19, 45*), od katerih ima ena (*kat. št. 45*) na dnu delno ohranjen lončarski znak križa v krogu (?). Ti predmeti so bili odkriti v novoveškem nasutju SE 579 in jih zaradi fragmentarne ohranjenosti lahko le okvirno opredelimo v pozni srednji oziroma zgodnji novi vek.

Posodje različnih namembnosti

Hrambi lekarniških mazil je verjetno služila miniaturna posoda na nogi (*kat. št. 141*) iz sodobnega nasutja SE 360, ki spominja na manjši kelih. Na območju Slovenije so primeri manjših posod iz 15. in 16. stoletja z loščeno notranjo površino, ki se od obravnavane razlikujejo po širši nogi, interpretirani kot posodice za shranjevanje začimb, zdravil ali dišav za osebno nego, znani z gradov Rihemberk in Kozlov rob nad Tolminom ter iz graščine v Polhovem Gradcu.[41] Ohranil se je tudi pokrov (?) posodice (*kat. št. 126*).

Drugi keramični predmeti

Od ostalih keramičnih zvrsti za vsakdanjo rabo predstavljamo distančnik (*kat. št. 133*), skledasto svetilko (*kat. št. 129*), svetilo na nogi (*kat. št. 144*), pisalne pripomočke (*kat. št. 134, 145–147*), izčrepinjsko ploščico (*kat. št. 57*), oploščeni pečnici (*kat. št. 78, 135*) in pipe za kajenje (*kat. št. 131, 136, 142, 143*).

Kot pripomočke v procesu izdelovanja lončenine so uporabljali trikrake distančnike, kakršen je bil najden tudi v ptujskem dominikanskem samostanu v novoveškem nasutju SE 1260 (*kat. št. 133*). Tovrstne pripomočke so lončarji uporabljali pri nalaganju in razvrščanju keramike v peči. Služili so ločevanju posod med žganjem.[42]

V Sloveniji so najdbe distančnikov, predvsem kot del odpada lončarskih delavnic, znane iz Pirana in Kopra.[43] Manjšo skledico premera 8,4 cm (*kat. št. 129*), odkrito v srednjeveški plasti SE 178, odprte konične oblike z enostavnim, zaobljenim in nepreoblikovanim ustjem, ki direktno prehaja v steno posode, in z odtisnjenim lončarskim znakom v obliki križa na zunanji strani ravnega dna, lahko interpretiramo kot skledasto svetilko oziroma lojenko. Glede na ustje, ki ni preoblikovano v neizrazit lij, sodi v skupino enostavnih svetilk, tip 1 po Kellerjevi, ki se pojavijo v drugi polovici 13. stoletja in ostanejo v uporabi vse do začetka 15. stoletja.[44] Izjemna najdba, ki se v poznosrednjeveških kontekstih ne pojavlja prav pogosto, je zagotovo svetilo na nogi s posodico za olje ali loj,[45] ki ima na ustju oblikovane tri izlive za stenj (*kat. št. 144*). Tako imenovane svečnike z masivno nogo so izdelovali že v 11. oziroma 12. stoletju, kar dokazujejo primerki z gradu Katzenstein pri Dischlingu in iz najdišč Unterregenbach ter Streichen pri Balingenu.[46] Med objavljenim srednjeveškim gradivom z območja Slovenije za obravnavano svetilo neposrednih primerjav nismo zasledili. Podobna posodica svečnika s tremi izlivi za stenj iz 13. stoletja je znana iz dominikanskega samostana v Budi.[47] Precej višji primer svetila, ki meri v višino 34 cm, datiran v pozno 12. oziroma 13. stoletje, je bil odkrit ob arheoloških raziskavah na območju nekdanjega gradu v mestu Marbach v Nemčiji.[48]

Med pisalne pripomočke menihov pisarjev (*sl. 4*), ki so jih uporabljali pri pisanju oziroma prepisovanju in okraševanju rokopisov, štejemo posodico, ki po obliki spominja na črnilnik (*kat. št. 145*). Podobno funkcijo bi lahko imele posodice (*kat. št. 2, 146–147*), od katerih ima ena (*kat. št. 146*) na dnu vtisnjen znak *ZA* (morda inicialki imena meniha pisarja), na drugi (*kat. št. 147*) pa znak ni razpoznaven. Slednji najdemo

40 Štular 2009, 131; Guštin, Jezeršek, Prošek 2001, 204–206, kat. št. 164, 204 in 217; Brišnik, Ravnikar 1999, t. 31, kat. št. 252; Predovnik 2003, 60.

41 Žbona Trkman 1991, 13; Železnikar 2002, 335, t. 10: 19, t. 17: 24–25.

42 Guštin *et al.* 2004, 57; Mileusnić 2008, 468.

43 Guštin *et al.* 2004, 18, 36, sl. 12: 2, 38; Mileusnić 2008, 465, 467–468, sl. 4: 15.

44 Keller 1999, 99–100; Losert 1993, 58, t. 39: 10, t. 291: 5.

45 Brez najdiščnih podatkov, odkrito na deponiji.

46 Gross 1991, 124–125, sl. 60.

47 Gyürky 1981, 88, t. 4: 1.

48 Gross 1991, 124–125, 186, t. 83. Mesto Marbach leži približno 20 km severno od Stuttgarta.

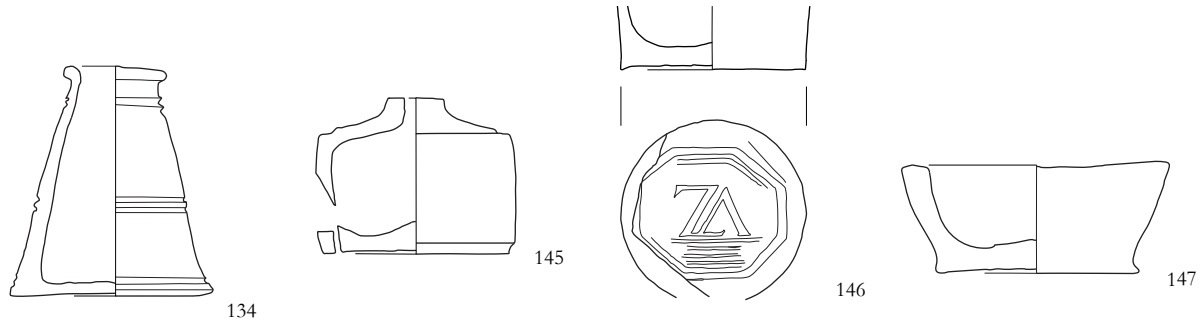

Slika/Figure 4 *Domnevni črnilniki oziroma posodice za barve iz Dominikanskega samostana na Ptuju, M 1 : 4 (risba S. Ohman). / Presumably inkwells or paint containers from the Dominican monastery in Ptuj, Scale 1 : 4 (drawing by S. Ohman).*

dobre primerjave na upodobitvi srednjeveškega meniha pisarja iz dominikanskega samostana v Trevisu, datirani v sredino 14. stoletja.[49]

Ploščica z luknjo v sredini ali izčrepinjska ploščica, kot jo imenuje D. Božič,[50] narejena iz ostenja posode (*kat. št. 57*) z obrabljenim zunanjim robom in vrezanima vzporednima črtama na površini, izvira iz srednjeveškega nasutja SE 898. Prevrtane ploščice, ki so najverjetneje imele podobno funkcijo kot glinena vretenca ali vijčki, se pojavljajo že v mlajšeželeznodobnih naselbinskih kontekstih.[51] Razmeroma pogoste so tudi na poznosrednjeveških najdiščih.[52]

Med redko zastopane najdbe iz Dominikanskega samostana štejemo dele pečnic (*kat. št. 43, 44, 78, 135*), od katerih velja izpostaviti delno ohranjeni oploščeni pečnici s plastičnim figuralnim okrasom in z živalsko motiviko. Na prvi oploščeni latvičasti pečnici (*kat. št. 78*) z letnico 1558, ki smo jo dokumentirali v srednjeveškem nasutju SE 636, je ohranjena glava jezdeca (viteza). V celoti ohranjena tovrstna pečnica, na kateri je upodobljen z orožjem na drogu in ščitom oborožen jezdec v viteškem oklepu, z operjenim šlemom, spuščenim vizirjem ter ostrogami, hranijo v Pokrajinskem muzeju v Mariboru.[53] Na delu osrednje plošče druge pečnice (*kat. št. 135*), ki izvira iz novoveške plasti SE 99, je upodobljen vohajoč pes. Nekoliko manjši pes, ki se mota pod nogami oboroženega plemiča na konju, domnevno odpravljajočega se na lov, je upodobljen na pečnici s Starega gradu v Celju, datirani v zadnjo četrtino 15. in začetek 16. stoletja.[54] Zanimiv sklop najdb predstavlja izbor novoveških keramičnih pip za kajenje s pečati in z žigi delavnic.[55] Gre za pipe mediteranskega tipa z značilno zgradbo iz čašice oziroma glavice, grebena, cevi in obroča na koncu cevi, ki so jih od 17. stoletja dalje izdelovali v različnih proizvodnih središčih v Avstriji, na Madžarskem, v Italiji, Turčiji in na Hrvaškem. Iz napisa na pipi (*kat. št. 142*) *M. König Schemnitz* razberemo, da je bila izdelana v delavnici družine König, ki je v 19. stoletju delovala v kraju Schemnitz (Banska Štiavnica) na Slovaškem.[56] Izdelek avstrijsko-madžarske proizvodnje je bila domnevno tudi pipa (*kat. št. 26*) z delno ohranjenim napisom *A. Friedreich Inthrss__feld.* Pipa (*kat. št. 143*) z ohranjenim žigom v krogu je bila glede na okrašen greben z vrezanim okrasom izdelana v neki turški delavnici.[57] Nekoliko mlajša je porcelanska pipa s slikanim okrasom (*kat. št. 136*), ki sodi v čas konca 19. in začetka 20. stoletja.[58]

49 Holl 2000, 178, sl. 122: 2.
50 Božič 1993, 146.
51 Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 29.
52 Mihelič 2016, 92, 94, kat. št. 11; Djura Jelenko *et al.* 2016, 89, kat. št. 27, 393.
53 Lazar, Nabergoj, Bitenc 2013, 122–123, kat. št. 127.
54 Stopar 1976, 278, 287, sl. 6; Bregant 1997, kat. št. 14.
55 Pipi s kat. št. *142* in *143* sta brez najdiščnih podatkov (odkriti na deponiji), pipi s kat. št *131* in *136* izvirata iz novoveškega (SE 426) in recentnega nasutja (SE 21).
56 Bekić 1999–2000, 252, 255, t. 3: 6, t. 4: 2, 7–8.
57 Bekić 1999–2000, 253, 256, t. 5: 1, 3–5.
58 Posamezne porcelanaste pipe so bile najdene v Ljubljanici (First *et al.* 2009, 396, kat. št. 167).

Zaključek

Nabor obravnavanih srednjeveških in novoveških keramičnih najdb iz Dominikanskega samostana na Ptuju, ki nam podrobneje osvetljuje sliko vsakdanjega življenja dominikancev v samostanu ter pozneje tudi vojakov v vojašnici, je precej širok. Iz časa delovanja samostana, tj. od 1230 do 1786, je v glavnem zastopana lončenina, pojavljajo pa se tudi drugi vsakdanji uporabni predmeti, ki so pogosta najdba na sočasnih najdiščih v Sloveniji in srednji Evropi. V prispevku je predstavljen zbir najbolj izpovednih keramičnih najdb z večinoma znanim arheološkim kontekstom, ki jih lahko glede na primerjalno gradivo iz zanesljivo stratigrafsko datiranih sočasnih najdišč s slovenskega in iz srednjeevropskega prostora ožje tipološko kronološko opredelimo v čas med visokim srednjim vekom in 19. stoletjem. Ob tem je potrebno poudariti, da zaradi številnih obnovitvenih del in prizidav samostana skozi stoletja večina najdb najverjetneje ni ležala v svoji prvotni legi, na kar kažejo predvsem odlomki lončenine, infiltrirani v starejše, rimskodobne plasti. Prav tako je bilo tudi starejše gradivo pomešano z mlajšim ter prisotno v mlajših kontekstih. Največje število najdb je bilo odkritih na območju zakristije in cerkve, sledijo atrij križnega hodnika, Sončni park – vzhodno dvorišče, zahodno dvorišče, južno dvorišče in vzhodni trakt samostana. Nekaj predmetov, odkritih ob strojnem izkopu in na deponiji, je brez najdiščnih podatkov. O opremi samostanske kuhinje pričajo odlomki kuhinjskega in namiznega posodja. Del odkritega trikrakega distančnika verjetno nakazuje, da je v bližini delovala proizvodnja loščene lončenine. Pojavljajo se običajne oblike posod za kuhanje, shranjevanje, serviranje in uživanje hrane, kot so lonci, trinožniki, vrči, ročki za vino, čaše, sklede, skodele, krožniki ipd. Uvožene keramike, z izjemo loščene sklede z volutastim ročajem, ki bi lahko izvirala iz avstrijskih ali slovaških delavnic, med izkopanim gradivom ni. Omeniti velja še posamezne manjše posodice različnih namembnosti, kot je hramba lekarniških mazil ipd. V največjem številu so zastopani lonci, katerih ustja so kronološko najbolj izpovedna. Pri opredeljevanju ustij smo se oprli na Štularjevo oblikovno tipologijo, ki smo jo primerno dopolnili in razširili z dodatnimi tipološkimi skupinami. Ustja smo glede na obliko roba razdelili v več tipov. Tipološko starejša ustja iz visokega srednjega veka, med katerimi smo prepoznali enostavna zaobljena in oglata ter rogljasta ustja, so redko zastopana. Več je visoko- in poznosrednjeveških ustij, med katerimi se pojavljajo močno izvihana, spodrezana, močno odebeljena in zapognjena oziroma kremljasta ustja. Največ smo zabeležili tipološko mlajših ustij loncev, ki jih najdemo v poznosrednjeveških in novoveških kontekstih, med katerimi smo prepoznali široka karnisna, večkrat profilirana, oglata, izvihana – zgoraj ravno odrezana, izvihana – zgoraj poševno odrezana, konveksno-konkavna in kvadratasta. Medtem ko se karnisna in profilirana ustja pojavljajo pretežno v poznem srednjem in zgodnjem novem veku, so preostali tipi glede na analogije izrazito novoveški. K loncem sodijo redki deli pokrovov.

Boljšo osvetlitev pri pisanju so nudila svetila, od katerih je še posebej zanimivo svetilo na nogi s posodico za olje ali loj, ki ima na ustju oblikovane tri izlive za stenj. Tovrstna svetila so v Nemčiji znana že iz visokosrednjeveških kontekstov, medtem ko jih v Sloveniji zaenkrat še ne poznamo.

Delo menihov pisarjev izpričujejo pisalni pripomočki, ki so jih uporabljali pri pisanju oziroma prepisovanju in okraševanju rokopisov. Mednje štejemo posodice za barvo, od katerih ima ena na dnu vtisnjen znak *ZA* (morda inicialki imena meniha pisarja).

Med maloštevilnimi pečnicami izstopata oploščeni latvičasti pečnici, od katerih sta na eni upodobljena oborožen vitez na konju in letnica 1558, na drugi pa vohajoč pes.

Ohranila se je tudi ploščica z luknjo v sredini ali izčrepinjska ploščica, narejena iz ostenja posode, ki je imela najverjetneje podobno funkcijo kot glineno vretence ali vijček.

Po razpustu samostana leta 1786 so stavbni kompleks preuredili v vojaško bolnišnico in vojašnico. V ta čas sodijo novoveško loščeno posodje in keramične pipe

za kajenje tobaka[59] z žigi in s pečati izdelovalcev oziroma delavnice, značilne za 19. stoletje in začetek 20. stoletja.

Če povzamemo, smo poleg velikega števila rimskih najdb našli bogato zbirko srednjeveških in novoveških predmetov, ki so še posebej značilni za samostansko okolje. Kljub omejitvam pri arheoloških raziskavah so rezultati arheoloških izkopavanj in analize predmetov bistveno izboljšali naše poznavanje življenja na območju samostana od njegove ustanovitve leta 1230. Upamo, da bodo rezultati naših raziskav pomemben korak k širitvi znanja o samostanski arheologiji v Sloveniji.

Summary

The spectrum of discussed medieval and modern finds from the Dominican monastery in Ptuj, which illustrates the everyday life of the Dominicans in the monastery, and later on also of soldiers in the barrack, is quite diverse. From the time when the monastery was still active, i.e. from 1230 to 1786, mainly pottery is present, but other everyday artefacts, which are common on contemporary sites in Slovenia and Central Europe, were also found. The article presents small finds with well-known archaeological contexts from Slovenia and Central Europe dating from between the High Medieval period and the 19th century. It should be noted that due to numerous rebuilding and reconstruction works carried out on the monastery over the centuries, the majority of finds were probably not documented in situ, as indicated by pottery fragments that had infiltrated into the earlier Roman layers. Earlier material, mixed with later finds, was also present in younger contexts. The largest number of finds was found in the area of the sacristy and the church, followed by the atrium of the cross corridor, the sunny park – east courtyard, west courtyard, south courtyard, and the eastern tract of the monastery. Some artefacts discovered during mechanical trenching and in the landfill are without findspot data. Fragments of kitchen- and tableware reveal the equipment of the monastery kitchen. Part of the discovered tripod stilt probably indicates that the production of glazed pottery was taking place nearby. The usual forms of vessels for cooking, storing, and serving food, such as pots, tripods, jugs, wine jugs, cups, bowls, dishes, and plates, are represented. With the exception of a glazed bowl with a modelled handle, imported pottery that could have originated from Austrian and Slovakian workshops was not found among the excavated material., We should also mention some individual finds of various purposes, such as storage of pharmacy ointments, etc. Pots, whose rims are chronologically the most revealing, are represented in greater numbers. For describing the rims of pots we used Štular's classification, which we appropriately supplemented and expanded with additional typological groups. The rims were divided into several types as regards the shapes of their edges. Typologically older rims from the High Medieval period, amongst which we recognised simple rounded, simple corned and pronged rims, were rarely found. There are quite a few High and Late Medieval rim fragments, among which appear different types of rims, such as those strongly oriented towards the outside, undercut, very thick, and folded, or "kremprand". Typologically younger pot rim types from Late Medieval and modern contexts, among which we recognised the following types, such as wide curtain, with multiple grooves, angular, orientated towards the outside – above flat cut, orientated towards the outside – cut obliquely above, convexly concave, and square, were discovered in high numbers. While the curtain rims and rims with multiple grooves appear in the Late Medieval and Post-Medieval periods, other types date exclusively from the early modern period, considering the analogies. Rare fragments of lids belong to pots.

Better lighting for writing was provided by lamps, of which the footed lamp with a container for oil or tallow and three spouts for wicks formed on the rim, is particularly interesting. In Germany such lamps are already known from High Medieval contexts, while in Slovenia they are as yet unknown.

Writing instruments used in transcribing and decorating manuscripts testify to the work of the monastic scribes. Among them belong paint containers, one of which has the sign ZΛ impressed on the bottom (perhaps the initials of the monastic scribe). Among a small number of stove tiles, panel-type stove tiles depicting an armed knight with the year 1558 and another depicting a dog, sniffing and looking for something stand out. A disc with a hole in the middle or so-called perforated circular disc, made from the vessel wall which had a similar function as pottery spindle-whorls, is also preserved. After the dissolution of the monastery in 1786, the monastery complex was converted into a military hospital and barrack. Into this period are dated early modern glazed pottery and smoking pipes with a manufacturer's or workshop's brand and seals, that are typical for the 19th and the beginning of the 20th century.

59 Z žigosanjem okrašen del keramične pipe za kajenje je bil odkrit pri arheoloških raziskavah križnega hodnika samostana leta 2000 (Lamut 2000, 5).

To summarise, apart from a large number of Roman finds, a rich collection of medieval and modern objects, which are particularly characteristic of monastic environments, was also found. Despite the limitations of the archaeological research, the results based on the archaeological excavations and analyses of the artefacts significantly improved our knowledge of life in the area of the monastery since its founding in 1230. Hopefully, the results of our research will be an important step towards expanding the knowledge about monastic archaeology in Slovenia.

Literatura in viri

ARH, M. 2019, Opredelitev srednjeveških in novoveških najdb. – V: E. Lazar in M. Arh, *Grad Ptuj. Arheološke raziskave ob prenovi južnega obzidja v letu 2015*, Ptuj, 23–67 (neobjavljeno).

ARH, M. 2020, Analiza drobnega gradiva iz testne sonde 1. – V: G. Rutar, M. Murko in M. Arh, *Poročilo o izvedbi predhodnih arheoloških raziskav na območju predvidene sanacije podpornega zidu J-1 na Ptujskem gradu*, Ptuj, 35–73 (neobjavljeno).

BEKIĆ, L. 1999–2000, Uvod u problematiku glinenih lula na području Hrvatske. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XXXII/XXXIII, 249–279.

BELAK, M., A. PLETERSKI in T. KNIFIC 2008, Katalog predmetov. – V: A. Pleterski (ur.), *Zgodnjesrednjeveška naselbina na blejski Pristavi. Najdbe*, Ljubljana, 171–227.

BITENC, P., T. KNIFIC, T. NABERGOJ in N. VERŠNIK 2009, Srednji vek. – V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific in T. Nabergoj, *Ljubljanica. Kulturna dediščina reke*, Ljubljana, 295–348.

BOŽIČ, D. 1993, Slovenija in srednja Evropa v poznolatenskem obdobju. – *Arheološki vestnik* 44, 137–152.

BREGANT, T. 1997, Pečnice s Starega gradu Celje. – V: M. Guštin in K. Predovnik (ur.), *Drobci nekega vsakdana*, Archaeologia historica Slovenica 2, Ljubljana, 39–58.

BRIŠNIK, D. 2014, Srednjeveško in zgodnjenovoveško gradivo z najdišča Osrednja knjižnica Celje. – V: M. Bausovac (ur.), *Vivas felix Celeia. Arheološko najdišče Osrednja knjižnica Celje*, Celje, 146–169.

BRIŠNIK, D. in T. RAVNIKAR 1999, Grad Šalek. – Zbirka Panorame, Velenje.

ČEH, B. in M. TOPLIČANEC 2015, *Leskovec pri Celju 2*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 49, Ljubljana.

DJURA JELENKO, S., I. SAPAČ, B. TOŠKAN in A. MIHELIČ 2016, *Dvorec Grinfels*. – Katalog občasne razstave, Slovenj Gradec.

FIRST, B., M. KOS, D. MAVRIČ, T. NABERGOJ, N. VERŠNIK in M. ŽARGI 2009, Novi vek in moderna doba. – V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific in T. Nabergoj, *Ljubljanica. Kulturna dediščina reke*, Ljubljana, 349–440.

GROSS, U. 1991, Mittelalterliche Keramik zwischen Neckarmündung und Schwäbischer Alb: Bemerkungen zur räumlichen Entwicklung und zeitlichen Gliederung. – *Forschungen und Berichte der Archäologie des Mittelalters in Baden-Württemberg* 12, Stuttgart.

GUŠTIN, M., R. CUNJA in K. PREDOVNIK 1993, *Podbočje, Stari grad*. – Posavski muzej Brežice 9, Brežice.

GUŠTIN, M., M. JEZERŠEK in N. PROŠEN 2001, Katalog keramičnih najdb iz Celja. – V: M. Guštin (ur.), *Srednjeveško Celje. Medieval Celje*, Archaeologia historica Slovenica 3, Ljubljana, 195–238.

GUŠTIN, M., M. STOKIN, I. LAZAR, D. SNOJ, S. KARINJA, R. CUNJA in R. CIGUI 2004, *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana*. – Annales Mediterranea, Koper, Piran, Umag.

GUTJAHR, C. in G. TIEFENGRABER 2003, *Die mittelalterliche Motte Alt-Hollenegg: eine abgekommene Burganlage bei Deutschlandsberg, Steiermark*. – Beiträge zur Mittelalterarchäologie 4, Wien.

GUTJAHR, C. in G. TIEFENGRABER 2004, Die mittelalteriche Wehrnlange „Turmbauerkogel" bei Eibiswald (Ivnik), Bez. Deutschlandsberg, Weststeiermark. – *Arheološki vestnik* 55, 439–480.

GYÜRKY, K. H. 1981, *Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda*. – Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest.

HOLL, I. 2000, Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis. Die Ausgrabungen in Pilisszentkereszt. – *Varia archaeologica Hungarica* 11, Budapest.

JEREB, M., M. JANEŽIČ in E. LAZAR 2014, *Zaščitne arheološke raziskave ob prenovi Dominikanskega samostana na Ptuju*. – Ptuj (neobjavljeno).

KELLER, C. 1999, *Gefässkeramik aus Basel. Untersuchungen zur spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Gefässkeramik aus Basel. Typologie – Technologie – Funktion – Handwerk*. – Materialhefte zur Archäologie in Basel 15A-B, Basel.

KERMAN, B. 2008, Srednjeveška lončenina z najdišča Gornje njive 2 pri Lendavi. – V: M. Guštin (ur.), *Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino*, Ljubljana, 79–88.

KERMAN, B. 2013, *Gornje njive pri Dolgi vasi 2*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 36, Ljubljana.

KLOKOČOVNIK, I. 2010, *Visokosrednjeveška lončenina v Sloveniji, 11.–13. stoletje*. – Diplomsko delo. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

KOS, M. 1995, Keramika v obdobju gotike. – V: M. Lozar Štamcar (ur.), *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov*, Ljubljana, 203–215.

KRENN, M., J. KRASCHITZER, D. SCHÖN in J. WAGNER 2007, Koch- und Tafelgeschirr des 18. Jahrhunderts. Ein Keramikfundkomplex aus Melk, Niederösterreich. – *Fundberichte aus Österreich, Materialhefte* A/17.

LAMUT, B. 1993, Poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške najdbe s Ptuja. – V: B. Lamut (ur.), *Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva*, Ptuj, 601–627.
LAMUT, B. 2000, Zanimive najdbe na dvorišču. – *Tednik, četrtek, 9. november 2000, 5.*
LAZAR, E. 2008, Nedelica – Zgodnjesrednjeveško selišče. – V: M. Guštin (ur.), *Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino*, Ljubljana, 75–78.
LAZAR, T., T. NABERGOJ in P. BITENC (ur.) 2013, *Vitez, dama in zmaj. Dediščina slovenskih bojevnikov na Slovenskem 2. Katalog.* – Ljubljana.
LOSERT, H. 1993, *Die früh- bis hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken 1. Text und Katalog der Fundorte.* – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beihefte 8, Köln, Bonn.
LUBŠINA TUŠEK, M. 2017, *Kapucinski samostan na Ptuju. Zloženka.* – Ptuj.
MIHELIČ, A. 2016, *Arheološka izkopavanja na Pohorskem dvoru v letu 2007.* – Diplomsko delo. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
MILEUSNIĆ, Z. 2008, Prispevek k poznavanju lončarskih delavnic v Kopru. – *Annales, anali za istrske in mediteranske študije* 18/2, 463–470.
NABERGOJ, T. 1999, Srednjeveška keramika iz Ljubljane in Ljubljanice. Iz zbirk Arheološkega oddelka Narodnega muzeja Slovenije. – *Argo* 42/1, 39–58.
PLESTENJAK, A. 2008, Visokosrednjeveške najdbe z Goric pri Turnišču. – V: M. Guštin (ur.), *Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino*, Ljubljana, 71–74.
PORENTA, S., B. ŠTULAR, B. TOŠKAN, Z. MILEUSNIĆ in J. DIRJEC 2015, Poznosrednjeveško in zgodnjenovoveško najdišče Župnijski dom v Šentvidu pri Stični. Analiza lončenine in živalskih ostankov. – *Arheološki vestnik* 66, 333–397.
PREDOVNIK, K. 2003, *Trdnjava Kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem.* – Archaeologia historica Slovenica 4, Ljubljana.
RAVNIKAR, T., S. DJURA JELENKO, D. BRIŠNIK, T. JESENIČNIK *et al.* 2017, *Točka v Času, mednarodni arheološki simpozij. Arheološko najdišče Slovenj Gradec – glasbena šola 2009/2010.* – Slovenj Gradec.
SANKOVIČ, S. 2008, Najdišče Pri Muri blizu Lendave – srednjeveški Ivankovci. – V: M. Guštin (ur.), *Srednji vek. Arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino,* Ljubljana, 89–94.
SEKELJ IVANČAN, T. 2001, *Early medieval pottery in Northern Croatia, Typological and chronological analyses as indicators oft he settlement oft he territory between the rivers Drava and Sava from the 10th to 13th centuries AD.* – BAR International Series 914, Oxford.
STOPAR, I. 1976, Poznogotske pečnice s celjskega območja. – *Varstvo spomenikov* 20, 275–306.
STRMČNIK GULIČ, M. 1997, Maribor. Doprinos materialnih virov k historični interpretaciji. – V: M. Guštin in K. Predovnik (ur.), *Drobci nekega vsakdana,* Archaeologia historica Slovenica 2, Ljubljana, 77–88.
ŠAVEL, I. in S. SANKOVIČ 2011, *Pri Muri pri Lendavi*. – Arheologija na avtocestah Slovenije 23, Ljubljana.
ŠTULAR, B. 2009, *Mali grad. Visokosrednjeveški grad v Kamniku.* – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 15, Ljubljana.
ŠTULAR, B. 2013, *Grad Smlednik. Raziskave 2011–2012.* – Monografije CPA 2, Ljubljana.
ŽBONA TRKMAN, B. 1991, *Grajska zapuščina.* – Nova Gorica.
ŽELEZNIKAR, A. 2002, Graščina v Polhovem Gradcu. – *Arheološki vestnik* 53, 301–371.

Splet 1: http://www.lionstrevisoduse.org/wp/wpcontent/uploads/2012/05/tomaso/html/opere/dom_txt.htm, dostop 07. 3. 2016.
Splet 2: http://de.metapedia.org/wiki/Dominikanerorden#Kleidung, dostop 8. 3. 2016.

Nika Veršnik
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
Center za preventivno arheologijo
Poljanska cesta 40
SI-1000 Ljubljana
nika.versnik@zvkds.si

Katalog najdb

V katalogu so najdbe predstavljene po prostorih (cerkev, zakristija, vzhodni trakt, atrij križnega hodnika, Sončni park – vzhodno dvorišče, zahodno dvorišče, južno dvorišče). Znotraj prostorov si sledijo kronološko po fazah in SE, od najnižjih plasti in najstarejših faz najdišča proti najvišjim plastem, ki predstavljajo najmlajšo fazo. Na koncu so nevedene najdbe, ki so brez najdiščnih podatkov.

Predmeti so prikazani opisno in v risbi v merilu 1 : 2 in 1 : 3. Določeni predmeti so prikazani s fotografijo, ki pa z izjemo *kat. št. 46* ni podana v merilu.

Opis keramičnih predmetov v katalogu zajema najdiščne podatke (SE, gradbena faza, kvadrant), podatke o načinu izdelave, sestavi lončarske mase, načinu žganja, barvi površine ter opis okrasa in posebnosti. Vsi predmeti v katalogu imajo velikost podano v centimetrih (cm).

Gradivo hrani Pokrajinski muzej Ptuj Ormož.

Okrajšave

SE	stratigrafska enota
kv.	kvadrant
pr.	premer
vel.	velikost
v.	višina
dl.	dolžina
š.	širina
db.	debelina
u.	ustje
d.	dno
t.	teža
ohr.	ohranjen/-a

Tabla 1

1 SE 1139 (Cerkev, faza I, rimskodobno nasutje), kv. F–G14
Odlomek večkrat profiliranega ustja lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz drobnozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo temno siva (GLEY1 3/) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje, v končni fazi dimljenje. Ohr. vel. 4,8 × 3,3 cm, pr. u. 21,7 cm.

2 SE 966 (Cerkev, faza III, srednjeveško nasutje), kv. F–G14
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 2C, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je siva (2,5YR 5/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Notranjost ustja rahlo ožgana. Ohr. vel. 9,2 × 3,8 cm, pr. u. 13,5 cm.

3 SE 975 (Cerkev, faza III, srednjeveško nasutje), kv. D14
Odlomek večkrat profiliranega ustja lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo temno siva (10YR 3/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6 × 3,7 cm, pr. u. 10,4 cm.

4 SE 975 (Cerkev, faza III, srednjeveško nasutje), kv. D14
Odlomek ustja lonca tip 5G, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je temno siva (10YR 4/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6 × 3,1 cm, pr. u. 13,7 cm.

5 SE 975 (Cerkev, faza III, srednjeveško nasutje), kv. D14
Odlomek ustja lonca tip 10A-2, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina

je siva (10YR 5/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 4,6 × 3,3 cm, pr. u. 19,2 cm.

6 SE 975 (Cerkev, faza III, srednjeveško nasutje), kv. D14
Odlomek ustja z ostenjem sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zunaj rožnato siva (7.5YR 6/2), znotraj siva (7,5YR 6/1) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje, na nekaterih delih nepopolna oksidacija. Ohr. vel. 5,7 × 4,6 cm, pr. u. 29 cm.

7 SE 695 (Cerkev, faza IV, srednjeveško nasutje), kv. F–G13–14
Odlomek ustja lonca tip 5H, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je siva (10YR 5/1), na notranji strani rjava (7,5YR 5/3) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6 × 3,8 cm, pr. u. 23,2 cm.

8 SE 695 (Cerkev, faza IV, srednjeveško nasutje), kv. F–G13–14
Dno z ostenjem posode, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo temno siva (GLEY 3/), na notranji strani rjava (7,5YR 5/3) s sivim neenotnim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje, v končni fazi dimljenje. Ohr. v. 4,1 cm, pr. d. 6,4 cm.

9 SE 1199 (Cerkev, faza IV, srednjeveško nasutje), kv. J14
Odlomek izvihanega ustja lonca z zgoraj ravno odrezanim robom, izdelanega na lončarskem vretenu iz drobnozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je temno siva (GLEY1 5/) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 5,7 × 2,4 cm, pr. u. 19,4 cm.

10 SE 1199 (Cerkev, faza IV, srednjeveško nasutje), kv. J14
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 6A, izdelanega na lončarskem vretenu in na notranji strani prostoročno dodelanega, iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Ostenje je okrašeno s snopom horizontalnih kanelur. Gladka površina je zunaj črna (10YR 2/1), znotraj temno siva (7,5YR 4/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6,3 × 5,3 cm, pr. u. 13,1 cm.

Tabla 2

11 SE 1199 (Cerkev, faza IV, srednjeveško nasutje), kv. J14
Odlomek trakastega ročaja vrča (?), ovalnega preseka, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 7,2 × 4,5 cm, db. držaja do 1,7 cm.

12 SE 1199 (Cerkev, faza IV, srednjeveško nasutje), kv. J14
Odlomek razširjenega ustja z livkom in ostenjem ročke za vino, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom, sljudo in drobci keramike (BCG). Gladka površina je svetlo rjava (10YR 6/3) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 7,3 × 5,3 cm, pr. u. 13,1 cm.

13 SE 801 (Cerkev, faza V, srednjeveško nasutje), kv. J14
Del enoročajnega lonca z ustjem tip 10C-5, izdelanega na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Notranjost in del ročaja sta prekrita s temno zelenim loščem. Ohr. vel. 6,1 × 5,9 cm, pr. u. 14 cm.

14 SE 1275 (Cerkev, faza V, srednjeveško polnilo groba 22), kv. L14
Odlomek ostenja posode, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina, okrašena z vtisi nohtov, je svetlo rjavkasto siva (10YR 6/2) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5,3 × 4,3 cm.

15 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. I13
Odlomek ustja lonca s konveksno oblikovanim robom in užlebitvijo notranjega roba, izdelanega na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je svetlo rdeče-rumena (10YR 6/6) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Prehod med ustjem in ostenjem je prevlečen z zelo temno zelenim loščem. Ohr. vel. 9,9 × 2,6 cm, pr. u. 21 cm.

16 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. J14–15
Odlomek ustja lonca tip 11A-1, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s sljudo, kalcijevim karbonatom in posameznimi grobimi vključki kremena (ABC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 8/3) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 8,9 × 4,5 cm, pr. u. 25 cm.

17 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. J, K13–15
Odlomek ustja lonca s konveksno oblikovanim robom in užlebitvijo notranjega roba, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je temno siva (GLEY 1 4/) s sivim neenotnim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje, v končni fazi dimljenje. Ohr. vel. 8,6 × 3,2 cm, pr. u. 34,4 cm.

18 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. H–I14
Odlomek oglatega ustja z ostenjem lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Ostenje je okrašeno z žlebljenimi horizontalnimi linijami. Gladka površina je svetlo rjava (7,5 YR 6/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 11,4 × 4,5 cm, pr. u. 17,7 cm.

Tabla 3

19 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. J–K14
Ravno dno čaše, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je temno siva (GLEY1 4/) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Pr. d. 5,2 cm, ohr. vel. 2,3 cm.

20 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. I14
Dno s preoblikovanim robom vrča, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je rdečkasto rumena (5YR 6/6) s svetlim enobarvnim prelomom. Na zunanjosti so sledovi zeleno rjavega lošča. Oksidacijsko žganje. Pr. d. 7,4 cm, ohr. vel. do 4,2 cm.

21 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. H–I13–14
Del globokega krožnika, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/3) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. V. 4,5 cm, pr. u. 17,6 cm.

22 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. J–K14
Del sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 7/6) s svetlim enobarvnim prelomom. Notranjost in zunanji rob ustja sta prekrita z zeleno-rjavim loščem. Oksidacijsko žganje. Pr. u. 17,8 cm, pr. d. 6,3 cm, vel. 3,8 cm.

23 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. J–K14
Odlomek ostenja posode z apliciranim rastlinskim okrasom na zunanji površini, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 8/3) s svetlim enobarvnim prelomom. Apliciran okras na zunanji površini je prekrit z zelenim, ostalo z rjavim loščem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 4,5 × 4,1 cm.

24 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. J–K14
Trakast ročaj z ostenjem sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rožnata (7,5 YR 7/4) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. Ohr. vel. 7,6 × 6,8 cm.

25 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. J–K14
Ravno, približno ovalno dno ročke (?) z ostenjem, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 7/4) s sivim prelomom. Zunanjost ostenja prekriva rdeče-siva lisa (verjetno posledica izpostavljenosti ognju). Nepopolno oksidacijsko žganje. Dl. d. 5 cm, š. d. 4,7 cm, ohr. vel. 3,3 cm.

26 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. L14
Odlomek pokrova (?), izdelanega na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 8/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Zunanjost je engobirana, slikana z zeleno-modro barvo in prekrita z brezbarvnim loščem. Oksidacijsko žganje. Ohr. dl. 5,2 cm, š. 2,3 cm.

27 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. J14–15
Ročaj dvoročajnega vrča, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rdeče-rumena (7,5YR 7/6) s sivim prelomom, deloma prekrita z zelenim loščem. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 8,8 cm, š. do 6,4 cm.

Tabla 4

28 SE 579 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. I–J13
Odlomek ustja posode (?) z delom trakastega ročaja, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rožnata (5 YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Notranja površina posode in ročaj so prekriti s svetlo rjavim loščem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5,1 × 2,8 cm, pr. u. 11,9 cm.

29 SE 686 (Cerkev, faza VI, novoveško polnilo jame, ki zapolnjuje vkop SE 687), kv. D–E14
Odlomek ustja lonca tip 10A-2, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je temno siva (10YR 4/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6 × 3,4 cm, pr. u. 14,6 cm.

30 SE 686 (Cerkev, faza VI, novoveško polnilo jame, ki zapolnjuje vkop SE 687), kv. D–E14
Odlomek ustja lonca tip 5H, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je zelo temno siva (10YR 3/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 8,8 × 4,9 cm, pr. u. 11,1 cm.

31 SE 686 (Cerkev, faza VI, novoveško polnilo jame, ki zapolnjuje vkop SE 687), kv. D–E14
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 10B-2, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je zelo temno siva (GLEY 1 3/) s temnim eno-

barvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6,4 × 3,9 cm, pr. u. 12,6 cm.

32 SE 686 (Cerkev, faza VI, novoveško polnilo jame, ki zapolnjuje vkop SE 687), kv. D–E14
Del sklede z ravnim, močno odebeljenim ustjem, s poševnim in užlebljenim robom ustja, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 7/4) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. Ohr. vel. 10,2 × 4,9 cm, pr. u. 38,5 cm.

33 SE 972 (Cerkev, faza VI, novoveško nasutje), kv. D–E14
Del sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je svetlo rjava (7,5YR 6/4) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 12,6 × 5,1 cm, pr. u. 34 cm.

34 SE 1125 (Zakristija, faza II, rimskodobno polnilo, ki zapolnjuje SE 1126), kv. G14
Odlomek ustja z ostenjem skodele, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo temno siva (GLEY1 3/) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 8,3 × 3,5 cm, pr. u. 11,6 cm.

35 SE 1121 (Zakristija, faza II, rimskodobna hodna površina), kv. C–D14–15
Odlomek izvihanega ustja lonca z zgoraj ravno odrezanim robom, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je siva (10YR 5/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6,2 × 3,2 cm, pr. u. 17,2 cm.

36 SE 1005 (Zakristija, faza II, rimskodobno nasutje), kv. C13
Ustje tip 10C-1 in ravno dno lončka, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je temno siva (2,5Y 4/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. v. d. z ostenjem 6 cm, pr. d. 6,1 cm, ohr. vel. 5,1 × 4,4 cm.

37 SE 1005 (Zakristija, faza II, rimskodobno nasutje), kv. C–D13–14
Odlomek oglatega ustja lonca, izdelanega na lončarskem vretenu, iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je siva (10 YR 5/1) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje, v končni fazi dimljenje. Ohr. vel. 3,1 × 2,6 cm.

38 SE 1116 (Zakristija, faza II, rimskodobno nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 7B, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je temno siva (GLEY1 4/) s temnim enobarvnim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje, v končni fazi dimljenje. Ohr. vel. 5,1 × 4 cm, pr. u. 14,6 cm.

Tabla 5

39 SE 985 (Zakristija, faza III, rimskodobno nasutje)
Odlomek ustja lonca z ostenjem tip 2G, izdelanega na lončarskem vretenu in na notranji strani prostoročno dodelanega, iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Ostenje je okrašeno s snopom horizontalnih kanelur. Gladka površina je temno siva (zunanja stran 10YR 4/1, notranja stran 7,5YR 4/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 4,3 × 3,6 cm, pr. u. 13,6 cm.

40 SE 985 (Zakristija, faza III, rimskodobno nasutje)
Cevast izliv (dulec) posode z ostenjem, okrašen z vrezoma in 4 luknjicami. Dulec je izdelan na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in (ABC). Gladka površina je zunaj rdeče-rumena (5YR 6/6), znotraj svetlo rjava (7,5YR

6/4) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 6,5 × 4,2 cm.

41 SE 957 (Zakristija, faza III, rimskodobno nasutje), kv. D15
Odlomek ustja lonca tip 10C-1, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (AC). Gladka površina ostenja je črna (10YR 2/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 5,2 × 2,8 cm, pr. u. 12,1 cm.

42 SE 958 (Zakristija, faza V, srednjeveško polnilo, ki zapolnjuje vkop SE 959), kv. C–D13–15
Odlomek ustja lonca s konveksno oblikovanim robom in užlebitvijo notranjega roba, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je temno siva (GLEY1 4/) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje, v končni fazi dimljenje. Ohr. vel. 4,4 × 3 cm, pr. u. 30,8 cm.

43 SE 958 (Zakristija, faza V, srednjeveško polnilo, ki zapolnjuje vkop SE 959), kv. C–D13–15
Odlomek vogala pečnice s paličasto profiliranim robom, izdelane iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/3) s svetlim enobarvnim prelomom; zunanjost je prekrita s svetlo zelenim ločem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 10,4 × 4,6 cm.

44 SE 958 (Zakristija, faza V, srednjeveško polnilo, ki zapolnjuje vkop SE 959), kv. C–D13–15
Odlomek reliefne plošče pečnice z rastlinskim motivom, izdelane iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rdeče-rjava (7,5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom; zunanjost je prekrita s temno zelenim ločem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 6 × 4,7 cm.

45 SE 960 (Zakristija, faza V, srednjeveško polnilo, ki zapolnjuje vkop SE 961), kv. C–D13–15
Polovica ravnega dna z ostenjem čaše (?), izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Na dnu je vtisnjen znak križa v krogu. Gladka površina je zunaj zelo svetlo rjava (10YR 7/3), znotraj temno siva (GLEY1 4/) s temnim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Pr. d. 6 cm, ohr. v. 2,7 cm.

46 SE 924 (Zakristija, faza VI, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–14
Odlomek ustja lonca tip 10C-5, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Na notranji površini so vidni sledovi vtiskovanja z ostrim predmetom ali nohtom? Gladka površina je črna (10YR 2/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6,5 × 5 cm, pr. u. 14,2 cm.

47 SE 924 (Zakristija, faza VI, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–14
Odlomek ustja lonca tip 2G, izdelanega na lončarskem vretenu, iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je temno siva (7,5 YR 4/1) z menjajočim se temnim in svetlim prelomom. Zaporedno menjavanje redukcijske in oksidacijske atmosfere, v končni fazi redukcijska atmosfera. Ohr. vel. 6,9 × 2,8 cm, pr. u. 14,4 cm.

48 SE 924 (Zakristija, faza VI, srednjeveško nasutje), kv. D13–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 6A, izdelanega na lončarskem vretenu in na notranji strani prostoročno dodelanega, iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Ostenje je okrašeno z vžlebljenimi vodoravnimi črtami na zunanji površini in na vratu notranje površine. Gladka površina je zelo temno siva (GLEY 3/1) s temnim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje, v končni fazi redukcijska atmosfera. Ohr. vel. 8,2 × 4 cm, pr. u. 14,6 cm.

49 SE 924 (Zakristija, faza VI, srednjeveško nasutje), kv. C–D14
Odlomek ustja lonca tip 2H, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je zelo temno siva (GLEY 3/) s temnim enobarvnim prelomom.

Oksidacijsko žganje, v končni fazi redukcijska atmosfera. Ohr. vel. 7 × 2,1 cm, pr. u. 16,2 cm.

50 SE 924 (Zakristija, faza VI, srednjeveško nasutje), kv. C–D14
Del sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Ostenje je okrašeno z žlebljenimi horizontalnimi linijami. Gladka površina je rožnata (7.5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Na zunanji površini sledovi rdečega glinenega premaza. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 7,9 × 6,8 cm, pr. u. 36,4 cm.

Tabla 6

51 SE 934 (Zakristija, faza VI, srednjeveško polnilo, ki zapolnjuje vkop SE 935), kv. C14
Odlomek ustja lonca tip 7G, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 7/4) s temnim enobarvnim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 6,3 × 4,1 cm, pr. u. 21 cm.

52 SE 898 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 2G, izdelanega na lončarskem vretenu in na notranji strani prostoročno dodelanega, iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je siva (7,5 YR 5/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 9 × 3,8 cm, pr. u. 15 cm.

53 SE 898 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja lonca tip 1H, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je siva (7,5YR 5/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 7,9 × 3,6 cm, pr. u. 12,9 cm.

54 SE 898 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja lonca tip 4D, izdelanega na lončarskem vretenu, iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom, sljudo in drobci keramike (ABCG). Gladka površina je temno siva (10 YR 4/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6 × 2,8 cm, pr. u. 16,4 cm.

55 SE 898 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja lonca tip 2C, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je svetlo rdečkasto rjava (5YR 6/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5,8 × 4,5 cm, pr. u. 14,4 cm.

56 SE 898 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje,), kv. C–D13–15
Odlomek ustja lonca tip 7G, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Zunanja stran je rahlo ožgana. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 8,7 × 3 cm, pr. u. 12,6 cm.

57 SE 898 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–15
Izčrepinjska ploščica z luknjo, izdelana na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo temno siva (GLEY1 3/) s svetlim enobarvnim prelomom. Na površini sta horizontalna vreza. Oksidacijsko žganje, v končni fazi redukcijska atmosfera. Ohr. vel. 3,9 × 3,7 cm, db. Do 0,7 cm.

58 SE 852 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D14
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 4D, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Ostenje je okrašeno s širokimi plitkimi horizontalnimi kanelurami. Gladka površina ostenja je zelo temno siva (GLEY1 3/) s

temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 7,5 × 4,5 cm, pr. u. 13,4 cm.

59 SE 852 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 10C-1, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Rob ustja je okrašen z valovnico. Gladka površina je zunaj siva (10YR 5/1), znotraj zelo svetlo rjava (10YR 7/3) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. Ohr. vel. 7 × 3,8 cm, pr. u. 24,7 cm.

60 SE 852 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek trakastega držaja posode, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Na zunanji, delno rdeče poslikani površini ročaja, so poševni vrezi. Gladka površina je rožnata (7,5YR 7/3) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 4,7 × 3,6 cm.

61 SE 852 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C14–15
Odlomek ostenja in ustja globokega krožnika, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je svetlo rjava (7,5YR 6/3) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. Vel. 7,1 × 9,5 cm, pr. u. 21,4 cm.

62 SE 856 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja lonca tip 5H, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina ostenja je črna (10YR 2/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 4,4 × 2,9 cm, pr. u. 9,8 cm.

63 SE 856 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja lonca tip 5G, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina ostenja je zunaj rjava (10YR 4/2), znotraj zelo temno siva (10YR 3/1) s svetlo sivim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 5,9 × 3,4 cm, pr. u. 14 cm.

Tabla 7

64 SE 856 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D8–9
Odlomek ustja lonca tip 12B-1, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina ostenja je zunaj siva (10YR 5/1), znotraj svetlo rjava (7,5 YR 6/4) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. Ohr. vel. 11,2 × 7,3 cm, pr. u. 26 cm.

65 SE 856 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D8–9
Del eno- ali dvoročajne (?) sklede, izdelane na lončarskem vretenu in prostoročno dodelane na notranji strani, iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina ostenja je siva (10YR 6/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 9,8 × 7 cm, pr. u. 39 cm.

66 SE 856 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D8–9
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 5G, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom, sljudo in posameznimi drobci keramike (BCG). Gladka površina je rožnata (7.5YR 7/3) do svetlo rjava (7,5YR 6/3) s sivim neenotnim prelomom. Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. Ohr. vel. 11,9 × 4,3 cm, pr. u. 22,5 cm.

67 SE 856 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D8–9
Del sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rožnata (7.5YR 7/3) s sivim neenotnim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5 × 4 cm, pr. u. 19 cm.

68 SE 856 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. D13
Del ravnega dna z ostenjem vrča (?), izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/3) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. Ohr. vel. 4,5 cm, pr. d. 7 cm.

69 SE 856 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D8–9
Noga trinožnika, izdelanega na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je svetlo rjava (7,5YR 6/4) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5 × 5,3 cm.

70 SE 856 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D8–9
Ustja z ostenjem globokega krožnika, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zunaj rdeče-rjava (2,5YR 5/4), znotraj svetlo rdeča (2,5 YR 6/8) do rdeče-rjava (2,5YR 5/4) s sivim prelomom. Na posameznih delih ožgana. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 7,2 × 4,8 cm.

71 SE 856 (Zakristija, faza VII, srednjeveško nasutje), kv. C–D8–9
Večkrat profilirano ustje z ostenjem posode, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Ravno ustje je okrašeno z vodoravnimi črtami. Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/3) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5,5 × 2,7 cm, pr. u. 10 cm.

72 SE 846 (Zakristija, faza VIII, srednjeveško nasutje), kv. D13–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 10B-1, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Ostenje je okrašeno s tremi žlebljenimi horizontalnimi linijami. Gladka površina je zunaj temno siva (7,5YR 4/1), znotraj pa prekrita z zelenim loščem z večbarvnim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 9,8 × 5 cm, pr. u. 16,3 cm.

73 SE 846 (Zakristija, faza VIII, srednjeveško nasutje), kv. C14–15
Odlomek ustja z ostenjem krožnika, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je svetlo rdečkasto rjava (5YR 6/4) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 7,5 × 3,8 cm, pr. u. 19,7 cm.

74 SE 846 (Zakristija, faza VIII, srednjeveško nasutje), kv. C14–15
Odlomek ravnega dna posode, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rožnata (7,55YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Notranja površina je prekrita z zelenim loščem. Ohr. vel. 5 × 3,4 cm, pr. d. 10 cm.

Tabla 8

75 SE 902 (Zakristija, faza VIII, srednjeveško polnilo, ki zapolnjuje vkop SE 845), kv. D14–15
Koničen tulast držaj ponve ali pokrova, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Tulast držaj je okrašen z vodoravnima kanelurama. Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 8/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Na ostenju so sledovi zelenega lošča. Oksidacijsko žganje. Ohr. dl. 4,7, največji pr. 2,6 cm.

76 SE 902 (Zakristija, faza VIII, srednjeveško polnilo, ki zapolnjuje vkop SE 845), kv. D14–15
Del sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je na temno siva (2.5YR 4/1) s temnim enobarvnim prelomom. Notranjost in rob ustja prekriva zelen lošč. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 5,6 × 3,7 cm, pr. u. 35,6 cm.

77 SE 902 (Zakristija, faza VIII, srednjeveško polnilo, ki zapolnjuje vkop SE 845), kv. D14–15
Del sklede z valovito preoblikovanim robom ustja, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom, notranjost in rob ustja prekriva zelen lošč. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 8,2 × 7,8 cm, pr. u. 21,2 cm.

78 SE 636 (Zakristija, faza IX, srednjeveško nasutje), kv. C–D14–15
Zgornji del oploščene pečnice z letnico 1558, izdelane v kalupu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom, sljudo in drobci keramike (ABCG). Gladka površina je temno siva (GLEY 1 4/). Oksidacijsko žganje. Notranja stran pečnice ožgana. Ohr. vel. 23 × 11 cm.

79 SE 636 (Zakristija, faza IX, srednjeveško nasutje), kv. C–D14–5
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 6F, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rožnata (5YR 7/3) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 7,8 × 3,2 cm, pr. u. 20,7 cm.

80 SE 636 (Zakristija, faza IX, srednjeveško nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek dna z ostenjem lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo temo siva (GLEY 1 3/) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 4 cm, pr. d. 9,2 cm.

81 SE 636 (Zakristija, faza IX, srednjeveško nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek dna z ostenjem lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rdečkasto rumena (7,5YR 6/6) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Zunanja površina ožgana. Ohr. vel. 5,8 cm, pr. d. 11 cm.

82 SE 636 (Zakristija, faza IX, srednjeveško nasutje), kv. C–D14–15
Noga z ostenjem trinožne posode, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je svetlo rjava (7,5YR 6/3) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Notranjost je prekrita z zelenim loščem, zunanja ožgana. Ohr. vel. 5,8 × 3,1 cm, ohr. v. noge 3,4 cm.

83 SE 636 (Zakristija, faza IX, srednjeveško nasutje), kv. C–D13–15
Del sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rdeče-rjava (5YR 6/8) s svetlim enobarvnim prelomom. Notranjost in preoblikovan rob ustja prekriva zelen lošč. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 11,8 × 5,8 cm, pr. u. 21,4 cm.

Tabla 9

84 SE 834 (Zakristija, faza IX, srednjeveško nasutje), kv. D13–15
Odlomek kvadratastega ustja z ostenjem lonca z užlebitvijo na notranji strani, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Ostenje je okrašeno s pasom plitkih horizontalnih kanelur. Gladka površina ostenja je siva (10YR 5/1) s temnim enobarvnim prelomom; ustje je rožnato (7,5 YR 7/4). Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 11,9 × 8,6 cm, pr. u. 23 cm.

85 SE 834 (Zakristija, faza IX, srednjeveško nasutje), kv. C–D14
Del sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je temno siva (2.5YR 4/1) s temnim enobarvnim prelomom. Notranjost in rob ustja prekriva zelen lošč. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 7,4 × 7,5 cm, pr. u. 31 cm.

86 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek izvihanega ustja lonca z zgoraj ravno odrezanim robom, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je temno siva (GLEY1 4/) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 5,5 × 2,4 cm, pr. u. 12,1 cm.

87 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek večkrat profiliranega ustja lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rdečkasto rumena (5YR 7/6) s svetlim enobarvnim prelomom. Notranja površina in zunanji rob ustja sta prekrita z zelenim loščem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 4,8 × 3,3 cm, pr. u. 17,2 cm.

88 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek ustja lonca tip 11A-1, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je na zunaj črna (GLEY1 2,5/), znotraj na ožganem robu ustja črna, drugje rdečkasto rumena (7,5YR 6/6) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 6,2 × 2,9 cm, pr. u. 19,6 cm.

89 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 10A-1, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je rožnata (7.5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Ustje je močno ožgano. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 16,2 × 2,9 cm, pr. u. 21 cm.

90 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 10A-1, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je rožnata (7.5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Ustje je močno ožgano. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 37,9 × 3,7 cm, pr. u. 22 cm.

91 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 10A-2, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Ostenje je okrašeno z žlebljenimi horizontalnimi linijami. Gladka površina je svetlo rdeča (2.5YR 7/6) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 12,7 × 3,7 cm, pr. u. 24,2 cm.

92 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 10A-1, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rožnata (5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 15 × 2,9 cm, pr. u. 24 cm.

Tabla 10

93 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 10A-1, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rožnata (5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5,6 × 4,6 cm, pr. u. 14,4 cm.

94 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 10A-2, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je zunaj svetlo rjava (7.5YR 6/6), znotraj temno siva (5YR 4/1) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5,6 × 4,1 cm, pr. u. 21,9 cm.

95 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek ustja z ostenjem enoročajnega lonca tip 10A-2, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/3) s svetlim enobarvnim prelomom. Ustje in ročaj sta močno ožgana. Oksidacijsko žganje. Ohr. v. 4,5 cm, pr. u. 14,6 cm.

96 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek večkrat profiliranega ustja z ostenjem sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je zunaj prekrita z zelenim, znotraj pa z rumeno-rjavim loščem, s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 6,9 × 4,5 cm, pr. u. 16,4 cm.

97 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D14–15
Odlomek večkrat profiliranega ustja z ostenjem lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/3) s svetlim enobarvnim prelomom. Zunanja površina je prekrita z zelenim, notranja z rumeno-rjavim loščem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 11,5 × 3,9 cm, pr. u. 18,1 cm.

98 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek večkrat profiliranega ustja lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je prekrita z rjavim loščem, s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 3,6 × 1,9 cm, pr. u. 14,3 cm.

99 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek večkrat profiliranega ustja lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je na notranji strani rdeče-rumena (7.5YR 7/6) s svetlim enobarvnim prelomom. Zunanja površina in rob ustja sta prekrita z zelenim loščem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 7 × 4 cm, pr. u. 21,8 cm.

100 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C/D13–15
Del dvoročajne sklede, izdelane na lončarskem vretenu in iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je na zunanji, rahlo ožgani strani deloma temno siva (10YR 4/1), deloma rožnata (10YR 7/4) s svetlim prelomom. Notranjost prekrita z rumeno-zelenim loščem. Stihijsko žganje. Ohr. vel. 10,9 × 10,7 cm, pr. u. 25,6 cm.

Tabla 11

101 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D14–15
Del skodele z večkrat profiliranim ustjem in ročajem, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, sljudo in drobci keramike (ACG). Gladka površina je svetlo rdečkasto rjava (5YR 6/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Zunanjost ostenja in notranjost ustja sta prekriti s temno zelenim loščem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 4,1 × 6,3 cm, pr. u. 13,6 cm.

102 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Držaj pokrova, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom, sljudo in drobci keramike (ABCG). Gladka površina je rožnata (7,5 YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Pr. držaja 7,5 cm, ohr. vel. 3,4 cm.

103 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Držaj pokrova, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rožnata (5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Pr. noge 6,9 cm, ohr. vel. 4,5 cm.

104 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Okrasni volutast ročaj posode, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je na zunanjem zavitem delu prekrita z belo engobo in brezbarvnim loščem, ostalo površino prekriva svetlo rjav lošč. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 13,4 × 7,4 cm.

105 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Odlomek ostenja skodelice, izdelane na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je na notranji strani rdeče-rumena (5YR 6/4), zunanjo površino prekrivata bela engoba ter brezbarven in zelen lošč. Na ostenju je aplicirana rožica. Oksidacijsko žganje. Pr. u. 7,9 cm.

106 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D14–15
Del pokrova, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je temno siva (10YR 4/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6,6 × 5,6 cm, pr. u. 21,6 cm.

107 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Del sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rdeče-rumena (7.5YR 7/6), notranjost prekrivajo bela engoba, slikan vzorec neenakomerno potekajočih vodoravnih vzporednih linij ter lošč. Oksidacijsko žganje. Pr. u. 36,4 cm.

108 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D13–15
Del sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rdeče-rumena (7.5YR 7/6), notranjost prekrivajo bela engoba, slikan vzorec neenakomerno potekajočih vodoravnih vzporednih linij ter lošč. Oksidacijsko žganje. Pr. u. 35,6 cm.

109 SE 637 (Zakristija, faza IX, novoveško nasutje), kv. C–D14–15
Del globokega krožnika, izdelanega na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rdeče-rumena (7.5YR 7/6), notranjost prekrivajo bela engoba, rastlinski okras v svetlo in temno rjavi barvi ter lošč. Na prehodu med ustjem in ostenjem je ročaj v obliki ušesca. Oksidacijsko žganje. Pr. u. 25,4 cm.

Tabla 12

110 SE 588 (Vzhodni trakt, faza II, novoveško nasutje), kv. J–L7–9
Modeliran jezičast držaj skodele z delom ustja, izdelane na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 8/4), notranjo in deloma zunanjo površino prekriva svetlo zelen lošč. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 6,2 × 3,4 cm, pr. u. 9,4 cm.

111 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. G4
Odlomek ustja z ostenjem lonca tip 2C, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je črna (GLEY 3/) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 5,1 × 5 cm, pr. u. 17,5 cm.

112 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. G4
Odlomek ustja lonca tip 8C, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je temno siva (5YR 4/1) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje, v končni fazi dimljenje. Ohr. vel. 6 × 3,2 cm, pr. u. 20 cm.

113 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. G4
Ročaj vrča (?), ovalnega preseka, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rožnata (7,5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Zunanjost prekrita z zelenim loščem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5,8 × 2,8 cm, db. držaja do 1,4 cm.

114 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. I7
Odlomek močno odebeljenega ustja z ostenjem lonca tip 7B, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zunaj zelo temno siva (GLEY 3/), znotraj rdečkasto siva (5YR 5/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 7,4 × 2,7 cm, pr. u. 15 cm.

115 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. I7
Odlomek ustja z ostenjem lončka tip 7B, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je temno siva (GLEY 4/) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 4,2 × 3,3 cm, pr. u. 11,6 cm.

116 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. I8–10
Odlomek ustja sklede (?), izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo temno siva (GLEY 1 3/) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje, v končni fazi dimljenje. Ohr. vel. 5,5 × 3 cm, pr. u. 28 cm.

117 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. I8–10
Odlomek ustja lonca tip 5H, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo temno siva (GLEY 1 3/) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 5,7 × 2,8 cm, pr. u. 12 cm.

118 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. I8–10
Odlomek ravnega dna z ostenjem lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je svetlo rdečkasto rjava (5YR 6/4) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. v. 5 cm, pr. d. 16 cm.

119 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. I7
Del ustja z ostenjem sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Rob ustja je okrašen z vodoravnima črtama. Gladka površina je svetlo rjava (7.5YR 6/4) s svetlim enobarvnim prelomom, prekrita z zelenim loščem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 4,3 × 2,6 cm, pr. u. 20 cm.

Tabla 13

120 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. I8–10
Del ustja z ostenjem sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rožnata (7.5YR 7/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Notranjost in rob ustja prekrita z zelenim loščem. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5,8 × 6 cm, pr. u. 32 cm.

121 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. G7
Odlomek ustja lonca tip 5H, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je zelo temno siva (GLEY 1 3/) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6,1 × 2,3 cm, pr. u. 13 cm.

122 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. G7
Odlomek ustja lonca tip 8C, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (AC). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/3) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 7,8 × 2,8 cm, pr. u. 14 cm.

123 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. G7
Ravno dno lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (AC). Gladka površina je svetlo rdečkasto rjava (5YR 6/4) s sivim neenotnim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. v. 2,7 cm, pr. d. 12,8 cm.

124 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. G7
Ravno dno lonca, izdelanega na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (AC). Gladka površina je zunaj zelo temno siva (GLEY 1 3/), znotraj rjava (7,5YR 5/2) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Pr. d. 8 cm.

125 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. G7
Držaj vrča (?), izdelan na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (AC). Gladka površina je svetlo rjava (7,5YR 6/4) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 5,3 × 3,6 cm.

126 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. F–H11
Pokrov (?) posodice, izdelan iz zelo fino prečiščene mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/3) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Pr. u. 6,3 cm, v. 4,8 cm.

127 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. F–H11
Odlomek izvihanega ustja lonca z zgoraj poševno odrezanim robom, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo temno siva (GLEY 1 3/) s sivim prelomom. Nepopolno oksidacijsko žganje, v končni fazi dimljenje. Ohr. vel. 6,4 × 3 cm, pr. u. 17 cm.

128 SE 287 (Atrij križnega hodnika, faza II, srednjeveško nasutje), kv. F–H11
Odlomek navznoter zavihanega ustja z ostenjem sklede, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je temno siva (10YR 4/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 6,6 × 4,6 cm, pr. u. 11,4 cm.

129 SE 178 (Sončni park – vzhodno dvorišče, faza V, srednjeveško nasutje), kv. L5
Lojenka z ravno odrezanim ustjem in odtisnjenim lončarskim znakom v obliki križa na dna. Izdelana na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom, sljudo, drobci zdrobljene keramike in organskimi ostanki (ABCDG). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 8/2). Zunanjost je na otip groba zaradi uporabe. Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. V. 2,9 cm, pr. u. 8,4 cm, pr. d. 6,7 cm.

130 SE 178 (Sončni park – vzhodno dvorišče, faza V, srednjeveško nasutje), kv. L5
Odlomek dna posode, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je svetlo rdečkasto rjava (5YR 6/4) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 7,8 × 3,8 cm, pr. d. 9,8 cm.

Tabla 14

131 SE 426 (Sončni park – vzhodno dvorišče, faza VI, novoveško nasutje v kletnih prostorih), kv. L6
Glava keramične pipe za kajenje, okrašene z vrezanim okrasom. Nanjo sta vtisnjena žig v krogu in ime izdelovalca (*A. Friedreich Inthrss__feld*). Manjka cev pipe. Ohr. vel. 5,4 × 2,2 cm.

132 SE 428 (Sončni park – vzhodno dvorišče, faza VI, novoveško nasutje v kletnih prostorih), kv. K6
Trebušast lonec s trakastim ročajem in ustjem tip 10C-1, izdelan na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom, sljudo in drobci keramike (ABCG). Gladka površina je rdeče-rumena (5YR 7/6). Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. Na posodi so vidne svetlo in temno sive lise, domnevno nastale zaradi dolgotrajne izpostavljenosti ognju. V. 14 cm, pr. u. 13,4 cm, pr. d. 8,1 cm.

133 SE 1260 (Sončni park – vzhodno dvorišče, faza VI, novoveško nasutje)
Distančnik, izdelan iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rdečkasto rumena (5YR 7/6) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 4,4 × 1,6 cm, db. do 1,1 cm.

134 SE 80 (Sončni park – vzhodno dvorišče, faza VI, novoveško nasutje), kv. L–M7
Posodica stožčaste oblike, izdelana na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rdečkasto rumena (5YR 6/5). Notranjost je prekrita z zelenim loščem. Oksidacijsko žganje. V. 6 cm, pr. u. 2,8 cm, pr. d. 5,4 cm.

135 SE 99 (Sončni park – vzhodno dvorišče, faza VI, novoveško nasutje), kv. L–M7
Odlomek oploščene, reliefno okrašene pečnice, izdelane v kalupu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina pečnice, okrašene z motivom psa, je svetlo rdečkasto rjava (5YR 6/4). Nepopolno oksidacijsko žganje. Notranjost je ožgana. Ohr. vel. 6,6 × 7,7 cm.

136 SE 21 (Sončni park – vzhodno dvorišče, faza VII, recentno nasutje), kv. M10
Del glave porcelanaste pipe za kajenje, okrašene z rdeče slikanim okrasom. Ohr. vel. 4,9 × 2,6 cm.

137 SE 575 (Zahodno dvorišče, faza V, novoveško nasutje), kv. L14
Držaj koničnega pokrova z ostenjem. Izdelan je na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 8/3) s svetlim enobarvnim prelomom. Oksidacijsko žganje. Pr. gumba 4,5 cm, ohr. vel. 5,94 cm.

138 SE 575 (Zahodno dvorišče, faza V, novoveško nasutje), kv. L14
Odlomek ravnega dna z ostenjem posode, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zunaj svetlo siva (10YR 7/2), znotraj zelo svetlo rjava (10YR 7/3). Oksidacijsko žganje. Ohr. vel. 9,1 × 5,6 cm.

139 SE 575 (Zahodno dvorišče, faza V, novoveško nasutje), kv. L14
Odlomek ustja lonca tip 5H, izdelanega na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kalcijevim karbonatom in sljudo (BC). Gladka površina je zelo temno siva (10YR 3/1) s temnim enobarvnim prelomom. Redukcijsko žganje. Ohr. vel. 4,1 × 2,4 cm, pr. u. 11,4 cm.

140 SE 359 (Južno dvorišče, faza IV, recentno nasutje), kv. D4
Tulast držaj trinožne ponve, izdelane na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Držaj je na sredini okrašen z žlebljenimi vodoravnimi črtami. Na otip raskava površina je rdeče-rumena (5YR 7/6). Na zunanjosti sledovi zelenega lošča. Nepopolno oksidacijsko žganje. Ohr. dl. 13,3 cm.

141 SE 360 (Južno dvorišče, faza IV, recentno nasutje), kv. D4–5
Miniaturna posoda na nogi s spodrezanim, navzven izvihanim ustjem, okrašena s kanelurami. Izdelana na

lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rdeče-rumena (5YR 7/6); obe površini prekriva temno zelen lošč, ki je na notranji strani delno obrabljen. Oksidacijsko žganje. V. 4,1 cm, pr. u. 4 cm, pr. d. noge 2,3 cm.

Tabla 15

142 Deponija, kv. C–D12
Polovica glave keramične pipe za kajenje, okrašene z vrezanim okrasom. Na zunanji površini je vtisnjeno ime izdelovalca (M. König Schemnitz). Ohr. vel. 3 × 2,8 cm.

143 Deponija, kv. C–D12
Del keramične pipe za kajenje, okrašene z vrezanim okrasom. Na zunanji površini sta vtisnjena žig v krogu in ime izdelovalca, ki ni ohranjeno v celoti. Ohr. vel. 4 × 4 cm.

144 Brez najdiščnih podatkov, kv. K3
Svetilo na nogi z odtisnjenim lončarskim znakom v obliki križa na zunanji strani dna. Izdelano na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/3). Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera. V. 5,3 cm, pr. lojenke 6,4 cm.

145 Brez najdiščnih podatkov, kv. G4
Okrogla posodica z odprtino v zgornjem delu, izdelana na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom in sljudo (AC). Gladka površina je rdečkasto rumena (5YR 7/6). Oksidacijsko žganje. Na spodnjem delu poškodovana. Pr. 4,7 cm, v. 3,8 cm.

146 Brez najdiščnih podatkov, kv. J3
Dno posodice, izdelane na lončarskem vretenu iz zelo finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom in sljudo (ABC). Gladka površina je rdečkasto rumena (5YR 7/6). Notranjost je prekrita z zelenim loščem. Na zunanji strani dna je odtisnjen znak *ZA*. Oksidacijsko žganje. Pr. 4,5 cm, ohr. v. 1,4 cm.

147 Brez najdiščnih podatkov, J – vrt (čiščenje)
Posodica z ravno odrezanim ustjem in odtisnjenim lončarskim znakom v nerazpoznavni obliki na zunanji strani dna. Izdelana na lončarskem vretenu iz finozrnate mase s kremenom, kalcijevim karbonatom, sljudo in organskimi ostanki (ABCG). Gladka površina je zelo svetlo rjava (10YR 7/3). Zunanjost je na otip groba zaradi uporabe. Redukcijsko žganje, v končni fazi oksidacijska atmosfera (?). Pr. 7,1 cm, v. 2,7 cm.

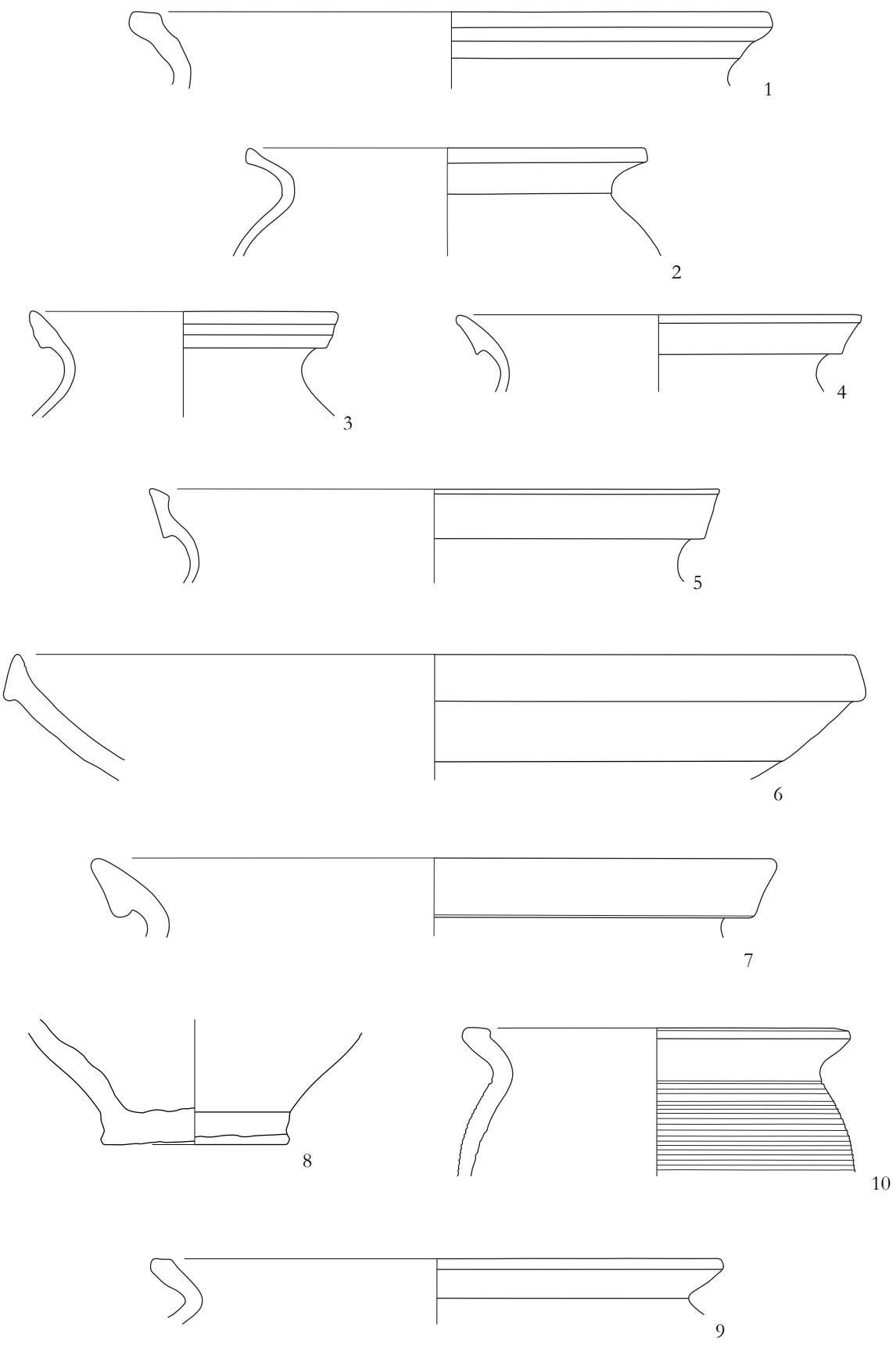

Tabla/Table 1 *M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

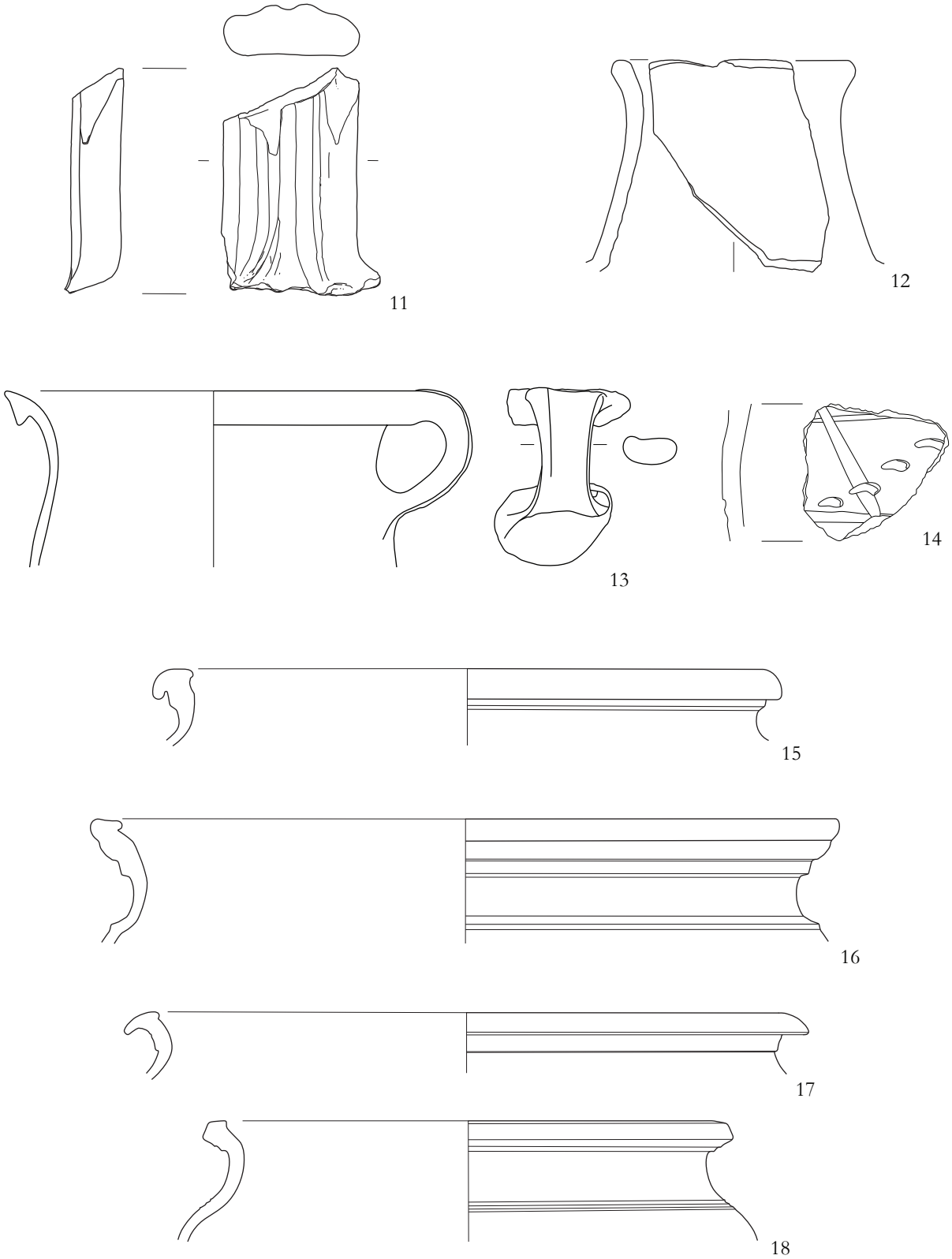

Tabla/Table 2 *11–6, 18 M 1 : 2, 17 M 1 : 3. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

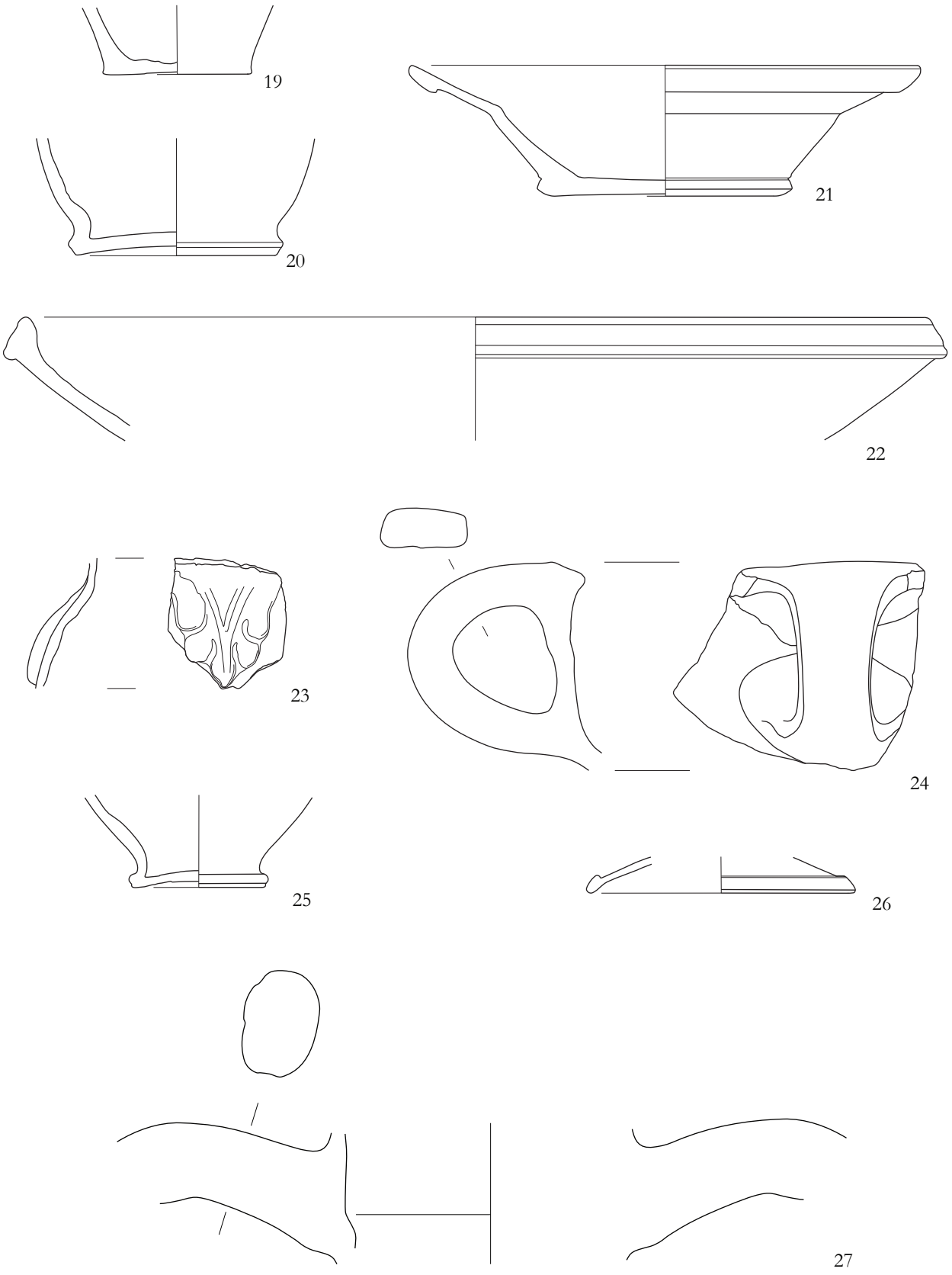

Tabla/Table 3 *M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

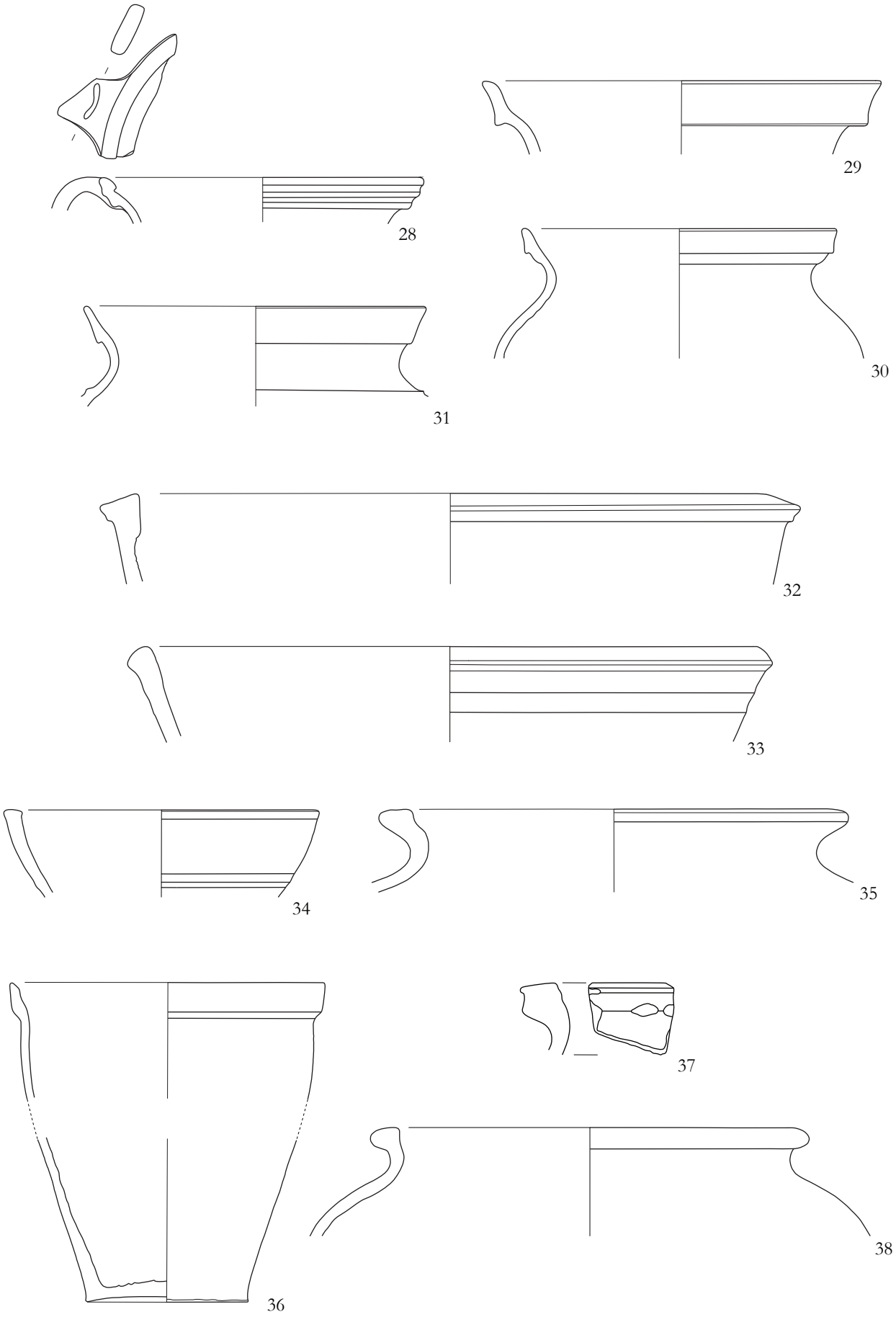

Tabla/Table 4 *33 M 1 : 3, 28–32, 34–38 M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

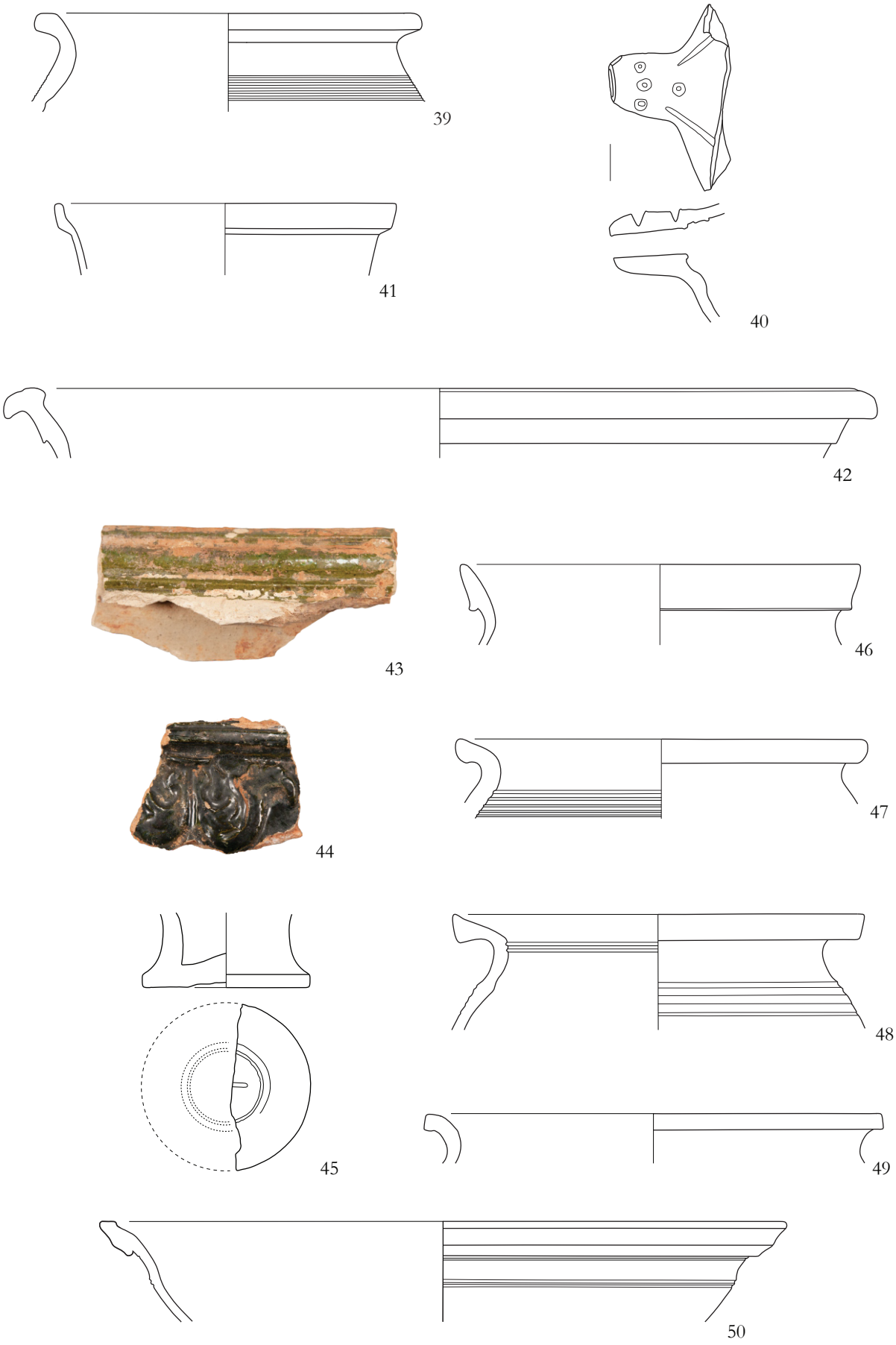

Tabla/Table 5 *39–42, 45–49 M 1 : 2, 43, 44 ni v merilu, 50 M 1 : 3. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman, foto/photo D. Kovačič.*

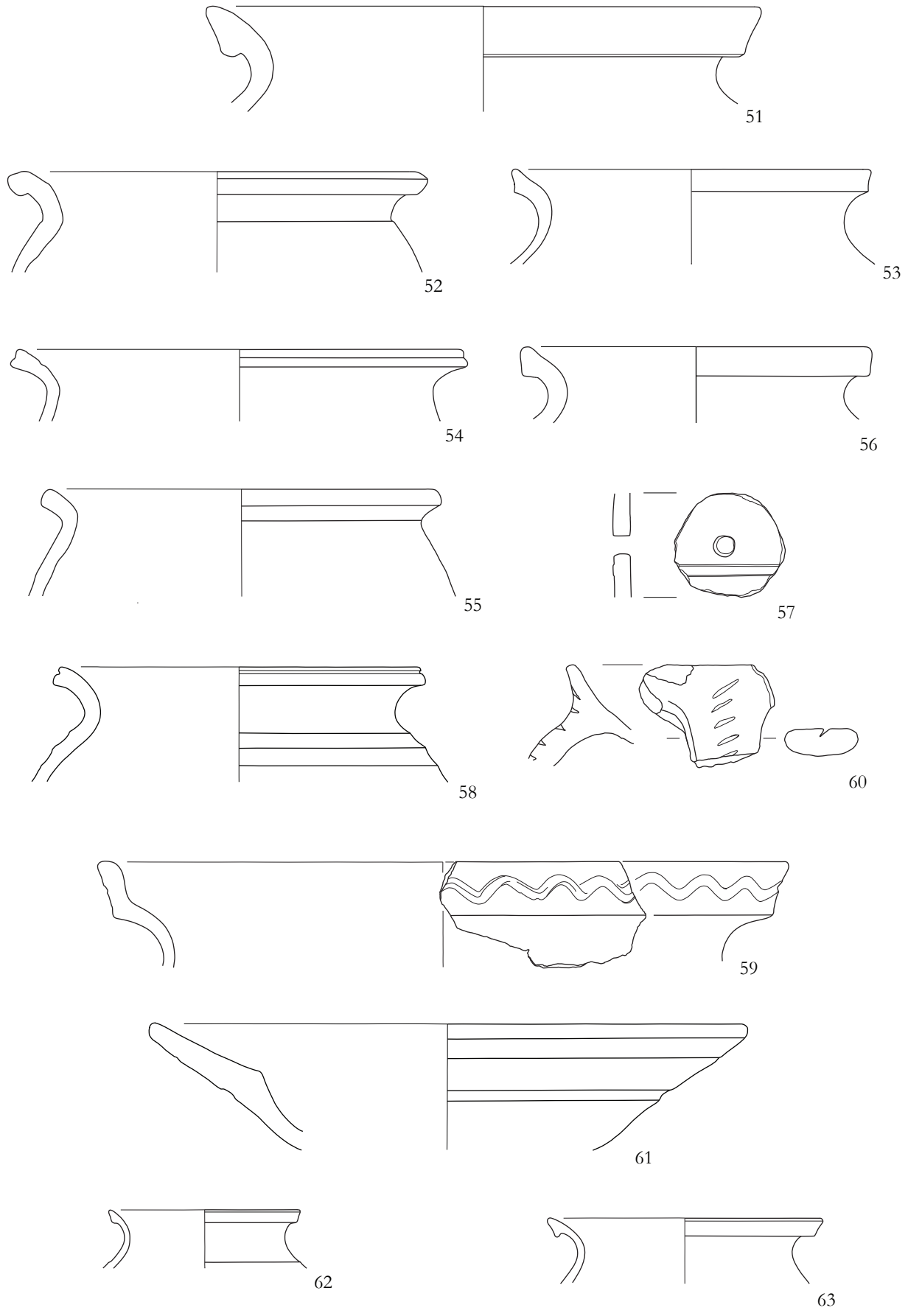

Tabla/Table 6 *M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

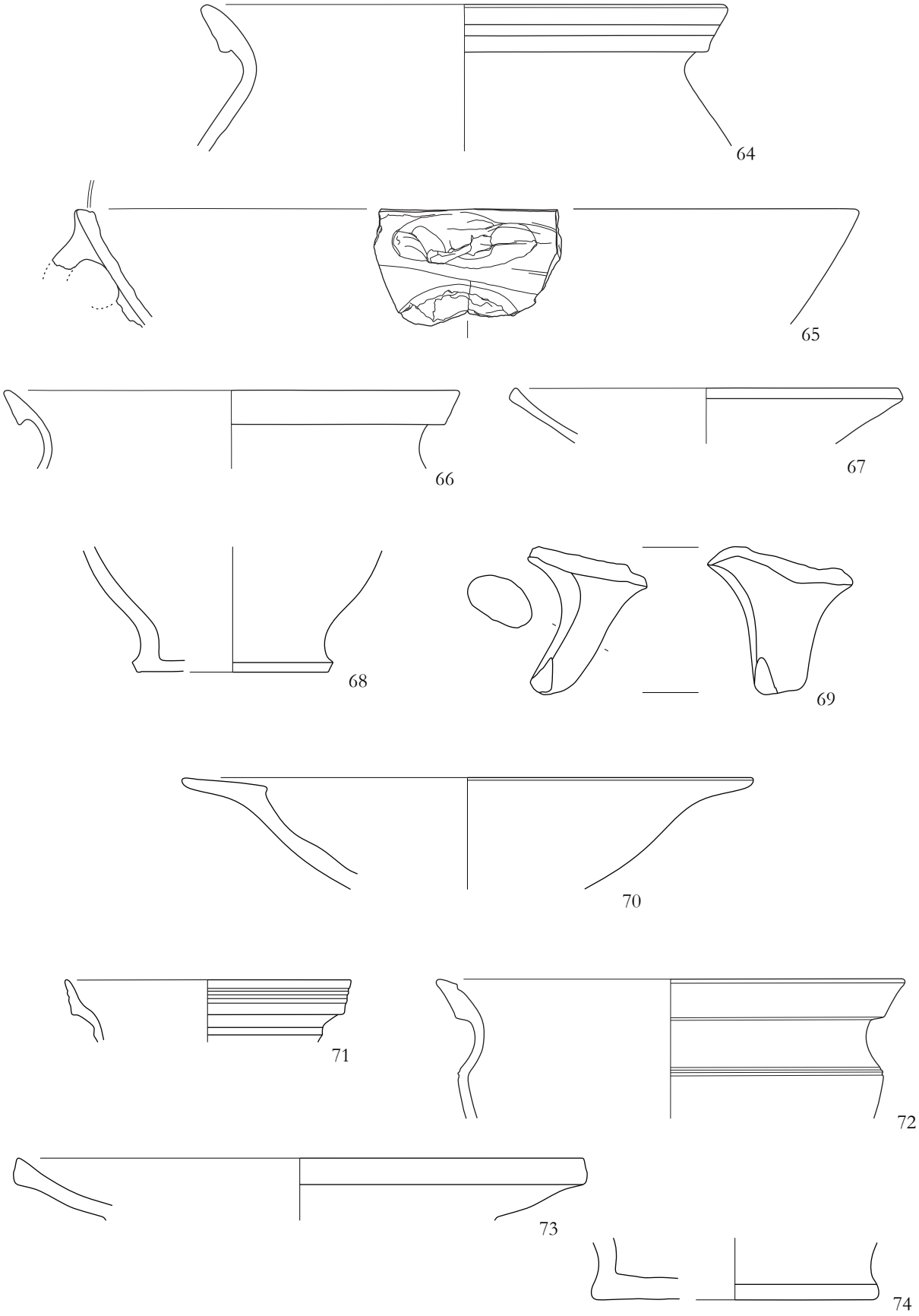

Tabla/Table 7 *M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

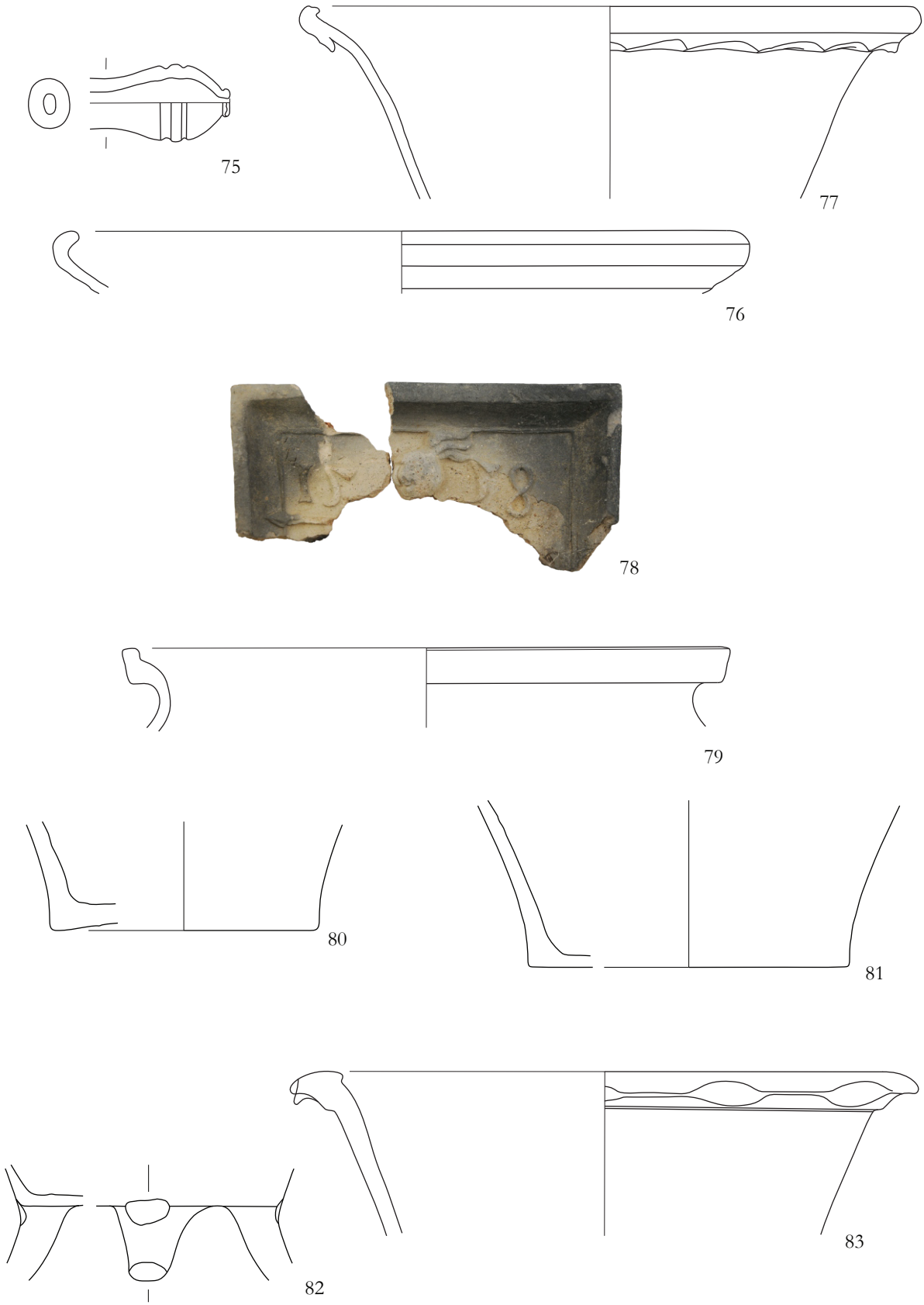

Tabla/Table 8 *75, 77, 79–83 M 1 : 2, 76 M 1 : 3, 78 M 1 : 4. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman, foto/photo D. Kovačič.*

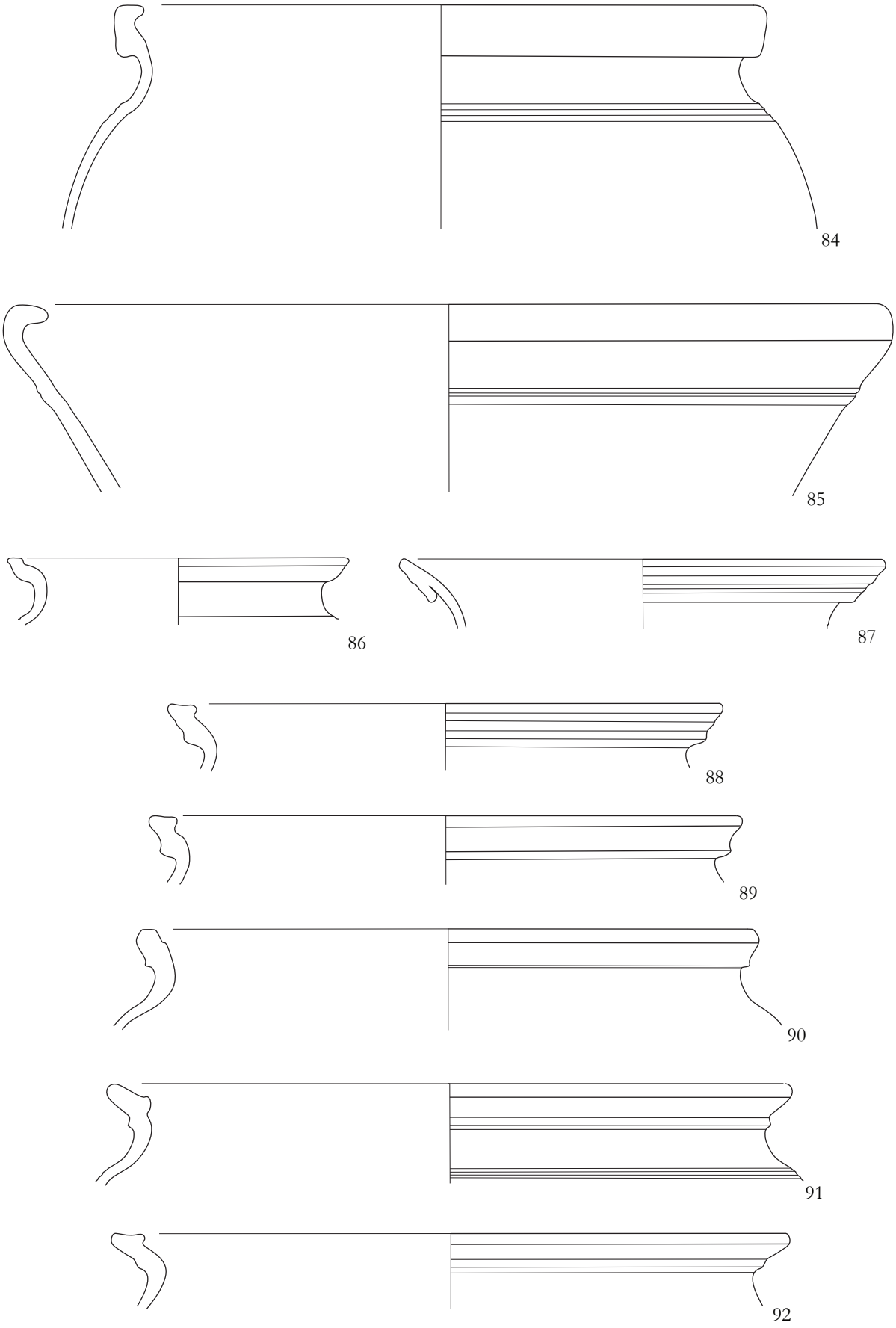

Tabla/Table 9 *M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

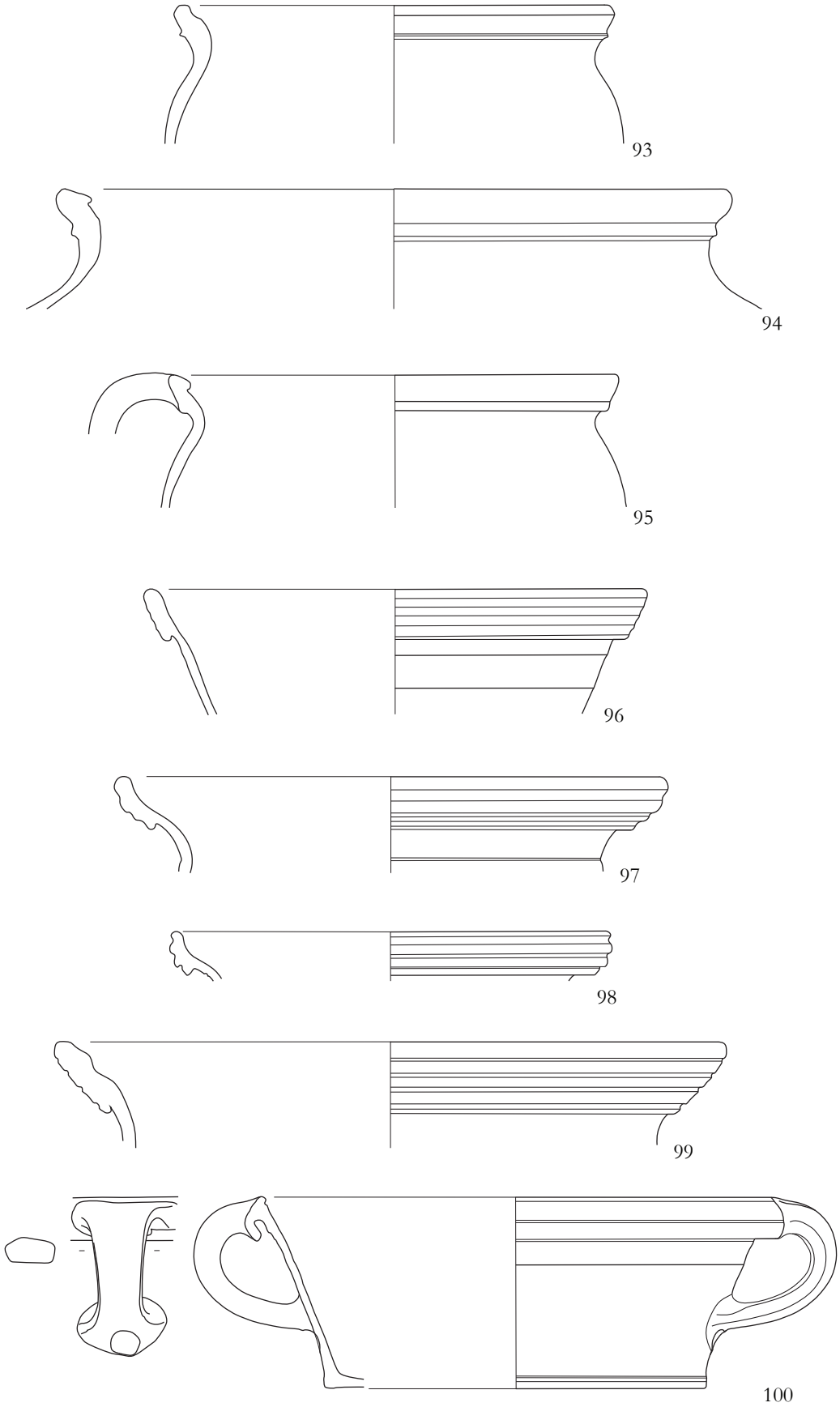

Tabla/Table 10 *M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

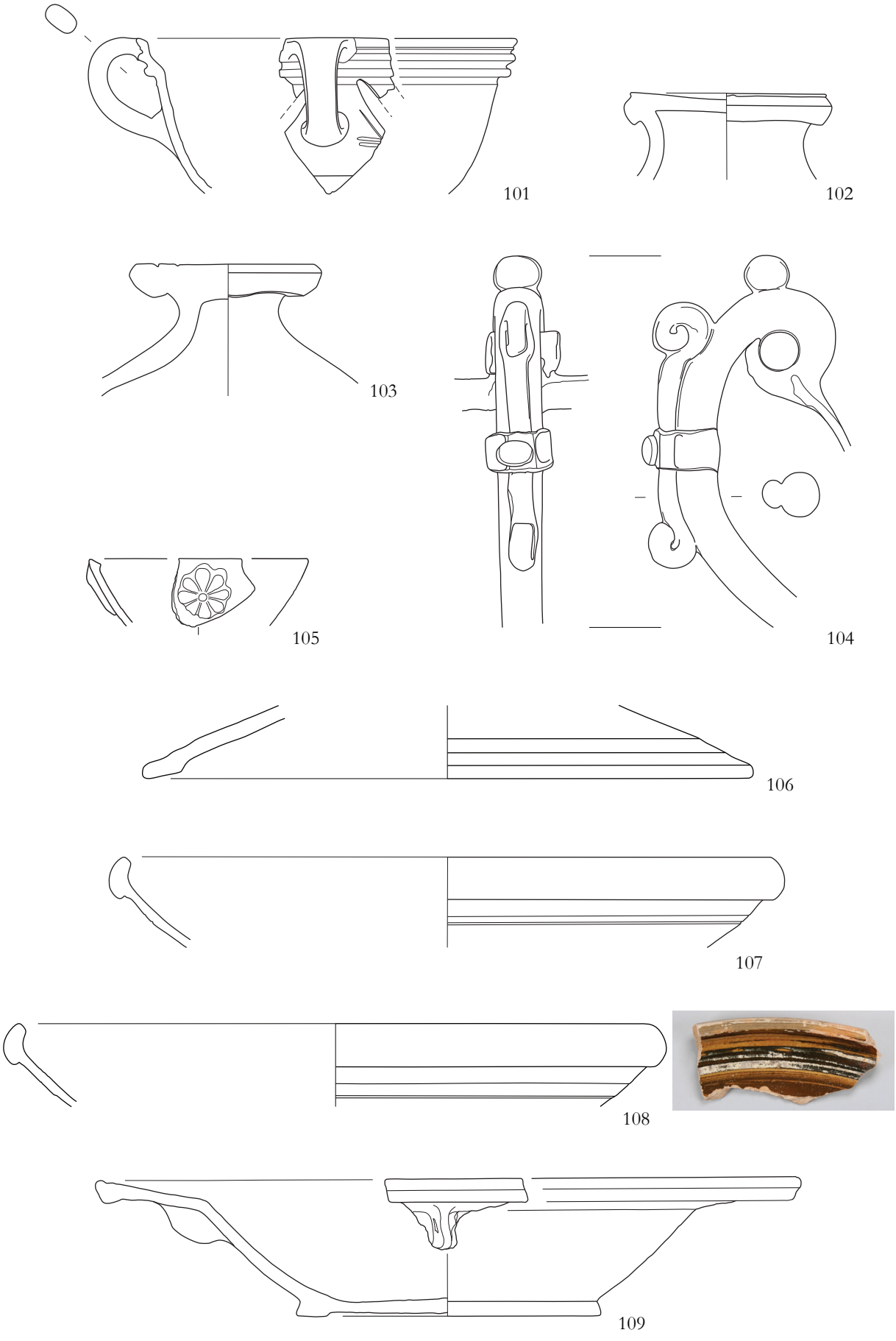

Tabla/Table 11 *101–106, 109 M 1 : 2, 107, 108 M 1 : 3. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman, foto/photo S. Pukšič.*

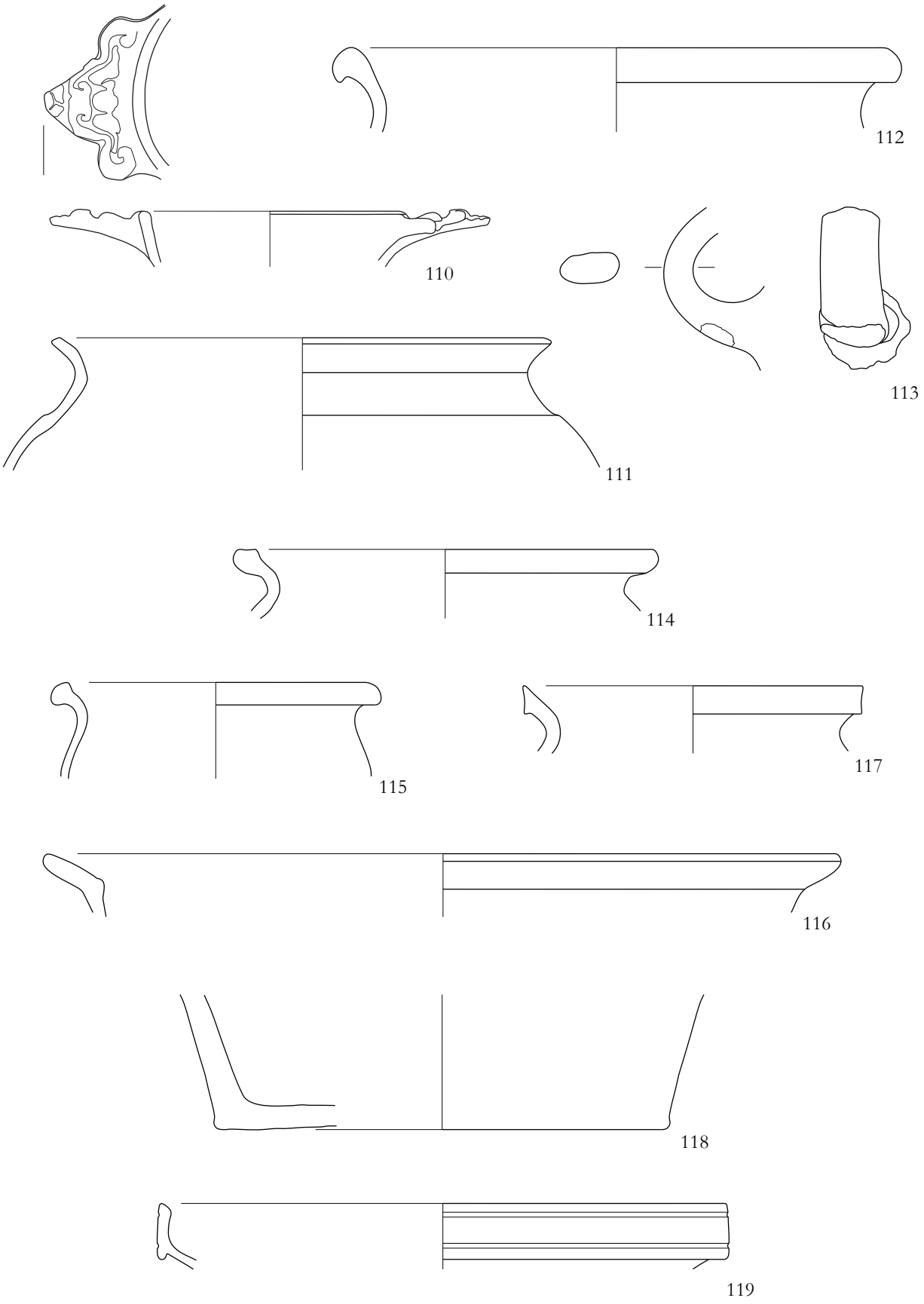

Tabla/Table 12 *M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

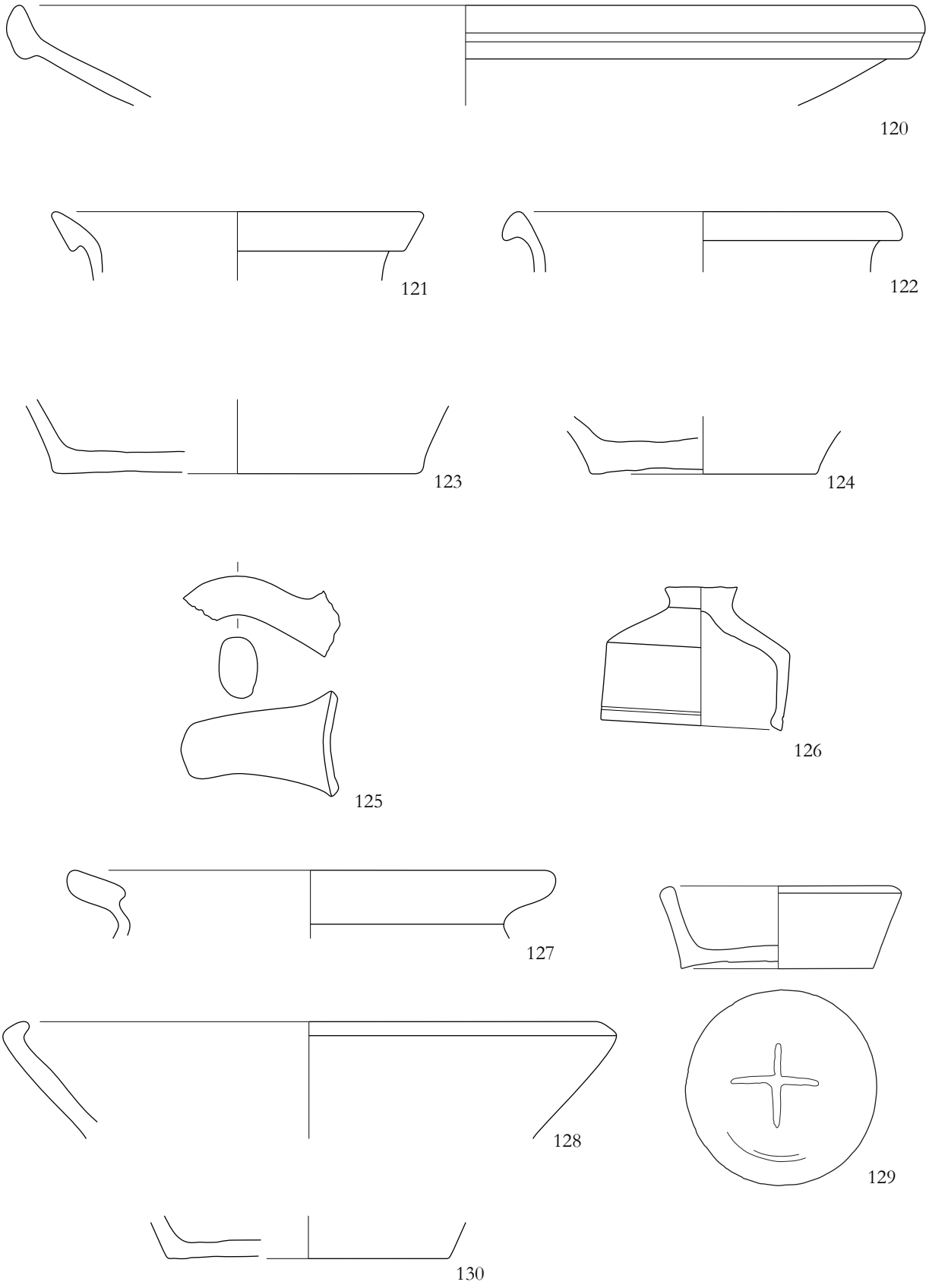

Tabla/Table 13 *M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

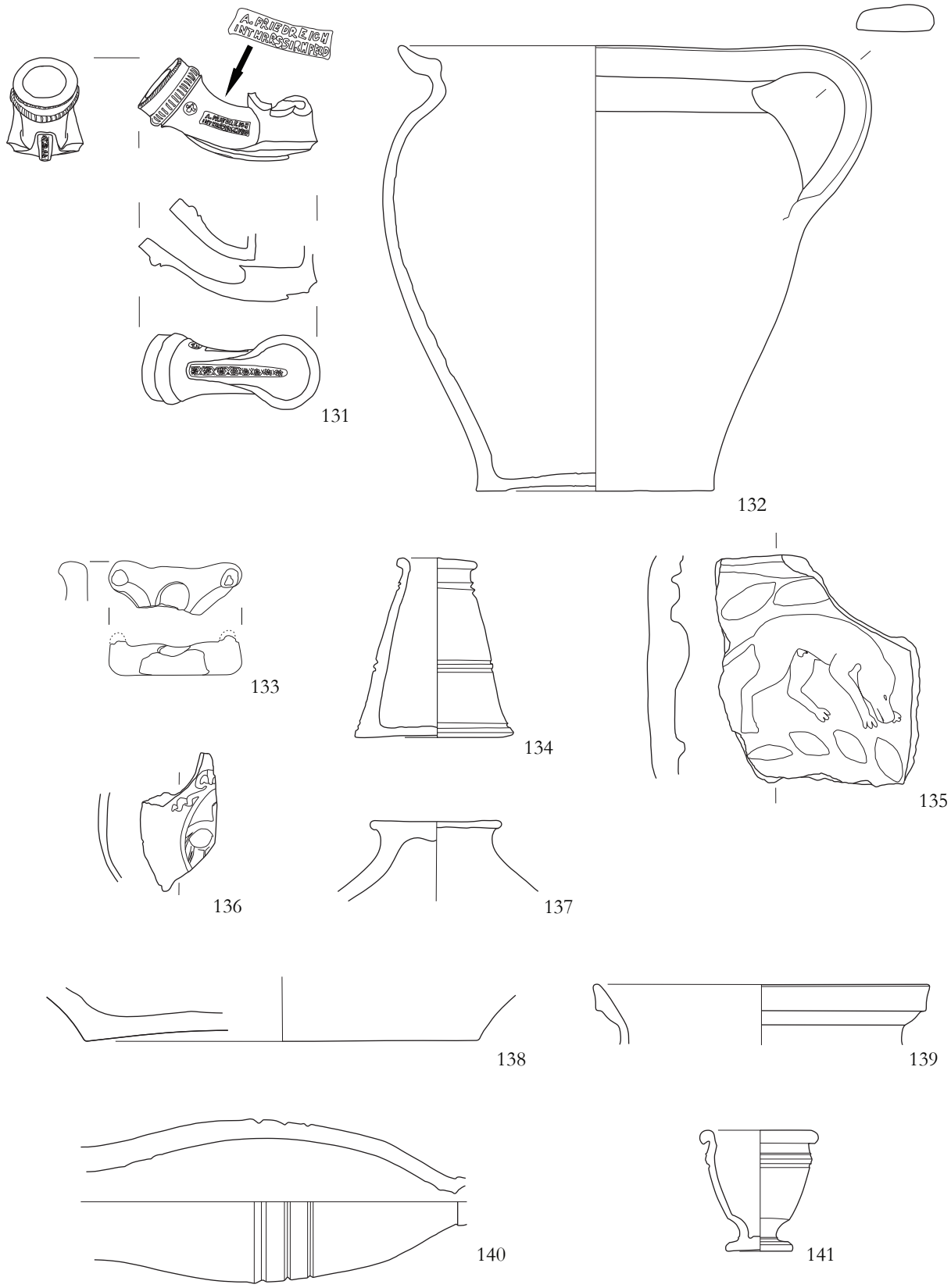

Tabla/Table 14 *M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

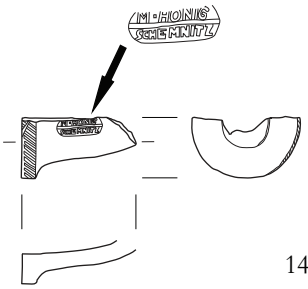

142

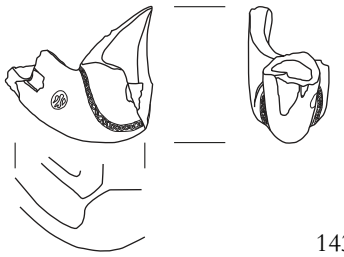

143

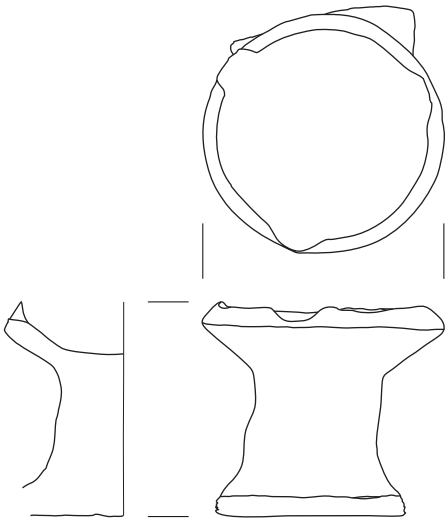

144

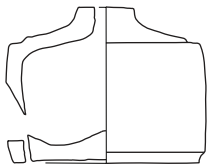

145

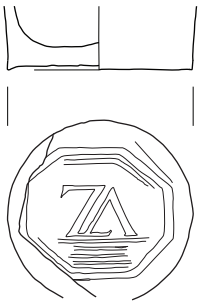

146

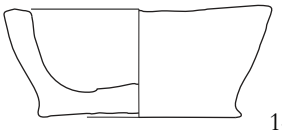

147

Tabla/Table 15 *M 1 : 2. Izris najdb/Finds drawn by S. Ohman.*

Zunanje koprsko obzidje: zgodovinsko-arheološki pregled

Koper's Outer Walls: Historical and Archaeological Overview

Jaka Bizjak

Izvleček: Članek obravnava zunanje koprsko obzidje, ki je bilo glede na pisne vire vzpostavljeno v 13. stoletju in je celoten koprski otok objemalo do 19. stoletja, ko je popustilo pod pritiskom razvijajočega se mesta. V prvem delu so povzeti pisni in grafični viri (korespondenca med mestnimi veljaki in beneško oblastjo, potopisni opisi, umetniške upodobitve ter tehnični opisi), ki so jih od konca 19. stoletja dalje preučevali raziskovalci Giuseppe Caprin, Emil Smole, Marino Budicin, Salvator Žitko in Darko Likar. V nadaljevanju so predstavljene še vedno stoječe ostaline obzidja – Mestna vrata Muda in bastion Belveder s pripadajočim odsekom severnega mestnega obzidja. Sledi predstavitev rezultatov 22 arheoloških raziskav, ki so bile izvedene po mestnem obodu in med katerimi je prišlo do odkritja arheoloških ostalin obzidja. Članek zaključujeta analiza arheoloških podatkov in ovrednotenje kulturne vrednosti obzidja.

Ključne besede: Koper, obzidje, arheološke raziskave

Abstract: The article deals with Koper's outer town walls, which according to written sources were built in the 12th or 13th century. They embraced the entire former island until the 19th century, when they were reduced to ruins under the pressure of the developing town. The first part of the article summarises the written and graphical sources studied by researchers Giuseppe Caprin, Emil Smole, Marino Budicin, Salvator Žitko, and Darko Likar since the late 19th century (correspondence between town leaders and Venetian authorities, travel descriptions, artistic depictions, and technical descriptions). The article then presents the remains of the walls that are still standing (the Muda Gate and the Belveder Bastion with the accompanying section of the northern walls), as well as the results of 22 archaeological investigations that have been carried out along the town's perimeter and uncovered the archaeological remains of the walls. The article also provides an analysis of the archaeological sources for the walls and an assessment of the cultural value of the walls.

Keywords: Koper, town walls, archaeological investigations

Uvod

Korenine sodobnega Kopra segajo v srednjeveški čas, ko je bilo območje mesta omejeno na površino majhnega otoka. Čeprav je bil otok kasneje spojen s celino in se je osnovno urbano tkivo razraslo, nam dobro ohranjeno staro mestno jedro še danes nazorno slika prvotni obseg naselbine. Koprski otok je imel v tlorisu približno obliko elipse z daljšo osjo v smeri vzhod–zahod. Njegov osrednji del je tvoril dvignjen plato, ki ga je na severu zamejevala strmo padajoča otoška obala, na vzhodu, jugu in zahodu pa naravna prelomnica, pod katero je bil pas položne in zamuljene otoške obale.[1] Leta 2009 je kot rezultat večletnih raziskav pod vodstvom arhitekta Darka Likarja izšel sintetičen članek o koprskih fortifikacijah.[2] Glede na predstavljene podatke je imel Koper v preteklosti dve obzidji (*sl. 1*). Obe sta bili v prostor umeščeni tako, da sta upoštevali otoški relief – starejše notranje obzidje je obkrožalo osrednji višje ležeči plato otoka, mlajše zunanje obzidje pa je zaobjemalo celotno površino otoka. Medtem ko so podatki o notranjem obzidju skopi (Likar je njegovo linijo rekonstruiral na podlagi arhitekturno-urbanistične študije mestnega tkiva in oznak cerkva na Finovem načrtu mesta iz leta 1619, arheološke in konservatorsko-

1 Guček 2000, 23.
2 Likar 2009.

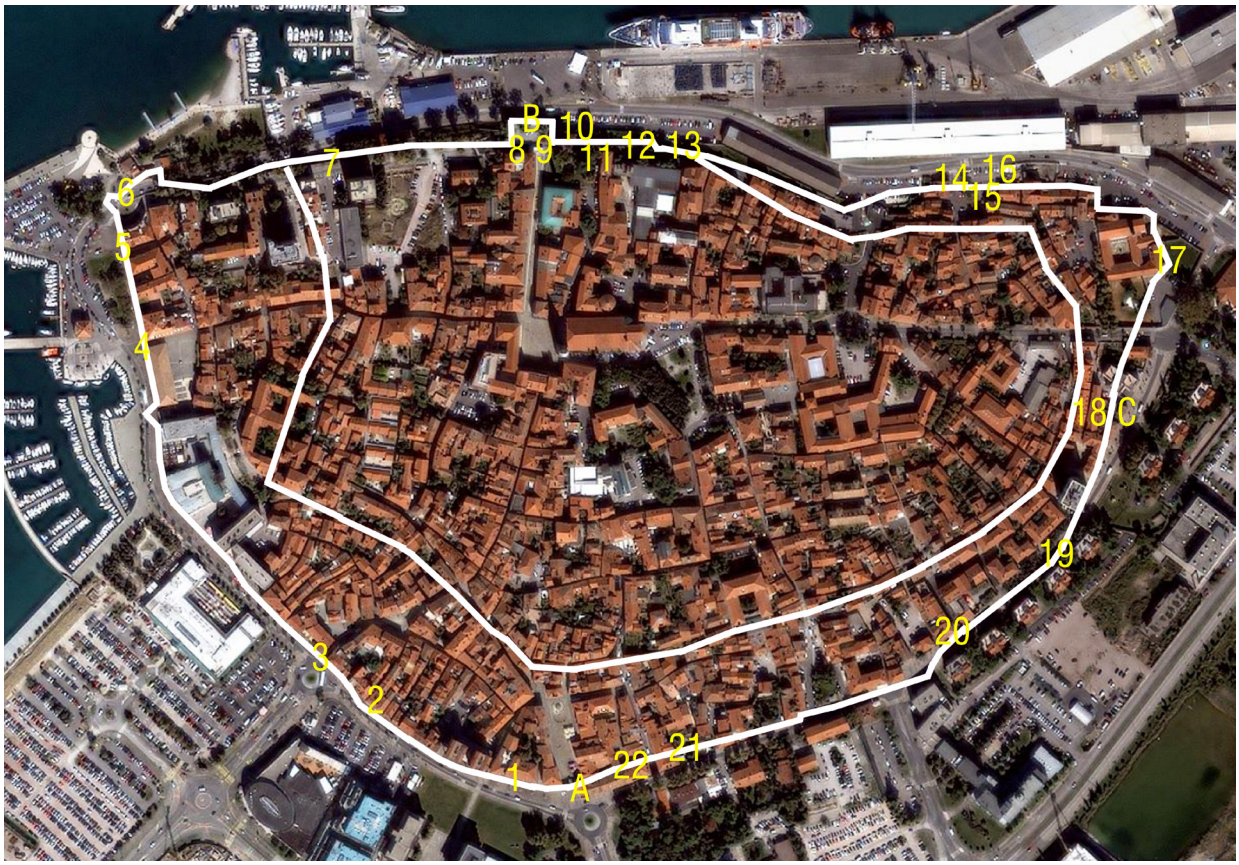

Slika/Figure 1 *Shema linij notranjega in zunanjega koprskega obzidja. Črke označujejo stoječe ostaline zunanjega obzidja: A – mestna vrata Muda, B – bastion Belveder, C – obzidje v hiši Vojkovo nabrežje 35a. Številke označujejo lokacije arheoloških raziskav ostalin zunanjega obzidja: 1 – Repičeva ulica 1985, 2 – Pristaniška ulica 1990, 3 – Staničev trg 1998, 4 – Kidričeva ulica 1993, 5 – Ukmarjev trg 2007, 6 – Ukmarjev trg 2006, 7 – Belveder 2000 in 2001, 8 – bastion Belveder 2010, 9 – bastion Belveder 2014 in 2016, 10 – panoramsko dvigalo 2014, 11 – Vergerijev trg 2016, 12 – Izolska vrata 2010, 13 – Izolska vrata 2013 (projekt CAMAA), 14 – Ribiški trg 2006, 15 – Ribiški trg 2001, 16 – Ribiški trg 2009–2011, 17 – Samostan sv. Ane 2007, 18 – Vojkovo nabrežje 2012 in 2013, 19 – Vojkovo nabrežje 2008, 20 – Tovarniška ulica 1993, 21 – Kolarska ulica 1989, 22 – Soška ulica 1992 (po Likar 2009, sl. 1; dopolnil J. Bizjak). / Schematic lines of the inner and outer town walls of Koper. Letters represent standing remains of the outer walls: A – Muda Gate, B – Belveder Bastion, C – Walls in the house Vojkovo nabrežje 35a. Numbers represent the locations of the archaeological investigations of the archaeological remains of the outer walls: 1 – Repičeva ulica (1985), 2 – Pristaniška ulica (1990), 3 – Staničev trg (1998), 4 – Kidričeva ulica (1993), 5 – Ukmarjev trg (2007), 6 – Ukmarjev trg (2006), 7 – Belveder (2000 and 2001), 8 – Belveder Bastion (2010), 9 – Belveder Bastion (2014 and 2016), 10 – Panoramic elevator (2014), 11 – Vergerijev trg (2016), 12 – Izolska vrata (2010), 13 – Izolska vrata (2013 – CAMAA project), 14 – Ribiški trg (2006), 15 – Ribiški trg (2001), 16 – Ribiški trg (2009–2011), 17 – St Anne's Friary (2007), 18 – Vojkovo nabrežje (2012 and 2013), 19 – Vojkovo nabrežje (2008), 20 – Tovarniška ulica (1993), 21 – Kolarska ulica (1989), 22 – Soška ulica (1992; after Likar 2009, Fig. 1; adapted by J. Bizjak).*

restavratorske raziskave domnevnih materialnih ostalin tega obzidja pa še niso bile izvedene), za zunanje obzidje obstajajo pisni, grafični in arheološki viri ter ohranjene stoječe ostaline, ki omogočajo njegovo preučevanje in vrednotenje njegovih dediščinskih lastnosti. Korak v smeri sistematizacije arheoloških podatkov o zunanjem koprskem obzidju sem skušal narediti v svojem diplomskem delu,[3] kasneje pa smo na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije v okviru projekta CAMAA, Center za severno jadransko vojaško arhitekturo (Program čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007–2013), izdelali konservatorski načrt za severni odsek obzidja, v katerem smo obzidje ovrednotili in podali usmeritve za ohra-

3 Bizjak 2012.

njanje njegovih ostalin.[4] Vsebina pričujočega članka predstavlja zgoščen pregled podatkov o zunanjem koprskem obzidju, ki so bili zbrani v procesu izdelave diplomske naloge in konservatorskega načrta.

Razvoj obzidja

Zgodnja poselitev koprskega otoka in razvoj urbanega središča sta zavita v meglo. Rimskodobne naselbinske ostaline so bile arheološko dokazane na različnih lokacijah, vendar zaenkrat še ne v obsegu, ki bi dokazoval obstoj urbanega ali vsaj protourbanega centra. Več pisnih virov priča o obstoju otoškega kastela ali mesta (*castrum* oziroma *civitas*) v času bizantinske oblasti v Istri,[5] obstoj strnjenega naselja v času med 6. in 10. stoletjem pa so potrdila tudi arheološka izkopavanja na vrtu kapucinskega samostana.[6] Ker je bilo bizantinsko naselje Capris oziroma Iustinopolis glede na pisne vire utrjeno, je možno predpostaviti, da je bizantinskega izvora tudi notranje koprsko obzidje iz Likarjevega modela mestnih obzidij.[7] Vendar pa bo datacijo notranjega obzidja in trdnejše zaključke glede značaja bizantinske naselbine ter razvoja mesta v času od 8. do 12. stoletja mogoče podati šele na podlagi novih virov in rezultatov prihodnjih raziskav.

Po mnenju Staneta Bernika so bile v 13. stoletju „bržčas zbrane vse odločilne komponente, ki so nakazovale poteze za urbanizacijo Kopra v naslednjih stoletjih“[8] in v času do konca 15. stoletja naj bi bila nato dokončno izoblikovana mestna fiziognomija, ki se je v precejšnji meri ohranila do danes. Videz Iustinopolisa v 12. in 13. stoletju, v času, ko se je mesto osvobodilo oblasti oglejskih patriarhov, postalo avtonomna komuna in leta 1279 kot Capo d' Istria prešlo pod oblast Beneške republike, je bil verjetno soroden tistemu, ki ga prikazujejo Finov (*sl. 2*) in drugi mestni načrti iz 17. in 18. stoletja. Zgodnjenovoveški Koper je zasedal celotno površino otoka, njegovo središče sta predstavljala trga Platea Communis (današnji Titov trg) in Brolo (danes nosi isto ime). Okoli obzidanega mesta so bili razporejeni obodni trgi (med njimi današnji Prešernov, Staničev, Carpacciov, Ribiški, Gramscijev in Kosovelov trg) in pet manjših pristanišč. Večje pristanišče je tako kot danes stalo na jugozahodni in zahodni strani mesta. Povezavo med obodnimi trgi in osrednjim mestnim prostorom je tvorila razvejana mreža ulic, med katerimi sta glavno komunikacijo v smeri sever–jug tvorili današnji Verdijeva in Čevljarska ulica, glavno povezavo v smeri vzhod–zahod pa današnja Kidričeva ulica ter ulica, ki je deloma potekala po današnji Cankarjevi ulici. Edino vez otoka s celino sta predstavljala most in nasip na južni strani mesta, ki sta prostor današnjega Prešernovega trga povezovala s kopnim.

Zunanje obzidje je bilo ena od poglavitnih značilnosti srednjeveškega in kasnejšega Kopra. Pisne in grafične vire za obzidje – korespondenco med mestnimi veljaki in beneško oblastjo, potopisne opise in umetniške upodobitve ter tehnične opise in načrte vojaških inženirjev so od konca 19. stoletja dalje preučevali Giuseppe Caprin,[9] Emil Smole,[10] Marino Budicin,[11] Salvator Žitko[12] in Darko Likar.[13] Zgodovinski podatki o razvoju obzidja, ki sledijo v nadaljevanju, so povzeti po njihovih objavah. Po Caprinovih podatkih je bilo zunanje koprsko obzidje vzpostavljeno v času pred beneško osvojitvijo mesta, zaobjemalo je ves otok in bilo dolgo 1457 beneških korakov, široko od 3 do 4 čevlje ter visoko od 4 do 5 korakov (torej dolgo 2533,723 m, široko od 1,044 do 1,392 m in visoko od 6,956 do 8,695 m, če je 1 beneški korak meril 1,739 m in 1 beneški čevelj 0,348 m).[14]

Ohranjena korespondenca med koprskimi podestati in beneškim senatom kaže, da se je beneška oblast v prvem stoletju vladanja bala osamosvojitvenih teženj in da predobra utrjenost mesta ni bila v njenem interesu. Na nasipu, ki je otok povezoval s celino, je

4 Bizjak, Stokin 2014.
5 Žitko 1998, 19–20.
6 Cunja 1989.
7 Likar 2009, 315.
8 Bernik 1968, 10.
9 Caprin 1905, 99–108.
10 Smole 1957.
11 Budicin 1998, 109–118.
12 Žitko 2009.
13 Likar 2009.
14 Zupko 1981, 188.

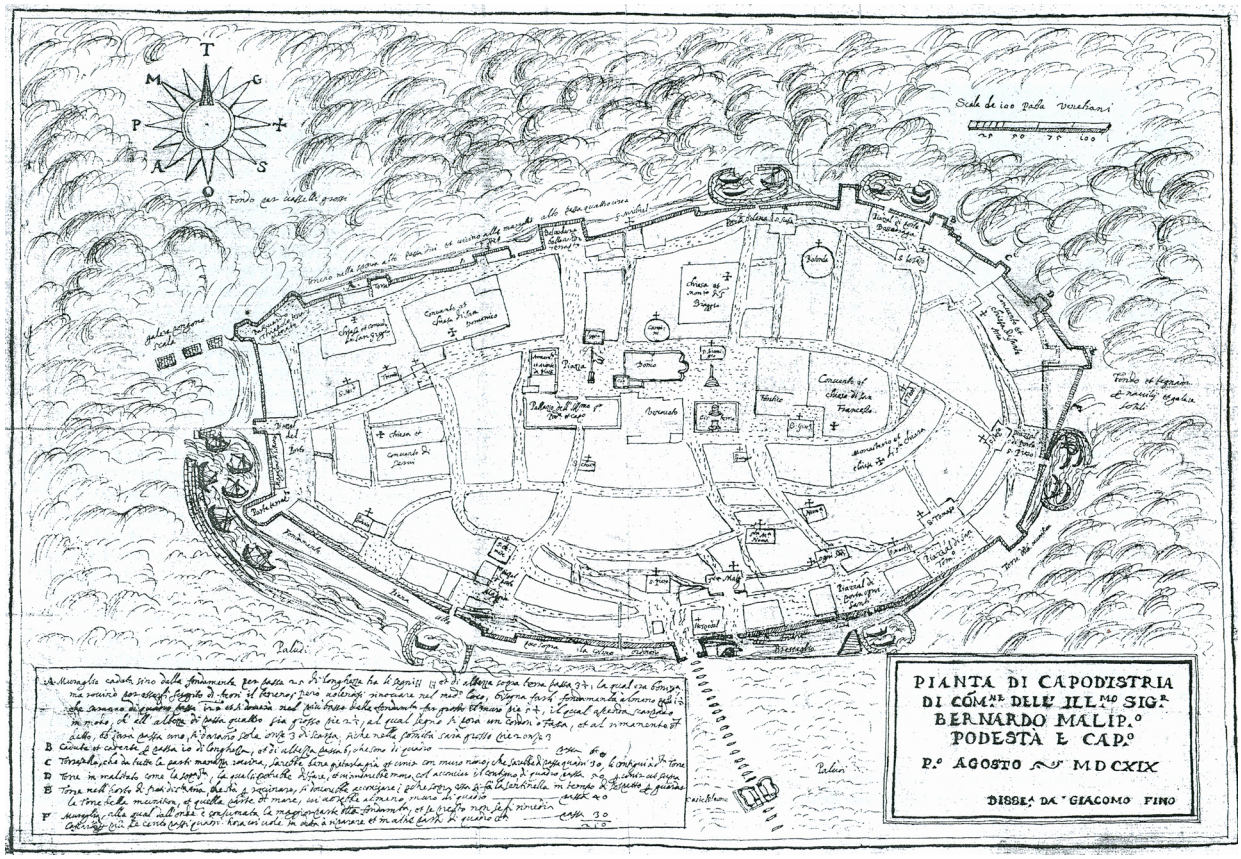

Slika/Figure 2 *Načrt Kopra, ki ga je leta 1619 izdelal Giacomo Fino. Original hrani Državni arhiv Benetke, fond Senato, Mar, škatla 223, risba 1/Archivio di Stato di Venezia, fondo Senato, Mar, filza 223, dis. 1 (po Žitko 2009, 23). / Town plan of Koper by Giacomo Fino, 1619. The original is kept in the State Archives of Venice, Senato fond, Mar, folder 223, drawing 1/Archivio di Stato di Venezia, fondo Senato, Mar, filza 223, dis. 1 (after Žitko 2009, 23).*

bil postavljen Levji grad – utrdba, ki je služila tako obrambi mesta kot nadzoru meščanov. Obzidje ni bilo vzdrževano in je bilo na nekaterih mestih celo načrtno podrto. Tako je beneški senat leta 1283 zahteval porušenje približno 208 m dolgega odseka obzidja med vrati sv. Martina in Musellskimi vrati. S podobno zahtevo je leta 1349 senat odgovoril na upor Koprčanov; z verigami so bili zavarovani dostopi na mestne trge, na severu mesta je bila predpisana gradnja trdnjave Musella in zaukazano je bilo rušenje obzidja na mestih ob morju, kjer so lahko pristajale galeje. Sredi 14. stoletja je bil tako mestni obroč v slabem stanju, na morski strani mesta pa je med vrati sv. Martina in vrati Bošedraga manjkal dobršen del obzidja.

V drugi polovici 14. stoletja se je zaradi zunanje nevarnosti odnos do mestne utrjenosti spremenil. Mestna oblast je želela urediti dotrajano in nesklenjeno obzidje, beneški senat pa je z več odloki naročal popravila poškodovanih odsekov. Z odlokom iz leta 1403 je tako za načrtovano gradnjo obljubljal polovico denarnih sredstev, gradbene stroje, galeje in inženirje, z odlokom iz leta 1413 pa je predpisal celovito rekonstrukcijo obzidja. Zaradi majhnega finančnega vložka večina odlokov senata v praksi ni bila izpeljana in obnova obzidja je potekala počasi ter postopno v naslednjih desetletjih. Leta 1483 je humanistični raziskovalec Marino Sanudo Koper opisal tako: „Leži ob morju, ki mu pravijo Tržaški zaliv, je obzidan in kvadratne oblike; ima dvanajst vrat, je gosto pozidan in na utrjenem mestu. /.../ Od tega kraja se kako miljo daleč vije zemeljski rokav, širok deset korakov, ob katerem zaradi solin ladje ne morejo pristajati; sredi stoji močna utrdba, ki ji pravijo Levji grad in kjer je pred napadi s kopnega nastanjen vojaški garnizon.“[15] Smole je Sanudov opis navedel kot dokaz, da je bilo do leta 1483

15 Sanudo 1999, 31.

koprsko obzidje popravljeno in „docela urejeno.“[16] Na podlagi upodobitve Kopra na Carpacciovi sliki Madona z otrokom in svetniki iz leta 1516 je moč sklepati, da je v tem obdobju obzidje v celoti stalo vsaj na severovzhodnem odseku mestnega oboda. Iz zapisov, ki sta jih zbrala Caprin in Smole, izhaja, da je bilo obzidje ponovno (ali še vedno) v slabem stanju vsaj od leta 1545 dalje. Depeša koprskega podestata in kapitana Donata Maripietra iz tega leta je sporočala, da je beneški senat namenil dvesto dukatov za sanacijo manjših poškodb obzidja in stolpov na severni strani mesta ter da je v mesto poslal inženirja Alvisa Brugnola, čigar naloga je bila obnovitev obzidja, ki se je zrušilo v četrti Vseh svetnikov. Leta 1550 je senat koprskemu rektorju z odlokom naročil, da naj se zazidajo vsa okna in vrata, ki so jih v obzidju odprli prebivalci. Inženirja Brugnola je ponovno omenil podestat in kapitan Dominico Gradonico, ki je v depeši iz leta 1554 pohvalil njegovo spretnost pri razširitvi bastiona Belveder in pri obnovi tridesetih korakov obzidja, ki se je zrušilo za samostanom sv. Ane. Leta 1558 je podestat Salomon senat opozoril, da je bilo obzidje na več mestih porušeno in da so to izkoriščali tihotapci; podobno sliko je leta 1583 podal tudi podestat Morosini. Leta 1600 je podestat in kapitan Contarini v pismu dožu sporočil, da je mestno obzidje porušeno na več mestih. Leta 1603 je koprski podestat in kapitan Nicolò Grimani v depeši beneškemu senatu zapisal, da je koprsko obzidje dolgo miljo in pol, da je staro in da mu na več mestih grozi rušenje. Posebej je opozoril na Balloardo Musella v bližini cerkve San Gregorio, v katerem je zevala tako velika odprtina, da je bilo skoznjo moč prihajati in odhajati iz mesta. Leta 1608 je podestat in kapitan Gradenigo poročal, da je delno saniral trideset korakov porušenega obzidja, hkrati je senat opozoril na razmajano obzidje in nevarnost uskoških vpadov.

Budicin in Žitko poročata, da je do obsežnejše obnove obzidja glede na preučene vire prišlo v prvi četrtini 17. stoletja. 1. avgusta 1619 je koprski podestat in kapitan Bernardo Malipiero beneškemu senatu poslal poročilo, v katerem je natančno popisal porušene in rušeče se odseke obzidja ter predlagal način njihove obnove. Priloga poročilu je bil Finov mestni načrt, ki predstavlja najstarejši ohranjeni tloris Kopra in verjetno najpomembnejši dokument za preučevanje zunanjega koprskega obzidja (*sl. 2*). Senat je v odgovoru zapisal, da se je treba obnove koprskega obzidja lotiti natančno in jo na podlagi mnenja izvedencev morda zasnovati drugače. Inšpekcijo je poleti 1620 opravil inženir Zuan Battista Rubertini, ki je v poročilu in na priloženem načrtu potrdil klavrno stanje obzidja in hkrati z njegovo obnovo predlagal tudi delno obnovo Levjega gradu ter sanacijo obokov mosta, ki je otok povezoval s celino. Senat je načrt obnove odobril in leta 1621 je podestat Martin Barbaro v depeši poročal, da je fortifikacijski sistem mesta urejen. Depeše iz druge polovice 17. stoletja kažejo, da je pri tem šlo bolj za krpanje lukenj kot za trajnostno rešitev. Leta 1650 je koprski podestat in kapitan Antonio zapisal, da je obzidje ponekod porušeno do tal. Leta 1670 je podestat in kapitan Pietro Loredan poročal, da je saniral odsek obzidja, ki se je porušil ob skladišču soli v četrti sv. Petra. Leta 1683 je podestat in kapitan Bernardin Michiel senatu sporočil, da je poskrbel za rekonstrukcijo obzidja pri Velikih vratih in da ni uspel izpeljati naročene rekonstrukcije petindvajsetih korakov obzidja, ki se je na severni strani mesta porušilo zaradi močnega vetra. Meščani so si tam želeli demontažo odsluženega stolpa, ki je stal poleg vrzeli v obzidju, in uporabo tako pridobljenega materiala pri izgradnji novega dela obzidja s pripadajočo obrambno ploščadjo. Depeši je bila priložena Paulacijeva idejna zasnova, ki pa ni bila nikoli izvedena. Michiel je senatu v novi depeši poročal o tem, da je bil odsek obzidja s temelji vred zgrajen na novo ter da je bil zid na dnu širok štiri čevlje in na vrhu dobre tri. Stolp ni bil demontiran v celoti, ampak je bil znižan do višine obzidja in nato zasut. Material iz znižanega stolpa je bil uporabljen pri obnovi jugozahodnega bastiona. Depeši je bil priložen Paulacijev načrt izvedenih del.

Na zastarelost in dotrajanost mestnega obroča je opozarjal tudi najnatančnejši vojaški opis zunanjega koprskega obzidja, ki ga je v začetku 18. stoletja izdelal grof in beneški proveditor Giovanni Battista

16 Smole 1957, 29.

Polcenigo.[17] Glede na njegov opis obzidje ni imelo notranjega nasipa, skoraj okoli celega mesta pa so kot ostanek obrambnega hodnika iz zidu molele venčne police. Komunikacija na notranji strani je bila na več mestih prekinjena (na severu mesta z vrtom samostana sv. Frančiška, cerkvico in vrtovi, na severovzhodu in vzhodu z vrtovi in pozidanimi parcelami, na jugovzhodu in jugu z dvema skladiščema soli, vrtom in torkljo, na jugozahodu s stavbami in vrtovi, na zahodu s skladiščem soli in privatnimi hišami). Enakomerno razmaknjene strelne line so bile nad tlemi mestoma vidne v severnem delu obzidja, topovske line pa mestoma v vzhodnem delu. Obzidje se je podiralo v bližini stražnega stolpa sv. Ane in na več mestih na odseku med samostanom sv. Ane in Vrati sv. Petra. Odsek obzidja od Vrat sv. Petra do Municijskega stolpa je bil označen kot nov. V zahodnem delu, ki je gledal na Veliko pristanišče, je bilo v obzidju odprtih več oken privatnih hiš in dve okni skladišča soli. Polcenigo je v sklopu obzidja izpostavil več utrjenih točk in mestnih vrat. Na skrajnem severozahodu mesta je v dobrem stanju stal Torrione Mosella (bastion Thiepolo s Finovega načrta), proti vzhodu sta si nato sledila izbočen vogal Musella in stolp na vrtu minoritskega samostana sv. Frančiška. Ob porušeni cerkvici, ki se je dotikala obzidja, so bila manjša mestna vrata, sledila je ploščad Belveder (bastion Belveder s Finovega načrta). Izolska vrata so stala blizu Bošedraških, skozi slednja je ob visoki plimi vdirala morska voda. Na obeh straneh Bošedraških vrat sta stala nezasuta stolpa. V zahodnem je bilo v nadstropju shranjeno seno in v pritličju posode za olje; vzhodni stolp je bil napolnjen s soljo. Pri frančiškanskem samostanu sv. Ane sta bila izbočen vogal in stražni stolp, v bližini slednjega so bila majhna vrata, ki so povezovala krušno peč menihov z manjšim mandračem. V nadaljevanju je bil kvadratni stolp, ki ni imel strehe, tramov in podov. Sledila so Vrata sv. Petra in nato Municijski stolp. V južnem delu obzidja so bila vrata Vseh svetnikov in Mudina vrata, ki so bila z dolgim mostom na dvaindvajsetih obokih povezana z Levjim gradom. Zahodno od Mudinih vrat so bila v njihovi bližini neimenovana vrata, nekoliko dlje pa še Velika vrata. Na skrajnem jugozahodnem koncu mesta je stal bastion z nekaj topniškimi linami. Veliko pristanišče so z mestom povezovala najzahodnejša mestna vrata – vrata sv. Martina. Likar je Polcenigovo poročilo opredelil kot zadnji načrt celovite posodobitve obzidja in tudi ta ni bil izpeljan.

Tekom 18. stoletja so meščani postajali lastniki posameznih odsekov obzidja, nanj so naslanjali hiše in strehe, v njem so odpirali okna in vrata. Glede na ohranjene upodobitve je obzidje v tem času še oklepalo mestno tkivo. Po padcu Beneške republike so bili posamezni odseki obzidja načrtno odstranjeni. Francoska oblast (1805–1813) je zaradi gradnje dostopne poti do bastiona Belveder podrla Municijski stolp in odsek obzidja na vzhodnem robu mesta. Avstro-ogrska oblast (1813–1918) je do bastiona Belveder uredila novo pot po zahodnem mestnem obodu, zaradi česar je podrla bastion Thiepolo in pripadajoči odsek obzidja. Zaradi lažjega dostopa je bil podrt tudi južni del samega bastiona Belveder, zahodni in vzhodni bok utrdbe pa sta bila utrjena z novim obzidjem, ki je bilo postavljeno nekaj metrov severno od starega, vmesni del je bil zasut. To je bil zadnji utrditveni poseg v zunanje koprsko obzidje, ki je v tem času popustilo pod pritiskom razširjajočega se mesta in postalo vir gradbenega kamna.

Stoječe ostaline obzidja

Koprsko obzidje je na nekaterih koncih mesta prestalo preizkus časa in na svojem mestu obstalo do danes. Njegov najznamenitejši ostanek so mestna vrata na jugu starega mestnega jedra (*sl. 3*). V času obzidanega Kopra so bila to edina mestna vrata, ki so bila preko morja z mostom in nasipom povezana s celino. Skozi čas so se zanje uporabljala različna imena: Kopenska vrata, Zlata vrata, Mestna vrata in Mudina vrata oziroma vrata Muda. Današnjo podobo so dobila leta 1516, ko so bila na mestu starejših vrat zgrajena nova. Stane Bernik jih je opisal takole: „Narejena so v obliki lope, ki je v notranjosti predeljena s tremi pilastri, na katerih počivajo preklade, ki nosijo odprto leseno konstrukcijo dvokapne strehe. Razumljivo je, da so

17 Polcenigo 1999, 269–273.

Slika/Figure 3 *Mestna vrata Muda (foto J. Bizjak). / Muda Gate (photo by J. Bizjak).*

graditelji posvetili največ pozornosti ravno pročelju, ki je gledalo proti Levjemu gradu. Oblikovano je v značilnih renesančnih potezah s ploskovito govorico v finem belem kamnu. Gmoto tega podolžnega telesa predira visoka polkrožna odprtina s profiliranim, horizontalno večkrat pretrganim okvirjem. Teme polkrožnega loka se skoraj dotika osnovnice trikotnega sklepa. Levo in desno flankirata odprtino pilastra, ki navidezno nosita timpanon. Mogočnost vrat je poudarjena z visoko bazično partijo, ki presega človekovo višino. Vrata so bogato opremljena z reliefi in napisi."[18] Monumentalna oblika vrat priča o tem, da so mestu služila kot reprezentativen simbol in vsakodnevna točka nadzora ter pobiranja dajatev, medtem ko njihova obrambna funkcija ni bila poudarjena. Kot taka predstavljajo primer razširjenega pojava iz 16. stoletja, ko so bila starejša romansko-gotska vrata mnogih mest zamenjana z novimi, ki so bila izumetničeno okrašena v renesančnem slogu. Kopru bližnje primerke predstavljajo vrata sv. Jurija in vrata Marzana iz Pirana.[19] Na zahodni strani vrat je ohranjen približno dvajset metrov dolg ostanek obzidja z vzidanimi manjšimi stranskimi vrati. Na notranjem licu obzidja so ob in nad stranskimi vrati pritrjene tri marmorne napisne plošče. Tista iznad vrat je iz leta 1706 in sporoča, da je Thome Maurocenus poskrbel za obnovo zastavljalnice Monte di Pietà, fontika, vodnjaka, obzidja in poti na celino.[20] Mudina vrata so bila prvič popravljena leta 1650. V prvi polovici 20. stoletja so njihovo fasado demontirali in jo nato ponovno zložili, leta 1956 pa so bila skupaj s pripadajočim odsekom obzidja restavrirana.[21]

Najdaljši ohranjeni odsek zunanjega koprskega obzidja stoji na severnem robu mesta. Sestavljajo ga bastion Belveder in ostaline zidovja, ki se vijejo od bastiona proti vzhodu v skupni dolžini 270 metrov (*sl. 4*). Bastion je vkopan oziroma prislonjen ob nekdanjo strmo padajočo severno obalo koprskega otoka (*sl. 5*). Njegovo osnovo tvorijo tri obodne stene z nasutim vmesnim prostorom. Vrh utrdbe tvori razgledna ploščad, ki se odpira proti mestu. Obodne stene se od razgledne ploščadi spuščajo do nivoja, ki leži približno 10 m nižje. V severni steni se na tem nivoju odpirajo vhodi v tri obokane kletne prostore. Osrednji kletni prostor je z vertikalnim jaškom povezan s hišo, ki leži južno od utrdbe na nivoju vrha utrdbe. Bastion je leta 1554 oblikoval Alvise Brugnoli; kakšno obliko je obzidje na tem mestu imelo pred tem, ni znano. Predstavlja enostavno obliko utrdbe, ki se je razvila iz obrambnega stolpa kot posledica razvoja težkega topništva v času 15. stoletja in se hitro razširila na širokem območju med Indijo in Karibskim otočjem.[22] Zaradi uveljavljanja močnega ofenzivnega strelnega orožja so stene stolpov postajale vse debelejše, zaradi krivulje izstrelka ter dima, ki ga je izstrelitev povzročala, pa je bilo defenzivno topništvo smiselno postaviti na vrh in ne v notranjost stolpa. Zaradi manjše izpostavljenosti sovražnemu ognju in lažjega nameščanja topov so bili stolpi ob tem znižani do obzidja, notranjost stolpov je bila zaradi vzdržljivosti utrdbe zasuta. Bastioni so tako sprva posnemali obliko okroglih in oglatih stolpov. Pogosto so bili oblikovani z znižanjem in zasutjem dveh sosednjih stolpov ter z nasutjem prostora med njima. V času od sredine 15. do sredine 16. stoletja so bili nato na območju srednje in severne Italije razviti geometrično kompleksnejši kotni bastioni.

18 Bernik 1968, 57–58.
19 Foscan 2003, 74–78.
20 Cherini 1999, 29.
21 Smole 1957, 34.
22 Hale 1983, 10–30.

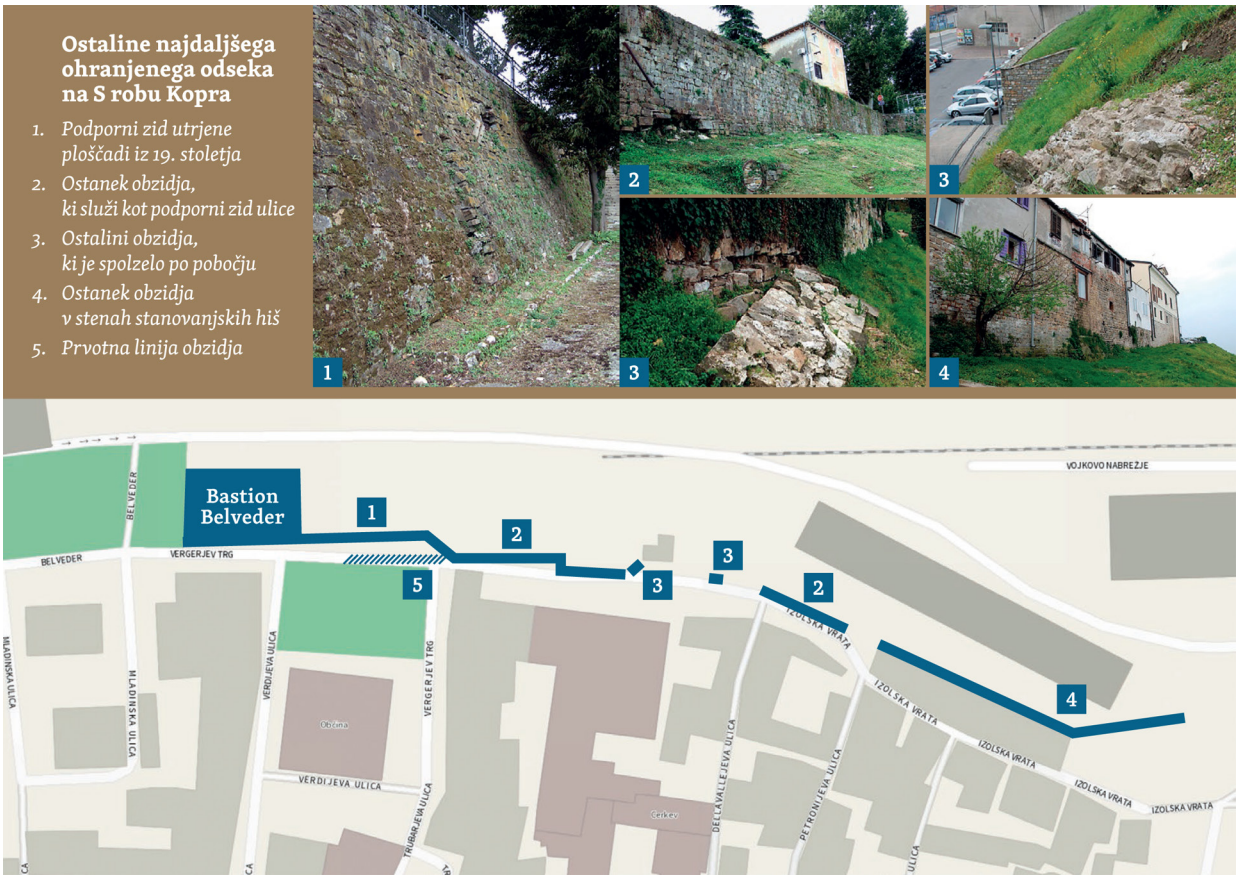

Slika/Figure 4 *Ohranjen odsek obzidja na severnem robu Kopra (izvedba J. Jerončič). / Preserved section of the walls on the northern edge of Koper (created by J. Jerončič).*

Dokler je Kopru vladala beneška oblast, je bastion Belveder služil v obrambne namene, s severne strani pa je do njegovega vznožja segalo morje.[23] Obala je bila tukaj nasuta v obdobju avstrijske oblasti (1797–1805), v času francoske oblasti (1806–1813) je bila po njej speljana obodna cesta Via Napoleonica. Novopridobljeno ozemlje je služilo industrijski infrastrukturi, predvsem skladiščem soli in ladjedelnicam. Sredi 19. stoletja je severno od bastiona stala ladjedelnica, v drugi polovici istega stoletja pa je bil bastion last francoske družbe J. Champion & Cie. Vins de Champagne, ki je v njem proizvajala šampanjec. V tem času sta bili na vzhodno in severno fasado utrdbe prislonjeni stavbi, ki sta bili prav tako last francoske družbe. Zastrtje fasad je povzročilo, da je podoba bastiona v kolektivnem spominu prebivalcev začela bledeti. V petdesetih letih 20. stoletja je bilo na severovzhodni strani mesta zgrajeno tovorno pristanišče Luka Koper. Severna mestna obvoznica (Via Napoleonica) je bila zaprta, severozahodno od bastiona je bil urejen vhod v pristanišče, območje severno in severovzhodno od utrdbe je pripadlo pristaniškemu ozemlju. Nekdanji francoski objekt, ki se je naslanjal na severno fasado bastiona, je bil spremenjen v luško skladišče Slavica, ploščad na vrhu utrdbe pa je služila kot javno parkirišče. Leta 2005 je bilo ozemlje Luke Koper odmaknjeno od mestnega jedra in ponovno je bila vzpostavljena severna mestna obvoznica. Ob

Slika/Figure 5 *Bastion Belveder (foto J. Bizjak). / Belveder Bastion (photo by J. Bizjak).*

23 Hoyer, Zajko 2008, 7–30.

tem so bili porušeni tudi objekti, ki so se naslanjali na bastion; dobro ohranjena utrdba je bila znova odkrita in leta 2010 tudi obnovljena.

Ob izdelavi konservatorskega programa za obnovo so bile leta 2008 preučene strukture bastiona. Ugotovljeno je bilo, da je bila to v osnovi enonadstropna utrdba s pohodno ploščadjo in da so bili trije kletni prostori in jašek, ki osrednjega med njimi povezuje z višje stoječo hišo, najverjetneje narejeni naknadno, v 19. stoletju, ko je objekt služil kot skladišče šampanjca. Likar je v svoji študiji ponudil drugačno interpretacijo.[24] Po njegovem mnenju kletni prostori predstavljajo originalne renesančne kazemate, ki so imele na mestu današnjih obokanih odprtin topovske strelnice. Nad kazematami je bila še ena obokana etaža s topovi, kar naj bi dokazovale tri zazidane topovske strelnice; ena v severni fasadi in dve v zahodni fasadi (po obnovi strelnice niso več vidne). Utrdba, ki je imela na vrhu topovsko ploščad, je bila od današnje za nadstropje višja in je segala dlje proti jugu. Vzhodna in zahodna stranica sta bili skrajšani pod Habsburžani v 19. stoletju. Takrat je bil zgrajen tudi parapetni zid, ki zamejuje današnjo razgledno ploščad.

Ob umiku pristaniške infrastrukture in ponovni vzpostavitvi severne mestne obvoznice so leta 2005 poleg bastiona Belveder postali lažje dostopni tudi ostanki obzidja, ki se od utrdbe vijejo proti vzhodu. V tem delu mesta je obzidje teklo po vrhu nekdanje strme otoške obale in se nato postopno spustilo do nivoja morja. Danes je moč opazovati predvsem zunanja lica zidov, saj so notranja večinoma skrita pod nivojem tal ali pa so se nanje naslonili kasnejši objekti. Poleg javno dostopnih stoječih ostalin obzidja se posamezni ohranjeni odseki skrivajo tudi v javnosti nedostopnih zidovih ter škarpah privatnih hiš in vrtov. Primer predstavlja ostanek obzidja iz nekdanje hiše na naslovu Vojkovo nabrežje 35a. Zaradi predvidenega rušenja dotrajanega in zapuščenega objekta ter domneve, da se v stavbnih zidovih nahajajo ostanki obzidja, je bilo v notranjosti objekta leta 2010 izvedeno sondiranje stavbnega zidovja.[25] Ugotovljeno je bilo, da pritličje objekta na dva dela deli ohranjen ostanek obzidja (*sl. 6*). V hišo, ki se je nanj naslonila z zahodne strani, je bilo sprva vključeno kot njena zunanja vzhodna stena pritličja, v nadstropju je bilo takrat nadzidano z ožjim zidom. Prizidek, ki se je nanj naslonil z vzhodne strani, je bil postavljen kasneje; takrat je bilo obzidje zaradi prehodov na dveh mestih predrto. Leta 2012 je bila hiša podrta, ostalina obzidja pa je bila ohranjena *in situ* in vključena v novogradnjo, ki je zrasla na mestu starejšega objekta. Domnevo, da so ostanki obzidja nad tlemi ohranjeni tudi v sosednjih hišah Vojkovo nabrežje 33 in 33b, bo moč potrditi z izvedbo raziskav stavbnega zidovja. Enako velja za domneve, da je obzidje ohranjeno v fasadah hiš Pristaniška ulica 15–19 na južnem koncu mesta in hiše Kidričeva ulica 46 na zahodnem koncu mesta ter v fasadi hiše Ribiški trg 7 na severovzhodnem koncu mesta.[26]

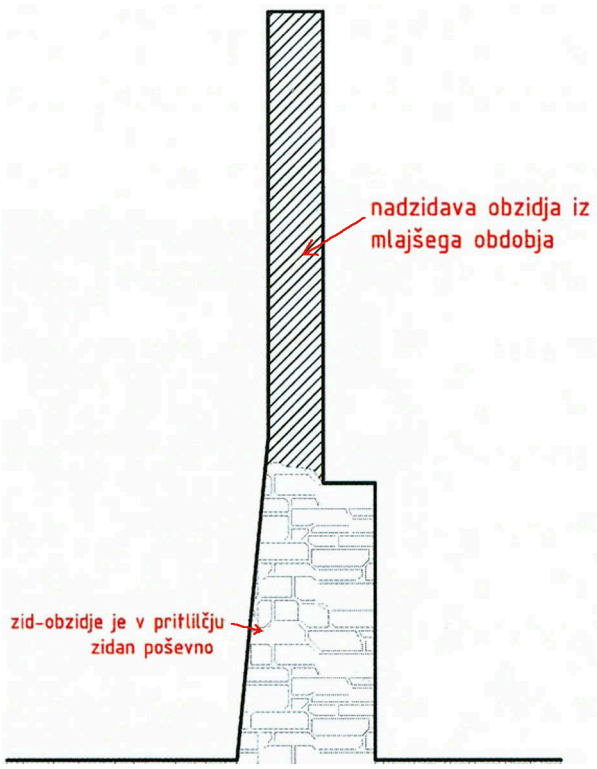

Slika/Figure 6 *Prerez obzidja iz porušene hiše na Vojkovem nabrežju 35a (po Simerl, Prohinar 2010, 20). / Profile of the walls from the demolished house Vojkovo nabrežje 35a (after Simerl, Prohinar 2010, 20).*

24 Likar 2009, 328.

25 Simerl, Prohinar 2010.

26 Likar 2009, 337.

Arheološke raziskave obzidja

Arheološke ostaline zunanjega koprskega obzidja so bile preučene med izvedbo 22 arheoloških raziskav. V nadaljevanju sledi kratek pregled raziskav, pri čemer so te predstavljene v zaporedju, ki ustreza tistemu s *sl. 1*.

Leta 1985 je bil na stičišču med Repičevo ulico in cesto JLA (danes Pristaniška ulica) zgrajen nov objekt. Investitor je prvi del izkopa gradbene jame opravil brez predpisanega arheološkega nadzora in pri tem naletel na ostanke mestnega obzidja. Sledila sta arheološko dokumentiranje odkritih ostalin in arheološki nadzor nad nadaljnjim gradbenim izkopom. V sklopu arheoloških del je bil dokumentiran 25 m dolg in 2,5 m visok odsek obzidja, katerega temelj je bil zaradi slabe nosilnosti terena zgrajen na leseni konstrukciji iz vodoravno položenih desk in plohov ter v tla zabitih pilotov (*sl. 7*). Odkrite strukture obzidja so bile na podlagi keramičnih najdb s hodne površine na notranji strani obzidja datirane v 15. stoletje. Linija obzidja je bila po končanem gradbenem posegu prikazana v tlaku pred stavbo Pristaniška ulica 45.[27]

Leta 1990 je bil zaradi načrtovane prenove v hiši št. 19 na cesti JLA (danes Pristaniška ulica 31) izkopan arheološki testni jarek dolžine 11,5 m, širine 1,2–2 m in globine 1,3 m. V profilu testnega jarka je bil odkrit 2 m dolg odsek obzidja.[28] Podoben skromen ostanek obzidja je bil leta 1998 odkrit ob prenovi Staničevega trga med arheološkim nadzorom gradbenega izkopa ob vogalu objekta Pristaniška ulica 19.[29] Na obeh lokacijah ohranjena višina odkritega zidu ni bila ugotovljena, ker izkop ni segel dovolj globoko.

Leta 1993 je na Kidričevi ulici potekal arheološki nadzor nad prenovo komunalne infrastrukture. Med gradbenim izkopom na izteku Kidričeve ulice na Ukmarjev trg so bile odkrite kamnite strukture, ki so bile domnevno interpretirane kot ostanki mestnih vrat. Podatki o ostalinah so skromni, ker je bila raziskava zaradi pogrezanja bližnje stavbe prekinjena. Dokumentacija je bila izdelana v naglici in ostaline niso bile raziskane v celoti.[30] V prid domnevi, da so bili odkriti temelji vhodnega stolpa, je pričala predvsem lokacija ostalin. Kidričeva ulica je bila kot ena od pomembnejših mestnih komunikacij, ki je osrednji mestni trg povezovala s pristaniščem, vrisana na Finovem načrtu in ob njenem izteku so bila vrisana mestna vrata. Slednja so bila na istem mestu označena tudi na Rubertinijevem načrtu (kot Morska vrata) in na prvem Paulacijevem načrtu (kot Vrata velikega pristanišča). V pisnih virih so bila vrata, ki vodijo k velikemu pristanišču, večkrat imenovana kot vrata sv. Martina. Poleg lokacije so domnevi, da gre za ostanke mestnih vrat, pritrjevale tudi nekatere značilnosti odkritih struktur. Slednje so v tlorisu oklepale oglat prostor, ki se je širil v smeri proti mestu, odkriti zidovi so bili masivni, njihova širina je mestoma presegala 2 m, lica zidov so sestavljali kamniti bloki, ki so merili do 60 cm v dolžino in do 40 cm v višino.

Slika/Figure 7 *Obzidje, odkrito pri Repičevi ulici leta 1985 (foto M. Župančič). / The walls discovered on Repičeva ulica in 1985 (photo by M. Župančič).*

Leta 2007 je bil zaradi načrtovane novogradnje porušen objekt Ukmarjev trg 5. Rušitev je bila izvedena tako, da sta bili južna in zahodna fasada objekta ohranjeni. Na območju so bili nato izkopani štirje arheološki testni jarki. V profilu testnega jarka, ki je bil izkopan na stičišču ohranjenih fasad, je bil pod zahodno fasado odkrit ok. 2 m dolg in ok. 3 m visok odsek obzidja. Na območju načrtovane novogradnje je bilo nato izvedeno arheološko izkopavanje. Zaradi statičnih razlogov je bil ob ohranjenih fasadah poru-

27 Župančič 1985a; Župančič 1985b; Župančič 1985c.
28 Frelih 1990.
29 Kajfež 1998.
30 Trenz 1993.

šenega objekta puščen neizkopan pas, zato območje testnega jarka z ostanki obzidja ni bilo dodatno raziskano.[31]

Leta 2006 je potekal arheološki nadzor nad obnovo severne mestne obvoznice. Na Ukmarjevem trgu, na stičišču ulic Belveder in Kopališko nabrežje, je bil med nadzorom odkrit 3,77 m dolg odsek obzidja. Na mestu odkritja je bil nato izkopan arheološki testni jarek velikosti 8,5 × 6 m. Med raziskavo se je izkazalo, da je bil ostanek obzidja prečno presekan z modernim drenažnim jarkom in s kamnito kanalizacijo iz 19. stoletja. Ker je izkopno polje zalivala talna voda, izkop ni segel do dna arheološkega stratigrafskega zapisa. Ostanek obzidja je bil sicer odkrit na lokaciji, kjer se je na podlagi pisnih in grafičnih virov nahajal bastion Thiepolo, vendar med arheološko raziskavo razen same strukture, ki je bila interpretirana kot ostanek obzidja, niso bile odkrite nikakršne stratigrafske enote, ki bi bile povezljive z bastionom.[32]

V letih 2000 in 2001 je na ulici Belveder potekala obnova severnega pločnika, ki se je povesil po strmem pobočju nekdanje severne otoške obale. Po robu pločnika je bil z namenom izgradnje novega podpornega zidu izkopan gradbeni jarek. Izkop je bil opravljen brez kulturnovarstvenega soglasja in brez predhodne arheološke raziskave. Med posegom je prišlo do odkritja ostalin obzidja. Na podlagi obvestila o odkritju je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije ustavil nadaljnja gradbena dela in predpisal dokumentiranje obstoječega stanja, izkop dveh testnih jarkov in arheološko nadzorovano nadaljevanje gradbenih izkopov. Med raziskavo je bil dokumentiran ok. 40 m dolg in do 2,5 m visok odsek obzidja. V testnem jarku, ob zunanjem licu obzidja, je bilo ugotovljeno, da je možno ločiti tri načine zidave – originalno strukturo obzidja ter kasnejši popravili poškodovanih delov originalne strukture. Del raziskanega obzidja je bil po končanem posegu prezentiran *in situ*.[33]

Leta 2010 je bil obnovljen bastion Belveder. V sklopu prenove je bila na razgledni ploščadi na vrhu bastiona izvedena arheološka raziskava, ki je vključevala izkop

Slika/Figure 8 *Pogled na arheološko izkopavanje v zahodnem kletnem prostoru bastiona Belveder v letu 2016 (foto J. Bizjak). / Archaeological excavation in the western basement of the Belveder Bastion in 2016 (photo by J. Bizjak).*

dveh testnih jarkov in izvedbo arheološke raziskave ob gradnji (nadzor nad gradbenimi izkopi za sanacijo parapetnega zidu ploščadi). Med raziskavo so bila odkrita različna nasutja modernega in novoveškega izvora, v katerih so bile pomešane drobne najdbe srednjeveške in novoveške starosti.[34] V letih 2014 in 2016 so bili nato arheološko raziskani še kletni prostori bastiona, ki leta 2010 niso bili zajeti v obnovo. V prvi fazi raziskave je bilo leta 2014 v kletnih prostorih izkopanih pet arheoloških testnih jarkov velikosti 2 × 1 m (eden v zahodnem prostoru in po dva v vzhodnem in osrednjem prostoru). V vzhodnem prostoru ni bilo arheoloških ostalin. V osrednjem prostoru sta bila odkrita vodna cisterna z opečnim obokanim stropom in ostanek suhograjenega kamnitega zidu. V zahodnem prostoru sta bila odkrita dva kamnita zidova. Starost odkritih arheoloških struktur ni bila ugotovljena.[35] Na podlagi odkritij in zaradi načrtovanih gradbenih posegov je leta 2016 sledilo arheološko izkopavanje celotne površine zahodnega kletnega prostora. Odkriti so bili zidovi kamnitega objekta, ki je bil delno vkopan v flišno brežino, ostanki tlaka in več ognjišč ter drobne najdbe (fragmenti lončenine, svinčene uteži idr.). Ostaline objekta, ki je v času obstoja stal na morski obali zunaj mestnega obzidja, so bile datirane v pozno srednjeveško in

31 Guštin *et al.* 2007.
32 Josipovič, Stokin, Predan 2006.
33 Novšak 2000a; Novšak 2000b; Novšak 2001.
34 Kovač 2010a.
35 Turk, Rupnik 2014.

zgodnje novoveško obdobje izpred časa gradnje bastiona Belveder (*sl. 8*).[36]

Približno 15 m vzhodno od bastiona Belveder je bila leta 2014 opravljena arheološka raziskava zaradi gradnje panoramskega dvigala, ki danes povezuje severno mestno obvoznico z Vergerijevim trgom. Izkop gradbene jame za dvigalo je bil izveden tik ob zunanjem licu najmlajšega ohranjenega dela obzidja, ki ga na tem mestu tvori podporni zid utrjene ploščadi iz 19. stoletja (*sl. 4*). Iz upodobitev na franciscejskem katastru in pisnih virov je znano, da je bil podporni zid zgrajen med predelavo tega odseka obzidja pod avstrijsko oblastjo in da je prvotna linija obzidja potekala nekaj metrov južneje. Podporni zid je v času postavitve z zunanje strani predstavljal več kot 7,5 m visoko bariero, z notranje strani pa nizek parapetni zid ploščadi. Raziskava je obsegala arheološki nadzor nad plitkim izkopom za nov tlak na 90 m^2 veliki površini na notranji strani podpornega zidu ter arheološko izkopavanje gradbene jame za dvigalo na zunanji strani podpornega zidu. Med arheološkim nadzorom sta bila dokumentirana originalen kamniti tlak utrjene ploščadi in popločena polica ob notranjem licu podpornega zidu. Med arheološkim izkopavanjem je bilo po strojni odstranitvi vrhnjih 3,5 m debelih novodobnih in poznonovoveških nasutij ugotovljeno, da je bil podporni zid utrjene ploščadi iz 19. stoletja postavljen na izravnalnem nasutju. Pri nadaljnjem izkopu so bili odkriti ostanki kamnitih zidov iz poznega srednjega oziroma zgodnjega novega veka, njihova funkcija pa ni bila ugotovljena. Najstarejše odkrite ostaline so predstavljali ostanki kamnitih zidov iz poznoantičnega obdobja, ki so morda pripadali obrambnim strukturam naselbine ali pristaniški infrastrukturi.[37]

Leta 2016 je bila na območju stika Vergerijevega trga in ulice Izolska vrata opravljena arheološka raziskava zaradi gradnje kanalizacije. Raziskava je obsegala arheološko izkopavanje 24 m^2 velike površine na notranji in 27 m^2 velike površine na zunanji strani podpornega zidu utrjene ploščadi iz 19. stoletja. Pri

Slika/Figure 9 *Strukture starejše faze obzidja, odkrite na Vergerijevem trgu leta 2016. A – obzidje z vratno odprtino, B – zid stolpa, C – ostanek stopnic, D – mlajša nadzidava zidu stolpa (foto J. Bizjak). / Structures of the older phase of the walls discovered on Vergerijev trg in 2016. A – The walls with the gate opening, B – Tower wall, C – Remains of the stairs, D – Later addition to the tower wall (photo by J. Bizjak).*

izkopavanju na notranji strani podpornega zidu sta bila po odstranitvi odslužene kanalizacije in do 1,5 m debelih nasutij odkrita dva kamnita zidova, ki sta predstavljala ostanek starejše faze obzidja (*sl. 9*). Prvi zid, ki je tekel v smeri vzhod–zahod, se je nahajal neposredno pod jaškom kanalizacije. V njem se je odpirala 1,7 m široka vratna odprtina, ki je imela ohranjen prag in kamnite bloke spodnjega dela portala z ohranjenim utorom za vrata. Drugi zid je pod pravim kotom tekel od prvega proti jugu, v izkopnem polju je bilo vidno le njegovo zahodno lice. V pravokotnem prostoru, ki sta ga nakazovala zidova, so bile izkopane kamnite stopnice, ki so se od vratne odprtine vzpenjale v smeri proti mestu. Odkrite strukture so bile domnevno pojasnjene kot ostanek obrambnega stolpa z vrati iz zgodnjega novega veka. Na dnu izkopnega polja so bili odkriti tudi trije grobovi, vkopani v geološko osnovo. Izkopan je bil le eden, ki ga je pokrivala kamnita klesana plošča. V grobni jami so bile kosti vsaj štirih odraslih oseb in treh otrok. Pridatkov ni bilo, dva vzorca kosti sta bila z radiokarbonsko analizo datirana v čas med 10. in 12. stoletjem. Na podlagi dobro ohranjenih arheoloških ostalin je bil gradbeni poseg prilagojen tako, da so ostanki domnevnega stolpa in oba neizkopana grobova ostali ohranjeni in situ. Pri izkopu 27 m^2 velike površine na zunanji strani podpornega zidu utrjene ploščadi iz 19.

36 Pečovnik, Rupnik 2016.

37 Hvalec, Klasinc 2014; Hvalec, Klasinc, Modrijan 2014.

Slika/Figure 10 *Strukture z zunanje strani obzidja, odkrite na Vergerijevem trgu leta 2016. A – podporni zid utrjene ploščadi iz 19. stoletja, B – podporni zid terase iz 19. stoletja, C – kamnit kanal, D – masivni zid iz časa med 16. in 18. stoletjem (foto J. Bizjak). / Structures on the outer side of the walls discovered on Vergerijev trg in 2016. A – 19th-century retaining wall of the fortified platform, B – 19th-century retaining wall of the terrace, C – Stone canal, D – Massive wall from the period between the16th and 18th century (photo by J. Bizjak).*

stoletja je bilo pod recentnimi in ruševinskimi nasutji odkritih več plasti in struktur iz časa med 18. in 20. stoletjem, med drugim ostanek kamnitega kanala in ostanek kamnitega zidu, ki je tekel v smeri sever–jug in morda predstavlja ostanek terasiranja terena v času gradnje podpornega zidu utrjene ploščadi. Odkrit je bil tudi ostanek masivnega kamnitega zidu, ki je bil datiran v čas med 16. in 18. stoletjem. 210 cm debel zid je tekel v smeri vzhod–zahod, sestavljali pa so ga dve suhozgrajeni lici in vmesno polnilo iz nametanih kamnov brez veziva (*sl. 10*). Domnevno zid predstavlja ostanek komunikacije med zgoraj opisanim obzidnim stolpom in mandračem, ki je ležal pod obzidjem.[38] Ostaline masivnega zidu so ostale ohranjene *in situ* tudi po končanem gradbenem posegu.

Leta 2010 je bil v ulici Izolska vrata zaradi načrtovane statične sanacije ohranjenih ostalin obzidja izkopan arheološki testni jarek velikosti 14 × 3 m. Jarek je bil umeščen na notranjo stran obzidja. Zaradi statičnih razlogov je bila ob licu obzidja puščena stopnica neizkopanega materiala, ki je bila prebita le mestoma. Vse izkopane plasti in strukture so bile interpretirane kot mlajše od obzidja. Odkriti so bili ostanki kamnitih temeljev in hodnih površin, ki dokazujejo, da je bil prostor ob notranjem licu obzidja v določenem obdobju pozidan. Nad omenjenimi strukturami so ležala različna nasutja, ki so nastala kot proces izravnave terena po propadu ali uničenju spodaj ležečih struktur. Med izkopavanji pridobljene drobne najdbe so bile umeščene v čas srednjega in novega veka. Večina najdb je bila odkritih v sekundarni legi v izravnalnih nasutjih, zato gradbenih faz ni bilo mogoče absolutno datirati.[39]

Leta 2013 je bila v sklopu projekta CAMAA, Center za severno jadransko vojaško arhitekturo, na bližnjem območju izvedena širše zastavljena raziskava obzidja. Zaobjela je ok. 144 m dolg odsek ohranjenega mestnega obzidja, ki se od bastiona Belveder vije proti vzhodu. Raziskava je vključevala izkop trinajstih testnih jarkov in strukturni pregled stoječih odsekov obzidja. Ugotovljeno je bilo, da so bili temelji obzidja na tem območju zgrajeni direktno na flišni geološki podlagi oziroma so bili vanjo plitko vkopani. Ohranjeno zidovje je kazalo na različne faze gradnje posameznih delov obzidja; najstarejši je bil na podlagi odlomkov lončenine iz plasti pod temeljem obzidja datiran v pozni srednji ali zgodnji novi vek (15. ali 16. stoletje). Testni jarki, ki so bili izkopani na pobočju na zunanji strani obzidja, so pokazali, da stratigrafijo tam sestavljajo približno meter debela nasutja iz časa 18.–20. stoletja, ki ležijo na flišni in proti severu strmo padajoči geološki osnovi. Na več mestih so bile odkrite tudi arheološke strukture – ostanki porušenega obzidja, ki je zdrsnilo po pobočju, in kamnitega tlaka, ki je po pripovedovanju domačinov nekoč pripadal poti, ki je vodila v nižje ležeči mandrač. V dveh testnih jarkih, ki sta bila izkopana na notranji strani obzidja, so bili odkriti trije skeletni grobovi brez pridatkov. Radiokarbonska analiza enega od njih jih umešča v čas zgodnjega srednjega veka (9. ali 10. stoletje).[40]

Leta 2006 je bilo na Ribiškem trgu zaradi gradnje komunalne infrastrukture izvedeno arheološko izkopavanje 150 m^2 velike površine. Pod ruševinsko plastjo

38 Djokić 2016.

39 Kovač 2010b.

40 Hvalec *et al.* 2016.

je bil odkrit 13 m dolg, 87 cm debel in do 70 cm visok ostanek obzidja, ki je teklo v približni smeri vzhod–zahod. Zgrajeno je bilo na lesenih pilotih, zabitih v morsko dno. Z zunanje in notranje strani so se na obzidje naslanjale različne kamnite strukture. Zaradi pojava talne vode izkopavanje ni bilo izvedeno do dna arheološkega stratigrafskega zapisa, zato odkritih struktur ni bilo mogoče funkcionalno in kronološko opredeliti. Linija odkritega obzidja je danes prikazana v asfaltirani površini parkirišča.[41]

Leta 2001 je bil nekoliko vzhodneje na Ribiškem trgu izveden arheološki nadzor nad gradnjo kanalizacije. Med nadzorom je bil na globini 25 cm pod sodobno površino odkrit 14,4 m dolg in od 1,5 do 1,8 m debel odsek obzidja, ki je teklo v približni smeri jugozahod–severovzhod. Struktura je bila ob gradnji dokumentirana do globine 2,2 m.[42] Nedaleč stran je bila v letih 2009–2011 izvedena večfazna arheološka raziskava zaradi rekonstrukcije in dozidave objekta Ribiški trg 9. Raziskava je bila izvedena po delni odstranitvi starejšega objekta in je obsegala izkop treh izkopnih polj velikosti 20, 25 in 76 m^2 ter arheološki nadzor nad izkopom za klet novega objekta in izkopi za komunalne priključke. Dokumentiranje arheoloških ostalin je bilo oteženo zaradi nenadzorovanih gradbenih posegov, ki so bili izvedeni pred raziskavo, in talne vode, ki je zalivala izkopna polja. Med raziskavo so bile odkrite arhitekturne ostaline objektov iz različnih faz novoveškega obdobja. Najstarejše odkrite strukture so predstavljali trije slabo ohranjeni ostanki kamnitih zidov, interpretirani kot ostanki dela obzidja, ki je na Finovem načrtu Kopra upodobljen s stopničasto linijo vzhodno od Trga pri Bošedraških vratih (Piazzal di porta Bossedraga). Na podlagi rezultatov raziskave domnevamo, da je bilo območje na notranji strani obzidja v zgodnjem novem veku pozidano. Na prehodu iz 18. v 19. stoletja so bili obzidje in objekti ob njem porušeni, njihove ruševine so bile izravnane s plastjo ilovice, območje pa je bilo nato znova pozidano.[43]

Leta 2007 je bilo na območju nekdanje severovzhodne otoške obale, na prostoru načrtovanega vzhodnega prizidka frančiškanskega samostana sv. Ane, izvedeno arheološko izkopavanje 192 m^2 velikega izkopnega polja. Odkrite arheološke strukture so bile na podlagi stratigrafskih odnosov razdeljene v osem gradbenih faz, ki so segale od srednjega do novega veka, drobne najdbe pa niso omogočile natančne absolutne datacije posameznih faz. V najstarejšo fazo sta bila umeščena ostanka dveh vzporednih masivnih kamnitih zidov brez veziva, ki sta potekala v smeri severozahod–jugovzhod. Od prvega zidu je bilo vidno zgolj lice v zahodnem profilu izkopnega polja. Drugi zid, ki je bil od njega oddaljen 4,2 m proti vzhodu, je bil izkopan v celoti. Zgrajen je bil iz več linij velikih kamnitih blokov, ohranjen je bil v dolžini 7,7 m, njegova debelina pa je znašala 1,5 m. Postavljen je bil neposredno na geološko osnovo na kopnem delu nekdanje otoške obale tik ob stiku z morjem. Na prostoru med obema zidovoma je bilo debelo nasutje tropin, v katerem je bil odkrit ostanek lesenega kola. Po pregledu pisnih virov je bila oblikovana hipoteza, da je bil zid iz profila izkopnega polja ostanek temelja starejšega odseka obzidja, ki se je porušilo. Ob obnovi leta 1554 naj bi iz zrušenega materiala zgradili nov odsek obzidja, ostanek katerega je bil v celoti izkopan zid. Nasutje tropin naj bi tvorilo podlago za leseno hodno površino na notranji strani novega odseka obzidja (materialni sledovi lesene konstrukcije niso bili odkriti). V isto gradbeno fazo so bili umeščeni tudi najstarejši sledovi izsuševanja morja na zunanji strani novega odseka obzidja. Predstavljali so jih ostanki lesenih platform iz tramov in prepleta trtnih vej, položenih na podlago iz tankih prekatnih zidov, kamnitih nasutij in nasutij tropin ter lesenih pilotov. V drugo gradbeno fazo sta bila umeščena ostanka dveh suhozidanih kamnitih zidov debeline 1 m, ki sta v tlorisu nakazovala pravokoten prostor. Zgrajena sta bila na utrjeni obali na zunanji strani obzidja. Na podlagi masivnosti in primerjave s Finovim mestnim načrtom sta bila hipotetično interpretirana kot ostanek obrambnega stolpa. V tretji gradbeni fazi je bil domnevni obrambni stolp porušen, območje na zunanji strani obzidja pa je bilo nasuto s kamnitim nasutjem in nanosom glinene izrav-

41 Hofman 2006.
42 Frelih 2002.
43 Guštin, Zanier, Preložnik 2009; Zanier, Kavur 2011; Zanier 2011a; Zanier 2011b.

nave, s katero je bilo urejeno tudi območje na notranji strani obzidja. Od četrte gradbene faze dalje obzidje in z njim povezane strukture niso več obstajali. Vse odkrite strukture in plasti do konca sedme gradbene faze so bile povezane s širitvijo samostanske zgradbe in vrta. V osmo gradbeno fazo so bili umeščeni gradbeni posegi iz 20. stoletja.[44]

V letih 2012 in 2013 je bila zaradi načrtovane gradnje novega objekta izvedena arheološka raziskava na območju odstranjene hiše Vojkovo nabrežje 35a. Kot je bilo zgoraj že omenjeno, je bil ob podrtju hiše *in situ* ohranjen del obzidja, ki je tvoril njeno notranjo steno. Prva faza raziskave je obsegala izkop dveh testnih jarkov, ki sta bila postavljena pravokotno na obzidje. Sledilo je arheološko izkopavanje 50 m^2 velike površine na notranji strani obzidja. Vse raziskane plasti in strukture so bile mlajše od obzidja. Ugotovljeno je bilo, da ima obzidje stopničasto grajen temelj, ki je postavljen na lapornato geološko osnovo. Na območju na notranji strani obzidja so bila odkrita ruševinska nasutja ter ostanki zidov, tlakov in greznice, ki so pripadali nekdanjim objektom. Na podlagi stratigrafije so bile odkrite strukture razvrščene v tri gradbene faze. Vse od njih so bile okvirno datirane v novoveško obdobje, natančnejša datacija posameznih faz pa ni bila mogoča. Na območju zunanje strani obzidja je bilo odkrito več kot 2 m debelo nasutje obalnega pasu, ki je upodobljen na franciscejskem katastru.[45]

Leta 2008 je bila ob prenovi komunalne infrastrukture izvedena arheološka raziskava na Vojkovem nabrežju. Raziskava je vključevala izkop dveh testnih jarkov in izvedbo arheološkega nadzora nad gradbenimi izkopi jarkov za kanalizacijo, vodovod in plinovod. V testnih jarkih ni bilo odkritih arheoloških ostalin. Med izvedbo nadzora je na osmih lokacijah prišlo do odkritja ostankov obzidja. Na sedmih lokacijah so bili ostanki obzidja skromnejši in slabše ohranjeni. Tako so bile od 1 do 2 m dolge ostaline obzidja odkrite v profilih gradbenih izkopov na mestu vhoda na dvorišče objekta Vojkovo nabrežje 23, na stičišču Tovarniške ulice in Vojkovega nabrežja, na

Slika/Figure 11 *Municijski stolp, odkrit na Vojkovem nabrežju leta 2008 (foto J. Bizjak). / The Munitions Tower discovered on Vojkovo nabrežje in 2008 (photo by J. Bizjak).*

območju Vojkovega nabrežja med Božičevo in Tovarniško ulico ter na stičišču Vojkovega nabrežja in Kosovelovega trga. Na območju med Kamnito ulico in stavbo Ferrarska ulica 5b ter na območju pred objektom Vojkovo nabrežje 11 sta bila odkrita 6,5 in 3,9 m dolga ostanka obzidja, ki sta bila postavljena na plasteh tropin. Na območju pred objektom Vojkovo nabrežje 13 je bil odkrit 2,5 m dolg odsek obzidja, ki je bil postavljen na leseni konstrukciji iz horizontalno položenih desk in v tla zabitih pilotov. Na presenetljivo dobro ohranjene ostaline nekdanjega mestnega obroča je arheološka ekipa naletela med nadzorom gradbenih del na prostoru med stavbami Vojkovo nabrežje 20, Vojkovo nabrežje 22 in Vojkovo nabrežje 27A. Odkrit je bil masivno grajen odsek obzidja z ostalinami obrambnega stolpa, ki je na Finovem mestnem načrtu označen kot Municijski stolp (Torre della munition) (*sl. 11*). Stolp so tvorili trije zidovi; dva dolžine ok. 6 m in en dolžine ok. 7,5 m, vsi trije so bili široki od 200 do 210 cm. Njihova lica so sestavljali z malto vezani kamniti bloki, ki so merili od 32 do 120 cm v dolžino in od 12 do 30 cm v višino. Sredice zidov so bile nametane s kamnitimi lomljenci in zalite z malto. Na enem od zidov je bil odkrit ostanek topovske strelnice. Zidovi so sloneli na stopničasto grajenih temeljih, njihova globina pa ni bila ugotovljena. Prostor, ki ga je oklepal stolp, je bil izkopan strojno; odstranjena so bila različna nasutja, ki jih ni bilo mogoče datirati, in odkrite ni bilo nobene hodne površine. Na nivoju vrha temeljev stolpa je bila vidna

44 Novšak 2007.

45 Olić 2012; Olić 2018.

z vodo prepojena temno siva plast peska, kamnov in školjk, ki je bila interpretirana kot morski sediment, v katerega so bili vkopani temelji stolpa. Enaka plast je bila odkrita tudi na zunanji strani stolpa. Stratigrafska slika je tako potrdila podobo, ki jo kaže Finov načrt; Municijski stolp je bil proti mestu odprt stolp pravokotnega tlorisa, z južne in jugozahodne strani ga je oblivalo morje, slednje se je dotikalo tudi obzidja, ki se je od stolpa nadaljevalo proti jugozahodu. Ob severovzhodni stranici stolpa je bil nasut obalni pas, ki je ob obzidju tekel do pristanišča pred Trgom pri vratih sv. Petra (Piazzal di porta S. Pietro). Proti mestu odprta stranica stolpa je bila naknadno zazidana z ok. 1 m širokim zidom, ki je bil postavljen na nasutje iz gline, peska in kamnov. Zazidave stolpa ni bilo mogoče datirati, verjetno pa je v isti čas sodil tudi ostanek tlakovanja s kamnitimi ploščami, ki je bil odkrit ob zidu. Odkrite strukture stolpa so bile po končanih gradbenih delih ohranjene *in situ*, njihov tloris pa je prezentiran v današnjem tlaku.[46]

Leta 1993 je bilo zaradi načrtovane novogradnje izvedeno arheološko izkopavanje 220 m^2 velike površine na območju odstranjenih objektov Tovarniška ulica 10 in Vojkovo nabrežje 17. Pod ostanki porušenih objektov so bili odkriti starejši zidovi, ki niso bili funkcionalno in kronološko opredeljeni. Na prostoru zunaj nekdanjih objektov je bil pod modernim ruševinskim nasutjem odkrit ok. 4 m dolg ostanek obzidja, ki je tekel v približni smeri severovzhod–jugozahod. Ohranjen je bil do višine 118 cm, širok je bil 75 cm, pred dnom se je s coklom razširil na 95 cm. Grajen je bil iz grobo obdelanih kamnov, ki so bili vezani z malto. Postavljen je bil na nasutju iz tropin, peska in organskega odpadnega materiala, ki je ležalo na lapornati geološki osnovi.[47]

Leta 1989 je bilo zaradi načrtovane gradnje vrtca izvedeno arheološko izkopavanje na območju objekta Kolarska ulica 8 in pripadajočega vrta. Med raziskavo je bil odkrit 18 m dolg, 210 cm debel in do 157 cm visok ostanek obzidja, ki je tekel v smeri vzhod–zahod. Lici obzidja sta bili grajeni iz kvadrastih lomljencev,

Slika/Figure 12 *Obzidje, odkrito na Soški ulici leta 1992 (foto A. A. Trenz). / The walls discovered on Soška ulica in 1992 (photo by A. A. Trenz).*

sredica med njima je bila iz nepravilnih lomljencev in zalita z malto.[48]

Leta 1992 sta bila zaradi načrtovane novogradnje porušena objekta Soška ulica 10 in Vojkovo nabrežje 3, na njunem mestu pa je bilo nato izvedeno arheološko izkopavanje 250 m^2 velike površine. Med raziskavo so bili odkriti arhitekturni ostanki gostinskega lokala iz 20. stoletja in ostaline starejšega objekta iz začetka 19. stoletja, ki je verjetno služil kot kovaška delavnica. Najstarejšo odkrito strukturo je predstavljal 8 m dolg ostanek obzidja, ki je tekel v približni smeri severovzhod–jugozahod. Odkriti odsek obzidja je kazal dve fazi gradnje (*sl. 12*). Zahodnejši del obzidja je bil debel 1 m in je slonel na stopničastem temelju, pod katerim je bila lesena nosilna konstrukcija iz vodoravno položenih desk in plohov ter navpično zabitih pilotov. Vzhodnejši del obzidja je bil debel 2,1 m, njegov temelj pa je slonel na plasti nasutega kamenja in kamnitih blokov. Ker je v izkopno polje vdirala talna voda, so bile plasti iz obdobja gradnje in obstoja obzidja odstranjene strojno v arbitrarnih režnjih. Vkopi, ki bi bili povezani z gradnjo obzidja, niso bili ugotovljeni, prav tako ni bilo odkritih hodnih površin iz časa obstoja obzidja. Del odkritega obzidja je bil ohranjen *in situ* in je danes prezentiran v objektu Vojkovo nabrežje 3.[49]

46 Predan, Bizjak 2008.
47 Snoj 1993.
48 Žitko 1989.
49 Trenz 1992.

Sinteza arheoloških podatkov

Podatki, pridobljeni z arheološkimi raziskavami, prikazujejo zunanje koprsko obzidje kot mozaik struktur, ki so bile zgrajene na različne načine. Zaradi morfologije koprskega otoka je bil heterogen že sam način priprave terena za gradnjo obzidja. Kjer so bila tla za gradnjo dovolj nosilna ali pa je bila dovolj nosilna plast prisotna na dosegljivi globini, je bila površina zgolj zravnana ali pa je bil vanjo vkopan jarek za temelj obzidja. Tak način priprave terena je bil ugotovljen pri raziskavah na lokacijah Belveder 2000 in 2001, Izolska vrata 2010, Izolska vrata 2013, Samostan sv. Ane 2007 in Vojkovo nabrežje 2012 in 2013. Na slabše nosilnih tleh na stiku med morjem in nizko otoško obalo je bil teren pripravljen z nasutjem gline, oljčnih tropin, kamnov, peska ali drugega materiala, na katerega je bil nato postavljen temelj obzidja. Sledovi takih poskusov izboljšav nosilnosti terena so bili odkriti pri raziskavah na lokacijah Tovarniška ulica 1993, Soška ulica 1992 in Vojkovo nabrežje 2008. Pri gradnji na mehkih morskih sedimentih je bil problem nosilnosti tal rešen z uporabo pilotiranja in lesenimi podlagami za temelj obzidja iz horizontalno položenih plohov in desk; tak način priprave terena je bil odkrit med raziskavami na lokacijah Repičeva ulica 1985, Ribiški trg 2006, Vojkovo nabrežje 2008 in Soška ulica 1992.

Raznolike so bile tudi odkrite ostaline obzidja. Osnovni gradbeni material vseh odkritih zidov so bili kvadrasti lomljenci in nepravilni lomljenci[50] iz peščenjaka flišnega in domnevno lokalnega izvora (analize za ugotavljanje provenience kamnov niso bile opravljene pri nobeni raziskavi). Na vseh najdiščih sta trup (nadzemni del) obzidja tvorili z malto vezani lici ter vmesna sredica iz malte in nametanih lomljencev. Razlike so se kazale v debelini obzidja, načinu gradnje lic trupa obzidja (velikosti, obdelavi in postavitvi uporabljenih gradnikov) ter načinu gradnje temelja obzidja. Pri raziskavah na lokacijah Repičeva ulica 1985, Ukmarjev trg 2007, Belveder 2000 in 2001, Izolska vrata 2013, Ribiški trg 2006, Vojkovo nabrežje 2008, Tovarniška ulica 1993 in Soška ulica 1992 so bili odkriti sloki ostanki obzidja. Debelina trupov teh odsekov obzidij je znašala med 75 in 105 cm, njihova lica so bila grajena iz majhnih (dolžine od 10 do 30 cm in višine od 10 do 20 cm) in srednje velikih (dolžine od 30 do 60 cm in višine od 20 do 30 cm) kvadrastih lomljencev, ki so bili postavljeni v enakomerne vrste. Tam, kjer so bili vidni temelji obzidja, so ti imeli stopničasto grajena lica iz kvadrastih lomljencev in sredico, ki je bila nametana z nepravilnimi lomljenci in zalita z malto. Pri raziskavah na lokacijah Kidričeva ulica 1993, Vojkovo nabrežje 2008, Kolarska ulica 1989 in Soška ulica 1992 so bili odkriti masivni ostanki obzidja, pri katerih je debelina odkritih struktur znašala 200 cm in več. Tam, kjer so se ohranili trupi obzidja, so bila njihova lica grajena iz majhnih, srednje velikih in velikih (dolžine od 60 do 80 cm in višine od 30 do 50 cm) kvadrastih in nepravilnih lomljencev, ki so bili postavljeni v neenakomerne vrste ali geometrično nepravilno. Tam, kjer so se ohranili temelji obzidja, so bila njihova lica grajena iz srednje velikih in velikih lomljencev, ki so bili lahko vezani z malto ali grajeni suhozidno. Njihova sredica je bila lahko nametana z lomljenci in zalita z malto ali pa grajena suhozidno iz zloženih kvadrastih lomljencev. Pri raziskavah na več lokacijah so bile odkrite ostaline obzidja, ki jih zaradi specifičnega načina gradnje (odstopanja v debelini zidov ter velikosti in postavitvi gradnikov v licih zidov), slabe ohranjenosti ali preskope raziskanosti ni mogoče umestiti v nobeno od dveh zgoraj opredeljenih skupin.

Številčnost in razporejenost arheoloških odkritij obzidja po celotnem mestnem obodu omogoča preveritev rekonstruirane linije obzidja, ki jo je izdelal

50 Izraz „kvadrast lomljenec“ uporabljam za delno obdelan kamen, ki spominja na klesan kvader, a nima zravnanih ploskev in ravnih ter pravokotnih stranic. Pridobival se je z lomljenjem in cepljenjem v kamnolomih, kjer so bile na voljo pravilne vodoravne plasti sedimentnih kamnin (npr. flišne plasti kamnin). Tam pridobljen kamen je imel že naravno dve pravilni vzporedni ploskvi, preostanek kamna je bil do približne oblike kvadra oblikovan zgolj s kladivom in šilom. Izraz „nepravilni lomljenec“ uporabljam za kamen, pri katerem je bila želena velikost dosežena z lomljenjem in cepljenjem, njegova nepravilna oblika pa nato ni bila posebej dodelana (razlaga izrazov povzeta po Mannoni 1997).

Likar.[51] Lokacije arheoloških ostalin obzidja v glavnem sovpadajo z rekonstruirano linijo obzidja, malenkostna odstopanja od nje pa predstavljajo ostanki obzidja, ki so bili odkriti na lokacijah Pristaniška ulica 1990, Samostan sv. Ane 2007 in Vojkovo nabrežje 2012 in 2013.

Če je nekdanji potek obzidja rekonstruiran z veliko mero gotovosti, pa kljub številnim pisnim, grafičnim in arheološkim virom še vedno ostaja nejasno vprašanje njegove kronologije. Zunanje koprsko obzidje je bilo v uporabi približno pol tisočletja in je bilo kot tako podvrženo kontinuiranemu procesu stalnih obnovitvenih posegov in predelav. Pri kronološki opredelitvi je zato potrebno ločevati med datacijo vzpostavitve obzidja in različnimi datacijami nastanka izkopanih ali še vedno stoječih posameznih struktur, ki lahko predstavljajo ostanek prvotnega obzidja ali njegove kasnejše predelave. Vzpostavitev zunanjega obzidja zgodovinski viri umeščajo v 13. stoletje, v čas, ko je bil Koper pod oblastjo oglejskih patriarhov.[52] Arheološki podatki te datacije zaenkrat ne potrjujejo. Ostaline obzidja so bile na podlagi kronološko občutljivih drobnih arheoloških najdb iz stratigrafskih enot, ki so sodile v čas nastanka odkritih ostalin obzidja, datirane le na lokacijah Repičeva ulica 1985 in Izolska vrata 2013. Na lokaciji Repičeva ulica 1985 je bila ostalina obzidja datirana v 15. stoletje na podlagi keramičnih najdb s hodne površine na notranji strani obzidja. Na lokaciji Izolska vrata 2013 je bil najstarejši del preučevanega odseka obzidja datiran v 15. ali 16. stoletje na podlagi odlomkov lončenine iz plasti pod temeljem obzidja. Na preostalih raziskanih lokacijah odkritih ostalin ni bilo mogoče datirati zaradi velike stopnje uničenosti stratigrafskega zapisa ali narave arheoloških raziskav (strojni izkopi plasti zaradi pojava talne vode, odsotnost poterenske analize najdb, odsotnost dendrokronološkega ali radiokarbonskega datiranja lesenih pilotov). Datirani ostalini obzidja z lokacij Repičeva ulica 1985 in Izolska vrata 2013 sta pripadali slokemu tipu obzidja z debelino od 75 do 105 cm in lastnostmi, ki so opisane zgoraj. Ob predpostavki, da enak način gradnje pomeni isti čas nastanka, bi lahko v čas okoli 15. stoletja domnevno umestili tudi preostale odkrite ostanke obzidja, ki so bili enako grajeni. Ker je slokemu tipu obzidja pripadal večinski delež izkopanih ter še vedno stoječih ostalin obzidja, bi nadalje lahko predpostavili, da pri izgradnji teh struktur ni šlo za obnavljanje krajšega odseka obzidja, ampak za organizirano gradnjo, ki je zajela večinski del mestnega oboda. Na vprašanje, ali je pri tem šlo za dejanje vzpostavitve zunanjega koprskega obzidja v 13. stoletju ali za kasnejšo rekonstrukcijo njegovega večjega dela v času do konca 15. stoletja, pa zaenkrat ni mogoče odgovoriti; arheološki podatki so bolj naklonjeni hipotezi o kasnejši rekonstrukciji, ki se je morda zgodila v desetletjih med letom 1413, ko je beneški senat izdal odlok o celoviti obnovi obzidja, in letom 1483, ko je Sanudo poročal o urejenem obzidju.[53] Odkrite masivne ostanke obzidja debeline 200 cm in več bi domnevno lahko umestili v čas po uveljavitvi težke topniške oborožitve, torej v čas 16. in 17. stoletja. Ob vsem navedenem pa se je potrebno zavedati, da je vsako datiranje ostalin obzidja zgolj na podlagi njihovega videza tvegano in je lahko brez dodatnih dokazov, pridobljenih z dodatnimi analizami najdb in vzorcev opravljenih raziskav, izvedeno samo na stopnji hipoteze.

Zaključek

Pisni, grafični in arheološki viri zunanje koprsko obzidje prikazujejo kot sistem struktur, ki so rezultat kontinuirane konstrukcije in destrukcije posameznih odsekov obzidja. Ali je pri vzpostavitvi obzidja šlo za relativno hitro gradbeno akcijo, ali pa je mestni obroč nastajal postopno, zaenkrat ni znano. Ne glede na to je bilo obzidje večino časa svojega obstoja mozaik raznolikih struktur, podvržen stalnemu procesu propadanja ter včasih bolj včasih manj široko zasnovanim rekonstrukcijam in prenovam, ki so ta proces želele upočasniti. Kot tako se je dobro umeščalo v kontekst obzidij ostalih istrskih mest, ki so bila s stališča opazovalcev iz 17. stoletja zastarela in slabo vzdrževana. Tako kot v

51 Likar 2009, 314.

52 Caprin 1905, 99.

53 Smole 1957, 26.

Kopru so lokalne oblasti v času povečane vojaške nevarnosti tudi v Miljah, Piranu, Poreču, Rovinju in Pulju želele obnavljati obzidja in so za sredstva naprošale beneški senat, ki pa je večinoma podpiral le manjše posege in kratkotrajne rešitve ter ni zmogel oziroma ni želel preprečiti postopne degradacije mestnih obročev.[54] Odločitev senata, da mestu nameni oziroma ne nameni sredstev za gradnjo in vzdrževanje fortifikacij, ni bila naključna, ampak je bila sprejeta v skladu z regionalno usmerjenimi strateškimi načrti, v katerih so se utrdbene arhitekturne rešitve močno prepletale s političnimi in gospodarskimi interesi.[55] Čeprav je Koper veljal za glavno mesto Istre, vsaj od 16. stoletja dalje za Benetke ni več predstavljal pomembne strateške točke. Tako podobo slikajo relativno nizka vlaganja v njegovo utrjenost in posledična neprimerljivost njegovega obzidja z naprednejšimi fortifikacijskimi sistemi pomembnih beneških centrov, kot so bili npr. Verona, Palmanova ali Krf. Razvoj zunanjega koprskega obzidja je tako šel po poti, ki je značilna za obzidje povprečnega evropskega mesta: od faze nastanka, prek faze uporabe, faze krize in faze propadanja do današnje faze, v kateri se njegove ostaline obravnavajo kot kulturna dediščina.[56]

V skladu s sodobnim konservatorskim pristopom, ki temelji na principu celostnega ohranjanja kulturne dediščine ter upoštevanju prostorskega in kulturnega konteksta dediščine,[57] je vrednotenje ostalin zunanjega obzidja vezano na vrednotenje celotne naselbinske dediščine Kopra. Obzidje, ki je bilo eden od ključnih konstitutivnih elementov srednjeveškega in kasnejšega otoškega mesta, je v času obstoja hkrati usmerjalo in odražalo razvoj mesta. Od vzpostavitve do opustitve (in posredno vse do danes) je determiniralo obseg mesta ter sovplivalo na razvoj mreže ulic. Več kot pol tisočletja je s svojimi strukturami odsevalo politični, ekonomski, vojaški in tehnični razvoj družbe. Vsaka od njegovih ohranjenih struktur predstavlja fragment preteklosti, ki je osmišljen šele v odnosu do preostalih ohranjenih ostankov obzidja. Visoka izpovednost in s tem visoka kulturna vrednost ostalin obzidja se tako skrivata v njihovi skupni obravnavi in ne v vrednosti najbolj monumentalnih med njimi. Nadzemne in podzemne ostaline obzidja je zato potrebno obravnavati kot celoto. Zagotavljati je potrebno njihovo pravno in fizično varstvo ter se tekom nadaljnjega razvoja mesta truditi za njihovo ohranitev v največji možni meri.

Summary

Koper, located in southwestern Slovenia, is a coastal town with a rich Venetian heritage. It developed on a small island that was inhabited at least since Roman times. The character of the Roman settlement is still poorly known, as are the early phases of urban evolution that took place in late antiquity and the early Middle Ages. By the 13th century, the town comprised the whole area of the island and remained constrained to the limits of its shores until the 20th century, when the island became joined with the mainland. The old town centre of today's Koper still reflects the configuration of the former island and the urban plan of the Venetian town. During the evolution from an early medieval settlement to a modern town, Koper had two town enceintes. The remains of the older inner walls, which embraced the central part of the island, are scarce and have never been the subject of archaeological research. The period of their origin as well as of their abandonment is still unknown. The article deals with the younger outer walls of Koper that were presumably built in the 13th century. This ring of defensive walls, towers, bastions, and town gates was 2.53 km long and embraced the whole former island for half a millennium. The first part of the article summarises the written and graphic sources investigated by researchers Giuseppe Caprin, Emil Smole, Marino Budicin, Salvator Žitko, and Darko Likar since the late 19th century: correspondence between town leaders and the Venetian authorities, travel descriptions, artistic depictions, and technical descriptions and plans by military engineers. Based on those, Koper's outer walls were erected before the Venetian conquest of the town in 1279. During the first century of their rule, the Venetian authorities feared independent tendencies and too good a fortification of the town was not in their interest. On the embankment connecting the island to the mainland, they built the Lion Castle – a fort used to protect the town and control its citizens. The walls were poorly maintained and even intentionally demolished in some places. In the second half of the 14th century, the attitude to the town's fortification changed due

54 Budicin 2000.

55 Manno 2000.

56 Bruce, Creighton 2006, 237–240.

57 Pirkovič 2012, 4–12.

to external threats. The town authorities wanted to mend the dilapidated and discontinuous walls, and the Venetian senate issued several decrees ordering repair of the damaged sections. Nevertheless, the walls were again (or still) in poor condition at least from 1545. During the 16th and 17th centuries, individual sections were renovated but the town enceinte never saw comprehensive modernisation. An example of the walls' condition and planned renovation is shown in a plan by the engineer Fino from 1619, which is the oldest preserved plan view of Koper and the most important document used to study Koper's outer walls. In the 18th century, the walls still embraced the borough but after the fall of the Venetian Republic, they succumbed to the pressure of the developing town and became a source of building stone. The article goes on to present the remains of the walls that are still standing. Their most famous remnant is the Muda Gate, which lies in the south of the old town centre. When Koper was enclosed, it was the only town gate connected to the mainland by a bridge and an embankment. It gained its present form in 1516 and it is an example of a widespread 16th century phenomenon when older Romanesque-Gothic gates in numerous towns were replaced with new ones that were over-ornate in a Renaissance style. The longest preserved section of the walls is situated on the northern edge of the town. It comprises the Belveder Bastion and the remains of the walls that curve from the Bastion towards the east with a total length of 270 metres. The Bastion was designed by engineer Alvise Brugnoli in 1554. It is a simple form of fortification that developed as a result of the development of heavy artillery in the 15th century and rapidly spread in the wide area between India and the Caribbean. Besides publicly accessible remains, individual preserved sections of the walls are presumed to be hidden in the inaccessible walls of private houses along the town's rim. The article also provides an analysis of the archaeological sources for the walls. It presents the results of 22 archaeological investigations that have been carried out along the town's perimeter and uncovered the archaeological remains of the walls. Archaeological data portray the walls as a mosaic of structures built in various ways. Due to the morphology of the island of Koper, the building site preparation itself was heterogeneous. Where the ground was supporting enough to allow construction, the surface was just levelled or a ditch was dug for the foundation of the walls. When building on soft marine sediments, the bearing capacity issue was solved by driving in piles and wooden bases as wall foundations or by filling the soil with clay, olive marc, stones, sand or other material on which the foundation of the walls was then laid. The discovered remains of the walls were also diverse. The basic building material of all the uncovered remains were sandstone stones of flysch origin. On all the sites, the body of the walls consisted of two faces bound with mortar and a core made of mortar and scattered stones. However, differences have been identified regarding the thickness of the walls (varying from 75 to 230 cm), the method used to build the faces of the body (size, shaping, and placement of the building blocks), and the construction method used to build the foundation. Based on small archaeological finds, it was possible to date only two uncovered remains of the walls in the southern and northern parts of town – the construction of both was placed in the 15th century. In other researched locations, it was not possible to date the remains due to the extensive destruction of the stratigraphic record or the nature of archaeological research (mechanical excavations of strata because of soil, water, etc.). Therefore, written, graphic, and archaeological sources portray Koper's outer walls as a system of different structures that are a result of the continual destruction and construction of individual wall sections. Whether the walls were erected in a relatively quick building action or the town enceinte developed gradually is still unknown. Nevertheless, the walls were a mosaic of diverse structures most of the time, subject to a constant deterioration process and some more or less broadly conceived reconstructions and renovations that wished to slow down this process. As such, they fit well in the context of the walls of other Istrian towns that, from the point of view of 17th century observers, were outdated and poorly maintained.

Literatura

BERNIK, S. 1968, *Koper, Izola, Piran. Organizem slovenskih obmorskih mest*. – Ljubljana.

BIZJAK, J. 2012, *Zunanje koprsko obzidje*. – Diplomsko delo. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

BIZJAK, J. in M. STOKIN 2014, *Zunanje koprsko obzidje (severni odsek). Konservatorski načrt: mapa 01, mapa 02, mapa 04*. – Ljubljana.

BRUCE, D. in O. CREIGHTON 2006, Contested Identities: The Dissonant Heritage of European Town Walls and Walled Towns. – *International Journal of Heritage Studies* 12/3, 234–254.

BUDICIN, M. (ur.) 1998, *Aspetti storico-urbani nell' Istria Veneta: dai disegni dell' Archivio di Stato di Venezia*. – Collana degli Atti, Centro di Ricerche Storiche – Rovigno 16, Trieste, Rovigno.

BUDICIN, M. 2000, Contribution to the knowledge of the fortified and defensive structures of the coastal centers of the Venetian Istria after the Uskok war (1619–1620). – V: *Cultucadses. Proceedings of the two conferences on fortifications. Fortifications and defensive systems in the Upper Adriatic*, *Piran, 15th November 2000*, Piran, 13–19.

CAPRIN, G. 1905, *L' Istria Nobilissima. Parte prima*. – Trieste.

CHERINI, A. 1999, *L' archivio di pietra di Capodistria*. – Trieste. www.cherini.eu, 1. 3. 2013.

CUNJA, R. 1989, Arheološko izkopavanje na bivšem vrtu kapucinskega samostana v Kopru (1986–1987). – V: M. Guštin (ur.), *Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Kopra*, Ljubljana, 26–28.

DJOKIĆ, S. 2016, *Končno strokovno poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah v sklopu gradnje javne kanalizacije na Vergerijevem trgu v Kopru*. – Kranj (neobjavljeno).

FOSCAN, L. 2003, *Porte e Mura delle Città, Terre e Castella della Carsia e dell' Istria*. – Trieste.

FRELIH, M. 1990, *Terenski dnevnik*. – Koper (neobjavljeno).

FRELIH, M. 2002, *Koper – Ribiški trg. Strokovno poročilo*. – Ljubljana (neobjavljeno).

GUČEK, M. 2000, *Anonimna arhitektura v prenovi Kopra*. – Knjižnica Annales Majora, Koper.

GUŠTIN, M., M. SAKARA SUČEVIĆ, M. GERGOLET, V. PROHINAR, A. PRELOŽNIK, A. OGORELEC, M. BRENK in K. BRENK 2007, *Poročilo o zaščitnih izkopavanjih na Ukmarjevem trgu 5 v Kopru (Koper – Arheološko najdišče Koper, EŠD 236; Koper – Mestno jedro, EŠD 235), parc. št. 31 in 43 k.o. Koper*. – Piran (neobjavljeno).

GUŠTIN, M., K. ZANIER in A. PRELOŽNIK 2009, *Preliminarno poročilo o arheoloških raziskavah. Arheološka izkopavanja v Kopru, Ribiški trg 9*. – Koper (neobjavljeno).

HALE, J. R. 1983, *Renaissance War Studies*. – London.

HOFMAN, B. 2006, *Poročilo o arheoloških zaščitnih raziskavah na lokaciji Ribiški trg Koper, parcela št. 246 k.o. Koper*. – Ljubljana (neobjavljeno).

HOYER, S. A. in K. ZAJKO 2008, *Belvedere, Balluardo Terrapienato. Mestno razgledišče Koper. Konservatorski program*. – Piran (neobjavljeno).

HVALEC, S. in R. KLASINC 2014, *Arheološka raziskava ob gradnji v Kopru, gradnja panoramskega dvigala na parceli št. 141 k.o. 2605 – Koper. Dodatek – optični kablovod. Dodatek h končnemu strokovnemu poročilu o raziskavi 14-0261*. – Ljubljana (neobjavljeno).

HVALEC, S., R. KLASINC in Z. MODRIJAN 2014, *Arheološke raziskave na lokaciji Koper – mestno obzidje. Panoramsko dvigalo. Dodatek k prvemu strokovnemu poročilu o raziskavi 13-0197*. – Ljubljana (neobjavljeno).

HVALEC, S., R. KLASINC, Z. MODRIJAN in Z. MILEUSNIČ 2016, *Zaključno poročilo o arheoloških raziskavah na najdišču Koper – severno mestno obzidje 2013*. – Ljubljana (neobjavljeno).

JOSIPOVIČ, D., M. STOKIN in P. PREDAN 2006*, Poročilo o arheološkem sondiranju na lokaciji Pristaniški trg v Kopru*. – Slovenska Bistrica (neobjavljeno).

KAJFEŽ, T. 1998*, Staničev in Gortanov trg Koper. Poročilo o zaščitnem arheološkem sondiranju in arheološkem nadzoru*. – Koper (neobjavljeno).

KOVAČ, O. 2010a, *Poročilo o izvedeni predhodni arheološki raziskavi, arheološko dokumentiranje strojno izkopanih testnih jarkov na območju parcele št. 16 k.o. Koper, Bastion v Kopru*. – Ljubljana (neobjavljeno).

KOVAČ, O. 2010b, *Poročilo o izvedeni predhodni arheološki raziskavi, podpovršinski terenski pregled z arheološko sondo ob obzidju v Kopru na delu parcele št. 140 k.o. Koper*. – Ljubljana (neobjavljeno).

LIKAR, D. 2009, Arhitektura in razvoj obeh koprskih obzidij. – *Annales. Anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 19/2, 313–340.

MANNO, A. 2000, Venetian defences from the 15th to the 18th century. – V: *Cultucadses. Proceedings of the two conferences on fortifications. Fortifications and defensive systems in the Upper Adriatic*, *Piran, 15th November 2000*, Piran, 20–24.

MANNONI, T. 1997, Il problema complesso delle murature storiche in pietra. – V: *Archeologia dell' Architettura* 2. *Supplemento ad Archeologia Medievale* 23, Firenze, 15–24.

NOVŠAK, M. 2000a, *Preliminarno poročilo o prvi fazi opravljenih arheoloških del na Belvederu v Kopru med 3.8. in 10. 8. 2000*. – Sevnica (neobjavljeno).

NOVŠAK, M. 2000b, *Poročilo o arheoloških raziskavah na najdišču Koper – Belveder*. – Sevnica (neobjavljeno).

NOVŠAK, M. 2001, *Poročilo o opravljenem arheološkem terenskem dokumentiranju segmenta srednjeveškega mestnega obzidja v Kopru, Belveder (parc. 20/1 k.o. Koper – mesto)*. – Sevnica (neobjavljeno).

NOVŠAK, M. 2007, *Poročilo o arheoloških izkopavanjih na lokaciji samostanskega kompleksa sv. Ane v Kopru*. – Ljubljana (neobjavljeno).
OLIĆ, S. 2012, *Poročilo o arheološkem terenskem pregledu s strojnimi testnimi jarki na parc. št. 432/2 k.o. Koper*. – Brežice (neobjavljeno).
OLIĆ, S. 2018, *Poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah na lokaciji Koper – Elvaks (parc. št. 432/2 k.o. Koper)*. – Brežice (neobjavljeno).
PEČOVNIK, M. in J. RUPNIK 2016, *Prvo poročilo o arheološki raziskavi in arheološkem strukturnem pregledu v zahodni kleti Bastiona na obzidju v Kopru (parc. št. 16 k.o. Koper)*. – Idrija (neobjavljeno).
PIRKOVIČ, J. 2012, *Arheološko konservatorstvo in varstvo nepremične kulturne dediščine*. – Ljubljana. http://arheologija.ff.uni@lj.si/studij/gradivo/konservatorstvo/Arheologija-ZaJavnosti.pdf, 1. 3. 2013.
POLCENIGO, G. B. 1999, Poročilo z dne 22. oktobra 1701 o stanju in potrebah Kopra. – V: D. Darovec (ur.), *Stari krajepisi Istre*, Koper, 269–282.
PREDAN, P. in J. BIZJAK 2008, *Poročilo o arheoloških zaščitnih raziskavah – sondiranju in arheološkem nadzoru zemeljskih del na območju ulice Vojkovo nabrežje v Kopru*. – Piran (neobjavljeno).
SANUDO, M. 1999, Potopis po Istri. Istrska dežela. – V: D. Darovec (ur.), *Stari krajepisi Istre*, Koper, 31–38.
SIMERL, S. in V. PROHINAR 2010, *Poročilo o predhodnih raziskavah – sondiranje ohranjenega mestnega obzidja v objektu na Vojkove nabrežju b.š., na parceli št. 432/2, k.o. Koper, v Kopru*. – Malečnik (neobjavljeno).
SMOLE, E. 1957, Koprsko obzidje, Mudina vrata in Levji grad. – *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 5/1, Ljubljana, 26–38.
SNOJ, D. 1993, *Koper, Tovarniška ulica. Poročilo o arheoloških izkopavanjih*. – Ljubljana (neobjavljeno).
TRENZ, A. A. 1992, *Preliminarno poročilo o opravljenih arheoloških zaščitnih izkopavanjih na Vojkovem nabrežju 3 in Soški ulici 10 v Kopru*. – Koper (neobjavljeno).
TRENZ, A. A. 1993, *Preliminarno poročilo o opravljenem arheološkem nadzoru in arheoloških zavarovalnih izkopavanjih na področju Kidričeve ulice v Kopru*. – Koper (neobjavljeno).
TURK, M. in J. RUPNIK 2014, *Prvo strokovno poročilo o arheološkem testnem izkopu in arheološki raziskavi ob gradnji v Kopru – Bastion Belveder*. – Idrija (neobjavljeno).
ZANIER, K. 2011a, *Poročilo o arheoloških raziskavah: arheološko dokumentiranje strojno izkopanih jarkov za izvedbo NN kabelskega priključka, Ribiški trg, Koper, 18. 5.–23. 5. 2011*. – Koper (neobjavljeno).
ZANIER, K. 2011b, Arheološke raziskave na Ribiškem trgu v Kopru. – V: M. Guštin (ur.), *Urbana arheologija Kopra*, Annales Mediterranei 1, Koper, 65–72.
ZANIER, K. in B. KAVUR 2011, *Poročilo o arheoloških raziskavah, Ribiški trg 9, Koper, 14. 9.–25. 11. 2010*. – Koper (neobjavljeno).
ZUPKO, R. E. 1981, *Italian Weights and Measures from the Middle Ages to the Ninetheen Century*. – Philadelphia.
ŽITKO, S. 1989, *Poročilo o poteku in ugotovitvah ob izkopavanju v Kolarski 8 (rokopis)*. – Koper (neobjavljeno).
ŽITKO, S. 1998, Srednjeveška mesta v Istri. – V: J. Batič (ur.), *Srednjeveška mesta*, Ljubljana, 19–30.
ŽITKO, S. 2009, Koper na načrtu Giacoma Fina iz leta 1619. – V: D. Krmac (ur.), *Pianta di Capod'Istria: di com.ne dell' ill.mo sig.r Bernardo Malip.o Podestà e Cap.o : P.o agosto MDCXIX : disse.a da Giacomo Fino*, Histria documentum 1, Koper, 11–23.
ŽUPANČIČ, M. 1985a, *Kratko poročilo arheologa M. Župančiča*. – Koper (neobjavljeno).
ŽUPANČIČ, M. 1985b, *Poročilo o arheološkem nadzoru pri novogradnji na Repičevi ulici v Kopru*. – Koper (neobjavljeno).
ŽUPANČIČ, M. 1985c, *Koper / Cesta JLA: renesančno mestno obzidje*. – *Arheološki pregled* 26, Beograd, 188–189.

Jaka Bizjak
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
Območna enota Piran
Poljanska cesta 40
SI-1000 Ljubljana
jaka.bizjak@zvkds.si

Piran, poznoantično in srednjeveška obzidja

Piran's Late Antique and Medieval Fortifications

Marko Stokin

Izvleček: Namen prispevka je na podlagi redkih zaščitnih arheoloških raziskav, ki so v letih med 1987 in 2006 potekale v mestnem jedru Pirana in so neposredno povezane z razvojem mestnega obzidja, v kontekstu dosedanjega vedenja, arhivskih in drugih virov predstaviti razvoj mestnih obrambnih obzidij od pozne antike pa vse do danes ohranjenega in vidnega mestnega obzidja, ki je bilo postavljeno med letoma 1470 in 1533. Na ta način je mogoče tudi razložiti razvoj in širitev naselbine in prve začetke urbanizacije prostora. Materialni ostanki preteklih človeških kultur so dokument časa ter potrjujejo, dopolnjujejo ali zanikajo zgodovinske, ekonomske, družbeno-sociološke procese v naših mestih, zaradi česar je interpretacija arheoloških raziskav v mestih bistvena za razumevanje naše preteklosti ter v danem primeru tudi historičnega razvoja naselbine. Ostanki mestnih obzidij kažejo, da so bila mesta jadranske obale in otokov utrjena domala že od svojega nastanka. Za zgodnjo, predvsem prazgodovinsko poselitev so bistvene zlasti arheološke raziskave, ker je samo z njimi mogoče raziskati prazgodovinske strukture v mestih, slednje pa so velikokrat zelo slabo ohranjene ali celo uničene. Primerjava naših obalnih mest z drugimi istrskimi in jadranskimi mesti, ki so v temeljnih motivih oblikovanja mestnega tkiva tako sorodna našim mestom, izpričuje veljavnost tistih elementarnih oblikovnih zakonitosti, ki so se uveljavile v Sredozemlju kot plod nepretrgane urbanistične dediščine, ne nazadnje utemeljene tudi v podobnosti gospodarskih, družbenih in podnebnih razmer tega prostora.

Ključne besede: prazgodovina, rimsko obdobje, pozna antika, srednji vek, obzidja, naselbina, historični razvoj mesta

Abstract: The main aim of this contribution is to present the development of the town walls in Piran from the late antiquity to those built between 1470 and 1533, which are still preserved and visible today. The research is based on limited rescue archaeological investigations that were carried out between 1987 and 2006 in the town centre and were related to the development of its walls, and in the context of the current knowledge, archival and other sources. In this manner, it is also possible to explain the development and growth of the settlement, as well as its early urbanization. The material remains of the past human cultures are a document of their time and confirm, supplement, or negate the historic, economic, and social processes in our towns, which makes the interpretation of archaeological research in urban areas crucial for the understanding of our past, and in this case also of the historic development of the settlement. The remains of town walls indicate that all the towns of the Adriatic coast were fortified from their very beginnings. Archaeological research is of primary importance for the earlier, above all prehistoric settlement evidence. It is only through the medium of these that it is possible to research prehistoric structures in towns. These structures are often poorly preserved or even destroyed. The comparison of Slovenian coastal towns with other towns in Istria and on the Adriatic coast, displaying close similarities in the basic motifs of the formation of the urban fabric, bear witness to the validity of those elementary rules of design, which became current in the Mediterranean due to an uninterrupted urban development and ultimately based on the similarities in economic, social and climatic conditions in this region.

Keywords: prehistory, Roman period, Late Antiquity, Middle Ages, town walls, town, urban development

Slika/Figure 1 *Srednjeveško mestno obzidje na območju Mogorona, postavljeno v letih 1470–1533 (foto J. Jeraša, arhiv ZVKDS OE Piran). / Medieval town walls in the area of Mogoron Hill, constructed between 1470 and 1533 (photo by J. Jeraša, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

Uvod

Materialni ostanki preteklih človeških kultur so dokument časa ter potrjujejo, dopolnjujejo ali zanikajo zgodovinske, ekonomske, družbeno-sociološke procese v naših mestih, zaradi česar je interpretacija arheoloških raziskav v mestih bistvena za razumevanje naše preteklosti ter v danem primeru tudi historičnega razvoja naselbine. Ostanki mestnih obzidij kažejo, da so bila mesta jadranske obale in otokov utrjena domala že od svojega nastanka. Za zgodnjo, predvsem prazgodovinsko poselitev so bistvene zlasti arheološke raziskave, ker je samo z njimi mogoče raziskati prazgodovinske strukture v mestih, slednje pa so velikokrat zelo slabo ohranjene ali celo uničene. Primerjava naših obalnih mest z drugimi istrskimi in jadranskimi mesti, ki so v temeljnih motivih oblikovanja mestnega tkiva tako sorodna našim mestom, izpričuje veljavnost tistih elementarnih oblikovnih zakonitosti, ki so se uveljavile v Sredozemlju kot plod nepretrgane urbanistične dediščine, ne nazadnje utemeljene tudi v podobnosti gospodarskih, družbenih in podnebnih razmer tega prostora.[1]

Konec srednjega veka so lokalno nasilje, državljanske vojne in tuje invazije ter nezaščiteno zaledje mest po vsej Evropi pogojevale obnovitev rimskih obzidij, kot npr. v mnogih primerih v Nemčiji, ali pa gradnjo novih,[2] sicer pa so bila vsa mesta v srednjem veku obzidana.[3] S pojavom smodnika v Evropi v 13. stoletju, ki je preko islamskega Bizanca ali Španije prišel v Evropo, se je bistveno spremenil tudi način gradnje mestnih fortifikacijskih sistemov, zaradi česar so pričeli graditi močnejša in nižja obzidja s stolpi za artilerijo na najbolj izpostavljenih mestih.[4]

Konec 15. stoletja in v 16. stoletju je imelo v Italiji velik vpliv na zidavo tovrstnih mestnih obzidij delo Leona Battista Albertija „De re aedificatoria“ iz leta

1 Stokin, Žitko 2006, 86.
2 DeVries 1992, 259–260.
3 Heydenreich, Lotz 1976, 214.
4 DeVries 1992, 266.

1440,[5] ki je z omenjenimi priporočili povzročilo velike spremembe pri gradnji novih obrambnih obzidij.[6] Vplivi se kažejo tudi na najmlajšem, delno ohranjenem srednjeveškem mestnem obzidju na pobočju Mogorona v Piranu, ki je bilo postavljeno med letoma 1470 in 1533.

Na žalost je ohranjena prezentacija srednjeveškega mestnega obzidja v Piranu (*sl. 1*) ena redkih pri nas, vizualno sicer atraktivna, vendar z vidika širših strokovnih in znanstvenih raziskav kot tudi same interpretacije še vedno nedorečena in površna, zaradi česar so v prihodnosti potrebne bolj celovite interdisciplinarne raziskave z jasno arhivsko, historično raziskavo, arhitekturnimi in tehnološko-strukturnimi analizami v sodelovanju z arheološkimi raziskavami. Veliko večjo pozornost pa bi bilo potrebno že danes posvetiti arhitekturnim in arheološkim raziskavam obzidnih struktur v sklopu konservatorskih posegov, kjer se velikokrat še vedno izgubljajo podatki oziroma so bili ti podatki izgubljeni za vedno, kot je bilo to v primeru stolpa ob vhodu v mandrač (danes Tartinijev trg). Tam arheološke raziskave niso bile izvedene, zato razpolagamo samo s podatkom, da naj bi bil stolp postavljen leta 1452. Analitičnim raziskavam obzidij posvečajo večjo pozornost v tujini, tako v Italiji v primeru Brescie in Ferrare[7] ali prezentacijam v Veliki Britaniji, kjer so denimo samo antična obzidja[8] raziskana, prezentirana in predstavljena na številnih mestih v velikem obsegu: Manchester, Vindolanda Roman Army Museum Carvoran, Kinneil Antonine Wall, Bearsden Bath House.

Pomen dobro raziskanih, predstavljenih in interpretiranih obzidij se danes kaže tudi na UNESCO Seznamu svetovne dediščine, kamor je vpisanih veliko fortifikacijskih sistemov iz različnih časovnih obdobij.[9]

5 Alberti 1988.
6 DeVries 1992, 269.
7 Cortelletti, Cervigni 2000, 8.
8 Breeze 1986, 31.
9 Splet 1.

Pregled arheoloških virov

Prazgodovinsko in rimsko obdobje

Piranon, antično mesto, imenovano tudi Piranium, Pirano, Piranum[10] prvič omenja anonimni geograf iz Ravene v 7. stoletju.[11] Za nastanek naselja je bila odločilna obalna plovba, ki so jo sprva gojili predvsem grški kolonialisti v pozno helenističnem obdobju na Jadranu.[12] Izhajajoč iz slednjega naj bi bilo ime Piranon grškega jezikovnega izvora,[13] pri čemer naj bi mesto imelo tudi svojo predrimsko histrsko-kaštelirsko fazo.[14] R. Matjašić na drugi strani povezuje krajevne toponime v Istri z ostanki rimske podeželske arhitekture, čeprav je to, kot ugotavlja, težko dokazati.[15]

Izredna je geostrateška lega naselja, ki se je izoblikovalo na koničastem rtu polotoka Madona, ki se lijakasto vzpenja proti pobočju Mogorona, na vrhu katerega danes dominira še vedno ohranjeno poznosrednjeveško mestno obzidje iz druge polovice 15. in 16. stoletja. V preteklosti so nekateri raziskovalci predvidevali, da je Piran nastal v času rimskega imperija,[16] drugi so domnevali, da sta prazgodovinsko gradišče in celo rimski kastel stala na prostoru današnje cerkve sv. Jurija, samo ime Marciana pa je L. Morteani povezoval z rimsko kolonijo.[17] Razvoj obzidane utrdbe so domnevno postavljali že v prazgodovinsko obdobje, saj naj bi vsa pomembna naselja v Istri imela predrimsko, histrsko-kaštelirsko fazo.[18]

Danes vemo, da je bil piranski polotok z dominantno lego v Tržaškem zalivu naseljen že v prazgodovinskem času, kar kažejo keramične najdbe iz srednje bronaste dobe, odkrite v času arheoloških zaščitnih izkopavanj v samem mestnem jedru na Starem trgu, danes Trg 1. maja (odslej Stari trg).[19] Prazgodovinska in rimska poselitev je bila izpričana tudi na prostoru

10 Kos 1902, 227.
11 Anonymus Ravennas IV 31; v14.
12 Šašel 1974, 452.
13 Šašel 1974, 452.
14 Suić 1976, 35.
15 Matjašić 1994, 16.
16 Degrassi 1962.
17 Morteani 1885.
18 Suić 1976, 16.
19 Stokin 1990.

Slika/Figure 2 *Cerkev sv. Jurija (foto D. Tomšič). / The parish church of St George in Piran (photo by D. Tomšič).*

cerkve sv. Jurija (*sl. 2*),[20] kjer so bile odkrite številne najdbe: bodalo iz bronaste dobe, katerega najdiščna lokacija sicer ni zanesljiva,[21] prazgodovinska keramika, certoška fibula,[22] številne najdbe rimskih tegul z žigi C. Clodius, T. Coeli[23] in P. Ituri Sabini,[24] rimski arhitekturni ostanki v sondi št. 9 v cerkvi sv. Jurija,[25] poznoantične najdbe s fibulo pava iz 5. do 7. stoletja, novci,[26] ostanki sakralnega objekta manjših dimenzij, verjetno iz časa od 9. do 11. stoletja, ter ostanki mestnega obzidja iz 12. stoletja[27] (*sl. 3*).

Arheološke raziskave v mestnem jedru Pirana (Stari trg) (*sl. 4*), v neposredni bližini verjetnega antičnega pristanišča oziroma srednjeveškega mandrača (danes Tartinijev trg), na prostoru sv. Jurija ter drugih manjših lokacijah v Piranu (Verdijeva in Trubarjeva ulica)[28] kažejo predvsem na intenzivno gradbeno dejavnost, ki se je odvijala že v poznorepublikanskem in cesarskem času.[29] Tedaj je območje poselitve segalo vse do domnevnega antičnega pristanišča, kar kažejo najdbe in ostanki objektov na Bolniški ulici 1 s tipičnimi ribiškimi najdbami,[30] in odkritja na prostoru Tartinijeve hiše,[31] kjer so na mestu nekdanjega mandrača že v preteklosti predvidevali obstoj rimskega pristanišča.[32] Omenjeni objekti in najdbe kažejo, da je bil prostor neposredno ob mandraču poseljen in so tam potekale dejavnosti, ki jih lahko povežemo s pristaniščem.

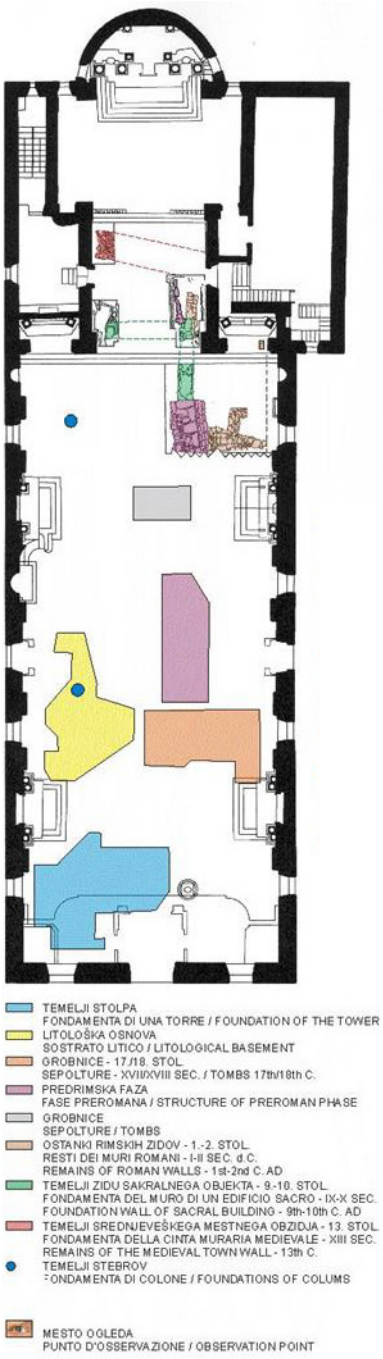

Slika/Figure 3 *Cerkev sv. Jurija: tlorisni prikaz arheoloških ostankov različnih gradbenih faz (arhiv ZVKDS OE Piran). / The parish church of St George: floor plan of archaeological remains from different construction phases (Archive IPCHS Regional Office Piran).*

20 Snoj, Novšak 1992; Sakara Sučević 2008, 345.
21 Vinski 1961, 21.
22 Snoj, Novšak 1992, 271.
23 Gregorutti 1888, 359–360.
24 Gregorutti 1888, 369.
25 Snoj, Novšak 1992, 492; FMRSl I, 66–4.
26 Snoj 1993, 71; FMRSl III 43–1, 2, 6.
27 Snoj, Novšak 1992, 269.
28 Stokin, Šemrov 1988, 270–271.
29 Zanier 2015.
30 Snoj 2004; FMRSl IV 30–1; Stokin, Karinja 2004, 47.
31 Boltin Tome 1985, 285.
32 Kandler (1879) 1995, 64–65.

Slika/Figure 4 *Arheološka izkopavanja leta 1988 na Trgu 1. maja (Stari trg) z vidnimi temelji obzidja (arhiv ZVKDS OE Piran). / Archaeological excavations in 1988 on Trg 1. maja (Stari trg) with visible foundations of the town walls (Archive IPCHS Regional Office Piran).*

Slika/Figure 5 *Trg 1. maja (Stari trg) z ostanki antične baze mlina, 1988 (arhiv ZVKDS OE Piran). / Trg 1. maja (Stari trg) with the remains of an ancient mill base, excavated in 1988 (Archive IPCHS Regional Office Piran).*

Zadnje arheološke raziskave na Kumarjevi ulici 3 kažejo, da rimska poselitev prostora ob pristanišču ni bila omejena samo na priobalni del, temveč je segala tudi v višje ležeče predele današnjega mesta. To izpričujejo arheološke najdbe v objektu Godbeni dom, kjer je bila najdena rimska plast s fragmenti tere sigilate.[33] Pomemben pokazatelj gospodarskih povezav antične naselbine na polotoku Pirana je tudi prisotnost štirih amfor, najdenih pred rtom Punta, ki jih datirajo v čas med 3. stoletjem pr. n. št. in 1. stoletjem n. št.[34]

Pozna antika in zgodnji srednji vek

Zaščitne arheološke raziskave na Starem trgu pomenijo edini večji destruktivni poseg v zadnjih desetletjih v historičnem mestnem jedru Pirana, narejen v sklopu prenove Židovskega kareja leta 1987.[35] Kljub negativnim posledicam rušenja srednjeveške stavbne dediščine je na področju arheologije v določenem segmentu prvič omogočil zaščitno raziskavo najstarejših poselitvenih faz piranskega polotoka.

Poleg prazgodovinskih najdb,[36] četudi brez jasno vidnih gradbenih struktur, se starodavna poselitev na območju Starega trga kaže na podlagi jasno vidnih rimskih gradbenih struktur oziroma objektov iz poznorepublikanskega, cesarskega časa in pozne antike.[37] Kontinuiteto poselitve potrjujejo številni srednjeveški ostanki,[38] med njimi tudi gospodarski objekti (*sl. 5*).[39]

Glede na to, da v tlorisni zasnovi odkriti ostanki rimskih objektov na Starem trgu odstopajo od pravokotno zasnovanega najstarejšega mestnega trga in ne potrjujejo domneve o rimskem urbanem izročilu,[40] ki naj bi se ohranilo prav na omenjenem trgu,[41] je pri razvoju osrednjega mestnega trga igralo očitno vidnejšo vlogo obdobje pozne antike. Temelji poznoantičnega obzidja kot tudi vsi ostali srednjeveški objekti potekajo v smeri sever–jug, zaradi česar lahko sklepamo, da je srednjeveška urbana struktura trga dediščina poznoantične urbanizacije mesta. Na obstoječo urbano strukturo Starega trga je verjetno vplival predvsem čas med 6. in 8. stoletjem, na kar kažejo domnevni temelji obzidja, v katerem je bila najdena tudi zgodnje krščanska oljenka. V strukturi zidu najdena oljenka lokalne proizvodnje je slaba imitacija severnoafriških oljenk, brez ornamenta na disku, in jo lahko okvirno datiramo v časovni razpon od 4. do 6. stoletja.[42] Časovni okvir poselitve tega pre-

33 Lazar, Stokin 2009, 23.
34 Boltin Tome 1989, 15.
35 Stokin 1988, 188–189.
36 Stokin 1988, 188.
37 Stokin 1988, 188–189.
38 Guštin 2004, 14–16; Cunja 2004, 69.
39 Stokin 2004, 21.
40 Mumford 1969, 311.
41 Bernik 1968, 134.
42 Knific, Sagadin 1991, 68–69.

Slika/Figure 6 *Predviden potek mestnih obzidij Pirana (izvedba E. Lazar, arhiv ZVKDS OE Piran). / Projected town walls line of Piran (digital graphics by E. Lazar, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

dela mesta potrjujejo tudi ostale številne arheološke najdbe, najdene na tem mestu,[43] ter novec Justinijana II. (druga regalna doba, 705–711).[44] Opredelitev folisa za kov iz drugega regalnega obdobja Justinijana II. (685–695; 705–711) ni pravilna. Justinijan II. štetja let svoje druge vlade ni začel znova, medvladja sploh ni štel, ampak je sešteval naprej, začenši z XX. Popolne analogije novcu nismo našli, opozarjamo pa na podobnosti s poznejšimi novci. Averzi zadnjih ravenatskih kovov Konstantina V. (741–775) s sovladarjem Leonom IV. (po l. 751) so zelo sorodni. Langobardi istega leta osvojijo Ravenno, Ajstulf (749–756) pa najpozneje leta 752 prične kovati folise z enako legendo na reverzu.[45]

Prav na podlagi domnevnih temeljev obzidja in poznoantičnih najdb, ki jih na drugih mestih v Piranu ni zaslediti, lahko sklepamo, da je bil obseg poselitve v času pozne antike precej manjši kot za časa rimske pozne republike in cesarstva, ko je segal vse do današnjega Tartinijevega trga oziroma do Bolniške in Kumarjeve ulice 1[46](*sl. 6*).

Temelj, verjetno poznoantičnega obzidja, širine 1,45–1,50 m je bil grajen v tehniki pravokotno zloženih kamnov (*sl. 4*). Obzidje je potekalo po vzhodni strani trga in je v tem času mogoče varovalo samo predel današnje Punte ali drugače omejenega območja.[47] Na smer enega najstarejših mestnih obzidij Pirana so se v zgodnjem srednjem veku ali že pred tem naslonili objekti, ki so tako pričeli oblikovati vzhodno stran najstarejšega mestnega trga in nakazali pot širitve mesta proti nekdanjemu mandraču, današnjemu Tartinijevemu trgu. Verjetni ostanki temeljev ob-

43 Stokin 1988; Perko Vidrih 1994; Pröttel 1996.
44 FMRSl III 43–7.
45 Pomoč in nasvete sta prispevala g. Fabrizzio Rossini (CH), zlasti pa g. Alain Gennari (IT), za kar se jima iskreno zahvaljujemo.
46 Stokin 2004; Snoj 2004; Lazar, Stokin 2009, 23.
47 Bernik 1968.

Slika/Figure 7 *Predvideni potek obzidja konec 13. stoletja (izvedba E. Lazar, arhiv ZVKDS OE Piran). / Projected 13th-century town walls line of Piran (digital graphics by E. Lazar, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

zidja na Starem trgu iz časa med 6. in 8. stoletjem mogoče predstavljajo začetek razvoja obzidanega mesta, čeprav ne smemo zanemariti prazgodovinskega obdobja in možnosti obstoja *castruma* ali *castella*[48] oziroma utrdbe, za kar pa zaenkrat nimamo materialnih dokazov. Mestna četrt „Castello", ki je zavzemala območje vzpetine od nekdanje cerkvice sv. Andreja vse do pokopališča ob cerkvi sv. Jurija[49] in je označena na mestnem načrtu iz leta 1905,[50] je obstajala še v 15. stoletju, vendar jo opisujejo kot slabo ohranjeno utrdbo in je mogoče obdržala samo toponim iz preteklosti. Piran naj bi obdajalo obzidje tudi na hribu, vmes naj bi stal grad, imenovan „San Zorzi", ki je bil „močan", vendar ne vzdrževan.[51] Na tem mestu je potrebno omeniti tudi zidno strukturo, grajeno iz velikih apnenčastih kamnitih blokov brez vezivnih sredstev, ki je bila odkrita v času arheoloških sondiranj.[52] Njen potek je bil naknadno ugotovljen tudi z geofizikalnimi raziskavami v sami cerkvi sv. Jurija, ki je hipotetično lahko celo iz predrimskega časa[53](*sl. 3*).

Mestno obzidje od 12. do 15. stoletja

Na prostoru sv. Jurija so bili odkriti ostanki manjšega sakralnega objekta, ki datirajo v čas od 9. do 11. stoletja, ostanki mestnega obzidja iz 12. stoletja[54] ter številni gradbeni elementi, kot sta dva dela oltarnih pregrad iz 9. do 11. stoletja, vzidana v jugozahodno in severozahodno steno krstilnice,[55] tranzena iz 11. stoletja, vzidana v vzhodno steno krstilnice,[56] ter kamniti stebrički oltarne pregrade s pleteninasto ornamentiko, prav

48 Kandler (1879) 1995, 14; Mihelič 1995, 5.
49 Kandler (1879) 1995, 18.
50 Caprin 1968, 124–125.
51 Sanudo 1483, III–52.
52 Snoj, Novšak 1992, 271.
53 Guček, Hudolin, Stokin 1996, 492; Kovač 2005, 16.
54 Snoj, Novšak 1992, 269.
55 Sagadin 1977.
56 Sagadin 1977.

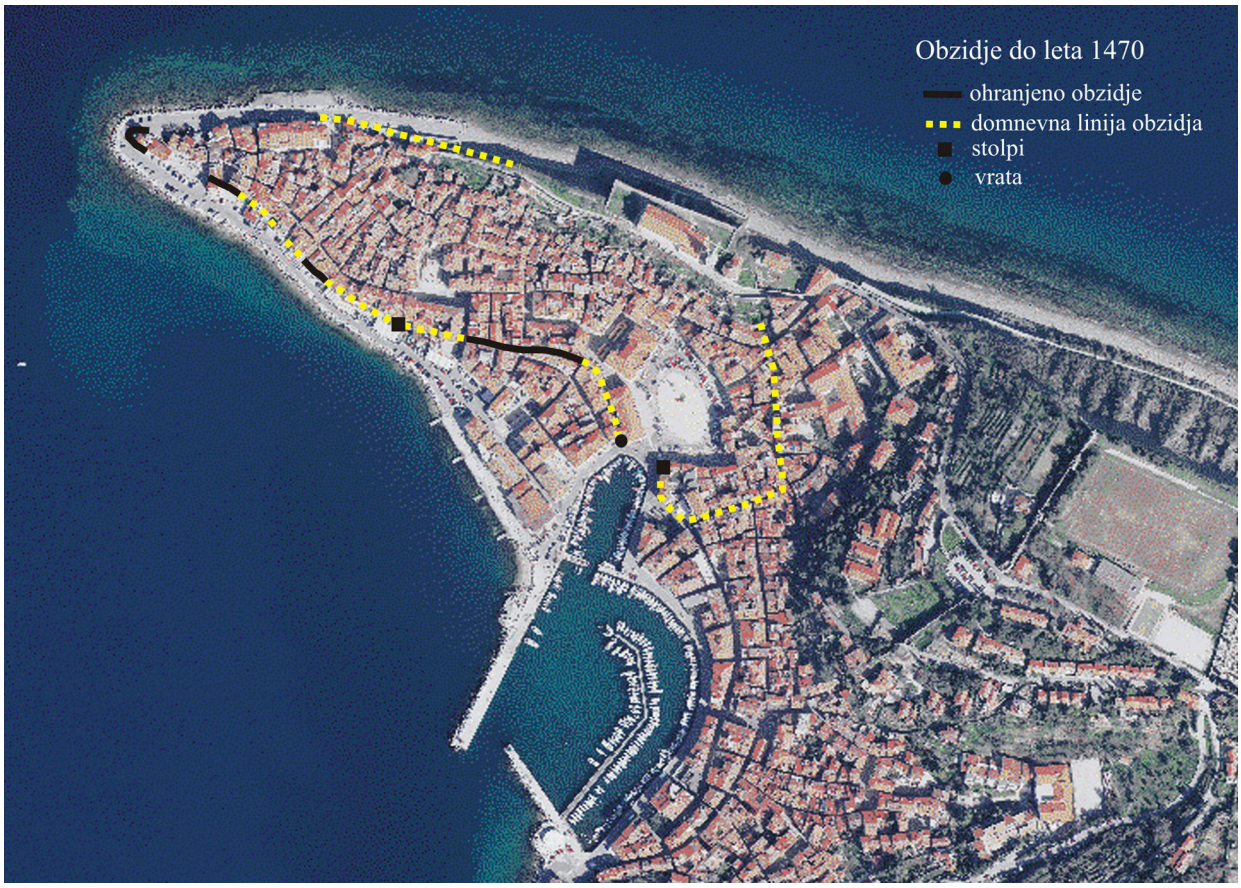

Slika/Figure 8 *Verjetni potek piranskega mestnega obzidja med 13. in 15. stoletjem (izvedba E. Lazar, arhiv ZVKDS OE Piran). / Presumed town walls line of Piran between the 13th and 15th centuries (digital graphics by E. Lazar, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

tako datirani v 9. stoletje.[57] V vsakem primeru lahko ostanke temeljev sakralnega objekta, odkrite v času arheoloških sondiranj v cerkvi sv. Jurija, v povezavi s pridobljenimi georadarskimi rezultati[58] ter ohranjenimi arhitekturnimi elementi sakralne namembnosti povežemo z manjšo cerkvijo, ki je stala znotraj mestnega obzidja iz 12. stoletja.[59] To pomeni, da je stala predhodnica cerkve, posvečene Devici Mariji in sv. Juriju, verjetno zgodnje romanske provenience, v obzidanem mestu. Nadomestila jo je večja romanska cerkev, ki jo omenja Kandler in objavlja tudi njen tloris,[60] dokončno povečano tlorisno zasnovo pa je cerkev sv. Jurija dobila leta 1344.[61]

Časovni okvir sakralnega objekta in obzidja na tem mestu potrjuje tudi slonokoščeni relikviarij, ki je bil odkrit pod enim od oltarjev leta 1592 in je datiran v sredino 11. stoletja.[62] V 9. stoletje je datirana tudi romanska krstilnica sv. Janeza Krstnika.[63]

Ob širjenju mesta se je širilo tudi obzidje. To kažejo novi podatki že omenjenih arheoloških raziskav v cerkvi sv. Jurija, kjer so bili odkriti temelji obzidja iz časa pred 13. stoletjem,[64] ki mu lahko sledimo na Trubarjevi ulici 8[65] in ga povežemo s Poljskimi vrati (Porta Campo; *sl. 7*).

Nastanka obzidja, ki je izpričano v arhivskih virih, na podlagi pomanjkljivih arheoloških najdb v sondi v cerkvi sv. Jurija ni mogoče natančno časovno opredeliti.[66] Lahko pa predvidevamo, da je bilo postavljeno med 10. in 12. stoletjem glede na njegov odnos do

57 Snoj 1991, 269–271.
58 Guček, Hudolin, Stokin 1996, 492.
59 Kovač 2009, 7.
60 Kandler 1847, 36.
61 Kovač 2007, 3.
62 Luca 1992, 61.
63 Kovač 2007, 49.
64 Snoj, Novšak 1992, 269.
65 Rozman 2015.
66 Snoj, Novšak 1992, 269.

verjetno romanske cerkve, ki je stala na prostoru današnje cerkve sv. Jurija.

Poteku obzidja lahko sledimo na Punti, kjer je potekalo ob obali. Imelo je troje vrat, ki so se odpirala proti morju: Miljska (*Porta Mugla*), Stolnična (*Porta Domo*) in Srednja (*Porta Misana*), po katerih so bile poimenovane tudi mestne četrti.[67]

Manjša arheološka zaščitna sondiranja na Punti (Gregorčičeva ulica 9) kažejo, da je bilo obzidje grajeno ob obali iz dvojnega zidu s polnilom (širina 1,30 m, višina 2,50 m), verjetno zato, ker je bilo izpostavljeno stalnemu izpodkopavanju morja. Dokumentirani sta bili dve različni tehniki gradnje, kar kaže na obnovo oziroma na novo postavitev obzidja. Temelji obzidja so bili postavljeni 1,65 m globoko v prodnato podlago. Med polnilom se je sporadično pojavljal tudi rimski odpadni gradbeni material.[68]

Zaradi odsotnosti najdb je datacija prve faze obzidja nejasna, medtem ko lahko drugo gradbeno fazo verjetno povežemo z obnovo in gradnjo obzidja v 15. oziroma v začetku 16. stoletja, potem ko se s prihodom Benečanov leta 1283 pričneta intenzivnejša širitev mesta in s tem povezana gradnja novega obzidja.[69]

Po letu 1283, ko je bila mestna hiša „Antico Palazzo" preseljena iz Starega trga na prostor ob mandraču in je bila leta 1291 postavljena nova mestna hiša,[70] je bilo obzidje verjetno opuščeno. A. Alisi domneva, da so v začetku 13. stoletja potekala obnovitvena dela tudi na cerkvi sv. Jurija ali pa je bila cerkev povečana.[71] Verjetno je tudi razširitev obstoječe cerkve ali gradnja nove in večje sprožila odstranitev dela obzidja ob prezbiteriju, saj so potrebovali več prostora, ki je bil zaradi naravne topografije terena izrazito omejen. Obnovitvena dela na piranski cerkvi iz začetka 13. stoletja bi bilo mogoče povezati s povečanjem obstoječe predromanske cerkve v kompleks nove romanske bazilike, ki jo podrobneje opisuje Kandler.[72]

V tem času je bila naselbini priključena četrt Porto Campo, ki je bila zaščitena z novim obzidjem, zaščiten in utrjen je bil tudi vhod v pristanišče.[73] Kljub pomanjkanju arheoloških podatkov lahko oba obrambna stolpa ob vhodu v mandrač datiramo v leto 1343.[74] Glede na to, da se je pričela širitev mesta že konec 13. stoletja, lahko sklepamo, da so bili stolpi za zaščito pristanišča postavljeni že ob postavitvi mestne palače oziroma je bil prostor pristanišča zaščiten na drugačen način (*sl. 8*). Na podlagi arhivskih virov in ob izostanku arheoloških podatkov je zaenkrat natančna datacija nemogoča, vsekakor pa je novo obzidje iz leta 1283 oziroma iz konca 13. stoletja obsegalo že prej omenjeno novo četrt Porta Campo z novimi vhodi v mesto na kopenski strani: mogoče že prva Rašporska vrata ter vhoda na severnem kopenskem delu Carrare Grande in Carrare Piccola, medtem ko so se ohranili vsi že omenjeni vhodi iz morske strani (*sl. 7*). Po podreditvi Pirana Beneški republiki leta 1283 je obzidje obdržalo enako pomembno funkcijo, kot jo je imelo prej, le da je zdaj meščane ščitilo pred sovražniki Beneške republike, pred Turki, roparji in pred nalezljivimi boleznimi.[75]

Mestno obzidje v obdobju med 15. in 16. stoletjem

Najpomembnejša širitev mesta, obnova in ponovna postavitev obzidja so se pričeli v drugi polovici 15. stoletja,[76] ko je nastal kopenski obzidni venec nad mestom, vključena pa je bila tudi četrt Marciana.[77]

Mestno obzidje, ki je v končni fazi pomenilo tako morsko kot tudi kopensko zaščito srednjeveškega mestnega jedra (*sl. 8*), so gradili postopoma od leta 1470 do 1533, kar se dobro vidi na karti de Franceschija.[78]

V uvodu omenjena sprememba gradnje fortifikacijskih mestnih sistemov se je zaradi novega načina vojskovanja[79] uveljavila tudi v Piranu, kar se najlepše kaže na primeru najmlajšega obzidja na območju Mogorona. Tukaj naj bi kot prvo pričeli graditi novo

67 Hoyer 2006, 10.
68 Stokin 1994.
69 Hoyer 2007, 134.
70 Hoyer 2007, 134.
71 Alisi 1987, 5.
72 Kandler 1847, 336.
73 Hoyer 2007, 134.
74 Hoyer 2007, 135.
75 Bonin 2006, 7.
76 Hoyer 2006, 10.
77 Hoyer 2007, 134.
78 Caprin (1905) 1968.
79 DeVries 1992, 259–260.

Slika/Figure 9 *Stolp 5, vrata sv. Nikolaja (foto E. Lazar, arhiv ZVKDS OE Piran). / Wall tower 5, St Nicholas' Gate (photo by E. Lazar, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

Slika/Figure 10 *Vrata Marciana (M. M. Kovač, arhiv ZVKDS OE Piran). / Marciana Gate (photo by M. M. Kovač, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

obzidje na območju Pusterle, in sicer leta 1470.[80] Postopoma je bil verjetno dograjen celoten kopenski pas na področju Mogorona in postavljenih je bilo vseh osem kvadratnih obrambnih stolpov, ki so bili na zunanji strani zaprti.[81] Vsi stolpi imajo zidno krono. Sedem stolpov nima strehe, peti, ki je stal ob vratih sv. Nikolaja, pa je imel dve nadstropji – spodnje je bilo narejeno iz nasipa, zgornje pa na oboku (*sl. 9*).

Nad nasipom sta bila postavljena dva 12-funtna topova brez ležišč.[82] Kot poroča Palcenigo v začetku 18. stoletja, je pred vrati sv. Nikolaja stal nekoliko nižji zunanji obrambni zid s strelnimi linami in vrati, ki pa v tistem času niso imela vratnih kril; prav tako so bila tudi krila „Velikih vrat" tedaj že stara in neuporabna.[83] Iz slednjega lahko sklepamo, da je piransko obzidje na kopni strani, na pobočju Mogorona, imelo več vrat, in sicer: osrednja vrata sv. Nikolaja, danes vgrajena v stolp št. 5 z večjimi stranskimi vrati Pusterla,[84] na pobočju druga Rašporska vrata (Rozmanova ulica) in neposredno ob morju vrata Marciana, ki verjetno označujejo zaključek gradnje zadnjega piranskega mestnega obzidja z letnico 1533 (*sl. 10*).[85] Iz poročila Palcenige[86] in arhivskih virov[87] lahko tako sklepamo, da so ob stolpu 5 obstajala dvojna vrata, ki so bila dokumentirana tudi v času manjših arheoloških raziskav leta 2006.[88]

Arheološke zaščitne raziskave na obravnavanem prostoru so že leta 1987 potrdile obstoj cerkve sv. Mohorja in Fortunata ter grobišča, kjer je bilo odkritih sedemnajst grobov, večina brez pridatkov, ter temelji vogala sakralnega objekta z romanskim tlakovanjem.[89]

80 Caprin 1968, 128–132.
81 Hoyer 2006, 10.
82 Darovec 1999, 274.
83 Darovec 1999, 274.
84 Hoyer 2006, 10.
85 Hoyer 2006, 10.
86 Darovec 1999, 274.
87 Hoyer 2006, 10.
88 Stokin, Predan 2007, 155–157.
89 Stokin 1988, 271.

V neposredni bližini nedaleč stran od vrat je stala druga cerkev sv. Nikolaja, po kateri so bila vrata tudi poimenovana.[90] Rezultati zadnjih arheoloških raziskav, opravljenih leta 2006 v stolpu št. 5 in neposredno ob cesti, kljub svoji fragmentarnosti prinašajo nove podatke prav o vratih sv. Nikolaja.[91]

V stolpu št. 5 (vrata sv. Nikolaja) (*sl. 9*) lahko delno ohranjena gotska vrata, ki so bila vzidana v sam stolp, povežemo s tlakom neposredno pod novodobnim tlakovanjem. Izdelan je bil iz nepravilnih kamnitih plošč različnih dimenzij, njegov potek pa odstopa od tlakovanja obstoječega stolpa in ga lahko povežemo samo z gotskimi vrati sv. Nikolaja (*sl. 11*).[92] To potrjuje, da je bil na mestu stolpa št. 5 vhod z gotskimi vrati in tlakom že pred letom 1470.

Z manjšim posegom (izkop površine 15 × 40 cm) smo pod obravnavanim tlakom odkrili najstarejše tlakovanje, kompaktno sprijeto antropogeno plast, sestavljeno iz premešanih grobih in drobnih sestavin, vendar brez arheoloških najdb, zaradi česar je datacija tlakovanja kronološko nedoločljiva. V vsakem primeru pa lahko omenjeno plast opredelimo kot najstarejše tlakovanje, ki bi lahko bilo celo antične provenience. Na obravnavanem prostoru je bil najden lok samostrelne fibule.[93] Boltinova omenja tudi skeletne pokope brez pridatkov in trikoten kos rimske napisne plošče iz apnenca, velikosti 42 × 46 cm, z ohranjenimi črkami VRIV v prvi vrsti in S v drugi, ki

Slika/Figure 11 *Tlakovanja gotskih vrat v stolpu 5 pred letom 1470 (foto B. Tušek). / Pavement of the Gothic door in wall tower 5 before 1470 (photo by B. Tušek).*

je ležala na nogah enega izmed skeletov.[94] Na podlagi arheoloških raziskav na prostoru platoja „Pusterla“, nekoč vrat sv. Nikolaja, je mogoče predvideti, da so vhodna vrata na tem mestu dobila ime po cerkvici sv. Nikolaja, ki je verjetno v 11. in 12. stoletju stala nedaleč stran, poleg cerkve sv. Mohorja in Fortunata. Na osnovi ostalin v sondi 7, izkopani neposredno ob

Slika/Figure 12 *Ostanki temelja predhodnega obzidja ali stolpa (arhiv ZVKDS OE Piran). / Remains of the foundations of previous walls or tower (Archive IPCHS Regional Office Piran).*

90 Naldini 1700; Caprin (1905) 1968.
91 Stokin, Predan 2007.
92 Stokin, Predan 2007.
93 Zadnikar 1958–1959, 335.
94 Boltin 1962–1964, 195.

Slika/Figure 13 *Potek mestnega obzidja iz 16. stoletja (izvedba E. Lazar, arhiv ZVKDS OEPiran). / 16th-century town walls line (digital graphics by E. Lazar, Archive IPCHS Regional Office Piran).*

dovozni cesti, domnevamo, da je tod stalo obzidje že pred nastankom obstoječega, saj je bil v sondi odkrit temelj zidu, ki je potekal v smeri vgrajenih gotskih vrat v stolpu št. 5 (*sl. 12*).[95] Slednjega morda lahko povežemo z obzidjem, ki je stalo ob vratih sv. Nikolaja in je bilo ob gradnji najmlajšega obzidja tudi odstranjeno. Če strnemo, je bilo na pobočju Mogorona nad Piranom, kjer še danes stojijo ostanki obzidja, v različnih časovnih obdobjih – mogoče že v antiki, v srednjem veku in konec 15. stoletja – troje različnih tlakovanih poti v naselbino z mestnimi vrati in obzidji, ki so se zaradi različnih potreb stalno spreminjala.

Zaključek

Največji obseg v antičnem času je naselbina doživela verjetno v poznorepublikanskem in v cesarskem času, ko je poselitev segala vse do domnevnega antičnega pristanišča ob nekdanjem mandraču, današnjem Tartinijevem trgu, kar kažejo najdbe iz Bolniške 1,[96] hiše Tartini[97] in Kumarjeve ulice 3.[98] Za to obdobje nimamo podatkov, ki bi kazali, da je bila naselbina obzidana. Verjetno se je to zgodilo v času med 6. in 8. stoletjem, ko je bilo obzidje omejeno samo na najstarejši predel starega mestnega jedra na Punti. Drugo širitev mesta potrjujejo ostanki obzidja v cerkvi sv. Jurija, Porta Campu in ostanki obzidja na Trubarjevi 8. Nastanek tega obzidja lahko okvirno datiramo v obdobje med 10. in 12. stoletjem. Točnega nastanka obzidja zaenkrat še ne moremo časovno opredeliti, njegova funkcija pa je prenehala konec 13. stoletja, ko je bila s prihodom Benečanov leta 1283 ob mandraču leta 1291 postavljena nova mestna hiša. Verjetno je bilo konec 13. stoletja postavljeno novo obzidje, ki je

95 Stokin, Predan 2007.

96 Snoj 2004, 32.

97 Boltin Tome 1985, 285.

98 Lazar, Stokin 2008.

potekalo po današnji Kumarjevi ulici in je obsegalo tudi Porta Campo ter sámo pristanišče (mandrač), ki je bilo tudi varovano s stolpi in obzidjem. Njegovega poteka na vzhodni strani pristanišča zaenkrat ne poznamo oziroma lahko le hipotetično predvidimo njegov potek (*sl. 8*). Hitra širitev mesta, povezana tudi z uspešnim gospodarstvom, je pripeljala do zadnje obnove obzidja ob obali in gradnje novega, ki so ga gradili na pobočju Mogorona, Pusterle; vključena pa je bila tudi četrt Marciana v letih 1470–1533[99] (*sl. 13*).

Literatura in viri

ALBERTI, L. B. 1988, *On the Art of Building in Ten Books*. – Cambridge.

ALISI, A. 1972, *Pirano, La sua Chiesa, La sua Storia*. – Trst.

ANONIMUS RAVENNAS, *Cosmographia*: M. Pinder in G. Parthey (ur.) 1860, *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica*. – Berlin.

ANSl 1975*, Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana.

BERNIK, S. 1968, *Organizem slovenskih obmorskih mest, Koper, Izola, Piran*. – Ljubljana.

BOLTIN, E. 1962–1964, Piran. – *Varstvo spomenikov* IX.

BOLTIN TOME, E. 1970–1971, Zametki primorskih mest. – *Arheološki vestnik* 21–22, 167–172.

BOLTIN TOME, E. 1979, Slovenska Istra v antiki in njen gospodarski vzpon. – *Slovensko morje in zaledje* 2/3, 41–61.

BOLTIN TOME, E. 1985, Piran. – *Varstvo spomenikov* 27, 285.

BOLTIN TOME, E. 1989, Arheološke najdbe na morskem dnu slovenske obale. – *Kronika* 37/1–2, 6–16.

BONIN, F. 2006, The stony shield. – V: J. Hočevar (ur.), *Piran: the town-wall*, Piran, 7.

BREEZE, D. J. 1986, The Frontier in Britain 1979–1983. – *Studien zu den Militärgrenzen Roms III, 13th International Limeskongress, Aalen 1983: Vorträge*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 20, Stuttgart, 21–34.

CAPRIN, G. (1905) 1968, *L'Istria nobilissima*. – Trieste.

CORTELLETTI, M. in L. CERVIGNI 2000, Edilizia residenziale a Brescia tra XI e XIV secolo. – V: G. P. Brogiolo (ur.), *Archeologia dell'Architettura V, Supplemento ad archeologia medievale XXVI*, Firenze, 87–100.

CUNJA, R. 2004, Zbirka Gajšek. – V: M. Guštin (ur.), *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana / Ceramiche medievali e postmedievali da Pirano e San Giovanni*, Annales Mediterranea, Koper, 69–203.

DAROVEC, D. 1999, Giovanni Battista Polcenigo: poročilo o stanju in potrebah Kopra. – V: D. Darovec (ur.), *Stari krajepisi Istre*, Knjižnica Annales majora, Koper, 267–282.

DEGRASSI, A. 1962, Il porto romano di s.Giovanni della Corneta. – *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 38, 141–152.

DEVRIES, K. 1992, *Medieval military technology*. – Peterborough.

FMRSl I = KOS, P. 1988*, Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien: Teil* I. – Berlin.

FMRSl III = KOS, P. in A. ŠEMROV 1995, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien: Teil* III. – Berlin.

FMRSl IV = ŠEMROV, A. 1998, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien: Teil* IV. – Berlin.

GREGORUTTI, C. 1888, Le marche di fabrica dei latee -rizi di Aquileia. – *Archeografo Triestino* 14, Trst, 345–398.

GUČEK, M. 1992, Piran, župnijska cerkev sv. Jurija. – *Varstvo spomenikov* 34, 265–268.

GUČEK, M., J. HUDOLIN in M. STOKIN 1996, *The conservation project and presentation of St. George's minster church in Piran (Slovenia). – The heritage and social changes: 11th general assembly and international symposium, 5-9 october 1996, Sofia, Bulgaria : symposium papers, ICOMOS International council on monuments and sites*, Sofia, 484–494.

GUŠTIN, M. 2004, Zgodovinski oris Pirana v luči zbirke Gajšek – V: M. Guštin (ur.), *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana / Ceramiche medievali e postmedievali da Pirano e San Giovanni*, Annales Mediterranea, Koper, 14–20.

HEYDENREICH, L. in W. LOTZ 1974, *Architecture in Italy 1400–1600*. – Harmondsworth, Baltimore.

HOYER, S. A. 2006, The formation and the development of the town-wall in Piran. – V: J. Hočevar (ur.), *Piran: the town-wall*, Piran, 8–20.

HOYER, S. A. 2007, Piransko mestno obzidje. – V: M. Arh Kos, *Gradovi, utrdbe in mestna obzidja: vodnik po spomenikih,* Ljubljana, 134–138.

KANDLER, P. 1847, Pianta della prima chiesa di Pirano. – *L'Istria* II/9, 36.

KANDLER, P. (1879) 1995, *Pirano : (prefazione di D. de Castro)*. – Trieste.

KNIFIC, T. in M. SAGADIN 1991, *Pismo brez pisave* (katalog). – Ljubljana.

KOS, F. 1902, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, prva knjiga (l. 501–800)*. – Ljubljana.

KOVAČ, M. M. 2005, Piran, Sv. Jurij. – *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije* 208, Ljubljana.

99 Hoyer 2007, 134.

KOVAČ, M. M. 2007, Apostolski vizitator Agostino Valier – pobudnik obnove kompleksa cerkve Sv. Jurija v Piranu. Interpretacija historičnih virov kot izhodišče konservatorskih raziskav. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 17/1, 47–64.

KOVAČ, M. M. 2009, *Zgodovinski razvoj in obnova cerkve sv. Jurija v Piranu: konservatorske raziskave in prezentacija.* – Doktorska disertacija. Oddelek za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

LAZAR, E. in M. STOKIN 2009, Piran – arheološko najdišče Piran mesto. – *Varstvo spomenikov, Poročila* 45, 146–152.

LUCA, G. 1992, Tre cofanetti eburnei a rosette. – *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, Vol. XCII (XL Nuova Serie), Trieste, 39–61.

MATJAŠIĆ, R. 1994, Toponomastica e archeologia dell'Istria. – *Annales: anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin* 5, 7–21.

MIHELIČ, D. 1995, Kompleks piranske župne cerkve Sv. Jurija: korak k odkrivanju novih umetnostnozgodovinskih dejstev. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 6, 7–14.

MORTEANI, L. 1885, Notizie storiche della citta' di Pirano. – *Archeografo Triestino* 11, 181–208.

MUMFORD, L. 1969, *Mesto v zgodovini.* – Ljubljana.

NALDINI, P. 1700, *Corografia ecclesiastica o' sia descrittione della città, e della diocesi di Guistinopoli, detto volgarmente Capo d'Istria.* – Venezia.

PERKO VIDRIH, V. 1994, *Poznoantične amfore v Sloveniji.* – Doktorska disertacija. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, univerza v Ljubljani, Ljubljana.

PRÖTTEL, P. M. 1996, *Mediterrane Feinkeramikimporte des 2. bis 7. Jahrhunderts n. Chr. im oberen Adriaraum und in Slowenien.* – Kolner Studien zur Archaologie der romischen Provinzen 2, Espelkamp.

ROZMAN, L. 2015, *Končno poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah v sklopu sanacije porušenega podpornega zidu na Trubarjevi 8 v Piranu (parc.št. 815/1 in 820/10 k.o. Piran.* – Piran (neobjavljeno).

SAGADIN, M. 1977, *Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji. Katalog razstave.* – Koper.

SAKARA SUČEVIĆ, M. 2008, Tri prazgodovinske naselbine na slovenski obali: revizija izkopanega gradiva s Sermina, Kaštelirja na Kortami in iz Pirana. – *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 18/2, 439–454.

SANUDO, M. 1483, *Intinerario di Marin Sanuto per la Terraferma Veneziana, nell'anno MCCCCLXXXIII.* – Roma.

SNOJ, D. 1993, De pavone. Ob najdbi fibule iz Pirana. – *Annales: anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin* 3, 67–72.

SNOJ, D. 2004, Bolniška ulica 1. – V: M. Guštin (ur.), *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in Svetega Ivana / Ceramiche medievali e postmedievali da Pirano e San Giovanni*, Annales Mediterranea, Koper, 31–33.

SNOJ, D. in M. NOVŠAK 1992, Piran. – *Varstvo spomenikov* 34, 265–272.

STOKIN, M. 1988, Piran. – *Varstvo spomenikov* 30, 270–272.

STOKIN, M. 1990, Piran. – *Arheološki pregled* 29, 181–183.

STOKIN, M. 1994, *Poročilo: arheološka sonda na parc. št. 380 k. o. Piran.* – Piran (neobjavljeno).

STOKIN, M. 2004, Piazza Vecchia v Piranu. – V: M. Guštin, *Srednjeveška in novoveška keramika iz Pirana in sv. Ivana*, Annales Mediterranea 3, 31–33.

STOKIN, M. in S. KARINJA 2004, Rana romanizacija i trgovina u sjevernozapadnoj Istri s naglaskom na materialnu kulturu. – V: V. Girardi Jurkić (ur.), *Međunarodno arheološko savjetovanje "Ekonomija i trgovina kroz povijesna razdoblja"*, Histria Antiqua 12, 45–54.

STOKIN, M. in P. PREDAN 2007, Poročilo o arheoloških raziskavah v stolpu 5, piransko mestno obzidje. – *Varstvo spomenikov* 43, 155–157.

STOKIN, M. in A. ŠEMROV 1988, Trubarjeva ul. 16, Piran. – *Varstvo spomenikov* 30, 270–271.

STOKIN, M. in S. ŽITKO 2006, *Koprsko mestno obzidje.* – V: M. Arh Kos, *Gradovi, utrdbe in mestna obzidja: vodnik po spomenikih,* Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, Ljubljana, 81–87.

SUIĆ, M. 1976, *Antički grad na istočnom Jadranu.* – Zagreb.

ŠAŠEL, J. 1974, Koper. – *Arheološki vestnik* 25, 446–461.

VINSKI, Z. 1961, O oružju ranog brončanog doba Jugoslaviji. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3/2, 1–37.

ZADNIKAR, E. 1958–1959, Piran. – *Varstvo spomenikov* 7, 335.

ZANIER, K. 2015, L' Istria nord-occidentale in epoca Augustea. – *Aquileia Nostra* 86, 35–47.

Splet 1: https://whc.unesco.org/en/list/430.

Splet 2: http://www.unesco-venetianfortresses.com/wp-content/uploads/2016/08/The-Venetian-Works-of-Defence.pdf

mag. Marko Stokin
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
Služba za razvoj in informatiko
Poljanska cesta 40
SI-1000 Ljubljana
marko.stokin@zvkds.si

The City Walls and Defence System Between Historical and Archaeological Sources. Some Aspects of the Urbanism of 15th-Century Rijeka

Mestno obzidje in obrambni sistem med zgodovinskimi in arheološkimi viri. Nekaj vidikov urbanizma 15. stoletja na Reki

Petra Predoević Zadković, Palma Karković Takalić

Abstract: Recently, several studies dedicated to the urbanism of the medieval cities of Dalmatia, such as Zadar, Šibenik, Trogir, Split, and Dubrovnik, have emphasised the importance of written sources, particularly notarial documents. This paper aims to present the results of similar, interdisciplinary research on late medieval Rijeka, specifically, its defence structures. The research is based on the analysis of the book by Antonio de Renno from Modena, Rijeka's notary from the mid-15th century, and its comparison with the archaeological findings and other historical sources. No previous study of Rijeka's late medieval urbanism has adopted a similar methodology.

Keywords: urbanism, defence system, city walls, towers, Rijeka, Late Middle Ages, notary book, Antonio de Renno from Modena

Izvleček: V zadnjem času več razprav o urbanizmu srednjeveških mest Dalmacije, kot so Zadar, Šibenik, Trogir, Split in Dubrovnik, poudarja pomen pisnih virov, zlasti notarskih dokumentov. V prispevku želimo predstaviti rezultate podobne interdisciplinarne raziskave poznosrednjeveške Reke, zlasti njenih obrambnih struktur. Raziskava temelji na analizi knjige Antonia de Rena iz Modene, reškega notarja iz sredine 15. stoletja, ter primerjavi z arheološkimi odkritji in drugimi zgodovinskimi viri. Takšna metodologija pri raziskavah poznosrednjeveškega urbanizma Reke doslej še ni bila uporabljena.

Ključne besede: urbanizem, obrambni sistem, mestno obzidje, stolpi, Reka, pozni srednji vek, notarska knjiga, Antonio de Reno iz Modene

This paper aims to present the results of interdisciplinary research on the urbanism of late medieval Rijeka, particularly its defence structures.[1] Instead of offering an *archaeological perspective*, as suggested by the title of this conference, we have decided to look at the *problem* from the point of view of both art historians and archaeologists. The research is based on the analysis of data deriving from the book by Antonio de Renno from Modena, Rijeka's notary and chancellor from the mid-15th century and the main written source for that period, and their comparison with the archaeological findings and other historical sources.

The subject of the medieval urbanism of Rijeka has been part of previous studies, which were, however, mostly oriented towards the analysis of the architecture and/or historical events.[2] Therefore, we believe that there is still a lack of systematic research dedicated to the medieval city and its changes in the context of its historical development. Apart from the results of the previous studies, a general lack of written and material sources explains and supports this

1 The research was part of the Medieval Heritage of the Kvarner Region ("Srednjovjekovna spomenička baština Kvarnera" – SREBAK) project organised by the Sub-department of Antique and Medieval Art, Department of Art History in Rijeka and the University of Rijeka. The project lasted from 2014 to 2018. For further information, see: http://srebak.ffri.hr/.

2 Novak 1995, 387–421; Novak 2007–2008, 169–196; Karković Takalić, Predoević Zadković, Višnjić 2015, 113–136; Bradanović 2017b.

necessity as well as an interdisciplinary approach to the subject. Considering the chronology of the archival sources that represent the base for this research, the period of our interest is oriented towards the 15th century. Nevertheless, as we shall see, it is impossible not to refer both to earlier and later periods of Rijeka's history and urbanism.

Historical Context

To understand the general lack of material and written sources for the late medieval period in Rijeka, a short description of historical events, from the late 15th century until today, seems necessary. It is also important for the contextualisation of different types of policies and strategies adopted by Rijeka's city authorities in relation to historical urban areas and architecture – strategies that changed according to the turbulent political situation in Rijeka in the last four centuries.

In 1465, based on the Mutual Succession Treaty, Wolfgang Walsee handed over the Liburnian fiefdom to Friedrich III of the House of Habsburg. He retained the right of a lifetime enjoyment of Rijeka, which, until the end of World War I, remained under the influence of Austria.[3] The importance of Rijeka lay in its geographical position and the role of the harbour and the maritime centre. However, unlike some Habsburg harbour centres, such as Trieste, whose development, from the end of the 14th century, was directly (militarily and economically) supported by the Habsburg dynasty, the rise of Rijeka began only a century and a half later.[4] In the period between the mid-15th and 17th century, Rijeka suffered the consequences of the conflicts between the Habsburgs and Venice. For example, during the War of the Cambrai League (1508–1523), Rijeka was robbed, burned and generally suffered significant damage by the Venetian forces on a few occasions.[5] Probably during that war, Rijeka's archive was destroyed together with large portions of the city's architecture and main city walls. The destruction of the archive must have brought about the loss of all remaining medieval documents. The War of the Cambrai League and other conflicts, together with an omnipresent political tension throughout the whole of the 16th century, caused a general economic and demographic crisis in Rijeka and its wider area. It is therefore highly unlikely that any actions related to the restoration of historical, medieval, or earlier buildings, other than the city walls, main sacral buildings, and infrastructure, took place.

By the first decades of the 17th century and the arrival of new religious orders, the crises in Rijeka seemed to end.[6] In 1634, Jesuits demolished the medieval Church of St Vitus, the city's patron saint, and built a new, bigger church together with a monastery and a school (*seminar*).[7] The complex was situated on the city's highest point, near the medieval castle and the northern city gates. In the same period, in the area between the north-eastern part of the city walls and the medieval Church of St Mary, a women's Benedictine monastery and the Church of St Rochus were built, defining a new, sacral and an early modern character of this urban quarter.[8] Political events in Rijeka in the 18th century: the proclamation of Rijeka as a Free Harbour in 1719, the proclamation of Gubernia in 1776, and *Corpus Separatum* in 1779, contributed even more to its further economic and demographic development.[9] Despite the natural disaster, a major earthquake that struck the city in 1750, *Civitas Nova* was rising. The increasing importance of Rijeka as a free harbour in the 18th century led to the first development plan of the urban area, designed and carried out under the supervision of Habsburg architects and engineers.[10] It involved the construction of a new harbour situated along the coast and outside the old city walls, and generally, the expansion of the city territory beyond the previous, historical perimeter. In addition, in order to

3 Klen 1988, 105, *passim*.
4 Cammarosano 2014, 23–33.
5 Klen 1988, 105–128.
6 Klen 1988, 129, *passim*.
7 Kobler 1896, Vol. 1, 135–136; Viezoli 1931, 195; Klen 1988, 129–130; Matejčić 1994, 27; Matejčić 2007, 106–110 and 116–122.
8 Matejčić 2007, 402–403.
9 Klen 1988, 133, *passim*; Faber 2001, 67–88.
10 Klen 1988, 133, *passim*; Berkes 2001, 133–164.

Figure/Slika 1 *North-eastern part of the Old Town of Rijeka, 2018. View of Trg Ivana Klobučarića. Structures and buildings of different urbanistic phases. Under the Square there is an underground garage. 1 – red line represents the position of the late medieval city wall (of the so-called Roman wall), removed in 2004 which has not yet been restored; 2 – position of the remains of Lešnjak Fortress, in line with the city wall; 3 – business and residential building erected in 2018 on the place of the former Benedictine monastery and the late medieval city wall; 4 – N. Tesla Elementary School; the building was erected in 1934 partially on the foundations of the former Jesuit seminary; 5 – Belfry of the Church of St Mary, erected on an early Christian basilica; 6 – office building of Privredna bank, erected in 1979, conceptual architectural solution by Igor Emili (photo by P. Karković Takalić). / Severovzhodni del starega mestnega jedra Reke, 2018. Pogled na Trg Ivana Klobučarića. Strukture in objekti različnih urbanih faz mesta. Pod trgom je podzemna garaža. 1 – rdeča črta označuje poznosrednjeveško mestno obzidje (t. i. Rimsko obzidje), odstranjeno leta 2004, ki še ni bilo ponovno postavljeno; 2 – lokacija ostankov trdnjave Lešnjak v liniji mestnega obzidja; 3 – poslovno-stanovanjska stavba, zgrajena leta 2018 na mestu nekdanjega benediktinskega samostana in poznosrednjeveškega mestnega obzidja; 4 – Osnovna šola Nikole Tesle; stavba je bila zgrajena leta 1934, delno na temeljih nekdanjega jezuitskega semenišča; 5 – zvonik cerkve sv. Marije, zgrajen na mestu zgodnjekrščanske bazilike; 6 – poslovna stavba Privredne banke, zgrajena leta 1979 po arhitekturni zasnovi Igorja Emilija (foto P. Karković Takalić).*

reconstruct and embellish the city façades, the general baroque renewal of the old architecture took place.[11] It is believed that from the urbanistic and architectural point of view, by the late 18th until the early 20th century, Rijeka gradually lost almost all of its medieval features: the city walls, the castle, and sacral and residential buildings and quarters (such as the medieval Church of St Vitus, etc.).[12]

The Italian government in Rijeka, between 1920 and 1943, undertook several important projects, such as the organisation of the first museum collection (*Museo Civico*) and conservation of a few important buildings in the Old Town of Rijeka, among which some dating

11 Matejčić 1982, 420, *passim*; Schwalba 2004, 93–116.

12 The city castle was demolished during the Hungarian government in Rijeka, between 1868 and 1918; Perčić-Čalogović 1953, 579–584.

back to the medieval period.[13] However, the historical appearance and phases of the old city centre finally perished because of World War II destruction and the relatively poor policy of the city authorities during the post-war revitalisation.[14] Between the 1950s and the 1990s, some areas of the Old Town of Rijeka were revitalised by the erection of contemporary architecture, while other parts gradually perished.[15] Not until the late 1990s did the City of Rijeka adopt a new plan that involved the actual reconstruction of the remaining historical buildings together with the erection of new architecture, whose purpose, in general, was to restore, as much as possible, the previous appearance of the Old Town.[16] Unfortunately, by that time, almost all of its medieval and early modern architecture had disappeared. Similar trends continue until today, although Rijeka's conservators and urbanists still show ambiguous tendencies in the preservation of its remaining historical appearance[17] (*Fig. 1*).

Sources and Methodology

Recently, several studies dedicated to the urbanism of medieval cities in Dalmatia, such as Zadar, Šibenik, Trogir, Split, and Dubrovnik, have emphasised the importance of written sources, particularly notarial documents.[18] Purchase contracts, credit bills, testaments, and other documents contain precious information on the legal and economic *status* of the citizens, types and monetary value of their properties, etc. Documents relating to real estate often say a lot about the type of property, its location, layout/size, and construction material. Compared with the results of other disciplines, history, art history, and archaeology, this and similar data represent the basis for reconstructing the topography of the city and its changes, a more complete picture of socio-historical circumstances and economic relations. They are also a basis for studies in the so-called digital humanities: GIS and other types of mapping, 2D or 3D modelling that represent the current trends in an interdisciplinary approach to the study of urban history.[19]

For all those reasons, the basis for this study is the content of the late medieval documents written in Rijeka's chancellor offices, specifically, the book of Rijeka's chancellor and notary Antonio de Renno from Modena (*Fig. 2*).[20] Antonio de Renno's notary book was rediscovered in 1849 in the basement of the Jesuit seminary in the Old Town of Rijeka.[21] It contains numerous documents dating back to the period between 1436 and 1465. Based on the type of records and their chronology, we suggest dividing the book

13 *Archivio Storico della Soprintendenza per i Beni Storici, Artistici ed Etnoantropologici del Friuli Venezia Giulia* in Trieste keeps the documentation of Italian conservators (*soprintendenti e funzionari*) and so-called *ispettori onorari,* i.e. local scholars of history and art, who were active in Rijeka during the Italian occupation, from 1919 to 1943. In the archive, among the documents related to Rijeka, there is a mention of the removal of the plaster from the so-called Kosi toranj and the southern façade of the Church of St Mary. This action revealed a semi-circular aperture (window) in the church's façade. Today, the same façade presents a fragment of a Gothic cross-ribbed vault – a round keystone, with a representation of the head of Christ, and portions of vault ribs. It is assumed that Italian conservators inserted the fragment into this spot after 1936 when the plaster was torn down to reconstruct and present the church's medieval *stratum*. The fragment may originally have been part of the vault of the former sanctuary of the Church of St Mary, whose great reconstruction in the mid-15th century was led by the master builder Juraj Dimitrov; Predoević Zadković 2018. This and other activities of Italian conservators were also published in the local newspaper *La Vedetta d'Italia* and in the annual *Fiume* of the *Società di studi Fiumani*. On the foundation of *Museo civico*, see Nepokoj 2004, 18–20.

14 Schwalba 1999, 13, *passim.*

15 Schwalba 1999.

16 Novak *et al.* 1992.

17 See, for example, the public dispute on the preservation of the so-called House Colazio. http://novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Trakavica-oko-gradevine-u-Starom-gradu-O-sudbini-Kuce-Colazio-odlucit-ce-se-u-Zagrebu.

18 See Andreis, Benyovsky, Plosnić 2003, 37–93; Andreis, Benyovsky, Plosnić 2007, 103–195; Benyovsky Latin, Begonja 2016, 7–39 with previous bibliography.

19 See the papers of a recent publication Mapping urban changes. – Mapiranje urbanih promjena, edited by A. Plosnić Škarić; Plosnić Škarić 2017.

20 The book is now kept in the States Archive of Rijeka (Državni arhiv u Rijeci) under the signature: HR-DARI-823, Javni bilježnici Rijeke (1436–1848), I. Antonio de Reno iz Modene (further on: HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene).

21 The information on the place of its discovery was recorded on a piece of paper, inserted subsequently into the original. See: HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 2 f. See also Zjačić 1955–1956, 5–6.

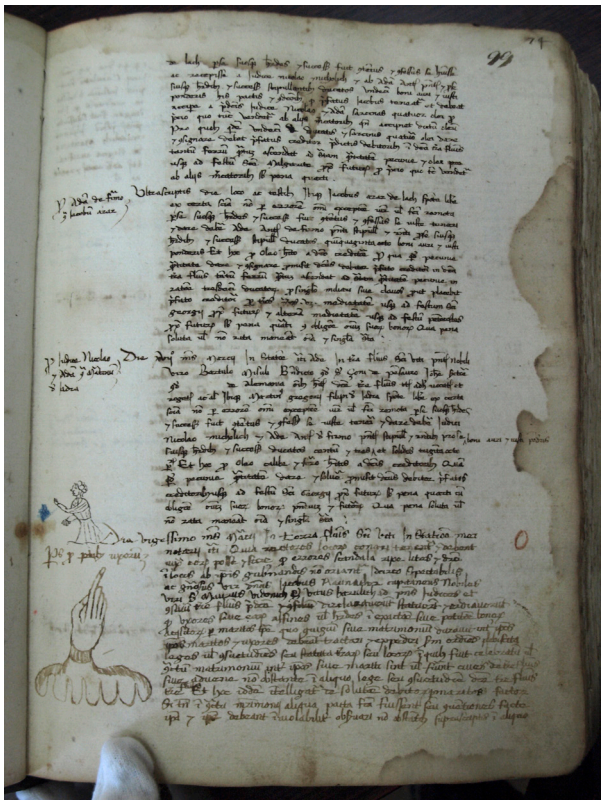

Figure/Slika 2 *Detail from the notary book of Antonio de Reno from Modena, States Archive of Rijeka, HR-DARI-823, Javni bilježnici Rijeke (1436–1848), I. Antonio de Reno iz Modene, f. 99 (photo by P. Predoević Zadković). / Detajl notarske knjige Antonia de Rena iz Modene, Državni arhiv na Reki, HR-DARI-823, Javni bilježnici Rijeke (1436–1848), I. Antonio de Reno iz Modene, f. 99 (foto P. Predoević Zadković).*

into three parts.[22] The first part contains various legal records such as credit bills and receipts (*instrumentum mutui*, *instrumentum finis*), contracts for executing a job (*instrumentum obligationis*), purchase contracts (*instrumentum venditionis*), contracts for foundations of trade companies (*societas*), and proclamations, written in the period between 1437 and 1465.[23] The second group of documents are juridical verdicts, carried out from 1436 to 1457, in the time of Rijeka's Captain Jakov Raunacher,[24] while the third part, the so-called *Quaternus pignerum*, is the book of public auctions, dating back to the period between 1437 and 1459.[25] Because of the lack of other written sources, its relatively rich and heterogeneous content, from the time of its discovery until today, de Renno's book represents one of the most important written sources for the late medieval period in Rijeka. However, apart from a general analysis of its content and the transcription, only a few specific studies, such as the ones on the credit trade and social history, have been carried out so far.[26] Compared to the mentioned studies of the written sources from the late medieval cities in Dalmatia, de Renno's documents also contain important information on the toponymy, topography, prosopography, and urbanism that, in our opinion, have still not been given due attention.[27]

For example, the most frequent type of documents in de Renno's book are credit contracts. Besides the

22 Previously, M. Zjačić divided the book into two parts, the first part containing "notes of different legal nature" ("uneske različite pravne prirode") and the second containing "public bond auctions" ("javne dražbe zaloga"); Zjačić 1959, 399. Our suggestion is based on the analysis of the original text, the chronology of the documents, and their content.

23 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 1–253; 294–689; Gigante 1912, 5–422; Gigante 1932, 5–88; Zjačić 1955–1956, 5–343; Zjačić 1957, 89–225; Zjačić 1959, 257–399.

24 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 253–294. Gigante 1932, 88–153. There are also verdicts made by Andrea Foramine, Rijeka's captain after Raunacher.

25 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 689–749; Zjačić 1959, 399–458.

26 During the first half of the 20th century, Rijeka's historians Silvino Gigante and Mirko Zjačić transcribed almost the entire content of the book; Gigante 1912; Gigante 1932; Zjačić, 1955–1956; Zjačić 1957; Zjačić 1959. For the studies on the activities of the Frankapani vicar of Senj knight Nicola de Barnis, credit trade, craftsmen apprentices, craftsmen helpers, and servants, and judge Kvirin Spinčić from Kastav see: Kosanović 2014a, 65–82; Kosanović 2014b, 179–221; Kosanović 2014c, 47–67; Kosanović 2014d, 551–572. Using de Renno's notary book as a primary source, Cvitanović 2013 wrote a graduate thesis on the lives of women in 15th-century Rijeka, while Cuculić 2014 wrote an MA thesis on the problems within the community of medieval Rijeka.

27 Cfr. note 19. On the importance of de Renno's notary book as a source, P. Predoević Zadković held two lectures: Notarska knjiga *Antonio de Renno de Mutina*: izvor za poznavanje riječkog srednjovjekovnog urbanizma (Antonio de Renno de Mutina Notary Recordbook: a Source for Medieval Urbanism of Rijeka), Druga medievistička znanstvena radionica u Rijeci, 10/11/2014 and Zidari, klesari i drvodjelci zabilježeni u notarskoj knjizi Antuna de Renna iz Modene (Master builders, stone-carvers and woodcarvers from the Notary Book of Antun de Renno from Modena), Razvoj srednjovjekovnih svetišta na Kvarneru, Rijeka, 30/6/2017.

data regarding the legal transaction itself (important for the study of credit commerce), contracts contain a guarantee (*pignus*), which is often a property or a real estate.[28] A conventional description usually contains the information on the type of real estate: *domus* (house),[29] *muralea* (plots surrounded by walls),[30] *statio* (stores or workshops or parts of them located on the ground floor of the house),[31] *magaçinum* (one larger store or warehouse),[32] *turris* (a tower in private ownership)[33] or *terenum vacuum* (an empty plot),[34] and its position: *in platea* (on the main city square),[35] *iuxta lobiam communis* (near to the city loggia),[36] *iuxta murum novum* (near to the new wall),[37] *sub Slognin turan* (under or behind the Slogin tower),[38] etc. However, in some cases, the positions of properties are marked only with the phrase *in dicta Terra Fluminis* or by the name of owners of neighbouring real estate (with or without the mention of their property), or with the phrase *iuxta viam publicam* that gives us additional information about the access rights.[39]

This is important because it can be used for the analysis and reconstruction of the types of private properties and their distribution *intra muros*. More detailed definitions of pledged real estates: *domus cum curia*,[40] *domus cum orto sibi contiguo*, *domus cum duobus ortis*,[41] *domus cum muralea contigua*,[42] *domum cum statione*,[43] *stubam et domum*,[44] *domus cum terreno post ipsam domum*,[45] *domus totam superius et inferius*,[46] *domus cum muralea et curia,*[47] etc., indicate, again, the type of private properties existing in late medieval Rijeka and the financial status of the owner.[48] Other than this, important *data topica* derive from indications of the places in which the contracts were signed that are both private and public spaces: *in lobia comunis* (city loggia),[49] *in via publica* (public road)[50] or *in platea* (main city square),[51] *in statione creditoris* (shops or workshops of the creditor)[52] *in domo infrascriptorum debitorum or debitricis* (house of the debtor),[53] etc. A similar practice was also in use

28 "All of the debitor's property" (*omnia sua bona mobilia et imobilia*) was a standardised form of a guarantee in late medieval Rijeka. Giving a pledge (*pignus*), which often included real estates, was a form of an additional guarantee, often not excluding the first; Kosanović 2014b, 193, n. 75, 76.

29 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 10, 12–13, 19–20, 22, 49, 71; Gigante 1912, 24–25, 29–30, 43–44, 48, 111, 158.

30 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 152–153; Gigante 1912, 197–198, 326, 379, 396–397.

31 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 345, 679, 687; Zjačić 1955–1956, 183; Zjačić 1959, 391, 398.

32 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 393; Zjačić 1955–1956, 285–286.

33 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 416–417; Zjačić 1955–1956, 330–331.

34 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 200; Gigante 1912, 407.

35 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene 44, 83; Gigante 1912, 98–99, 184–185.

36 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 89; Gigante 1912, 197–198.

37 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 393; Zjačić 1955–1956, 285–286.

38 See n. 34.

39 For these examples see: HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 183, 416–417; Gigante 1912, 379; Zjačić 1955–1956, 330–331.

40 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 19–20; Gigante 1912, 43–44.

41 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 227; Gigante 1932, 41–42.

42 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 105; Gigante 1912, 232; Gigante 1932, 19.

43 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 400; Zjačić 1955–1956, 298.

44 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 503; Zjačić 1957, 180.

45 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 555; Zjačić 1959, 265.

46 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 632-633 Zjačić 1959, 340.

47 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 652; Zjačić 1959, 368.

48 Cfr. for the Romanesque period in Dalmatian cities: Benyovsky Latin, Begonja 2016, 15–16. For late medieval Split: Andrić 2014b, 239–271. Credit debts can give only a general insight into the value of the pledged property. In the case of Dubrovnik, the value of the pledged objects had to correspond to the value of the loan. However, there are some cases in which the value of the pledge was minor or even bigger in respect to the value of the credit. See: Voje 1976, 127.

49 In the notes (49–53) we will just highlight some examples. HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 320; Zjačić 1955–1956, 135.

50 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 295; Zjačić 1955–1956, 92.

51 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 341; Zjačić 1955–1956, 175.

52 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 350, 360; Zjačić 1955–1956, 192, 210.

53 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 332, 356; Zjačić 1955–1956, 157, 203.

Figure/Slika 3 *Map of Rijeka by I. Klobučarić, 1579 (Dubrović 2001, 8): a – main city square; b – southern city gate; c – northern city gate; d – Castle; e – Church of St Vitus; f – Church of St Mary; g – Augustinian monastery and Church of St Hieronymus; h – late medieval city wall; i – Lešnjak Fortress; j – suggested private towers (?); k – barbican (?); l – late medieval city wall; m – Slogin Fortress. / Načrt Reke, avtor I. Klobučarić, 1579 (Dubrović 2001, 8): a – glavni mestni trg; b – južna mestna vrata; c – severna mestna vrata; d – grad; e – cerkev sv. Vida; f – cerkev sv. Marije; g – avguštinski samostan in cerkev sv. Hieronima; h – poznosrednjeveško mestno obzidje; i – trdnjava Lešnjak; j – domnevni zasebni stolpi (?); k – barbakan (?); l – poznosrednjeveško mestno obzidje; m – trdnjava Slogin.*

in Trogir and other Dalmatian towns, apart from Dubrovnik where credit agreements were signed almost exclusively in the notary's office.[54]

There are certainly some methodological limitations regarding this type of sources and their analysis. As O. Kosanović pointed out, de Renno's book covers quite a short period (less than 28 years), in which some years are documented better than others.[55] For the period between 1461 and 1465, there are only four notes, and no other written source can confirm or reject the data deriving from them. Other limitations are, for example, related to the modern translation and interpretation of some legal or real estate terms.[56] *Domus* can be identified with a specific house or with a household in general.[57] In Dalmatian towns, the term *domus* usually refers to a stone-built building,[58] as opposed to a house made of wood whose construction material is emphasised by the use of the term *de lignamine*. On the other hand, since there is only one property in de Renno's documents defined

54 Voje 1976, 88–89.

55 Kosanović 2014b, 185.

56 In the recent study on real estates in notarial documents of 13th-century Zadar, Šibenik, Trogir, Split, and Dubrovnik, Benyovsky Latin and Begonja discuss the meaning of the terms and phrases used by medieval notaries for real estates and legal relations. Authors suggest interpreting those terms with caution because the notarial vocabulary varied, depending on the specific city/community, time, and place. Benyovsky Latin, Begonja 2016, 10.

57 Andreis, Benyovsky, Plosnić Škarić 2007, 119; Benyovsky Latin 2009, 106–114; Andrić 2014a, 382–383; Andrić 2014b, 243, *passim*; Benyovsky Latin, Begonja 2016, 15–16.

58 Andreis, Benyovsky, Plosnić Škarić 2007, 115; Andrić 2014a, 383–384; Andrić 2014b, 245–246; Benyovsky Latin, Begonja 2016, 16–18.

Figure/Slika 4 *Map of Rijeka by Martin Stier, 1661 (Balabanić Fačini, Cvijetinović Starac 2004, 12). / Načrt Reke, avtor Martin Stier, 1661 (Balabanić Fačini, Cvijetinović Starac 2004, 12).*

as *domus de lignamine,*[59] we cannot be certain that all the other houses in Rijeka were made of stone. In the words of Benyovsky Latin and Begonja: "…notarial documents were not created for the purpose we use them today but for several legal and administrative functions in which the description of the location is there by chance or it is less important."[60] In any case, we believe that all of the collected data deriving from de Renno's documents regarding the type of properties, their appearance, and the distribution of private and public spaces must represent the basis for all future studies on the late medieval urbanism of Rijeka. Concerning the other studies or other disciplines, another important, and the most discussed, source for the medieval urbanism of Rijeka, also used in this research, is a plan of the city depicted by Augustinian monk, cartographer, and painter Ivan Klobučarić (*Fig. 3*). Although the plan dates to 1579, it is the oldest known depiction of the city and its surroundings, and it is, therefore, considered to be the closest to its medieval appearance.[61] In his map, Klobučarić gave much attention to details. City walls with several square towers and a moat surround the urban

59 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene 748; Zjačić 1959, 458.

60 "…notarski dokumenti nisu stvarani za ono čemu danas nama koriste nego za niz pravnih i administrativnih funkcija u kojima je opis lokacije slučajan ili manje važan." Benyovsky Latin, Begonja 2016, 30.

61 See Marković 2002 with previous bibliography.

area. The central, focal, point of the city is the main square, from which two main roads lead directly to the southern and northern city gates (*Fig. 3, a–c*). Other major urban quarters are defined by the presence of buildings of either civic or sacral authority. The town's castle and the Church of St Vitus dominate the area of the northern city gates (*Fig. 3, d–e*). In the east, there is the main church of Rijeka's Archdeaconry and Chapter, the Church of St Mary with the city cemetery (*Fig. 3, f*), while the Augustinian monastery and the Church of St Hieronymus dominate the western part of the city (*Fig. 3, g*). Despite all the urbanistic changes during the centuries, the areas depicted in Klobučarić's plan of Rijeka are generally still recognisable, although there is hardly any trace of medieval architecture still visible or preserved in later constructions.

Besides Klobučarić's mentioned *veduta*, there are a few other mid-16th century maps of Rijeka, its surroundings and Trsat, which differ according to the level of detail.[62] They show most of the city's fortifications and, in some examples, sacral buildings, such as the Church of St Mary, the Augustinian monastery and the Church of St Vitus.[63] Similar are maps of Rijeka made by the Habsburg engineer Giovanni Pieroni in 1639, whose plans of the city castle and the Fortress of St Hieronymus reveal more details. The oldest written description of the city's fortifications

62 Other known maps of Rijeka that have been dated to the 16th century are all contained in six manuscript atlases: in two Vienna atlases kept at the Österreichische Nationalbibliothek (Cod. 8609 and Cod. 8607), in two Dresden atlases No. 6 and 11 kept in Sächsisches Hauptstaatsarchiv, in the Karlsruhe atlas XV from Generallandesarchiv and München atlas kept at Bayerische Staatsbibliothek. The atlases are made of maps and *vedute* of different cities. Until today, most of the atlases and singular maps have not been precisely dated or attributed. Their chronology is based on the presence of watermarks as well as specific, affine stylistic and formal characteristics of the maps. See: Kljajić, Lapaine 2006, 40–54; Župljanin, Kljajić 2013, 48.

63 This is the case with the map in the Munich atlas. Such representation of space is typical for the 15th and 16th centuries. See: Slukan-Altić 2004, 487.

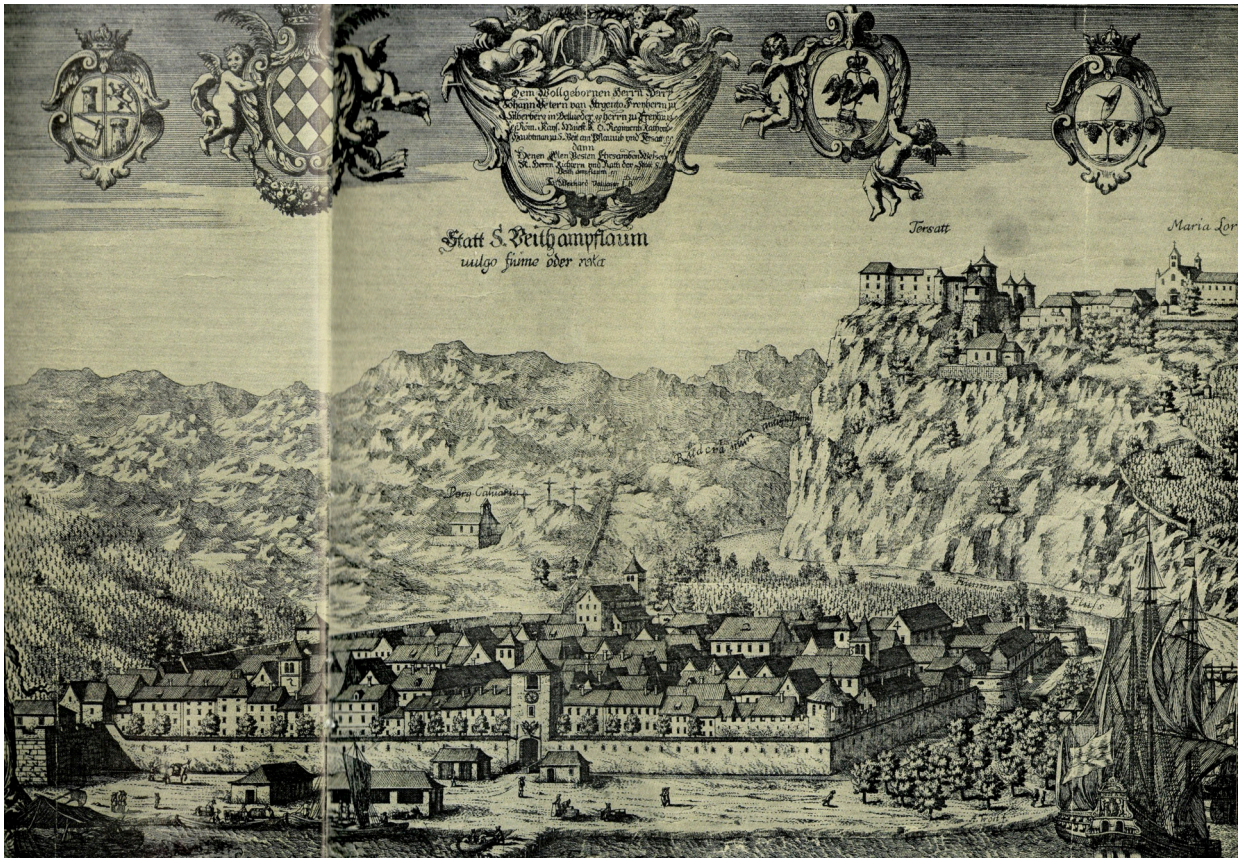

Figure/Slika 5 *Map of Rijeka by J. W. Valvasor, 1689 (Dubrović 2001, 9). / Valvazorjev načrt Reke, 1689 (Dubrović 2001, 9).*

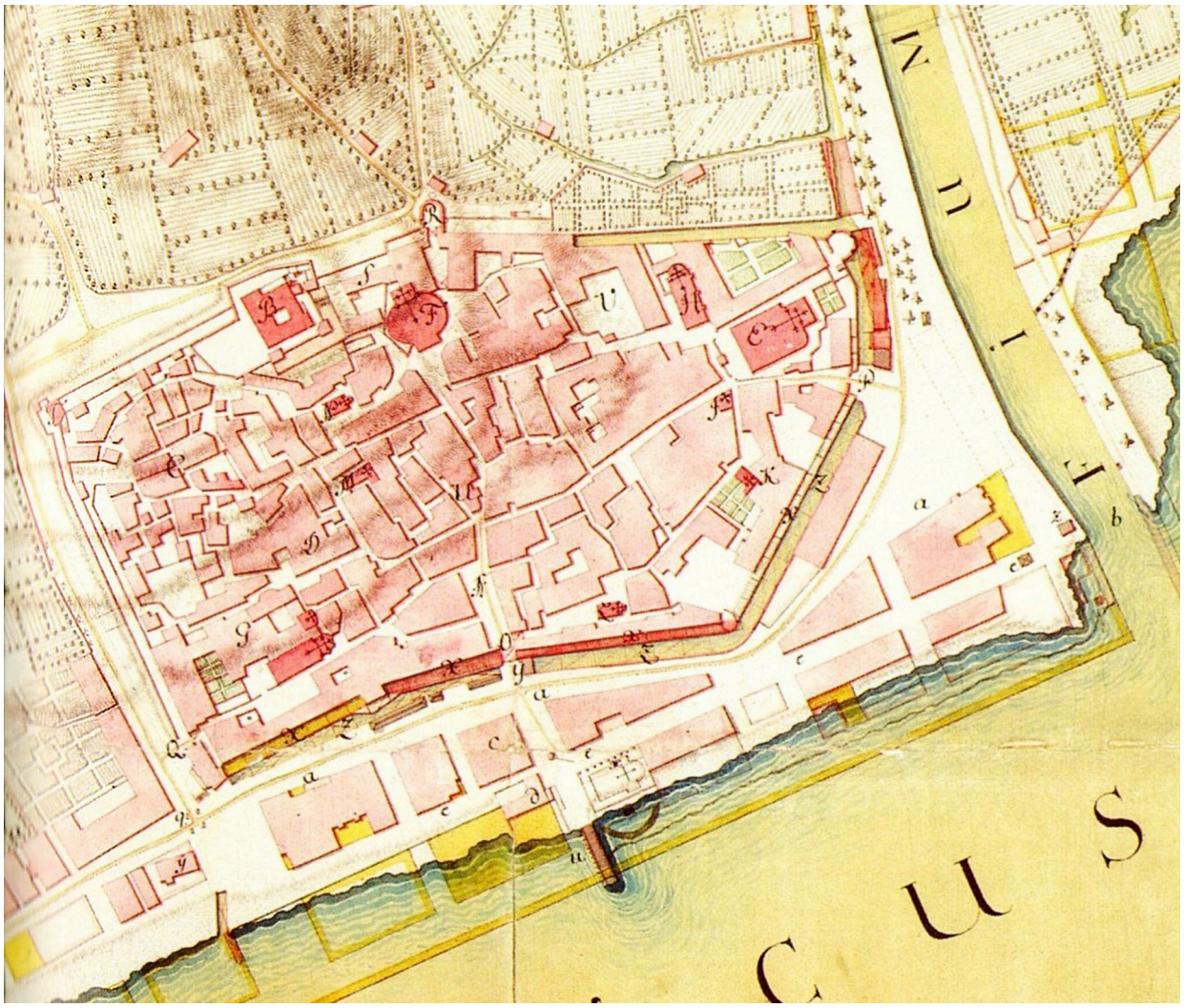

Slika/Figure 6 *Detail of the map of Rijeka by H. von Penko, 1766 (Dubrović 2001, 15). / Detajl načrta Reke, avtor H. von Penko, 1766 (Dubrović 2001, 15).*

is also attributed to Pieroni.[64] From the following period, the number of cartographic representations of the city increases. Among them we cite only a few in their chronological order: a plan of Rijeka made by military engineer Martin Stier, from around 1660 (*Fig. 4*); a drawing of the city's defences preserved in the archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Rijeka, dating most probably from the mid-17th century; a *veduta* of Rijeka made by Antun Trost, published in 1689 in Valvasor's *Die Ehre des Herzogthums Krain* (*Fig. 5*); the so-called Plan n. 22 from the end of the 17th century; a plan and a panorama of the city made by engineer F. Weiss from 1726; and the famous plan of the engineer von Penko from 1766 (*Fig. 6*).[65] With all the objective limitations of historical cartography, the cited maps of Rijeka show similarities in the dimensions of the city perimeter and the presence of certain buildings and the general functional structure of the city. They differ in the representation of the levels of urbanisation of some areas of the city and the morphological features of the buildings. Comparing these maps, we follow the continuity and/or changes of historical architecture and quarters and generally, the urbanism of late medieval and early modern Rijeka.

The last group of sources considered for this study are the material ones, the remains of medieval architecture preserved *in situ* or archaeological findings.

64 Seražin, Žnidaršič Golec 2008.

65 Marković 2002, 117–160.

Figure/Slika 7 *The former Augustinian monastery, the apse of the Church of St Hieronymus and the Chapel of the Holy Trinity (photo by P. Karković Takalić). / Nekdanji avguštinski samostan, apsida cerkve sv. Hieronima in kapela sv. Trojice (foto P. Karković Takalić).*

Figure/Slika 8 *The Church of St Mary, façade of the southern nave (photo by P. Karković Takalić). / Cerkev sv. Marije, fasada južne ladje (foto P. Karković Takalić).*

There are only a few places in the Old Town of Rijeka in which the remains of medieval architecture are visible *in situ*. The best-preserved are late Gothic architectural elements presented in the former Augustinian, today Dominican Monastery: the apse of the Church of St Hieronymus and the Chapels of St Trinity and St Mary of the Immaculate Conception can all be dated to the period between 1400 and the early 16th century (*Fig. 7*).[66] Fragments of different medieval *strata* are also recognisable in the northern and southern façades of the naves and the lower zone of the presbytery of the Church of St Mary as well as on its belfry (*Fig. 8*). Unfortunately, there are not enough elements to date them and reconstruct the church's medieval phases.[67] As for the archaeology, most of the medieval structures and objects were discovered in the past 20 years during systematic or rescue archaeological excavations in central locations of the Old Town of Rijeka: Trg Jurja Klovića (2007),[68] Trg Pul Vele crikve (2008–2009),[69] Pod Kaštelom (2011),[70] Trg Ivana Koblera (2013)[71] and Pavlinski trg (2016).[72] However, only a small part of the excavated material represents the mid-15th century data. In general, these are parts of architecture and small objects such as pottery and coins.[73]

Case Study: City Walls and Defence System

One of the most important features of a late medieval town is its defence system: the city walls and fortress as well as other accompanying structures such as the town moat and the palisade. In the words of Irena Benyovsky Latin: "The construction of the city walls is evidence of the internal unity and organisation of the community, of a planned policy regarding the development of the city space and the level of functioning of the institutions".[74] In de Rennos's

66 Matejčić 2007, 45–49; Bradanović 2017a, 116–123, with previous bibliography.

67 They can approximately be dated from the Romanesque to the late Gothic period, i.e. mid-15th century. Matejčić 2007, 63–74; Bradanović 2017a, 114–115, with previous bibliography.

68 Višnjić 2009b, 299, *passim*.

69 Janeš, in print.

70 Ujčić Grudenić 2011.

71 Višnjić, Pamić 2014.

72 On this archaeological research, see the newspaper article: http://novilist.hr/index.php/Vijesti/Rijeka/Pocela-arheoloska-istrazivanja-u-staroj-jezgri-Na-Pavlinskom-trgu-nadena-srednjevjekovna-zitnica.

73 Cfr. n. 68–72; Starac 2004, 21–36.

74 "Izgradnja bedema govori o unutarnjem jedinstvu i organiziranosti zajednice, o osmišljenoj politici prema razvoju gradskog prostora te o razini funkcioniranja institucija"; Benyovsky Latin 2010, 17.

book, there are different data regarding this infrastructure, such as: *murum Terre Fluminis* or *iuxta murum novum*.[75] The phrase *murum Terre Fluminis* defines in the clearest way the main defence structure of the city. Similar terms such as *murum civitatis* are present in almost all known late medieval written sources (statutes, chronicles, notarial documents, etc.) from different Dalmatian, Italian, or other cities.[76] We believe that for the same reasons, the phrase *murum novum* can also be linked to the city walls of Rijeka.[77] The term is interesting because it gives a certain chronological reference to this structure. It is difficult to state whether there was an earlier medieval (or perhaps a late antique) wall still in use in respect to which *murum novum* was more recent, or there was a change of the *ductus* of the previous *pomerium* of Rijeka, although the first hypothesis seems more probable. As I. Benyovsky Latin points out, the construction or reconstruction of the city walls was a demanding task from both the economic and logistical point of view. It sometimes lasted a few generations, depending primarily on the proximity of an eventual danger and the financing sources.[78] In the case of late medieval Trogir, written sources confirm that the city walls were rebuilt on different occasions between the 13th and the 15th centuries by the actual government, community, or private commissioner.[79] On the other hand, the new city, so-called Prigrađe (Pasike), which

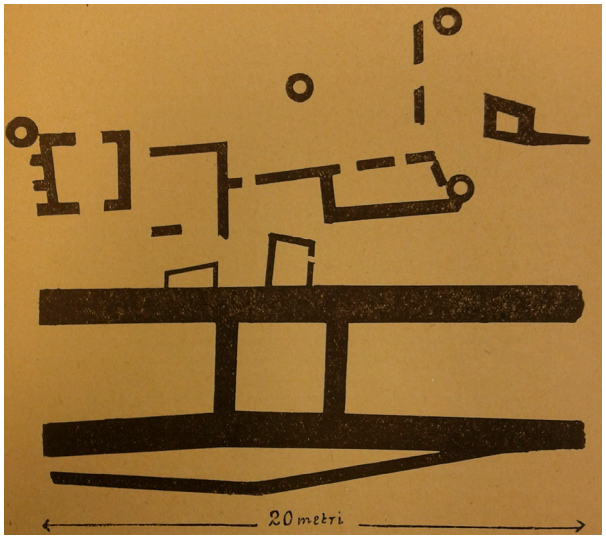

Figure/Slika 9 *Drawing of the late antique city wall, Korzo, by R. Gigante (Gigante 1944, 8, Fig. 1). / Risba poznoantičnega obzidja na Korzu, avtor R. Gigante (Gigante 1944, 8, sl. 1).*

was developing on the western part of the ancient centre of Trogir from the late 13th century, had subsequently been included into the city perimeter, *intra muros*, by the construction, between 1380 and 1400, of the new city walls.[80] In the case of Rijeka, there is no similar (specific) archival data that could confirm different construction or reconstruction phases of the city's defences, at least not until de Renno's time. However, since there is no written, archaeological, or cartographic evidence of any significant enlargement of the urban area of the Old Town of Rijeka, at least until the 18th century, we believe that the reference *murum novum* must have been related to a section of the city walls which was, sometime before the mid-15th century, rebuilt or renovated. It may have been linked with the activities of Jakov Raunacher, Rijeka's captain in the period between 1436 and 1450.

However, is there any archaeological evidence of these walls? According to the archaeological findings, the first city walls of Roman *Tarsatica* were constructed only at the end of the 4th century.[81] The finding of the coins dating back to the times of the emperors Gratian (367–383) and Valentinian II (375–392)

75 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 393, 703; Zjačić 1955–1956, 285; Zjačić 1959, 414.

76 For example: *murum civitatis* (Dubrovnik, late 13th century), Benyovsky Latin 2012, 30, n. 76; *murum ciuitatis* (Trogir, late 15th century), Kovačić 2011, 108, n. 26; *pro architectura murum Urbis* (Trogir, 15th century), Babić 2007, 48, n. 154; *murum communis* (Appignano, 14th century), Elma Grelli 2005, 66, n. 34.

77 Similar terms were used, including in the statute of the late 13th century, for the new city walls of Dubrovnik: *De edifficacione prope murum novum non facienda*, Benyovsky Latin 2012, 19, n. 9. In the same statute, there is also a reference to the old city or city walls: *murum civitatis veteris*, Benyovsky Latin 2012, 30, n. 76; *antiquum murum civitatis*, Benyovsky Latin 2012, 31–32. Historians of the late 15th century discuss the old city walls of Trogir: *Denique considerauimus murum diuidentem ciuitatem veterem à noua pro securitate supradicte turris*, Kovačić 2011, 109, n. 26.

78 Benyovsky Latin 2010, 17–18.

79 Benyovsky Latin 2010, 21, n. 27, *passim*.

80 One of the reasons for this short period must have been that the entire action was financed by King Louis I of Hungary; Benyovsky Latin 2010, 29, n. 29–33.

81 Gigante 1925, 9; Matejčić 2007, 27–28.

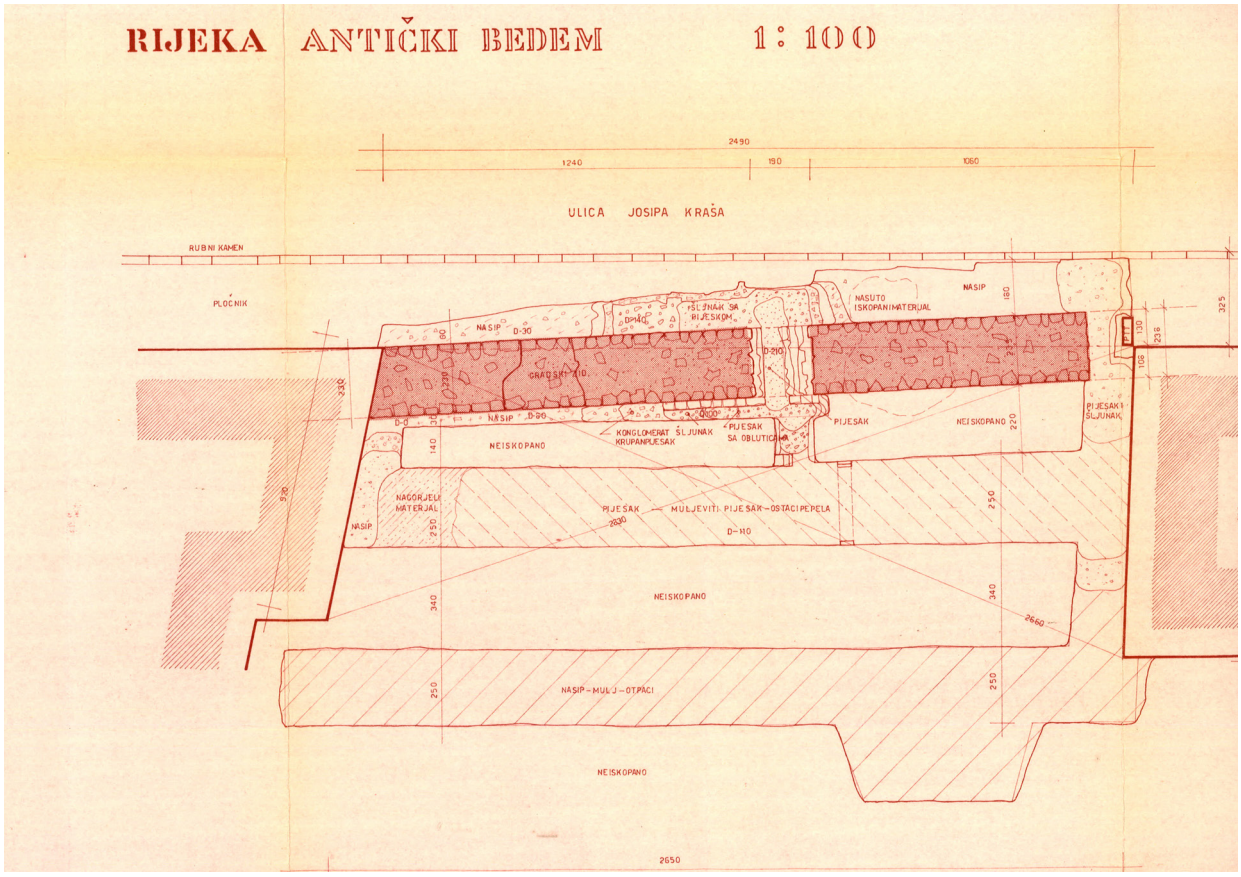

Figure/Slika 10 *Drawing of the late antique city wall, Ulica Ante Starčevića, by A. Faber, 1970 (Documentation of Maritime and Historical Museum of Croatian Littoral Rijeka). / Risba poznoantičnega obzidja na Ulici Ante Starčeviča, avtor A. Faber, 1970 (dokumentacija Pomorskega in zgodovinskega muzeja Hrvaškega primorja Reka).*

in the mortar of the walls discovered at today's 14 Korzo, as well as their construction technique, suggested this chronology.[82] The structure consisted of two parallel, 2m-thick walls built in irregular stone blocks while the space between them was filled with different materials and occasionally supported by perpendicular walls (*Fig. 9*). It is hard to say whether these "double walls" surrounded the entire city or only its maritime side. In other locations of Rijeka's Old Town, such as Ulica Ante Starčevića or Užarska ulica, only one *tractus* of this wall was discovered (*Fig. 10*).[83] The position and the orientation of late antique walls and their comparison with the oldest cartographic representation of Rijeka (the one of I. Klobučarić) suggested that later defence structures followed their alignment. However, it is impossible to speculate how long these late antique structures were used (or reused) for.

Today, there is no site in Rijeka in which the late antique and/or other phases of the city walls are visible. Until 2004, a relatively large section of the town's wall was preserved at Trg Ivana Klobučarića (*Fig. 11*). The wall was commonly known as the Roman wall, although the results of archaeological excavations and its general appearance suggested otherwise.[84] Archaeological research confirmed that the wall preceded 1656, i.e. the construction of the Benedictine monastery which, together with the late 16th century Church of St Rochus occupied that area.[85] There were, however, no further hypotheses on its

82 Matejčić 2007.

83 Matejčić 2007, 29–30; Višnjić 2009a, 28–29. On the topography of antique and late antique Tarsatica, see Karković Takalić, Predoević Zadković, Višnjić 2015, 113–136.

84 Fadić 1997. In 2004, the wall was demolished and "temporarilly" removed because of the construction of an underground garage.

85 The church was built in 1599 as a votive offering of the people of Rijeka against the plague. Both the church and the monastery were demolished in 1914; Matejčić 2007, 401–402.

Figure/Slika 11 *The so-called Roman wall, i.e. late medieval city wall (outer side of the wall, photo by Šerak, 1954, http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/; inner side of the wall, during archaeological excavations in 1997, photo by D. Krizmanić, private collection of A. Matešić). / T. i. Rimsko obzidje, tj. poznosrednjeveško mestno obzidje (zunanje lice zidu, foto Šerak, 1954, dostopno na http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/; notranje lice zidu med arheološkimi izkopavanji leta 1997, foto D. Krizmanić, zasebna zbirka A. Matešić).*

building chronology. One of the main reasons must have been the almost total absence of any datable objects such as pottery, coins, or similar related to it. Looking at Klobučarić's map dated 1579, it seems that the wall in today's Trg Ivana Klobučarića was single, not double like in the other parts of the city, with loopholes and battlements (*Fig. 3, h*). This corresponds with other, later representations of Rijeka (*Fig. 4–6*) and the portion of the wall preserved in Trg Ivana Klobučarića until 2004. Looking at the photos of the wall from 1954, a semi-circular cornice – a cordon positioned approximately 1m from the walking surface (on the outer side of the wall) and, above it, a line of quadrangular loopholes can be noticed (*Fig. 11*). Loopholes indicate the use of firearms whose introduction into warfare, at least in this part of Europe, did not precede the mid-15th century.[86] In conclusion, the building chronology of the wall can be placed in a very wide period between the second half of the 15th and mid-16th century.

A similar semi-circular cordon and construction technique is visible in the remains of the nearby, so-called Lešnjak Fortress whose construction date of 1688 is based on a lost inscription (*Fig. 12*).[87] However, because of the vicinity and formal resemblance, we believe that the circular Lešnjak fortress and the wall in Trg Ivana Klobučarića were contemporary, i.e. part of the same phase of Rijeka's late medieval defences. We also believe that the lost inscription was a record of a major reconstruction of the fortress.[88]

On Klobučarić's map, at the site of Lešnjak Fortress, there is a tall quadrangular tower-like structure, which seems to be in poor condition (*Fig. 3, i*). This structure can be identified with the spot "G" described by G. Pieroni, a Habsburg engineer who wrote the report on the state of Rijeka's defences in 1639.[89] The text confirms a poor state of preservation of the eastern and northern city walls and tow-

86 Horvat 1996, 197.

87 The inscription "Na kuli Lešnjak" was first published in 1891 by Kukuljević, see: Kukuljević, 1891, 216, n. 714 "AD PERPETVAM MEMORIAM COMMODVMQVE POPVLI. MAGNIFICA COMMVNITAS CONSTRVXIT. SVB REGIME ILLVSTRISSIMI D(omini) AB ARGENTO LIB(eri) BAR(oni) ET CAPITANEI. IUDICIBUS AC RECTORIBVS SPECTAB(ili) DD. (domini) FRANCISCO SPIGLIATI ET ALEX(andro) BARTH(olomeo) BONO ANNO 1688." It is presumed that the now lost inscription had been placed on the façade of Lešnjak Fortress. According to the inscription, the community of Rijeka represented by judges and rectors Francesco Spligliathi and Alexandro Bartolomeo Bono, during the authority of Rijeka's captain d'Argento, financed the construction of the fortress in 1688. See: Ekl 1994, 160; Matejčić 2007, 42–44. Ekl finds confirmation of this in the fact that the circular tower was not shown on Klobučarić's plan. Another inscription from the same period, preserved and presented in the Maritime and History Museum of the Croatian Littoral Rijeka (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog promorja Rijeka) talks about the reconstruction of Slogin Fortress in 1671 by Rijeka's captain Pietro d'Argento; Matejčić 2007, 143. D'Argento's in the renovation of city's defences has not yet been investigated.

88 Ekl 1994, 160; Matejčić 2007, 42–44.

89 Laszowski 1898, 27–30.

Figure/Slika 12 *Remains of Lešnjak Fortress, Trg Ivana Klobučarića, 2018 (photo by P. Karković Takalić). / Ostanki trdnjave Lešnjak na Trgu Ivana Klobučarića, 2018 (foto P. Karković Takalić).*

ers, especially the structure in spot "G".[90] In 1689, Valvasor's assistant Trost depicted at this location a roundel, a strong artillery fortification with a rounded plan of a similar height to the adjacent defensive walls, with cordon and loopholes (*Fig. 5*). This could suggest that the remains of the wall of Trg Ivana

Figure/Slika 13 *Inverted keyhole embrasure (loophole), 12 Supilova ulica, 2018 (photo by P. Karković Takalić). / Ključasta strelnica na Supilovi ulici 12, 2018 (foto P. Karković Takalić).*

Klobučarića and Lešnjak Fortress are probably from the same phase as the ones depicted on Trost's map. To conclude, in the sixty years between Klobučarić's map and Pieroni's report (from 1579 to 1639), the state of the eastern and northern walls and towers deteriorated. From Pieroni's to Valvasor's time (from 1639 to 1689) these defence structures must have been renovated. The hypothesis can be confirmed by the lost inscription dating from 1688. Since the Benedictine monastery in Trg Ivana Klobučarića was erected in 1656, it is possible that the associated part of the city wall underwent a renovation in the same period.[91] For a more precise chronology of the proposed renovations, a study of other sources, such as the records of municipal and captain's council meetings is necessary.

Another section of a possible late medieval city wall was identified in 1996 during the conservation works at Ulica Frana Supila, in the façade of the 19th-century buildings.[92] The structure was dated to the 16th

90 "Dopo questo posto (Sokol tower) cominciano le mura della città ad esser debole sottili, e in molte parti ruinose, e in gran parte di esse (come ancora uerso il mare) sono appoggiate case… Si che hanno bisogno di restauratione, e che dentro doue sono terrapienate, sia migliorato, e meglio ugualato, e mantenuto il terrapieno. Perche il posto F. che è una torre quadre aperta per di dentro è di muraglia debole e ruinosa et il terrapieno ui è scomodo e male accomodato… Posto G. è un cantone della città in luogo uicino al fiume, e però acquoso, e che poco per di fuori ui si pratica. Non ha forma ne fortezza in se di ualore alcuno. Però essendo che tra questo, et posto H. (che è la porta di sopra ciò è una torre quadra grande, e forte, et una più bassa à rondello congiuntiali di buona muraglia) il reuerendi patri Giesuiti uogliono fabbricare il loro collegio, e diregnano con gran parte di esso di uscire fuori della mura…"; a part of Pieroni's report was transcribed by Laszowski 1898, 27–30.

91 Similar late medieval defence structures, with cordon and loopholes, have been studied in a few Dalmatian cities, such as Trogir, Ston, Dubrovnik, and the cities of Croatia's hinterland such as Konjišćina. The nearest circular fortresses can be found in Grobnik Castle and Kastav located 20 km north of Rijeka. The walls and round towers with cordon and loopholes of those cities also date back to the period between the late 15th and the 16th century. Miculinić 1988, 146–161; Žmegač 2005, 185–205; Žmegač 2018, 25–36.

92 Novak, Matešić 1997.

century based on a small number of ceramic finds and the type of construction used, especially regarding the presence of an inverted keyhole embrasure (loophole).[93] This detail is the only part of this wall presented *in situ* (*Fig. 13*). Its position also matches the position of the city walls depicted in this area on the maps of Rijeka from the 16th and 17th century (*Fig. 3, l*; *Fig. 4–6*). However, because it is different in form and dimensions than those that were part of the wall in Klobučarić Square, the presumption that they belonged to structures erected in different periods of time seems more plausible.[94] Considering that the photographs of the wall discovered in Ulica Frana Supila are not available, we know nothing about its formal features and construction technique. It is impossible to establish the chronological link and physical relations of this portion of the wall with the Slogin Tower located a dozen metres to the north (*Fig. 3, m*; *Fig. 14*).[95]

De Renno also mentions Slogin and other city fortresses: *iuxta turrim que dicitur Slognin*,[96] *in turri iudicis Nicolai*,[97] *turrim positam in dicta Terra Fluminis*.[98] These data are important for different reasons. For one, this is the earliest known written record of Slogin Fortress and, therefore, we can confirm that its construction preceded the mid-15th century. By the etymology of its name, it can only be supposed that

Figure/Slika 14 *Slogin Tower, La Polveriera, 1910 (Documentation of Maritime and Historical Museum of Croatian Littoral Rijeka). / Stolp Slogin, La Polveriera, 1910 (dokumentacija Pomorskega in zgodovinskega muzeja Hrvaškega primorja Reka).*

it was private property.[99] This also brings us to the complex subject of public and private spaces in late medieval Rijeka. Although all urban public space, such as the city's main square, streets and defences, theoretically must have been the property of the crown or the state that held the city, written sources from different Dalmatian cities (Trogir, Split, and Dubrovnik) confirm that in the High Middle Ages there was the custom of renting or giving into private property towers that were part of the city's defence system.[100] Important noble or wealthy families could buy and place their homes in the most secure urban

93 Novak, Matešić 1997.

94 S. Miculinić places the introduction of inverted keyhole embrasures in the period between the late 15th and 16th century, later with respect to quadrangular loopholes; Miculinić 1988, 147–149.

95 There is no information about the date of the construction of Slogin Fortress. By its mention in de Renno's book, we know that it was built before the mid-15th century. Its quadrangular form also suggests this. Slogin Fortress was demolished in 1927, but its appearance and building phases can be reconstructed from different archival data, plans and old photographs, etc. On Slogin kula: Ekl 1994, 163–167; Matejčić 2007, 141–143.

96 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 748; Zjačić 1959, 457–458.

97 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 411; Zjačić 1955–1956, 321.

98 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 416–417; Zjačić 1955–1956, 330–331.

99 Zjačić 1959, 385. Zjačić observes that according to de Renno the name of the fortress was "Slonjin" or "Zlonjin", not "Slogin". Slonjin seems to be a personal adjective, derived from a personal name. Other than the fortress, there is also a mention of *Slonjin dolac*, HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 672; Zjačić 1959, 385.

100 Nikolić Jakus 2014, 273–294.

Figure/Slika 15 *Clock Tower with remains of a late medieval city gate and late Gothic stonemason's mark (photo by P. Karković Takalić). / Stolp z uro z ostanki poznosrednjeveških mestnih vrat in s poznogotskim kamnoseškim znakom (foto P. Karković Takalić).*

locations. They were also responsible of the restoration and/or maintenance of the fortresses and the organisation of defence on those locations, which the city authorities could barely finance.[101] Mentioning towers in de Renno's book by the names of private persons, i.e. their owners, we can assume that a similar practice was also in use in late medieval Rijeka. On 6 March 1450, de Renno stipulates a loan agreement between *domina* Marija, wife of the late Judge Ivan, and *ser* Bartolomej Antunov from Fermo, who loaned her seven ducats on behalf of his brother. As a pledge for this debt and all other debts, Marija gives her own tower in Rijeka, *suam turrim positam in dicta Terra Fluminis*.[102] Another record from de Rennos's book was written in *turri iudicis Nicolai*, i.e. in Judge Nikola's tower on the 11 and 15 August 1450. It was a regulation of a fine imposed on all of those who harm the servants and the maids, signed by Nikola and other judges from Rijeka.[103] It is interesting how both cited defence structures were properties of city judges or their families. The possibility to buy real estate that was originally part of the public space was obviously one of the benefits of their high social status. Unfortunately, there is no data regarding the location of these towers. Based on analogies with the Dalmatian cities in which private towers were usually attached to the city walls and based on the position of the towers depicted in Klobučarić's (another) map of Rijeka, we assume that the private towers mentioned in de Renno's documents were also part of the city defence system and that they were positioned along the line of the city walls.[104] In that context, some prominent structures that Klobučarić depicted along Rijeka's northern and southern walls could be identified with these towers (*Fig. 3,]*). We can also probably exclude from this identification the towers that held the city gates.

Porta, *ante portam Terre Fluminis sancti Viti*, *ante portam Terre Fluminis sancti Viti a mari*, *porta superiori*, *portam Terre Fluminis sancti Viti a terra* are specific phrases used by de Renno for the main city gates. Based on this, we can assume that in mid-15th century Rijeka, there were only two entrances to the city, one located on the mainland – *portam a terra*, *porta superiori* and one on the seashore – *porta a mari*. The southern, sea gate can be identified with today's Clock Tower (Gradska ura) which is still in use as a passage from one of the main city areas – Trg Ivana Koblera to the main street Korzo (*Fig. 16*). The Clock Tower has undergone different architectural and decorative interventions over time, which are not easy to determine and reconstruct.[105] A medieval phase could be identified in large rectangular blocks that form an arch embedded in the inner west side of today's passage. On the highest block of the arch, there is a late Gothic stonemason's mark. Until today, no references to this mark have been found, so the workshop and more precise building chronology remain unknown (*Fig. 15*).[106] On Ivan Klobučarić's map dating back to the mid-16th

101 As we have already pointed out, the maintenance of public spaces depended on the city's general economic state, on government financing, etc. See: Benyovsky Latin 2010, 21, *passim*; Nikolić Jakus 2014, 274, *passim*.

102 See n. 98.

103 See n. 97; Kosanović 2014c, 51.

104 Nikolić Jakus, 2014, 280, *passim*.

105 Matejčić 1982, 422–424; Matejčić 2007, 91–98.

106 Bradanović dates this mark to the early 16th century; see Bradanović 2017b, 26.

century, the building is presented with a large arch and no additional floors, simple in form, without any decoration and with a bridge in front of it (*Fig. 3, b*). This could also have been the appearance of its late medieval phase. Matejčić mentioned a fire that led to a restoration and expansion of these ("Klobučarić") gates after 1639 citing, most probably, Pieroni's report.[107] This theory and the reconstruction of the gate can be confirmed by the 17th-century maps of Rijeka, for instance the famous Valvasor graphic from 1689, on which the building is depicted as much taller, adorned with a tower and a clock (*Fig. 5*). Comparing this image with later representations and photos, we can assume that generally, besides the particular architectural decoration, the tower did not change so much in terms of dimensions, form, and use. In 2014, archaeological research was carried out in the space below the arch of today's passage. Due to the multitude of infrastructural works at this site, it was impossible to identify the gates' previous construction phases.[108] However, the Clock Tower remains one of the few structures of Rijeka's Old Town that partially has kept its original medieval structure and function of town gates until today.

As for *Porta superiori* or *Porta Terre Fluminis sancti Viti a terra*, they can be identified with the second city gates visible on Klobučarić's map located on the northern city walls, near the Church of St Vitus (*Fig. 3, c*). According to Klobučarić's representation, they were bigger than the southern gate, with an arch and at least one floor above it. In front of the gate, to the left, there was a conical structure resembling a fortress or a barbican. This structure is also visible on later maps and plans of the city such as the one by Giovanni Pieroni from 1630. Unfortunately, there is no record of any archaeological research or discovery in this part of the city during the late 19th and 20th centuries, so the building chronology and different phases of this area remain relatively unknown. According to Ekl, the gate and the fortress/barbican were demolished in 1778, probably due to the gradual abandonment of the entire city's defence system after the 18th century.[109] A reminder of this structure remains in today's vaulted passage under the belfry of the Church of St Vitus (*Fig. 16*).

Considering the northern part of late medieval Rijeka, the city castle must be mentioned. Its presence can be identified in the name *castrum* used several times in de Renno's book.[110] Like Slogin tower, the city castle was demolished only in 1904. According to Gigante, the Hungarian government that ordered its demolition carried out the archaeological investigation of the site, but no data (like reports, articles, photos, or other documents) regarding these activities is known to us.[111] On the old maps of Rijeka, the castle's appearance changes depending on the author (his artistic freedom) and the purpose of the map (*Fig. 3, d*; *Fig. 4–6*). However, at least its 17th–18th-century phase, the castle's general disposition is known thanks to the Habsburg plans preserved in the State Archives in Rijeka and Ljubljana. Combining all these sources, we can conclude that the castle was positioned at the highest point of the city, on the inner side of the northern city walls and to the west of the northern city gates. It was probably in the form of a *donjon*, with a general trapezoidal plan, a central court and a residential area to the north with another defence wall with angular towers that enclosed these two areas from the south. At least in the 16th–17th century, those walls and towers were probably surrounded by a moat. Obviously, these are only hypotheses considering that, just like the previously

107 Laszlowski 1898, 28; Matejčić 2007, 91.

108 See n. 71.

109 Ekl 1994, 167.

110 See for example: HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 225, 305, 452, 480, 515; Gigante 1932, 38; Zjačić 1955–1956, 109; Zjačić 1957, 121, 135, 152.

111 There is no direct record (or document) of these activities in the archives of the Maritime and History Museum of the Croatian Littoral (former Civic Museum of Rijeka), in the State Archive of Rijeka and the Archives of Directorate for the Protection of Cultural Heritage (Ministry of Culture) of Rijeka. There are different "urban legends" according to which all the material from Rijeka's medieval castle was used for the construction of today's Delta area (for the embankment of the area between Riječina River and Mrtvi kanal) or for the Court that was erected on the location of the castle. On the medieval castle, see Matejčić 2007, 83–86.

Figure/Slika 16 *Belfry of the Church of St Vitus (photo P. Karković Takalić, http://www.lokalpatrioti-rijeka.com). / Zvonik cerkve sv. Vida (foto P. Karković Takalić, http://www.lokalpatrioti-rijeka.com).*

mentioned structures, the city castle also changed its appearance over time.

The city castle was the headquarters of the city captain and soldiers. De Renno mentions two captains of Rijeka: Jakov Raunacher and Andrea Foramine. Based on his text, Raunacher held this function approximately from 1436 to 1450 when he was replaced by Andrea Foramine.[112] De Renno's text also gives an insight into the specific tasks and roles held by these captains. Generally, they participated or mediated, along with the judges and city councillors, in important public and ecclesiastical legal matters but also in decisions regarding the use of public space and customs.[113] For example, Raunacher judged in disputes between neighbours on the construction works in the city.[114] He participated in the decision to ban cattle from Rijeka's public areas or citizens from carrying guns *intra muros* during periods of peace.[115] Besides the already mentioned *murum*, *turris*, *porta*, *castrum*, de Renno cites the city's other defensive structures. *Barbacanum*,[116] *barbachanum*,[117] can be identified with the so-called barbican. In 1914, during the discovery of the late antique city walls at 16 Korzo, another prominent structure was identified (*Fig. 9*).[118]

112 Raunacher first appears in de Renno's documents in the year 1437. HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 16–17; Gigante 1912, 37. Foramine first appears in de Renno's documents in the year 1453. See HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 494; Zjačić 1957, 170.

113 These usually concern services for citizens, buying or selling of civic or ecclesiastical properties, etc. See: Karbić 2014, 30, *passim*.

114 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 348-349; Zjačić 1955–1956, 190–191.

115 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 153, 335; Gigante 1912, 326 (November 25th 1443); Zjačić 1955–1956, 164 (July 19th 1447).

116 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 92, 135, 242, 263, 311, 314, 444; Gigante 1912, 204, 293; Gigante 1932, 103; Zjačić 1955–1956, 119, 125; Zjačić 1957, 118.

117 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 95, 372, 449, 481, 592, 621, 631 ½, 696; Gigante 1912, 211; Zjačić 1955–1956, 235; Zjačić 1957, 153; Zjačić 1959, 300, 330, 348, 372, 407.

118 Gigante 1925, 10–14.

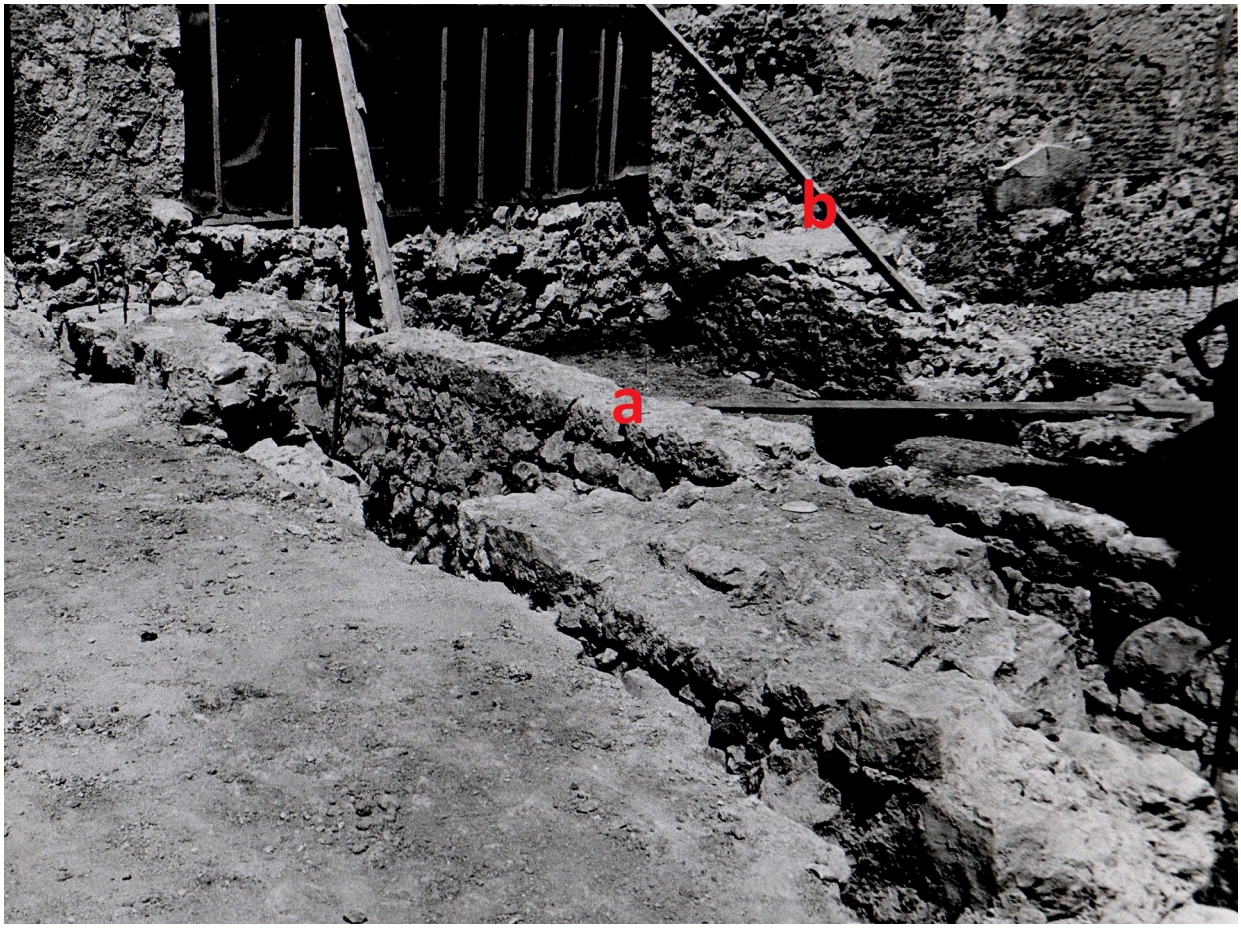

Figure/Slika 17 *Remains of the medieval barbican (a) and the late antique city wall (b), Korzo, 1971 (Documentation of Maritime and Historical Museum of Croatian Littoral Rijeka). / Ostanki srednjeveškega barbakana (a) in poznoantičnega obzidja (b) na Korzu, 1971 (dokumentacija Pomorskega in zgodovinskega muzeja Hrvaškega primorja Reka).*

The continuation of this structure was confirmed by the archaeological excavations carried out in the 1950s at 12–14 Korzo.[119] Both Gigante and Matejčić, who were responsible for these activities in 1914 and the 1950s, identified it as the so-called barbican.[120] The structure was placed in front of the remains of the late antique wall. Its exterior face had a steep batter. Based on this, they concluded that the structure was the base for a lower plateau, filled with soil and stone, built as a support for the main city wall, in front of the city moat. In favour of this theory, Gigante cited Klobučarić's map of Rijeka in which, on the southern *pomerium* of the city a slight prominence in the *ductus* of the city wall can be seen (*Fig. 3, k*). Matejčić, on the other hand, referred to the map of Rijeka, made by G. von Penko in 1776, where areas on the outer side of the southern city walls are defined as barbican (with the letter "x") (*Fig. 6*). We have examined the photo documentation from the time of the rescue archaeological excavations carried by Matejčić (*Fig. 17*). It corroborates the description brought by both authors. However, is it the same *barbacanum* or *barbachanum*, the space where notary and chancellor Antonio de Renno came to record documents for Rijeka's citizens?

The most common definition of a barbican is a fortified outpost or gateway, such as an outer defence to a city or castle, or any tower situated over a gate or bridge used for defensive purposes.[121] According to this, the structure excavated in Korzo was probably a counterfort filled with soil and defined on the outer side by a steep rampart. In 1896, Kobler observes the

119 Matejčić 2007, 28.

120 On the definition of the barbican, see: Gusar, Vujević 2009, 219–220. On the definition of Rijeka's barbican, *barbacani*, Kobler 1896, Vol. 2, 38.

121 Gusar, Vujević 2009; Kobler 1896.

following: "*Nell' anno 1760, essendo cessato il bisogno delle mura, e già sorgendo il sobborgo, i barbacani furono ceduti ai proprietari delle contigue case, e quindi convertiti in orti e recinti con muro. Di questi orti ancora nell' anno 1847 ne esistevano due…*"[122] In de Renno's documents, the garden situated in the barbican, "*…mediatem orti, siti in Barbachano*" was mentioned.[123] Can this reference be an indication of an earlier (late medieval) abandonment of this barbican?[124] Looking at the old maps of Rijeka, it is difficult to conclude whether this structure supported other parts of the city walls. In late medieval Zadar, a similar structure, identified as a barbican, supported one of the most important forts, the Venetian Citadela.[125] The southern walls of Rijeka were important because they were the most exposed to potential attacks from the sea.

According to the cited definition of a barbican, we cannot exclude that the negotiations and stipulations coordinated by a notary, like de Renno, were made in other places that could be named barbican, such as the tower in front of the main city gates or the defensive structure on the northern wall of the city castle, which are visible on the maps of Klobučarić, Stier, and others (*Fig. 3–6*). This is particularly true since we know from Rijeka's and other Dalmatian late medieval documents that some activities, such as buying and selling cattle and processing leather, were forbidden *intra muros* and had to be performed nearby but outside the urban space itself.[126]

Some of de Renno's documents mention gardens (*ortus*) near *Fossatum Terre Fluminis* or *iuxta Fossatum*.[127] Similar to the cited example of Korzo, these *orti* also could have been placed in the abandoned barbican. The city moat is depicted on the maps of Rijeka from the 16th to the 18th century (*Fig. 3–6*). Some of the numerous watercourses, such as the Lešnjak and Dolac streams, probably supplied it with water.[128] Like the city walls, the maintenance of the city moat was a demanding task for city authorities. Archaeological excavations have never revealed traces of this defence structure. It is presumed that the moat was abandoned during the demolition of city walls in the late 18th century and that parts of the walls were used to fill it in.[129]

Conclusion

The urbanism of late medieval Rijeka is still insufficiently researched. We have tried to answer some questions about the defence system and urbanism of late medieval Rijeka through this interdisciplinary research. De Renno's book confirms the existence of city walls with towers, two city gates, a barbican and a moat in mid-fifteenth century Rijeka. The term *murrum novum*, mentioned in the year 1449, indicates different phases of construction and/or rebuilding of the late medieval city walls. We assume that this reconstruction or rebuilding could be linked to the activities of Rijeka's captain Jakov Raunacher. One of the restorations of the medieval defence system must have taken place in today's Trg Ivana Klobučarića. Based on different sources, it is proposed that from 1639 to 1689, a *tractus* of a city wall and Lešnjak tower was renovated, but for a more precise chronology, a study of other written records is necessary. However, this is the first proposal of a building chronology for these two structures whose remains are still visible in Trg Ivana Klobučarića.[130] The data from de Renno's notary book suggests that, similar to the other Dalmatian cities, some late medieval towers in Rijeka were privately owned by the wealthier cit-

122 Kobler 1896, Vol. 2, 38.

123 "*Ibique Iacobus Bachinich et Christoforus, fratres, ad talem de comuni concordio peruenerunt diuisionem, videlicet quod predictus Iacobus debeat habere in partem et nomine pairtis domum, in qua est apotecha et curia, et vineam paruam in Vi̧ic, et medietatem orti, siti in Barbachano, videlicet partem illam que est versus portam*", HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 657; Zjačić 1959, 357.

124 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 657; Zjačić 1959, 357. The document was recorded on 22 September 1458.

125 Gusar, Vujević 2009, 219–246.

126 Benyovsky Latin 2009, 97–98.

127 HR-DARI-823, Antonio de Reno iz Modene, 374, 559, 583, 739; Zjačić 1955–1956, 241; Zjačić 1959, 292, 308, 449.

128 Stražičić 1997, 9–44.

129 Matejčić 1974, 20.

130 The wall was removed and placed in a courtyard near its original location.

izens. Their location is unknown but, according to analogies with the Dalmatian cities, they could be positioned along the line of the city wall. The identification of the barbican, the place where de Renno compiled the documents, is proposed. It was probably built in front of the city walls, as a counterfort, filled with soil and defined on the outer side by the steep rampart. This type of defence structure predates de Renno's time. One of the records could suggest the abandonment of the barbican in favour of a garden. We cannot exclude other places that could be named *barbacanus* in de Renno's documents, such as the defence tower at the northern city gates whose existence was confirmed by the cartographic sources. This and other results have confirmed that it is necessary to compare and correlate the results of different disciplines such as history, art history, historical cartography, and archaeology to confirm or reject the results of previous research and to formulate new assumptions.

Bibliography

ANDREIS, M., I. BENYOVSKY LATIN and A. PLOSNIĆ ŠKARIĆ 2003, Socijalna topografija Trogira u 13. st. – *Povijesni prilozi* 25, 37–93.

ANDREIS, M., I. BENYOVSKY LATIN and A. PLOSNIĆ ŠKARIĆ 2007, Socijalna topografija Trogira u 14. st. – *Povijesni prilozi* 33, 103–192.

ANDRIĆ, T. 2014a, Commoners' Ownership in Medieval Cities: Real- Estate Trading of Split's Craftsmen in the Mid- Fifteenth Century. – In: I. Benyovsky Latin and Z. Pešorda Vardić (eds.), *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property*, 381–402.

ANDRIĆ, T. 2014b, Oprema stambenih i radnih prostora splitskih obrtnika u kasnom srednjem vijeku. – In: I. Basić and M. Rimac (eds.), *Spaltumque dedit ortum. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu*, Split, 239–271.

BABIĆ, I. 2007, Oporuke Pelegrine, Petra i Koriolana Cipika. – *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 20, 29–49.

BALABANIĆ FAČINI, M. and M. CVIJETINOVIĆ STARAC 2004, *Trsatska gradina*. – Rijeka.

BENYOVSKY LATIN, I. 2009, *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo*. – Zagreb.

BENYOVSKY LATIN, I. 2010, Izgradnja gradskih fortifikacija u Trogiru od 13. do 15. stoljeću. – *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 28, 17–48.

BENYOVSKY LATIN, I. 2012, Obrana dubrovačkog predgrađa sredinom 13. stoljeća. Prilog istraživanju privatnih kula. – *Historijski zbornik* LXV.1, 17–39.

BENYOVSKY LATIN, I. and S. BEGONJA 2016, Nekretnine u notarskim dokumentima 13. stoljeća: primjeri dalmatinskih gradova (Zadra, Šibenika, Trogira, Splita i Dubrovnika). – *Povijesni prilozi* 51, 7–38.

BENYOVSKY LATIN, I. and Z. PEŠORDA VARDIĆ (eds.) 2017, *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property*. – Zagreb.

BERKES, J. 2001, Izgradnja riječke luke od 1868 do 1918 godine. – In: E. Dubrović (ed.), *Riječka luka: povijest, izgradnja, promet, Rijeka*, 133–164.

BRADANOVIĆ, M. 2017a, Nekoliko primjera baštine kasnoga srednjovjekovlja Rijeke i Kvarnera za profesora Vežića. – *Ars Adriatica* 7, 113–128.

BRADANOVIĆ, M. 2017b, *Rijeka i Trsat u srednjem vijeku*. – Muzej arheoloških spomenika. Kulturno povijesni vodič 34, Split.

CAMMAROSANO, P. 2014, 1382, La dedizione di Trieste all'Austria. – In: G. Traina, P. Cammarosano, L. Mascilli Migliorini, S. Colarizi, M. Isnenghi, Q. Principe and M. Verginella (eds.), *I giorni di Trieste*, Roma, 23–33.

CUCULIĆ, M. 2014, *Community problems in Rijeka: A study on the Liber Civilium sive Notificationum (1437–1453),* MA thesis in Medieval Studies, Central European University. – Budapest.

CVITANOVIĆ, M. 2013, *Život žena u Rijeci u 15. stoljeću*. – Diplomski rad. Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

DUBROVIĆ, E. (ed.) 2001, *Riječka luka: povijest, izgradnja, promet*. – Rijeka.

EKL, V. 1994, *Živa baština*. – Rijeka.

ELMA GRELLI, M. 2005, Nobili proprietari e titolarità ecclesiastiche nel territorio di Appignanofra XIVe XVsecolo. – In: D. Priori (ed.), *Atti del III Convegno Internazionale su Francesco d'Appignano*, Appignano del Tronto, 57–88.

FABER, E. 2001, Carska gospodarska politika na Jadranu od 1717. do 1776. – In: E. Dubrović (ed.), *Riječka luka: povijest, izgradnja, promet,* Rijeka, 67–88.

FADIĆ, I. 1997, *Izvješće sa zaštitnih arheoloških istraživanja u riječkom Starom gradu na prostoru igrališta O.Š. N. Tesla i parka, sjeverno od Trga Kosi toranj u Rijeci – položaju Aldo Collonelo*. – Zadar.

GIGANTE, R. 1925, I rinvenimenti romani del Corso. – *Fiume* III/I, 3–18.

GIGANTE, S. 1912, *Libri del cancelliere. Cancelliere Antonio di Francesco de Reno 1*. – Monumenti di storia Fiumana II, Fiume.

GIGANTE, S. 1932, Libri del cancelliere. – *Fiume* IX/I–II, 5–153.

GUSAR, K. and D. VUJEVIĆ 2009, Prilog poznavanju utvrde Citadela u Zadru – istraživanja barbakana 2008. godine. A Contribution to the Understanding of the Citadela Fort in Zadar. The 2008 Investigations at the Barbacan. – *Prilozi Instituta za arheologiju* 26, 219–246.

HORVAT, Z. 1996, Zidine i braništa na utvrdama kontinentalne Hrvatske 12.–15. st. – *Prostor* 4/2, 175–200.

JANEŠ, A. (in print), Ostaci srednjovjekovne i novovjekovne arhitekture na trgu Pul Vele Crikve i dijelu Užarske ulice. – In: N. Radić Štivić and J. Višnjić (eds.), *Pul Vele Crikve. Arheološka istraživanja riječkog kasnosrednjovjekovnog i ranonovovjekovnog groblja*, Rijeka.

KARBIĆ, M. 2014, Kapetan Jakov Raunacher i drugi naseljenici iz njemačkih zemalja u Rijeci sredinom 15. stoljeća. – *Godišnjak Njemačke zajednice*, 24–34.

KARKOVIĆ TAKALIĆ, P., P. PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ and J. VIŠNJIĆ 2015, Nova arheološka karta antičke i ranosrednjovjekovne Tarsatike. The new archaeological map of ancient and early medieval Tarsatica. – *Histria archaeologica* 45, 113–136.

KLEN, D. (ed.) 1988, *Povijest Rijeke*. – Rijeka.

KLJAJIĆ, I. and M. LAPAINE 2006, Neki problemi pri istraživanju kartografskih prikaza hrvatskih gradova iz 16. stoljeća. – *Kartografija i geoinformacije* 5/6, 40–54.

KOBLER, G. 1896, *Memorie per la storia della liburnica citta di Fiume, Vol. I, II*. – Fiume.

KOSANOVIĆ, O. 2014a, Djelovanje frankapanskog vikara Senja viteza Nikole de Barnisa u Rijeci sredinom 15. stoljeća. – *Historijski zbornik* 67, 65–82.

KOSANOVIĆ, O. 2014b, Kreditna trgovina u Rijeci u prvoj polovini 15. stoljeća. – Radovi. – *Zavod za hrvatsku povijest* 46, 179–221.

KOSANOVIĆ, O. 2014c, Obrtnički šegrti i pomoćnici te služinčad u Rijeci prve polovine 15. stoljeća. – *Povijesni prilozi* 32, 47–67.

KOSANOVIĆ, O. 2014d, Sudac Kvirin Spinčić iz Kastva, istaknuti građanin Kastva i Rijeke iz prve polovine 15. stoljeća. – *Acta Histriae* 22, 551–572.

KOVAČIĆ, V. 2011, Gradski kaštel u Trogiru – prilog proučavanju fortifikacija ranog 15. stoljeća. – *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 42, 95–120.

KUKULJEVIĆ, I. 1891, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah i.t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*. – Zagreb.

LASZOWSKI, E. 1898, Izvještaji Ivana Pieronija o hrvatskim krajiškim gradovima i mjestima god. 1639. – *Starine* 29, 12–32.

MARKOVIĆ, M. 2002, *Kartograf Ivan Klobučarić i Rijeka*. – Rijeka.

MATEJČIĆ, R. 1974, Istraživanja srednjovjekovnog bedema Rijeke. – *30 dana* 2.1, 20.

MATEJČIĆ, R. 1982, Barok u Istri i Hrvatskom primorju. – In: A. Horvat, R. Matejčić and K. Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 420–422.

MATEJČIĆ, R. 1994, *Crkva svetog Vida*. – Biblioteka Fluminensia 6, Rijeka.

MATEJČIĆ, R. 2007, *Kako čitati grad*. – Rijeka.

MICULINIĆ, S. 1988, Grad Grobnik. – *Grobnički zbornik* 1, 119–161.

NEPOKOJ, D. 2004, Od čaše do muzeja. From a Goblet to the Museum. – V: D. Nepokoj (ed.), *Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka*, Rijeka, 18–43.

NIKOLIĆ JAKUS, Z. 2014, Privately Owned Towers in Dalmatian Towns during the High and Central Middle Ages. – In: I. Benyovsky Latin and Z. Pešorda Vardić (eds.), *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Propriety*, Zagreb, 273–293.

NOVAK, N. 1995, *La topografia archeologica della cittavecchia di Fiume*. – Atti, Centro di ricerche storiche, Rovigno XXV, 387–421.

NOVAK, N. 2007–2008, Prinos ranom kršćanstvu i urbanizmu Tarsatike. – *Histria Archaeologica* 38–39, 169–196.

NOVAK, N. and A. MATEŠIĆ 1997, *Izvještaj sa zaštitnih arheoloških istraživanja u riječkom Starom gradu, na lokaciji Supilova 12*. – Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Konzevatorski odjel Rijeka, Rijeka.

NOVAK, N. *et al.* 1992, *Konzervatorska dokumentacija za PUP centra grada Rijeke. Obrada povijesnog razvoja Rijeke. Tekstovi i bibliografija*. – Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Rijeka.

PERČIĆ-ČALOGOVIĆ, I. 1953, Sudbina spomenika Rijeke tokom 19. stoljeća. – In: J. Ravlić (ed.), *Rijeka – zbornik*, Zagreb, 579–584.

PLOSNIĆ ŠKARIĆ, A. (ed.) 2017, *Mapping urban changes / Mapiranje urbanih promjena*. – Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.

PREDOEVIĆ ZADKOVIĆ, P. 2018, Gotički ključni kamen s likom Krista. Gothic bossed keystone depicting Christ face (kataloška jedinica). – Izložba *Od Kapitolijske vučice do habsburškog orla. Biljezi rane riječke prošlosti* / Exhibition, *From the Capitoline Wolf to the Habsburg Eagle. Remnants of the Early History of Rijeka*, Rijeka.

SCHWALBA, R. 1999, *Igor Emili*. – Rijeka.

SCHWALBA, R. 2004, Barokizacija Rijeke i udio inženjera A. Vernede u njenoj urbanizaciji. – *Novi Kamov* 13 (4), 93–116.

SERAŽIN, H. and L. ŽNIDARŠIČ GOLEC (eds.) 2008, *Poročila in risbe utrdb arhitekta Giovannija Pieronija*. – Ljubljana.

SLUKAN-ALTIĆ, M. 2004, Kartografski izvori u povijesti umjetnosti. – In: M. Pelc (ed.), *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb, 85–492.

STARAC, R. 2004, Prilog poznavanju materijalne kulture stanovnika tarsatičke Liburnije između petog i devetog stoljeća. – *Sveti Vid*, *Zbornik* IX, 21–36.

STRAŽIČIĆ, N. 1997, Izvorišta i vodotoci na području grada Rijeke. – *Sveti Vid*, *Zbornik* II, 9–44.
UJČIĆ GRUDENIĆ, J. 2011, *Izvješće o arheološkom nadzoru na lokalitetu Rijeka – Pod Kaštelom*. – Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, Rijeka.
VIEZOLI, G. 1931, La Compagnia di Gesù a Fiume (1627–1773). – *Rivista Fiume* IX, 1 i 2, 192–230.
VIŠNJIĆ, J. 2009a, *Izvješće o provedenom arheološkom istraživanju prostorne cjeline trga Pul Vele crikve u riječkom Starom gradu*. – Dokumentacija HRZ Juršići.
VIŠNJIĆ, J. 2009b, Ostaci srednjovjekovne i novovjekovne arhitekture na Trgu Jurja Klovića. – In: N. Radić Štivić and L. Bekić (eds.), *Tarsatički principij, Principia di Tarsatica*, Rijeka, 299–307.
VIŠNJIĆ, J. and S. PAMIĆ 2014, *Stručno izvješće o arheološkom istraživanju na prostoru Trga Ivana Koblera u riječkom Starom Gradu tijekom 2014. godine*. – Hrvatski restauratorski zavod. Služba za arheološku baštinu, Juršići.
VOJE, I. 1976, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. – Sarajevo.
ZJAČIĆ, M. 1955–1956, Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436–1461). – *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 3, 5–343.
ZJAČIĆ, M. 1957, Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436–1461). – *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 4, 89–225.
ZJAČIĆ, M. 1959, Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina (1436–1461). – *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci* 5, 257–459.
ŽMEGAČ, A. 2005, Stonski fortifikacijski kompleks – nekoliko pitanja. – *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 39.1, 185–205.
ŽMEGAČ, A. 2018, Kastavske zidine. – *Zbornik Kastavštine* XXII, 25–36.
ŽUPLJANIN, Ž. and I. KLJAJIĆ 2013, Münchenski atlas s kartografskim prikazima hrvatskih gradova. – In: M. Lapaine (ed.), *9. savjetovanje Kartografija i geoinformacije uz Svjetski dan GIS-a, Program / Sažetci / Katalozi izložbi*, Zagreb, 48.

Petra Predoević Zadković
Krešimirova 8
51 000 Rijeka
Hrvatska
ppredoevic@yahoo.com

dr. sc. Palma Karković Takalić
Department of Art History,
Faculty of Humanities and Social Sciences,
University of Rijeka
Hrvatska
pkarkovic@uniri.hr

Burial Practices in the Urban Area of Medieval Rijeka

Pogrebni običaji v urbanem predelu srednjeveške Reke

Andrej Janeš, Ana Azinović Bebek

Abstract: The city of Rijeka (*Tarsatica*) is known from Roman times, and the ongoing archaeological excavations show many sides of its urban layout. Medieval Rijeka is known from late 13th century written documents as part of the feudal domain of the Duino family. Inside the town walls, there was the parish church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary and the Augustine monastery of St Jerome. The 2008/2009 archaeological excavation around the parish church brought to light a large portion of the town's medieval and post-medieval cemetery. Around 150 burials were excavated south and west of the church with burials from the 12th/13th centuries until the cemetery's closure in 1773. Six ossuaries were also excavated on the south side of the church. The majority of finds from these ossuaries date to the medieval period. Most of the bones found there belong to individuals who were removed from the graveyard in later periods (17th/18th centuries) due to the lack of burial space. Most of the intact medieval burials were concentrated in the area south of the church while post-medieval grave finds indicate that the cemetery was enlarged to the west only in the post-medieval period. Individuals were buried in coffins or stone tombs. The whole eastern part of the town was organised around the parish church with almost no structures around the church itself, forming sort of a square. This layout would change in post-medieval times when the urban area changed due to overpopulation.

Keywords: medieval cemetery, urban cemetery, Rijeka, burials, stone tombs, ossuaries

Izvleček: Predhodnika mesta Reka (*Tarsatica*) poznamo iz rimskih časov, številne značilnosti njegove urbane zasnove pa razkrivajo kontinuirana arheološka izkopavanja. Srednjeveška Reka je znana iz pisanih virov s konca 13. stoletja, ko je bila del fevdalnega gospostva gospodov Devinskih. Znotraj mestnega obzidja sta stala župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja in avguštinski samostan sv. Hieronima. Arheološka izkopavanja okoli župnijske cerkve leta 2008/2009 so razkrila velik del srednjeveškega in novoveškega pokopališča. Južno in zahodno od cerkve je bilo izkopanih okoli 150 grobov s pokopi iz časa od 12. oziroma 13. stoletja do tretje četrtine 18. stoletja. Na južni strani cerkve je bilo izkopanih tudi šest kostnic. Večina najdb iz kostnic je iz srednjeveškega obdobja, kosti pa pripadajo pokojnikom, ki so bili zaradi pomanjkanja prostora v poznejših obdobjih, tj. v 17. in 18. stoletju, z grobišča preneseni v kostnico. Večina nedotaknjenih srednjeveških pokopov je ležala južno od cerkve, novoveške grobne najdbe pa kažejo, da se je pokopališče razširilo proti zahodu šele po koncu srednjega veka. Pokojniki so bili pokopani v krstah ali kamnitih grobnicah. Vzhodni del mesta je bil urejen okoli župnijske cerkve, okoli katere ni bilo skorajda nobenih struktur. To pa se je spremenilo po koncu srednjega veka, ko se je zaradi prenaseljenosti urbani prostor spremenil.

Ključne besede: srednjeveško grobišče, urbano grobišče, Reka, pokopi, kamnite grobnice, kostnice

Historical Overview

Written data concerning Tarsatica in the first centuries of the medieval period is scarce. In the *Cosmography* by Anonymous of Ravenna, an administrative unit, *Liburnia Tarsaticensis*, is mentioned with its seat in Tarsatica.[1] The name appears again in *The Life of Charlemagne (Vita Karoli Magni)* by the chronicler Einhard, who mentions *Tharsatica, Liburniae civitas*, and in the work *De gestis Caroli Magni* by the poet Saxo from the second half of the 9th century[2] as the place near which the Friulian duke Eric was killed.[3] Eric's

1 Suić 1970, 711.

2 *Oppugnare Liburnorum contenderat urbem Tharsaticam* (Suić 1970, 710).

3 Suić 1970, 710–711; Žic 1998, 13; Klen 1988, 69; Labus 2000, 6.

Figure/Slika 1 *Kvarner and the bordering regions during the second half of the 14th century (Weiss 2013, 25). / Kvarner in obmejne pokrajine v drugi polovici 14. stoletja (Weiss 2013, 25).*

death is lauded by the patriarch of Aquileia Paulinus in a song written ca. 800.[4] Many historians believe this event was the reason for the destruction of this Liburnian city. In retaliation, the Frankish army razed and burned the city on one of its eastern campaigns.[5] Another mention of Tarsatica is related to a charter issued in the year 996 by Holy Roman Emperor Otto III whereby he granted some Istrian and Liburnian dioceses to the Aquileian patriarch, among them Tarsatica.[6] Given that such a diocese did not exist previously or subsequently, this data must be considered unreliable.[7] Although there is no earlier mention of a diocese, the discovery of the Early Christian basilica under the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary opens that possibility.[8] Considering that Otto's charter is based on an older charter by Charlemagne from 803 which grants the patriarch of Aquileia the right to establish more dioceses in Veneto, Istria, and Liburnia, it should be seen as an attempt to expand the influence of Aquileia into this region. Comparing the case of Tarsatica with the case of Novigrad in Istria, where the patriarch Paulinus established a new diocese with which the new Frankish ecclesiastical creation was placed in the already existing late antique-Byzantine ecclesiastical system, we cannot dismiss the idea of the existence of an ecclesiastical organisation in Tarsatica at the turn of the 8th and 9th centuries.[9] Therefore, as a serious argument, we can accept the existence of an organised

4 Labus 2000, 1.

5 Tarsatica's destruction by the Frankish army is mentioned by John the Deacon only in the 11th century (Labus 2000, 12).

6 Klen 1988, 70.

7 Margetić 1994, 32.

8 Novak 2009, 183–185.

9 Turković, Basić 2011, 80.

Figure/Slika 2 *Main medieval features in the Old Town of Rijeka (drawing by A. Janeš). / Srednjeveški ostanki v starem mestnem jedru Reke (risba A. Janeš).*

urban settlement in the Old Town of Rijeka in the late 10th century.[10]

In spite of the possibility that there was no Tarsatican diocese, we see from the charter issued by Otto III that the future Rijeka lands were granted to an imperial ally, the Aquileian patriarch, who granted them as a fief to the Lord of Duino. The exact date of the transfer of the Rijeka lands to the Lords of Duino remains unknown. Thanks to their holdings at Kras and Merania (as medieval Liburnia was referred to), the Lords of Duino grew rich by levying taxes and duties on merchants passing through their estates. The settlement at the mouth of the Rječina River proved favourable in acquiring wealth from maritime commerce. The settlement on the Rječina River is first mentioned by its new name in the conclusions of the Venetian Great Council of 1281 as "*Flumen sancti Viti*".[11] Reka or *Rika*, as it is referred to by the local inhabitants, slowly developed as a small centre of commerce on Kvarner Bay through which goods from Dalmatia and the nearby Kvarner islands were transported northwards, via the Karst to Carniola and Styria (*Fig. 1*).

A key date in this period of the development of Rijeka is the founding of an Augustine friary and church dedicated to St Jerome in 1315, encouraged by Lord Hugo IV. In the 14th century, Rijeka acquired the typical appearance of a medieval city, encircled by walls and dominated by a castle to the northern side. The Augustine friary was situated in the western section of the city, while the eastern side was dominated by the collegiate church of the Assumption of the Virgin Mary (*Fig. 2*).

In 1336, the Duinos lost Rijeka to Bartol Duke of Krk. At the same time, they turned to the Habsburgs, whom they assisted in the war against Venice in 1369. During that war, the Venetians attacked Merania, with the greatest damage inflicted against the city on the Rječina River.[12] Two years later, Hugo VI of Duino was once again the ruler of Rijeka.

Hugo VIII was the most powerful of the Duino lords. Indicative of his political power was the fact

10 Margetić 2004, 18.

11 Klen 1988, 74–75. D. Klen suggests the first mention of Rijeka's name in a charter from 1230/1233 which mentions a Dominicus de Richa, interpreted by the author as Dominik Ričanin (Dominic from Rijeka). The document is a complaint of the judges from Pula, filed to the Archbishop of Ravenna (Margetić 2004, 13).

12 Žic 1998, 15.

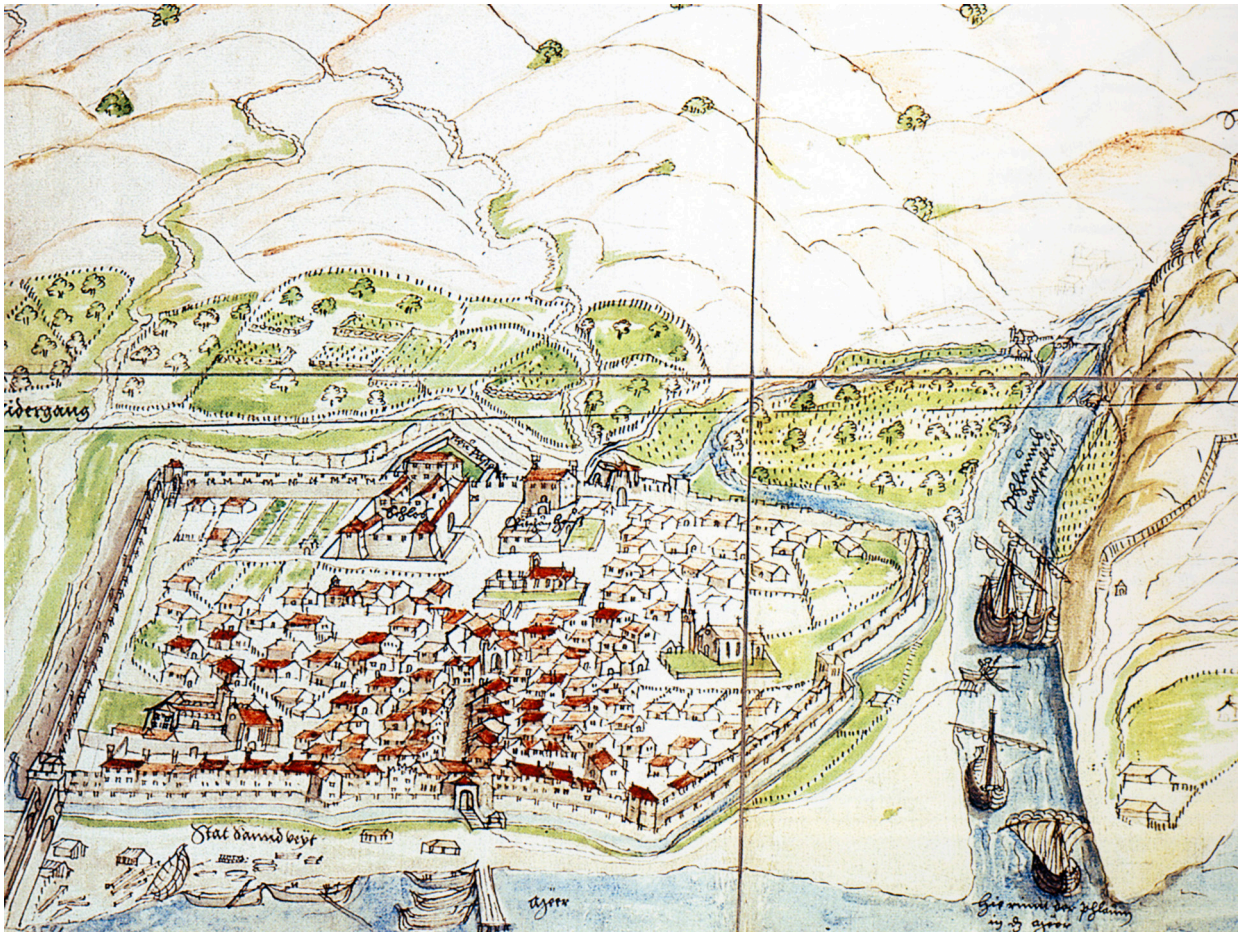

Figure/Slika 3 *Map of Rijeka by I. Klobučarić from 1579 (source Kriegsarchiv Wien). / Načrt Reke iz leta 1579 avtorja I. Klobučarića (vir Kriegsarchiv Wien).*

that he was captain of Treviso, the feudal lord of Pordenone, the city of Trieste and the Austrian holdings in Istria and Carinthia, and that he held lands in Carniola and Styria. With the death of his son Hugo IX in 1399, the Duino holdings were bequeathed to the Walsee family[13] that was at the time, along with the Counts of Celje, the most powerful family in the lands held by the Habsburg archduke.[14]

This economic upswing in the 15th century led to an influx of new inhabitants to the city on the Rječina River. The development of overseas commerce saw the concurrent development of shipbuilding. A local government developed similarly to that of the Dalmatian communes, but still under the watchful eye of the feudal master, represented by a captain. It is thus referred to in Latin documents as a *terra*, rather than a *civitas*.[15]

In the second half of the 15th century, Rijeka had a modest three thousand inhabitants. The majority of the population was Croatian, while the priests bore exclusively Croatian names. The thriving economy led to an influx of settlers, mostly from neighbouring Italy. The strong economic base of the new arrivals resulted in the Italian language taking the leading role in the city, as evident from the fact that all city records were written in this language.[16]

In 1465, Count Wolfgang Walsee bequeathed the city of Rijeka, along with Kastav, Veprinac, Mošćenice and Gotnik, to Holy Roman Emperor Friedrich III. Along with the neighbouring regions, the emperor united Rijeka, in terms of its administration, with Carniola. This afforded Rijeka an even broader economic sphere, and

13 Štih 1992, 310.
14 Žic 1998, 16.
15 Fest 1913, 13.
16 Fest 1913, 104.

the interests of Rijeka are rendered subordinate to the global interests of the emperor.[17]

The fall of Bosnia to the Ottoman Turks in 1463 dealt a massive blow to this burgeoning economy. From 1468 onwards, Turkish military detachments launched incursions and pillaging of the Rijeka hinterlands. The situation worsened with the outbreak of war between Emperor Friedrich and Hungarian King Matthias Corvinus from 1477 to 1488. It all led to a drop in commerce that constituted a serious setback for this developing economy. The emperor, namely, shifted the export of iron to the safer port of Trieste. The sombre state of affairs at the end of the 15th century was further blackened by an epidemic of the plague in 1477. From the beginning of the 16th century, the town was attacked and sacked by the Venetians on several occasions (*Fig. 3*).

The Collegiate Church of the Assumption of the Virgin Mary

The Church of the Assumption of the Virgin Mary was located at the eastern edge of the medieval town (*Fig. 2*). The exact date of its construction is unknown. The church's importance is noted in the vernacular name *Vela Crikva* (Great Church) or *Assunta*, being the largest and most important ecclesiastical building in Rijeka till the construction of St Vitus' Church. It is a three-aisled church with a rectangular chancel and a detached belfry. It was constructed on the remains of an Early Christian basilica. The belfry may indicate an earlier construction date, but the year 1377 incised above the door documents a renovation in the Gothic style. The Gothic biforas date from that period. The first documented renovation was executed in 1442 when the ceilings in the aisles and the chancel were raised.[18] After the Venetian sack of the town in 1509, the collegiate church underwent extensive renovation works. The church was again renovated during the 17th and 18th centuries (*Fig. 4*).

Figure/Slika 4 *The Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary (source www.visitrijeka.hr). / Župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja na Reki (vir www.visitrijeka.hr).*

The Cemetery

It became a custom among Christians for the dead to be buried in consecrated ground because of the belief in life after death. Throughout history, the Church instituted strict rules concerning the location and organisation of graves. Graves had to be organised in the surroundings of parish churches and, when such a church was too far away, special cemeterial churches were erected. The Christian graveyard

Figure/Slika 5 *The collegiate church with the cemetery on the 1579 map (source Kriegsarchiv Wien). / Župnijska cerkev s pokopališčem na načrtu iz leta 1579 (vir Kriegsarchiv Wien).*

17 Klen 1988, 106.

18 Bradanović 2017, 21.

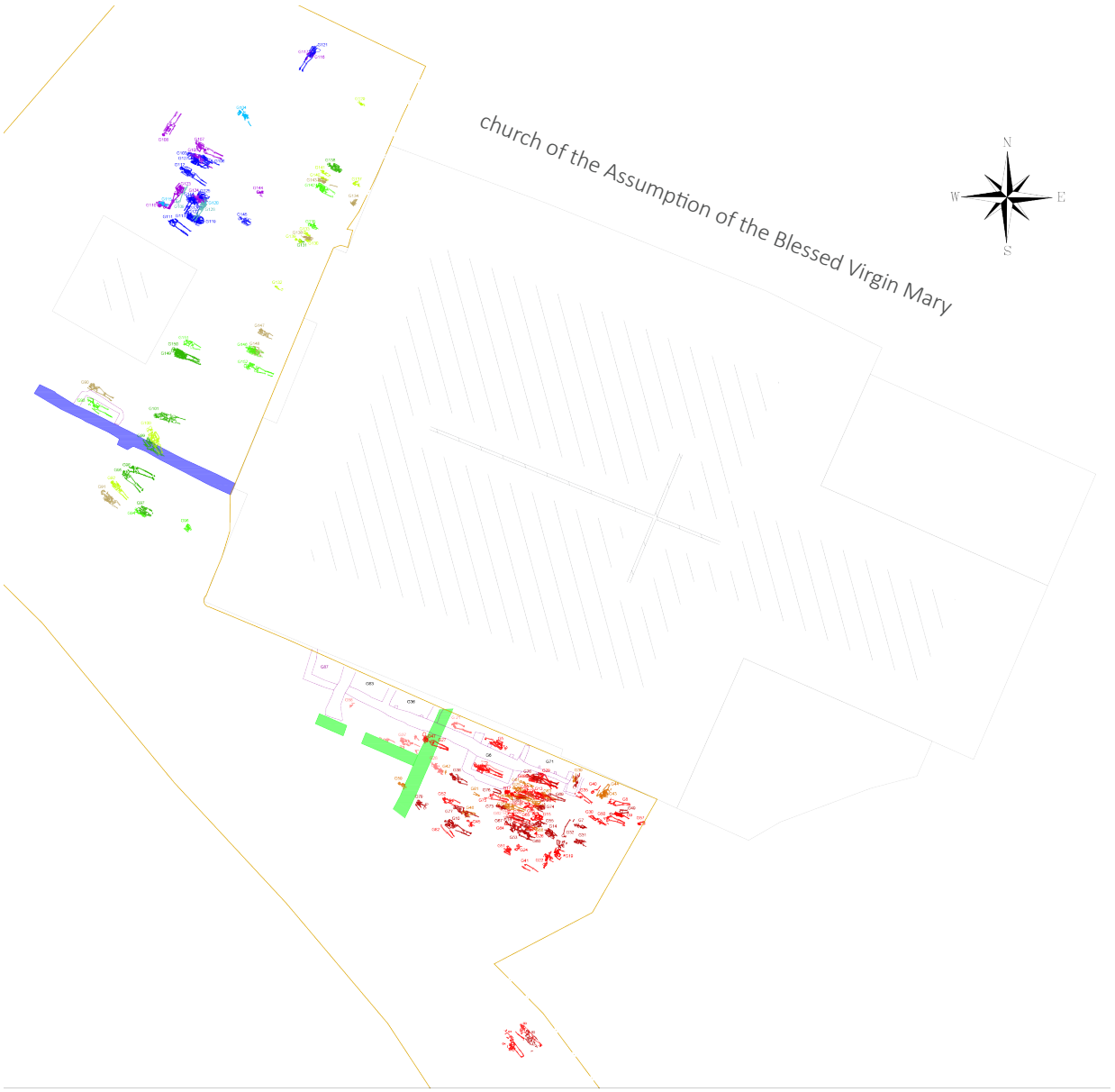

Figure/Slika 6 *Plan of the excavated graves. Green structures are parts of the Roman baths, blue structures part of the Early Christian basilica (drawing by A. Janeš). / Načrt izkopanih grobov. Zeleni objekti so del rimskih term, modri pa zgodnjekrščanske bazilike (risba A. Janeš).*

is thus arranged as a clearly demarcated and consecrated area alongside a church. Unlike the customs of antiquity, Christian graves were situated within settlements, which was in accordance with the belief in life beyond the grave and the resurrection of the body. This bound the deceased in a community with the living, who prayed for them and prepared for reunification with them in the afterlife.[19]

It was no different in Rijeka. Much of the area of Trg Pul Vele Crikve and a part of Užarska ulica was occupied by the municipal cemetery, which developed around the collegiate church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary. Some of the deceased were interred in churches in communal or family tombs, and some around the collegiate church, which was referred to as the cemetery.[20] Prior to 1773, there were no cemeteries outside the city ramparts. While members of the religious orders were interred within their churches, and canons within the collegiate church, others were buried alongside it. Sources cite

19 Predovnik, Dacar, Lavrinc 2008, 91.

20 Kobler 1996, 279.

Figure/Slika 7 *Part of the cemetery south of the church during excavations (photo by J. Višnjić). / Del grobišča južno od cerkve med izkopavanji (foto J. Višnjić).*

the payment of fees for burial places behind the lateral altars. The eastern side, behind the church, was reserved for the indigent who could not pay for a burial. In Klobučarić's depiction of Rijeka from 1579, the area bordered by a fence reached the church belfry and, at the time, there were no burials in the area to the north of the church and belfry (*Fig. 5*). The area to the south of the church was a more desirable place for burial than the northern side.[21] From later depictions of the city, in the 17th century, one can observe the expansion of the cemetery in that direction, likely brought about by the growing population of Rijeka.

The area to the south and west of the collegiate church was investigated, and 153 grave contexts were discovered (*Fig. 6*). Research has shown the extent of the devastation to the city cemetery caused by municipal works (*Fig. 7*). The southern perimeter of the cemetery, together with the southern wall of the large ossuary and a post-medieval house (kosturnica and object 1 in the plan on *Fig. 6*)[22], was destroyed by the construction and later repairs of sewage pipes in Užarska ulica. In spite of the claims of the much greater age of the collegiate church, the area around it was used as a cemetery only from the 13th century onwards. The finds of 12th-century coins, namely, have no dating value because of their subsequent use in later periods.[23] In the 15th century, the constricted nature of the area around the church proved a problem that was resolved by the construction of walled ossuaries (lat. *carnarium, ossuarium*) in which the bones from excavated graves were deposited. The need for ossuaries indicates greater mortality of the population of Rijeka in the late medieval period, caused by the gradual growth of the population of this Liburnian city. This trend continued into later periods, and in the first half of the 18th century, a new, larger ossuary was built. Burials ceased in 1773 when interment of the deceased within the urban core of the city was forbidden by a decree of the imperial government of Joseph II.

Out of the 153 excavated graves, 37 can be dated to the Middle Ages, 24,8% of the total excavated graves. They contained remains of 42 individuals. All of the medieval graves were excavated on the south side of the church. The oldest interments of the 13th to 15th century were registered in and around the *frigidarium* of the Roman baths. The depth of the pools protected them from subsequent burials. In the 15th century, due to the density of interments, a row of six ossuaries was built alongside the church where bones were deposited, with burials continued in the same area (*Fig. 8*). Although no burials earlier than the 17th century were preserved to the west of the church, finds of coins from the 13th to 16th centuries indicate the use of this area for interments prior to the

21 Demo 2007, 50.

22 We find a record of the purpose of object 1 in the records of the city archives. As a rule, a person could not be interred until forty-eight hours had passed from the moment of death. The bodies of the deceased were displayed in their homes, with a house built alongside the cemetery to serve the indigent for this purpose; Viezzoli 1936, 112.

23 See Jakšić 1996.

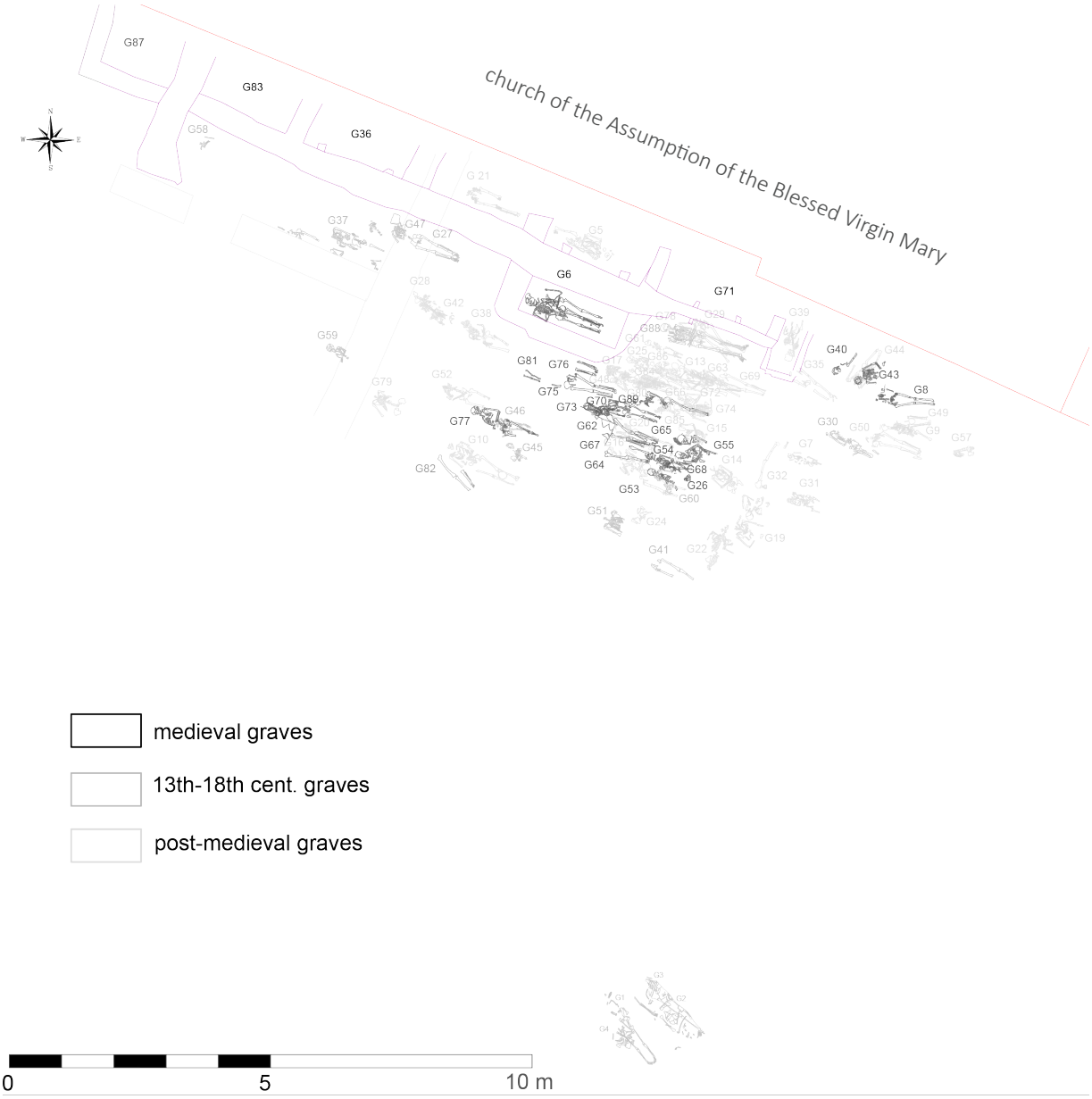

Figure/Slika 8 *Plan with the medieval graves (drawing by A. Janeš). / Načrt srednjeveških grobov (risba A. Janeš).*

17th century. We can account for the absence of older graves in this area by the small depth of burials as a result of the mosaic flooring of the early Christian basilica. The older graves were likely destroyed – the bones transferred to the nearby ossuary – and were replaced by 17th-century interments. As a result of the ever-increasing density of burials, a large ossuary was constructed along the cemetery's southern perimeter in the 18th century. However, by the end of the first quarter of the 18th century, the cemetery had expanded to the north of the belfry, where burials took place up to 1773.

Not all the excavated graves could be dated strictly to the medieval period due to the dire state of preservation of the remains. Out of the total, 19% can be dated to the 15th century, another 10% to the 14th/15th centuries and 15th/16th centuries. Out of the total, 12% can be dated to the period from the 13th to the 16th centuries. The rest can only be dated to the large time span from the 13th to the 18th centuries (*Fig. 9*).

Out of the 42 medieval skeletons, 17 were identified as male (41% of the total), ten as female (24% of the total), and six as children (14% of the total medieval skeletons), while nine skeletons could not be sexed

Dating	Number of graves	Percentage
13.–15. cent.	1	2
13.–16. cent.	4	10
13.–17. cent.	1	2
13.–18. cent.	7	17
14.–15. cent.	4	10
14.–17. cent.	1	2
14.–18. cent.	3	7
15. cent.	8	19
15.–16. cent.	4	10
15.–17. cent.	1	2
15.–18. cent.	5	12
16. cent.	3	7
	42	

Figure/Slika 9 *Percentage of medieval graves (made by A. Janeš). / Delež srednjeveških grobov (izdelava A. Janeš).*

(21% of the total) (*Fig. 10*). The high percentage of undetermined skeletons is caused by the bad state of skeletal preservation caused by constant burials during the post-medieval period.

Most of the graves were oriented along the west-east axis, with the head to the west. This orientation of the deceased is related to the belief in the second coming of Christ at the end of the world when the

Sex	Number of graves	Percentage
male	17	41
female	10	24
child	6	14
undefined	9	21

Figure/Slika 10 *Sex percentage in the medieval graves (made by A. Janeš). / Delež pokojnikov v srednjeveških grobovih glede na spol (izdelava A. Janeš).*

bodies of the dead would rise. With their heads to the west, the deceased would see Christ rising in the east. This ritual was very strictly adhered to in the medieval period, up to the 17th century when the ritual was altered and there was no strict requirement that the burial be with the head of the deceased to the west. Most graves at the cemetery in Rijeka follow the orientation of the church, which had a slight deviation from the ideal west-east orientation, and 93% of the medieval graves are oriented in this direction (*Fig. 11*). The place of burial further influenced

Orientation	Number of graves	Percentage
west-east	39	93
south-north	2	5
undefined	1	2

Figure/Slika 11 *Grave orientation (made by A. Janeš). / Usmerjenost grobov (izdelava A. Janeš).*

a grave's position. The most desirable place was near the high altar of the church, followed by the lateral chapels. The loosening of restrictions pertaining to the orientation of graves led to the denser distribution of burials along the walls of the church from the late medieval period onwards. Deviations from the standard orientation appear far less frequently.

Although found *in situ*, most graves were drastically damaged, both by municipal works and by subsequent burials. Graves 2 and 3 were damaged during the construction of a building to the southeast of the collegiate church. Grave 2 was thoroughly disturbed at the time, and the bones of the deceased were found scattered on the better-preserved skeleton in grave 3. During the installation of pipes in the south-eastern section of the cemetery, the line of graves 51, 53, 54, 55 and 89 was damaged. Another cause of the damage to graves by new burials lies in the poor marking of older graves. The majority of medieval graves were marked by wooden crosses that were not replaced upon their decay. In the late medieval period, cemeteries were often used as open public spaces on which to stage fairs, games, and other social events. That this was the case is evident from the provisions of church councils from the 14th and 15th centuries that forbade these activities in cemeteries.[24]

Most of the deceased were interred in simple earthen graves (*Fig. 12*). The contours of the graves themselves could not be discerned, having been destroyed by the constant use of the burial space. For interment in simple grave pits, the bodies of the deceased were wrapped in fabric. Some of the deceased were interred in wooden coffins.

Walled graves were built from the late 15th century on and were used for the burial of several deceased per-

24 Predovnik, Dacar, Lavrinc 2008, 91.

sons. Grave 6 was constructed of undressed stone, with the inside face of the wall smoothed with plaster (*Fig. 13*). The building method is similar to grave 5 (ossuary) to the northern side. Two skeletal remains were found in the grave *in situ*, skeletons SU 357 and SU 496. The remainder of the tomb was filled with the bones disturbed by the interment of these two. In the case of skeleton SU 357, the bones of the previous burial were arranged along the walls of the tomb, for the most part at the feet and head. There are four consoles on the inside of the tomb that held in place the stone lid removed during the burial of the deceased to whom bones SU 357 belonged. Identically built walled graves were recently discovered in Zadar at St Dominic's Church.[25] Coins issued for Salzburg Archbishop Johann II von Reisberg from the first half of the 15th century were discovered in the structure of the wall of grave 6. The coins found

Figure/Slika 12 *Simple earthen grave of the 14th/15th century (photo by A. Janeš). / Preprost v zemljo vkopan grob iz 14./15. stoletja (foto A. Janeš).*

Figure/Slika 13 *Last buried individual (SU 357) in the walled tomb (grave 6) (photo by A. Janeš). / Najmlajši pokop (SE 357) v zidani grobnici (grob 6) (foto A. Janeš).*

their way into the grave during its construction in the mid- or second half of the 15th century. Grave 6 is aligned with the altar of the Heart of Jesus inside the collegiate church. On that section of the wall, on the outside face, G. Kobler mentions a chapel dedicated to St Bernardine.[26] It is first mentioned in 1534 with a note that it was the site of the Nikolić family tomb[27] (*Fig. 14*). Given that grave 6 is the only family tomb to the south of the church, we can only conclude that this is, in fact, the tomb of this Rijeka family. The chapel of St Bernardine was demolished in 1802 and the altar transferred to the nearby Church of the Holy Spirit (Sveti Duh).[28]

The construction of walled family tombs is confirmed at two cemeteries in Dalmatia; Galovac-Crkvina and Sveti Juraj at Putalj. Family tombs at Crkvina are dated approximately, as is the entire necropolis, from the 9th

25 Jurić 2008, 414.

26 Sušanj 2002, 11.
27 Kobler 1996, 258.
28 Kobler 1996, 258.

Figure/Slika 14 *Walled tomb (grave 6) of the Nikolić family (photo by M. Zaccaria). / Zidana grobnica (grob 6) družine Nikolič (foto M. Zaccaria).*

to 16th century,[29] while at Putalj, they appear in the later horizon of the late medieval period.[30]

In the case of grave 37, the space between the southern wall of the ossuary (grave 36, SU 350) and the two walls of the Roman thermae (SU 318 and SU 319A) was used. The space was not used as a classic tomb but rather as a bordered area where interment was conducted without any particular order, as indicated by the poorly preserved and intermingled skeletons.

A row of six walled ossuaries was built along the southern wall of the collegiate church. The growing population and the high mortality rate near the end of the medieval period became a problem for cramped municipal cemeteries across Europe. The renewed excavation of the cemetery area emerged as a solution, with the extracted bones deposited in purpose-built ossuaries. Late medieval customs allowed for the transfer and deposit of the remains of

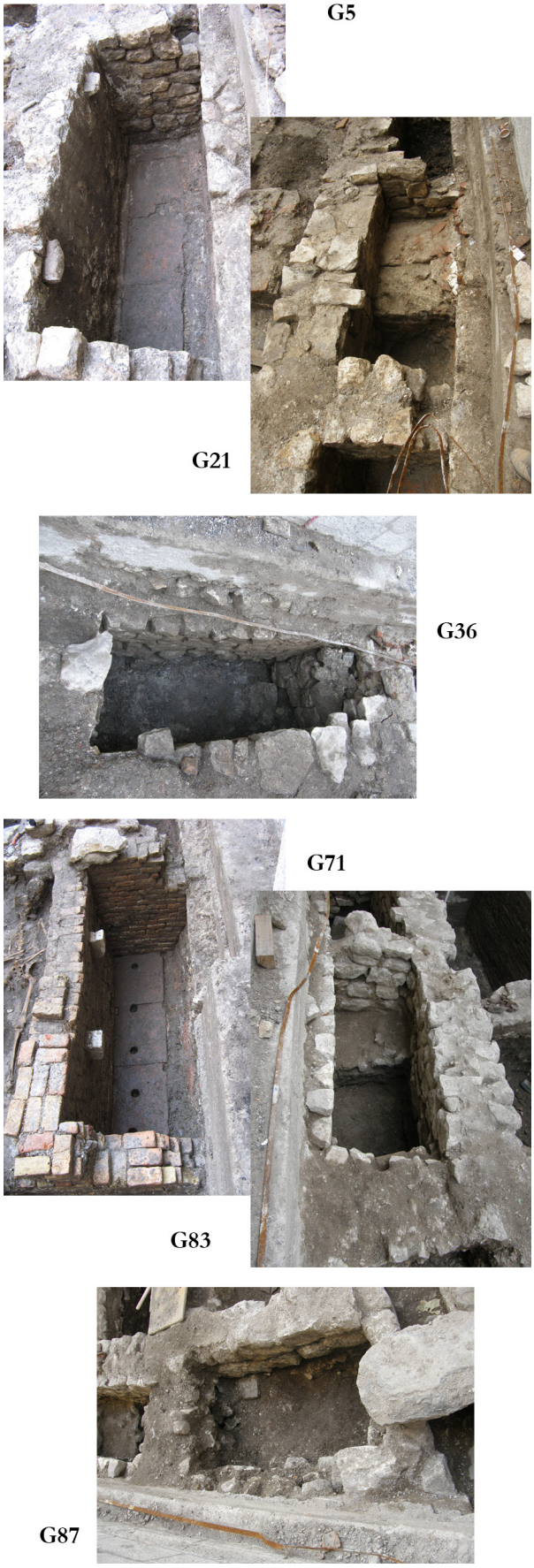

Figure/Slika 15 *Ossuaries south of the collegiate church (photo by A. Janeš). / Kostnice južno od župnijske cerkve (foto A. Janeš).*

29 Belošević 1993, 132.
30 Burić 2001, 214.

Figure/Slika 16 *Skulls from the brick-built ossuary (grave 71) (photo by A. Janeš). / Lobanje iz opečnate kostnice (grob 71) (foto A. Janeš).*

the deceased in these ossuaries, on the condition that they were located on consecrated land.[31] These ossuaries were most often constructed along the southern walls of churches.[32] Five ossuaries (graves 5, 21, 36, 83 and 87) were built of undressed stone and bound with mortar (*Fig. 15*). All are of a rectangular form. The easternmost ossuary (grave 71) is, unlike the others, built of brick. During construction, the builders had to remove parts of the walls of the Roman thermae. The fills of the ossuaries included a large number of dislocated bones. Grave 71 is different in this respect. In its fill, well-preserved human skulls were found alongside the bones (*Fig. 16*). In graves 5, 21 and 71, we found consoles for lids on their southern walls. To the north side, we can only presume their existence as that side of the ossuary was destroyed when the church's foundations were secured. Walled tombs without lids were also found at the cemetery of St George's (Sveti Juraj) church at Radun near Kaštel Stari, dated by finds of Venetian coins to the 17th century.[33] The specimens at Rijeka are certainly older: a 14th-century denar issued by Slavonian Ban Stjepan IV Babonić was found in grave 36, while in grave 5, we found a coin issued by Emperor Ferdinand II from the 16th to the 17th century. Based on the numismatic finds, we can date the construction of the ossuary to the 15th century, and they were likely used on several occasions up to the 17th century.

31 Demo 2007, 35.
32 Podpečan 2006, 26.
33 Oreb 1983, 200.

Grave Finds

Most of the finds found in the graves belong to the post-medieval repertoire, consisting mostly of devotional objects, medals, crosses, and rosaries. Other finds can be grouped as jewellery, parts of garments and shoes, and objects of everyday use. Objects that could be dated to the medieval period can be divided into two groups: dress accessories and jewellery.

Buckles

Prominent by their number among objects of utilitarian and decorative nature are buckles, i.e. buckle frames. Only a very few were found in closed grave contexts. Most became separated from clothing and footwear and were scattered in the cemetery layer by the digging of successive graves. We have divided the buckles from the cemetery at Rijeka into single-part and two-part, with one three-part buckle specimen also found. In the first type, the prong wraps around the buckle frame, while among others, the frame is divided by the bar or centre post to which the prong is attached. By form, the buckle frames are round, rectangular, rectangular with rounded corners, D-shaped, and articulated. Although the buckle's function can be determined if its position in the grave is known, in our case, we must rely primarily on the form of the buckles and buckle frames themselves.

Simple round bronze buckles are notable by their quantity (*Tab. 1, Tab. 2, Tab. 3, Tab. 4: 1–6*). Thirty such specimens were found, twenty-seven of which were discovered within walled graves that functioned as ossuaries. Twelve were discovered in grave 21, eight in grave 83, six in grave 36 and only one in grave 87. Two buckles of this type were found in the fill of grave 6 but were not associated with the skeleton preserved *in situ*. They consist of a round buckle frame and a prong that is wrapped around the frame at its broader end and tapers towards the tip. This buckle type is known from other Croatian and European medieval sites. We know of specimens from medieval cemeteries in Dalmatia. The earliest dated examples of this type of buckles are finds in the middle layer of the cemetery at Begovača at Donje Biljane near Zadar – these are dated to the 12th century.[34] At the cemetery at Dol in Bribir, buckles of this type were found in graves dated to the period from the 13th to the 15th century.[35] However, grave 33 at the cemetery of St George's Church in Putalj is dated to the 13th century.[36] This buckle type was also found in grave 497 at Crkvina near Galovac and has been approximately dated to the High Middle Ages.[37] They were also in use during later periods, and we thus find them in graves from the mid-14th to the mid-15th century around the Sveti Spas church at Vrh Rika.[38] In neighbouring Slovenia, we find a buckle of this type in a child's grave at St Bartholomew's Church in Šentjernej broadly dated to the period from the late Romanesque phase to the 14th and 15th centuries.[39] Two buckles from a grave at St Nicholas' Church at Otok near Dobrava have been dated to the 15th and 16th century, while a buckle from the municipal tower in Ptuj is dated along with other finds to the broad period from the 14th to the 17th century.[40] Specimens from graves at sites in central Europe indicate a broad dating range for these buckles from the 11th to the 15th century.[41] They appear in England from the mid-13th to the mid-15th century.[42] From the above, we see a broad temporal and spatial distribution of this buckle type. They were at the height of their popularity in the late medieval period – the 14th and 15th centuries – but were also used, at a reduced intensity, in subsequent periods. Our specimens were collected from ossuaries, which indicates that they were from graves destroyed by the digging of new graves and that the remains of these bones were "cleaned out" from the graves and deposited in appropriate walled tombs. Based on this fact, and on the stylistic

34 Jelovina, Vrsalović 1981, 128.
35 Zekan 1996, 50.
36 Burić 2001, T. IV: 3–4.
37 Belošević 1993, 136, T. XXVI: 9, 10.
38 Jakšić 1996, 149.
39 Predovnik, Dacar, Lavrinc 2008, 42, T. 1: 2–4.
40 Predovnik, Dacar, Lavrinc 2008, 79.
41 Predovnik, Dacar, Lavrinc 2008, 79.
42 Whitehead 1996, 16.

attributes, we can attribute these buckles to graves from the Late Medieval period (14th and 15th centuries), perhaps even to an earlier period.

Round buckles were most often used to fasten girdles around the waist or thighs. On the 15th-century graphic scrolls of the Master of the Banderoles for the *Kiss of Judas*, we can clearly see the use of a round buckle frame to fasten both the girdle and the belt that held the scabbard on the figure of St Peter (*Fig. 17*).[43] Buckles of smaller size could also be used around the thighs, such as the one found in grave 5 (*Tab. 4: 7*) and one specimen from the cemetery layer. Finds from London indicate that round buckles of smaller dimensions were used to buckle high shoes that were closed over the ankle. They were found in contexts dated to the first half of the 15th century.[44]

Figure/Slika 17 *The use of round buckles for fastening belts: a detail from the graphic scrolls of the Master of the Banderoles for the Kiss of Judas, 15th century (Fučić 1992, 123). / Uporaba okroglih zaponk za spenjanje jermenov: detajl z grafične predloge za Judežev poljub Mojstra z napisnimi trakovi, 15. stoletje (Fučić 1992, 123).*

Two buckles were found at grave 134 in Šentjernej that lay symmetrically on the hips of the deceased,[45] which is significant for men's garb of the 14th century. The buckles were, namely, fastened to belts that hung from a special part of their clothing that covered the hips and pelvis and to which long socks were attached. Two buckles were found in grave 6 at the cemetery in Rijeka (*Tab. 1: 2, 3*), but these were dislocated. It cannot be ruled out that they were from this type of clothing. They were found on the bottom of a walled tomb and belonged to one of the first burials, which opens the possibility of their dating to the 15th century – the period that saw an increase in the intensity of the construction of walled tombs.

A single-part D-form buckle (*Tab. 4: 8*) is the only buckle found made of iron. This type of buckle was found on articles of clothing from the 13th to the 15th century, while during the late medieval and post-medieval periods they were a part of horse tack.[46] A D-form buckle with a buckle plate (*Tab. 4: 9*) is analogous to a buckle from a grave at Opatovina in Zagreb that has been dated to the late 14th and early 15th centuries.[47]

Two rectangular buckle frames (*Tab. 5: 1, 2*) are of the type of buckle used for clothing but may also have served as a part of horse tack. Similar buckle frames were found in graves from the 15th and first half of the 16th century at Opatovina in Zagreb,[48] and at Ružica Grad near Orahovica, where they are dated to the 15th and 16th centuries.[49] A similar buckle frame used during the 15th and 16th centuries was found in Celje.[50]

43 Fučić 1992, 123. The Master of the Banderoles (Meister mit den Bandrollen) was an engraver who created graphic scrolls in the Netherlands using pen and ink that served as the basis for the frescoes at Beram. These graphic scrolls were the works of artists who collected motifs during their travels that were later transferred to frescoes (Fučić 1992, 118).

44 Grew, de Neergaard 1988, 75, Fig. 105, 106, 110.

45 Predovnik, Dacar, Lavrinc 2008, 79.

46 Whitehead 1996, 16.

47 Demo 2007, 84–85.

48 Demo 2007, 83, cat. no. 16.1.

49 Radić, Bojčić 2004, 90, cat. no. 61.

50 Guštin, Bressan, Komplet 2001, 244, cat. no. 504.

Clasps

One of the devices used for fastening clothes were double-looped clasps consisting of two parts, the hook and the eye. In continental Croatia, they are known as "grandma and grandpa" (*babe i dedeki*) and in Dalmatia as *ažulice* (*ažule, jažule*) (*Tab. 5: 3*). They were crafted of metal wire, about 1.5 to 2 mm in thickness, in varying sizes. This simpler type was crafted by wrapping the wire around a round staff and working the wire with pliers. The hook and the eye had two loops by which they were fastened to clothing. The emergence of these clasps is related to the use of corsets and tight tailored clothing in the second half of the 15th century and become widespread in the 16th and 17th centuries.[51] Their application was very diverse as we find them in graves along the leg, lower leg and thighbones, at the waist level, along the spine, and even along the neck of skeletons.[52] Inventories from the first half of the 14th century from the Zadar area mention clasps, *jažule*, of silver for the fastening of women's sleeves at the wrist. From the mid-15th century onwards, we find them, among other fastening aids, on separate sleeves. This sleeve type emerged during the Gothic period and became characteristic of Renaissance garments.[53]

Decorative eyes (*Tab. 5: 4, 5*) – another form of fastener for articles of apparel – were found at the cemetery in Rijeka. The base of this type of eye is a metal ring that extends into a stylised vegetative ornament. They are smaller in size than the *baba* type eyes. The ornament was not only of decorative function as it contained an aperture whereby the eye was sewn onto clothing. Burić cites the example of a trefoil two-part clasp from grave 206 at Putalj that is dated to the 14th and 15th centuries.[54] The clasps at Rijeka are similar, but they lack hooks of the same form as those found at Putalj.

Metal Lace Chapes

The 14th century saw a major shift in fashion and the unwieldy wide clothing of the 13th century was replaced by new, closer fitting clothing, tailored to measure. Laces of leather or textile were used along with the already mentioned clasps to tighten corsets, gowns, and sleeves. As the tips of laces were wont to fray over time, they were frequently fitted with cylindrical metal ferrules and thus protected from further wear, also facilitating their passage through the eyes and apertures in clothing. Written sources in England mention lace chapes from the 13th century on, while in continental Europe, we find them depicted on works of art from the 15th century. In women's fashion, laces were used to fasten corsets at the front, and in men's clothing, to tighten sleeves and hose.[55] Metal lace chapes were found in medieval graves 6 and 77 (*Tab. 5: 6, 7*). Most of the specimens are of a cylindrical, slightly conical form. At Zagreb-Opatovina lace chapes were found in graves dated from the first half of the 15th century to the first third of the 16th century.[56] A number of these chapes were found in grave III inside the Sveti Spas church at Vrh Rika, and they can be dated by other small finds from the same context to the 15th century.[57]

Buttons

Only one example of a button can be dated to the medieval period. The back section of a round button of semicircular cross-section (*Tab. 5: 8*) was found in the fill of grave 6 (walled tomb). An almost identical fragment of a button from Ružica Grad has been dated to the 16th and 17th centuries.[58]

51 Predovnik, Dacar, Lavrinc 2008, 72.
52 Demo 2007, 73.
53 Anzulović 2007, 259.
54 Burić 2001, 224, T. X: 13, 14.
55 Egan, Pritchard 1991, 285.
56 Demo 2007, 71.
57 Petrinec 1996, 107.
58 Radić, Bojčić 2004, 74, cat. no. 18.

Pins

The development of the technology of drawn wire from the 12th century onwards led to major changes in the size of pins, while the head was made separately and became smaller in size. The change in size affected their use, and they were no longer used to fasten clothing. Written sources from the 14th century mention pins used to fasten veils and ornamental headwear and there are numerous depictions from the 15th century.[59] Wire-wound head pins of larger size (head diameter of about 3 mm) were found on three pins (*Tab. 5: 9–13*). Similar pins were extracted from a Venetian shipwreck at Gnalić from the late 16th century.[60] On two specimens of this pin type from Ružica Grad, dated to the period from the 14th to the 16th century,[61] it is evident that they were used over an extended period.

Finger Rings

A small number of items of jewellery were found in the area of the cemetery alongside the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, most of which are finger rings – eighteen pieces in all that can be ascribed to the Middle Ages. The most numerous, and chronologically earliest group, consists of simple bronze finger rings or bands. Among these, only two are decorated with incised lines along the edges while the remainder are simple and without decoration. Simple finger rings of this type are known to us from other medieval cemeteries in Croatia. Because of their simple fabrication, they were popular over an extended period. At the Crkvina – Galovac site in the Zadar hinterland, we find them in graves of the early Croatian phase of the 9th to the 11th century.[62] They are a very frequent find at other cemeteries in Dalmatia during the high and late medieval periods. They were found at Begovača in the second cemetery layer used in the period from the 10th to the 13th century.[63] One such finger ring was found in a grave from the first phase of the cemetery at Putalj and has been dated to the 12th century.[64] Two rings originate from a cemetery at Brnaze near Sinj and have been dated by coins to the period from the 13th to the 16th century.[65] Rings of this type were also popular in the waning of the medieval period, and we find them in graves dated from the 15th century on at the Church of the Holy Salvation (Sveti Spas)[66] and the Tjeme Late Medieval necropolis in Bribir from the 14th and 15th centuries.[67] In London, finger rings of this type were found in layers from the early 15th century.[68] The specimens from Rijeka (*Tab. 6: 1, 2*) can be approximately placed within this dating range – in the broad time span of the medieval period – given that they originate from the cemetery layer, i.e. from one of the devastated graves.

A more massive finger ring (*Tab. 6: 5*) was found in the fill of the large ossuary. A very similar ring with a broadened upper aspect was found at the Crkvina – Galovac site in the medieval layer of the cemetery dated to the period from the 12th to the 16th century.[69] Our specimen can be freely incorporated into this dating, more precisely into its later range as it is very likely a ring that was deposited in the newly constructed ossuary in the 18th century from an earlier devastated grave.

One other specimen originates from the large ossuary and stands apart from the others in that it has an oval cross-section (*Tab. 6: 6*). A similar specimen was found at the Greblje necropolis near Maljkovo that was dated by the form of the grave and coins to the period from the 12th to the 15th century.[70] It was deposited in the ossuary in the same fashion as the previously described specimen (*Tab. 6: 5*).

The only two decorated specimens are from the cemetery layer (*Tab. 6: 3, 4*). They are adorned with

59 Egan, Pritchard 1991, 297.
60 Mileusnić, Lauko 2004, 61.
61 Radić, Bojčić 2004, 74.
62 Belošević 1992, T. XXX, 5.
63 Jelovina, Vrsalović 1981, 129.
64 Burić 2001, T. II, 3.
65 Gunjača 1955.
66 Petrinec 1996; Jakšić 1996, 147.
67 Zekan 1996, 53.
68 Egan, Pritchard 1991, 218.
69 Belošević 1992, T. XXXI, 5.
70 Jelovina 1960, 264, T. II, 132.

incised lines along the edges. This ring type is very frequent at medieval cemeteries in the Dalmatia region, and also covers a broad dating range. In most cases, we find them along with the above-mentioned unadorned rings. At the Crkvina – Galovac cemetery, they are found in graves dated from the 9th to the 11th century.[71] Finds from the cemetery at Begovača indicated the continuity of fabrication, where these rings were also found in the middle cemetery layer which is dated to the period from the 10th to the 13th century,[72] and in the upper, later layer, with their use continuing to the 15th century.[73] Four specimens were found at the Greblje cemetery at Maljkovo, used in the period from the 12th to the 15th century.[74] Two similar rings from Brnaze near Sinj are of a somewhat later date, from the 13th to the 16th century.[75] We also find them at the cemetery in Putalj in a grave from the 14th to the 15th century,[76] and at graves from the Church of the Holy Salvation (Sveti Spas)[77] where they were deposited from the mid-15th to the 16th century.[78] A very similar profiled specimen was found in a grave from the last third of the 14th century at Opatovina in Zagreb.[79]

The only specimen of a twisted finger ring (*Tab. 6: 7*) was discovered in grave 6. This ring type is a rare find in medieval cemeteries. The specimen from grave 145 at the Grede cemetery in Kašić has been dated to the period from the 9th to the 11th century, and it is noted that analogies are known from the Bijelo Brdo culture group.[80] Our specimen is chronologically determined by the construction of the cemetery in the 15th century, although it may be a surviving element from an earlier period.

Four rings are of the group of rings with settings. One is gold and the remainder are made of bronze. A glass setting of dark red colour, imitating a much more valuable ruby, is set in a square setting. One bronze specimen (*Tab. 6: 8*) was found in walled grave 6. Unlike the other three specimens, this one is of a simple form with the ring hoop widened at the upper section and a rectangular setting aperture. On other specimens, the broadening around the setting is decorated with semicircular recesses (*Tab. 6: 9–11*). This ring type has been observed at other Croatian cemeteries, most often in the Late Medieval horizon. At Begovača, they were found in graves attributed to the upper cemetery layer which has been approximately dated to the broad period from the 13th to the 17th century,[81] while Jakšić attributes them more precisely to the Gothic layer of the 14th and 15th centuries.[82] A similar specimen was found in grave 778 at the Church of the Holy Salvation (Sveti Spas) from the post-medieval horizon dated from the mid-15th to the 16th century.[83] A finger ring with a glass setting from male grave 69 at Opatovina in Zagreb was dated to the last third of the 15th century.[84] Contemporary depictions in works of art can assist us in the dating of this ring type. On Raphael's 1506 portrait of Maddalena Doni (*Fig. 18*), we see a ring with a square dark red glass setting and a decorated widening around it, identical to the specimens from

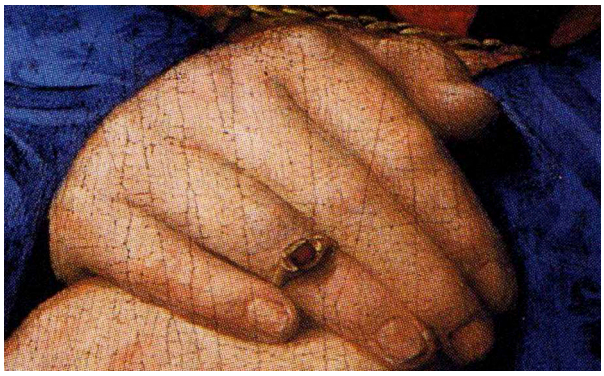

Figure/Slika 18 *Detail of a finger ring with glass setting from Raphael's 1506 portrait of Maddalena Doni (Thoenes 2007, 79). / Detajl prstana s steklenim vložkom z Rafaelovega portreta Maddalene Doni iz leta 1506 (Thoenes 2007, 79).*

71 Belošević 1992, T. XXX, 5, 6.
72 Jelovina, Vrsalović 1981, 120, 129.
73 Jelovina, Vrsalović 1981, 131.
74 Jelovina 1960, T. I, 10, 62, T. II, 89, 136.
75 Gunjača 1955.
76 Burić 2001, T. XI, 8.
77 Petrinec 1996.
78 Jakšić 1996, 147.
79 Demo 2007, 70.
80 Vrsalović 1968, 90, T. VIII, 145.
81 Jelovina, Vrsalović 1981, T. III, 60, T. XXXI, 437.
82 Jakšić 1989, T. V, T. VI, 432.
83 Petrinec 1996; Jakšić 1996, 147.
84 Demo 2007, 70.

Rijeka.[85] This portrait from the early 16th century and the archaeological finds from other graves bear witness to a 15th-century tradition.

Three finger rings with raised bezel were found. Two have a simple square box bezel—one from the cemetery layer (*Tab. 6: 13*), while the other originates from grave 21 (*Tab. 6: 12*). A ring from walled grave 5 has a hexagonal box bezel (*Tab. 6: 14*). This type was found at Begovača in a grave placed in the middle cemetery layer dated to the period from the 10th to the 13th century,[86] also noting the tradition of this ring type from classical antiquity, continuing into the Late Medieval and later periods.[87] On the other hand, Jakšić dates this ring with the aid of a three-beaded earring from the same grave to the Gothic layer, dated to the 14th and 15th centuries.[88] A similar ring from the Archaeological Museum in Split is dated to the 15th and 16th centuries.[89]

An analogy for the massive finger ring (*Tab. 6: 15*) can be found at the Dol cemetery in Bribir, dated to the period from the 13th to the 15th century.[90]

Prominent among rings with typically Renaissance characteristics are two rings with a clasped hand motif, i.e. the *dextrarum iunctio* (*Tab. 6: 17, 18*). Both specimens have very plastically shaped hands. On the gold finger ring, the continuation of the hand into the hoop is decorated with architectural motifs, while on the bronze specimen, this section is adorned with human heads. These decorative traits are significant to the method of decorating finger rings of the 15th and 16th centuries.[91] A ring with the same plastically prominent motif of clasped hands originates from the 16th-century grave 141 at the Putalj cemetery.[92] Among the finds of the late 16th century Venetian shipwreck at Gnalić island, a gold ring was found with a *dextrarum iunctio* motif.[93] Finger rings with this motif were found at the Church of the Holy Salvation (Sveti Spas) in burials from the mid-15th century onwards.[94] These finger rings appear from the late Roman period, but there is little evidence of any kind of continuity of fabrication in the medieval period. The hypothesis is that finger rings with the *dextrarum iunctio* motif re-emerged in the 12th century when, in the Romanesque period, there is a revival of the spirit and culture of classical antiquity.[95]

A large bronze finger ring was found in walled grave 5 (*Tab. 6: 16*). Its upper section is decorated with a vegetative acanthus motif over which stands an incompletely preserved square bezel. The lower section is adorned with the *dextrarum junctio* motif. On this specimen, the clasped hands are executed in relief. What is interesting about this specimen is that the clasped hands motif appears on the lower side of the hoop as a secondary motif and not in the customary position on the upper section of the finger ring. The clasped hands in relief are, by all accounts, of earlier provenance than the above-mentioned plastically executed example. A finger ring with a relief clasped hand decoration from the cemetery at Putalj has been dated to the 14th and 15th centuries,[96] while rings from graves 503 and 563 at the Church of the Holy Salvation (Sveti Spas) have been dated to the mid-15th century.[97]

The most interesting specimen is a three-beaded earring (*Tab. 6: 19*) from the cemetery layer. Three-beaded earrings are a frequent grave good in medieval cemeteries, above all in the Dalmatia region. As a result, many authors consider them to be the product of local goldsmiths.[98] They are crafted in the *plique-à-jour* or casting techniques and adorned with filigree and granulation. If fabricated by casting, they imitate filigree and granulation. The appearance of this earring type at Late Medieval cemeteries has led some researchers to conclude that this is typical Gothic jewellery of the 14th and 15th centuries and that

85 Thoenes 2007, 79.
86 Jelovina, Vrsalović 1981, T. XI, 228.
87 Jelovina, Vrsalović 1981, 122.
88 Jakšić 1989, T. VI.
89 Piteša 2009, cat. no. 264, 179.
90 Zekan 1996, 50.
91 Predovnik, Dacar, Lavrinc 2008, 83.
92 Burić 2001, T. IX, 3.
93 Mileusnić, Lauko 2004, 71.
94 Jakšić 1996, 150.
95 Šarić 1992, 160.
96 Burić 2001, T. XI, 9.
97 Petrinec 1996.
98 Jelovina 1976, 101; Jelovina, Vrsalović 1981, 116.

they cannot be dated to the pre-13th century period.[99] Three-beaded earrings were found at cemeteries with extended medieval burial continuity (Bribir-Tjeme and Dol, Otres-Lukačuša, Kašić-Mastirine, Biljane Donje-Begovača, Cetina-Sveti Spas, Brnaze, Muć Gornji...), while they are absent from necropolises of the early medieval period suggesting the conclusion that this type of earring is a product of the high medieval period. From the cited examples, it is evident that three-beaded earrings were a favoured type of jewellery and that they were also manufactured and worn in later centuries and even kept as family heirlooms in the 16th century.[100]

Concluding Remarks

In the past, the area along the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Rijeka's old town core was referred to as the cemetery.[101] Archaeological research conducted there has confirmed the existence, and in part the extent, of the municipal cemetery. The cemetery was situated alongside the church itself, and in historical depictions of Rijeka, it is shown to have been encircled by a wall, as was customary at the time.

As the burial of the remains of the deceased among Christians is closely related to the church, it is difficult to establish the lower time limit of burials at this site in Rijeka. The construction of the collegiate church remains shrouded in mystery. Written sources do not extend farther back than the 14th century, but it is evident from them that a collegiate church and seat of the old chapter already existed.[102] Also possibly indicative of an older date for the construction of the church is the belfry, constructed separately from the church itself. The historian P. Kandler notes, although he does not provide the source, that the church was renovated in the year 1200.[103] The year 1377 is carved into the belfry, but this date is deemed to refer to the renovation of a much older belfry.[104]

It is difficult to prove that the area around the church was used as a cemetery from the moment of its construction. The oldest finds from the graves display characteristics of the Late Middle Ages and only a very few finds can, but without complete confidence, be dated before the 14th century. The method of burial with the hands of the deceased placed alongside the body, so significant for the period of the Early and a part of the High Medieval up to the 13th century, is hardly represented. The grave goods at the cemetery in Rijeka are characterised by Gothic, Renaissance and baroque forms. The continual use of this cramped space for the interment of the remains of the deceased has led to the destruction of a great many of the graves and thus obliterated the fragile traces of the earliest burials. Despite the claims of a much greater age of the collegiate church, the area around it was used as a cemetery only from the 13th century. In the 15th century, the constricted nature of the area around the church proved a problem that was resolved by the construction of walled ossuaries in which the bones from excavated graves were deposited. The need for ossuaries indicates the greater mortality of the population of Rijeka in the late medieval period, the causes lying in the gradual growth of the population of this Liburnian city. This trend continued into later periods, and in the first half of the 18th century, a new, larger ossuary was built (*Fig. 19*). Burials ceased in 1773 when a decree of the imperial government of Joseph II forbade the interment of the deceased within the urban core of the city. The cemetery was then moved to the present-day Calvary (*Kalvarija*) area where burials were performed for a short time. With the growth of the population, this cemetery too became insufficient, and in 1793, the city purchased the vineyards of the former Augustine friary at Kozala for a new cemetery.[105]

99 Gunjača 1955, 132; Jakšić 1989, 432; Jakšić 1996.
100 Zekan 1996, 52.
101 Kobler 1996, 279.
102 Kobler 1996, 230.
103 Torcoletti 1932, 3.
104 Matejčić 1990, 65.
105 Kobler 1996, 280.

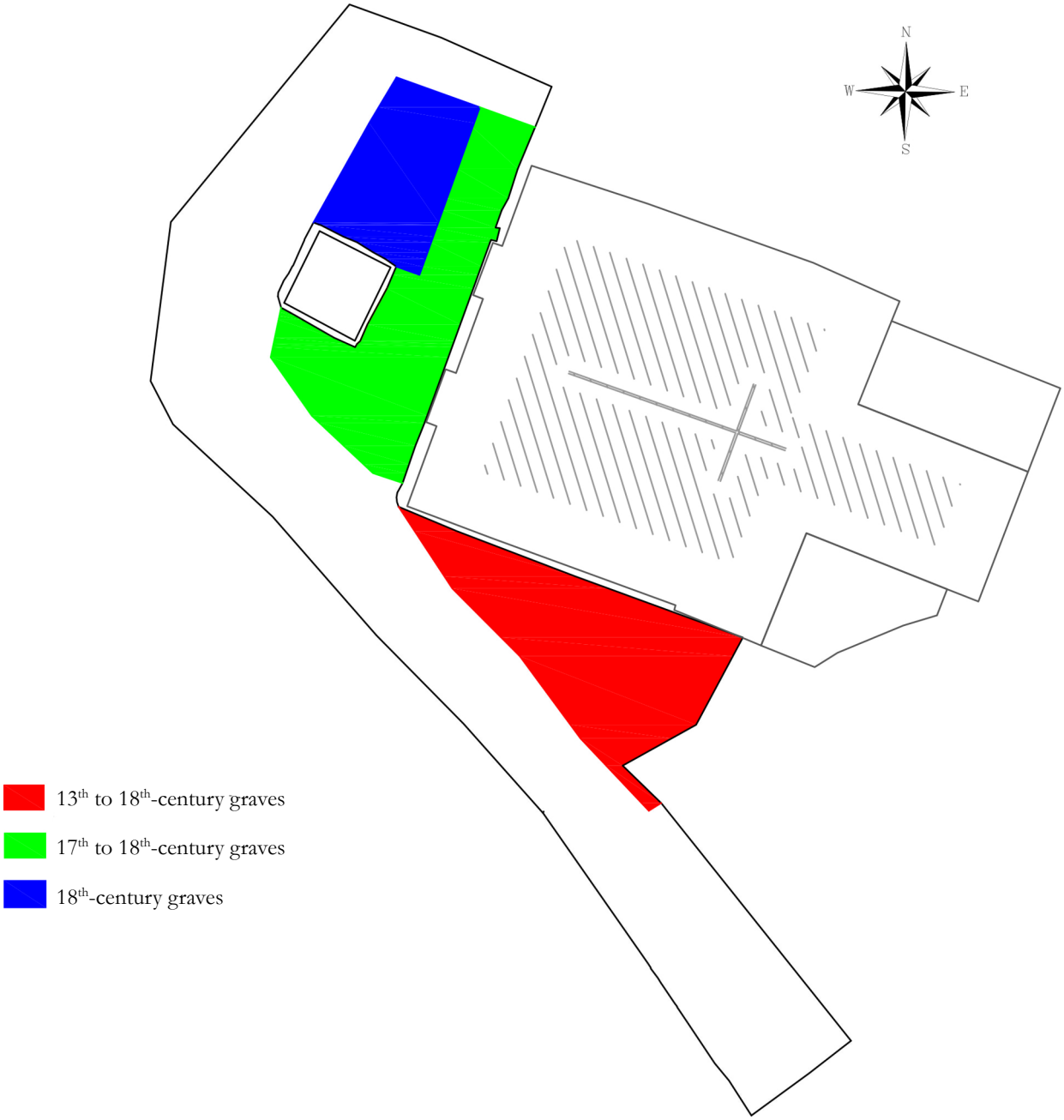

Figure/Slika 19 *Plan of the expansion of the cemetery (drawing by A. Janeš). / Načrt širitve grobišča (risba A. Janeš).*

Bibliography

ANZULOVIĆ, I. 2007, Ukrasno uporabni predmeti na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. stoljeća. – *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49, 239–287.

BELOŠEVIĆ, J. 1992, O rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovcu kod Zadra u 1990. godini. – *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 30 (17), 79–92.

BELOŠEVIĆ, J. 1993, Ishodi pete, završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovcu kod Zadra. – *Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru* 31, 121–142.

BRADANOVIĆ, M. 2017, *Rijeka i Trsat u srednjem vijeku.* – Split.

BURIĆ, T. 2001, Putalj u srednjem vijeku. – In: T. Burić, S. Čače and I. Fadić, *Sv. Juraj od Putalja*, Katalozi i monografije 12, Split.

DEMO, Ž. 2007, *Opatovina: tragovi povijesti izgubljene u sadašnjosti – rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom svetog Franje u Zagrebu 2002. godine.* – Zagreb.

EGAN, G. and F. PITCHARD 1991, *Dress Accessoires c. 1150–c.1450.* – Medieval Finds from Excavations in London 3, London.

FEST, A. 1913, Fiume nel secolo XV. – *Bullettino della deputazione fiumana di storia patria* 3, Fiume, 5–138.

FUČIĆ, B. 1992, *Vincent iz Kastva.* – Zagreb, Pazin.

GREW, F. and M. DE NEERGAARD 1988, *Shoes and Pattens.* – Medieval Finds from Excavations in London 2, London.

GUNJAČA, S. 1955, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja. – *Starohrvatska prosvjeta* III/4, 85–132.

GUŠTIN, M., F. BRESSAN and B. KOMPLET 2001, Kovinske najdbe iz Celja / Oggetti metallici da Celje. – In: M. Guštin (ed.), *Srednjeveško Celje / Medieval Celje*, Archaeologia historica Slovenica 3, Ljubljana, 239–287.

JAKŠIĆ, N. 1989, Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola. – *Diadora* 11, 407–433.

JAKŠIĆ, N. 1996, Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (Analiza). – *Starohrvatska prosvjeta* III/23, 139–172.

JELOVINA, D. 1960, Kasnosrednjovjekovna nekropola "Greblje" u selu Maljkovu. – *Starohrvatska prosvjeta* III/7, 255–266.

JELOVINA, D. 1976, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine.* – Split.

JELOVINA, D. and D. VRSALOVIĆ 1981, Srednjovjekovno groblje na "Begovači" u selu Biljanima Donjim kod Zadra. – *Starohrvatska prosvjeta* III/11, 55–135.

JURIĆ, R. 2008, Zadar – Sv. Dominik. – *Hrvatski arheološki godišnjak* 4/2007, 412–414.

KLEN, D. (ed.) 1988, *Povijest Rijeke.* – Rijeka.

KOBLER, G. 1996, *Povijest Rijeke, knjiga druga.* – Opatija, Preluk.

LABUS, N. 2000, Tko je ubio vojvodu Erika? – *Radovi za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 42, 1–16.

MARGETIĆ, L. 1994, Antička Tarsatica i počeci Rijeke. – *Rijeka*, sv. 1, 29–34.

MARGETIĆ, L. 2004, "Rijeka" prije Rijeke. – *Zbornik sv. Vid*, sv. IX, 11–19.

MATEJČIĆ, R. 1990, *Kako čitati grad. Rijeka jučer, danas.* – Rijeka.

MILEUSNIĆ, Z. and T. LAUKO 2004, *The Venetian Shipwreck at Gnalić: Biograd na moru.* – Annales Mediterranea, Koper.

NOVAK, N. 2009, Prinos ranom kršćanstvu i urbanizmu Tarsatike. – *Histria Archaeologica* 38–39, 169–196.

OREB, F. 1983, Srednjovjekovno groblje oko crkve sv. Jurja od Raduna kod Kaštel-Starog. – *Starohrvatska prosvjeta* III/13, 185–201.

PETRINEC, M. 1996, Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (Katalog). – *Starohrvatska prosvjeta* III/23, 4–138.

PITEŠA, A. 2009, *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu / Catalogue of finds from the Migration Period, Middle Ages and Early Modern Period in the Archaeological Museum in Split.* – Katalozi i monografije 2, Split.

PODPEČAN, B. 2006, *Nagrobnik, podoba živih.* – Archaeologia Historica Slovenica 5, Ljubljana.

PREDOVNIK, K., M. DACAR and M. LAVRINC 2008, *Cerkev sv. Jerneja v Šentjerneju. Arheološka izkopavanja v letih 1985 in 1986.* – Archaeologia historica Slovenica 6, Ljubljana.

RADIĆ, M. and Z. BOJČIĆ 2004, *Srednjovjekovni grad Ružica.* – Osijek.

SUIĆ, M. 1970, Liburnia Tarsaticensis. – In: V. Mirosavljević, D. Rendić-Miočević and M. Suić, *Adriatica praehistorica et antiqua: zbornik radova posvećen Grgi Novaku*, Zagreb, 705–716.

SUŠANJ, T. 2002, *Historijat crkve Uznesenja Marijina u Rijeci i povijesna analiza nepokretnog inventara.* – Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Rijeci (dio elaborata konzervatorsko-restauratorskih radova), Rijeka.

ŠARIĆ, A. 1992, Ranosrednjovjekovni i srednjovjekovni nalazi s područja Solina u Arheološkom muzeju u Splitu. – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 85, 139–166.

ŠTIH, P. 1992, Goriški grofje in devinski gospodje. – *Zgodovinski časopis* 46/3, 309–321.

THOENES, C. 2007, *Rafael, 1483.–1520.* – Zagreb.

TORCOLETTI, L. M. 1932, *Il Duomo vecchio di Fiume.* – Fiume.

TURKOVIĆ, T. and I. BASIĆ 2011, Nuove conoscenze sulla *Liburnia Tarsaticensis* nel contesto dello studio delle fonti geografiche. – *Atti del Centro di ricerche storiche-Rovigno* XLI, 49–102.

VIEZZOLI, G. 1936, Contributi alla storia di Fiume nel Settecento. – *Fiume. Rivista della societá di studi fiumani in Fiume* XIV, 61–187.
VRSALOVIĆ, D. 1968, Srednjovjekovno groblje na "Gredama" u selu Kašiću kod Zadra. – *Starohrvatska prosvjeta* III/10, 69–92.
ZEKAN, M. 1996, Pet srednjovjekovnih nekropola Bribira. – In: T. Burić (ed.), *Bribir u srednjem vijeku / Bribir in the Mediaeval Period,* Split, 41–54.
ŽIC, I. 1998, *Kratka povijest grada Rijeke.* – Rijeka.
WEISS, J. 2013, In conterminis. Razvoj pogranične zemlje Metlike i odnosi s hrvatsko-slavonskim prostorom s naglaskom na prisutnosti i posjedima obitelji Erdődy i Frankapan. – In: P. Svoljšak, M. Seručnik and V. Kočevar (eds.), *Između kraljevstva i carstva. Studija prekograničnih kulturnopovijesnih veza*, Ljubljana, 13–82.
WHITEHEAD, R. 1996, *Buckles 1250–1800.* – Essex.

Andrej Janeš
Hrvatski restauratorski zavod, Služba za arheološku baštinu, Odjel za kopnenu arheologiju
Kožarska 5
10000 Zagreb
Hrvatska
ajanes@hrz.hr

dr. sc. Ana Azinović Bebek
Hrvatski restauratorski zavod,
Služba za arheološku
baštinu
Kožarska 5
10000 Zagreb
Hrvatska
aazinovic@hrz.hr

Catalogue

Table 1

1 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. The narrower end of the prong is slightly curved. Bronze. Diameter 4 cm.

2 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. Bronze. Diameter 3.8 cm. Grave 6.

3 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. At this section, the prong is decorated with two incised lines. Bronze. Diameter 4.7 cm. Grave 6.

4 Round ring buckle with prong. The slightly curved prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. At this section, the prong is decorated with an incised line. Bronze. Diameter 5 cm. Grave 21 (ossuary).

5 Round buckle frame. Bronze. Diameter 4.9 cm. Grave 21 (ossuary).

6 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. At this section, the prong is decorated with an incised line. Bronze. Diameter 4.7 cm. Grave 21 (ossuary).

7 Round buckle frame and prong. At its wider end, the prong is decorated with a shallow incised line, the narrow section is slightly curved to fit closely with the buckle frame. Bronze. Diameter 4.7 cm, prong length 4.4 cm. Grave 21 (ossuary).

8 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. At that section, the prong is decorated with an incised line. Bronze. Diameter 5.2 cm. Grave 21 (ossuary).

Table 2

1 Round buckle frame and prong. At the wider end where it is curved into a hook, the prong is decorated with an incised line. Bronze. Diameter 5.1 cm, prong length 5.2 cm. Grave 21 (ossuary).

2 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. Bronze. Diameter 5.1 cm. Grave 21 (ossuary).

3 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. At that section, the prong is decorated with two incised lines. Bronze. Diameter 5 cm. Grave 21 (ossuary).

4 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. At that section, the prong is decorated with an incised line. Bronze. Diameter 4.2 cm. Grave 21 (ossuary).

5 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. There is a quadrate prominence at this point, with a similar, smaller one at the tip of the prong. Bronze. Diameter 3.9 cm. Grave 21 (ossuary).

6 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. There is a quadrate prominence at this point with three incised lines, the tip of the prong is decorated with a single incised line. Bronze. Diameter 4.2 cm. Grave 21 (ossuary).

7 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. It is decorated with an incised line at this point. Bronze. Diameter 4 cm. Grave 21 (ossuary).

8 Round buckle frame. Bronze. Diameter 4.3 cm. Grave 36 (ossuary).

Table 3

1 Round buckle frame and prong. The prong is decorated at its broader end with an incised X. Bronze. Diameter 4.2 cm, prong length 4.3 cm. Grave 36 (ossuary).

2 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. Bronze. Diameter 3.7 cm. Grave 36 (ossuary).

3 Round ring buckle with prong. The slightly curved prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. At this section, the prong is decorated with an incised line. Bronze. Diameter 4.2 cm. Grave 36 (ossuary).

4 Round ring-like buckle with broken prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. At this section, the prong is decorated with an incised line. The tip of the prong is thickened. Bronze. Diameter 4.5 cm. Grave 36 (ossuary).

5 Round buckle frame. Bronze. Diameter 4 cm. Grave 36 (ossuary).

6 Round buckle frame. Bronze. Diameter 5 cm. Grave 83 (ossuary).

7 Round buckle frame. Bronze. Diameter 3.6 cm. Grave 83 (ossuary).

8 Round buckle frame. Bronze. Diameter 5.3 cm. Grave 83 (ossuary).

Table 4

1 Round ring-like buckle with broken prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. Bronze. Diameter 4.9 cm. Grave 83 (ossuary).

2 Round ring-like buckle with broken prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. At this section, the prong is decorated with an incised line. The tip of the prong is thickened. Bronze. Diameter 4.2 cm. Grave 83 (ossuary).

3 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. There is a quadrate prominence at this point with three incised lines. Bronze. Diameter 4.3 cm. Grave 83 (ossuary).

4 Round ring buckle with prong. The slightly curved prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. Bronze. Diameter 4.6 cm. Grave 83 (ossuary).

5 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. There is a quadrate prominence at this point with two incised lines. Bronze. Diameter 4.4 cm. Grave 83 (ossuary).

6 Round ring buckle with prong. The prong is fastened to the buckle frame such that the wider edge is twisted around it. There is a quadrate prominence at this point with two incised lines. Bronze. Diameter 4.3 cm. Grave 87 (ossuary).

7 Round buckle frame. Bronze. Diameter 2.5 cm. Grave 5 (ossuary).

8 D-form buckle with prong. The prong is fastened to the frame such that the wider edge is twisted around it. Iron. Dimensions 3.6 × 3.3 cm. Cemetery layer.

9 D-form buckle with buckle plate. Four rivets on the buckle plate. Bronze. Dimensions 3.6 × 1.9 cm.

Table 5

1 Rectangular buckle frame. The side on which the prong is fastened is narrower that the rest. Bronze. Length 1.8 cm, width 2.8 cm. Cemetery layer.

2 Rectangular buckle frame. The side on which the prong is fastened is narrower that the rest. Bronze. Length 2.8 cm, width 3.7 cm. Cemetery layer.

3 Pair of bronze double-looped clasps, eye: l = 19 mm, w = 11 mm, hook: l = 42 mm, loop joint twisted.

4 47 bronze eyes, round ring with stylised extension, three apertures in the trapezoidal extension (23 restored eyes), l = 11 mm; double-looped bronze eye, l = 12 mm, w = 7 mm. Grave 73.

5 Three ring-type eyes with trapezoidal terminals with three apertures, l = 10 mm, one ring-type eye with triangular terminal with five apertures, l = 13 mm. Grave 6.

6 Chape fragment, copper alloy plate rolled into a ferrule, l = 16 mm, ø = 2 mm. Found along with a ring-type eye with trapezoidal and vegetative extension. Grave 6.

7 Chape, copper alloy plate rolled into a ferrule, l = 24 mm, ø = 3 mm. Grave 77.

8 Lower section of a round bronze button of semicircular cross-section, connective edges prominent, at the centre two apertures joined by a slot, ø = 25 mm. Grave 6.

9 Bronze pin with turban-form head, body twisted, l = 52 mm, head ø = 2 mm. Grave 37.

10 Fragment of a bronze pin with turban-form head, tip missing, l = 20 mm, ø = 3.5 mm. Grave 6.

11 Bronze pin with turban-form head, l = 49 mm, ø = head 3 mm.

12 Bronze pin with turban-form head, tip bent at a 90° angle, l = 20 mm, head ø = 2 mm, tip of the pin, l = 13 mm.

13 Bronze pin without head, l = 27 mm. Grave 60.

Table 6

1 Bronze finger ring, without decoration, diameter 19 mm, hoop width 2 mm.

2 Bronze finger ring, without decoration, semicircular cross-section, inner aspect smooth, diameter 21 mm, hoop width 5 mm.

3 Restored bronze finger ring, decorated with profiling along the edges, inner aspect smooth, diameter 22 mm, hoop width 4 mm.

4 Bronze finger ring, decorated with profiling along the edges, inner aspect smooth, diameter 18 mm, hoop width 3 mm.

5 Bronze finger ring, slightly deformed, without decoration, upper part of the hoop is wider, diameter 25 mm, hoop width: upper section 8.5 mm, lower section 5 mm.

6 Bronze finger ring, without decoration, oval cross-section, diameter 23 mm, hoop width 3 mm.

7 Twisted bronze finger ring, diameter 22 mm, hoop width 2 mm. Grave 6.

8 Bronze finger ring with setting, the setting and a part of the hoop are missing, diameter 19.5 mm, hoop width 1 mm, setting width 4 mm. Grave 6.

9 Gold finger ring with setting, dark red glass setting, setting decorated with semicircular recesses, diameter 20 mm, hoop width 1 mm, setting width 6 mm. Cemetery layer.

10 Bronze finger ring with setting, dark red glass setting, setting decorated with semicircular recesses, diameter 21 mm, hoop width 1 mm, setting width 7.5 mm.

11 Bronze finger ring with setting, dark red glass setting, setting decorated with semicircular recesses, diameter 23 mm, hoop width 1.5 mm, setting width 6.5 mm.

12 Bronze finger ring with quadrate box bezel attached. A setting of yellow glass in the bezel. Diameter 19 mm, hoop width 3 mm, bezel height 4 mm, bezel width 8 mm. Grave 21 (ossuary).

13 Bronze finger ring with quadrate bezel. Diameter 22 mm, hoop width 1.5 mm, bezel height 3 mm, bezel width 6 mm. Cemetery layer.

14 Bronze finger ring with hexagonal bezel. Diameter 24 mm, hoop width 2 mm, bezel height 5 mm, bezel width 10.5 × 8 mm. Grave 5 (ossuary).

15 Bronze finger ring with oval bezel. A small aperture at the base of the bezel in which the setting is placed. Decorated on the outer aspect with parallel lines. The space between them is articulated with perpendicular incised lines. Hoop decorated in similar fashion. Diameter 21 mm, hoop width 3.5 mm, bezel height 5 mm, bezel width 7.5 × 6 mm. Cemetery layer.

16 Bronze finger ring with quadrate bezel. To both sides of the bezel the hoop is decorated with a pattern in the form of palmettes. The hoop is decorated to the lower side with the *dextrarum iunctio* motif, the remainder of the hoop is decorated with a lattice motif. Inner aspect smooth. Diameter 23 mm, hoop width 4.5–6 mm, bezel height 6.5 mm, bezel width 14 mm. Grave 5 (ossuary).

17 Bronze finger ring with plastically formed *dextrarum iunctio* motif. Precisely fashioned human heads at the points at which the hoop meets the hands. Diameter 22 mm, hoop width 2 mm.

18 Gold finger ring with plastically formed *dextrarum iunctio* motif. Stylised architectural capital motifs at the point where the hoop meets the hands. Inner aspect of the hoop smooth. Diameter 22 mm, hoop width 2 mm.

19 Fragments of a three-beaded earring. One bead missing, with its trace visible under the eye. The beads consist of two calottes decorated with granulation. Bead ø = 9 mm. Cemetery layer.

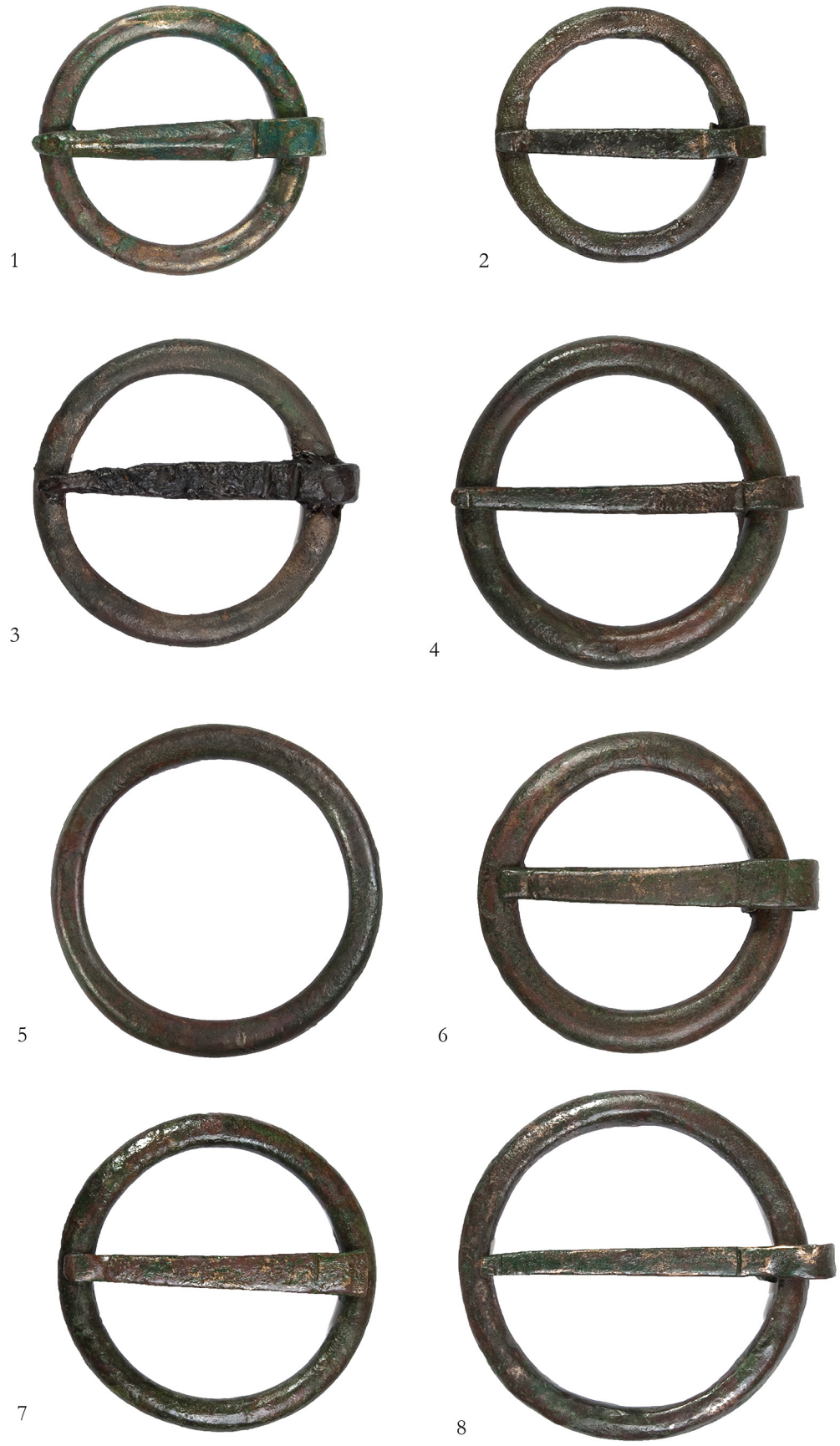

Table/Tabla 1 *M 1 : 1. Photos by / Fotografije R. Mosković.*

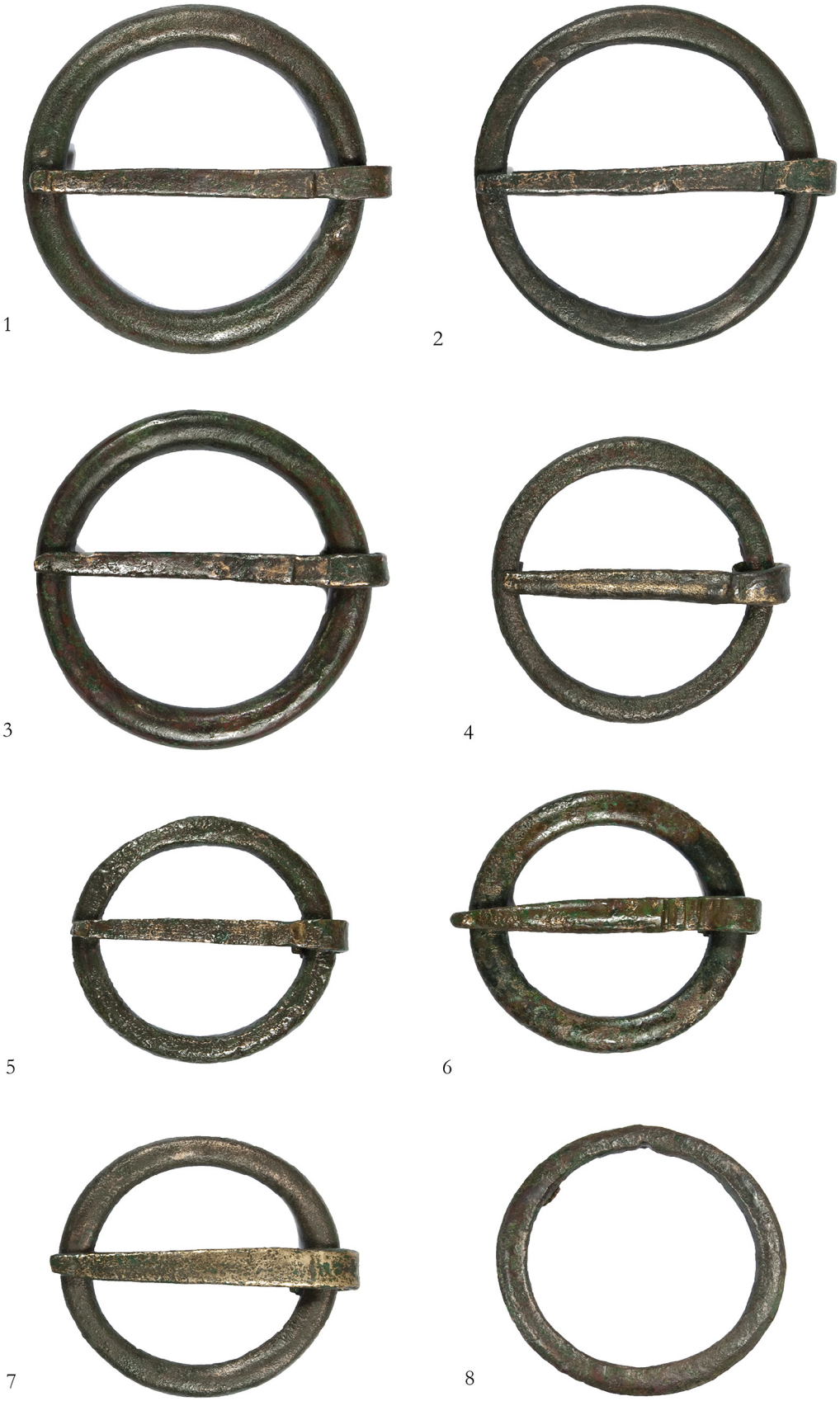

Table/Tabla 2 *M 1 : 1. Photos by / Fotografije R. Mosković.*

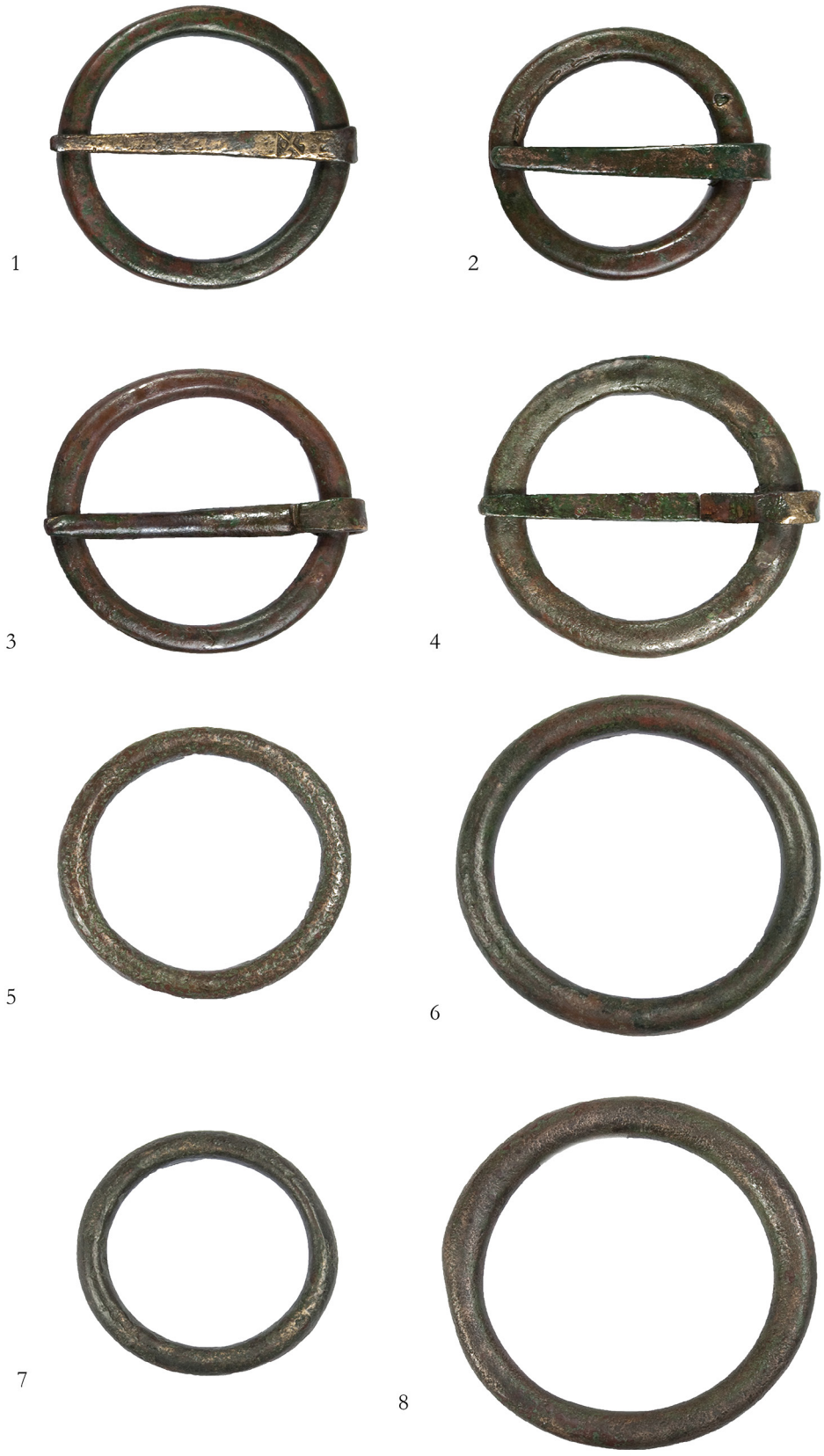

Table/Tabla 3 *M 1 : 1. Photos by / Fotografije R. Mosković.*

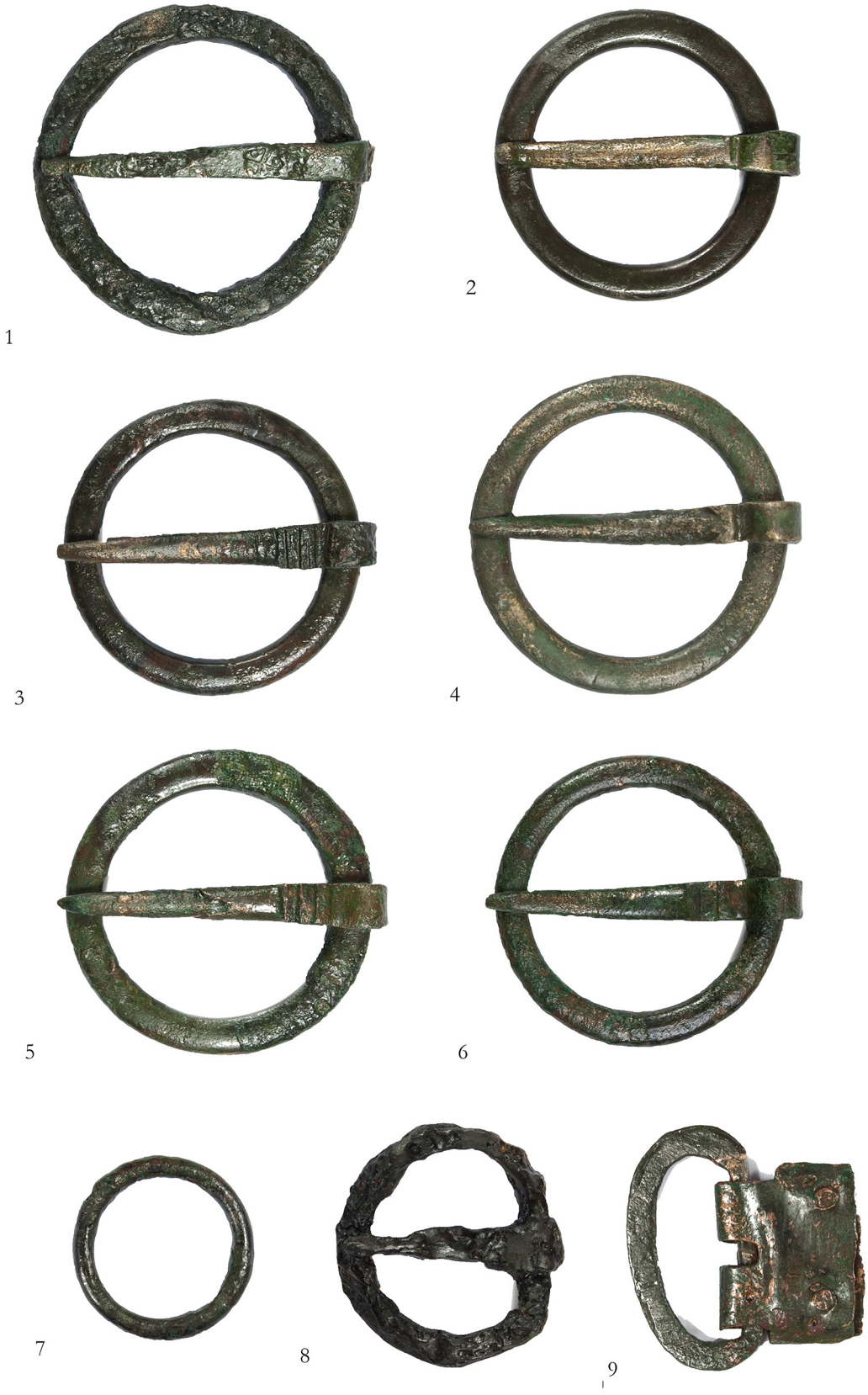

Table/Tabla 4 *M 1 : 1. Photos by / Fotografije R. Mosković.*

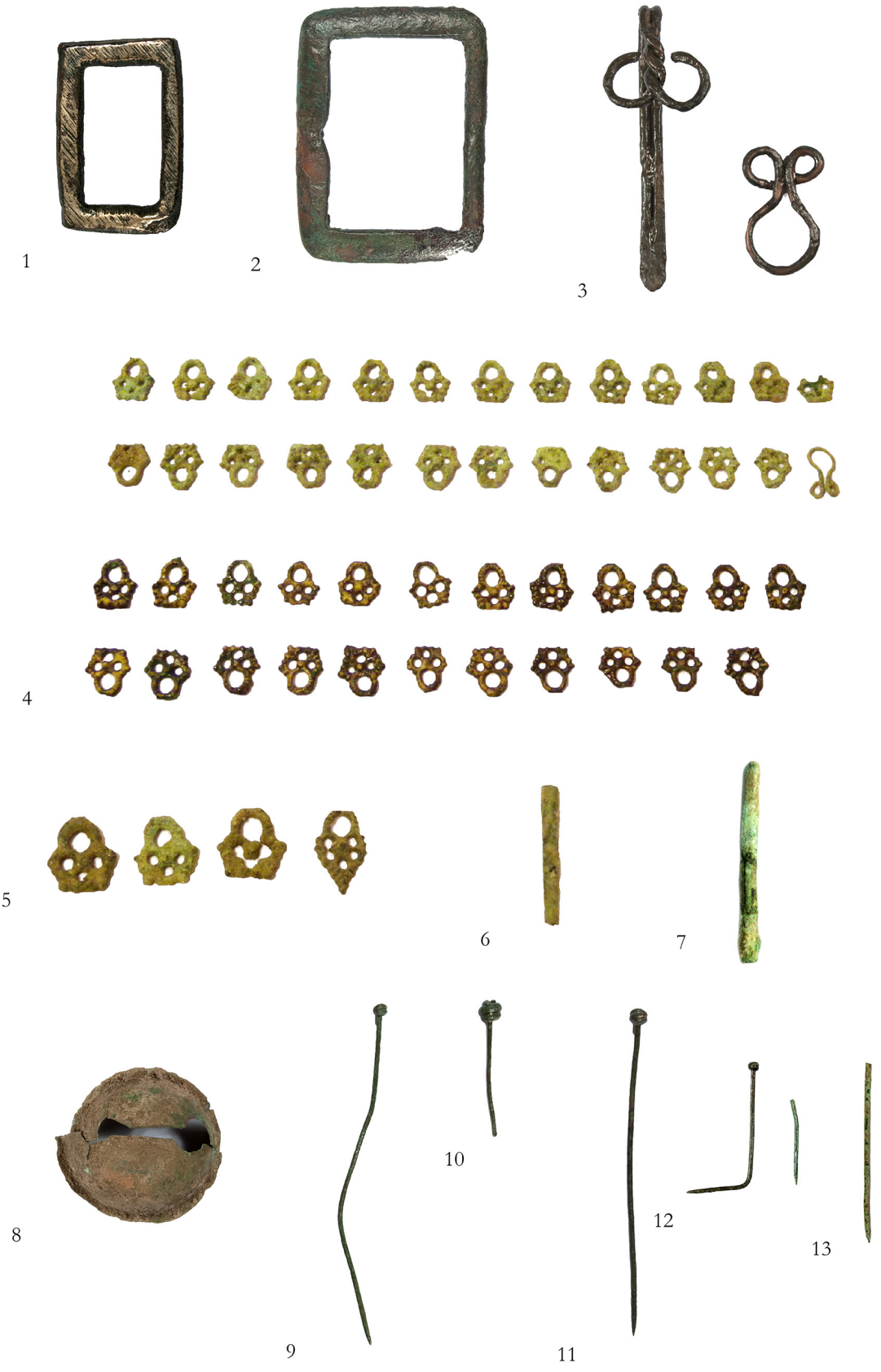

Table/Tabla 5 *M 1 : 1. Photos by / Fotografije R. Mosković.*

Table/Tabla 6 *M 1 : 1. Photos by / Fotografije R. Mosković.*

Health Risks Associated with Medieval Urban Living. Examples from Croatia

Zdravstvena tveganja, povezana s srednjeveškim urbanim življenjem. Primeri iz Hrvaške

Vlasta Vyroubal, Željka Bedić, Anita Adamić Hadžić

Abstract: Medieval towns and cities were small by modern standards. High population density and poor hygiene created serious health issues. For example, the contents of chamber pots were habitually emptied into the streets leading to polluted springs and wells. Those used to a rural way of life could expect little improvement in the standard of living in an urban environment. Typically, the medieval environment was a toxic mixture of filth, noise, and rats, with streets filled with sewage and rubbish. This made urban environments a breeding ground for diseases of every kind. High concentrations of parasites and frequent epidemic outbursts of disease in urban settings affected mortality more profoundly than in rural areas. Additionally, in urban settings, certain foods were difficult to obtain and impossible to store, leading to a significant absence of fruits and vegetables, and consequently elevated frequencies of illnesses associated with vitamin deficiencies and malnutrition.

Keywords: medieval urban environment, health, infectious disease, metabolic disease

Izvleček: Srednjeveška mesta so bila v primerjavi z današnjimi majhna, kljub temu pa so velika gostota prebivalstva in slabe higienske razmere povzročale resna zdravstvena tveganja. Med drugim so prebivalci vsebine nočnih posod redno praznili na ulice, s čimer so onesnažili vodne vire in vodnjake. Za ljudi, ki so se v mesta preselili iz kmečkih okolij, je to pomenilo le majhen napredek življenjskega standarda. Značilno srednjeveško urbano okolje je bilo namreč nezdrava mešanica umazanije, hrupa, podgan ter odplak in odpadkov polnih ulic. Mesto je bilo tako gojišče za različne vrste bolezni. Zaradi visoke koncentracije parazitov in pogostih epidemij je bila umrljivost v mestih višja kot na podeželju. Poleg tega sta pogostim boleznim botrovala tudi podhranjenost in pomanjkanje vitaminov, saj je bilo v mestih težko zadostiti potrebi po sadju in zelenjavi.

Ključne besede: srednjeveško urbano okolje, zdravje, nalezljive bolezni, presnovne bolezni

Introduction

Medieval towns and cities were small by modern standards. High population density created real health hazards. Various factors within the environment affected individuals' exposure and resistance to pathogens – from climate, technology, water supply and disposal of waste, to personal arrangements for food storage and preparation, hygiene, and sewage disposal.[1] Those used to the rural way of living, who were forced or tempted to move to an urban area could expect to find little improvement in the living standard within an urban environment. Medieval observations concerned with the nature of rural and urban lifestyles depicted rural life as noble and simple with strong family values, with the perception of life in urban areas being relatively degenerate.[2] Some elements of urban and rural environments were shared. Urban centres relied on the rural hinterland to provide food for the increasing population inhabiting the urban areas.[3] The interaction between rural and urban populations also provided an opportunity for

1 Luckin 1980.

2 Ericksen 1954.

3 Storey 1992.

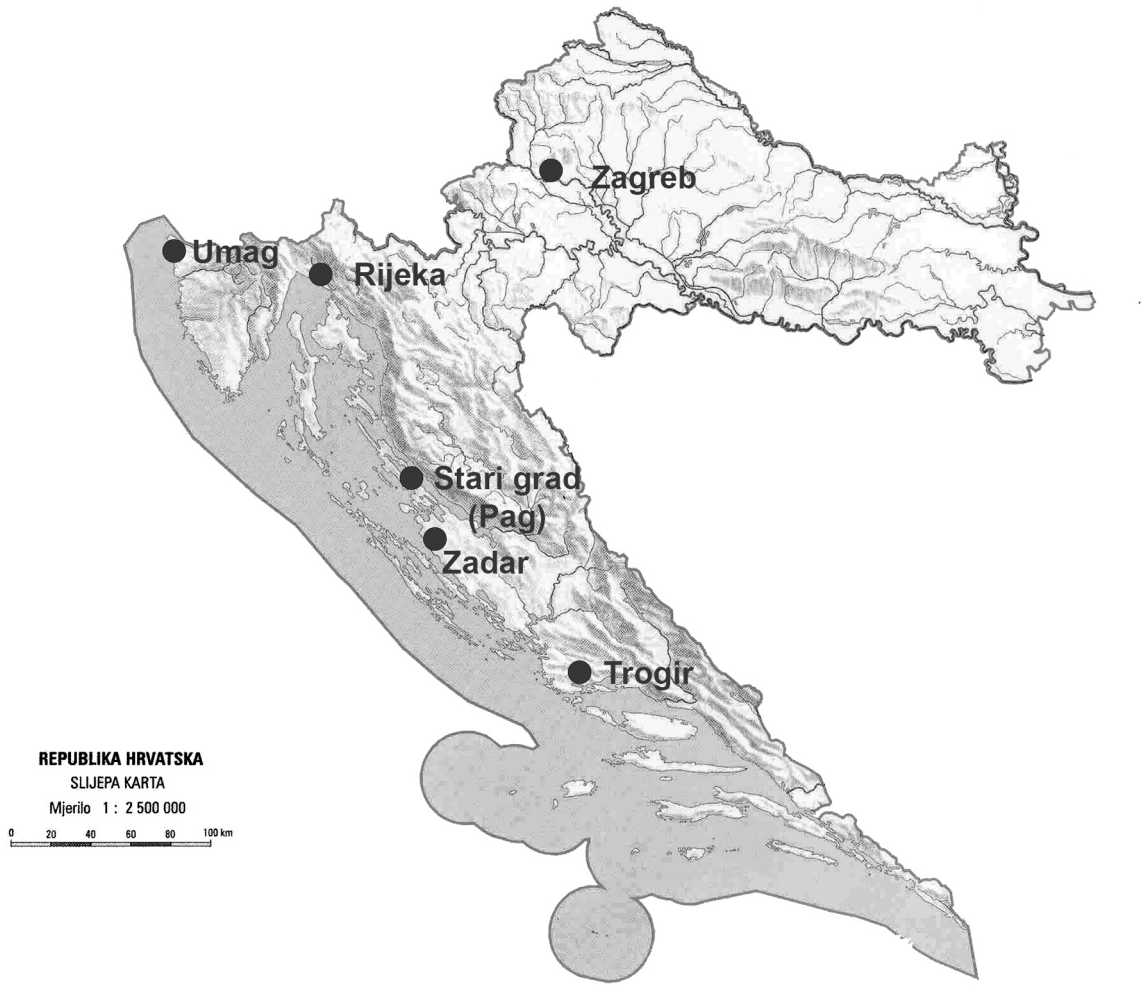

Figure/Slika 1 *Location of the analysed sites (A. Adamić). / Lokacije v besedilu obravnavanih najdišč (A. Adamić).*

similar diseases to become endemic within the urban environment.[4] Fatal diseases move rapidly through their hosts and rely on a larger renewable population to survive, and they only came to flourish with the establishment of larger urban communities.[5] High concentrations of parasites and frequent epidemic diseases in urban settings affected mortality more profoundly than in rural areas. Additionally, in urban areas, certain foods would have been difficult to obtain and impossible to store, leading to a significant absence of fruits and vegetables, and leading to elevated frequencies of illnesses associated with vitamin deficiencies and malnutrition. A balanced diet is essential to maintain a healthy immune system, and the interactive effects of nutrition and infection are well documented.[6] This research primarily deals with two large medieval skeletal series from Croatia (Zagreb and Rijeka), although some individual pathological cases from other medieval Croatian sites are also included. The collected archaeological and anthropological data suggest that the cemetery associated with the Church of St Francis in Zagreb was a prestige cemetery used primarily by the upper class,[7] while the majority of the area of Trg Pul Vele Crikve in Rijeka was where the municipal cemetery was situated.[8]

Poor living conditions and diet lead to numerous health problems suffered by both the wealthy and the poor. Diseases observed include anaemia, dental disease, non-specific infectious disease, tuberculosis, scurvy, rickets, and syphilis.

4 Lewis 2003.
5 Cockburn 1971.
6 Scrimshaw, Taylor, Gordon 1959.
7 Demo 2007.
8 Bekić 2011.

Materials and Methods

The materials presented in this study originate from six medieval urban centres; five of them are situated along the Adriatic coast, while only one is in continental Croatia (*Fig. 1*).

A late medieval cemetery located in front of the Church of St Francis in Zagreb was excavated in 2002 by the Archaeological Museum in Zagreb. According to archaeological material found in the graves, use of the cemetery dates from the 14th to the 16th centuries.[9] Citizens of Zagreb's two major late medieval settlements Gradec and Kaptol were buried here. Individuals had to obtain permission from the parish to be buried in the sacred grounds of the Church of St Francis. In most cases, this was easier for males because of their influence and economic power in the late medieval society, which is ultimately reflected in the predominant number of male burials in this cemetery.[10] A total of 169 skeletons from 167 excavated graves were analysed.

The cemetery at the Trg Pul Vele Crikve was researched in 2008 during rescue archaeological excavations in the centre of Rijeka. The cemetery was under the jurisdiction of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary where citizens of that parish were buried. Based on the archaeological evidence and historical sources, use of the cemetery dates from the period from the 13th century to 1773.[11] Out of 153 investigated graves, 115 skeletons were anthropologically analysed for the purpose of this study.

Rescue excavations in the centre of Umag were carried out in 2007 and 2008 under the supervision of the Museum of Umag and revealed a medieval church and cemetery.[12] The Church of St Martin was built in the 11th/12th century.[13] In the vicinity of the church, 13 graves were archaeologically investigated. The deceased were buried in shallow simple graves without any grave goods. Furthermore, north of the church, graves constructed of stone slabs were excavated. They contained more than one individual, mostly children.[14] The use of the cemetery lasted until 1689 when the church became dilapidated.[15]

Trial archaeological investigations in Stari grad on the island of Pag were carried out in 2002–2007. They were conducted by the Archaeological Museum in Zadar and were mostly concentrated on the area of the citadel where architectural remains (in the area around the Church of Our Lady of Stari grad and the derelict Franciscan monastery) and family tombs were found.[16] Archaeological material such as ceramics, majolica, ornamental and everyday objects date this site to the 14th and 15th centuries.[17]

Between 2014 and 2016, the International Centre for Underwater Archaeology in Zadar conducted archaeological excavations within the St Nicholas monastery complex in Zadar. During the excavations, finds from the Iron Age, Roman, medieval, and early post-medieval period were found.[18] Historian Friar Donat Fabijanich concluded that interments at the St Nicholas church began in the early 15th century. The cemetery was later surrounded by walls and served for the burial of those who died on ships and the interment of the bones exhumed at other churches in the city.[19]

Archaeological excavations in Trogir, at the site of Bazilika – Groblje were conducted in 2009 and 2010. The use of the cemetery can roughly be dated to the Middle Ages.[20]

Sex and age at death were assessed using standard anthropological methods.[21]

To determine any similarities and/or differences in quality and conditions of life in two major medieval urban centres, indicators of subadult stress (cribra

9 Demo 2007.
10 Demo 2007.
11 Bekić 2011.
12 Čučković 2009.
13 Bolšec Feri, Milošević 2012.
14 Čučković 2009.
15 Bolšec Feri, Milošević 2012.
16 Jurić, Batović 2007.
17 Jurić, Batović 2003; Jurić, Batović 2007.
18 Bekić *et al.* 2017.
19 Fabijanich 1882.
20 Personal communication Katić 2017.
21 Phenice 1969; Krogman, Iscan 1986; Meindl, Lovejoy 1985; Brooks, Suchey 1990; Gilbert, McKern 1973; McKern, Stewart 1957; Lovejoy *et al.* 1985.

orbitalia, enamel hypoplasia and non-specific periostitis), as well as indicators of dental health (caries and alveolar disease), were analysed in both the Zagreb and Rijeka samples.

Cribra orbitalia is defined as the presence of small sieve-like lesions or spongy (porous) bone tissue in the orbits. The exact aetiology of cribra orbitalia is unknown; however, most authors agree that it is an indicator of nutritional stress, whether that being chronic or episodic malnutrition or an adaptation to the environment (in the case of an infectious disease, or parasitic infection) connected to anaemia caused by iron deficiency.[22]

Linear enamel hypoplasia is a disturbance in the creation of the organic matrix of the enamel, which is recognisable in the form of macroscopic defects on the surface of the enamel.[23] It is characterised by thin enamel, usually presented as transverse furrows or pits. Enamel hypoplasia is a subadult disorder caused by acute stress and is usually associated with malnutrition, vitamin A, C and or D deficiency, and the presence of anaemia and psychological and/or physical trauma.[24] The presence of linear enamel hypoplasia was analysed on the permanent maxillary central incisors and the permanent maxillary and mandibular canines. Maxillary incisors and mandibular and maxillary canines were taken into consideration when recording linear enamel hypoplasia. The reasons for including only these teeth lie in the fact that incisors and canines are more susceptible to enamel hypoplasia, and that canines take a relatively long time to develop.[25]

Periostitis is an inflammation of the periosteum, and it can be recognised by the creation of new bone tissue that covers the original bone. Non-specific periostitis can be caused by various factors, including non-specific bacterial infections, haematogenous spread of specific infectious diseases to the bone, localised traumas, venous insufficiency, and metabolic diseases like scurvy.[26]

Any condition that results in the appearance of an alveolar abscess (granuloma) or antemortem tooth loss can be defined as an alveolar infection. Dental pathologies include dental caries and alveolar disease (antemortem tooth loss and abscesses). Caries occurs when organic acids that develop as a result of bacterial fermentation of dietary carbohydrates cause the localised demineralisation of dental hard tissues.[27] An alveolar abscess is usually caused by bacteria causing tooth decay that spread to dental alveoli, where the collection of pus, due to pressure, creates an opening in cortical bone. As a result, the infected tooth falls out, and the dental alveolus remodels with time.

Antemortem tooth loss is diagnosed in the case of progressive resorption decay of the alveoli[28] and alveolar bone remodelling. In archaeological populations, the most common causes of alveolar abscess are the exposure of dental pulp and tooth cavity due to dental caries, severe tooth wear, or trauma.[29]

Additionally, special attention was given to metabolic disorders and infectious diseases characteristic of urban centres. Metabolic disorders observed include scurvy and rickets, and infectious diseases such as tuberculosis, leprosy, and syphilis.

Scurvy is a metabolic disease caused by vitamin C deficiency. Vitamin C is necessary for the body to combat infection, absorption of iron, and for normal formation of connective tissues.[30]

Rickets is a vitamin D deficiency that causes poor mineralisation of the entire skeleton and various lesions (bending deformities of the long bones, deformation of the ribcage, porosity and deformation of the skull) will become visible when this deficiency is prolonged.[31]

22 Carlson, Armelagos, Van Gerven 1974; El-Najjar 1976; Cybulski 1977; Lallo, Armelagos, Mensforth 1977; Mensforth *et al.* 1978; Huss-Ashmore, Goodman, Armelagos 1982; Stuart-Macadam 1985; Mittler, Van Gerven 1994; Larsen 1997.

23 Sarnat, Schour 1941; Pindborg 1970.

24 Kreshover 1960; Goodman, Armelagos, Rose 1980; Goodman, Armelagos 1985; Goodman, Rose 1991.

25 Kreshover 1960; Lysell, Magnusson, Thilander 1962; Goodman, Armelagos, Rose 1980; Goodman, Armelagos 1985; Goodman, Rose 1991.

26 Mann, Murphy 1990; Ortner 2003.

27 Larsen 1997.

28 Lukacs 1989.

29 Littleton, Frochlich 1993; Tayles 1997.

30 Gore, Tanaka, Fujinami 1965.

31 Holick 2006.

Tuberculosis is an infectious disease caused by *Mycobacterium tuberculosis* that is most often transmitted through the respiratory system. The primary infection usually starts in the lungs, after which it disseminates by the bloodstream to other parts of the body – the kidneys, brain and bones. The spine is the most commonly (in approximately 40% of cases) affected bone element.[32] In most cases of spinal tuberculosis, an abscess erodes the anterior part of the vertebral body and the intervertebral disc, ultimately destroying the vertebral body and the development of the characteristic gibbus of Pott's disease.

Leprosy is an infectious disease caused by *Mycobacterium leprae*, and mostly involves the skin, mucous membranes, soft tissues, and nerves, while skeletal involvement is present in 3–5% of patients.[33] The most commonly affected skeletal elements are the facial bones and the small bones of the hands and feet.[34]

Venereal syphilis is an infectious disease transmitted in sexual contact with a person infected with the bacteria *Treponema pallidum*. It primarily affects the circulatory and nervous systems, while in the tertiary stage, it attacks the bones that lie closest to the surface of the skin (tibia, nasal cavity, and cranial vault).[35]

Results

The results are presented in two sections: demography and pathological conditions and distribution in the two large medieval urban skeletal series from Croatia (Zagreb and Rijeka) and the presentation of individual paleopathological cases from other medieval urban settlements from Croatia.

Zagreb – St Francis[36]

The sample from the Zagreb – St Francis archaeological site consists of a total of 169 individuals – 32 subadults, 42 females and 95 males. Average age at death for the adults was 39.9 years, with males living slightly longer (40.1 years) compared to females (39.6 years) (*Fig. 2*). Carious lesions are present in 13.6% of the analysed teeth, with 0.7% of the carious lesions being recorded in subadults, 21.2% in females, and 10.6% in males. Alveolar bone disease is present in 15.7% of the analysed alveoli, with 4.5% recorded in subadults, 18.7% in females, and 14.9% in males. Linear enamel hypoplasia is present in 39.1% of analysed teeth. Cribra orbitalia is present in 21.2% of the analysed frontal bones (each had to have at least one orbit intact), with 76.9% recorded in subadults, 7.7% in females, and 25.6% in males. Periostitis is present in 23.5% of the analysed individuals, with 35.7% recorded in subadults, 5.5% in females, and 33.3% in males.

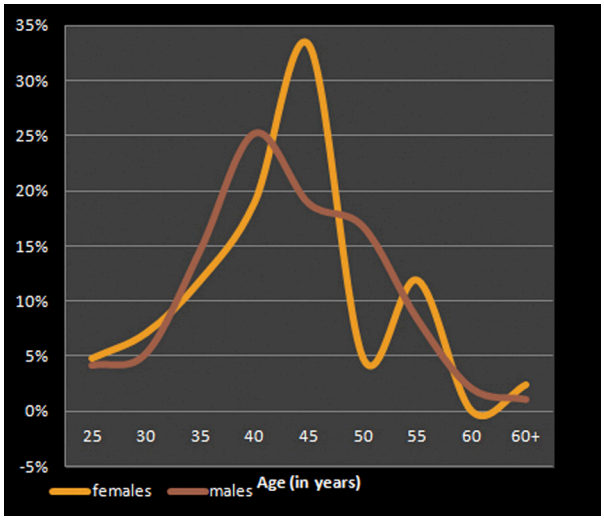

Figure/Slika 2 *Age and death distribution in the Zagreb sample (Ž. Bedić). / Povprečna starost umrlih na zagrebškem vzorcu (Ž. Bedić).*

32 Aufderheide, Rodríguez-Martín 1998.
33 Resnick, Niwayama 1995.
34 Steinbock 1976; Ortner, Putschar 1981; Rogers, Waldron 1989; Manchester 1983.
35 Ortner 2003; Manchester 1983.
36 The data were previously published by Šlaus *et al.* 2007.

Rijeka – Pul Vele Crikve

The sample from the Rijeka – Pul Vele Crikve archaeological site consists of a total of 115 individuals – 20 subadults, 41 females and 54 males. Average age at death for the adults was 39.5 years, with females living slightly longer (42.3 years) compared to males (38.8 years) (*Fig. 3*). Carious lesions are present in 14.1% of the analysed teeth, with 4.7% of the carious lesions being recorded in subadults, 16.7% in females, and 11.8% in males. Alveolar bone disease is present in 28.9% of the analysed alveoli, with 30.1% recorded in females and 27.7% in males. Linear enamel hypoplasia is present in 54.8% of analysed teeth. Only cribra orbitalia is present in 26.9% of the analysed frontal bones (each had to have at least one orbit intact), with 30.8% recorded in females and 23.1% in males. Periostitis is present in 54.9% of the analysed individuals, with 50% recorded in subadults, 47% in females, and 60% in males. Comparative rates of average age at death and analysed pathologies are shown on *Fig. 4*.

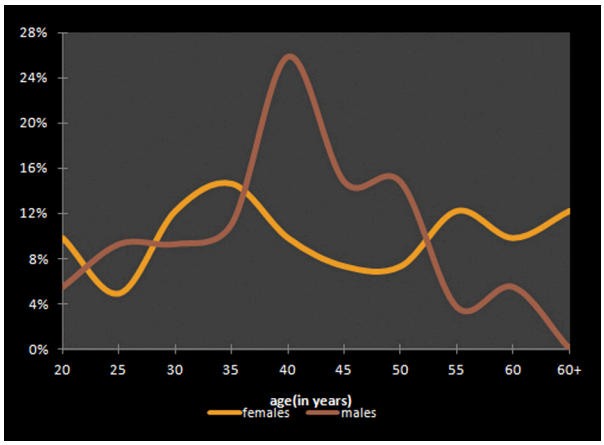

Figure/Slika 3 *Age and death distribution in the Rijeka sample (Ž. Bedić). / Povprečna starost umrlih na reškem vzorcu (Ž. Bedić).*

	Rijeka	Zagreb
average age at death for adults	39.5	39.9
caries	78/553 (14.1 %)	107/787 (13.6 %)
alveolar disease	231/798 (28.9%)	128/815 (15.7%)
cribra orbitalia	7/26 (26.9%)	11/52 (21.2%)
LEH	34/62 (54.8%)	36/92 (39.1%)
periostitis	28/51 (54.9%)	12/51 (23.5%)

Figure/Slika 4 *Comparative rates of average age at death and analysed pathologies in Rijeka and Zagreb medieval samples. / Primerjava povprečne starosti in patoloških sprememb na srednjeveških kostnih ostankih iz Zagreba in z Reke.*

Both Zagreb and Rijeka samples exhibit similar frequencies of observed pathologies. Slightly higher frequencies of alveolar disease, linear enamel hypoplasia, and periostitis have been noted in the Rijeka sample. These differences might be due to the different nature of the populations buried in these two medieval urban sites.

Individual cases from medieval urban sites in Croatia are only listed here as examples of diseases present in medieval urban settlements and do not reflect the representation of a particular disease within the population.

Umag – Centar

Grave 7

The sex of the deceased cannot be determined due to growth retardation, while the age is assessed to 12–22 years at death. Long bone epiphyses and diaphyses are not fused, although the crowns of permanent teeth are completely formed, suggesting that this is an adult. All of the bones are extremely gracile. Pathological changes exhibit large enamel defects on the teeth (*Fig. 5*). Kyphosis and scoliosis of the spine and deformity of the right side of the ribcage are present (*Fig. 6*). Leg bones are curved, making an S shape (*Fig. 7*). Mild healed periostitis is present on the right tibia. These pathological changes are indicative of rickets, which is caused by vitamin D deficiency.

Figure/Slika 5 *Large enamel defects on the teeth (V. Vyroubal). / Okvare na zobni sklenini (V. Vyroubal).*

Figure/Slika 6 *Deformity of the rib cage (V. Vyroubal). / Deformacija na kosteh prsnega koša (V. Vyroubal).*

Figure/Slika 7 *Bowing of left leg bones (V. Vyroubal). / Ukrivljenost kosti leve noge (V. Vyroubal).*

Rijeka

Grave 55

The deceased was a female over 55 years old. Pathological changes include ankylosis of the 10th thoracic to the 4th lumbar vertebrae, making a Pott's gibbus (*Fig. 8*), with most of the ribs deformed in the shape of 'shepherd's crook'. All of these changes are typical of tuberculosis.

Figure/Slika 8 *Pott's gibbus (V. Vyroubal). / Pottova bolezen (V. Vyroubal).*

Grave 59

The deceased was a subadult 5.5 to 6.5 years old. Pathological changes exhibit mild active periostitis on the ribs, as well as defined healed lytic defects measuring 10 × 5 mm (*Fig. 9*) on the proximal ends of the ribs. Again, these changes are indicative of tuberculosis.

Grave 63

The deceased was a subadult, aged 4.5 to 5.5 years. Pathological changes include mild active periostitis and porosity on both femora, tibiae, right humerus (*Fig. 10*), occipital bone, both parietals, scapulae, vertebrae, and pelvic bones. An active inflammatory process is present on the ribs (*Fig. 11*). Also, metaphyses of long bones seem to be flared (*Fig. 12*). These pathological

Figure/Slika 9 *Lytic defects on the ribs (V. Vyroubal). / Litične okvare na rebrih (V. Vyroubal).*

Figure/Slika 11 *Inflammatory process of the ribs (V. Vyroubal). / Vnetni procesi na rebrih (V. Vyroubal).*

Figure/Slika 10 *Periostitis on the humerus (V. Vyroubal). / Vnetje pokostnice na nadlahtnici (V. Vyroubal).*

Figure/Slika 12 *Flared metaphyses (V. Vyroubal). / Razširjene metafize (V. Vyroubal).*

changes can be indicative of several diseases: tuberculosis, scurvy and/or congenital syphilis.

Grave 80

The deceased was a female 45 to 55 years old. All of the present bones show changes corresponding to venereal syphilis. The right parietal bones exhibit three 'stellate' lesions measuring 13 × 7 mm, 6 × 6 mm, and 2 × 2 mm (*Fig. 13*). Mild active periostitis is present on the lateral end of the left clavicle (*Fig. 14*). Mild active periostitis is present on the distal part of the left humerus, proximal end of the left ulna, and the left scapula. All of these changes, 'stellate' lesions in particular are typical of venereal syphilis.

Figure/Slika 13 *'Stellate' lesions (V. Vyroubal). / Zvezdaste lezije (V. Vyroubal).*

Stari grad (Pag)

Trench III – Grave 1

A case of spinal tuberculosis was discovered in the medieval mass burial in Stari grad on the island of Pag. The specimen exhibits bony ankylosis of eight thoracic vertebrae. This is a typical case of Pott's gibbus resulting from a collapse of the vertebral body (*Fig. 15*). The age and sex of the individual suffering from tuberculosis cannot be determined since the studied sample cannot be assigned to any particular individual.

Figure/Slika 15 *Pott's gibbus (V. Vyroubal). / Pottova bolezen (V. Vyroubal).*

Figure/Slika 14 *Inflammatory process of the left clavicle (V. Vyroubal). / Vnetni process na levi ključnici (V. Vyroubal).*

Zadar – St Nicholas

Grave 4

The sex of the deceased could not be determined, while the age was assessed to 30–45 years at death. Pathological changes showed a healed inflammatory process in the form of mild healed periostitis and porosity on ulnae (*Fig. 16*) and radii, right clavicle, right humerus, right scapula, hand bones, ribs, and vertebrae. These pathological changes are indicative of syphilis.

Figure/Slika 16 *Periostitis on ulnae (V. Vyroubal). / Vnetje pokostnice na podlahtnici (V. Vyroubal).*

Trogir

Grave 18

The deceased was a male, aged 35–40 years. Pathological changes include resorption of the bone of the central maxilla (*Fig. 17*), porosity on palatine, and two fused phalanges (*Fig. 18*). These pathological changes are indicative of leprosy.

Figure/Slika 17 *Resorption of the maxilla (V. Vyroubal). / Propadanje kostnine zgornje čeljustnice (V. Vyroubal).*

Figure/Slika 18 *Fused phalanges (V. Vyroubal). / Zraščeni prstnici (V. Vyroubal).*

Discussion

When examining archaeologically recovered remains, it is not unusual to come across evidence that an individual has experienced one or more episodes of certain disease(s). Evidence of a lived experience of pathology that had most likely seriously compromised an individual's ability to function or participate appropriately within their physical and cultural setting can often be observed. It is reasonable to conclude that this individual received a level of health-related care to help them overcome the disease.[37]

Many of the infectious diseases present today date back thousands of years. The first case of tuberculosis in humans dates back to 9000 BP.[38] There is an abundance of evidence for the human experience of systemic infection, trauma and congenital disease from Middle Paleolithic onwards.[39] Ortner estimates that 15% of burials from an archaeological human skeletal sample show evidence of some serious disease.[40]

One of the first attempts to assess the impact of urbanisation using skeletal material was by Wells.[41] He analysed the prevalence of maxillary sinusitis from the Bronze Age through the later medieval period in Britain and found an increase with time. Waldron outlined some of the conditions that may increase in skeletal samples with the onset of urbanisation, such as osteoarthritis, rickets, scurvy, and growth retardation.[42]

When discussing the pathological changes recorded in the two Croatian medieval urban skeletal series (Zagreb and Rijeka), it is important to note that the analysis of the incidence of cribra orbitalia and porotic hyperostosis offers us an insight into the lives and health of archaeological populations, enabling us, at least in part, to try to reconstruct their quality of life, especially when connected to other indicators of biological stress, such as enamel hypoplasia and non-specific periostitis. Furthermore, other factors that can be connected to anaemia need to be considered in archaeological populations, such as poor nutrition, gastrointestinal and parasitic infections,[43] changes in diet,[44] or food rich in phytates which bind iron, making it less available to the body.[45] Different social structures may explain the differences between these two samples. The individuals buried in St Francis Cemetery in Zagreb are believed to be of a higher status which is evident from the fact that they had to obtain special permission from the parish to be buried in the sacred grounds of the Church of St Francis.[46]

The diet was poor and imbalanced, lacking vitamins and nutrition, which caused heightened susceptibility to various diseases. The medieval urban population was not divided according to nationality, but rather by the material status that separated the elite, middle, and lower classes and was mostly determined by place of residence.[47]

Parasites were often listed as the cause of death in medieval children,[48] and parasitic infestation led to further nutritional deficiencies.[49]

Other, above-mentioned cases of infectious and metabolic diseases recorded in medieval urban settlements from Croatia are also worth discussing.

A great number of graves with a large number of deceased as well as the existence of the Church of St Martin close to another big church-basilica on Trg Slobode suggest that in the medieval period Umag was densely populated.[50] This was a result of the relative stabilisation of the economy within the development of feudal social relationships. Also, based on the great number of subadult graves in the sample,

37 Tilley 2017.
38 Hershkovitz *et al.* 2008.
39 Berger, Trinkaus 1995; Cohen, Armelagos 1984; Cohen, Crane-Kramer 2003; Roberts, Manchester 2005; Steckel, Rose 2002.
40 Ortner 2003.
41 Wells 1977.
42 Waldron 1989.
43 Walker 1986; Mensforth 1990; Mays 1998.
44 Roberts, Manchester 1995.
45 Carlson, Armelagos, Van Gerven 1974.
46 Demo 2007.
47 Bedenko 1994.
48 Stone 1977.
49 McGarvey 1998.
50 Petrović Markežić: http://www.mdc.hr/files/pdf/Izvjesca/2010/HR/MG%20Umaga%202010.pdf.

the same author concludes that the population was poor and therefore susceptible to various diseases. It is known that sunlight triggers the process essential for the body's use of vitamin D,[51] but also many researchers recorded that higher rickets prevalence is characteristic for lower socioeconomic status and a suggested poorer diet.[52] In that context, the case of rickets from Umag is interesting. The geographical position of Umag and favourable climate during the year should provide enough sunlight for vitamin D production. The presence of rickets could, therefore, imply that sunlight exposure for that child was not adequate, but at the same, time the diet could have been a determining factor.

The same can be applied to the possible case of scurvy noted in the Rijeka sample. The ability to obtain food containing vitamin C is related to several variables including climate, the season of the year, ecological characteristics of the environment, and culture. Vitamin C is found in fresh fruit and vegetables, and even without fresh produce, scurvy may not develop in individuals that consume uncooked meat and fish.[53] Despite the common belief that citrus fruits are the richest in vitamin C, foods that have the highest value of vitamin C are not that difficult to obtain and are available in adequate quantities throughout the year, especially in a moderately warm and mild climate as is the one that characterises Croatia. For example, the highest vitamin C values are found in bell peppers, parsley, broccoli, and cauliflower, only to be followed by fruits like strawberries, lemon, and lime. In archaeological societies, vitamin C is available in adequate quantities as meat and fish were often consumed raw or barely cooked, preventing the vitamin from being thermally degraded. In past populations, children were breastfed, and the mother's nutritional deficiencies would limit the child's supply. It takes six months of a vitamin-C-free diet to develop the first signs of scurvy.[54]

An explanation for a syphilis case from Rijeka can probably be applied to the possible case of the same infectious disease from Zadar – St Nicholas. It was previously mentioned that during medieval times Rijeka was a large port with strongly developed trade and syphilis may have been brought there by a seafarer on his travels from one of the major European ports. After 1409, when it was placed under Venetian rule, Zadar became the centre of Dalmatia and therefore the main port and military base in the Eastern Adriatic coast.[55] This is supported by the fact that St Nicholas Cemetery served for the burial of those who died on ships.[56]

Victims of leprosy in the medieval period faced fear and prejudice from the general populace. Late medieval society tried to protect these individuals and at the same time, protect healthy ones from getting the infection. From historical records, it is known that the first leprosarium (leprosery) was established in Dubrovnik in 1272 as well as some hygienic regulations concerning water, sewage, waste disposal, and the keeping of animals, as well as harbouring lepers, etc.[57] The second leprosarium on the Eastern Adriatic coast was founded in Trogir in 1322,[58] so there is reason to believe that the individual buried in the "Bazilika and Groblje" site suffered from leprosy.

Concluding Remarks

Medieval urban health was the responsibility of both the individual and the public. Respiratory and gastrointestinal infections flourished in the unsanitary conditions of the medieval urban setting, where food, milk and the water supply were open to contamination.[59] Population-dependent diseases, such as tuberculosis, began to thrive with ready accessibility to new hosts (which were numerous in urban medieval settings), and as more hosts became

51 Holick 2003.
52 Aten 1992; Baetsen 2001; Janssen, Maat 2002.
53 Roberts, Manchester 2005.
54 Jaffe 1972; Resnick 1998.
55 Novak 1965.
56 Fabijanich 1882.
57 Bakić 2011.
58 Bakić 2011.
59 Mims 1980; Woods, Woodward 1984.

immune to the disease, infections became endemic.[60] The change in the pattern of disease in the medieval period has been documented in the skeletal material and showed that diseases such as leprosy, tuberculosis, and syphilis became more prevalent.[61] Moreover, cultural and social changes resulted in increased sexual promiscuity and prostitution, which then contributed significantly to the venereal form of treponemal disease, syphilis.[62] Apart from the more extensive population studies of medieval and early modern period residents of Zagreb and Rijeka, individual cases from other urban centres bear testimony to medieval sources mentioning tuberculosis, scurvy, rickets, leprosy, and syphilis as health risks medieval man met in everyday life. They might not be endemic in the Croatian urban medieval skeletal sample, but the authors find them worth mentioning in this paper.

Povzetek

Pričujoča raziskava obravnava predvsem dve večji srednjeveški mestni središči (Zagreb in Reko), čeprav vključuje tudi nekatere patološke primere z drugih srednjeveških urbanih najdišč. Zbrani arheološki in antropološki podatki kažejo, da je bilo pokopališče, povezano s cerkvijo sv. Frančiška v Zagrebu, prestižno in so ga uporabljali predvsem višji sloji, medtem ko je bilo na območju Pul Vele Crikve na Reki župnijsko pokopališče, namenjeno vsem mestnim prebivalcem. Slabe življenjske razmere in prehrana povzročajo številne zdravstvene težave, ki pestijo tako bogate kot revne. Opažene bolezni vključujejo anemijo, parazitske okužbe, tuberkulozo, gobavost, rahitis, skorbut in sifilis.

Bibliography

ATEN, N. 1992, Het onderzoek van skeletten. – In: H. Clevis and T. Constandse-Westermann (eds.), *De doden vertellen:opgraving in de Broerekerk te Zwolle 1987–1988*, Stichting Archeologie Ijssel/Vechtstreek III, Kampen, 13–29 and 67–97.

AUFDERHEIDE, A. and C. RODRÍGUEZ–MARTÍN 1998, *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*. – Cambridge.

BAETSEN, S. 2001, Graven in de Grote Kerk. Het fysisch-antropologisch onderzoek van de graven in de St. Laurenskerk van Alkmaar. – *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 8, Alkmaar.

BAKIĆ, J. 2011, Sedam stoljeća borbe protiv unosa zaraza u Hrvatske kraljeve – Osvrt na 60. obljetnicu ustroja suvremene djelatnosti DDD u Hrvata. – *Hrvatski časopis za javno zdravstvo* 7 (28), 1–24.

BEDENKO, V. 1994, Društvo i prostor srednjovjekovnog Gradeca. – *Zagrebački Gradec 1242–1850*, 37–39.

BEKIĆ, L. 2011, Vrećica sa srebrnim novcem iz groblja na trgu Pul Vele crikve u Rijeci. – In: J. Dobrinić (ed.), *Zbornik radova 6. međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj, Sveučilište u Zadru, Zadar, Hrvatska, 26.–29. September / Proceedings of the 6th International Numismatic Congress in Croatia, University of Zadar, Zadar, Croatia, September 26.–29. 2010*, Zadar, 15–27.

BEKIĆ, L., Š. VRKIĆ, M. PEŠIĆ and R. SURIĆ 2017, *Sveti Nikola u Zadru. Arheološko iskopavanje u samostanskom sklopu Sv. Nikola u Zadru 2014–2016.*– Exhibitiones archaeologicae ecclesiae s. Nicolai 1, Zadar.

BERGER, T. D. and E. TRINKAUS 1995, Patterns of trauma among the Neanderthals. – *Journal of Archaeological Science* 22, 841–852.

BOLŠEC FERRI, N. and B. MILOŠEVIĆ 2012, Povijesni pregled Umaga i okolice do 1269. godine. – In: S. Benčić, I. Martinčić, B. Milošević, D. Sušanj and N. Ušumović (eds.), *Monografija Grada Umaga,* Umag, 27–42.

BROOKS, S. and J. M. SUCHEY 1990, Skeletal age determination based on the os pubis: A comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods. – *Journal of Human Evolution* 5, 227–238.

CARLSON, D. S., G. J. ARMELAGOS and D. P. VAN GERVEN 1974, Factors Influencing the Aetiology of Cribra Orbitalia in Prehistoric Nubia. – *Journal of Human Evolution* 3, 405–410.

COCKBURN, A. T. 1971, Infectious diseases in ancient populations. – *Current Anthropology* 12, 45–62.

COHEN, M. N. and G. CRANE-KRAMER 2003, The state and future of paleoepidemiology. – In: C. L. Greenblatt and M. Spigelman (eds.), *Emerging pathogens: The archaeology, ecology, and evolution of infectious disease,* Oxford, 79–1.

COHEN, M. N. and G. J. ARMELAGOS (eds.) 1984, *Paleopathology at the Origins of Agriculture*. – New York.

CYBULSKI, J. S. 1977, Cribra Orbitalia, a Possible Sign of Anaemia in Early Historic Native Populations of the British Columbia Coast. – *American Journal of Physical Anthropology* 47, 31–40.

60 McGrath 1992.
61 Manchester 1992.
62 Hudson 1965.

ČUČKOVIĆ, Z. 2009, Umag – Trg Sv. Martina. – In: J. Mesić (ed.), *Hrvatski arheološki godišnjak* 5/2008, Zagreb, 378–382.

DEMO, Ž. 2007, *Opatovina: tragovi povijesti izgubljene u sadašnjosti: rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom sv. Franje u Zagrebu 2002. godine*. – Zagreb.

EL-NAJJAR, M. Y. 1976, Maize, Malaria and the Anaemias in the Pre-Columbian New World. – *Yearbook of Physical Anthropology* 20, 329–337.

ERICKSEN, E. G. 1954, *Urban behavior*. – New York.

FABIJANICH, D. 1882, *Convento il piú antico dei Frati Minori in Dalmazia*. – Prato.

GILBERT, B. M. and T. W. MCKERN 1973, A method for aging the female os pubis. – *American Journal of Physical Anthropology* 38, 31–38.

GOODMAN, A. H., G. J. ARMELAGOS and J. C. ROSE 1980, Enamel Hypoplasias as Indicators of Stress in Three Prehistoric Populations from Illinois. – *Human Biology* 52, 515–528.

GOODMAN, A. H. and G. J. ARMELAGOS 1985, Factors affecting the distribution of enamel hypoplasias within the human permanent dentition. – *American Journal of Physical Anthropology* 68, 479–493.

GOODMAN, A. H. and J. C. ROSE 1991, Dental enamel hypoplasias as indicators of nutritional status. – In: M. Kelley and C. Larsen (eds.), *Advances in dental anthropology*, New York, 279–294.

GORE, I., Y. TANAKA and T. FUJINAMI 1965, Endothelial changes produced by ascorbic acid deficiency in guinea pigs. – *The Archives of Pathology* 80, 371–376.

HERSHKOVITZ, I., H. D. DONOGHUE, D. E. MINNIKIN, G. S. BESRA, O. Y. C. LEE, S. M. GERNAEY, E. GALILI, V. ESHED, C. L. GREENBLATT, E. LEMMA, G. K. BAR-GAL and M. SPIGELMAN 2008, Detection and molecular characterization of 9000-year-old *Mycobacterium tuberculosis* from a Neolithic settlement in the eastern Mediterranean. – *PLoS One* 3(10), 1–6.

HOLICK, M. F. 2003, Vitamin D: a Millenium Perspective. – *Journal of Cellular Biochemistry* 88, 296–307.

HOLICK, M. F. 2006, Resurrection of vitamin D deficiency and rickets. – *The Journal of Clinical Investigation* 116 (8), 2062–2072.

HUDSON, E. H. 1965, Treponematosis and man›s social evolution. – *American Anthropology* 67, 885–901.

HUSS-ASHMORE, R., A. H. GOODMAN and G. J. ARMELAGOS 1982, Nutritional Interference from Paleopathology. – In: M. Schiffer (ed.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 5, New York, 395–474.

JAFFE, H. L. 1972, *Metabolic, degenerative and inflamatory diseases of bones and joints*. – Philadelphia.

JANSSEN, H. A. M. and G.J.R. MAAT 2002, Canons buried in the 'Stiftskapel' of the Saint Servaas Basilica at Maastricht, 1070–1521 AD. A paleopathological study. – *Barge's Anthropologica* 5, Leiden, 1–40.

JURIĆ, R. and Š. BATOVIĆ 2003, Istraživanje Staroga grada u Pagu u godini 2002. i 2003. – *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35(3), 122−129.

JURIĆ, R. and Š. BATOVIĆ 2007, Istraživanja u Starom Gradu u Pagu. – *Diadora* 22, 269−280.

KRESHOVER, S. J. 1960, Metabolic Disturbances in Tooth Formation. – *Annals of the New York Academy of Sciences* 85, 161–167.

KROGMAN, W. M. and M. Y. ISCAN 1986, *The Human Skeleton in Forensic Medicine. Second edition*. – Springfield.

LALLO, J. W., R. P. ARMELAGOS and R. P. MENSFORTH 1977, The Role of Diet, Disease and Physiology in the Origin of Porotic Hyperostosis. – *Human Biology* 49, 471–483.

LARSEN, C. S. 1997, *Bioarchaeology. Interpreting behavior from the human skeleton*. – Cambridge.

LEWIS, M. 2003, A comparison of health in past rural, urban and industrial environments. – In: P. Murphy and P. Wiltshire, *The Environmental Archaeology of Industry,* Oxford, 154–161.

LITTLETON, J. and B. FROCHLICH 1993, Fish-eaters and Farmers: Dentalpathology in the Arabian Gulf. – *American Journal of Physical Anthropology* 92, 427–447.

LOVEJOY, C. O., R. S. MEINDL, T. R. PRYZBECK and R. P. MENSFORTH 1985, Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of age at death. – *American Journal of Physical Anthropology* 68, 15–28.

LUCKIN, W. 1980, Death and survival in the city: approaches to the history of disease. – *Urban History Yearbook* 24, 53–62.

LUKACS, J. R. 1989, Dental paleopathology: Methods of reconstructing dietary patterns. – In: M. Y. Iscan and K. A. R. Kennedy (eds.), *Reconstruction of life from the skeleton*, New York, 261–286.

LYSELL, L., B. MAGNUSSON and B. THILANDER 1962, Time and order of eruption of the primary teeth: A longitudinal study. – *Odontologisk Revy* 13, 217–234.

MANCHESTER, K. 1983, *The archaeology of disease*. – Bradford.

MANCHESTER, K. 1992, The palaeopathology of urban infections. – In: S. Bassett (ed.), *Death in Towns: Urban Responses to the Dying and the Dead, 100–1600*, London, New York, 8–13.

MANN, R. W. and S. P. MURPHY 1990, *Regional Atlas of Bone Disease. A Guide to Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton*. – Springfield.

MAYS, S. 1998, *The Archaeology of Human Bones*. – London.

MCGARVEY, S. T. 1998, Intestinal parasitism. – In: S. Ulijaszek, F. E. Johnston and M. A. Preece (eds.), *The Cambridge Encyclopedia of Human Growth and Development*, Cambridge, 337.

MCGRATH, J. W. 1992, Behavioral change and the evolution of human host-pathogen systems. – *MASCA: Research Papers in Science and Archaeology* 9, 13–22.

MCKERN, T. and T. D. STEWART 1957, *Skeletal age changes in young American males, analyzed from the standpoint of identification*. – Technical report EP-45, Natick.

MEINDL, R. S. and C. O. LOVEJOY 1985, Ectocranial suture closure: A revised method of the determination of skeletal age at death based on the lateral–anterior sutures. – *American Journal of Physical Anthropology* 68, 57–66.

MENSFORTH, R. P., C. O. LOVEJOY, J. W. LALLO and G. J. ARMELAGOS 1978, The role of constitutional factors, diet and infectious disease in the etiology of porotic hyperostosis and periosteal reactions in prehistoric infants and children. – *Medical Anthropology* 2, 1–59.

MENSFORTH, R. P. 1990, Paleodermography of the Carlston Annis (Bt-5) Late Archaic Skeletal Population. – *American Journal of Physical Anthropology* 82, 81–99.

MIMS, C. 1980, The Emergence of New Infectious Diseases. – In: S. Joske (ed.), *Changing Disease Patterns and Human Behaviour*, London, 231–250.

MITTLER, D. M. and D. P. VAN GERVEN 1994, Developmental, Diachronic, and Demographic Analysis of Cribra Orbitalia in the Medievel Christian Populations of Kulubnarti. – *American Journal of Physical Anthropology* 93, 287–297.

NOVAK, M. 1965, Zadar glavni grad mletačke Dalmacije i Albanije. – *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 11–12, 187–202.

ORTNER, D. 2003, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. – San Diego, Academic press.

ORTNER, D. J. and W. G. J. PUTSCHAR 1981, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. – Washington.

PHENICE, T. W. 1969, A newly developed visual method of sexing the os pubis. – *American Journal of Physical Anthropology* 30, 297–301.

PINDBORG, J. J. 1970, *Pathology of the dental hard tissues*. – Philadelphia.

RESNICK, D. 1998, Hypervitaminosis and hypervitaminosis. – In: D. Resnick and G. Niwayama (eds.), *Diagnosis of bone and joint disorders* 5 *(2nd edition)*, Philadelphia, 3091–3101.

RESNICK, D. and G. NIWAYAMA 1995, Osteomyelitis, septic arthritis, and soft tissue infection: Mechanisms and situations. – In: D. Resnick (ed.), *Diagnosis of Bone and Joint Disorders*, *3rd edition*, Philadelphia, 2448–2558.

ROBERTS, C. A. and K. MANCHESTER 1995, *The Archaeology of Disease. Second edition*. – Ithaca.

ROBERTS, C. A. and K. MANCHESTER 2005, *The archaeology of disease*. – Ithaca.

ROGERS, J. and T. WALDRON 1989, Infections in paleopathology: the basis of classification according to most probable cause. – *Journal of Archaeological Science* 16(6), 611–625.

SARNAT, B. G. and I. S. SCHOUR 1941, Enamel Hypoplasia (Chronologic Enamel Aplasia) in Relation to Systemic Disease: A Chronologic Morphologic, and Etiologic Classification. – *Journal of American Dental Association* 29, 67–75.

SCRIMSHAW, N. S., C. E. TAYLOR, and J. E. GORDON 1959, Interactions of nutrition and infection. – *The American Journal of the Medical Sciences* 237, 367–403.

STECKEL, R. H. and J. C. ROSE (eds.) 2002, *The backbone of history: Health and nutrition in the western hemisphere*. – Cambridge.

STEINBOCK, G. T. 1976, *Palaeopathological Diagnosis and Interpretations. Bone Diseases in Ancient Human Populations*. – Springfield.

STONE, L. 1977, *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*. – London.

STOREY, R. 1992, Preindustrial urban lifestyle and health. – *MASCA: Research Papers in Science and Archaeology* 9, 33–41.

STUART-MACADAM, P. 1985, Porotic Hyperostosis: Representative of a Childhood Condition. – *American Journal of Physical Anthropology* 66, 391–398.

ŠLAUS, M., M. NOVAK, Ž. BEDIĆ and V. VYROUBAL 2007, Antropološka analiza kasnosrednjovjekovnog groblja kraj crkve svetog Franje na Opatovini u Zagrebu. – *Arheološki radovi i rasprave* 15, 211–247.

TAYLES, N. 1997, Tooth Ablation in Prehistoric Southeast Asia. – *International Journal of Osteoarchaeology* 6, 333–345.

TILLEY, L. 2017, Showing That They Cared: An Introduction to Thinking, Theory and Practice in the Bioarchaeology of Care. – In: L. Tilley and A. Schrenk (eds.), *New Developments in the Bioarchaeology of Care*, Bioarchaeology and Social Theory, Cham.

WALDRON, T. 1989, The effects of urbanisation on human health: the evidence from skeletal remains. – In: D. Serjeantson and T. Waldron (eds.), *Diet and Crafts in Towns: the Evidence of Animal Remains from the Roman to the Post-Medieval Periods*, Oxford, 55–73.

WALKER, P. J. 1986, Porotic Hyperostosis in a Marine-dependent California Indian Population. – *American Journal of Physical Anthropology* 68, 345–354.

WELLS, C. 1977, Disease of the maxillary sinus in antiquity. – *Medical and Biological Illustration* 27, 173–178.

WOODS, R. and J. WOODWARD 1984, Mortality, poverty and the environment. – In: R.Woods and J. Woodward (eds.), *Urban Disease and Mortality in Nineteenth-Century England,* London, 19–36.

dr. sc. Vlasta Vyroubal
dr. sc. Željka Bedić
dr. sc. Anita Adamić Hadžić
Croatian Academy of Sciences and Arts,
Anthropological Centre
Ante Kovačića 5
10000 Zagreb, Croatia
vyroubal@hazu.hr